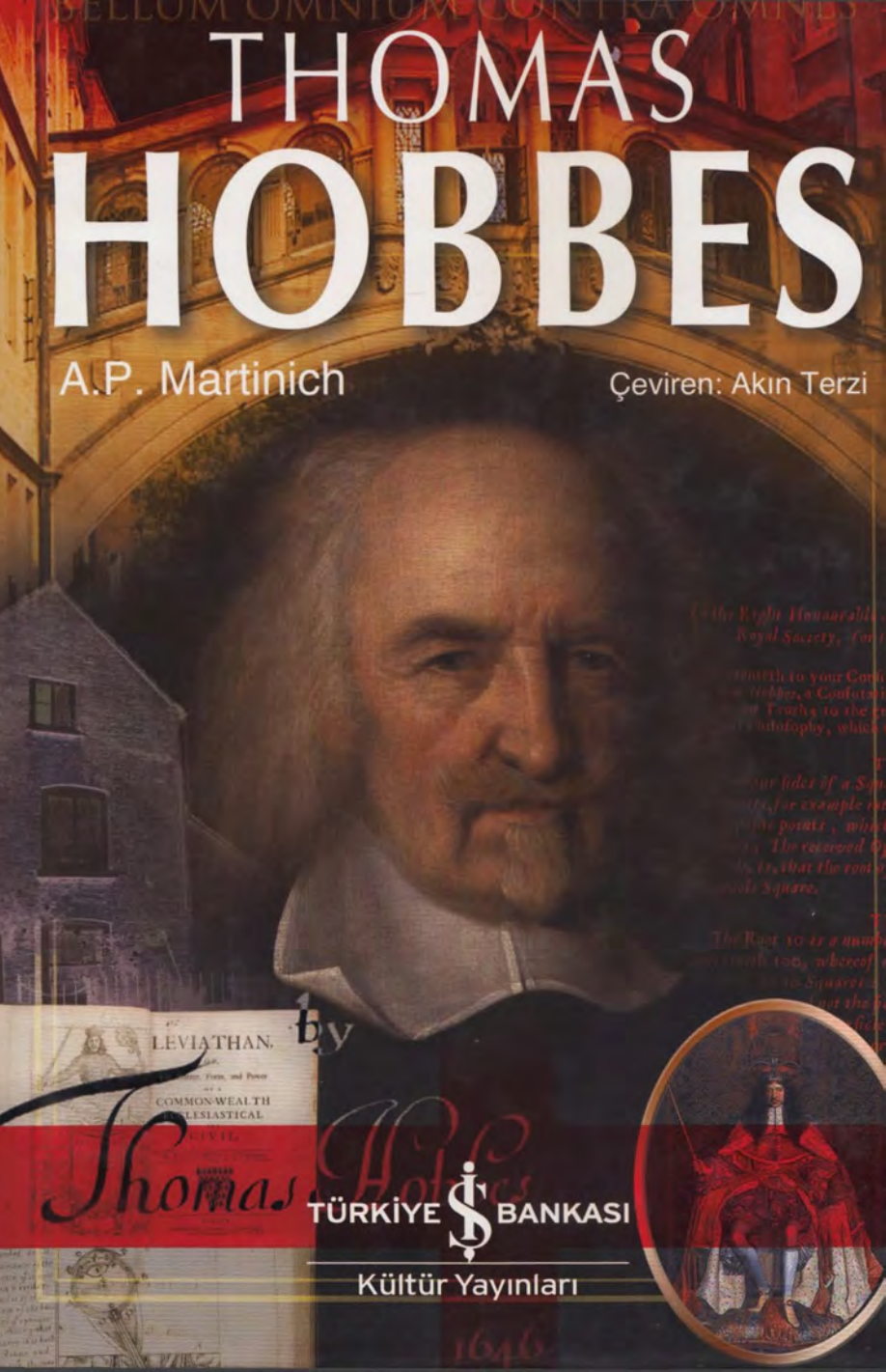
THOMAS HOBBES

A.P. Martinich

Çeviren: Akın Terzi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

BİYOGRAFİ

A.P. Martinich
HOBBES

ÖZGÜN ADI
HOBBES A BIOGRAPHY

ÇEVİREN
AKIN TERZİ

COPYRIGHT © CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 1999
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS İLE YAPILAN SÖZLEŞMEYE İSTİNADEN YAYINLANMIŞTIR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DANIŞMAN
DİLEK HÜSEYİNZADEGAN

DÜZELTİ/DİZİN
MELDA BAĞDATLI

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: ŞUBAT 2013

ISBN 978-605-360-655-0

BASKI VE CİLT
ERTEM BASIM YAYIN DAĞITIM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
ESKİŞEHİR YOLU 45. KM. BAŞKENT ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ 22. CADDE NO: 6
MALIKÖY / ANKARA
(0312) 640 16 23
Sertifika No: 16031

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

A.P. Martinich

Hobbes

Çeviren: Akın Terzi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz VII
Giriş IX
Tarihler Üzerine Not XI
Kronoloji XIII

1. Bölüm
Malmesbury ve Magdalen Hall, 1588-1608 1

2. Bölüm
Özel Hoca ve Yoldaş, 1608-1620 23

3. Bölüm
Kâtip ve Hümanist, 1621-1629 51

4. Bölüm
İlk Bilimsel Çalışmalar ve Dinsel Görüşler, 1629-1640 95

5. Bölüm
Hukukun Doğal ve Siyasal Öğeleri, 1640 139

6. Bölüm
Sürgünde Geçen On Yıl, 1641-1651 (I) 185

7. Bölüm
Sürgünde Geçen On Yıl, 1641-1651 (II) 223

8. Bölüm
Leviathan ve Taahhüt Tartışması, 1651-1653 249

9. Bölüm
Tanıtlamalar ve Tartışmalar, 1652-1659 293

10. Bölüm
Kurt Kocayınca, 1660-1669 339

11. Bölüm
Son Yıllar, 1670-1679 385

Kaynakçaya Dair Bir Deneme 417
Kısaltmalar 421
Notlar 423
Sözlükçe 441
Dizin 447

Önsöz

Thomas Hobbes üzerine ciddi bir şekilde çalışmaya kişisel ilgim nedeniyle yöneldim. Doktora tezimi tamamladıktan kısa bir süre sonra, tez jürimin üyelerinden Isabel Hungerland, Hobbes'un *De Corpore*'sinin [Cisimler Üzerine] ilk bölümünü çevirmek isteyip istemeyeceğimi sordu. Kendisinin, Hobbes'un anlam ve imlem kuramı hakkında yazdığı incelemeye ek bir kitap yazmak üzere ilkin başka biri düşünülmüştü. Bu gerçekleşmeyince, Isabel Latince bilgim ve dil felsefesi alanındaki çalışmalarım nedeniyle bana geldi. Felsefe tarihi konusundaki bilgim ne kadar geniş olsa da, Hobbes hakkında çok az şey biliyordum. Gelgelelim Isabel çeviriyi basacak bir yayınevi bulmuştu ve ben de yardımcı doçentlerin yayım yapmasına yönelik baskıları öngörebilmiştim, dolayısıyla teklifi kabul ettim. Sonunda çevirim ve hakkındaki yorumlayıcı bir çalışma, Hungerland ile George Vick'in yazdığı uzun bir girişle beraber (1981'de) yayımlandı.

Hobbes'un mantık ve dil felsefesi konusundaki çalışmalarını sıkıcı ve özellikle de özgünlükten, ikna edicilikten uzak bulduğumdan, Hobbes'la artık işimin bittiğini düşünüyordum. Birkaç yıl sonra, lisansüstü öğrencilerine Hobbes üzerine bir seminer vermeye kibarca mecbur bırakıldım, çünkü "Hobbes hakkında bir kitap yayımlamış olduğumdan bu konuda uzman addediliyordum." Bu beklenti karşısında büyük bir heyecana kapılmamıştım, ama *Leviathan*'ın büyük bir yapıt olarak görüldüğünü biliyordum ve kitabın büyük bir bölümünü hiç okumamıştım. İşin şaşırtıcı yanı, kitabı zevkle okudum ve seminer de iyi geçti. Böylelikle Hobbes'u din felsefesi konusundaki derslerime dahil etmeye ve kendisi hakkında ek seminerler hazırlamaya karar verdim. Hobbes'un felsefesi üzeri-

ne yazılmış standart ikincil çalışmaları okumak beni sıkmıştı. Metne ya da tarihsel bağlama tam uygun düşmüyor gibiydiler. Kitabı okudukça Hobbes'un düşünceleri karşısında daha da heyecanlanmış ve Hobbes hakkındaki yorumlarımın standart yorumlardan iyi olduğuna daha çok kani olmuştum. Nihayetinde bu araştırma, *The Two Gods of Leviathan: Thomas Hobbes on Religion and Politics*'in (1992; Leviathan'ın İki Tanrısı: Thomas Hobbes'un Din ve Siyaset Üzerine Düşünceleri) yayımlanmasıyla sonuçlandı. Gördüğüm kadarıyla Hobbes siyaset felsefesindeki kuramsal amaçlarına ek olarak, ortodoks Hıristiyanlık öğretisiyle modern bilimi uzlaştırmak ve gerçek Hıristiyanlığın siyasi açıdan istikrarsızlaştırıcı olmadığını göstermek istemişti. Tasarısı kanımca ister istemez başarısızlıkla sonuçlanmıştı, ama sanıyorum bunu hiçbir zaman fark etmedi. Yaşam tarzındaki her şey, Anglikan Kilisesi'nin sadık bir mensubu olduğuna işaret ediyor yalnızca.

Hobbes üzerinde uzun zamandır sırf kişisel ilgiden dolayı çalışıyor değilim. Artık neredeyse saf bir entelektüel zevk bu. Onun felsefesi, hayatı ve yaşadığı tarihsel bağlam üzerinde çalıştıkça hayranlığım daha da arttı.

Hobbes'un esasen felsefecilerin ilgi alanına artık girmemesine memnunum. Hobbes hakkında son zamanlarda yazılan en iyi yapıtlar siyaset ve bilim tarihçileri ile siyasetbilimciler tarafından kaleme alınmıştır. Onlardan çok şey öğrendim.

1994'te bu projeyi üstlenmemi teklif eden Terence Moore'a teşekkür etmek istiyorum. Parlamento Tarihi Projesi'nin editörlerinden Dr. Andrew Thrush, birinci ve ikinci Devonshire kontu hakkındaki biyografilerin taslaklarını; Londra'daki Athenaeum Kulübü kütüphanesinin müdür yardımcısı Kay Walters da Charles Blount'un not defterini okumama olanak sağladı. Jo Ann Carson, Gregory Dickenson, Margaret Duerkson, Matthew Evans, Loyd Gattis III, Kinch Hoekstra, David Johnston, Cory Juhl, Fred Kronz, Brian Levack, Leslie Martinich, Max Rosenkratz ve George Wright, yazdığım taslakların bir kısmını ya da tümünü, kitabın tamamlanma sürecinin çeşitli aşamalarında okudular.

Giriş

Her düşünsel biyografinin yapısı, kronolojik düzen ile konu düzeni arasındaki uzlaşmadan meydana gelir. Ben konuya nazaran kronolojik düzene öncelik tanımayı tercih ettim. Bunun sonucunda aynı konu, örneğin Hobbes'un siyaset felsefesi ve bilimsel görüşleri, kimi zaman birkaç yerde ele alındı. Amacım okurlara zaman duygusu vermekti; kimi zaman felsefeciler, hatta tarihçiler bunu ihmal ediyor gibiler. Hobbes'un belli düşünceleri ilk kez ne zaman ve nerede ortaya attığını ve bunların diğer düşünceleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu aktarmaya çalıştım. Dolayısıyla, *The Elements of Law, Natural and Politic*'e [Hukukun Doğal ve Siyasal Öğeleri] ve Hobbes'un Thomas White'ın *De Mundo*'su [Dünya Üzerine] hakkındaki yorumuna, diğer yazarlara nazaran çok daha fazla önem verdim. Hobbes'un özgür irade konusunda John Bramhall ile girdiği tartışmanın ancak 1650'lerde yayımlanmaya başlamasına rağmen, bunu 1640'lara ilişkin bölümde ele almamın sebebi de bu amaçla ilgili. Ayrıca bugünlerde hararetle tartışılan ve Hobbes'un hayatı ile yapıtlarına biraz aşina olan kişilerce bile az bilinen, yakınlarda ortaya çıkmış materyallere ve konulara, normalde vereceğimden daha fazla yer verdim. Bunlar arasına, 1610'ların sonlarında muhtemelen Hobbes tarafından yazılmış belli denemeler, 1626'da çıktığı Peak District* gezisi, başlıca ilk psikoloji ve siyaset çalışması olan *The Elements of Law* ile hayatının ilerleyen dönemlerinde yaptığı *İlyada* ve *Odysseia* çevirileri de dahildir. Hobbes'un kırk yaşından önceki hayatıyla ilgili pek bilgi bulunmadığından, ilk iki bölümde yaşadığı ortam üzerinde durulmuştur.

---

* Orta ve Kuzey İngiltere boyunca uzanan, dünyanın en büyük doğal parklarından biri, günümüzde milli park statüsündedir-ç.n.

Her ne kadar akademisyenler Hobbes'un hayatının büyük ölçüde sosyal ve kendisinin de dile getireceği gibi "rahat" olduğunu genellikle kabul etse de, çoğu insan onun hayatının kısa olmasa da yalnızlık, yoksulluk, nahoşluk ve kabalıkla dolu olduğunu düşünüyor hâlâ. Kitabımın amaçlarından biri bu yanlış izlenimi düzeltmek. Hobbes'un düşüncelerinin çoğuna katılmasam da, insan olarak ve düşünceleriyle muazzam ölçüde hayranlık uyandırmaya devam ediyor. Umarım okurlarım da bu hayranlığı paylaşır.

Bu kitap akademik burslarla ortaya çıktı ama akademik bir çalışma değil, çünkü rakiplerle savaşmak için gereken tüm araç gereçlere sahip değil. Hobbes'un yapıtları için eksiksiz sayılabilecek notlar koyup uygun ya da önemli yerlerde kullandığım ikincil kaynakları belirttim. Ne Hobbes'un otobiyografileri olan "Vita Carmina Expressa" (seksen dört yaşındayken, 1672 civarında yazmıştır) ile "Prose Life"tan (Mensur Otobiyografi; 1676 civarında dikte edilmiştir) ne de John Aubrey'nin yazdığı biyografiden yaptığım alıntılarda sayfa numarası belirttim. Arşivlerde bulunan mektuplar ile elyazmaları gibi birkaç istisna dışında, yayımlanmamış kaynaklar için de referans göstermedim. Yeri geldiğinde, yakın aralıklarla yapılan alıntılar için tek bir referans gösterdim. Çeşitli akademisyenlere olan gönül borcumu *Two Gods of Leviathan*'da, *A Hobbes Dictionary*'de (Hobbes Sözlüğü; Oxford, 1995) ve *Thomas Hobbes*'ta (Londra, 1977) belirtmiştim. Kütüphanelerde evvelce yaptığım çalışmalara ek olarak, bu kitap için Bodleian Kütüphanesi, British Library, Athenaeum (Londra) ve Austin'deki Teksas Üniversitesi'nde bulunan Humanities Research Center'da da ayrıca araştırmalar yaptım.

Tarihler Üzerine Not

On yedinci yüzyılda İngiltere'de, daha sahih olan miladi takvim yerine Jülyen takvimi kullanılıyordu, çünkü zamanın Katoliklere göre ölçülmesi istenmiyordu. Jülyen takvimi miladi takvimden on gün geri deydi. Miladi takvim Kıta Avrupası'ndaki çoğu ülkede zaten kullanılmaktaydı. Dolayısıyla İngiltere'deki 10 Aralık, Fransa'da 20 Aralık'a tekabül etmekteydi. Jülyen takvimine göre verilen tarihe "eski usul" deniyor, buna karşılık miladi takvime göre verilene "yeni usul" deniyordu. Britanya Adaları'nda meydana gelmiş olaylar için eski usul tarihleri kullanmak âdet olmuştur. Önemli ölçüde Kıta Avrupası'nda geçmiş olayların tarihleri şu şekilde verilecektir: 10/20 Aralık.

Bir zorluk daha var. İngiltere'de yeni yılın 25 Mart'ta başladığı kabul ediliyordu. Bu tarihin seçilmesi hem ilkbahar ekinoksuyla hem de Meryem Ana'nın İsa'ya hamile kaldığı güne karşılık gelen efsanevi tarih olmasıyla ilişkiliydi. (Noel tam olarak dokuz ay sonraya rastlar.) Bir olayın meydana geldiği yılı, günümüzde de yapıldığı gibi, 1 Ocak'ta başlamış gibi sunmak tarihçiler arasında teamül olmuştur. Hangi tarih sisteminin kullanıldığını açık seçik ortaya koymak şu iki örnekte kafa karışıklığını giderecektir: Bazı kitaplarda Hobbes'un Magdalen Hall'dan 1607 Şubat'ında mezun olduğu yazılıdır. Teamülümüz uyarınca, doğru tarih 1608 Şubat'ıdır. Ayrıca on yedinci yüzyıl kaynaklarına göre, I. Charles 30 Ocak 1648 tarihinde idam edilmiştir. Halbuki bizim uyduğumuz teamül uyarınca, bu olay 30 Ocak 1649 tarihinde meydana gelmiştir.

Kronoloji

1588:	Hobbes'un doğumu; İspanyol Armadası'nın yenilmesi
1603:	I. Elizabeth'in ölümü; I. James'in tahta geçişi
1608:	Hobbes'un Oxford, Magdalen Hall'dan mezun oluşu
1614:	William Cavendish ile Kıta Avrupası'ndaki ilk gezi
1618:	Otuz Yıl Savaşları'nın başlaması
1625:	I. James'in ölümü; I. Charles'ın tahta geçişi
1626:	İkinci Devonshire kontu William Cavendish'in ölümü
1628:	Üçüncü Devonshire kontu William Cavendish'in ölümü
1629:	Thucydides'den *Peloponnessos Savaşları* çevirisinin yayımlanması; Gervase Clifton ile Kıta Avrupası'ndaki ikinci gezi; 1630'da geri dönüş
1637:	*Briefe of the Art of Rhetoric*'in [Retorik Sanatının Özeti] yayımlanması
1640:	*Elements of Law, Natural and Politic*'in [Hukukun Doğal ve Siyasal Öğeleri] ilkbaharın sonlarında piyasaya çıkması; Hobbes'un Aralık ayı civarında İngiltere'den ayrılması
1641:	Descartes'ın *Meditasyonlar*'ına karşı, İtirazlar'ın (*Objections*) üç grup halinde kaleme alınması
1642:	*De Cive*'nin [Yurttaşlık Üzerine] yayımlanması; ikinci baskı 1647
1645:	John Bramhall ile özgür irade ve determinizm hakkında tartışma
1647:	Ciddi şekilde hastalanması; John Cosin'in yardım etmesi
1649:	I. Charles'ın idam edilmesi
1651:	Mayıs ayı civarında *Leviathan*'ın yayımlanması
1652:	Ocak sonu ya da Şubat başında sürgünden dönüşü

1655:	*De Corpore*'nin [Cisimler Üzerine] yayımlanması
1656:	*De Corpore*'nin, *Elements of Philosophy, the First Section* [Felsefenin Temel Öğeleri, Birinci Bölüm] adıyla ve *Six Lessons to the Professors of the Mathematicks... of the University of Oxford* ekiyle beraber İngilizce çevirisinin yayımlanması
1658:	*De Homine*'nin [İnsanlar Üzerine] yayımlanması
1660:	İngiltere'de Restorasyon dönemi
1666-68:	Çeşitli yazılar: *Behemoth* (1679'da yayımlandı), *A Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England* [İngiltere'nin Örfi Hukuku Üzerine Filozof ve Öğrencisi Arasında Bir Diyalog] (1681'de yayımlandı)
1667:	Clarendon'un düşüşü; Cabal'ın yükselişi
1668:	*Opera Philosophica*'nın [Felsefi Çalışmalar], içinde *Leviathan*'ın Latince versiyonuyla birlikte Amsterdam'da yayımlanması
1678:	"Papacı Komplo"
1679:	İlk İhraç Parlamentosu; 4 Aralık'ta Hobbes'un ölümü

1. Bölüm

Malmesbury ve Magdalen Hall 1588-1608

Kurtarıcımız, insan suretindeki Tanrı, bin beş yüz seksen sekiz yıl önce doğdu. Meşhur düşman donanması İspanya limanlarında bekliyordu, çok yakında bizim sularımızda yok olup gidecekti. İlkbahar başlarıydı. Nisan ayının beşinci gününe girilmişti. İşte o gün ben, kurtçuk, Malmesbury'de dünyaya geldim. Bir papaz olan babam vaftiz etti beni ve onun ismini aldım. ("Vita Carmine Expressa")

Anne

İspanyol Armadası denize açılmadan aylar önce İngiltere'yi korku sarmıştı. Armada'nın yolda olduğu söylentileri ta 1587 Aralık'ından beri dolaşıyordu ortalıkta. İlkbahar yaklaştıkça Hobbes'un hamile annesi daha da endişelenmeye başlamıştı. Pek çok kişi İspanyolların Deccal'in ta kendisi ya da vekili olduğunu düşünüyordu. Herkes biliyordu ki ahir zamanlar savaşlarla ve savaş söylentileriyle dolu olacaktı.

Bir asırdan fazla bir süredir, irfan sahibi insanlar 1588'in "dönüm noktası" olacağı yolunda kehanette bulunmuştu. Martin Luther'in teologu Philip Melanchthon 1518'i nihai çağın başlangıcı olarak belirlemişti. Bu çağ yetmiş yıl sonra bitecekti ve bu süre de varsayımlara göre Babil Sürgünü'nün süresiyle aynıydı. 1588'in dünya tarihinde korkunç bir yıl olacağını gösteren hesaplamalar, Vahiy Kitabı ve Daniel Kitabı'ndan [açıklamalar için bkz. Sözlükçe] alınan sayılara dayalıydı ve İşaya'daki bir bölümle de doğrulanmıştı. Kehanetlerden bazısı Francis Bacon tarafından "Of Prophesies" [Kehanetlere Dair] adlı denemesinde kaleme alınmıştı. Ya 1588 dünyanın sonunun başlangıcıysa ne olacaktı? Vahiy Kitabı'nda, çocuklu kadınların bilhassa korkunç şekilde ıstırap çekeceği söyleniyordu. Hobbes'un annesi, Armada'nın Mayıs'a dek İspanya'dan ayrılamayacağını, rüzgârın donanmayı rotadan çıkaracağını, bir başka teşebbüse ihtiyaç

duyulacağını, Armada'nın Temmuz'a dek İngiltere'ye ulaşamayacağını ve hem hava koşulları hem de İngiliz donanması tarafından dillere destan bir yenilgiye uğratılacağını bilemezdi ki.[1] Edinebildiği bilgiler ve bir istilanın muhtemel katastrofik sonuçları göz önüne alındığında, korkmakta son derece haklıydı. Hobbes'un aktardığına göre, annesinin erken doğum yapmasına ve kendisinin 5 Nisan 1588 Cuma günü sabah saat dört ile beş arasında, Malmesbury, Wiltshire'ın hemen dışındaki Westport köyünde doğmasına neden olan, her halükârda işte bu korkuydu.

Travmatik doğumu hayatının geri kalanında Hobbes'u etkilemişti. Doğduğundaki koşulların "kendi ülkesinin düşmanlarına duyduğu nefreti" açıkladığını düşünüyordu. Seksen dört yıl sonra kaleme aldığı manzum otobiyografide şunları yazmıştı: "Zira ulusun sonunun donanmayla beraber yaklaştığı yolundaki söylenti şehirden şehre her tarafa yayıldı. Tam o noktada annem öyle bir korkuya kapıldı ki ikiz doğurdu, beni ve benimle birlikte korkuyu."

Hobbes annesinin ikinci çocuğuydu. Hobbes'un ilk biyografi yazarı olan John Aubrey, annenin Wiltshire'daki Brokenborough'da yaşayan Middleton adındaki, küçük arazi sahibi bir aileden geldiğini söylemişti; ne var ki böyle bir aileye dair hiçbir kayıt yoktur. Anne hakkında bundan başka hemen hiçbir şey bilmiyoruz, ama bazı tahminler vardır. Arnold Rogow, Malmesbury'den çok da uzak olmayan, Salisbury'deki St. Martin bölgesinde, 3 Mayıs 1578'de Thomas Hobbes adında birinin Alice Courtnell adında biriyle evlendiğini belirtmiş ve bu çiftin Hobbes'un anne babası olabileceğini ortaya atmıştır. Eğer "Alice" Hobbes'un annesinin adı değilse, o zaman "Anne" olabilir, zira Hobbes'un kızkardeşinin adıydı bu. Çocuklarına bakmak dışında, annenin başlıca görevi, içinde bir kiler ile ikinci katta iki odası bulunan kâgir bir yapı olan aile evini çekip çevirmekti. Aubrey, evi "kiliseyi sağınıza alıp Tedbury'ye doğru giderken sol tarafta kalan en uçtaki ev" diye tarif etmişti. Bu ev en az iki kuşak daha ailenin elinde kalmıştı. Artık ayakta değildir.

Baba

Hobbes babasının adını almış ve onun tarafından vaftiz edilmişti. Baba Thomas Hobbes biraz okuma yazması olan bir din adamıydı. *Ki-*

tabı Mukaddes ve Pazar vaazları dışında bir şey okuyamıyordu. Aubrey onu Elizabeth dönemindeki kilisenin cahil "Sir Johnlar"ından biri diye adlandırmaktadır. Hayatının ileriki dönemlerinde Hobbes, kendi vaazlarını veren asi din adamlarıyla önceden belirlenmiş vaazları veren itaatkâr din adamlarını karşılaştırmıştı. Hobbes itaatkâr din adamlarına "budala köpekler" dendiğinden bahsederken, aklından kendi babasını geçirdiği ve onlarla insafsızca alay edildiğini düşündüğü yönünde bir izlenime kapılıyor insan.

Baba Hobbes 1587 Nisan'ında, tahminen kırk yaş gibi nispeten ileri bir yaşta, Oxford'daki Brasenose College'a kaydolmuştu. (Bu tarihin doğruluğu konusunda bazı şüpheler var, zira 1589'da babanın yaşının otuz iki olduğunu belirten bir belge de bulunuyor.) Çoluk çocuk sahibi olgun bir adamın üniversiteye girmesi şüpheli görünebilir, ama bunun iki muhtemel açıklaması var. Bunlardan biri, bağlı olduğu piskoposun, rahip sınıfının niteliğini artırmak için Elizabeth döneminde girişilen çabalar doğrultusunda onu üniversiteye göndermiş olmasıdır. Diğeri ise, kendisinin büyük ihtimalle öğrenci olmayıp, kolej tarafından istihdam edilen, imtiyazlı diye bilinen kişilerden olmasıdır. Müstahdemler bile imtiyazlı kişiler kategorisine girmekteydi. Oxford şehrinde bu kategori sevilmiyordu, çünkü imtiyazlı herkes şehrin yargı alanının dışındaydı ve vatandaşların aksine, yaptıkları düzenbazlıklar da cezasız kalabiliyordu. Kolejler, şehirdeki kötü davranışları cezalandırmaya ancak dolaylı bir ilgi duyuyordu.

Baba Thomas'ın zaten bir oğlu vardı, dolayısıyla da muhtemelen evliydi. Karısının onunla beraber Oxford'da ya da Malmesbury civarlarında bulunup bulunmadığı ucu açık bir sorudur. Muhtemelen 1587 Ağustos'unda hamile kaldığına göre, baba Thomas'ın Brasenose'da kalma süresi çok da uzun olamazdı. Hiçbir zaman diploma alamamıştı. Neredeyse kesin olan şu ki ertesi ilkbaharda oğlunun doğumu için eve dönmüştü.

Aubrey'ye göre, babanın bulunduğu mevkilerden biri de Westport bölgesi papazlığıydı. Burada kendisine yılda altmış ila seksen pound ödeniyordu. Günümüzde tarihçiler bundan şüphe etmektedir. Baba, Wiltshire Kayıt Bürosu'nda, civardaki Brokenborough köyünün papazı olarak kayıtlıdır. Baba Thomas'ın ast düzeydeki din adamlarından olduğunu öne süren Rogow ise yıllık maaşının yaklaşık on pound olduğunu

hesaplamıştır. Buna karşılık Hobbes'un soylu Cavendish ailesinin bir çalışanı olarak gelecekteki maaşı yıllık seksen pound olacak, efendisinin verdiği hediyeler ve kitaplarından gelen telif ücretleri gibi diğer gelirler de buna eklenecekti.

Hobbes'un babası hakkında günümüze ulaşan hikâyeler onun sorumsuz ve nahoş bir insan olduğuna işaret ediyor. Aubrey "asabi" diyor onun için. İki olayda, gerekli sayıda vaaz vermediği için Brokenborough köyündeki cemaati ondan şikâyetçi olmuştu. Bu sorun babanın Westport'ta ikâmet etmesinden kaynaklanıyordu kısmen. Westport ile Brokenborough arasındaki köprü Avon nehrinin taşmasıyla sık sık sular altında kalıyordu. Cemaati onun da, önceki papazlar gibi kasabada ikâmet etmesini istemiş, ama kabul ettirememişti. Bir başka rivayete göre ise baba, bir ayin sırasında uyuyakalmış ve söylenenlere bakılırsa "Koz sinek" diye mırıldanmıştı.

Ayrıca babaya leke süren hikâyeler de var. Westport'tan bir din adamı babayı kilise kapısında öfkelendirmiş, "bu yüzden de Hobbes ona vurmuş ve bu sebeple kaçmak zorunda kalmış ... Londra'nın dışında kimsesiz bir halde ölmüş" idi. Bu hikâyenin dahası da var. Olay 1603 Ekim'inde başka bir din adamının baba Hobbes'a hakaret davası açmasıyla başlamıştı. Kendisinin Richard Jeane için "düzenbaz, katıksız düzenbaz, sarhoş düzenbaz, ağabeyi papaz Bay Andrewes'ı öldürecek kadar düzenbaz" dediği iddia edilmişti. Mahkeme Jeane'ı haklı bulmuş ve baba Thomas'ı kamu hizmetine mahkûm etmişti. Belirlenen günde kendini takdim etmeyip, aktarılanlara göre "asice davranmıştı."[2] Tekrar mahkemeye giden Jeane, baba Thomas'ın "asi olduğu ve ... bu sebeple de aforoz edilmesi" yolunda karar verilmesini sağlamıştı. Baba Thomas bu kadarıyla yetinmeyecekti. 1604 Şubat'ında Jeane ile bir kilise avlusunda karşılaşmış ve aforozu teşvik etmekle suçlamıştı. Jeanne bunu yalanlamış ve yürüyerek uzaklaşmıştı. Baba Thomas ise Jeane'ın arkasından gidip küfür etmiş, sonra da "kulağının altına ya da başına doğru yumruk atıp şapkasına vurmuş ve sırtından pelerinini düşürmüştü; Bay Hobbes adındaki kişi Bay Jeane adındaki kişinin etrafında dolanıp bu kişiye vurmaktan vazgeçene dek Bay Jeane bütün bunlara maruz kalmış, sonraysa kendini korumak adına Thomas Hobbes adındaki kişiye vurup üstünden atarak yere savurmuştu."[3] Bunun akabinde baba Thomas, yukarıda bahsedildiği üzere, bölgeyi terk edip Londra

dolaylarına gitmişti. Hobbes'un akademik çalışmalara başlamış olduğu Oxford, baba Thomas'ın Malmesbury'den Londra'ya giderken izlediği yoldan çok uzağa düşmediğinden oğlunu ziyaret etmiş olabilirdi. Gelgelelim bu zahmete girip girmediğini hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Baba tarihten silinip gitmişti.

Bu talihsiz olay Hobbes evden ayrıldıktan sonra meydana geldiği için, babasının verdiği en büyük utançtan kurtulmuş olabilirdi. Ne var ki 1603'te bir delikanlı olarak gene de yerin dibine batmıştı muhtemelen. Baba Thomas'ın davranışları mazur görülemese de, bunlar o dönem için alışılmadık şeyler değildi. 1604 yılında kilise kanunları rahiplerin taverna ve meyhanelere gitmesini yasaklıyor ve kendilerini "içkiye vermemeleri ya da hır gür çıkarmamaları, zar atma, iskambil, tavla ya da diğer yasadışı oyunlarla gece gündüz zamanlarını boşa harcamamaları" üzerinde duruyordu. Din adamlarının davranışlarıyla ilgili olarak gerçekten bir sorun olduğu ortadaydı. 1586'da Essex'te yapılan püriten "Papaz Anketi"nin sonucunda 335 rahipten 173'ünün "cahil ve vaaz vermeyen papazlar"dan meydana geldiği, büyük bir kısmının da "utanç verici bir yaşam" sürdüğü ortaya çıkmıştı. Kabahatlilerden birkaçı "kumarbaz, meyhane müptelası, ayyaş, saçma sapan vaazlar veren, zar atıp iskambil oynayan ve nefsine düşkün" idi. Papazlardan birinin de "hizmetçisinden çocuğu olmuştu ve başkalarıyla gönül eğlendirdiğinden de büyük ölçüde şüpheleniliyordu."[4]

Ağabey ile Kız Kardeş

Hobbes'un Edmund adında bir ağabeyi ile Anne adında bir kız kardeşi vardı. Hobbes on sekiz yaşındayken ölmüş bir amcanın adını alan Edmund, diğer amcası Francis gibi, büyüdüğünde eldivenci olmuştu. Edmund, Malmesbury civarından hiç ayrılmamıştı muhtemelen. Çok iyi bir eğitim görmemiş olsa da, yaşlılığında bile Yunancayı biraz anlayabiliyordu. Boyu neredeyse bir seksen olan Hobbes kadar uzun sayılmazdı. Edmund seksenine yaklaşırken, anlatılanlara bakılırsa baba Thomas seksen üç, Hobbes da doksan bir yaşında öldüğüne göre, güçlü kuvvetli bir soydan geliyorlar olsa gerekti; gerçi Hobbes hastalıklı bir çocukluk geçirmişti.

Edmund'un üç çocuğu olmuştu. Bunlardan biri erkekti. Adı Francis'i amcasından almıştı muhtemelen. Babası ile Hobbes'un müşterek cömertliği sayesinde kendisine yıllık toplam yaklaşık seksen poundluk bir gelir kalmıştı. Karısına kötü davranan bir alkolikti.

Hobbes'un kız kardeşi Anne hakkında ise, annesi gibi çok az şey biliniyor. Thomas Lawrence ile evlenip yedi çocuğu olmuştu ve kendisine babasının evi miras kalmıştı. Anne'in iki çocuğu Mary (Tirell) ile Eleanor (Harding), Hobbes'un mirasından pay almıştı. Bildiğimiz kadarıyla Hobbes'un hayatında kadınlar büyük rol oynamasa da, vasiyetinde önemli bir yer tutar. İki yeğeninin yanı sıra, kendisine emanet edilen yetim bir kıza iki yüz pound, Mary Dell adında birine de on pound bırakmıştı.

Francis Amca

Baba Thomas ailesini terk ettikten sonra, Hobbes'a amcası Francis destek olmuştu. Kendisi Malmesbury'de ilçe vekili ve kasaba başyargıcı olarak hizmet etmişti. Francis Amca, Magdalen Hall'da Hobbes'a destek olmasının yanı sıra, Gaston'da yıllık on altı poundluk gelir getiren bir mera bırakmıştı. Francis Amca başarılı bir eldivenciydi. Bu bölge deri ürünleriyle meşhurdu. Stratford, Malmesbury'den uzağa düşmüyordu ve William Shakespeare de bir eldivencinin oğluydu.

Malmesbury ve Westport

Hobbes'un memleketi addettiği yer olan Malmesbury, İngiltere'nin güney batısında Cotswolds'ta yer alır. Burası on yedinci yüzyılda yaklaşık bin kişinin yaşadığı orta büyüklükte bir şehirdi. Avon nehrinin iki kolu Malmesbury'yi neredeyse tamamen çevreler. Günümüzde Ingleburn diye bilinen bir kol kuzey tarafında, Avon nehri diye bilinen öbürü ise güney tarafındadır. Bu kollar şehrin doğusunda kavuşur. Hobbes şehrin dışında Westport köyünde yaşamaktaydı. Buraya Malmesbury'nin batı kapısında başladığı için Westport* adı verilmişti. Malmesbury'den baş-

* Westport İngilizce'de "Batı Kapısı" anlamına gelir-ç.n.

layan bir yol Westport'tan geçerek Gloucester'a, bir diğeri de Bristol'a kadar gidiyordu. Hobbes'un babasının papazlık yaptığı Brokenborough yaklaşık iki kilometre batıya, Aubrey'ye göre, babanın başka bir rahiplik mevkisinde bulunduğu Charlton ise yaklaşık iki kilometre kuzeydoğuya düşüyordu.[5] Aziz Meryem'e adanmış Westport kilisesi, şehrin büyüklüğü göz önüne alındığında etkileyiciydi; çan kulesi Malmesbury'dekinden daha uzundu muhtemelen. Parlamento ordusu İngiliz İç Savaşı sırasında kralcılar tarafından kale olarak kullanılmasını engellemek için bu kiliseyi yıkmıştı. Nihayetinde bunun yerine yapılan kilisenin "ahır gibi" olduğu söylenmişti, ama Hobbes bu kiliseyi hiçbir zaman görmedi, çünkü memleketini en son 1634'te ziyaret etmişti.

Hobbes manzum otobiyografisinde, Malmesbury'den övgüyle bahseder. Dik bir yamaçta bulunan Malmesbury, kökenleri bir manastırın kurulduğu yedinci yüzyıl ortalarına dek uzanan çok eski bir şehirdi. Dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise yerli bir ticaret merkezi olmuştu. İlçe [*borough*] imtiyazına sahipti ve Avam Kamarası'na iki temsilci gönderiyordu. Kral Aethelstan'ın (onuncu yüzyıl) kemikleri burada gömülüydü. Ayrıca Hobbes, ilk Latin okulunu kuran, Malmesbury Manastırı'nın keşişlerinden Aziz Aldheim'dan da (yedinci yüzyıl sonu, sekizinci yüzyıl başı) bahsediyordu. Ne yazık ki Hobbes manastırda yaşayan felsefeci John Scotus Erigena'nın öğrencileri tarafından kalemle öldürülmesi hikâyesini borçlu olduğumuz ortaçağ tarihçisi Malmesbury'li William'dan bahsetmemektedir. Malmesbury on altıncı yüzyılın ortalarına dek önemli bir yün imalat merkeziydi. Ekonomik durumu yün endüstrisiyle birlikte kötüleşmişti. 1663'te Hobbes, Malmesbury'ye parasız bir okul bahşetmesi için kralı ikna etmeye çalışmış ve Aubrey'nin Wiltshire'a yaptığı pek çok ziyaretten en azından birinde uygun bir yer aramasını sağlamıştı. Nihayetinde bu müstakbel okul için kaynak bulunamamıştı, fikir de unutulup gitmişti.

Hobbes ilkgençliğinde epey oyunbaz olsa da zaman zaman melankoliye kapılıyordu. Gülümsediğinde gözleri yüzünde minik yarıklar haline geliyordu; öfkelendiğinde ise "kestaneler" kadar kocaman kocaman açılıyordu. Siyah saçları yüzünden kendisine "Karga" lakabı takılmıştı. Hayatının ilerleyen dönemlerinde Hobbes erkek tipi saç dökülmesinden muzdarip olmuş, geri kalan beyazlaşmış saçlarını ise yaka hizasına kadar uzatmıştı.

Robert Latimer

Hobbes Westport'ta dört yaşında okula başlamış ve sekiz yaşına kadar kalmıştı. Okumayı ve basit aritmetik işlemler yapmayı öğrenen Hobbes, Malmesbury'de "kasabanın papazı Bay Evans" ile birlikte okula gitmişti. Ama Hobbes'un hayatı üzerinde eğitim açısından büyük etkiler bırakan kişi Robert Latimer'di. "Has Yunan" diye nitelenen Latimer'in Westport'ta bir okulu vardı.[6] Latimer 1591'de Magdalen Hall'dan (burası yaklaşık on yıl sonra Hobbes'un bizzat lisans eğitimi gördüğü yerdir) lisans derecesiyle mezun olmuş, 1595 Temmuz'unda Magdalen College'dan yüksek lisans derecesini almıştı. 1596 yılı civarında Latimer'in derslerine girmişti Hobbes. Aubrey'ye göre Latimer o sıralarda on dokuz yirmi yaşlarındaydı. Ama yüksek lisans derecesini 1591'de aldığı için, yirmi dört yaşında olması akla daha yatkındır.

Sonraları Latimer, Malmesbury'nin papazlarından biri olmuş, bunun ardından da Leigh-de-la-mere (Leigh Delamere) köyünde papazlık yapmıştı. Latimer, Hobbes'tan hoşlanmıştı ve bu duygu karşılıklı olsa gerekti, zira yıllar sonra Hobbes yolunu değiştirip biraz uzaktaki bir köyde eski hocasını bulmuştu. Hobbes'un Latimer'den aldığı ders yaklaşık gece dokuza kadar sürüyordu. Oxford'a gitmeden kısa bir süre önce Hobbes, Latimer'e Euripides'in *Medea* oyunundan Latin hece ölçüsüyle yaptığı bir çeviriyi sunmuştu. Görünen o ki bu oyun Hobbes'u derinden etkilemişti. Hayatının sonraki dönemlerinde, ilk gençliğindeki bu çalışmaların bir kopyasını saklamadığı için pişman olmuştu. Hobbes yazılarında, *Medea*'ya dört kere, yani Homeros'unkiler haricindeki herhangi bir edebi esere yaptığından daha fazla gönderme yapmıştı. Bunlardan birini, mevcut hükümeti değiştirerek daha iyi bir hükümet yaratmaya yönelik gerçekdışı beklentilere karşı uyarmak amacıyla *Leviathan*'da yapmıştı: "Devleti ıslah edeceğim diye itaatsizliğe başvuranlar görecektir ki bunu yapmakla devleti yok edeceklerdir; tıpkı masalda Pelias'ın aptal kızlarının, ihtiyarlıktan artık mecali kalmamış babalarını gençleştirmek arzusuyla, Medea'ya akıl danışarak, babalarını parçalayıp tuhaf otlarla beraber kaynatması, ama onu genç bir adam haline getirememesi gibi."[7]

Akademisyenler Latimer'e çok şey borçlu, çünkü Aubrey, Hobbes ile onun aracılığıyla tanışmıştı. Aubrey saygın bir antikacı olmuş, Stuart

hanedanından* pek çok kişinin biyografisini ve Oxford şehrinin tarihini yazmıştı. Aktardığı anekdotların ve fiziksel tasvirlerin zenginliğinden dolayı, arada bir yaptığı olgusal hataları kolayca mazur görüyor insan. Aubrey, Hobbes'un ilk ve hiç şüphe yok ki en canlı biyografisini kaleme almıştı. Eğer Aubrey olmasaydı, Hobbes tarihte ya az çok hayalet gibi ya da en iyi ihtimalle bir deri bir kemik halde tezahür ederdi. Aubrey sekiz yaşında olduğu, 1634 yılının Temmuz ya da Ağustos aylarını şöyle hatırlıyordu:

> Hobbes memleketine arkadaşlarını ziyaret etmek için gelmiş, başkalarının yanı sıra Leigh Delamere'de eski okul müdürü Bay Latimer'i de görmeye gelmişti; o zamanlar ben kilise okulunda gencecik bir öğrenciydim ... İşte ilk kez burada bu kıymetli insanı görme şerefine nail oldum; kendisi de benim farkıma varıp memnun olmuş, ertesi gün akrabalarımı ziyaret etmişti. Düzgün, canlı bir insandı ve çok şık giyiniyordu; saçları o zamanlar epey siyahtı. Malmesbury ve civarında bir iki hafta kalmıştı.

Görünen o ki Hobbes kendini çok beğeniyor, şair ve hikâyeci Ben Jonson'ın** adını anmıyordu. Hobbes sekiz yaşındaki Aubrey'de kendini görmüştü muhtemelen. Ayrıca Hobbes'un o yaz Latimer'i ziyarete gelmesi büyük bir şanstı, çünkü hocası o yılın sonlarında ölmüştü.

Oxford

Hobbes eğitimine Oxford'daki Magdalen Hall'da devam etmeye karar vermişti. Buraya muhtemelen 1602'de, ama yüksek ihtimalle 1603'te gitmişti. Kayıt evrakı günümüze ulaşmış olsa hiçbir sorun olmazdı, ama ulaşmadığından tahmin yürütmek zorundayız. Kesin yıl için kanıtlar çelişkilidir. 1603 olduğu yolundaki argüman şöyle: 1608 Şubat'ında mezun olduğu kesin bir bilgidir. Hobbes, mensur otobiyografisinde Oxford'da beş yıl kaldığını söylemektedir. 1608'den beş çıkardığımızda 1603 kalır. Bu da Aubrey'nin verdiği tarihtir ki muhtemelen kendisi de bu tarihe şu

---

* 14. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl başlarına kadar önce İskoçya'yı, 1603'ten sonra da İngiltere ve bağlı krallıkları yönetmiş olan hanedan-ç.n.

** 1572-1637 yılları arasında yaşamış ünlü İngiliz şair, oyun yazarı ve aktör. Yazdığı kimi oyunlar Shakespeare'in tiyatrosunda oynandı-ç.n.

anda bizim yaptığımız gibi çıkarma yoluyla ulaşmıştır. Aubrey'nin kayıt yılı hakkında ilk elden bilgiye sahip olmadığını biliyoruz, çünkü el yazmasında yıl konusunu Anthony Wood'a sormasını hatırlatan bir derkenar bulunmaktadır. Bununla beraber 1603'ün Hobbes'un kayıt yaptırdığı yıl olduğundan şüphelenmek için de sebep var, çünkü o tarihte on beş yaşındaydı ki bu da kendisinin her iki otobiyografisinde söylediği şeyle uyuşmuyor: Üniversiteye on dört yaşında girmesi. (Otobiyografilerin kimi çevirisinde muğlak bir paragraf, Hobbes'un "on dördüncü yılında", yani on üç yaşında kaydolduğu şeklinde çevrilmiştir; ama ben Latince metne dair doğru yorumun on dört olduğunu düşünüyorum.) On dört yaş başka gerekçelerle de akla daha yatkın. Öğrencilerin Magdalen Hall'a ortalama giriş yaşı on altı yaş üstüydü. 1601 ile 1603 arasında kayıtları bulunan öğrencilerden yalnızca üçü on dört gibi genç bir yaştaydı. Çoğu on altı ila on sekiz yaşında, tek bir öğrenci de yirmi bir yaşındaydı.

Hobbes sınıf arkadaşlarının çoğundan genç olsa da, yeterince hazırlıklıydı. Eğitimi dört yaşında başlamıştı ve Oxford'a gitmeden önce altı yıl boyunca Latince ve Yunanca öğrenmişti. Ayrıca erken gelişme göstermişti.

Oxford'a 1602'de gidip, orada beş yıl kalarak 1608'de mezun olduğundan hareket edildiğinde açıklanamayan eksik bir yıl çıkıyor ortaya. Akla yatkın bir açıklama vebanın mezuniyet şartlarını etkilemesiyle ilgili. Öğrenciler, bir dizi kamusal ve törensel akademik uygulama gerçekleştirene dek lisans derecesi şartlarını tamamen haiz olamıyordu. Bu uygulamalardan en önemlisi de adayın iki lisans mezunu ile münazaraya sokulduğu "determinasyon" [mezuniyet yeterliliği tespit münazarası-ç.] idi. (Göreceğimiz üzere konu başlıkları çok çeşitliydi.) Determinasyonlar yalnızca Perhiz* sırasında yapılıyordu. Bir salgın patlak verdiğinde, üniversite kamusal akademik uygulamaları sık sık iptal etmesine rağmen, bunları yerine getirme şartlarını otomatik olarak tecil etmiyordu. Bu iptallerin ertesi yıl mezuniyet münazarasına girecek öğrencilerin sayısında yığılmaya sebep olduğu ortadaydı. Kimi öğrenciler etkili bir dilekçe aracılığıyla bu şartlardan tümüyle muaf tutuluyor, kimisi de bunları özel olarak yerine getirmek üzere izin alabiliyordu. Bununla beraber muafiyetler genellikle din adamlarına ve soyluların oğullarına uygulanıyordu.

* Hıristiyanların Paskalyadan önceki kırk günlük perhizine verilen ad-ç.n.

Hobbes bunlardan ikisi de değildi. Çoğu durumda öğrencilerin şartları yerine getirmek için ertesi yılı beklemekten başka çaresi kalmıyordu. Hobbes'un başına da pekâlâ bu gelmiş olabilirdi. Eğer böyle olduysa, derslerini 1607'de tamamlamış, salgın sebebiyle o yıl mezuniyet münazarasına girme fırsatını yakalayamamış, ertesi yıl girmişti. Aslında hem 1606'da hem 1607'de salgın olmuştu. Salgınlar Oxford'da nispeten sık ortaya çıkıyordu. Sağlık koşulları çok kötüydü; sokaklar dışkı yığınlarıyla doluydu; yiyecekler sık sık bozuluyordu ve su kirliydi. Ürkek ve hastalıklı olan Hobbes ölüm tehlikesiyle karşılaşmak yerine, vebanın üniversite uygulamalarına mani olabileceğini sezer sezmez Westport'a dönmeyi tercih etmiş olabilir pekâlâ. Bunun spekülasyon olduğu kabul aşikâr, ama Hobbes'un Oxford'a nasıl on dört yaşında gelmiş olabileceğini, kendisinin de belirttiği gibi beş yıl kalıp 1608 Şubat'ında mezun olabileceğini düzgünce açıklıyor gibi görünüyor.

Hobbes'un Oxford'a ne zaman gittiğiyle ilgili olarak çok az şey bildiğimizi kabul edersek, buraya Nisan başlarında varmış olması akla yatkındır. Dört dönem vardı: genellikle Ekim'de başlayan Michaelmas dönemi; Ocak'ta başlayan Hilary dönemi; Paskalya yortusundan hemen sonra başlayan Paskalya dönemi; Mayıs ya da Haziran'da başlayan Trinity dönemi. Başlangıç tarihleri, salgınlara ve Paskalya'nın rastladığı güne bağlı olarak yıldan yıla değişiyordu. Ağustos, Eylül ve Ekim başı tatil zamanıydı. Öğrenciler Ekim'den Haziran'a kadar herhangi bir tarihte kayıt oluyordu, bununla beraber çoğu dönem başlarında geliyordu. Aubrey, Hobbes'un yılın başlarında kaydolduğunu söylemektedir. İngiltere'de yılın 25 Mart'ta başladığı kabul edildiğinden, Mart sonu ya da Nisan başında, muhtemelen de Paskalya dönemi başında kaydolduğu anlamına gelir. Hobbes'un on dört yaşına bastığı tarih 5 Nisan 1602'ydi. Eğer Hobbes'un Magdalen Hall'daki ilk yılı Nisan'da başlayıp Temmuz sonlarında bittiyse, bu durum nispeten genç yaşta üniversiteye girmenin stresini azaltmış olsa gerektir.

Hobbes, Magdalen Hall'a ilk vardığında, yapılması gereken ilk iş kantin defterine ismini yazmaktı, gelgelelim bunun yapılacağından haberi yoktu muhtemelen. Kantin defteri öğrencilerin harcamalarının yazıldığı bir hesap defteriydi. On altı yaş ve üstü öğrencilerin, Otuz Dokuz Madde'yi, Toplu Dua Kitabı'nı [açıklamalar için bkz. Sözlükçe] ve kralın üstünlüğünü kabul ettiklerini gösteren bir taahhütname imzalamala-

rı gerekiyordu.[8] Otuz Dokuz Madde'yi kabul etmek lisans derecesi için gereken pek çok nihai şarttan biriydi aynı zamanda. Ayrıca Hobbes'a genel eğitiminden sorumlu olan özel bir hoca tahsis edilmiş olsa gerekti. Ama bazı hocalar sorumsuz ya da kifayetsizdi ve Hobbes da hocasının ismini hiç zikretmemektedir.

Kurallara göre, öğrencilerin derslere katılması sadece beklenti değil, gereklilikti de. Bu durum, uygulamada daha gevşekti muhtemelen ve Hobbes'un kendi açıklamalarına bakılırsa derslere düzenli katılmıyordu. İlk yıl, salı ve cuma günleri sabah saat 8'de gramer, pazartesi ve perşembe günleri de aynı saatte retorik ve mantık öğretiliyordu. Metafizik dersleri ikinci yıl başlıyordu. Dersler öğrenciyi bir dizi mantık münazarasına hazırlamak için düşünülmüştü. Bu münazaralarda öğrencinin ilkin, daha üst seviyedeki iki öğrencinin itirazlarına karşı birtakım savları savunması gerekiyor, sonra da bu öğrencilerden birine itiraz etme aşamasına geçiyordu. Bu alıştırmaların bir varyasyonu *Leviathan*'ın baş sayfasının en alt kısmında tasvir edilmiştir. Hobbes bir bakıma kendiyle iftihar etmiyormuşçasına, Oxford'a geldiğinde en temel ("en alt") mantık sınıfına yerleştirildiğini aktarmaktadır. Hobbes daha sakalı bile çıkmamış, çok vakur bir sesle ona ders anlatan genç öğretmenle dalga geçmekteydi. Öğretmen usulca, tasım şekillerinin isimlerini hatırlatmaya yardımcı olan sözler telaffuz etmekteydi; bunlar da ağızdan birlikte çıktığında anlamsız şeylerdi: *Barbara celarent darii, ferio barlypton, Caesare camestres festino baroco darapti.* Hobbes bu tür Latince sözcüklerin skolastik ayak oyunlarının uzantısı olduğunu düşünmüş olabilirdi, zira sonraki yıllarda bu ayak oyunlarını sık sık yerden yere vurmuştu.

Hobbes yavaş yavaş kendi mantığını kavramış, her şeyi kendine özgü yollarla kanıtlamayı yeğlemişti. Entelektüel bağımsızlığa dayalı bu özelliği hayatı boyunca koruyacak ve siyaset felsefesinde olduğu gibi kimi zaman kendisini muzaffer kılacak, imkânsızı başarmaya kalkıştığında olduğu gibi kimi zaman da zararına yol açacaktı. Hobbes mantığın yanı sıra Aristoteles fiziğini de öğrenmişti. Dünyadaki her şey maddeye ve biçime dayalı olarak açıklanmaktaydı. "Türler", yani şeylerin görünüşü havada uçuyordu. Bunlar gözlere ulaştığında görme, kulaklara ulaştığındaysa işitme meydana geliyordu. Pek çok etkinin nedeni Sempati ya da Antipati idi. Hobbes'un manzum otobiyografisinde

yazdığı gibi, idrakinin ve inançlarının ötesinde olan başka açıklamalar da sunulmuştu.

Yakınlarda Quentin Skinner, Tudor* döneminin sonlarında ve Stuart döneminin başlarında İngiltere'deki lisans öğrencilerinin okuması ve iyice öğrenmesi gereken retorikle ilgili çalışmaları ayrıntılandırmış ve Hobbes'un bu çalışmalarla hem pek çok bilgi edindiği hem de derinden etkilendiği sonucuna varmıştır.[9] Benim biraz şüphem var. Hobbes gereken çoğu şeyi okumuştu muhtemelen, ama bunların onun üzerinde o zamanlar etkili olup olmadığı ya da hayatında daha sonra etkili olmaya başlayıp başlamadığı çok kesin değildir. Kendisi zamanının büyük kısmını, karga yavrularını yakalamak gibi başka uğraşlarla geçirdiğini anlatmaktadır böbürlenerek. Sınıftan ve çalışmaktan uzak durmaya meyilli oluşu, gökyüzü ile yeryüzünün haritalarına merakla bakmak üzere kitapçılara gitmekten aldığı "büyük keyif"le de ortaya konmaktadır. Güneşin ilkbahardan kışa kadar gökyüzünde izlediği yolu işaretlemekten zevk alıyordu. Sir Francis Drake ile Thomas Cavendish'in dünyayı dolaşırken izledikleri yolları da işaretliyordu. "Terra incognita" [Lat. keşfedilmemiş topraklar-r.] diye işaretlenmiş yerler karşısında büyüleniyor, o bölgelerde yaşayan halklar ve yaratıklar hakkında fanteziler kuruyor, bu meçhul topraklar hakkında bilgi edinmek istiyordu.

Bir öğrenci on iki dönem süren okumaları ve hazırlık münazaralarını tamamladığında, lisans derecesini almadan önce yerine getirmesi gereken bir dizi karmaşık ritüel kalıyordu geriye. İşin tuhafı, bu derece kazanıldıktan sonra bile, yerine getirilmesi gereken başka bir şart daha bulunuyordu: Önceden de belirtildiği gibi, mezuniyet münazarasına girmek. Münazarada adayın belli bir önermeyi savunması isteniyordu. Kolejin iki kıdemli üyesi de bu önermeye karşı itirazlarını sunuyordu. Adayın bu itirazlara cevap vermesi ve cevaplarında başvurduğu ilave her tür önermeyi de savunması gerekiyordu. Oturumun sonunda moderatör, doğru cevabı sunup tartışmanın seyri hakkında yorumlar yaparak soruyu tespit ediyordu. Aristoteles'in felsefesi hakkında üç soru soruluyordu ve adayın bunların hepsini cevaplaması gerekiyordu. 1608'de Beşeri Bilimler Fakültesi'nde aşağıdaki iki grup soru kullanılmaktaydı:

---

* Stuart Hanedanı'ndan önce, 1485'ten 1603'e kadar İngiltere'yi ve bağlı krallıkları yönetmiş olan hanedan-ç.n.

1. Dünyada çeşitli ulusların farklı dilleri yerine tek bir dil olması daha mı iyi olurdu?
2. Suların taşarak yeniden [bütün dünyayı] kaplaması, tümünün donmasından daha büyük bir yıkım mı getirirdi?
3. Bir kişi aptal olduğunu düşünür mü?

1. Cahillik kibrin anası mıdır?
2. Dünya doğası gereği mıknatıslık özelliği taşır mı?
3. Kadınların ahlak felsefesi dinlemesi uygun olur mu?[10]

Hobbes'un karşısına çok daha kötü sorular çıkabilirdi. Diğer yılların soruları arasında şunlar vardı: Deniz tuzdan mı ibarettir? Kadınlar erkeklerden daha mı mutludur? Altın daha değersiz madenlerden meydana getirilebilir mi? Küstahlık mahcubiyete kıyasla daha hoş görülebilir bir şey midir? Bir erkeğin şirret bir kadını terbiye etme konusunda hakları nelerdir?[11] Pek çok soru bugün için bile çok ilginçtir. Örneğin: Zihnin ölümü bedenin ölümünden daha mı kötüdür?

Bir öğrenci hayatının büyük kısmını ders salonu dışında geçiriyordu. Bir kolej üyesinin büyük bir odada yaklaşık beş öğrenciyle birlikte kalması alışıldık bir durumdu. Öğrenciler, başkanın yatağının altındaki ve etrafındaki tekerlekli yataklarda yatıyordu. Küçük odalarsa çalışma amaçlı kullanılmaktaydı. Uyandırma zili yazları saat 5:00'te, kışları ise saat 6:00'da çalıyordu. Kahvaltıda hafif şeyler sunuluyordu. İçecek olarak da bira veriliyordu. Öğle yemeği 11:00'de, akşam yemeği ise 17:00'de yeniyordu. Sabahın erken saatlerindeki rutin işler Hobbes'a ağır gelmiyordu. Daha önce bahsedildiği gibi, karga yavrularını yakalamak üzere erken kalkmak hoşuna gidiyordu. Kalın bir sicime kurşun ağırlıklar bağlıyor, bunları ökseye buluyor ve peynir kırıntılarından yem yapıyordu. Kargalar yeme gelince Hobbes sicimi çekiyordu. Ökseye bulanmış ağırlıklar kuşa yapışıyor, uçup gitmesini önlüyordu. Hobbes'un daha sonra bu kuşlarla ne yaptığına dair hiçbir şey söylenmemektedir. Bu avlanma sahnesini hiç unutmamıştı. *Leviathan*'da kendi tanımlarını birbirine karıştıran bir kişiyi "çırpındıkça daha da fazla ökseye bulanan, ökse çubuğundaki kuşa" benzetecekti.[12]

Altmış yıl sonra, Hobbes *Behemoth*'ta öğrencilerin "doğru yoldan sapıp ayyaşlığa, lakaytlığa, kumarbazlığa ve diğer kötülüklere alıştığını" söylemişti.[13] Hobbes'un en azından yirmi otuz yıldır Oxford'a gitmemiş

olduğu göz önüne alındığında, bu sözlerine ilişkin tanıklığın, kendisi Magdalen Hall'dayken ortamın nasıl olduğuna dair çok eski anılar olduğu kabul edilmiştir çoğu kez. Şüphesiz ki Hobbes bu sözlerle üniversiteleri iğnelemeyi amaçlamaktadır ve çoğu akademisyen de Oxford'un çok yozlaşmış bir yer olduğu konusunda hemfikirdir. Ben ise üniversitelerin durumu hakkında daha iyimserim. Ayyaşlık, lakaytlık, kumarbazlık ve diğer kötülükler benim ve çeşitli üniversitelerdeki başka arkadaşlarımın lisans eğitimi yaşantısının bir parçasıydı ve kendi öğrencilerim ile çocuklarımın yaşantılarından hareketle diyebilirim ki son kırk yılda bu durum hiç mi hiç değişmemiştir. Elbette çeşit çeşit ayyaşlık ve lakaytlık var, ama elimizde daha iyi kanıtlar olmadan, 1605'teki Oxford'un 1998'deki Oxford'dan (ya da Teksas Üniversitesi'nden) daha kötü bir yer olduğuna hükmetmeye gönlüm varmıyor.

Hobbes Magdalen Hall'a gittiğinde on dört yaşında olduğundan, Oxford'un yoldan çıkmışlığı hakkında anlattıkları, ortamın gerçekten nasıl olduğundan ziyade, kendisinden büyük öğrencilerin davranışlarını ilk kez nasıl tecrübe ettiğine dair düşüncelerdi muhtemelen. On dört yaşındaki birinin ilgileri ve duyarlıkları ile on altı yaşındaki birinin ilgileri ve duyarlıkları arasında muazzam bir fark vardır.

Hobbes'un Magdalen Hall'da hangi öğrencilerle ilişki kurduğunu bilmiyoruz. Bir odada beş öğrenci kaldığına göre, bir öğrencinin ya başka öğrencilerle ilişki kurup yakınlaşması ya da mahremiyetini korumak amacıyla kendi köşesine çekilmesi akla yakındır. Hobbes'un Oxford'daki okul arkadaşlarına ayak uydurabildiği konusunda hiçbir kanıt bulunmuyor. Hobbes sınıf arkadaşlarının çoğundan iki üç yaş erken başlamıştı üniversiteye. On altı yirmi yaşındaki öğrencilerin arasında on dört yaşındaki bir öğrenci olarak bu deneyimi travmatik bulmuş olabilirdi. Ayrıca Hobbes hastalıklıydı ve bu durum kendisini şakalar ya da bedensel taciz için kolay bir hedef haline getirmiş olabilirdi. Bu hususlar kuş yakalamak ve haritalara bakmak gibi yalnız başına yapılan uğraşları kısmen açıklayabilir; kendisinin söylediğine göre, haritalar fantezileri coşturuyordu ki bu durum da kişiyi başka insanlardan tecrit eder.

Belki de Hobbes kendi yaşlarında olan birkaç öğrenciyi aramıştı. Birkaç yıl sonra, kendisinden iki yaş küçük olan, All Souls College'dan Roger Manwaring ile karşılaşmış olabilirdi. Aşırı kralcı görüşlerinden dolayı sonraları Manwaring'in Parlamento ile başı derde girecekti. I.

Charles'ın mutlak bir hükümdar olduğu yolunda vaazlar verecekti. On yedinci yüzyıl başlarında Oxford'da yalnızca 2500 kadar öğrenci bulunduğundan, Hobbes'un kendi okulu dışındaki öğrencilerle tanışmış olması akla yakındır.

Hobbes'un Oxford'da kaldığı sürede gerçekleşen önemli olaylardan biri de I. James'in 1605 Ağustos'undaki ziyareti olsa gerekti. Hobbes'un yazılarında bu krala yaptığı tüm göndermeler olumluydu ve James'in İngiltere ile İskoçya'yı birleştirip "Büyük Britanya" haline getirme arzusu gerçekleşmiş olsaydı İngiliz İç Savaşı'nın hiç çıkmayabileceğini öne sürmekteydi. Hobbes'un olgunluk dönemindeki siyasi yazılarının büyük kısmı, James'in saltanatı süresince kendi hakkında söylediklerinin felsefi bir versiyonu gibi görünmektedir. James'in, oğlu Prens Henry için yazdığı *Basilikon Doron* adlı kitap, Elizabeth'in ölümünün hemen ardından İngiltere'de yeniden basılmıştı. Bu kitabı özetleyen sone şöyledir:

> Tanrı vermez boşuna Krallara Tanrıların tarzını,
> Zira onun Tahtında sallarlar Asasını:
> Ve onlara itaate mecburdur uyrukları,
> O yüzdendir ki Krallar korkup yeniden hizmet etmelidir Tanrı'ya;
> Ancak o zaman varabilirsiniz mutlu bir krallığa,
> Riayet edin semavi Kralınızın Kurallarına,
> Ve onun Yasalarından hareketle hayat verin kendi Yasalarınıza:
> Zira onun Vekili olarak kalmalısınız burada,
> Ödüllendirin dürüstleri, kararlı olun, doğru ve yalın,
> Ezin kibirlileri, daima haklı olanın yanında kalın,
> Yürüyün sanki hep onun gözünün önündeymiş gibi,
> O ki ilahi olanı korur, cezalandırır dünyeviyi:
> Ve böylece ışık saçarsınız Krallara has erdemlerinizle,
> Kudretli İlahi Kralınıza benzersiniz siz de.

Hobbes sonradan bu şiirdeki birkaç tema üzerinde durmuştu. Hükümdar uyruklarına değil, yalnızca Tanrı'ya karşı sorumluydu. Kralın, kendi yasalarını doğa yasalarıyla uyumlu kılması gerekiyordu; doğa yasaları da Tanrı yasalarıyla aynıydı. Kralın uyrukları kibirlerinden dolayı günah içindeydi, çünkü bütün insanlar Adem ile Havva'nın soyundan gelen kimseler olarak "kibrin evladı" idi. Hobbes en büyük yapıtında, hükümda-

rı "Leviathan" diye adlandırır, çünkü Eyüp Kitabı'ndaki [bkz. Sözlükçe] yaratığın "kibrin evlatlarının kralı" olduğu söylenir. Ayrıca Hobbes, Leviathan ya da hükümdarın "ebedi Tanrı'nın altında, selametimizi ve güvenliğimizi borçlu olduğumuz ölümlü bir Tanrı" olduğunu da söyler. Kralların tanrı olduğu düşüncesi, James'in "Lordlar ve Avam Kamaralarına hitaben Whitehall'daki Parlamento Konuşması"nda çok belirgindir: "Krallar haklı olarak tanrı diye adlandırılır, zira dünya üzerinde ilahi kudret kabilinden bir şey icra ederler. Tanrı'nın özniteliklerini düşünecek olursanız, bunların bir kralın şahsına ne denli uyduğunu görürsünüz." Yalnızca geriye bakarak, Hobbes'un James ile ilgili olarak 1640'lardaki ve 1650'lerdeki tavrının, 1600'lerin başındaki tavrıyla aynı olduğunu kesin surette söyleyemeyiz. Ama Hobbes'un gençken bile siyasi bir asi olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur, dolayısıyla James'e her zaman hayranlık duymuş olabilir. Her halükârda 1605'te James'e özel bir sevgi beslememiş de olsa, nispeten yeni bir kralın, üniversitesini ziyaret ettiği öğrencide uyandırdığı ilgi ve şaşaa doğal olarak çok büyüktür.

James'in ziyareti için özenli hazırlıklar yapılmıştı. Oxford yetkilileri James'i özellikle etkilemek istiyordu, çünkü James hem henüz iki yıl önce kral olmuş hem de Cambridge'i Oxford'a üstün tutmuştu. Krala karısı Danimarka kraliçesi Anne ve Prens Henry eşlik etmişti. (Prens Magdalen Hall'un yanındaki Magdalen College'da kalmıştı.) Özenli hazırlıklar yapılmıştı. Tüm pencereler, çerçeveler, tulumbalar ve kapılar boyanmıştı; sokaklar da temizlenip yeni kaldırım taşlarıyla döşenmişti. Tüm üniversite mensuplarının mevkilerine uygun olarak cüppe, kep ve şapka giymesini şart koşan bir buyruk çıkarılmıştı. Ayrıca kralın üniversitede kalışı sırasında olağan derslere "gayretle" katılmaları tembih edilmişti. Kral için sahneye konan oyunlara katılamadıkları takdirde, "koridor ve merdivenler civarında ya da Christ Church'ün avlusunda gürültü patırtı koparan" öğrenciler hapse atılacak ya da başka şekillerde cezalandırılacaktı.

Kral'ın gelişi, üniversite mensupları ile şehrin ileri gelenleri arasındaki ve Oxford ile Cambridge arasındaki anlamsız rekabete örnek teşkil eden birkaç hadiseye de vesile olmuştu. Kralın şehir surlarının dışında, önce üniversite sonra şehir temsilcilerince karşılanması gerekiyordu. Üniversite yetkilileri "Aristoteles kuyusu"na gelince durmuştu, ama başmabeyinci onlardan ilerlemelerini istemişti, çünkü bölgede çok fazla

toz uçuşuyordu. Bu kişiler atlarıyla bir çayırlığa gitmiş, kralı beklemek üzere atlarından inmiş, ardından da şehir temsilcilerinin atlarıyla yanlarından geçtiğini görmüşlerdi. Üniversite yetkilileri şikâyetlerini rektöre, rektör de bu şikâyetleri başmabeyinciye iletmişti; başmabeyinci de belediye başkanına danışmıştı; belediye başkanı şehrin ihtiyar heyetinden iki kişiyi rektörün yanına göndermişti, onlar da çayırlıkta üniversite yetkililerini fark edemediklerini ve karşı tarafı gücendirecek hiçbir hareketin amaçlanmadığını açıklamıştı. İkna olmayan rektör şehir yetkililerinin geçip gitmemeleri gerektiğini söylemişti. Muhtemelen haklı olarak, şehir yetkililerinin kralı önce karşılayarak üniversite mensuplarını gölgede bırakmayı amaçladığını düşünmüştü. Ama planları açığa çıkınca, arkadaki uygun yerlerine çekilmişlerdi. Kralın gelişi büyük şaşaa içinde ve hiçbir tatsızlık olmaksızın gerçekleşmişti. Üniversite arazisi içinde, öğrenciler ile öğretmenler sokağın bir tarafında, diğer insanlar da karşı tarafta durmuştu. Yunanca bir söylev verilmişti. Sosyal ortamlarda çam devirmeye meyilli olan Kraliçe Anne, konuşmayı beğendiğini çünkü daha önce hiç Yunanca duymamış olduğunu söylemişti.

Bir kralın üniversiteye gelmesi, Cambridge'deki âlimleri bile cezbetmeye yetecek ölçüde sıradışı bir olaydı. Ama âlimleri oraya götüren, dayanışma değil hasetti. Cambridge mensuplarının olup biteni algılayışları hasetle doluydu; bu kişilerden birinin kralın Oxford'a gelişi hakkında yazdığı manzum tasvirle de açığa çıkmaktaydı bu.

> Kral gitti Oxenford'a,
> Bütün kudretli Soylularıyla
> Lütfedip bizi kollayan
> Şu dört beş yıl boyunca.
> Öyle bir Kraldı ki kendisi
> Hiç görülmemiştir benzeri;
> Şövalyeler giderdi yanında,
> Ebediyen kılavuzluk edecek ona;
> Binlerce, on binlerce Şövalye,
> Yıllık kırk pound tutarında.

Kralın maiyeti kalabalık olsa da çok kalabalık değildi. Son iki dizede yazar, James'in yıllık en az kırk poundluk gelir getiren bir toprağa sahip

olan İngilizlerin şövalye olmasını şart koşan eski bir yasayı yürürlüğe koymasına gönderme yapıyordu. Şövalyelik krala para ödenmesini gerektiriyordu. Enflasyon yüzünden, kırk pound nispeten önemsiz bir paraydı; dolayısıyla oldukça mütevazı gelire sahip pek çok kişi şövalyelik gibi müphem bir unvana illa ki sahip oluyordu. James'in saikleri maddiyata yönelikti yalnızca. Parlamento'dan aldığı yetersiz kaynağa ilave edecek para peşindeydi.

Kral yerleşir yerleşmez, ziyaretinin büyük bir kısmı dersler ve münazaralarla geçmişti. James entelektüeldi ve bu akademik tartışmaları seviyordu. Sık sık araya girip kendi fikirlerini dile getiriyor ve konu hakkında kendi "determinasyon"unu sunuyordu. Bazen de hemfikir olmadığını ya da sıkıldığını belirtmek için "Hadi oradan" diye mırıldanıyordu.[14] James'in ziyareti sırasında tartışılan konu başlıkları arasında şunlar vardı: Azizler ve melekler insanların gizli düşüncelerini biliyorlar mı? Bebekler sütannelerinin sütlerini emerken aynı zamanda alışkanlıklarını da emer mi? Bir kilise papazının veba salgını sırasında olağan vazifelerini yerine getirmesi gerekir mi? Hayal dünyası gerçek sonuçlar doğurabilir mi? James tütün içmeye tamamen karşıydı ve tartışmadaki bir diğer soru da tütün içmenin insan sağlığına yararlı olup olmadığıydı. (Ne tuhaftır ki tütünü yararlı bulan âlim, kralın doktoru Sir William Paddy idi; kendisi muhtemelen tartışmaya gizli gizli katılmıştı.) Ahlak felsefesinde iki soru tartışılıyordu. İlki, kişisel sınırları korumanın mı yoksa genişletmenin mi daha iyi olacağıydı. Diğeri ise Hobbes'un entelektüel açıdan en çok önem taşıyan yıllarında önemli bir yer tutacaktı: Adalet ve adaletsizlik yalnızca yasalarda mı vardır, yoksa doğada da bulunur mu?

O dönemde muhtemelen Magdalen Hall'un müdürü olan James Hussey, şu soruyu olumsuz yönden savunan altı öğretmenden biriydi: Bir yargıç şahsen masum olduğunu bildiği bir kişinin suçlu bulunmasına yol açacak olağan yasal prosedürleri izlemeli midir? Neticede kral bu meseleyi kendi açısından karara bağlamıştı:

> Yargıcın, yargıçlık görevini ya da Tanrı'nın ondan istediği şeyi yaparken dürüstlüğünü ihlal eden ve vicdanının saflığını ihlal etmeyen her hüküm yanlış hükümdür. Öte yandan hükümdarın yargıçtan her zaman istediği şey, resmi görevinde doğru prosedürü izlemesi ve işini kralın koyduğu yasalara ve kurallara itaat ve sadakat

göstererek yapmasıdır. İmdi yargıç hükmüne varma sürecinde sık sık, hakikate dair birbirine zıt açıklamalardan ve sunulan kanıtların yargıcın kişisel düşünceleriyle çatışmasından kaynaklanan güçlüklerle karşılaştığı için, bu durumda yapılabilecek şeyler işte bunlardır.

Yargıcın hükme varırken ne tür bir tavır takınacağını bilebilmesi amacıyla şu çözümü sunuyorum: Yargıcın başlıca işi (sorumluluğu) kendi mütalaaları aracılığıyla hükümdarı ya da kralı için hakikati açığa çıkarmak ve böylelikle de kararlarına kendi hakikatini temel alarak varmaktır. Ama büyük gayretler sarf etmesine rağmen çok az şey elde eder ya da başarırsa, o zaman yargıçlık görevini, özel olarak tanıklar çağırmak için kullansın ve böylelikle de yargıç sıfatıyla vicdan ve hakikat yitiminden daha uzun süre korunmak amacıyla, hakikate yer açarken vicdanını her surette saf tutabilsin.

James Ağustos sonunda Oxford'dan ayrılmıştı. Bunun üzerinden henüz iki ay geçmişken "Barut Komplosu" [Gunpowder Plot-ç.] açığa çıkmıştı. Bir grup Katolik, kralı, kraliçeyi, Prens Henry'yi ve Parlamento'daki iki kamarayı aynı anda havaya uçurmak için komplo kurmuştu. Parlamento binasının hemen yanındaki bir evin bodrumundan bir tünel kazmışlardı. Binanın altına Guy Fawkes yirmi fıçı barut yerleştirmiş, patlamanın etkisini artırmak için de bunları demir çubuklarla kaplamıştı. Bütün bunların üzerini de çalı çırpı demetleriyle kapatmıştı. Komploculardan birinin, akrabasına Parlamento'ya gitmemesini tembih eden bir mektup yollamasıyla komplo açığa çıkmıştı. Komplocunun akrabası bu mektubu Salisbury Kontu'na teslim etmiş, kont da soruşturma başlatmıştı. Soruşturmayı yürütenler bodruma indiğinde, Guy Fawkes çalı çırpıların üzerinde nöbet tutuyordu. Ama Parlamento'nun toplanacağı günden önceki gece daha esaslı bir araştırma yapılana dek patlayıcılar keşfedilememişti. Barut Komplosu bütün İngiltere'de hemen duyulmuştu. Oxford'daki öğrenciler bu hadiseye özel bir alaka duymuş olsa gerekti, zira James çok kısa bir süre önce onlarla birlikteydi. Altmış yıl sonra Hobbes İngiliz İç Savaş'ının tarihini yazdığında, Barut Komplosu'ndan, savaşın sebeplerinden biri olarak, "daha önce hiç duyulmamış en korkunç eylem" diye bahsetmişti, bununla beraber uzun yıllar sonra bu savaşın kaçınılmaz olduğuna hükmetmişti. Akıl yürütmesi çapraşıktı: Katolikler savaşın sebebiydi, çünkü İngiltere'de kralın aleyhine papanın otoritesi kurulursa Katoliklerin memnuniyet duyacağı düşünülmüştü.

Shakespeare'in *Hamlet*'i 1607'de Oxford'da sahnelenmişti, ama Hobbes'un seyredip seyretmediğini bilmiyoruz. Kendisi Shakespeare'den hiç bahsetmemiş ve tiyatro hakkında çok az şey söylemişti; bununla beraber Ben Jonson'la Shakespeare yakın arkadaştı.

Magdalen Hall'un müdürleri

Hobbes Magdalen Hall'a geldiğinde müdürün kim olduğu belli değildir. Daha önce belirtildiği gibi, muhtemelen James Hussey'di. Ama kendisinin 1605'ten sonraki bir tarihte müdür olduğuna dair birtakım kanıtlar da bulunmaktadır. Her halükârda Hussey, James tarafından 1619'da Sarum piskoposluğunun başına getirilmiş ve şövalye ilan edilmişti. 11 Temmuz 1619'da, yani Oxford'a döndüğünün ertesi günü vebadan ölmüştü. Tam o vakit, Oxford'da salgın başlatmakla suçlanmıştı. Hobbes mezun olduğunda kimin müdür olduğu konusunda daha çok eminiz. Müdür sadık bir Kalvenci olan John Wilkinson'dı.

Hobbes 5 Şubat 1608'de lisans derecesiyle mezun olmuştu. Aynı yılın Perhiz döneminde mezuniyet münazarasından başarıyla çıkmıştı. Oxford, Cotswold'lu fakir, taşralı çocuğa yeni, engin bir dünyanın kapılarını açmış olsa dahi, bu çocuk daha da geniş ve heyecan verici bir dünyaya adım atmak üzereydi.

2. Bölüm

Özel Hoca ve Yoldaş
1608-1620

O sıralar kendisi [William Cavendish] babasının otoritesine tabiydi. Kendisine yirmi yıl boyunca sebatla hizmet ettim; yalnızca bir efendi değil, aynı zamanda arkadaştı da. Hayatımın şimdiye kadarki en güzel dönemiydi bu ve şimdi de sık sık rüyalarıma giriyor. ("Vita Carmine Expressa")

Hardwick'li Bess

Hobbes iyi ve saygın bir öğrenci olsa gerekti, çünkü Magdalen Hall'un müdürü, muhtemelen 1608 başlarında, onu Hardwick Hall'daki zengin ve nüfuzlu Cavendish ailesine tavsiye etmişti. Bu tarih, bu büyük ailenin gerçek kurucusu olan, yaman Elizabeth Hardwick'in (nam-ı diğer Hardwick'li Bess ve Kurucu Bess) doksanlarında öldüğü tarihe denk düşüyordu neredeyse. Hobbes onunla hiç tanışmamış olsa da naaşını görmüş olabilirdi, zira naaşı üç ay boyunca katafalkta kalmıştı. Bunun sonrasında hayaleti uzun yıllar boyunca Derbyshire ve Nottinghamshire'da kendisine ait mülkleri gözlemeyi sürdürmüştü adeta. Hobbes 1620'lerin sonlarında *De Mirabilibus Pecci* şiirinde ona methiye düzmüştü. Hobbes onun büyük servetini "dürüstlüğü"ne atfediyordu ve bunun da niçin pek çok kudretli arkadaşı bulunduğunu açıkladığı kanısındaydı. Aslında kudretli olduğu için kudretli arkadaşları vardı.

Hobbes onun Cavendish'lerden olan kocasını hiç anmaz bile. Ayrıca üç kocası daha vardı. Akıllıca yapılmış dört evlilik ve birtakım ciddi hukuk davaları aracılığıyla, Bess fevkalade bir servet elde etmiş ve İngiltere'nin en zengin insanlarından biri olmuştu. Kuzenlerinden biri olan ilk kocası düğünün üzerinden çok geçmeden ölmüştü. Bu kişinin ölümü mali açıdan yarar sağlamıştı ona. İkinci kocası William Cavendish'di. Bu kişiden sekiz çocuğu olmuş, çocuklardan altısı hayatta

kalabilmişti. Akıllıca arazi alıp satarak, Midlands'deki* mülklerini pekiştirmişti. Edindiği yerlerden biri de, Hobbes'un hamileri Devonshire kontlarının gelecekteki makamı olan Chatsworth'tu.

Fırsat gördüğü her şeye atlayan Cavendish, karısının akıllı arazi stratejisine karşı çıkmamıştı. Thomas Cromwell'in lütfu sayesinde, manastırların kapatılmasından** servet sahibi olmuştu. Cromwell'in düşüşünden sonra Cavendish siyasi bağlılıklarını değiştirmiş ve bu kez de İrlanda'da servet edinmişti. VIII. Henry döneminde kraliyet meclisi hazinedarlığına kadar yükselmişti. Bess taşra yaşamına sıkı sıkıya bağlıyken, Cavensdish'in ticari ve şahsi tercihi Londra'ydı. 1553'te I. Mary, VI. Edward'ın yerine geçince, bekleneceği gibi, Cavendish de Katolik olup hazinedarlık görevinde kaldı. Cavendish ilkesiz değildi kesinlikle; daha doğrusu ilkesi fırsatçılıktı. Ne var ki her iyi şeyin bir sonu olduğundan, birkaç yıl sonra kraliyet bütçesindeki şüpheli bir açık Cavendish için sonun başlangıcı olmuştu. 1557 Ekim'inde, Mary onu cezalandıramadan ölmüştü. Bu talihli bir olaydı, zira Bess'e yeni vefat etmiş kocası aleyhine sürmekte olan davalardan yakayı sıyırmak için biraz zaman kazandırmıştı.

Nedir ki ecel Bess'in yüzüne gülümsemeye devam ediyordu. Ertesi yıl da Kraliçe Mary ölmüş, yerine Bess'in arkadaşı I. Elizabeth geçmişti. Bu olay, rahmetli kocasının bıraktığı hukuki sorunları çözmek için ona biraz daha zaman ve şans tanımıştı. Bess'in elindeki önemli araziler, kocasının suistimalinin cezası olarak onun mülklerine konmuş olan haciz yüzünden tehlikeye girmişti. Kendisinin bu sorundan kurtulup daha da büyük servete ulaşması, evlilik ile ölümün mutlu beraberliği sonucu olmuştu gene. Bess üçüncü evliliğini, İngiltere Krallığı'nın "Baş Kâhya"sı*** olan varlıklı Sir William St. Loe ile yapmıştı. Kendisi Bess'in saraya olan borçlarını, borç tutarının ufak bir yüzdesi karşılığında ödemişti. Ayrıca Bess kocasını, daha önceki evliliğinden çocukları olmasına rağmen, bütün malını mülkünü vasiyetinde kendisine ve çocuklarına bırakması konusunda ikna etmişti. Sonra da kocası ölmüştü.

---

* İngiltere'nin orta kısımlarına verilen ad-ç.n.

** İngiltere Kralı VIII. Henry'nin 1536-1541 yılları arasında İngiltere, İrlanda ve Galler'deki manastırları kapatarak, İngiltere'yi Papa'nın otoritesinden çıkarmasını sağlayan olay-ç.n.

*** "Chief Butler", İngiliz kraliyet ailesinin taç giyme törenlerinde Kral'a eşlik eden soyluya verilen onursal unvan-r.n.

Ey ölüm, hani nerede senin kudretin? Bess bir koca kaybetmemiş, daha da çok arazi kazanmıştı. Aynı zamanda başka bir evlilik için de fırsattı bu. Dördüncü evliliği nihai darbe olmuştu. Altıncı Shrewbury kontu George Talbot eşini yeni kaybetmiş zengin bir komşuydu: işte mükemmel bir eş. 1557'de evlendiklerinde, kırklarında büyüsünü hâlâ koruyan Bess, Shrewsbury kontesi olmuştu. Artık hem serveti hem de sosyal statüsü vardı. Ama para ile unvan bile Bess'e yetmemişti. Shrewsbury'yi, en büyük oğluyla kendi kızlarından birini, onun kızlarından biriyle de kendi oğullarından birini evlendirme konusunda ikna etmişti. Böylelikle de iki üvey çocuğunun kayınvalidesi olmuştu. Bütün malını mülkünü aile içinde tutmanın akıllıca bir yoluydu bu. Özellikle de Bess'in kızının Shrewsbury'nin en büyük oğluyla evlenmesi büyük bir şanstı, çünkü gizli iş ortağı Ölüm bu kocayı da alıp götürmüştü. Neticede Shrewsbury'nin küçük oğlu ile Bess'in kızı Lord ve Leydi Shrewsbury olmuştu.

Ayrıca Bess kızı Elizabeth'i, VII. Henry soyundan gelen ve dolayısıyla uzaktan da olsa İngiltere tahtının varisi olan (Lennox kontu) Charles Stuart ile evlendirmeyi de başarmıştı. Dolayısıyla Bess muhtemel bir "kraliçe kayınvalidesi" olmuştu. Kraliçe Elizabeth, bir kraliyet evliliğinin kendi onayı olmadan tertip edilmesine çok öfkelenmiş ve Bess'i üç ay boyuna Londra Kulesi'nde* hapsetmişti. Ama bu sürenin sonunda Bess özgürlüğüne kavuşmuştu ve kızı da hâlâ bir Stuart ile evliydi. Bu evlilikten olan kızın adı Arabella Stuart'tı. Arabella'nın heyecan verici ama acıklı bir hayatı olmuştu. Adeta Bess'in tutsağı olmuş, kendisini tahta geçirmeye yönelik bir komploya adı karışmış, I. James tarafından hapsedilmiş ve aklını yitirerek 1615'te kırk yaşında ölmüştü.

Bess ile Shrewsbury arasındaki evlilik mutlu bir şekilde başladıysa da, iki yıl sonra bir gerginliğe sahne olmuştu. Taht için kraliçeyle rekabet halinde olan İskoç Kraliçesi Mary, Shrewsbury'nin gözetiminde ev hapsinde tutuluyordu. Nihayetinde bu durum on beş yıldan fazla sürecek ve Shrewsbury için duygusal ve maddi bir yük haline gelecekti. Mary siyasi açıdan tehlikeli bir arkadaştı ve belirsiz durumuna rağmen bir kraliçe gibi muamele görmek istiyordu. Maiyetinde kırk kadar insan vardı. Siyasi ve sıhhi nedenlerle Mary'yi, Chatsworth da dahil olmak

---

Tower of London. Londra'nın merkezinde, Thames nehrinin kuzey kıyısında yer alan kale. Pek çok asilzade ve saray mensubunun burada hapis yatmasıyla ünlenmiştir-ç.n.

üzere, Shrewsbury'nin birkaç ikametgâhı arasında götürüp getirmek icap ediyordu.

Bir süre sonra Shrewsbury ile Mary arasında bir gönül ilişkisi olduğuna dair söylentiler yayılmıştı. Bess bu söylentilerin doğru olmadığını biliyordu, ama amaçlarına hizmet ettiğinden, aldatılmış bir kadın olması konusunda Kraliçe Elizabeth'e yakınmıştı. Bess ile Shrewsbury arasındaki evlilik bir süredir kötüye gidiyordu. Duygusal açıdan evliliğe inen öldürücü darbe, arazi (başka ne olabilirdi ki?) üzerine bir tartışmadan gelmişti. Shrewsbury, üvey oğulları William ve Charles'a epeyce arazi vermişti. Bess'in onayıyla arazileri yalnızca kendi çıkarları için kullandığını, yani hiçbir getiriyi kendisiyle paylaşmadıklarını fark ettiğinde, verdiği arazileri geri almak için dava açmıştı. Bess ile oğulları da ona karşı dava açmıştı. Bu aile içi davadaki taraflar, Bess'in en büyük oğlu Henry'nin Shrewsbury'nin yanında, Shrewsbury'nin en büyük oğlu Gilbert'ın da Bess'in yanında yer almasıyla daha da karışık hale gelmişti. Tartışma sürüncemeli ve sert geçmişti. Shrewsbury bir kere Bess'in "yüzüne karşı düzenbaz, aptal ve canavar dediğinden, kendisiyle alay ettiği ve itip düşürdüğünden" yakınmıştı.[1] Shrewsbury bir keresinde Chatsworth'a girmeye çalıştığında, üvey oğlu William Cavendish (ileride birinci Devonshire kontu olacaktı) elinde bir teber ve kemerinde bir tabancayla onu kapıda durdurmuştu. Shrewsbury de misilleme olarak mülke zarar vermişti. Camları kırmış, bahçelerdeki çiçekleri ezmiş ve balık havuzlarını pisletmişti.

Bess'in kendi hukuki davasına güç sağlamak için kraliçenin sempatisini kazanması gerekiyordu. Kraliçe, İskoç Kraliçesi Mary'nin nasıl olduğunu sorunca Bess'in bahtı açılmıştı. Şöyle cevap vermişti Bess: "Hanımefendi, kendisi kocamın yanındayken kötü olamaz kesinlikle, ayrıca onları kıskanmaya başlıyorum, birlikte çok iyi vakit geçiriyorlar."[2] Bu oyun işe yaramıştı. Davada uzun süren ağız dalaşlarından sonra, kraliçe meseleyi büyük ölçüde Bess'in lehine olacak şekilde karara bağlamıştı. Hakarete bir de yaralama eklenmişti. Karısı tarafından aşağılanan ve alt edilen Shrewsbury artık onunla aynı çatı altında yaşayamayacağına kani olmuştu. Ondan "şeytan ve şirret kadın" diye bahsetmiş ve onunla evlendiği güne lanet etmişti. Sonraları Kraliçe Elizabeth ile konuşurken, kendisini iki şeytandan, yani karısı ile İskoç Kraliçesi Mary'den kurtardığı için ona teşekkür etmişti. Shrewsbury 1590'da ölmüş ama Bess refah içinde yaşayarak intikamını almaya devam etmişti.

Shrewsbury ile Bess arasında gerilime neden olan hususlardan biri de Bess'in iddialı inşaat projeleriydi. Chatsworth'u (şu anda orada duran heybetli yapıdan önceki yapı) yenileyip genişletmiş, ayrıca Nottinghamshire'daki muhteşem Oldcotes ve Worksop konaklarını da inşa ettirmişti. Bir nevi Elizabeth dönemi mucizesi olan, en büyük mimari başarısı ise Hardwick Hall'du. Yapının batı cephesinin büyük kısmı camdı. Her biri kurşun kaplı altı ila on altı cam levhadan oluşan elli penceresi vardı. Gelgelelim bu pencerelerin çoğu evin içindeki şöminelerle bloke edilmişti. Üç katlı ve altmış odalıydı. Hobbes, ikinci katta, öğrencisinin dairesinin yanındaki bir odada kalıyordu muhtemelen.

Hobbes 1610'larda ve 1620'lerde mimarlığa özel bir ilgi duymuştu ya da en azından bu izlenimi veriyor. Bu ilgiye dair en basit açıklama, mimarlığın hamileri için önem taşıması ve onların mülklerinde kendine bir yer bulmasıydı. Muhtemelen 1615 civarında Hobbes'un yazdığı düşünülen "A Discourse of Rome" [Roma Üzerine Bir Söylev] adlı denemede, yazar mimarlığı insan emeğinin en güzel ürünlerinden biri olarak övmektedir. Binalar, "kendi mevcut yaratıcılığımızı" tatmin etmenin yanı sıra, "onları hayata geçirenlere dair baki hatıralar ve yadigârlar" ile ölümsüzlük kazandırıyor, "mutluluğumuza halihazırda katkı sağlıyor, bu dünyadaki şanımızı daim kılıyor, görkemimizin canlı abideleri ve yüceliğimizin faydalı ifadeleri olarak ayakta kalıyordu."[3] Bess için bundan daha güzel bir övgü yazılamazdı.

Büyük binaların "lüzumsuz" olduğu yolundaki suçlamaya karşı şunları söylemişti Hobbes: "İlk olarak, bu Mimarlık Sanatı tüm insanların saygısını kazanmıştır ve bizlere de fayda sağlar. İkinci olarak, düşünce ve eylemlerimizde bizi meşgul ederek, daha tehlikeli zevklere dalmamızı önler. Üçüncü olarak, icap ettiğinde tahkimat olarak kullanım imkânı sunar. Dördüncü olarak da evvelce yalnızca düşüncelerimizde oluşturduğumuz şeyleri bize görünür kılarak, bir nevi olağanüstü zevk verir."

Bess'in evlerinde aynı zamanda enfes bahçeler de bulunuyordu ve Hobbes ender coşkun anlarından birinde şunu yazmıştı:

> Bahçelerin letafeti paha biçilmez bir husus; burada insanın zihni, başka hiçbir yerde olmadığı kadar muhteviyat, gözleri de çeşit çeşit nesne algılıyor. Eğer güzel ve zevkli bir yerde zihinlerimiz mutlu oluyorsa, burada da hoş yürüyüşlerle, çeşit çeşit güzel çiçeklerle, kuşların ötüşü ve benzeri şeylerle tatmin olabilir ... Eğer insan doğa

harikalarını temaşa edecekse, burada bütün gerekli ve zevk verici şeyleri, insanın sağlığına yararlı ya da zararlı şeyleri bulabilir. Eğer içimizden ciddi ciddi çalışmak ya da tefekküre dalmak geliyorsa, düşüncelerimizin birbirine karışmadığı, dağılmadığı ya da duyularımızın hassasiyetini kaybetmediği yer işte burası, çünkü bunlar sürekli olarak çeşitli şekillerde bir araya gelirler.[4]

Aubrey, Hobbes'un melankolik bir insan olduğunu söylemişti. Hobbes da özellikle bu tipi ima ederek, "Burasının [bahçenin] mahremiyeti ve ıssızlığı, suların şırıltısı bize tuhaf bir hoşnutluk verir" diye yazmıştı.

Sir Horace Walpole'un Hardwick'li Bess için yazdığı bir şiirle kendisinden ayrılmak yerinde olur herhalde:

Dört kez girmişti gerdeğe,
Muamelesi çok iyiydi her seferinde,
Ölüm görünce her Koca'nın hesabını,
Dul'a bırakmıştı kalan tüm parayı,
Üzülmüş, ama matem tutmamıştı hanımefendi;
Dikmişti beş tane heybetli Malikâneyi
Sarayın şaşaasından bile fazlaydı görkemi
Böylece hapsedebilecekti farklı yerlere Tutsağı Mary'yi.
Hardwick'in kaleleri başlarını eğince,
Katılmayacak artık hiç ayinlere;
Bolsover şehrinin haklı ünü varınca,
Oldcotes köyü gibi, hazin sonuna;
Bırakacak Chatsworth tatmayı Cavendish ikramiyelerini,
Nam da unutacak bu varlıklı Kontesi.

Cavendish'ler

Bess'in soyundan iki Cavendish sülalesi çıkmıştı. Chatsworth'takiler Hobbes'un ilk hamisi olan oğlu William'ın (1552-1626) soyundan gelip Devonshire kontu ve dükü olacaklardı. Nottinghamshire'da yer alan Welbeck'tekiler ise oğlu Charles'ın (1552-1617) soyundan gelip Newcastle kontu ve dükü olacaklardı.

Hobbes'un hayatında bir sürü Cavendish vardı, özellikle de William Cavendish. Kafa karışıklığını engellemek için hepsini yerli yerine oturtmakta fayda var. Bess'in ikinci kocası William'dan yukarıda bahsetmiştik. Gene yukarıda tanıtılan oğlu William (bundan böyle "Cavendish") 1605'te baron, 1618'de de birinci Devonshire kontu olacaktı. 1608'de kendisinin adı da William olan oğluna ders vermek için Hobbes'u tutan da işte bu kişiydi. Hobbes'tan yalnızca iki yaş küçük olan bu William (bundan böyle "William") 1626'da babası öldüğünde ikinci Devonshire kontu olmuştu. Bu ikinci kontun da William (bundan böyle "Devonshire") adında bir oğlu olmuş, o da üçüncü Devonshire kontu olmuştu. Hobbes ona da ders verecekti.

Hobbes için önem taşıyan Cavendish'ler burada bitmiyor. Bazı bakımlardan, Chatsworth'taki hamilerinden daha da önemli olanlar, Welbeck'teki akrabalarıydı. Şimdilik yalnızca ikisini zikretmek gerekiyor. Biri, Newcastle markizi ve sonradan da dükü olan, tahmin edilebileceği gibi, bir başka William Cavendish idi (bundan böyle "Newcastle"). Tarihsel açıdan Cavendish'lerin en önemlisi bu kişiydi. Bir dönem, geleceğin II. Charles'ı olan Galler Prensi'nin hizmetinde valilik yapmış, İç Savaş sırasında kuzeyde I. Charles'ın askerlerini komuta etmiş ama Marston Moor'daki yenilgiden sonra gözden düşerek İngiltere'yi terk etmişti. Newcastle yeni bilime ilgi duyuyordu. Marin Mersenne ve Fransa'da onun çevresinde bulunanlarla ilişki kurmuş ve özel papazı Robert Payne, Payne'in arkadaşı Walter Warner, kendi kardeşi Charles, tabii bir de bizzat Hobbes'tan oluşan kendi küçük amatör bilim topluluğunu kurmuştu.

Hobbes, Cavendish'lerin hizmetinde ilk defa Hardwick Hall'a gittiğinde Chatsworth, Cavendish'in ağabeyi Henry'nin tasarrufundaydı. O zamanlar Henry annesinden uzaklaşmıştı, çünkü Bess'e ve diğer oğullarına karşı üvey babası Shrewsbury'yi desteklemişti. Hiçbir meşru çocuğu olmadan öldüğü için (gayri meşru çocuklarına bol bol mal bırakmıştı), Chatsworth 1616'da Cavendish'e geçmişti. Sonrasında ailenin bu kolu, Londra'da ikamet etmiyorlarken ya da yolculukta değilken, aralarında yaklaşık yirmi beş kilometre bulunan Chatsworth'ta ve Hardwick'te yaşamıştı. Rakımı yüksek bir yerde bulunan Chatsworth yazın, Hardwick Hall ise kışın tercih ediliyordu.

Hobbes, Chatsworth ve Hardwick'teki Cavendish'ler için hizmetinin ilk yirmi yılında zahmetli işler yapmamıştı. Teknik olarak William'ın özel hocası olarak çalışmaya başlamış olsa da, daha ziyade bir yoldaş gibiydi. 1608'de Hobbes yirmi, William da on sekiz yaşındaydı. Bir süre sonra Hobbes, William'ın sekreteri haline gelmişti. Aubrey'ye göre, kendisiyle aynı yaşta bir hoca isteyen bizzat William'dı. Bunun arkasındaki mantık William'ın "öğreniminde yaşını başını almış, aşırı ciddi bir âlimden bilgi almak yerine, kendi yaşındaki bir âlimden hizmet görmekle çok daha fazla yarar sağlayacağı" idi. William'ın mantığı kendi çıkarına işliyordu: Hocadan ziyade bir arkadaş ve yoldaş istiyordu.

Her ne kadar kesin olmasa da, William'ın Cambridge'deki St. John's College'da okuyan ve 1608 Temmuz'unda bu kurumdan yüksek lisans derecesi alan "William Cavendish" olması akla yakındır. (Diğer olasılığa göre bu William Cavendish, Newcastle'dır.)[5] Bu William Cavendish'in bizim William olmadığını düşünmemizin sebeplerinden biri de bizimkinin evli olması ve öğrencilerin evlenmelerine müsaade edilmemesidir. Gelgelelim bir yanda kurallar vardır, bir yanda da bilfiil yapılanlar. Cambridge, Devonshire kontunun oğlunu bünyesinde bulundurmaktan ve o zamanlar düpedüz kâğıt üzerinde olan bir evliliği fark etmemekten pekâlâ mutlu olurdu. Evlendiği kız henüz on iki yaşındaydı ve onunla birlikte yaşamaya hazır değildi. Bizim William'ın Cambridge'de olduğunu düşünmemizin sebeplerinden biri ise bizzat Hobbes'un 1608'de Cambridge'in bünyesine katılmasıydı. (Katılım başka üniversitelerin mezunlarına da tanınan ve katıldığı üniversitede kişiye belli imtiyazlar kazandıran bir haktı.) Hobbes'un Cambridge'e katılıp sonra da Cavendish'ler için çalıştığını savunmak yerine, William'ın yanında olabilmek için Cambridge'e katıldığını savunmak bana daha yalın görünüyor.

Hobbes Cambridge'de altı ay ya da daha uzun bir süre kalmış ve çeşitli Cambridge mensuplarıyla tanışmış olabilirdi pekâlâ. Bunlardan biri büyük ihtimalle Robert Mason'dı. Mason 1608'de St. John's College'daydı ve sonraları Hobbes ile mektuplaşmıştı. Hobbes, William'a 1608 Kasım'ında Cambridge'den Hardwick Hall'a dönerken eşlik etmişti ve Hobbes'un bu üniversiteyi tekrar ziyaret ettiğine dair hiçbir kesin kanıt yok.[6]

Christian Cavendish (kızlık soyadı Bruce)

William'ın, Cambridge'den yüksek lisans derecesi almadan önce evlendiği çocuk yaştaki gelini, İskoçya'da Kinloss'lu Lord Bruce unvanına sahip Edward'ın kızı Christian'dı. Lord Bruce, James'e hükümetin en yüksek mevkisinde hizmet eden az sayıdaki İskoç'tan biriydi. James, Bruce'a iyi davranıyordu, çünkü Bruce da ona karşı iyi davranmıştı. Bu İskoç, James'in İngiltere tahtı üzerindeki hak iddiasında onun adına en etkili arabuluculardan biri olmuştu.

Christian ile evlenmek William'ın fikri değildi. William, Hardwick'li Bess'in nedimelerinden daha yaşlı bir kadına, Margaret Chatterton'a âşıktı. İnsanın ilk aşkı gibisi yoktur. Ne var ki Cavendish'in, aşk gibi ufak bir şeyin, neticede kendisine maddi açıdan yarar getirecek bir evliliğe taş koymasına izin vermeye hiç niyeti yoktu. Ne de olsa kendisi "evlilik müptelası Bess"in soyundan geliyordu. I. James bu evliliği Bruce'u ödüllendirmenin bir yolu olarak önermişti muhtemelen. Evlilik şartlarını iki tarafın babası kararlaştırmıştı, ama parası konusunda eli biraz sıkı olan Cavendish, çifte biraz daha cömert bir düğün hediyesi vermesi yönünde kral tarafından teşvik edilmişti. Düğün hikâyesinin versiyonlarından biri bu. Bir başka versiyon daha var. Bu versiyona göre ise bu düğünü Arabella Stuart tasarlamıştı ve Arundel kontu ve kontesine göre, düğün çarçabuk yapıp bitirilmişti.

Gelin ile damadın gerdek gecesi ise travmatikti; bunun sebebi William'ın yalnızca başka birisini sevmesi değil, aynı zamanda Christian'ın küçük yaşta olmasıydı. William'ın amcası Henry, kayınbiraderi Shrewsbury kontuna mektup yazarak, "Wylkyn" (William'ın takma adı) ile Christian'ın "gerdeğe girdiğini, bunun da William için iki saatlik bir eziyet olduğunu" söylemişti. Sonrasında William yıllarca bir bekâr hayatı yaşamıştı. Christian sebat etmiş ve nihayetinde William'dan çok daha sorumlu, verimli ve kifayetli olduğunu göstermişti. William'ın ölümünden sonra, aileyi bir araya toplayacak, iflastan kurtaracak ve görkemine tekrar kavuşturacaktı.

Duygusal sorunlar bir yana, William ile Christian evliliklerine güvenli bir biçimde başlamışlardı. Anlatılanlara göre, Cavendish, I. James'in teşvikiyle, çifte 7000 pound vermişti; bizzat James ise ortaya 3000 pound daha atmış olabilirdi. James, genç William'a yardımcı olmayı sür-

dürecekti. Muhtemelen para karşılığında olsa da, ertesi yıl Whitehall'da şövalye unvanı vermişti ona.

Hobbes ile William Bir Arada

Hobbes ile William, Hobbes'un hamisinin irfanını övmesine rağmen, Hardwick Hall'daki zengin kütüphaneden çokça faydalanmış gibi görünmüyor. Özel hoca olarak Hobbes, William'a klasik dilleri öğretmiş olsa gerekti. Manzum otobiyografisinde, Cavendish'lerdeki görevine başladığı zaman, sosyal bilimler alanındaki çalışmalarına devam ettiği yönünde izlenim veriyor olsa da, birkaç yıl sonra Yunanca ve Latince okuma yeteneğini kaybetmeye başladığının farkına vardığını biliyoruz.

William'ın vaktinin büyük kısmı, çağın genç bir aristokratının hem sayfiyede hem şehirdeki keyifli uğraşlarına ayrılmıştı. Hobbes'un da aynı zevklere katlanmak dışında bir seçeneği yoktu. 3. Bölüm'de ele alınacak bir kitapta yayımlanan, "Of a Country Life" [Sayfiye Hayatına Dair] adlı bir denemede William, muhtemelen Hobbes'un yardımıyla, "Avlanmak, ata binmek, şahinle kuş avlamak gibi ölçülü bir şekilde yapıldığı takdirde, övgüye değer bütün kırsal zevkler, basbayağı yalnızca bu [yani sayfiye] hayata özgüdür,"[7] diye yazmıştı. Bu aktiviteler kişiyi bedenen güçlendiriyor ve savaşa hazırlıyordu. Bunlar güzel duygular, ama görünen o ki gerek William gerek Hobbes ölçülü bir şekilde avlanmıyordu, ayrıca ikisi de asker değildi.

Başlığına rağmen William'ın sayfiye hayatına dair denemesi aynı zamanda şehir hayatını da yüceltiyordu; "şehir çoğunlukla en kültürlü ve sağduyulu insanların en çok bulunabileceği yerdi." Şehir insanlara kendi çağları hakkında bilgi kazandırıyor ve "devletin önemli insanları ve kılavuzları" ile tanışma yolunu açıyordu.[8] William ve dolayısıyla da Hobbes, İngiltere'nin önemli insanlarıyla irtibat kurmak için pek çok fırsat yakalamıştı. William'ın şövalye unvanı almak için Whitehall'a giderken Hobbes'u yanında götürmüş olsa gerekti. Hobbes, kralı görmek ya da huzuruna çıkmak için birkaç fırsat daha yakalamıştı. I. James 1609 Ağustos'unda Derby'ye ve Nottingham'a gelmişti. William, 1616'da Charles'ın Galler Prensi olarak tahta geçmesi sırasında düzenlenen şenliklere katılmıştı. Ertesi yıl kral, Bess'in soyundan gelen Talbot sülalesine

ait Worksop ve Pomfret bölgelerine gelmişti ve ailenin diğer kolunu dahil etmemek misafirperverliğe yakışmazdı. Hem Cavendish hem de William, Westminster Manastırı'nda* 13 Mayıs 1619'da Kraliçe Anne için düzenlenen cenazeye resmen katılmıştı. I. James 10 Ağustos 1619'da, William'ın kuzeni Newcastle'ın Welbeck'teki baş ikametgâhındaydı ve 1624 Ağustos'unda tekrar gelecekti. William'ın ve dolayısıyla da Hobbes'un 1619'da Welbeck'te olduğunu düşünmemizin özel bir sebebi de kralın o sırada, William'ın kayınbiraderi olan Sir Sutton Coney'e şövalye unvanı vermesiydi. 1619 Ağustos'unda, Galler Prensi (geleceğin I. Charles'ı) Hardwick Hall'u ziyaret etmişti. Hobbes prens şerefine verilen yemeklerde, fark edilmemiş de olsa, bulunmuştu muhtemelen.

Kişinin kültürel ve siyasi ufkunu açmaya ek olarak, şehirler insanlara parasını çarçur etmek için de pek çok yol sunar. William da bu yolların çoğunda yürümüştü. Hobbes'un görevi bu yürüyüşlerin masrafını karşılamak için para bulmak olmuştu. Aubrey bu durumu şöyle açıklıyor: "Hobbes'un efendisi, ki kendisi savurgan biriydi, onu, para bulmak ve soylu kişileri kendisine [William'a] yükümlü kılmak için oraya buraya gönderiyordu, zira kendisi bizzat konuşmaya utanıyordu. Hobbes ayakları ıslandığı için üşütüyordu ... Bununla beraber seveni çoktu; hoş latifeleri ve iyi huyu sebebiyle herkes onun yarenliğini seviyordu." William, Hobbes'un efendisi olduğu kadar arkadaşıydı da. Genç erkekler arasında bu tür duygusal bağlar, beraberce çalışmak ya da ticaretle uğraşmaktan ziyade, beraberce avlandıkları, içki içtikleri ya da zamparalık ettikleri zaman oluşur çoğu kez. Eğer Hobbes, William'ın yalnızca özel hocası olsaydı, Cavendish ailesi tarafından birkaç yıl sonra kendisine yol verilirdi kesinlikle. Hoca olarak vazgeçilmez biri değildi. Nedim olarak ise öyleydi.

Çürük Parlamento, 1614

On yedinci yüzyıldaki hemen her Stuart Parlamentosu gibi, kralın 1614'te Parlamento toplamaya yönelik girişimleri hüsranla sonuçlanmıştı. Önemli hiçbir yasa çıkaramadığı için "Çürük Parlamento" (*Add-*

Londra, Westminster'da yer alan gotik tarzdaki büyük bir kilise olan Westminster Abbey, İngiliz kraliyet ailesinin taç giyme ve cenaze törenleri için kullanılmıştır. Günümüzde de bu işlevini sürdürmektedir-ç.n.

led Parliament) diye adlandırılan bu parlamento, varlığını yalnızca sekiz hafta sürdürebilmişti. Avam Kamarası'nın, "Tanrı lütfedip bizleri bu dayatmalardan [vergilerden] kurtarana dek, ki bütün krallık bu dayatmalardan şikâyetçi, bizim de arzuladığımız bu çareyi siz Majestelerine verirsek ülkemizi zarara uğratmış oluruz" beyanıyla parlamento tatsız bir şekilde sonuçlanmıştı.[9]

Parlamento, Derbyshire vilayetini temsil eden iki üyeden biri olan William açısından da başarılı geçmemişti. Avam Kamarası'nda yaptığı tek konuşma, iki İskoç'un vatandaşlığa kabul edilmesini desteklemek için hazırlanmış bir metinden okuyarak yaptığı konuşmaydı. Bir amatörün yapacağı türde bir konuşma olmuştu. Sir John Savile onu ayıplamış, bir konuşmayı metinden okumanın uygunsuz olduğunun Cavendish'e öğretilmesini istemişti.

Ama William Parlamento'da yalnız değildi en azından. Babası Lordlar Kamarası'nda koltuk sahibiydi; kuzeni Newcastle Doğu Retford'u temsil ediyordu; Newcastle'ın komşusu ve arkadaşı olan Gervase Clifton da Nottinghamshire temsilcisiydi. William, dolayısıyla da muhtemelen Hobbes, o vakitler Francis Bacon'la tanışmış olabilirdi. Bacon, Parlamento'da kralın önemli bir vekiliydi. Çok geçmeden Bacon, William'ın mektuplaşmalarında önemli bir figür olup çıkacaktı.

Kıta Avrupası'nda İlk Gezi

Zengin, genç İngiliz soylular arasında, Kıta Avrupası'nda uzun bir geziye çıkmak âdetti ve bilhassa bir savaşa katılmak için ülke dışına çıkmamışlarsa, bu kişilerin çoğu kez Avrupa'ya ilk defa ayak basmaları bu vesileyle oluyordu. Nihayetinde özel hoca sıfatıyla Hobbes bu tür üç gezi vesilesiyle Kıta Avrupası'na gidecekti. İlk geziye William ile çıkmıştı. İkincisine Gervase Clifton'un oğluyla, üçüncüsüne ise gelecekte üçüncü Devonshire kontu olacak William'ın oğluyla çıkacaktı.

Yakın zamana kadar, ilk gezinin genellikle 1610'da başladığı kabul edilmiştir. William İngiltere'den ayrılmaya dair resmi izni o yıl almıştı. Ayrıca Hobbes otobiyografisinde, Cavendish'ler için çalışmaya başladığının ertesi yılı Kıta Avrupası'na gittiğini söylemektedir, ki insanlar bu tür olayları, yaşları çok ilerlese bile hatırlayabilirler. Neticede William'ın

o yıl yola çıkmak için bir sebebi de vardı, zira kuzeni Newcastle İtalya'daydı. Bütün bunlara rağmen, Hobbes ile William'ın Kıta Avrupası'na 1614'ten önce gitmediğine dair güçlü kanıtlar var artık. 1610 Ekim'inde Northhampton Kontu Henry Howard, Bishop's Castle'ın* önde gelen yetkilileri ve halk temsilcilerine, kendilerini Parlamento'da temsil etmek üzere, vefat sebebiyle boşalan bir koltuğa William'ı seçmelerini tavsiye etmişti. Northhampton'ın, 1604'te toplanmış ve o sıralarda son aşamalarında olan parlamentoya, ülke dışındaki bir kişiyi aday göstermesi pek de inandırıcı değildir. Ayrıca William ödeneğini Londra'da 1611 ile 1613 arasında birkaç kez almıştı. Dahası William ile Hobbes 1611 Şubat'ında Londra'daki Rolls Chapel'de yapılan, William'ın kayınpederinin cenaze törenine resmi olarak katılmışlardı. (Bu olay Hobbes ile William'ın nerede olduğuna dair kanıt niteliği taşımasının yanı sıra, Hobbes'un yalnızca üç yıldır çalışmasının ardından, her ne kadar önde gelen kişilerden olmasa da cenazeye resmi davetli olarak katılması açısından da önem taşır.)[10] Son bir küçük kanıt da William'ın 1614'teki Çürük Parlamento'nun üyelerinden olmasıydı.

Hiç şüphe yok ki bu kanıtlar kesinleyici değildir. Parlamentolara ve cenazelere katılabilmeleri amacıyla, William ile Hobbes'u İngiltere'den çıkarıp tekrar döndürecek çok çeşitli varsayımsal yolculuklar tasarlamak mümkündür. Ama bu yolculuklara dair elimizde kanıt olmadığına göre, bu tür varsayımlar asılsızdır. En akla yakın görüş, William ile Hobbes'un, Çürük Parlamento'nun feshedilmesinden hemen sonraya, yani 1614'e dek İngiltere'den ayrılmamış olmasıdır.

Yola çıktıkları yıl konusunda emin olamasak da, 1614 Eylül'ünde Venedik'te oldukları kesindir. William, tüccar olan Henry Parvis (ya da Purvis) ile Roma'ya, sonra Ekim'de Napoli'ye gitmiş, bunun ardından da Parvis'le beraber 1615 Nisan'ının son günlerine kadar Venedik'te kalmıştı. William ile Hobbes 1614'ün Ekim ve Kasım aylarını muhtemelen Roma'da geçirmişti. Bu ilk gezi, büyük ölçüde İtalya gezisinden ibaret görünüyor, gerçi 1615 yazında Paris üzerinden geri döndüklerini biliyoruz.

Roma'da geçirdikleri günlerle ilgili olarak en iyi kanıt, "A Discourse of Rome" ("Roma Üzerine Bir Söylev"; bundan böyle "Roma Üzerine")

* İngiltere'de, Shropshire vilayetinde yer alan, ticari bir merkeze sahip şehir-ç.n.

başlıklı denemedir. Bu deneme muhtemelen Hobbes tarafından kaleme alınmış ve 1620 yılında William'ın denemesi "Of a Country Life" ("Sayfiye Hayatına Dair") ile aynı kitapta yayımlanmıştı. Benim tahminime göre, Hobbes, William'ın babasına bu iki genci Kıta Avrupası'na göndermekle parasını tamamen boşa harcamamış olduğunu göstermek amacıyla, İngiltere'ye dönmesinin hemen ardından yazmıştı bu denemeyi.

Yazı baştan savma bir tarzdaydı; deneme ise güz dönemlerinde verilen "Yaz Tatilinde Ne Yaptım" konusunda bir yeniyetmenin yazdığı ilk kompozisyon ödevine özgü bütün şevki, içgörüyü ve duyguları içeriyordu. İşte aydınlatıcı birkaç örnek:

> Tiber Nehri şehrin içinden geçiyor ve herkesçe bilinen şu yedi Tepe de bu alanda bulunuyor; hepsi de Nehir'in bir tarafında, eski Roma'nın inşa edildiği yerde toplanmış. Buralarda hâlâ bazı Saraylar var; ama Şehir, halihazırda da olduğu gibi, evvelce boş duran Campus Martius vs. gibi alanlar üzerine inşa edilmiş daha ziyade. ... Bir de pirinçten yapılmış, at sırtında bir Marcus Aurelius Heykeli var ve eskiden burada değilmiş, ama Pontifex Maximus* olan III. Paul tarafından ücra bir yerden buraya taşınmış. ... Halka yönelik çoğu gösterinin ve sporun umumiyetle sergilendiği büyük amfitiyatro da işte orada, ama artık son derece harap bir halde.[11]

Oturma odasında gösterilmek üzere Hobbes'un slayt çekmesi mümkün olmadığı için Cavendish çok şanslıydı.

Hobbes orada gördüğü bazı büyük sanat eserlerini lâyıkıyla anlatmaktadır, ama bunlardan etkilenmemiş olması üzücü bir durumdur. Michelangelo'nun *Pietà*'sına dair bütün söylediği şu: "Bir şapelin sol tarafında, Rahiplerin Ayin okudukları yerde, kollarında İsa'yı tutan Meryem Ana Heykeli duruyor; Mermer'den bu heykeli Dünya'nın en ünlü Ressam-Heykeltıraşı yapmış: Michelangelo." İşte bu kadar. Heykelin estetik meziyetleri ya da kendisinin heykele ilişkin tepkisi hakkında tek bir sözcük yok. Keza Sistine Şapeli'ne ilişkin tasvirleri de kupkurudur: "Bir de hususi Papalar Şapeli var; buradaki yüksek Sunak, Michelangelo'nun Mahşer gününe dair tuhaf [yani detaylı] tasviriyle düzenlenmiş."[12] Ne yazık ki Hobbes'un hayal kırıklığı yaratan bu performansı yeniyetme kayıtsızlığı diye mazur görülemez. Artık gençlik çağında değil, yirmili yaşlarını devirmek üzereydi.

---

* Antik Roma'da, en yüksek dinsel mevkiye verilen ad-ç.n.

Hobbes seyahatnamesinin bir bölümünde Roma'nın yedi ana kilisesini tasvir eder. Bu tasvirin tuhaf yanı, Hobbes'un büyük yapılardan apaçık hoşlanmasına rağmen, bu yapıların mimarisiyle ilgili neredeyse hiçbir şey söylememiş olmasıdır. Onun esas ilgisi kutsal emanet farz edilen şeylere dönüktür. En ufak bir istihzaya başvurmaksızın aşağıdakileri aktarır:

> Bu Kilise [Santa Maria Maggiore] bu kutsal emanetlerle meşhurdur. Aziz Matthew ile Aziz Jerome'un naaşları buradadır ... Rivayete göre, Aziz Lukas'ın yaptığı, Meryem Anamızın resmi de buradadır. ... [Santa Croce'deki] Diğer kutsal emanetler arasında ise, Haç'tan bir parça, ki ismini de buradan almıştır, alay etmek amacıyla Kurtarıcımızın başına konulmuş olan taçtan bir diken. ... Aziz Petrus ile Aziz Pavlus'un başları da burada [St. John Lateran'da] kutsal emanet diye tutulmuş. ... [Sanctum Sanctorum'da] ayrıca Eski Antlaşma Sandığı, Harun'un Asası, çarmıha götürülürken İsa'nın yüzünü sildiği mendil –ki İsa'nın sureti de bu mendilde kalmıştır– olan Sudarium da muhafaza edilmiş; İsa'nın son yemeğini yediği masa ile kanıyla dolu ufak bir bardak var burada.[13]

Hobbes bütün bu iddiaların doğru olduğunu kabul edecek kadar naif miydi? Hayır, o kadar da değildi: "Şunu itiraf etmeliyim ki kendi adıma, inancımı bu mucizevi anlatılara bağlayacak kadar safdil değilim; hatta safdil olmak şöyle dursun, bunların *çoğuna* [vurgu bana ait] hakiki değil, sahte oldukları için saygı duyuyorum." Çoğu mu? Mucize farz edilen bazı şeylerin gerçek olduğu iması vardır burada. Aynı ima bunun hemen ardından söylediği sözlerde de mevcuttur: "Kimilerinin öyle taştan bir yüreği, öyle dar bir kafası var ki (kendi tabirlerince, kendilerinin ve doğanın ötesinde) ne kendi hayatları ve eylemleri üzerinde doğaüstü ya da güçlü bir iktidar ne de kendi duyularının ötesinde bir dünya tasavvur edebiliyorlar."[14]

Mucize farz edilen şeyler arasında Hobbes'ta en çok şüphe uyandıranlar sıradan, gündelik olanlardı: "Örneğin eğer merdivenden inen bir kişinin ayağı kayacak olursa, hemen bu olaydan bir mucize çıkarıp, oracıkta Aziz Francis'e, Aziz Carlo'ya ya da bir başka Aziz'e başvurduğunu, bu azizlerin duaları sayesinde kurtulduğunu, aksi takdirde kendini sakatlayacağını, hatta hayatını kaybedeceğini söyler." Hobbes'a göre, azizlere mucizeler atfetmek "Tanrı'nın kudreti ile haşmeti"ni azaltmaktadır.[15] Otuz yıl sonra *Leviathan*'da da bu görüşü tekrarlayacaktır.

Hobbes kendi imanını mucizelerden ziyade *Kitabı Mukaddes* üzerinde temellendirmeyi tercih ediyordu. Gerçek bir Protestan'dı.

Hobbes bilgili görünmeye çalıştığında, sesi çoğu kez bilgiç gibi çıkıyordu. "Roma Üzerine"nin başlarında, büyük bir şehrin, toprağın bu kadar verimsiz olduğu bir yerde kurulabilmesi karşısında hayrete düşer. Düşüncesi, bu verimsizliğin aslında faydalı olduğu yönündedir: "Rahatlık ve letafet asil eylemler ile bilgece fikirlerin baş düşmanıdır." Güzel bir bölgede yaşayan insanlar kendi durumlarını değiştirmeye yönelik hiçbir motivasyona sahip değildir. Böyle bir durumda olan hiç kimse "kendi onurunu ya da ülkesinin yararını yüceltmek" için uğraşmayacaktır. Şöyle devam eder Hobbes:

> Zevk peşindeki bir hayat duyuları fazlasıyla sersemletir ve uyuşturur, insan ruhunu fazlasıyla yumuşatır, o kadar ki insanlar tabiatları gereği aktif bir hayata meyilli olsa bile, görenekler onlara öyle bir alışkanlık edindirir ki kendi ilgi alanlarının dışındaki hiçbir şeyi idrak edemezler; kendi zevklerinden başka bir şey düşünmezler.

Sonuç olarak, Hobbes "zorluklarla dolu bir yerin ve aylaklıkla değil de cesur eylemlerle geçen bir hayatın", "en mert insanlar" ile "en büyük servetleri" yaratacağına inanıyordu. (Müsrif birine hocalık eden bir kişinin ağzında biraz tuhaf kaçan bir kanıydı bu.) Hobbes retorik yoluyla şunu soruyordu: "Erdem ile fakirlik beraber var olamaz mı? Verimsiz bir Ülke meziyet ve Cesaret dolu insanlar yetiştiremez mi?"[16]

Hobbes, Machiavelli'nin, *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*) adlı kitabının başında yer alan kısma cevap veriyor olabilirdi. Machiavelli şunları yazmıştı:

> Esas mesele, kurulacak şehirler için verimsiz bir yerin seçilmesinin daha iyi olup olmayacağıdır; böyle olunca insanlar daha fazla çalışmak zorunda kalarak daha az aylaklık edecekler, böylece daha da birlik içinde olacaklardır, çünkü bu kötü koşullar yüzünden, anlaşmazlığa pek de fırsat kalmayacaktır. ... Gelgelelim insanın güvenliği, güçle birleşmediği takdirde imkânsız olduğundan, kıraç yerlerden kaçınmak, şehirleri de çok verimli alanlar üzerinde kurmak gerekir; burada toprağın verimliliğinden dolayı yayılma gerçekleştiğinde, insanların hem kendilerini savunmaları hem de şehrin büyüklüğüne meydan okuyanları alt etmeleri mümkün olur. ... O halde şunu öne sürüyorum ki bir şehri verimli bir konuma kurmak, bu verimlilik yasalarla münasip sınırlar dahilinde tutulduğu takdirde çok daha ihtiyatlı olacaktır.[17]

Eğer Hobbes, Machiavelli'ye saldırıyorsa, mücadeleyi kaybetmiş demektir, çünkü kendi konumu akla yakın değildir ve Machiavelli'nin savlarını da çürütememektedir.

Hobbes "hatıralardan başka neredeyse hiçbir şeyin kalmadığı" Capitoline tepesini ziyaret etmişti. Gördüğü birkaç ünlü heykeli sıralar: At sırtında Marcus Aurelius heykeli, Remus ve Romulus'u emziren dişi kurt heykeli ve "insana bir ölçüde acı çektiğini düşündürtecek kadar ciddi ve ıstırap dolu görünen", ayağındaki bir dikeni çıkaran çocuk heykeli. Daha sonra da Laocoon heykel grubu ile Phydias ile Praksiteles'e ait birkaç heykelden bahseder. Sözü edilen diğer yerler arasında Pantheon gibi yerler de vardır. Hobbes, buranın bir zamanlar "bütün Tanrılara adanmış olduğunu, şu anda ise bütün Azizlerin onuruna dönüştürüldüğünü" söyleyerek yavan yorumlarda bulunur. Kınama kabilinden bir şey yok burada. Ama bu hatıra Hobbes'un aklından çıkmamış ve *Leviathan*'da tiksintiyle karışmış olsa gerekti. Katolikler pagan tanrılarını temsil eden sanat yapıtlarını, Hıristiyan figürlerin temsilleri olarak yeniden yorumlamışlardı. Yaptıkları iş "evvelce belki de Venüs ile Eros'un imgesi diye adlandırılan imgeden Bakire Meryem ile oğlu Kurtarıcımızın imgesini oluşturmak; aynı şekilde Jüpiter'den Barnabas imgesi, Merkür'den de Pavlus imgesi vs. oluşturmak" idi.[18]

Hobbes Roma'nın ve buradaki eserlerin azametinden etkilenmiş olsa dahi, buranın paganizmle dolu olduğunu telakki etmişti. Batıl dinin, yani "yanlış ibadetlerle uygulanan Din"in düştüğü hata, "ebedi Tanrı'yı ebedi olmayan bir insan suretinde" temsil etmesiydi. Bu uğraş "Akıl ve Din"e karşıydı. Batıl inancı *Leviathan*'da, göründüğü kadarıyla farklı şekilde tanımladı diye, Hobbes'un başı belaya girecekti sonradan: "Görünmez güçlerden korkmaya, ... izin verilmemesi."[19] Ama "Roma Üzerine"deki tanımında ve batıl inanca duyduğu tam da Protestanlara özgü nefrette itiraz edilebilir hiçbir şey bulunmamaktadır.

O sırada papa V. Paul'du. Onun hakkında ise şunları yazmıştı Hobbes:

> Kendisi köklü bir aileden gelmiyor [Siena'lı Borghes'ler]; İtalya'da doğmuş ve hayatının Papalık'tan önceki ilk dönemini bir Hâkim'in hizmetinde geçirmiş. Sekizinci Clement tarafından Kardinal seçilmiş, gizli Montalto ve Aldobrandino toplantılarındaki iki büyük hizip arasındaki ihtilafla da Papa olmuştu; bu iki hizip kendilerinden bir kişiyi papa yapmaya uğraşmış, ama karşı taraftakini çok güçlü bularak, neticede tarafsız olmak zorunda kalmıştı.[20]

Papa münzevi bir hayat yaşıyor olsa da halkın önünde daha fazla şatafata başvuruyor ve en kibirli prense kıyasla daha çok hürmet talep ediyordu. Hobbes, adeta gazeteci nesnelliğiyle, bu tür gösterilerdeki amacın "seyircilerde huşu uyandırmak, yüreklerine dindarlık salmak olduğunu, ayrıca bütün zahiri saygı bu dünyanın Prenslerini onurlandırmak için harcandığına göre, Kilise'nin başı olan Papa'ya çok daha fazla saygı gösterilmesinin gerektiğini" söylüyordu. Eğer Hobbes papayı 1650'de, hatta 1640'ta görmüş olsaydı, papanın davranışına itiraz etmeyeceğini, zira o tarihlerde papanın başka hükümdarların hakları ve imtiyazlarına sahip olan, gerçek bir dünyevi ve ruhani hükümdar olduğunu iddia edeceğini tasavvur edebiliriz. Papanın bütün Hıristiyanların ruhani hükümdarı olduğunu iddia etmesine itiraz edecekti en başta. Gelgelelim 1614'te Hobbes çok daha geleneksel bir Protestandı ve papanın ne tür olursa olsun bir dini lider olmasını eleştirmekle meşguldü. "Papa'nın şaşaası ve hükümetinin kibri, onların [Katoliklerin] öğretisinin yanlışlığının bir göstergesidir" diye düşünüyordu.[21]

Aynı itiraz çoğunlukla "Kilise'nin prensleri" diye tabir edilen, piskoposlar ile kardinaller için de geçerliydi:

> Onlar [piskoposlar ile kardinaller] mukaddes ve katı bir hayatları olduğunu iddia ediyordu; peki içlerinden biri Piskopos ya da Kardinal olduğunda, geri kalan insanlar kadar kibirli, isyankâr ve açgözlü olduğu ortaya çıktığında ona artık kim inanır ki? ... Papa, Kutsal Perşembe* münasebetiyle tevazusunu göstermek amacıyla fakirlerin ayaklarını yıkarken, bu arada da sanki bu dünyaya ayak basmaya tenezzül ediyormuş gibi, kendisine eşlik eden Kardinaller ile Büyükelçilerin bir kısmı su, bir kısmı havlu veriyorken, diğerleri ise kendisi odaya girip çıktığında cüppesinin kuyruğunu tutarak refakat ediyorken, hangi insan onun kibrini fark edemeyecek kadar alık olabilir ki? Nitekim onların iddiaları ile icraları arasında ne tür bir tezat olduğunu görebiliyoruz işte. ... Şu kibirlerine tanık olmak tuhaf; her biri kendisini bir prensle eşit mertebede addediyor, olağanüstü bir şaşaayla karşılanıyor, tıpkı prenslerin yaptığı gibi, toplantı salonlarını, resmi kıyafetleri kullanıyorlar. Kardinaller Kurulu'na gittiklerinde ise, içlerinden birini kendi arkadaşları ve müritleriyle ve onların 20-30 faytonu, en az 200-300 *Staffieri*'si yani uşağıyla çevrilmiş buluyorsunuz.[22]

* Hıristiyanlıkta Paskalya'dan önceki perşembeye denk düşen, İsa'nın Son Yemeği'nin anıldığı kutsal gün-ç.n.

Hobbes'un eleştirilerinden muaf tutulan tek kardinal, "ufak tefek bir ihtiyar" diye tarif ettiği "çok daha münzevi" yaşayan Robert Bellarmine idi.[23] Hobbes'un görünüşteki saygısı tuhaftır. Bellarmine, I. James'e karşı papanın baş propagandacılarındandı; Galileo'yu sorgulayanlar arasındaydı ve papanın üstünlüğünü savunanların önde gelenlerinden biriydi. Hobbes, Bellarmine'dan epeyce etkilenmiş olsa gerekti, zira "Roma Üzerine"de ismiyle anılan çok az kişiden biri olmasının yanı sıra, Hobbes otuz beş yıl sonra *Leviathan*'da onun Katolik Kilisesi hakkındaki görüşlerini çürütme şerefine erişecekti. Aslında söz konusu kitapta Bellarmine'a gösterilen ilgi hemen hemen emsalsizdir. Bellarmine, 1 Kasım 1614'teki Azizler Yortusu'ndaki akşam ayini sırasında Hobbes'un özellikle dikkatini çeken iki kardinalden biriydi. Bellarmine, Hobbes'a çok kıymetli görünmüştü muhtemelen, çünkü Bellarmine, Barut Komplosu'na misilleme yapmak için Katolikler üzerinde baskıcı eylemlere girişen I. James'i kısa süre önce eleştirmişti.

Azizler Yortusu'ndaki ayine katıldığı söylenen diğer kardinal ise Domenico Tosco idi. Tosco, V. Paul herkesin uzlaştığı aday olarak ortaya çıkmadan önce neredeyse papa seçiliyordu. Hobbes'un anlattıklarına bakılırsa, gerçekte Tosco kullanılan altmış oydan kırk beşini alarak Petrus'un koltuğuna oturmak üzereydi ki o sırada dürüst bir insan olan Kardinal Baronius araya girmişti: "Onu [Tosco'yu], Lombardların şu çirkin lafını (*cazzo* [penis anlamında kaba bir sözcük]) kullanmadan tek bir cümle kuramayan bir kişiyi mi Kilise'nin başı seçeceksiniz? Seçimimiz üzerinde ne büyük bir şaibe olur bu!"[24] Tosco'yu savunanlar ise kendisinin yalnızca Lombardlar gibi konuştuğunu söylemişti, ama Baronius'un itirazı destek görmüştü.

Protestanların başındaki dert, yani papanın endüljansları konusunda şunları yazıyordu Hobbes: "Biz günahlarımız affedilsin diye para öderken, kendi kârını düşünen Papa'nın bizi affetsin diye Tanrı'ya bu denli yakaracağına kim inanır?" Hobbes, günahın bir emtia olmadığı temasını *Leviathan*'da tekrar ele alacaktı. Günah karşılığında yükümlü olunan borcun ödenmesi gerektiğini savunan, günahlardan kurtulmaya dair "tatmin kuramı"na saldıran Hobbes şunu söylemişti: "Günah telafiyle ortadan kaldırılamaz; zira bu durum günah işleme özgürlüğünü bir emtia haline getirmek anlamına gelirdi,"[25] yani alınıp satılabilen bir şey haline. İncelikli bir teolojik husus.

"Roma Üzerine"nin son kısmında Hobbes hemşerilerine tavsiyeler sunuyordu. Katoliklik aleyhinde kalem oynatan insanların Roma'ya kesinlikle gitmemesini öğütlüyordu. Hobbes'un diğer öğütleri de aynı şekilde manidardır: Din konusunda tartışmayın; özellikle de Anglikan Kilisesi'ni savunmayın; kiliselerinde olay çıkarmayın; İngilizce dışında bir dil de öğrenin ki İngiliz olduğunuzu gizlemeniz mümkün olsun; muhakkak gerektiği durumlar dışında Katolikmiş gibi davranmayın; Kutsal Hafta* sırasında sakın Roma'ya gitmeyin, çünkü ikamet eden her kişinin, Roma usulüne göre "günah çıkardığını, komünyona katıldığını vs." kanıtlaması gerekiyordu. Son olarak da eğer kişi hasta olursa, doktorun üç gün içinde hastanın "günah çıkarıp komünyona katıldığı" konusunda yemin edip beyanda bulunması gerekiyordu.[26] Eğer hasta bunu yapmamışsa, o zaman kendisi ve alayındakiler Engizisyon'a ihbar ediliyordu. Bu malumatın asıl anlamı şuydu belki de: Roma'dayken sakın hasta olmayın.

William'ın On Denemesi

William 1615'te İngiltere'ye dönmesinden kısa bir süre sonra, Francis Bacon üslubunda yazılmış on deneme içeren bir müsvedde sunmuştu babasına. Bu hiç de şaşırtıcı değildir. Kıta Avrupa'sındaki bir gezinin tamamlanmasından sonra, William'ın Cavendish'e olan takdirini, düşünsel açıdan olgunlaştığına dair birtakım kanıtlar sunarak göstermesi anlaşılabilir bir durumdu. Konu başlıklarının seçiminde, daha birkaç yıl önce (1611) ikinci baskısı çıkan Bacon'un *Denemeler*'inin başarısı ile Çürük Parlamento sırasında William'ın Bacon ile muhtemelen şahsen tanışmış olması da kısmen rol oynamış olabilirdi. *Denemeler*'in başlıkları şöyleydi:

1. Kibir Üzerine
2. İhtiras Üzerine
3. Yapmacıklık Üzerine
4. Kötüleme Üzerine
5. Bencillik Üzerine

---

* Paskalya'dan önceki hafta-ç.n.

6. Efendiler ile Hizmetçiler Üzerine
7. Masraflar Üzerine
8. Ziyaretler Üzerine
9. Ölüm Üzerine
10. Tarih Okumak Üzerine

Bazı araştırmacılar, William'ın bu denemeleri kendisininmiş gibi sunmasına ve babasına ithaf etmesine rağmen, aslında bunların hocası Hobbes tarafından yazıldığını iddia etmiştir. Hüsnükuruntu gibi geliyor bu bana. Bacon ve Cavendish'in denemeleri aynı edebi türe ait olsa da aynı seviyede değildir. William'ın bu denemelerde ifade ettiği mütevazı düşünce seviyesine ve sığ duygu derinliğine ulaşamayacak kadar kifayetsiz olduğunu düşünmek için hiçbir sebep yok. Kaldı ki William 1611'de "Dalkavukluğa Karşı" adlı uzun bir deneme yayımlamış ve kayınpederine ithaf etmişti. Hobbes'un bu denemenin de yazarı olduğu iddia edilebilir elbette. (Ama William'ın kendi hizmetinde çalışan kişiye dalkavukluğa karşı yazı yazdırması nasıl da ironik bir durumdur.) Leo Strauss'un öne sürdüğü gibi, müsvedde Hobbes'un el yazısıyla yazılmış olsa dahi, bu durum Hobbes'un bu denemeleri yalnızca kâğıda geçirdiğini gösterir ki bu da bir kâtip için son derece normal bir iştir.

Yirmili yaşlarının sonundayken Hobbes'un düşünceleri kaydedilseydi bir bakıma harika olurdu. Ama bu on denemenin ona ait olduğunu düşünmek için elde iyi bir sebep yok. *Leviathan*'da yer alan bunlara benzer duygular ve fikirler, her insanın savunabileceği duygularla fikirlerdir. Başka bir açıdan da bu denemeleri muhtemelen Hobbes'un yazmamış olması talihli bir durumdur, zira bu denemelerdeki yavanlıkların yazarının nasıl olup da *De Cive*'nin [Yurttaşlık Üzerine], *Leviathan*'ın ve *De Corpore*'nin [Cisimler Üzerine] yazarına dönüşmüş olabileceğini açıklamak güç olurdu. Bütün bunlar Hobbes'un bu denemelerde hiçbir parmağının olmadığı anlamına da gelmiyor. William'ın hem kâtibi hem de arkadaşı olduğu için, Hobbes denemeler hakkında pekâlâ önerilerde bulunmuş olabilir. Yazılanların bir kısmını süslemiş, özellikle kendisininmiş gibi görünsün diye bazı tabirler koymuş ve düşünceler için biraz ilham sağlamış olabilir.

Cavendish'in şahsi zevki için yazılmış bu on deneme beş yıl sonra, *Horae Subsecivae* [Boş Zamanlar] adlı anonim bir derlemede yayımlandığında halk içine çıkmış olacaktı. Bu derlemeyi 3. Bölüm'de ele alacağız.

1615'in ikinci yarısı ile 1620 sonu arasında Hobbes'un neler yaptığına dair elimizde pek bir bilgi yok. Oxford'dan ayrıldıktan sonra Yunanca ve Latince'deki hünerinin ciddi ölçüde azaldığını fark etmesi karşısında canı sıkılmış gibi görünüyor. Dram yazarlarını, şairleri ve tarihçileri okuyarak bu dilleri hayata döndürmeye azmetmişti. Ayrıca Latince yazmayı da denemişti. "Tumturaklı" değil, "sarih ve kolay anlaşılır" bir üslup geliştirmeyi amaçlamıştı. Kullandığı sözcüklerin, dile getirmek istediği fikirler "ile uyumlu olmasını" istiyordu. Bu üslup ideali Hobbes'un sonraki bilimsel ihtirasına çok uygun düşüyordu.

Uluslararası İlişkiler: Micanzio ile Mektuplaşmalar

William ile Hobbes, Venedik'te Fulgentio Micanzio ile tanışmıştı. Micanzio, Venedik'in resmi teologu ve dinsel bağımsızlık konusunda Roma'ya karşı verdiği mücadelenin baş kuramcısı olan Paolo Sarpi'nin kâtibiydi. İngiltere Venedik'i destekliyordu, çünkü Venedik uluslararası Katolik komplosunun liderine karşı mücadele ediyordu. Venedik de İngiltere'yi destekliyordu, çünkü papalığın yumruğu olan ve Venedik için doğrudan bir tehdit oluşturan İspanya, İngiltere'nin ezeli düşmanıydı. Muğlak siyasi düstura göre "düşmanımın düşmanı dostumdur" idi.

William İngiltere'ye döndükten kısa bir süre sonra, Micanzio ile aralarında yıllarca sürecek bir mektuplaşma başlamıştı. Tahminime göre, Micanzio'nun William'a duyduğu ilgi büyük ölçüde Venedik'in çıkarlarına dayalıydı. Mektuplaşma başladığında Micanzio kırk beş yaşındaydı, William ise henüz yirmi beşindeydi. Muhtemelen Micanzio hamisi Sarpi adına iş görüyordu bir ölçüde. Seçkin tarihçi William Bouwsma'ya göre, yazılan mektuplarda Sarpi'nin "parmağı vardı muhtemelen" ve bunların içeriği hakkında "malumat sahibi olduğu kesindi neredeyse".[27] Micanzio'nun mektuplaştığı başka İngilizler de vardı; bu kişilerden en önemlisi de Venedik'te bir defa elçilik yapan Sir Dudley Carleton idi. Mektupların üslubu ve içeriği, Micanzio'nun William'ı, İngiltere'nin dış politikasını değiştirmesi konusunda I. James'i dolaylı ya da dolaysız yollardan etkilemesine yönelik teşvik ettiğini akla getirmektedir. İlk mektubunda Micanzio, William'ın bu mektubu "saraya döndüğü" zaman alacağını umduğunu söylemektedir.

Micanzio ikili bir strateji de benimsemiş olabilirdi. William'ın James'i doğrudan etkileyebileceğini ummuştu muhtemelen, ama bunu William başaramıyorsa, o zaman Bacon başarabilirdi. Üçüncü mektubunda Micanzio, "Sir Francis Bacon'a kendisinin muhakemesine ve irfanına ne kadar saygı duyduğunu ilettiği" için William'a teşekkür ediyordu. Micanzio, Bacon'ın *Denemeler*'inden o kadar çok şey öğrenmişti ki, söylediğine bakılırsa, "ona sevgisini sunmak ve onurlandırmak için yanıp tutuşuyordu."[28] Denemeleri ve *Advancement of Learning* [Bilimin İlerlemesi] hakkında söyledikleri de Bacon hakkındaki övgüleri kadar abartılıydı. Micanzio bunlar hakkında kayda değer bir şey söylemiyordu pek. Tavrı diplomatikti muhtemelen. Yapmak istediği şey, Bacon'ın gözüne girip, Venedik'e yardım göndermesi konusunda kralı etkilemesi için onu teşvik etmekti. Diplomasi bazen böyle çalışır. Eleştiri böyle bir şansı tehlikeye atardı, üstelik denemelerde hoşuna giden hususları aktarmak da bunları yanlış anladığının ortaya çıkması riskini taşıyordu. Bütün bunlar Micanzio'nun Bacon'ı gerçekten de takdir etmediği anlamına gelmiyor. Her ikisi de skolastik düşünceye karşıydı ve Bacon'ın düşüncelerinin niteliği de aşikârdı. Buradaki asıl mesele şu: İnsanlar birisini övmek için pek çok saike sahiptir ve bu övgünün nesnesi insanın kendi çıkarlarına fayda getirecek bir mevkide olduğunda, saiklerden birinin de sırf bunu gerçekleştirmeye yönelik olması anlaşılır bir durumdur.

1615 ile 1628 yılları arasında Micanzio'nun William'a gönderdiği yetmiş beş mektubun çevirisi günümüze ulaşmıştır. Micanzio İtalyanca yazdığını çünkü Latincesinin yetersiz olduğunu söylemektedir. İronik bir edayla konuşuyor olabilir pekâlâ. O dönemdeki eğitimli bir İtalyan rahibin Latincenin ehli olmadığına inanmak zor. Latincesinin yetersiz olduğunu iddia etmesi papalık makamına burun kıvırmanın yollarından biri de olabilirdi. Micanzio Katolik olmaktan ziyade, bir İtalyan, bir Venedikliydi elbette. Mektupları Hobbes çevirmişti. Mektupların büyük bir kısmının konusu, Venedik'i etkilediği kadarıyla Otuz Yıl Savaşları'ndaki askeri seferler ve bu savaşla ilgili olan siyasi entrikalardı. Carl von Clausewitz'ın,* "Savaş siyasetin başka yollarla sürdürülmesidir"

1780-1831 yılları arasında yaşamış, ünlü Prusyalı subay ve savaş kuramcısı. Savaşın ahlaki ve siyasi boyutlarını vurguladığı *Savaş Üzerine* adlı çalışmasıyla ünlenmiştir-ç.n.

sözü, bu dönemdeki İtalya tarihinden ilham almış olabilirdi. William'ın kendi yazdığı mektuplar günümüze ulaşmamıştır ve Micanzio'nun yazdıklarından William'ın ne söylediğini kestirmek tek tük durumlar dışında hemen hemen imkânsızdır.

Hobbes'un skolastik düşünceyi reddedişi, Paolo Sarpi'nin de bu düşünceye saldırdığını duymasıyla daha da pekişmiş olabilirdi. Sarpi bir nominalist ve muhtemelen de materyalistti. Hobbes gibi, o da felsefedeki soyut laflardan hiç hoşlanmıyordu. Ayrıca Sarpi'nin kilise öğretisine dair görüşleri de Hobbes'un *Leviathan*'da öne süreceği görüşlere çok yakındı. Sarpi devlet kiliselerine inanıyor, ulusal Katolik kiliseler kümesinden ayrı bir Katolik Kilisesi olduğuna inanmıyordu.

1616'dan 1622'ye kadar Micanzio, I. James hakkında konuşurken "havuç ve sopa" yaklaşımına başvurmuştu. Kralın yüce vasıfları için dile getirdiği övgülerin yanına, Ferdinand'a karşı verilen savaşta Venedik güçlerini kurtarmak amacıyla asker göndermediği için dile getirdiği eleştirileri koymuştu. 1618'de Otuz Yıl Savaşları patlak verdiğinde Micanzio'nun eleştirileri daha da sertleşmişti. I. James'in, damadı Frederick'in eline, Kutsal Roma İmparatorluğu tahtına geçme girişiminin İngiltere tarafından destekleneceği yönünde koz vermesinden sonra, moral desteğinden başka pek bir şey gelmemişti aslında. Acze düştüklerinde, James kızı ile damadının bile İngiltere'ye sığınmasına izin vermemişti. (Frederick'in düştüğü zorluklar hakkında sonraki bölümde daha çok şey söylenecek.)

Ferdinand'ın Venedik'i taciz etmesi Micanzio'yu daha da altüst etmişti. İspanya'nın bütün İtalya'yı istila etmesinden korkuyordu. James hemen her yönden hüsrana uğratmıştı onu. James hem İskoç piskoposluğunu teşvik için hem de Anglikan Kilisesi'nin ayin düzenini İskoçlara kabul ettirmek için 1617 Mayıs'ında İskoçya'ya gitmişti. Micanzio bundan çok rahatsız olmuştu. Ona kalırsa piskoposlar da tıpkı papa gibiydi. 1620'de Micanzio, "İngiltere Katolik olacak, Galler Prensi çoktan olmuş bile" şeklinde söylentiler duyduğunu bildirecekti. Korkmuyormuş gibi görünerek, buna inanmadığını söylemişti Micanzio.

Micanzio, Bacon'ı etkilemeye çalıştığında övgü iş başındaydı tamamen. Bacon'ın *De Sapienta Veterum*'undan [Eskilerin Bilgeliği] bir nüsha eline ulaştığında şunu yazmıştı Micanzio: "Bu Beyefendi, ahlaki ve ruhani Siyaset hakkında öylesine ilim irfan sahibi ki okuduğu her şeye

bütün yüreğini koyuyor." Bu övgü yapmacık ve içi boştur. Micanzio, Bacon'ın tam olarak hangi özelliklerinden etkilendiğini hiç dile getirmemektedir. Micanzio, Bacon'ın denemelerinin İtalyanca çevirisini yayımlatmak için epey uğraşmıştı. 1618'de denemeler tam yayımlanacakken, Bacon'ın "Din Üzerine" ["Of Religion"] adlı denemesindeki bir şeye itiraz eden bir "Keşiş"in bunun önüne geçtiğini söylemişti. Nihayetinde kitabın yayımlanması ertesi yıl gerçekleşmişti. Bacon, Micanzio'nun övgüleri ve kendi adına girdiği zahmetler karşısında şükran duymuş ve onunla bizzat mektuplaşmaya başlamıştı. Bacon'ın adalet bakanlığı [*Lord Chancellor*] görevinden alınması, rüşvet ve suistimalle suçlanması, Micanzio'nun Bacon'a duyduğu ilgi ve hayranlığı hiç azaltmamıştı.

Uzunca bir süre James, birleşik bir uluslararası Hıristiyan topluluğun başı olmayı arzulamıştı. Bu büyük hayalin parçası olarak, Spalato (Split, Dalmaçya) başpiskoposu Marc D'Antonio De Dominis, Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılmış ve kısmetini İngiltere Kilisesi'nde aramak üzere İngiltere'ye gitmişti. O dönemde Dalmaçya, Venedik'in uydu devletiydi ve Micanzio hiç vakit kaybetmeden De Dominis'i William'a övmüştü ("çok dürüst bir insan"). De Dominis'in ikbal hırsı karşılığını bulamayınca, yuvaya, Katolik Kilisesi'ne dönmüştü. 1622'ye gelindiğinde De Dominis'in adı iyice kötüye çıkmıştı ve Micanzio da "hırsı ve açgözlülüğü" yüzünden bu "sersem" düzenbazı eleştirmişti. De Dominis bir "şarlatan", yani oradan oraya gezerek hileli yollarla ün kazanmaya çalışan biriydi.

Birinci Devonshire Kontu

De Dominis'in, İngiltere'deki itibarını yitirmeden önce, William ile bir nevi münasebeti olmuştu. Ama bunun mahiyeti ve yakınlık derecesi belli değildir. De Dominis'in anlattığı bir şey, William'ın "daha yüksek bir mevkiye getirildiğini"ni düşündürtmüştü Micanzio'ya. De Dominis, William'ı, 1618 Ağustos'unun başlarında birinci Devonshire kontu olan babası Cavendish ile karıştırıyor olabilirdi pekâlâ. Cavendish, Salisbury'de, kralın geçit törenlerinden biri sırasında soyluluk unvanı alan kişilerden biriydi. Salisbury, Hobbes'un memleketi Wiltshire'da olduğundan, muhtemelen Hobbes da oradaydı. Bu unvan Cavendish'e

10.000 pounda mal olmuştu. İlk kez soyluluk unvanı satın alıyor da değildi. 1605'te kendisini baronluğa aday göstermesi için Arabella Stuart'a 2000 pound ödemişti. Kraldan (ya da James'in saltanatı döneminde Buckingham'dan) başka birinin aday göstermesi çok nadir olmakla beraber, soyluluk unvanlarının satılması James döneminde hiç de nadir değildi. Soyluluk satılıktı. 1613'te I. Elizabeth öldüğünde soyluluk unvanı taşıyan kişi sayısı 60'tan azdı. Bu sayı 1615'e gelindiğinde 80'i, 1628'e gelindiğindeyse 120'yi geçmişti.[29] Cavendish'in de aralarında bulunduğu kontların sayısı iki katından fazlaya çıkmıştı. James, Parlamento'dan aldığı paraya ilave olsun diye soyluluk unvanı satıyordu. Bu unvanları mütemadiyen oluşturmak gerçekte mümkün olmadığı için James şövalyenin üstünde, baronun altında yeni bir unvan olan "baronet"i yaratmıştı. (Bu unvan Bacon'un buluşuydu.) Tıpkı birisinin anısına Franklin Mint'in* çıkardığı plaketler gibi, kıymete binsin diye baronetlerden sınırlı sayıda, iki yüz tane oluşturulmuştu. "Madem bu kadar zenginsin, niye bir soyluluk unvanına sahip değilsin ki?" şeklinde bir laf bile çıkmış olabilirdi. Ne olursa olsun, Cavendish kontluk için istenen parayı kolayca ödeyebilirdi.

Cavendish unvanını alırken, artık elden ayaktan kesilmiş bir adam olan Sir Walter Raleigh** de Salisbury'deydi. Artık Raleigh'in günü dolmuş olsa da, bu gezgin, maceraperest ve İspanya karşıtı kişi, gençliğinde bu tür maceralardaki kahramanlıklar karşısında hayretlere düşen Hobbes için büyüleyici ve saygın bir şahsiyet olsa gerekti. Raleigh, Guyana'daki İspanyol kolonisine düzenlediği başarısız saldırının ardından, yeni dönmüştü. Bu meseleyle ilgili olarak adalet bakanı ve diğer kabine üyeleri tarafından sorgulanmıştı. Raleigh'in bu davranışı, İspanyol ile İngiliz hanedanları arasında gerçekleşebilecek bir evliliği tehlikeye atmıştı. İspanya bu evliliği, İngiltere'nin Hollanda ile ittifak kurmasını önlemek amacıyla istiyordu. Bu keşif gezisine daha en baştan karşı çıkan İspanya büyükelçisi, Raleigh'in idam edilmesini istemişti ısrarla. Raleigh bütün itibarını yitirmiş, yaptıkları için makul bir açıklama getirememiş ve Ekim ayında idam edilmişti.

---

* ABD'de eski madeni para, mücevher gibi hediyelik eşya üreten ünlü firma-ç.n.

** 1554-1618 yılları arasında yaşamış, ünlü İngiliz aristokrat, şair, asker ve gezgin. İngiltere'ye ilk kez tütünü getiren kişi olarak da tanınır-ç.n.

Bir Kuyrukluyıldız, 1618

Kitabın bu bölümünü ve Hobbes'un hayatının bu evresini münferit bir olayla bitiriyoruz. Her ne kadar Hobbes 1630'lara dek bilime karşı ciddi bir ilgi beslememiş olsa da, 1618'in Aralık ayı ortalarında görünen bir kuyrukluyıldızdan çok etkilenmişti. Yıllar sonra bu olayı yazarken, kuyrukluyıldızı kuyruğu muhtemelen en uzun halindeyken gördüğünü anlatmıştı:

> Kuyrukluyıldızın başı yanıyor sandım, zira sanki gecedeki aydınlık bu ateşten kaynaklanıyor gibiydi. Şunu düşündüm ki gerek kuyrukluyıldızın kendisi gerekse yelesi, kuyrukluyıldız gerçekten de dünyaya yakın olmadığı takdirde, dünyanın civarında kalamazdı (çünkü güneş yaklaşık 20 [derece] açıyla Yay Burcu'ndaydı, ama kuyrukluyıldız, Arkturus'a* kıyasla daha kuzeyde kalıyordu.) Bunun ne anlama geldiğini hiç bilmiyorum, kaldı ki başka yazarları okuduğumda da şüphe uyandıran şeyler dışında bir şey bulamadım neticede. Açıkça itiraf edeyim ki kuyrukluyıldızların oluşumu ve doğası konusunda cahilim; hiçbir şey bilmemenin yanı sıra, üzerinde düşünmeye değecek hiçbir varsayım ortaya atamıyorum da.[30]

Hobbes bu kuyrukluyıldız fenomenini araştırmaya girişmiş olsa gerekti, çünkü sonrasında Peter Apian, Cornelius Gemma, Tycho Brahe ve Rothomann gibi pek çok astronomun gözlemlerini ve kuramlarını aktarmaktadır. Hobbes'un anlattıklarında, bu kişilerden hiçbirinin kuyrukluyıldıza dair iyi bir açıklama getirememesinin verdiği bir rahatlama da yok değil. Cehalet de benzerlerinin, refakatinden hoşlanır.

Çoban takımyıldızının en parlak yıldızı-ç.n.

3. Bölüm

Kâtip ve Hümanist
1621-1629

> Onun [Thukydides'in] yazılarına gelince, bunlarda iki hususu göz önüne almak gerekiyor: Hakikat ve hitabet. Zira tarihin ruhu hakikate, vücudu ise hitabete dayalıdır. Hakikat olmazsa, hitabet tarihin bir resminden ibaret kalır; hitabet olmazsa, tarih hiçbir şey öğretemez. Bakalım, yazarımız bu iki hususu nasıl ifa etmiş. ("Of the Life and History of Thucydides" / "Thukydides'in Hayatı ve Tarihi Üzerine")

1620'ler boyunca Hobbes'un hayatının büyük bir kısmı, William'ın kâtipliğini yapmakla, kendi yazınsal becerilerini geliştirmekle ve tarih bilgisini derinleştirmekle geçmişti. Kâtip olarak Hobbes, William'a Derbyshire'ın lord vekilliği görevinde, 1621 ve 1624'te toplanan Parlamentolardaki üyeliği sırasında ve Virginia Kumpanyası'ndaki hissedarlığı sırasında yardım etmişti. Aynı zamanda Hobbes Latince ve Yunancasını geliştiriyor, özellikle de Thukydides'in *Peloponnessos Savaşları*'nı çeviriyor, en azından bir uzun şiir ve muhtemelen bazı denemeler kaleme alıyor, zaman zaman da Francis Bacon'ın kâtipliğini yapıyordu. Bu bölümün konusunu bu işler oluşturuyor.

Horae Subsecivae

1620 yılında anonim bir deneme derlemesi yayımlanmıştı: *Horae Subsecivae* [Boş Zamanlar]. Derleme iki kısma ayrılmıştı. "Gözlemler" adlı ilk kısımda on iki kısa deneme yer alıyordu. Bunların on tanesi, William'ın 1615'te babasına sunduğu on denemeyle neredeyse aynıydı. Diğer ikisi, "Sayfiye Hayatına Dair" ve "Din Üzerine" ise kitaba yeni dahil edilmişti. Bu denemelerin yazarının kimliği çeşitli insanlara atfedilmiştir: bizzat William'a, Grey Brydges'e (Lord Chandos), William'ın ağabeyi Gilbert'a, Francis Bacon'a ve Hobbes'a. Önceki bölümde açık-

landığı gibi, denemelerin yazarı büyük ihtimalle William idi. Kitabın "Söylevler" adlı ikinci kısmında ise dört uzun deneme yer alıyordu. Bunlardan biri, William'ın 1611'de kayınpederi Lord Bruce'a ithaf ettiği "Dalkavukluk Üzerine Söylev"in değişik bir biçimiydi. Diğer üçü ise gene önceki bölümde ele alınmış olan "Roma Üzerine" ile "Tacitus'un Kaynakları Üzerine Bir Söylev" ve "Yasalar Üzerine" idi. Yazarın kimliği meselesi bu denemeler için de geçerlidir. Araştırmacıların standart görüşü yazarın Hobbes olduğu yönündedir. Bunun kanıtı bu üç denemenin üslup açısından birbirine ve Hobbes'un bazı diğer yazılarına benzemesidir; denemeler Hobbes'un deneyimleri ve ilgi alanlarıyla uyuşmaktadır. William'ın denemeleriyle birlikte yayımlanmıştır; ayrıca yazar için daha uygun bir aday da yoktur. Kaldı ki eğer William ile Hobbes bu denemelerin ayrı ayrı yazarıysa, o zaman derlemenin anonim oluşunu açıklamak basittir. Arkadaş olsun ya da olmasın, soylu bir kişinin, yazarlığı hizmetinde çalışan biriyle paylaşması eşi benzeri görülmemiş bir olay olurdu. Buna rağmen Hobbes'un, manzum otobiyografisinde, William'ın yanında geçirdiği yılları özlemle yâd ederken ve kendini William'ın arkadaşı diye niteleyecek kadar cüretkâr olduğu yerlerde –ortak yazarlık iddiasında bulunmaya cüret edemeyecek olsa dahi– aynı kitaba denemeleriyle katkıda bulunduklarından hiç bahsetmemesi biraz tuhaftır. (Belki de Hobbes bu denemelerin kalitesinden utanıyordu.) Buna ilişkin bir başka tuhaflık da William'ın Micanzio ile mektuplaşmasıyla ilgilidir. Micanzio'nun Bacon'ın denemelerine duyduğu büyük sevgiden haberdar olan William, niçin Micanzio'ya kendi denemelerinden söz etmeyecek ya da sunmayacaktı ki?

"Roma Üzerine", 2. Bölüm'de ele alındığı için, burada her ikisi de siyaseti etraflıca yorumlayan öbür denemeler irdelenecek yalnızca. Tahminime göre, bu son iki deneme "Roma Üzerine"den sonra yazılmıştı, çünkü Hobbes, gezisini kaleme almayı sonraya bırakmaktansa büyük ihtimalle geziyi tamamladıktan hemen sonra gerçekleştirmişti; ayrıca bu son iki denemenin konuları, 1620'lerde Hobbes'un zihnini kurcalayan temalarla daha yakından ilgilidir. Gelgelelim "Tacitus'un Kaynakları Üzerine", "Roma Üzerine"den önce yayımlandığı için, daha önce yazılmış olabilir.

Tacitus ve yasalar üzerine yazılmış denemelerin düşünsel meziyetleri konusunda araştırmacıların görüşleri birbirlerinden çok farklıdır. Spekt-

rumun bir ucunda iki denemeyi de ufak bir hazine sayanlar vardır; benim de yer aldığım, spektrumun diğer ucunda ise bunların muazzam hayal kırıklıkları olduğunu düşünenler vardır. 2. Bölüm'de de belirttiğim gibi, bu denli yavan denemelerin yazarının nasıl olup da *De Cive* ve *Leviathan* gibi başyapıtları yazabildiğini anlamak zordur. Hobbes'un "Tacitus Üzerine"yi otuzlu yaşlarının başında, *De Cive*'yi ise ellili yaşlarının başında yazmış olması, yetişkinlikteki eğitimi savunmak için, aklıma gelen en güçlü savlardan biri.

Tacitus ve yasalar üzerine yazılmış denemelerin kalitesini azımsamakla, bunların göz ardı edilmesi gerektiğini öne sürüyor değilim. Bu denemeler ilgiyi hak etmektedir; bunun sebebi kısmen Hobbes'un Romalı tarihçiye ilişkin hükümleri ile Thukydides'e ilişkin hükümlerinin (onun gelmiş geçmiş en büyük tarihçi olduğunu düşünüyordu) bu sayede karşılaştırılabilir olması, kısmen de Hobbes'un 1616 ile 1620 arasında düşünsel olarak nerede olduğunu bir ölçüde anlayabilecek olmamızdır.

"Tacitus Üzerine"

Bu iki denemeyi incelemeye "Tacitus'un Kaynakları Üzerine Bir Söylev" (bundan böyle "Tacitus Üzerine") ile başlayalım. Aslında bu deneme bir okul alıştırması mahiyetindedir. Tahminime göre, deneme Hobbes'un hem Latince bilgisini geliştirmeye yönelik girişimlerinin bir parçası olarak, hem de antikçağ tarihi hakkındaki çalışmalarıyla beslenen, çağdaş siyasete dair giderek artan ilgisinin sonucu ortaya çıkmıştır. Birkaç yıl sonra Hobbes, Thukydides'in *Peloponnessos Savaşları*'nı çevirecektir. Yetişkinliğindeki Thukydides aşkıyla kıyaslandığında, Tacitus'a karşı ilgisi bir gençlik sevdası sayılmalı.

Tacitus on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda çok popülerdi. Kinizmi, gerçekçiliği ve kuşkuculuğu, eski dünyanın çatırdadığını gören ve bunun yerini neyin alacağı konusunda emin olamayan insanlara cazip geliyordu. Tudor döneminin sonları ile Stuart döneminin başlarında hayli etkiliydi. I. Elizabeth Tacitus'un yapıtlarını okumuştu. I. James de yazdığı *Precepts on the Art of Governing* (Hükümet Sanatına Dair İlkeler) kitabının 1603 tarihli baskısında ona atıfta bulunmuştu. Prens Henry ile Prens Charles da Tacitus okumuştu. Francis Bacon, Tacitus'a hem tarihçi

hem de üslupçu olarak çok büyük saygı duyuyordu. Onun "sivri, veciz üslubu"na atıfta bulunuyordu; bundan "yalın üslup" diye de bahsediliyordu. (Muhtemelen Hobbes'un "tumturaklı olmayan", "sarih ve kolay anlaşılır" bir üsluba özenmesi, ya doğrudan Tacitus'un etkisiyle ya da Bacon vasıtasıyla olmuştu.) Hobbes'un arkadaşı Ben Jonson, *Sejanus* (1603) oyununda Tacitus'a özgü bir dil kullanmıştı. Canterbury başpiskoposu William Laud bile idamı öncesinde Tacitus'tan alıntı yapmıştı.[1] Bu kültürel ortam ve Hobbes'un James'e, Bacon'a ve Jonson'a duyduğu saygı göz önüne alındığında Tacitus hakkında bir şeyler okuyup yazması şaşırtıcı değildir. Gelgelelim Tacitus'un bazı fikirleri *Leviathan*'a taşınmış olsa da bu durum Tacitus'un Hobbes üzerinde büyük bir etkisi olduğu anlamına gelmez. Eldeki kanıtlar tam tersini göstermektedir. Tacitus'a dair yorum çalışması Hobbes'un ilk entelektüel çabalarından biridir; bu çalışmayı yazmayı daha yüzde birini bile tamamlamadan bırakmış, buna karşılık Thukydides'in *Peloponnessos Savaşları*'nın tamamını çevirmiştir ki bu çeviri 200 bin sözcüğün üzerindedir. Üstelik Hobbes hayatının sonlarında bir kere bahsetmesi haricinde Tacitus'tan tekrar söz etmemiştir hiç. Hobbes'un ileriki yaşlarında Tacitus'a sırt çevirmesinin bir sebebi de Tacitus'un Cumhuriyetçilere sıcak bakması olabilir.

"Tacitus Üzerine", *Yıllıklar*'ın (*Annales*) ilk satırıyla başlar: "Urbem Romam a principio Reges habuere." Hobbes bunu düzgünce şöyle çevirir: "Roma Şehri en başta krallar tarafından yönetilmekteydi." Şu bire bir çeviriden daha iyidir bu: "Baştan beri Roma Şehri'ni krallar yönetmişti", çünkü tarihçi cümleye "Urbam Romam" ile [Roma Şehri] başlayarak, tarihindeki odak noktasının krallar değil, Roma olduğunu belirtmektedir. Hobbes'un yorumlayıcı çalışmasında hayal kırıklığı yaratan bir husus Tacitus'un nesrindeki retorik unsurlar hakkında hiçbir şey söylememesidir. Peki o zamanlar madem retorik Hobbes'u çok cezbediyordu, kendisi bundan niçin hiç söz etmemişti?

Hobbes "Tacitus Üzerine"de altı konu başlığını işlediğini iddia etmekteydi: (1) Farklı Roma hükümeti biçimlerinin sıralanması; (2) Tarihçiye yakışan kişilik; (3) Augustus'un en üst iktidarı ele geçirme tarzı; (4) Kişinin kendi varisini belirlemesinin yararları; (5) Augustus'un karısı Livia'nın komplo yoluyla çocuklarını nasıl terfi ettirdiği; ve (6) Augustus öldükten sonra ne olduğu. Bu konu başlıkları ne kadar parlak görünürse görünsün, işlenişleri genel olarak başarısızdı, çünkü gerçekte denemenin yapısını bü-

yük ölçüde belirleyen, Tacitus'un metninin giriş paragraflarındaki tek tek cümleler ile ibarelerdi. Hobbes bir cümle ya da cümlecik alıntılıyor, sonra da bunun hakkında yorum yapıyordu. Bu strateji acemi bir yazara ya da eldeki malzeme üzerinde ustalaşmamış bir yazara özgüdür. Baştaki on kısım aşağıdaki şu pasajlar hakkındaki yorumlara ayrılmıştı:

> Roma şehri en başta Krallar tarafından yönetilmekteydi.
> Özgürlük ve Konsül Lucius Brutus sonradan geldi.
> Diktatörler yalnızca bir vesile olursa seçiliyordu.
> *Decemviri** iki yıldan uzun sürmüyordu.
> Yüksek rütbeli subayların Konsüllük otoritesi de uzun süre gücünü koruyamıyordu.
> Cinna ile Sulla'nın egemenliği uzun sürmemişti.
> Pompeius ve Crassus'un iktidarı kısa sürede Sezar'ın eline geçmişti.
> Lepidus ve Antonius'a ait kuvvetler Augustus'a geçmişti.
> Bütün Devlet iç karışıklıklarla bunaldığı zaman, onu Prens Unvanı ile kim idaresine almıştı.
> Roma'nın eski halkı arasından hem müreffeh hem de muhalif olanlar, meşhur Yazarlar tarafından kaydedilmişti.

Bu konu başlıkları ile, yorum çalışmasının göz kamaştırmaması şaşırtıcı değil midir? Bu cümlelerin önayak olduğu ve Hobbes'un da büyük ölçüde temin ettiği şey, bu tarihsel olayları ete kemiğe büründürmektir.

Hobbes'un bu denemelerdeki vasat entelektüel başarısı hakkındaki sözlerim, bu denemelerde parlak yerlerin bulunmadığı anlamına gelmiyor. Vecize tarzındaki pasajların bazısı gayet başarılıdır:

> Düzeltemeyeceği hatayı dikkate almak bir Prens'in onuruna ters düşer.
> Şimdiye dek Augustus Devlet ile, yaban atları evcilleştiren biri gibi ilgilendi; ilk olarak onları döverek yordu; sonra onları gölgelerle korkutmamaya özen gösterdi; bunun ardından onlara rahata erecekleri konusunda umut verip, mısır erzakı sağladı; şimdi de nazikçe Devlet'in sırtına binmeye başlıyor.
> En ağır olan kese, en büyük olan rüşvet davayı güdüyordu. Adalet görülmüyor, yalnızca hissediliyordu; iyi bir rüşvet onların en iyi avukatıydı.
> Umut insan arzusunun bileğitaşıdır.[2]

---

* Latincede "on kişi" anlamına gelen sözcük, Roma Cumhuriyeti'ndeki çeşitli komisyonları adlandırmak için kullanılmıştır-ç.n.

Bu vecizelerden bazısı Tacitus'un kendi sözlerinin açımlaması ya da en azından kanılarının yankısıdır. Bu kanıların birkaçını Hobbes *Leviathan*'a da taşımıştır:

> Kendimize eşit kabul ettiğimiz birinden, karşılığını ödeyemeyeceğimiz kadar büyük ihsanlar elde etmek insanı sahte bir sevgiye yöneltir; ama gerçekte gizlenmiş bir nefrettir bu; ve insanı alacaklısını görmekten kaçındığı için, alacaklısının asla göremeyeceği bir yerde olmasını içten içe arzulayan zordaki bir borçlunun durumuna sokar. ... Çünkü ihsan insanı borçlu kılar ve borçlu olmak köleliktir; ödenemeyecek borç ise sürekli köleliktir ve insan, dengine borçlu olduğunda nefret uyandırır.

Bu fikir, Hobbes'un Tacitus çevirisini okuyana dek bana hep tuhaf gelmiştir:

> Bunlar [faydalar] karşılık verilebilirliği aştı mı dayanılmaz bir yük olup çıkar ve insanlar da bunları kabul etmeye pek yanaşmaz; zira çaresiz durumdaki bir insan haricinde, kim hiçbir zaman ödeyemeyeceğini bile bile böyle bir yükümlülüğün altına girer ki. ... Dolayısıyla bu büyük hizmetler, bu hizmetin verildiği kişinin sevgisini değil de nefretini kazanır çoğu zaman.[3]

Başka bir örnek verelim. *Leviathan*'da şunu söyler Hobbes: "Bir insana kabul edebileceğinden ya da etmeye razı olduğundan daha fazla zarar vermek, zarar vereni, zarara uğrayandan nefret etmeye yöneltir. Çünkü o, ya intikam ya da af beklemelidir ki bunlar da nefret uyandıran şeylerdir." "Tacitus Üzerine"de de şunu söyler: "İnsanın zulmettiği kişiden nefret etmesi insan doğasının özelliğidir; buna karşılık fayda sağladığı kişiyi sevmesi de öyledir." Tacitus'un sözleri şöyle çevrilmişti: "Zira fayda, bahşedenin sevgisini, bu faydayı gören kişiye kıyasla daha çok artırır: Çünkü ... insanın zulmettiği kişiden nefret etmesi insan doğasının özelliğidir; buna karşılık fayda sağladığı kişiyi sevmesi de öyledir."[4]

Sonraki siyasi düşüncelerinin perspektifinden bakıldığında, Hobbes'un "Tacitus Üzerine"deki çoğu görüşü şaşırtıcıdır. "Bir devletteki ilk hükümet biçimi tesadüfidir"[5] der. Bu görüş, *Elements of Law, Natural and Politic*'te [Hukukun Doğal ve Siyasal Öğeleri] (1640) dile getireceği görüşe ters düşmektedir; burada Hobbes demokrasinin, ilk ve en istikrarsız devlet biçimi olduğunu savunacaktır. Ayrıca Hobbes bütün

siyasi yapıtlarında, en iyi devlet biçiminin monarşi olduğunu savunmuştur. Hobbes hükümetlerin ille de monarşiye dayalı olmadığını biliyor olsa da, sonraki siyasi yazılarında monarşinin tesadüfi olduğunu söyleyeceğine inanmak zordur. Bilakis çoğu hükümetin monarşi olduğunu, çünkü monarşinin en istikrarlı hükümet olduğunu söyleyecekti Hobbes. Robert Filmer gibi kral yanlısı diğer kuramcılar da en eski zamanlarda monarşinin her tarafa yayılmasını, monarşinin ilk ve nihayetinde tek meşru hükümet biçimi olduğunu iddia etmek amacıyla kullanacaktı. Monarşinin hükümet biçimlerinden yalnızca biri olduğunu düşünen John Locke bile, monarşinin ilk hükümet biçimi olmasının doğal olduğu kanısındadır. "Tacitus Üzerine"nin ilerleyen bölümlerinde, Hobbes tarihçilerin sansüre uğramamak amacıyla hükümdarların kötü davranışları hakkında yalan söylemek zorunda kaldığını söylerken, hükümdarları gene küçümsemektedir.

Ama Hobbes bu denemede kral karşıtı değildir. Romulus'un Roma'yı kuran kral olduğunu kabul edip sonraki kralları layıkıyla sıraladıktan sonra, konsüllerin yönetiminin Tarquinus Superbus'un hususi bir tartışma yüzünden suikasta uğraması sonucu ortaya çıktığını açıklar. Üstelik Romalılar müteakip hükümetlerden, krallarına duyduğu memnuniyetten daha fazla memnuniyet de duymamıştır. Kralların yönetimi diğer biçimlerden daha kötü değildir. İnsanları yönetmek güçtür ve insanlar çok zor tatmin olur. Hobbes *Leviathan*'da da imleyeceği gibi, Romalıların görünüşte demokratik olan hükümetlerinin fiilen oligarşi olduğunu ima etmektedir.

Erken tarihli bu denemede Hobbes'a özgü olmayan çarpıcı unsurlardan biri de özgürlüğe sıcak bakmasıdır. Bu denemede, Augustus iktidarı eline geçirdiğinde Romalıların "özgürlük"lerini kaybettiğini söyleyip sık sık bu kaybın felaket getirdiğini ima eder. Hobbes, geyikten kaçacağım diye insana köle düşüp gem vurulan at hakkındaki masalı anlatır devamlı. At "önceki özgürlüğüne bir daha asla kavuşamamıştır." Hobbes'a göre, Romalıların yaptığı hata, halkı koruma kisvesi altında bir kişiye ulusun bütün askeri gücünün kontrolünü vermektir ki aslında bu kişinin niyeti, askerleri "bizi [!] ortadan kaldırmaya" sevk ederek kendi ikbalini yükseltmektir. Ama Hobbes'un sonraki siyasi görüşleri hakkında bariz olan bir şey varsa o da askeri gücü tekeline almanın hükümdarlığın özünü teşkil ettiğidir. Restorasyon [bkz. Sözlükçe] döne-

minde yazılan *Behemoth*'ta, İngiliz İç Savaşı'nın ordunun Parlamento ile Charles arasında bölünmesi sonucu çıktığını açıklayacaktır kısmen. Özgürlüğe *Leviathan*'da daha küçük bir rol düştüğü barizdir. Hiçbir devletin yurttaşının bir diğer devletinkinden daha özgür olmadığını açıkça söyler Hobbes: "Bugün bile Lucca şehrinin taretlerinde büyük harflerle *Libertas* yazılıdır; ama hiçbir insan bundan yola çıkarak, belli bir kişinin devletin hizmetinden dolayı burada, Konstantinopolis'te olduğundan daha çok özgürlüğe ya da dokunulmazlığa sahip olduğu sonucuna varamaz. Bir Devlet ister monarşiye ister halk egemenliğine dayalı olsun, özgürlük hep aynı kalır."[6]

Kimi zaman "Tacitus Üzerine"de, aynı cümle içinde özgürlüğü övdüğü ve iç savaşı topa tuttuğu yerlerde olduğu gibi, Hobbes'a özgü olmayanlar ile klasik Hobbesçu temalar birbirine karışır. Bu denemede tiranlık hakkında serbestçe konuşmaktadır, çünkü bazı devletlerin diğerlerinden daha özgür olduğu kanısındadır. Buna karşılık olgun Hobbes "tiranlık" sözcüğünün kullanımını tasvip etmemeye başlayacaktır. Ona göre, monarşi en iyi hükümet biçimidir. "Tiranlık" ve "monarşi" aynı anlama gelmektedir; bu sözcükler arasında anlam değil, yalnızca kullanım farkı vardır. "Tiranlık", konuşan kişinin monarşi hakkındaki olumsuz düşüncelerini çağrıştırır.

Tiranlık sevilmeyen bir şeydir, çünkü yöneten yasalar değil, kişidir. Bizzat genç Hobbes da bu kanıdaydı. "Yüce insanların yasalar karşısında fazlasıyla güçlü hale geliverdiği" durum üzüntü vermişti ona. Otorite sahibi insanların yalnızca yasaları dayatmak amacıyla yaptırım gücüne sahip olması gerektiğini ve muhtemelen yasaların bağımsız bir varlığının bulunduğunu düşünüyordu. Hobbes şu atasözünü zikrediyordu istihzayla: "Yasalar Örümcek ağı gibidir, yalnızca ufak Sinekleri yakalar."[7] *Leviathan*'ın yazarı olgun Hobbes ise, insanlar değil de yasalar tarafından yönetilmenin bir anlamı olduğu fikrine burun kıvırıyordu. Yasaları yalnızca hükümdarın koyduğunu, dolayısıyla hükümdarın söylediği her şeyin yasa olduğunu söylüyordu.

Hobbes özgürlük yitimini ne denli sert mahkûm ettiyse, iç savaşı da o denli sert mahkûm etmişti; bir devletin başına gelebilecek en feci şeydi bu. İç savaştan fayda gören tek grup "darağacı korkusu duymaksızın alacaklılarının boğazını kesebilecek çaresiz müsriflerdi; barış zamanında yasa ve adalet kılıcının müthiş bir savaş verdiği insanlardı bunlar."[8]

Hobbes'un sonraki siyaset kuramına kıyasla bu kanıda eksik olan şey, kuramsal bir dayanaktır. Genç Hobbes iç savaşı mahkûm etse de bu mahkûm ediş büyük ölçekli bir dünya görüşüne dahil değildir henüz; bu dünya görüşü ise 1640'ların başlarına dek gelişmeyecektir.

Artık olgun bir Hobbes'un, istikrarı sağlamak için *Leviathan*'da, her uyruğun başlıca erdeminin itaat olduğunu savunması şaşırtıcı değildir. Ne de olsa Yahudi-Hıristiyan geleneğine göre, günahın özü itaatsizliktir. Adem ile Havva yasak meyveyi yediği zaman, kendileri ve soyları üzerinde meydana getirdikleri yıkım Tanrı'ya itaatsizlik ettikleri için ortaya çıkmıştı. Buna karşılık daha genç ve boyun eğmez Hobbes, "Tacitus Üzerine"de bu erdeme daha az başvurmaktaydı. Burada biraz alaycı bir edayla, itaatin yalnızca bir hükümdarın uyrukları için "en büyük erdem" olduğunu savunmuştu. Uyruklar özgürlüğünü yitirdiğinden, monarşi altında bunun üstünlüğü vardı. Nitekim bu tür bir yönetim altında uyrukların görevi "kendilerini tamamen hizmet sanatlarına adamalarıydı ki bunlar arasında da en önemlisi itaatkârlıktı."[9]

Leviathan'da Hobbes, bir kişinin iki efendiye hizmet edebileceği fikrine sık sık karşı gelecekti. En çok da dini otoriteyi dünyevi otoriteden ayırmaya yönelik Presbiteryen politikadan kaygı duyuyordu. İki efendiye hizmet etme meselesi "Tacitus Üzerine"de merkezde değildir. Hobbes, Livia ile iki oğlunun iktidarı paylaştığında Roma'nın bir hükümet kriziyle karşı karşıya kaldığını söyler: "Zira tek bir Efendi'ye hizmet edip onu hoşnut kılmak zor bir iştir: Aralarında rekabet ya da haset olan, ya da olabilecek iki yahut daha çok efendiyi (bunlardan birinin kadın oluşunu bir kenara bırakıyorum) hoşnut etmek ise büsbütün imkânsızdır."[10]

Hobbes, Tacitus hakkındaki yorumları ve "Roma Üzerine"deki söylem özellikleri sebebiyle Makyavelci olarak nitelendirilmiştir. Hiç şüphe yok ki bu denemedeki bazı kanıların Makyavelci olduğu söylenebilir; örneğin şu sözleri: "Kişinin, ilkin insanların zihnine birtakım *previae dispositiones*, yani hazırlayıcı unsurlar sokarak Monarşi'ye daha rahat katlanabilmelerini sağlamaksızın, özgür bir Devlet'i Monarşi'ye dönüştürmesi, insanların bütün özgürlük şaşaasını tek hamlede alıp götürmesi ve kendilerini aniden kul gibi hissetmelerine yol açması akıllıca değildir." Ama Makyavel'in gerçekçiliğini paylaşmasının ötesinde, burada özel bir benzerlik göremiyorum ben.

"Yasalar Üzerine"

Horae Subsecivae'de yer alan, Hobbes'un yazmış olabileceği öbür deneme "Yasalar Üzerine"dir. Bu denemedeki amaç hukukun doğası ve temel türlerinin irdelenmesidir. Hukukun, "doğru ile yanlışın fark ve ayırt edilmesi amacıyla, dolaysız ve mükemmel kuralın uygulanması" olduğunu söyler Hobbes. Romalılar arasında hukukun tarihini ve gelişmesini kabaca açıklarken, hukukun ille de bir buyruk olmaması gerektiğini düşündüğünü açıkça ortaya koyar. Örfi hukuk, bu konuma gerekliliği sayesinde gelmiştir; bu durumun bir göstergesi de bu hukukun "eski âdetlere dayalı olması"dır.[11] *Leviathan*'daki hukuk tanımına ters düşmektedir bu: Hukuk buyruktur. Doğa yasaları gerçek yasalar olarak kabul edilebilir, zira bunlar Tanrı buyruğudur; sivil yasalar ise hükümdar buyruğudur.

Hobbes'un bu denemede "dolaysız ve mükemmel kural" ile ne kastettiği açık değildir, bununla beraber bu kuralların, insan iradesinden bağımsız olarak bir ölçüde nesnel niteliklerinin bulunduğu imasını taşıyor olabilir. Bu ima "doğru ile yanlışın fark edilmesi amacıyla" ifadesiyle desteklenmektedir. Keza Hobbes bu denemede adaleti eşit olarak uygulamanın, "bizleri birlik ve barış içinde bir arada tutan ve aksi durumda özgürlüğün üstü kapalı ortaya koyacağı her tür vahşeti ve yasadışı tutumu ortadan kaldıran"[12] bir şey olduğunu söylüyorken, adaletin mantıken hükümetten önce geldiği yolunda bir izlenim vermektedir. Bu ilk öğreti, *Leviathan*'dakinden epey farklıdır. *Leviathan*'da adalet ekseriyetle yapay bir şey olarak, siyasi topluma ait bir kurgu olarak görülmüştür. Hobbes'a göre, sivil toplumdaki iyi ile kötü yasalar tarafından tanımlanır ve bunlar hükümdarın seçimi sonucunda ortaya çıkar. Adalet ve adaletsizlik sırasıyla ahitlere uyulması ve ahitlerin bozulması demektir. Kimi zaman Hobbes ahitler mevcut olduğunda dahi, doğal durumda adalet diye bir şeyin olmadığını söyler.

"Yasalar Üzerine"de Hobbes adaletsizliğe kuvvetle karşı koyar. Birisi yasaları çiğnediğinde "kimseyi ya da kendisine karşı suç işlenen topluluğu suçlunun cezalandırılması haricindeki bir şey tatmin etmeyecektir." Ceza zorunludur, çünkü "insanları adil ve yasalara uygun davranışlara teşvik ettiği" gibi, "yalnızca ceza korkusuyla gem vurulabilen başka kişilerin saygısızlıklarının da önüne geçer." Ceza mevcut olmadığı takdir-

de, "en kötü insanlar en şer yollara başvurarak büyük ihtimalle büyük servetler kazanıp, en büyük nüfuza sahip olacaktır; bu da dürüst insanların cesaretini öyle kıracaktır ki kamuya hizmet etmek için ne güçleri ne de güvenleri kalacaktır."[13] Denemenin bu kısmı krala hususi papazlarından biri tarafından vaaz edilebilirdi pekâlâ.

Hobbes'un düşünsel gelişimiyle ilgili olarak, "Yasalar Üzerine" denemesinin taşıdığı en önemli özelliklerden biri de yasaların, hükümdarların üstünde bir konuma yerleştirilmesidir. Yasalar "öyle yüce ve mutlaktır ki mevcut olmadığı durumda, insanları akıl yoksunu yaratıklardan ayırmak mümkün olmaz" der Hobbes. Gerçekte yasalar,

> hizmet etmemiz gereken prensler, ardından gitmemiz gereken kaptanlar, hayatımızdaki bütün eylemlerin uyacağı ve düzenleneceği kuralların ta kendisidir. Yasalar insanları güven ve huzur içinde tutan surlar ve savunma araçlarıdır; böylece insanlar adil olmayan hiçbir şeyle karşılaşmayacak, yasalar sayesinde iyi ve mutlu olabilecektir ve suçluların cezalandırılması da ihtiyari bir iradeden değil, zorunluluktan kaynaklanıyormuş gibi görünecektir.[14]

Leviathan'da prenslerin ve yasaların önceliği tersine dönecektir. Yasalar, prens [hükümdar] buyrukları olduğuna göre, ister ilahi [Tanrı] isterse insan biçiminde olsun, yasalar bir prens yokken mevcut olamayacaktır. Ayrıca bir prensin koyduğu her yasa kendisi tarafından hükümsüz kılınabilecektir.

Hobbes'un sonraki siyaset felsefesinde yer alan anahtar kavramlardan biri olan doğa yasaları kavramına "Yasalar Üzerine"de pek değinilmemiştir. Bunun yerine Hobbes "ulusun ve halkın yapısının temelleneceği ve inşa edileceği, ... [ve] hiçbir koşulda yeniliğe tabi olmayacak temel yasalar"dan bahsetmişti. Ama çoğu yasanın zamanla değiştiğini düşünüyordu, çünkü zaman "en büyük yenilikçiydi."[15] Aslında, Hobbes'un bilgece gözlemlediği üzere, yeni koşullar mevcutken eski yasaları muhafaza etmek bir değişim ortaya koymak demekti, çünkü eski yasalar yalnızca eski koşulları düzenlemek bakımından anlam taşıyordu. Hukuk, prenslerin iradesi ve buyruğu olarak ilk kez antik Roma'da ortaya çıkmıştı; sonra da pek çok ulusun en azından bir ölçüde otorite tanıdığı, yasalaşmış bir kurallar dizisine dönüşmüştü. İngiltere'nin kendi sivil hukuku, örfi hukukun tersine Roma hukukuna dayalıydı.

Uluslararası Olaylar, 1620-28

William'ın 1620'lerdeki siyasi uğraşlarının, dolayısıyla da Hobbes'un ilgilendiği şeylerin pek çoğu William ile Micanzio arasında 1628'e dek süren mektuplaşmalarda ortaya konmuştur. Micanzio'nun 1620 tarihli mektuplarında üzerinde önemle durulan iki konu vardır. Bunlardan biri, Katolik Kilise'nin düzenbazlığı ve yanılabilirliğini gösteren, Sarpi'nin *The History of the Council of Trent* (Trent Konsili'nin Tarihi) kitabına gösterilen tepkiydi. Tahmin edileceği üzere, kitap Roma'da mahkûm edilmişti. Biraz açıklama gerektiren diğer konu ise I. James'in damadı ve Kutsal Roma İmparatoru'nu seçen prenslerden biri olan Frederick'in kaderiydi. Frederick, Kutsal Roma İmparatorluğu'na imparator olması için bazı Protestan isyancıların yaptığı çağrıyı kabul etmişti. (Taht için en güçlü aday, İspanya'nın desteklediği Katolik II. Ferdinand idi.) Frederick'in kendi adaylığı ise ordusu kadar güçsüzdü. İmparatorluk yanılgısına, kendisine ordu desteği verme konusunda kayınpederine güvenebileceği yanılgısı da eklenmişti. James'in gönderdiği ise vaatlerden ibaretti neredeyse. Frederick'in Kutsal Roma İmparatorluğu'na dair büyük tasarısı White Mountain'daki yenilgisiyle (1620) yerle bir olmuştu.

Micanzio'daki iki konu –Sarpi'nin kitabı ile Frederick'in başına gelenler– birbiriyle ilişkiliydi. Sarpi'nin kitabı Roma'nın Katolikliğine karşı gerçekleştirilen başarılı bir entelektüel saldırıyken, Frederick'inki gene Katolikliğe karşı gerçekleştirilen başarısız bir askeri saldırıydı. Aslında Micanzio, Venedik görevini yerine getirirken İngiltere'nin getirmediğini söylüyordu. James, Frederick'in taht üzerindeki talebini desteklemek için bir ordu göndereceğini ima etmiş, ama sonra bundan caymıştı. James bir savaşçı değil, âşıktı.

Micanzio, James'in Frederick'e yardım etmek için şimdi ne yapacağını öğrenmek istiyordu. James'in harekete geçmeyişine hiçbir anlam verememişti. Frederick'in durumu gitgide kötüleştikçe, Micanzio İngiltere'nin Katolik olacağına, Galler Prensi'nin ise çoktan Katolik olduğuna dair söylentiler duyduğunu aktarmıştı. Micanzio bu söylentilere inanmadığını söylerken, sanki "Lütfen bunların doğru olmadığını söyleyin bana" der gibidir.

1621 Ocak'ında James yeni bir Parlamento toplamıştı. Buckingham ve İspanya hizbi buna karşı çıkmıştı, ama James mali sebeplerle gerekli

görmüştü bunu. Micanzio bu parlamentonun başaracakları konusunda şüpheliydi, ama William iyimserdi ve normal bir insanın bu parlamentodan hiçbir hayrın gelmeyeceğini görebileceği süreden çok sonra da iyimserliğini korumuştu. Mayıs ayında William, Bacon'ın adalet bakanlığından alındığını bildirmişti Micanzio'ya. William Parlamento hakkında hâlâ iyimserken, Micanzio hâlâ kötümserdi. Bacon siyasi gücünü bir daha hiçbir zaman eline geçiremeyecek olsa da, Micanzio ona duyduğu ilgi ve saygıyı hiç kaybetmemişti. Micanzio'nun mektuplarının çoğu, Bacon'a saygılarını iletmesi için William'dan ricada bulunmasıyla sona ermektedir.

Frederick'in talihi daha da kötüleştikçe, James ara vermiş olan Parlamento'yu 1621 Kasım'ında tekrar toplamıştı. Ama Londra'da kalmak yerine, Newmarket'a eğlenmeye gitmişti. James kendinden çok emin bir şekilde, Avam Kamarası'nın Frederick'e yardım etmek amacıyla kendisine para vermeyi kararlaştıracağını düşünüyordu. Avam Kamarası ise James'e güvenmiyor ve para vermeye hiç yanaşmıyordu. Avam Kamarası üyeleri haklı olarak, James'in hem Kutsal Roma İmparatorluğu için İspanya ile savaşıp hem de dost kalmasının mümkün olmadığını anlamışlardı; İngiltere'de Katolikliği hoşgörürken, Kıta Avrupa'sında başını ezmeye girişemezdi. Peki kendi oğlunu İspanya prensesiyle evlendirmeyi nasıl düşünebilmişti?

Aralık ayında Avam Kamarası, James'e izlediği politikalara dair çekincelerini belirten bir belge sunmuştu. James çok öfkelenmişti buna. Parlamento'yu feshetmeye karar vermişti. Meclisteki odasında kararını açıklamış ve Avam Kamarası'nın tutanak defterinin getirilmesini istemişti. "İtiraz"ı içeren sayfayı yırtıp atmış, akabinde de Parlamento'yu feshetmişti. Micanzio feshi haber aldığında, zaten parlamento konusunda hiçbir umudunun olmadığını söylemiş ve bu başarısızlığı büyük ölçüde James'in Charles ile İspanya prensesini evlendirme arzusuna yormuştu.

James'in itibardan düşeceği uzun zamandır belliydi. William mutsuz Venedikli'ye karşı mutlu bir hava takınmıyorsa şayet, kendisinin önceki yılki iyimserliğini açıklamak güçtür. Parlamento'nun feshinin üzerinden çok geçmeden, William Derbyshire'daki ikametgâhına dönmüş ve mektuplaşmayı sekteye uğratmıştı. Micanzio bu suskunluktan çok rahatsız olmuştu. Mektuplaşma tekrar başladığında, William'ı İngiltere'deki olaylar hakkındaki dirayetli analizleri dolayısıyla tebrik etmeyi ihmal

etmemişti. Ama William'ın aşırı iyimser olduğunu düşünüyordu hâlâ. İspanya'nın daha üstün olduğuna ve Venedik ile İngiltere'nin durumunun kötüleşeceğine inanıyordu. Şurası açıktı ki, Micanzio Avrupa'nın geri kalanı savaş halindeyken İngiltere'nin barış içinde olması karşısında kaygılanıyordu, zira bunun tam tersini dile getiriyor, ardından da İngiltere'deki barış ortamının daha büyük dertlere yol açmaması temennisinde bulunuyordu.

Ara sıra da istihza için fırsat doğduğu oluyordu. V. Paul'ün halefi olan papa Cizvit'ti ve kendi tarikatının Ignatius Loyola, Philip Neri ve Francis Xavier gibi kahramanlarını aziz mertebesine yükselterek tarikatını yüceltmek istiyordu. Cizvitler bu ilahi vazifelerinin teyit edilmesi için bir mucize gerçekleşmesini beklerken, Cizvitleri çok üzecek bir olay meydana gelmiş, bir bina iskeletinin yıkılması sonucu bir kişi ölmüş, sekiz kişi de yaralanmıştı. İlkin tüm kazazedelerin Cizvit olduğuna inanılmış ve bu olay için hiçbir dini açıklama getirilememişti. Sonradan, ölen kişinin Protestan olduğu ortaya çıktığında ise Cizvitlerin morali iyice yükselmişti.

Micanzio'nun mektuplarını çevirme görevine ek olarak Hobbes'un, William'ın siyasi faaliyetlerine de iştirak edişi, sonradan Buckingham dükünün kâtipliğini yapan, Cambridge'deki St. John's College mensubu Robert Mason'dan günümüze kalan bir mektupla da teyit edilmiştir. Samimi bir sohbet havasında yazılmış olan bu mektubun içeriği, tam da Micanzio'nun aktardığı bazı uluslararası olaylarla ilgilidir. Mason, Sir Horace Vere'e duyduğu sempatiyi dile getirmektedir. Frederick'e yardım etmek üzere yola çıkıp başarısız olan, İngiliz gönüllülerden oluşan bir grubun lideridir Vere. Hobbes'un söylenti yaymak konusunda Mason'a kıyasla daha ihtiyatlı olduğu görülüyor. Mason'ın Hobbes'tan "kendisinin ona karşı olduğu gibi, onun da kendisine karşı açık sözlü olmasını" rica etmesinden ve Hobbes'un kulağına "altıncı, yedinci ya da ellinci elden" gelebilecek söylentileri kendisine bildirilmesini istemesinden benim anladığım budur.[16]

Siyasete ilgi duyan pek çok genç gibi, Mason ve muhtemelen Hobbes diplomasi oyunlarına, mücadeleye kıyasla çok daha fazla ilgi duyuyordu. Katolik İspanyollar, James'in Protestan damadına yardım göndermesi ihtimalini zayıflatmak için, Galler Prensi Charles ile İspanya prensesi arasında bir evlilik tertiplemek istiyordu. Prens ile İspanyol pren-

sesi arasında kişisel ve diplomatik açıdan saçma bir beraberlik ortaya çıkacaktı zamanla. 1623 başlarında Charles ile Buckingham, yıllardır sürüncemede kalan evlilik anlaşmasını müzakere etmek amacıyla, kılık değiştirerek, Fransa üzerinden İspanya'ya yolculuk etmeyi öngören ihtiyatsız bir plana atılmıştı. Muhtemelen takdir edemedikleri husus ise, yabancı ülkelerde yolculuk etmenin içerdiği tehlikeler bir yana, İspanya'ya vardıkları anda gerçekte rehine durumuna düştükleriydi. Tahmin edileceği üzere, Charles aylarca büyüklenmesinin ardından, evlilik için İspanya'nın getirdiği koşullara riyakârca razı gelmiş, vekil aracılığıyla İspanya prensesiyle evleneceği vaadiyle İspanya'dan ayrılmış ve Ekim ayında Londra'ya dönmüştü. İngilizler, Charles bir Katolik ile evlenmediği için, dönüşüne çok sevinmişlerdi. Halkın gözündeki popülerliklerinin tadını çıkaran Charles ile Buckingham, İspanya'ya savaş açmak için gereken parayı elde etmek üzere James'ten yeni bir Parlamento toplamasını istemişti ısrarla. James'in ise buna hiç gönlü yoktu, elden ayaktan düşmüş bir insandı artık. Nihayetinde Parlamento 1624 Şubat'ında toplanmıştı.

Micanzio gibi Mason da sefih De Dominis'e (Spalato'nun eski başpiskoposu) ilgi duymakta ve kısa süre önce Roma'ya gittiğinden bahsetmekteydi. De Dominis'in sahiden de Katolik Kilisesi'nin bağrına dönüp dönmediğinden emin değildi: "Kendini öyle uzun zamandır Reformasyon boyasıyla boyuyor ki Roma'daki bütün kutsal sularla yıkansa bu boya üstünden çıkmaz artık." De Dominis'in eylemleriyle ilgili olarak, Micanzio'nun Mason'dan daha çok çıkarı vardı şüphesiz. De Dominis'in Anglikan Kilisesi'nden ayrılıp Roma'ya dönme yönündeki ikiyüzlü kararı Micanzio'nun yüreğine bıçak gibi saplanmıştı, çünkü bu durum İngiltere ile İtalya'daki papa karşıtı Katoliklerin birleşme şansını azaltıyordu. Micanzio, De Dominis'in "bütün dünyada gelmiş geçmiş en melun insanlardan biri mertebesine çoktan ulaştığını" ve "elinden gelen tüm kötülükleri yapmaya azmettiğini" söylüyordu. De Dominis'in papaya, Katolikliği gerçekte hiç terk etmemiş olduğunu, Roma'yı sırf İngilizlere yaranıp onları gözetlemek amacıyla eleştirdiğini anlattığını duyunca, Micanzio öfkeden deliye dönmüştü. De Dominis'in "her geçen gün daha da çok ... uydurmalara, yalanlara ve rezilliğe bulaştığını" söyleyerek çıkışmıştı. Galler Prensi İspanya'ya gittiğinde, İspanyollar prensin niyetinin Katolikliği kabul etmek olduğunu düşünmüştü. Haberler

İtalya'ya ulaştığında, bunlara bütün İngiltere'nin Katolik olacağı söylentisi de eklenmişti. Micanzio, De Dominis'in "kehanetleri gerçekleşti" diye sevinç çığlıkları attığını ve "kendi meziyetlerini abartarak, kralı [I. James'i] ve Saray'ın başını kendi dinine kazandırdığını belirtirken gerçeği dile getirdiğini söylediğini" aktarmıştı.

Prensi doğrudan eleştiremeyen Micanzio üstü kapalı yapmıştı bunu: "Zira böylesine yüce prenslere duyulan derin saygı, yaptıkları her işi akıllıca gerçekleştirdiklerini farz etmemizi ve bunların bilgece ve akıl danışarak gerçekleştirilmesini gerektirir; en azından prenslere bu işlerin birtakım hedefler için yapıldığını anlamaları için imkân verilmelidir." Sözlerinden istihza akan Micanzio, Charles'ın "kendi zevk ve sefahat düşkünlüğü" tarafından yönlendirildiği ihtimalini özellikle kabul etmemekteydi. Prensin sahip olduğu türde "depderin bir bilginin hedefi, başkalarının göremediği bazı yüce amaçlar" olmalıydı.

Frederick'in yenilgiye uğraması ve James'in Katolikler'e gösterilen hoşgörünün boyutlarını genişletmeye niyetlendiğine dair söylentiler yüzünden tüm umudunu yitirmek üzere olan Micanzio bir mektubunu şöyle bitirmişti: "Tanrı, hikmetini yalnızca kendisinin bildiği yollarla yönlendirir bizleri." Tanrı'ya havale etmeye dayalı ifadeler 1623 yılında daha da sıklaşmıştı: "Tanrı'nın hükümleri hem adil hem gizlidir. ... Tanrı iradesini ortaya koyar ve buna itaat etmeye yönlendirir bizi. ... Ama ikrar ederim ki Tanrı'nın hükümlerine insan akıl sır erdiremez." İnsanı Tanrı'ya yaklaştırmakta umutsuzluktan daha etkili bir şey zor bulunur.

İlerleyen aylarda Micanzio için işler daha da kötüleşmişti. "Papa zekâ yönünden o kadar aciz ki esas papa, kardinal olan kuzeni" diye belirtmiş ve bu kuzenin de papanın değil, kendi politikasını güttüğünü söylemişti. Sonra da hamisi Sarpi ölmüştü. Roma, I. James'in Katolik olacağına emindi. Micanzio'nun "bu olay" kendini ele verinceye kadar bekleyerek "bu bilmeceyi çözmek" dışında bir alternatifi yoktu. 1623 Haziran'ına ait bir mektupta William, Charles'ın İspanya'ya gitmesinde korkulacak bir şey olmadığı konusunda Micanzio'yu temin etmişti. Ne yazık ki William'ın tam olarak ne söylediğini bilmiyoruz, çünkü elimizde Micanzio'nun rahat bir nefes aldığına dair sarf ettiği sözler var yalnızca.

William'ın Micanzio kadar açık sözlü olmaya yanaştığına dair şüphelerim var. Örneğin William, Galler Prensi'nin Londra'ya gelişini

Micanzio'ya bildirmemişti. Ayrıca Parlamento Şubat ortasında toplanmış olmasına rağmen, Micanzio'nun bundan Mart sonu geldiğinde bile haberi yoktu. Bunu öğrendiğinde ise Parlamento'nun toplanmasından duyduğu memnuniyeti göstermelik bir şekilde ifade etmiş, ama neler başarabileceği konusunda karamsar kalmıştı. Micanzio'nun altıncı hissi yanılmamıştı gene. James'in elden ayaktan düştüğü aşikârdı. Kralın iktidarı gerçekte Charles ile Buckingham'ın elindeydi. Parlamento da sesini yükseltiyordu. James bütün bunlardan bezmişti. Parlamento'nun kendisinden İspanya ile yaptığı anlaşmaları feshetmesini talep etme küstahlığı addettiği şeye karşı ateş püskürmüştü. Ama nihayetinde Charles ile Buckingham ve Parlamento istediklerini elde etmişti: İspanya ile savaş ve Fransa ile ittifak.

Charles'ın İlk Parlamentosu, 1625

Görünen o ki William bu yılın ilk dönemleri boyunca çok iyi bir mektup arkadaşı değildir. James'in 1625 Mart'ında ölmesinden kısa bir süre önce Micanzio, William muhtemelen Londra'da olmasına rağmen ondan uzunca bir süredir haber alamadığı için yakınmıştı. Kral için düzenlenen cenaze hazırlıkları teferruatlıydı ve defin Mayıs ayına ertelenmişti. William'ın babası on dört "baş ağıtçı yardımcısı"ndan biri olarak belirlenmişti ve baş ağıtçı da bizzat Kral Charles idi. Kontların oğulları da cenaze törenine dahil edildiğinden, William'ın orada bulunması, dolayısıyla Hobbes'un da o civarda olması sağlam bir varsayımdır.

İngiliz yasaları uyarınca hükümdar hiçbir zaman ölmüyordu. Krallık görevini yerine getiren bir insan öldüğünde, taç giyme töreni, hemen yapılmasa, hatta bu kişinin kimliği aylarca, hatta yıllarca açıklanmasa bile varis, kral oluveriyordu. Böylece James'in hayatta kalan oğlu Charles 27 Mart 1625'te kral olmuştu.

Yeni bir kralın yapacağı ilk işlerden biri Parlamento'yu toplamaktı. Olağan durumda Parlamento hükümdara ömür boyu şarap ve hububat vergisi toplama yetkisi verirdi. Daha en başından, Charles'ın saltanatı boyunca pek çok şey normal işlemeyecekti. Charles'ın ilk Parlamento'sunun açılışını çevreleyen koşullar uğursuzdu. İngiltere, İspanya ile savaş halindeydi, Frederick'e yardım etmek üzere gönderilen bir

ordu felakete sürüklenmişti ve Parlamento üyelerinin Buckingham'dan duyduğu memnuniyetsizlik gitgide daha da büyüyordu. Kararlarını uygulamak üzere nispeten büyük miktarlarda parayı Parlamento'dan istemek için uygun bir zaman değildi, ama Charles'ın başka seçeneği de yoktu.

William ile Hobbes hiç olmazsa 1625 Nisan'ına gelindiğinde Londra'daydı muhtemelen, zira Parlamento'nun bu tarihte başlaması planlanmıştı. Ne var ki Haziran ayına kadar ara verilmişti. William Derbyshire'ı temsil ediyorken, babası Lordlar Kamarası'nda oturuyordu. 1621'deki Parlamento gibi, 1625'teki de İngiltere'deki din konusunda çok kaygılıydı. Katoliklere muhalefet yasasının yürürlüğe konmasını istiyordu. Charles bir açmaza düşmüştü. Eğer Katoliklere baskı uygularsa, Fransa ile yaptığı evlilik sözleşmesinin koşullarına ters düşmüş olacaktı. Ama uygulamazsa da parasını alamayacaktı. Charles kısa vadedeki çıkarlarına göre hareket edip Katolikleri cezalandıracağını vaat etmişti. Ama bütün çabalarına rağmen, normalde ithal şarap ve hububat vergisinden ömür boyu gelen paraya sahip olamamıştı. Bunun yerine Parlamento bu vergi gelirinin yalnızca bir yıl verilmesini kararlaştırmıştı.

Veba bütün şiddetiyle devam ettiğinden, Temmuz başlarında çoğu Parlamento üyesi Londra'yı terk etmişti. Parlamento'ya 11 Temmuz'da resmen ara verilmişti. Eğer bu konuda seçme şansı olmuşsa, tabiatı gereği Hobbes da diğerleriyle birlikte şehri terk ederdi. Parlamento Ağustos'ta Oxford'da tekrar toplanmıştı. Buckingham çok sert eleştirilere maruz kalmıştı ve Charles da elinde yetersiz bir parayla ve Parlamento üyelerinin hiç dinmeyecek garezini kazanarak ilk Parlamento'sunu feshetmişti.

Mali sorunları için daha iyi bir çare bulamayan Charles, 1626 başlarında ikinci bir Parlamento toplamıştı. Bu da başarısızlıkla sonuçlanınca daha yaratıcı olmak zorunda kalmıştı. Sanki yetkisi varmış gibi, şarap ve hububat vergisi toplamaya devam etmişti. Düşüncesine göre, madem para kendisinin ayağına gelmiyordu, o halde kendisi paraya gidecekti. Ayrıca cebri borçlanmaya da başvurmuştu.

Cebri borçlanma önceki hükümdarlar, özellikle de Elizabeth tarafından da kullanılmış olmasına rağmen hiçbir zaman hoş karşılanmamıştı. Elizabeth kadar sevilmeyen Charles ise daha da fazla muhalefetle karşılaşmıştı. Derbyshire'ı temsil eden lord vekili olan, dolayısıyla da cebri borcu toplama sorumluluğu bulunan William bile bunu ödemeyi ilkin

reddetmişti. Derbyshire hâkimlerinin hazırladığı, I. Charles'a talep ettiği "karşılıksız hediye"yi vermeyi reddeden 18 Temmuz 1626 tarihli bir mukabeleyi ilk o imzalamıştı. Bunu yapmakla William, Elizabeth'in önayak olduğu bir cebri borcu vermeyi reddeden, baba tarafından dedesinin (Bess'in kocalarından biri) geleneğini sürdürmüş oluyordu. Gelgelelim William neticede programa uymuştu. Kâtibi sıfatıyla Hobbes da borç verilen paraları toplamaya yardım etmişti.

Mutlakıyet

Vergilerin doğal olarak sevilmemesinin yanı sıra, gelire ilişkin ihtilafın önemli bir bölümü, çoğu varlıklı İngilizin şu kökleşmiş inancına dayanıyordu: Mülkiyet hakları örfi hukukun bir parçası olup kraliyete dayanmaz. Mümkün mertebe her yerde politikasına destek arayan kralın buyruğu üzerine, Roger Manwaring ile Robert Sibthorpe adındaki iki rahip, mülkiyet hakkının ihlal edilemeyeceği inancına karşıt olarak, mutlak bir hâkimiyet öğretisine dair vaaz vermişti. Bu kişilere göre, kral hükmetme hakkını doğrudan Tanrı'dan alıyordu ve haliyle, Manwaring'in söylediği gibi, buyrulan şey çok sert ya da haksız olsa bile krallardan "hiçbir şey esirgenemezdi". Parlamento Manwaring'i krala bağlılığı ve mutlakıyet öğretisi yüzünden cezalandırdı, ama bu olay üzerinden çok geçmeden kral ödüllendirdi onu.

Hobbes da Manwaring'inkiyle hemen hemen aynı sonuca varmış, ama farklı öncüllerden yola çıkmıştı. Aklına bu düşüncelerin ilk kez ne zaman geldiği belli değildir. Bu düşünceler *The Elements of Law, Natural and Politic*'te (1640) kâğıda dökülmüştü, ama bunları çok daha önce düşünmüş olabilirdi. Hobbes, Aubrey'e Manwaring'in "kendisinin [Hobbes'un] öğretisini savunduğunu" söylemişti. Buradaki bağlamın ima ettiği üzere, Hobbes, Manwaring'in kendisinden etkilendiğini kastetmektedir. Manwaring 1620'lerin ortalarında karışıklık çıkardığına göre, Hobbes tam da bu dönemdeki görüşlerine atıfta bulunuyor olabilirdi. Manwaring ile Hobbes arasında bir münasebet olduğuna dair doğrudan bir kanıt bulunmasa da, sohbet etmiş olmaları akla yakındır. Bu iki kişinin öğrenciliği Oxford'da aynı döneme rastlamıştı ve neredeyse aynı yaştaydılar. Manwaring kralın özel papazıydı. Hobbes da William

ile ara sıra saraya geliyordu. Her ne kadar Hobbes tanrısal hukuk kuramcısı olmasa da retorik amaçlarla zaman zaman (hatta hayatının son yıllarında) bu tür bir dil kullanıyordu ve Manwaring ile beraber böyle bir dil kullandığı da düşünülebilir pekâlâ.

Hobbes'un ilk kez 1640'ta ortaya koyduğu gerçek kuramsal tavrı şuydu: Özel mülkiyet doğal durumda mevcut değildi, çünkü herkesin her şey üzerinde hakkı vardı. "Benim ve senin" (*meum et tuum*) düşüncesi yalnızca bir hükümdarın yönetimi altında anlam taşıyordu. 1652'de Hobbes ile arkadaş olan John Selden bu görüşü kabul etmemişti. Selden, Sibthorpe haklı olduğu takdirde " Benim ya da Senin diye bir şeyin olamayacağını, İngiltere'deki hiç kimsenin kendine ait bir şeyi bulunamayacağını" söylemişti.[17] Hobbes nihayetinde bunun doğru olduğunu düşünüyordu. Manwaring-Sibthorpe'un görüşünü benimsediği için, aralarında sadık kral yanlıları da olmak üzere, pek çok kişi tarafından sertçe eleştirilecekti Hobbes. Lord Clarendon'ın onun hakkındaki temel eleştirilerinden biriydi bu.

Lord vekilliği görevinin yanı sıra William, 1621 ve 1624'teki Parlamentolarda da görev almıştı. Babası Lordlar Kamarası üyesi olduğundan, William'ın Avam Kamarası'na seçilmesi zor olmamıştı. Burada "seçim" sözcüğü yerine "tercih"i kullanmak uygun olabilir, çünkü bir vilayeti ya da ilçeyi temsil etmek üzere seçilen kişi, bölgenin en zengin ve en nüfuzluları arasından belirleniyordu genellikle. Derbyshire'daki Cavendish ailesinin muazzam serveti göz önüne alındığında, William'ın tercih edilmesi hiç de zor değildi. Babasının 1626'da ölümü üzerine Lordlar Kamarası'na girinceye kadar da Avam Kamarası'nın üyesi olarak hizmet etmişti.

William iyi bir siyasetçi olmasa da iyi bir saray mensubuydu. Charles'ın Galler Prensi olarak taç giymesi ve Charles ile Henrietta Maria'nın evliliği gibi saray işlerine iştirak etmişti. Charles 1625'te krallık koltuğuna oturduğunda, William'ın en büyük oğlu, yani müstakbel üçüncü Devonshire kontu, Bath Şövalyesi payesi almıştı. William'ın saraydaki başarısı ifrat derecesine varan harcamalarına yorulabilir kısmen. Günümüzde Bishopsgate'teki Devonshire Meydanı'nın bulunduğu yerde konumlanmış olan, William'ın Londra'daki evinin, bir uyruğun konağından ziyade bir prens sarayı gibi göründüğü söyleniyordu.

Virginia Kumpanyası Toplantıları, 1622-1624

1615'te Cavendish, Bermuda, yani Somer Adaları üzerindeki hak sahiplerinden biri ve Virginia Kumpanyası'nın bir kolu olan "Somers Adaları Plantasyonu'ndan sorumlu Londra Şehri Kumpanyası"nın ilk üyelerinden olmuştu.[18] Virginia Kumpanyası'nın sekiz "kabile"sinden biri de Cavendish Ailesi'ydi. Cavendish'in oğlu William sonradan Bermuda Adaları Kumpanyası'nın yöneticisi olacaktı. 19 Haziran 1622'de William, Hobbes'a kumpanyadan bir hisse verdiğinde Hobbes kumpanyayla doğrudan ilişkili hale gelmişti. Bir hissedar ne kadar hissesi olursa olsun bir oy hakkına sahip olduğundan, Cavendish'i yönlendiren saikin kumpanya üzerinde kendi nüfuzunu artırmak olduğu barizdir. Hobbes'un –aşağıda açıklayacağımız sebeplerle– William'ın saklandığı 1623 Temmuz'u ile 1624 Şubat'ı arasındaki dönem hariç, sırf William'ın bulunduğu toplantılara katılmış olması manidardır. Hobbes'un çıkarcı katılımı, Sir Nathaniel Rich'in kimi hissedarların "oylarıyla yardıma hazır bir grup arkadaş, müttefik ve dert ortağı" ile oyları topladığı yolundaki suçlamasıyla da teyit edilmekteydi. Hobbes katıldığında, kumpanya bir süredir mali açıdan zaten zor durumdaydı ve iki hizbe bölünmüştü. William, 1619'da mali işler yetkilisi olan Edwin Sandys'in başı çektiği hizbin tarafında yer alırken, Rich kumpanyanın yönetimini Sandys ve ekibine kaptırmış olan Sir Thomas Smith'in (Smythe) başı çektiği hizbin tarafında yer almıştı.

1622 sonlarında reform tedbiri düşüncesinin bir parçası olarak, Sandys ile bazı yandaşlarına kumpanyayı sağlam mali dayanaklara oturtmaları amacıyla, ironiktir ki, fahiş maaşlar verilecekti. Smith grubu çok öfkelenmişti. Bu kişilerden birinin ateş püskürmesi üzerine yorum yapan William, rakibinin "mevcut ihtiras ve hararetten dolayı değil, kasten Yangın çıkarmak için" konuştuğunu açıklamıştı.[19] 1623'e gelindiğinde olayların gidişatı gene değişmişti. Sandys'in hizbi azınlıktaydı ve kumpanyanın iflası da kaçınılmazdı. Kumpanya tasfiye edilirken, Sandys'in hizbi muhalefete ateş püskürmüştü. 1623 Mayıs'ında William, Warwick kontu Robert Rich'i kumpanyadaki faaliyetlerinden dolayı itham eden bir rapor sunmuştu. Warwick buna karşılık vermiş ve William, Sandys ve başka iki kişiyi, özel danışma kurulunun* kışkırtıcı ifadeler kullan-

* Kral ya da kraliçeye siyasi meselelerle ilgili olarak bilgi ve görüş sunan saray erkânından oluşan kurul-ç.n.

mama yolundaki buyruğunu ihlal ettikleri için, ev hapsine koydurmuştu. Temmuz'daki bir toplantıda Warwick, William'ı yalan söylemekle suçlamıştı. Aristokratlık haysiyeti William'ın Warwick'e meydan okumasını gerektiriyordu. Düello İngiltere'de yasadışı olduğundan, bu ikisi düelloyu 1 Ağustos'ta Hollanda'da yapmaya karar vermişti. Hadise büyüktü. Gerek William gerekse Warwick İngiltere'de nam sahibiydi ve düellonun sebebi de adı kötüye çıkmış Virginia Kumpanyası idi. Düello bilgi kaynaklarından biri vasıtasıyla Micanzio'ya bile ulaşmıştı. Şunları yazmıştı William'a: "Zatıâlinizin yüce bir kişiyle birtakım ihtilaflar içinde olduğunu duydum; bu münasebetle de bu hadise gerçekleşebilir diye hep korktum. Bütün kalbimle Tanrı'ya dua ediyorum ki bu hadise, tamamen itibarınıza yaraşır biçimde ve doğanın, talihin ya da Tanrı'nın size bahşettiği mal mülkün hiçbirine tek bir zarar gelmeden sonlansın. Amin." Neyse ki hiç kimse yaralanmamıştı. Özel danışma kurulu araya girmiş ve iki tarafın da tutuklanmasını emretmişti. Warwick günümüzde Belçika sınırları içindeki Ghent'e ulaşmayı başarırken, kaplumbağa hızıyla hareket eden William Sussex'teki Shoreham'da yakalanmıştı.

Düellonun hiç gerçekleşmemesinin bir sebebi de William'ın karısı Christian ile Warwick kontesinin arkadaş olması ve "düelloya mani olmak için el ele verip hükümetten talepte bulunmaları" idi.[20] Stuart dönemi İngiltere'sindeki kişisel ilişkiler bugünkü kadar karmaşık ve zıvanadan çıkmıştı. Warwick'in oğlu sonradan William'ın kızı Anne ile evlenmişti. Daha da sonraysa –ama neyse ki ölümünden sonra– Anne'in tek oğlu, Oliver Cromwell'in en küçük kızıyla evlenmişti.

İngiltere'de Stuart döneminin ilk zamanlarında belirsiz bir konumu vardı düellonun. Umumi niteliği hususi statüsüyle çatışıyordu. I. James düelloyu yasadışı ilan etmişti, gelgelelim bir soylunun haysiyetini korumak için başvurabileceği tek yol düello oluyordu kimi zaman. Hobbes *Leviathan*'da şu yorumu getirmişti: "Günümüzde dünyanın bu kısmında düellolar yasal olmasa da onur vericidir ve öyle kalacaktır, ta ki bir düelloyu reddetmek onur, bir düelloya davet etmek de kınanacak bir şey oluncaya kadar. Çünkü düellolar cesaret testleridir ve cesaretin temeli de daima öldürme gücüdür ki bu da kudret demektir." Ama düelloya tutuşanlar bir açmazdadır: "Sözgelimi yasa düelloları yasaklar, cezası da ağırdır; öte yandan, düelloyu reddeden bir kimse telafisi olmayan bir hor görülmeye maruz kalır: Bazen de bizzat hükümdar tarafından, sa-

vaşta herhangi bir sorumluluk ya da görev almaya layık olmayan birisi gibi görülür." Bu açmazdan ötürü Hobbes düellocuların "sert bir şekilde cezalandırılmamaları gerekir; çünkü kusur, kısmen cezalandırana atfedilebilir" sonucuna varmıştı.[21] Bildiğim kadarıyla bu husus Hobbes'un I. James'e yönelttiği tek eleştiri ki bu da yeterince yumuşak zaten.

Sandys ve William ile Hobbes da dahil yandaşlarının grubu I. James'in gözünden düşmüştü. Hobbes böyle bir konumda olmaktan nefret ediyordu muhtemelen. James'in saltanatı dönemindeki İspanya büyükelçisi Kont Gondomar, Virginia Kumpanyası mensuplarını muhtemel isyancılar olarak tasvir etmişti. Şunu söylemişti Kral'a: "Yaptıkları toplantılar masummuş gibi görünse de nihayetinde kral bu meclisin asi bir Parlamento'nun yetiştiği bir okul olup çıktığını fark edecektir." I. Bölüm'de gördüğümüz üzere, Hobbes büyük ölçüde doğumu sırasındaki şartları mahvettikleri için, İspanyollardan daima nefret ettiğini dile getirmişti. Muhtemelen haberdar olduğu Gondomar'ın davranışı da nefretini körüklemiş olsa gerekti. Bununla beraber Gondomar'ın açıklamasını özünde onaylıyordu. *Behemoth*'ta tüccarların "isyanın ilk teşvikçileri" olduğunu yazacaktı. İlgi duydukları tek şey "alıp satma maharetiyle iyice zenginleşmek"[22] olduğundan her tür vergiyi siyasi bir dert olarak görüyorlardı. Virginia Kumpanyası'nın var olmasının başlıca sebebi para ya da Hobbes'un tabiriyle "şahsi kazanç" idi. Her iki hizbin başının davranışını yönlendiren şey de açgözlülüktü ve bu durum pek çok aldatıcı ve çıkarcı harekete yol açmıştı. Kumpanya'da yürütülen işlerde rüşvet alınmasına, I. James ile aralarındaki sorunlar da eklenince, Hobbes'un yayımlanmış yapıtlarının hiçbirinde kendi katılımından asla söz etmemesinin sebebi anlaşılabilir. "Yasalar Üzerine"nin ve *Leviathan*'ın tek bir yerinde Virginia Kolonisi'nden ve Somer Adaları'ndan üstünkörü bahsedilmiştir. *Leviathan*'da monarşik hükümetlerin üstünlüğünü savunurken Kumpanya'yı zikreder:

> Virginia ve Somer Adaları'nda plantasyonlar kurmak için İngiltere'den koloniler gönderildiği dönemde, buradakilerin yönetimleri Londra'daki meclislere bağlı idiyse de, bu meclisler, oradaki hiçbir meclise, kendileri adına yönetim yetkisi vermemişler, her koloniye bir vali göndermişlerdir. Zira doğası gereği her insan, mevcut olduğu yerde yönetime iştirak etmek ister; mevcut olmadığı yerdeyse, gene doğası gereği, ortak çıkarlarını popüler bir yönetim biçiminden ziyade monarşiye dayalı bir yönetime tevdi etmek ister.[23]

Hobbes'un Sandys ile ilişkisi yalnızca pratik mahiyetteydi. Kuramsal konularda birbirlerine taban tabana zıttılar. Sandys doğal aklın hükümdardan bile üstün olduğuna ve özel mülkiyetin doğal bir hak olduğuna inanıyordu. Ayrıca örfi hukuk alanında meşhur olan hukukçu Edward Coke'u da destekliyordu. Hobbes ise Coke'un kuramının bizatihi isyana teşvik edici olduğu kanısındaydı. Nihayetinde Hobbes, *A Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England*'ı [İngiltere'nin Örfi Hukuku Üzerine Filozof ve Öğrencisi Arasında bir Diyalog] Coke'u çürütmek için yazmıştı.

Hobbes'un Virginia Kumpanyası'ndaki toplantılara katılmasının olumlu sonuçlarından biri de yaşadığı dönemin en güçlü ve ilginç kişilerinden bazılarıyla tanışma fırsatı vermesiydi; gerçi sosyal konumu itibariyle bu kişilerle çok samimi olamazdı. Buraya mensup olması sayesinde 1630'larda Great Tew grubunun kimi üyeleriyle tanışmıştı. En azından iki kurul üyesi, Sir Dudley Digges ile John Selden bu grubun önemli üyeleri olacaktı. Diğer önemli üyelerin de kurulda yakın akrabaları vardı. George Sandys, Edwin Sandys'in erkek kardeşiydi; Edward Hyde'ın iki akrabası da kurul üyeliği yapmıştı. Gerek kurul toplantılarında gerekse Great Tew'da tanışma fırsatları olduğu göz önüne alınırsa, Aubrey, Hobbes'un ancak *Leviathan* yayımlandıktan sonra Selden ile tanıştığını söylerken büyük ihtimalle yanılıyor demektir. Bilakis samimi bir arkadaşlığın başladığı dönem olabilir bu. En azından şunu biliyoruz ki Hobbes 1636'da Newcastle'a yazarken Selden'ın yayımladığı yapıt karşısında zaten büyük bir heyecan duymaktaydı: "Yalnızca geceleri çalışıyorum, bunun bir kısmı da birtakım yeni kitapları, özellikle de Bay Selden'ın *Mare Clausum*'unu [Kapalı Deniz] okumakla geçiyor."[24]

Hobbes'un gençliğinde keşiflere ilgi duyması ve Virginia Kumpanyası mensubu olması ışığı altında bakıldığında, Kuzey Amerika hakkındaki bilgilerinin bu denli kısıtlı, kanılarının da bu denli çarpık olması biraz tuhaftır. *Leviathan*'da, Amerika yerlilerinin içinde bulunduğu şartların bir doğal durum örneği olduğunu yazacaktır. (Diğer iki örnekse iç savaş ve uluslararası savaşlardır.) Amerika yerlilerinin doğal durumda olduğuna inanmak, kolonilerin tesis edilmesi yolunda Hobbes'a bir gerekçe sağlamış olabilirdi: Doğal durumda benim-senin diye bir şey yoktur. Kişi neyi muhafaza edebiliyorsa onun üzerinde hak sahibidir. Hobbes bu öğretinin tam olgunlaşmamış bir biçimini 1620'lerde de savunuyor ola-

bilirdi. Kişinin kendi lehine olan gerekçeler somut gerekçelerdir. Başka gerekçeler de mevcuttu. John Donne, Virginia Kumpanyası'na verdiği vaazda (buna muhtemelen Hobbes da katılmıştı) yerlilerce oturulmayan toprağın, "buna sahip" olabilecek herkese açık olduğunu söylemişti.

I. James ise kolonileştirmeyi fetih hakkı suretiyle gerekçelendirmiş gibi görünüyordu. 1621'de Parlamento'da yaptığı bir konuşmada "fetihlerin fatihin iradesi tarafından buyrulduğunu" söylemişti; dolayısıyla Virginia "İngiltere" krallığının bir parçası değildi. Kendi şahsi malıydı ve Parlamento yasalarına tabi değildi. Eğer Hobbes siyasi yapıtlarında dile getireceği görüşü aynen 1620'lerde de savunmuşsa o zaman bu gerekçelendirmeyi hiç dert etmezdi. Kolonilerin ise, boş bir alanı ya da "savaşla ... boşaltılmış"[25] bir toprağı iskân ederek kurulabileceğini söyleyecekti. Koloni kurmak için savaş gerekçelendiriliyordu, çünkü aynı hükümdara tabi olmayan insanlar birbirlerine göre doğal durumdadır ve hal böyle olunca herkes herkese düşmandır. Elbette kolonileştirmenin amacı insanın yaşamda kalmayı sağlamak amacıyla servetini artırmasıdır.

Sir Francis Bacon

Aubrey, Hobbes'un bir süre Francis Bacon'ın kâtipliğini yaptığını aktarmaktadır. Standart görüşe göre, bu dönem 1620'lerin başıyla ortası arasındaki döneme, yani Bacon'ın rüşvet aldığı için adalet bakanlığından azledilmesinden sonraki ve 1625'te *Denemeler*'inin üçüncü baskısının yapılmasından önceki döneme denk gelmektedir. Ama evvelce bahsettiğimiz olaylar daha önceki bir tarihi de mümkün kılar. Hobbes, Bacon ile 1614'te, hem Bacon hem de William Parlamento'da görevliyken karşılaşmış olabilirdi. Micanzio'nun William'a gönderdiği mektuplardan biliyoruz ki, en azından William'ın ve dolayısıyla da muhtemelen Hobbes'un 1615 sonlarında Bacon'la münasebeti vardı. Nihayetinde Chatsworth'teki hesap defterlerinde Hobbes'un 1620 Mayıs'ında Bacon'la beraber olduğu görülüyor.

Bacon'ın itibardan ve iktidardan düşüşü bir ölçüde, Buckingham ile Edward Coke'un şahsi husumeti yüzündendi. 1597'de Bacon, elindeki Lady Hatton'la evlenme kozunu Coke karşısında kaybetmişti. Lady Hatton, Bacon'ın teklifini reddetmiş, sonrasındaysa Coke'unkini kabul

etmişti. Yirmi yıl sonra Bacon, Coke'un kızı ile Buckingham'ın küçük oğlunun evliliğine müdahale etmeye çalışmıştı. Bu kişisel çatışmalara ek olarak, Bacon'ın Coke'tan hoşlanmamak için düşünsel sebepleri de vardı. Coke örfi hukukun her şeyden, kraldan bile üstün olduğu yolundaki savın en büyük savunucusuydu. Daha önce de belirtildiği gibi Hobbes, Coke'un görüşüne duyulan bu hoşnutsuzluğu paylaşıyordu. Ayrıca Hobbes, Buckingham'dan da hoşlanmıyor olabilirdi. William da onun izlediği politikalara çoğu zaman karşı çıkıyordu. Bunun yanı sıra Buckingham, Newcastle'ın Coke'un kızıyla evlenme girişimine engel olmuştu. Coke'un kızı Buckingham'ın kardeşiyle evlenmişti.

Günümüzde bazı yorumcular Bacon'ın adalet bakanlığı görevindeki yozlaşmış davranışlarını, "*bu işi* herkes yapıyordu" ilkesine dayanarak mazur görmektedir. *Bu iş* denen şey de rüşvet almaktır. Bu savunma zayıftır. Bacon'ı yargılayan hâkimler rüşvetin normal seviyesinin ne olduğunu biliyorlardı, dolayısıyla doğru bir karara vararak, gerçekte Bacon'ı bu seviyenin de altına düştüğü için mahkûm etmişlerdi. Bacon 40.000 pound para cezasına çarptırılmış ve Parlamento koltuğuna bir daha oturması yasaklanmıştı. Bacon'ın kendini savunuşu da iyi sayılmaz. Çıkarcı gruplardan aldığı paranın kararlarını etkilemediğini iddia etmişti. En iyi ihtimalle bu savunma suistimalin kabulü anlamına gelir. Bacon, Chicago'da içki yasağı dönemindeki dürüst bir siyasetçinin liberal ölçütünü, yani "bir kişi satın alındı mı artık satın alınmış kalır" ölçütünü bile karşılayamamaktadır.

Bacon kibirli ve çoğunlukla kendi çıkarı için çalışan biriydi. Arkadaşları bile ondan hoşlanmıyordu. Nihayetinde öldüğünde karısına üç haftalık matem yetmişti, zira bu dönemin sonunda Bacon'ın kâhyasıyla evlenmişti.

Hobbes'un Bacon için yerine getirdiği görevler arasında dikte edilenleri yazmak ve uluslararası piyasa için bazı denemelerin Latinceye çevrilmesine yardımcı olmak da vardı. Aubrey, Bacon'ın, yanında Hobbes'un bulunmasından hoşnut olduğunu söylemektedir: "Kendileri düşüncelerini başkalarından ziyade Bay Hobbes yazdığı için daha çok memnun olduğunu söylerdi sık sık, çünkü onun ne yazdığını anlayabiliyordu, halbuki diğerleri hiçbir şey anlamadığından, Lordum onların yazdıklarını anlamak için çoğu zaman zahmet çekiyordu." Hobbes bunları anlamış olabilir pekâlâ, ama Bacon'ın bilimdeki radikal ampirizmi Hobbes'un

rasyonalizmi ile taban tabana zıttır. Hobbes'a göre, bilimsel terimler maddesel cisimleri işaret etse de, bilimsel önermeler ampirik değil, evrensel ve zorunlu olarak doğrudur.

Hobbes'un Bacon'a hizmet ettiği için ondan hoşlandığını düşünmek hata olur. Pek çok insan hiç hoşlanmadıkları hamiler için iyi işler yapar. Bacon için çalışma kararıyla ilgili olarak Hobbes'un pek de bir şey söyleme fırsatı olmamıştı. Bacon Hobbes'tan hiç bahsetmemişti. Hobbes ise Bacon'dan tek bir yerde, ölümünden önceki yıl yayımlanan *Decameron Physiologicum*'da [Doğa Felsefesi Üzerine On Diyalog] bahsetmişti.[26] William Harvey ve Hobbes birbirinden hoşlanıyordu, nedir ki Harvey Bacon'ı sevmiyordu. Bacon'ın "adalet bakanı" gibi felsefe yaptığını söylemişti. Bacon'ın ölüm koşulları hakkındaki hikâyenin kaynağı olan Hobbes bu hikâyeyle, Bacon'ın bilimsel yöntemine bir nevi sinsi bir saldırıda bulunmak istemiş olabilirdi. 1626 Mart'ında bir faytonla giderken, malum ampirik şahıs, soğuk havanın bozulmayı geciktireceğini savunan hipotezi test etmeye karar vermişti. Faytonunu durdurup, bir kadından tavuk satın almıştı; kadın da bu kişi için tavuğu oracıkta öldürmüştü. Muhtemelen Bacon bizzat tavuğun içini karla doldurmuş ve hemen arkasından da bronşite yakalanmış, çok geçmeden de ölmüştü. Tavuğun ne kadar dayandığına dair hiçbir açıklama yoktur. Belki de Hobbes'un hikâyesindeki kıssadan hisse, deneylerin çoğu kez faydasız olmakla kalmayıp, tehlikeli de olabileceğidir.

Tıpkı Bacon'ın Shakespeare'in oyunlarını yazdığı varsayımı gibi, son zamanlarda, üslup benzerliği varsayımına dayanarak Hobbes'un da Bacon'ın bazı denemelerini yazdığı öne sürülmüştür. Bu konuda kuşkuluyum. Hobbes ile Bacon arasında önemli bir düşünce etkileşimi olduğunu sanmıyorum. İkisinin de kendilerine yetecek kadar fikri bulunduğundan, birbirlerinden fikir araklamaya gerek duymamışlardı. Ama bazı fikir ve cümle alışverişleri gerçekleşmiş olabilir. Özellikle de Hobbes, *De Corpore*'de dile getirdiği düşünceyi, yani bilginin güç demek olduğunu ("Scientia propter potentiam") Bacon'dan almış olabilirdi.[27]

Ayrıca tanımlar hakkında da benzer görüşlere sahiptiler. *The Advancement of Learning*'de [Bilimin İlerlemesi] (1605) Bacon şöyle yazmıştı:

> Şurası kesin ki sözcükler, tıpkı bir Tatarın yayı gibi, en bilge olanın zihnine karşı oklar fırlatır ve anlağı muazzam derecede karıştırıp saptırırlar. Dolayısıyla bütün

ihtilaflar ve münazaralarda matematikçilerin hikmetini taklit ederek, daha en baştan sözcüklerimiz ve terimlerimizin tanımlarını ortaya koymak, böylece de diğer insanların bizim bunları nasıl idrak ettiğimizi ve bizimle hemfikir olup olmadığını anlayabilmelerini sağlamak hemen hemen zorunlu bir şeydir. Zira bu yapılmazsa öyle bir durum ortaya çıkar ki başlamamız gereken yere, yani sözcüklere ilişkin sorunlara ve farklılıklara varırız kesinlikle.[28]

Leviathan'da şunu yazmıştı Hobbes:

Şu var ki gerçek bilgiye ulaşmak isteyen bir insanın, daha önceki yazarların tanımlarını incelemesi, ya da bu tanımlar gelişigüzel yapılmışsa onları düzeltmesi ya da bizzat yapması elzemdir. Zira tanımlardaki hatalar, akıl yürütme işlemi ilerledikçe katlanarak artar ve insanı saçmalıklara sürükler ve nihayetinde insan bunları fark etse de, hatalarının temelinin bulunduğu başlangıç noktasına dönüp tekrar akıl yürütmeksizin, bunlardan kaçınması mümkün olmaz. Kitaplara güvenerek küçük hesaplardan hareketle daha büyük hesaplara girişenler, bu küçük hesapların doğru yapılıp yapılmadığını göz önüne almadığında da vuku bulur bu; nihayetinde hatayı fark ettiklerinde, ilk hareket noktalarına güvendiklerinden, kendilerini nasıl temize çıkaracaklarını bilemez ve kitaplarını karıştırıp çırpınarak vakit kaybederler; tıpkı bacadan girip kendini bir odada hapsedilmiş bulan kuşun, hangi yoldan içeri girdiğini düşünecek zekâdan yoksun olduğundan, bir pencereden gelen ışığa aldanıp çırpınması gibi. O halde, konuşmanın kullanımı ilkin adların doğru tanımlarının yapılmasına bağlıdır ki bu da bilimin kazanımıdır; yanlış kullanım da ilkin yanlış tanımlara ya da hiçbir tanım olmamasına bağlıdır ki bütün yanlış ve anlamsız ilkeler de bundan kaynaklanır; kendi düşüncelerinden değil de kitapların otoritesinden malumat alan insanlar cahillerden de beter durumdadır, hakiki bilimle kuşanmış insanlar ise yukarı seviyededir. ... Doğanın kendisi hata yapmaz; insanlar dil bolluğuna kavuştukça, ya normalden daha akıllı, ya da daha budala hale gelir. ... Zira sözcükler akıllı insanın sayacıdır, onlarla yalnızca hesap yaparlar; oysa sözcükler budalaların parasıdır ve onlara bir Aristoteles'in, Cicero'nun, bir Tommaso'nun ya da herhangi bir âlimin otoritesini kazandırır.[29]

Ama bu benzerliğin bir rastlantı mı yoksa bir etkilenme mi olduğunu söyleyebilmek zordur.

Bacon'ın "Of Cunning" ["Kurnazlık Üzerine"] denemesi şöyle başlar:

> Elbette kurnaz bir insan ile akıllı bir insan arasında, yalnızca dürüstlük bakımından değil, yetenek bakımından da büyük bir fark bulunur. Kimisi vardır ki oyun kartlarını iyi karıştırır, ama iyi kart oynayamaz; kimisi de vardır ki entrika çevirip nifak sokmakta iyidir, ama bunun haricinde güçsüzdür.[30]

Hobbes *Behemoth*'ta şunları yazarken, bu pasajdaki düşünceyi geliştirmeye çalışmış olabilirdi:

> Eğer maharet bilgelik demekse, onlar yeterince bilgeydi zaten. Ama benim tanımladığım anlamıyla bilge insan, hileli ve alçak yollara başvurmaksızın, yalnızca kendi hünerinin gücüyle işini gören insan demektir. Budala ise hileli zar ve kart çalma sayesinde kendisinden daha iyi bir kumarbaz karşısında oyun alabilir.[31]

Daha da ilginç muhtemel bir etkilenme vakası ise mitlerin psikolojik çözümlemesiyle ilgilidir. *De Sapientia Veterum*'da (Eski Yunanların Bilgeliği Üzerine) otuz bir mitin anlamı hakkında olağanüstü yorumlar sunmaktadır. Örneğin Prometheus mitini naklettikten sonra kısmen şunu yazar Bacon:

> Prometheus açık seçik Kader'i işaret eder: Eski Yunanların Kader'in özel ve tuhaf işi diye seçip ayırdığı şey İnsan'ın yaratılışı ve yaradılışıdır. ... Meselde asıl anlatılmak istenen şudur sanki: Nihai gayeye bakacak olursak, İnsan dünyanın merkezi telakki edilebilir. İnsan dünyadan koparılıp alınabilseydi, geri kalan her şey, eskilerin dediği gibi, bağcıksız bir çalı süpürgesi misali hiçbir gayesi olmayan, hiçbir şeye varmayan, yoldan sapmış şeyler gibi görünürdü. Zira bütün dünya hep beraber insana hizmet etmek için çalışır; hiçbir şey yoktur ki insan kullanmasın ve meyvesini yemesin. ... Gelgelelim görüyoruz ki insan, varoluşunun ilk safhasında çıplak, savunmasız, kendine bakmaktan aciz ve ihtiyaç içinde bir varlıktır. Dolayısıyla Prometheus alelacele ateşi icat etmeye koyulmuştur ki bu ateş insani bütün ihtiyaçların ve işlerin en büyük çare ve yardım sağlayıcısıdır. Nasıl ruh biçimlerin biçimi, el aletlerin aletiyse, ateş de haklı olarak yardımların yardımı ve araçların aracı diye nitelenebilir. Zira pek çok iş onun aracılığıyla görülmekte, zanaatlar ve bilimler muazzam çeşitlilikteki yollardan onun aracılığıyla geliştirilmektedir.[32]

Hobbes'un *De Cive*'nin önsözünde Bacon'a özgü çözümleme türünü taklit etmiş olabileceğini düşünüyorum. Hobbes burada, bir şölen-

de Juno'yu baştan çıkarmaya çalışan İksion mitini özetlemişti. İksion, Juno'nun kocası olan, tanrıların kralı Jüpiter tarafından davet edilmişti. Juno'yu kavramaya çalışan İksion bir bulut yakalayıp, "azılı, kavgacı ve yabani" olan yarı at yarı insan kentaurlar doğurtmuştu. Hobbes miti bu tarzda çözümlüyordu. Adalet, tıpkı Juno gibi, "üstün olanın kızkardeşi ve karısı"idi. Devletin meclislerine bir uyruğun girmesine fırsat vermek, bu meclisler uğruna adaleti kötü yola düşürmek demekti. Kendi "yanlış ve boş" adalet fikirlerine sarılan bireyler "ahlak felsefecilerinin kısmen doğru ve zarif, kısmen de kaba ve vahşi olan hermafrodit fikirlerini bütün ihtilafların ve katliamların sebebi kılmıştır."[33]

De Mirabilibus Pecci

William, 1626 Şubat'ında babası ölünce ikinci Devonshire kontu olmuştu. Aynı yılın Ağustos ayında William, Hobbes ve diğer birkaç kişi, Chatsworth'un kuzeybatısı ve batısı boyunca uzanan Peak District'te bir geziye çıkmıştı. Hobbes bu olayı anan *De Mirabilibus Pecci* başlıklı Latince bir şiir yazmıştı. Nihayetinde bu şiir 1636'da yayımlanmış ve epey sonra da "The Wonders of the Peak" [Zirvenin Harikaları] (1678) adıyla çevrilip anonim olarak yayımlanmıştı. İngilizcedeki altbaşlığı, "Commonly Called the Devil's Arse of Peak" [Genel Adıyla Şeytanın Kıçı Zirvesi] sansasyonel amaçlı ve asılsızdır. Latincesinde böyle bir altbaşlık bulunmaz, üstelik Devil's Arse adlı bölgenin gezilmesi şiirde çok az bir yer tutar.

Bu şiirin edebi nitelikleri çok iyi olmayıp içeriğinin büyük kısmı da basmakalıptır. Hobbes, Peak District hakkındaki tüm standart mitleri ve hikâyeleri kaydeder. (Bununla ilgilenen okurlar Hobbes'un şiiri ile Michael Drayton'ın *Poly-Olbion*'unun 1622 baskısını karşılaştırabilir.) En azından ilerleyen yaşlarında Hobbes bile, şiirini bir nevi utanç kaynağı olarak görmüştür. 1660'larda ezeli düşmanı John Wallis, Hobbes'la bu şiiri yazdığı için alay ettiğinde, Hobbes eleştirmenlerine hemen hiçbir zaman yapmadığı şeyi yapmıştı: Bu hususu kabul etmişti. Gelgelelim felsefeci olarak ününden dolayı, şiir on sekizinci yüzyıla dek okunmaya devam etmiştir. Şiirin bizim için taşıdığı değer, Hobbes'un hayatı hak-

kında bir şeyler anlatan, 1620'lerden kalma çok az birinci el belgeden biri olmasıdır.

Şiir Peak yakınlarında, Derwent nehri kıyısında yer alan Chatsworth malikânesini överek başlar. (Hobbes'un tasvir ettiği malikânenin yerini, on sekizinci yüzyıl başlarında günümüzdeki Chatsworth malikânesi almıştır.) Malikânenin arkasında, malikâneyi doğu rüzgârlarından koruyan, ama aynı zamanda sabah güneşini kesen bir tepe bulunmaktadır. Tepenin eteğinde, dağlardan gelen suyu tutan yapay bir göl vardır. Malikânenin hem ön hem de arka tarafında bahçeler bulunur. Hobbes bunları hayranlıkla ayrıntılı olarak tasvir eder. Birbirine paralel yapılmış, iki balıklı göl güneş ışınlarını tutar. Arazi bu göllerden başlayarak yukarı doğru, malikânenin ana girişine kadar uzanır.

Bu yapı bir kadının, Hobbes'un tabiriyle "bir sürü ihtişamlı saray" inşa eden Shrewsbury'li Elizabeth'in eseriydi. Ama onun en ihtişamlı eseri, soyundan gelen pek çok yüce kişiydi. Bu kişilerden biri de Hobbes'un efendisi William'dı. Müsrif bir insan olsa da, William'ın hususi saray şairi olarak Hobbes'un vazifesi bu durumu çarpıtarak sunmaktı. Hobbes kontun, arkadaşları için rahatça para harcadığını, ama ölçüyü kaçırmadığını söylemişti.

William'ın karısı Christian ise öyle olmadığını biliyordu. İskoçyalı kral sülalesi Bruce'ların soyundan geldiği için kısaca övülen biriydi Christian. Üç çocuklarından iki oğlanı "melek gibi" diye nitelendirmişti Hobbes. Ama öncelikle "tanrılar tarafından kutsanmış" kızları Anne'den söz ediyordu. Onunla Hobbes arasında özel bir sevgi gelişmiş gibi görünüyor. Hobbes, William öldükten sonra, Cavendish'lerin hizmetinden ayrıldığında, Hobbes'un mektuplaştığı kişilerden biri, Anne'in "ona naçizane saygılarını yolladığını, bir an önce sağ salim dönmesini temenni ettiğini"[34] kaydetmişti. Robert Rich ile evlenen Anne, 1638'de yirmi altı yaşında ölmüştü. Hem Sidney Godolphin hem de Edmund Waller, tıpkı ileride *Eikon Basilike*'nin* gizli yazarı olan John Gauden gibi, Anne'e methiye düzmüştü. "Upon the Death of my Lady Rich"te [Leydim Rich'in Ölümü Üzerine] şöyle ağıt yakmıştı Waller:

I. Charles'a ait olduğu iddia edilen otobiyografi. I. Charles'ın idam edilmesinden hemen sonra yayımlanmıştır-ç.n.

Ölüm salahiyetini gösterir öfkeyle
Güzele, akıllıya, erdemliye ve gence,
.....
Maharetli bir göz hemen hükmedebilir bakınca yüzüne
İskoçya hükümdarlarının soyundan geldiğine,
Taşırdı hoş bir tevazu; bakışları ve zihni
Hem afili hem de zarifti.
Tahkir ve merhamet de vardı onda,
Hoşlanmadığı şeyleri yapanlara;
Çok zarif ve katıydı, buydu kötü tarafı,
Hem nefret eder hem bağışlardı.
Herkese karşı lütufkârdı, ama karşılığı asıl sevgisinin,
Öyle hızlı, vefakâr, öyle sadık ve derin.

De Mirabilibus Pecci'ye dönecek olursak, Hobbes'un Chatsworth'un harikaların en büyüğü olduğu yolundaki açıklaması birtakım başka listelerle uyuşmuyor. Örneğin Drayton *Poly-Olbion*'da, harikalardan biri olarak, Chatsworth'u değil de Peak Forest'ı kaydetmiştir. Hobbes'un Chatsworth'un adını anmasının ardındaki saikler bellidir. Gelgelelim sonraki listelerde Peak Forest'tan ziyade Chatsworth yer almaktadır. Ya Drayton yanılmaktadır ya da Hobbes'un şiiri Chatsworth'u bir harika olarak tespit etmiştir.

Cavendish ailesi ve arazisinin övülmesi, şiirin, olay örgüsünün orta yerinden başladığını gizlemektedir. Peak'te yedi harika bulunur. Chatsworth bunlardan biridir yalnızca (saray). Şiirin geri kalanı öbür altı harikayı tasvir eder. Başka pek çok jeolojik ve insan yapımı alan tasvir edildiğinden –ki bunlardan bazısının resmi harikalardan aşağı kalır yanı yoktur– Hobbes resmi yedi harikayı dipnotlarda belirtmemiş olsa, bu harikaların hangileri olduğunu tam olarak bilmek mümkün olamazdı:

bir saray: (1) Chatsworth
bir dağ: (2) Mam Tor
bir çukur: (3) Elden Hole
iki ayazma: (4) Azize Anne (5) *Fons aestuans* (Weeden Well)
iki mağara: (6) The Devil's Arse (7) Pool's Hole

Jonathan Swift, *A Tour through the Whole of England*'da [Tüm İngiltere'de Bir Gezi] (1724-26) harika diye tabir edilen bu yerlerden hiç mi hiç etkilenmez: "Mirim, harika diye ortaya sürdükleri bu yerleri gezdikten sonra, senden tek dileğim, imgeleminde bu kuş uçmaz kervan geçmez yerde benimle beraber dolaşman; o zaman çok geçmeden göreceksin buradaki tüm harikaları." Hobbes bu yedi harika hakkındaki coşkulu tasvirleri için mazur görülebilir gerekirse. Hobbes'un yaptığı, hamisine ait bölgeyi övmekti; burası on yıldan fazla bir süre Hobbes'un ikinci evi olmuştu ve Swift'e kıyasla İngiltere'yi çok az gezmişti. Nitekim ben de bu harikaların gayet hoş olduğunu düşünüyorum.

Ne yazık ki Hobbes geziye tam olarak kimlerin katıldığı konusunda kesin bir şey söylememektedir. Bu gezinin vesilesi "şeylerin sebebini öğrenmeye can atan belli insanların" merakını gidermek olsa da, Hobbes bu insanların kimler olduğunu ya da geziye katılıp katılmadıklarını açıklamamaktadır. "Biz" evden ayrıldık, derken açık açık belirtilen kişiler bir kılavuz ile bir hizmetkârdır yalnızca. Bizzat William'ın da kafilede yer aldığına dair güçlü kanıtlar, ancak şiirin ilerleyen bölümlerinde mevcuttur. Bir başka kaynaktan vardığım sonuca göre, Newcastle ile muhtemelen üç kişi daha vardır kafilede.

Bu bölgedeki tepeler ve kayalıklar, burayı Cavendish'ler için bile ulaşılmaz kılıyordu. Buranın yerlilerinin çoğu köylerinden dışarı üç dört kilometreden fazla çıkmamıştır hiçbir zaman. 1627 Ağustos'unda bir sabah, hasat vaktinde, yola çıkan yolcular atlarla kuzeybatıya, önce Pilsley'e, ardından da Hassop'a gider. Peak'e çıkan dik yokuş tam bu noktada başlamaktadır. Atlar tepeye vardıklarında artık çok yorulmuştur. Deniz seviyesinden en fazla 450 metre yükseğe tırmanmış olsalar da (bütün gezi boyunca bu seviyeden yükseğe çıkmamışlardı) tırmanış zorlu geçmiştir, çünkü bölgedeki tepeler dik ve kayalıktır. Bulutların üstünde bir konumdan, tırmanışa başladıkları yeri giderek daralan bir perspektifle görmektedirler. Derwent nehri eğri bir çizgi gibi, Chatsworth de bir nokta gibi görünür.

Biraz daha ilerlediklerinde adeta yerde açılmış derin yaralar gibi duran kurşun madenlerine gelirler. On yedinci yüzyılda bu bölgede kurşun madenleri epey faaldi ve William'ın bu madenlerin bir kısmında mali çıkarları vardı. Hobbes bir tepeye odunların yığılıp, kayalar yoğun ısıdan çatlayıncaya kadar bu odunların yakılması uygulamasını zikreder.

Çıkan duman havayı kirlettiğinden, nihayetinde bu uygulamanın kısıtlanması gerekmişti. Madencilik güç ve tehlikeliydi. İnsanlar madencilikle geçimini zar zor sağlıyordu. Bir yüzyıl sonra Swift, mağarada yaşayan bir aile gördüğünden bahseder. Aile reisi işler iyi gittiği günler beş peni kazanmaktadır. Swift, madenlerden yeni çıkmış bir madenciyi şöyle tasvir eder: "Vücudu iskelet gibiydi, bir ceset gibi solgundu, saçı sakalı simsiyahtı, derisi pörsümüş ve sanki kurşuni bir renk almıştı; upuzun ve sıska görünüyordu, ya da biz onu cehennemden çıkmış biri gibi görüyor, aydınlık dünyaya yeni çıkmış, aşağıdaki karanlık diyarların bir sakini gibi göründüğünü düşlüyorduk." Swift, bu kişinin lehçesinden hiçbir şey anlamamış ve söylediklerini çevirtmek için bir mütercime ihtiyaç duymuştu. Koşullar Hobbes'un zamanında da muhtemelen hemen hemen aynıydı. Salgınlar civardaki köyleri sık sık vurup bölgenin nüfusunu öylesine azaltıyordu ki maden sahipleri madende çalışmak üzere yeterince insan bulmakta zorlanıyordu.

Hobbes muazzam sefalet karşısında tiksinti duyar: insanların fakirliği, toprağın mahvoluşu ve ekonomik çıkarlar. İnsanları madende çalışmaya "fakirlik mahkûm etmişti". Hobbes ve kafilesi bölgeye vardığında, iki insan henüz göçük altında kalarak can vermişti: "Kendi mezarlarını kazmışlardı." Bu kişilerden biri göçük altından çıkarılmıştı: "İşte bakın, topraktan kazıp çıkarılmış bir ceset ayaklarımızın altında duruyor." Adamın görüntüsü Hobbes'a kendi faniliğini hatırlatır ("nostique monet meminisse"). Hâlâ toprak altında olan diğer madenci ise kayaların arasından kurtulmak için mahşer gününü beklemek zorundadır. Olay yerine toplanan köylüler cesede bakıp kazı çalışmasını seyretmektedir. İki kadın hüngür hüngür ağlamaktadır. İşte dullar. Biri ihtiyar, diğeri ise yeni evli bir kadın. Hobbes üzüntüsünü ifade edecek kelime bulamaz: "Onları ağıtlarıyla baş başa bırakıyoruz. Biz de gezimize devam ediyoruz." Kısa sözler tarifsiz acı taşıyor.

Şimdi daha da kuzeye doğru yol alırlar, pek çok küçük köyden geçerler. Hope köyünden bahsedilmiştir yalnızca. Hobbes ikindi vakti vardıklarını belirtmektedir. Chatsworth'ten kuş uçuşu ancak on beş kilometre kadar uzakta olsalar da engebeli zemin üzerinde yaklaşık kırk kilometre gitmişlerdi muhtemelen. Benim tahminim, Hobbes'un zamanı kısalttığı ve bunun yoldaki ikinci günleri olduğudur. Yarım günde hem cesetlerin bulunmasını seyredip hem de Hope'a ulaşmaları mümkün müdür, kuşkuluyum.

Daha sonra bir başka zorlu dağ tırmanışına koyulurlar. Tepeye ulaştıktan sonra, Hobbes biraz latife ederek, aslında tepeden yuvarlanarak aşağıdaki köye ulaşmalarının kolay olacağını, ama bildik yolu tercih ettiklerini söyler. Castleton köyü aşağıdaki vadi manzarasına hâkim bir konumdadır. Yakınlarda bir Norman kalesi olan Peveril'in kalıntıları vardır. Oradan ayrılıp Peak'teki ikinci harikaya, yani Devil's Arse'a [Şeytan'ın Kıçı] giderler. Buranın böyle anılmasının bir sebebi de buradaki kayaların eğilmiş bir insanın kalçalarını andırmasıdır. Kayalar kocamandır ve ortalarında da güneşin hiç girmediği çok derin bir mağara bulunur. Kayaların kolonlardan destek almaksızın bu kadar yüksek olabilmesi karşısında hayranlık duyar ve "ebedi geometri"ye övgüler düzerler. Kafile at sırtında mağaraya girer ve içeride başka atlar ile uzun ot yığınları ve küçük dereler görürler. Yöreden bir kız tutmuşlardır kılavuz olarak. O vakitler otuzlu yaşlarının başında olan Hobbes, kızın "epey güzel ve tam manasıyla bir kız" olduğu yorumunu yapar. Bu bölgeyi ellerinden geldiğince dolaşırlar, sonra da topraktan çıkan bir nehrin yanında dururlar.

Devil's Arse'dan ayrılmalarının ardından üçüncü harika olan Mam Tor'a (ayrıca Shivering Hill [Titreyen Tepe] ve Sandy Hill [Kumlu Tepe] diye de bilinir) giderler. Burası çok dik bir biçimde 60 metre yüksekliğe (deniz seviyesinden yaklaşık 520 metre) varır. Tepe şist katmanlarıyla iç içe geçmiş kum taşından meydana gelmiştir. Tepe yazın suya doyup rüzgâr yiyince ya da ilkbaharda buzlar çözülünce, Castleton'a bakan yamacın bir bölümü kırılarak heyelana sebep olmakta, bu da tepenin eteklerinde tepecikler oluşturmaktadır. Mam Tor başka tepecikleri (*tor*) "doğurmaktadır". Bu durum adının kökenini de açıklar. "Mam" anne demektir. "Mam" üzerinden sözcük oyunu yapan Hobbes, "Maimed Tor" [Sakat Tepe] adının daha uygun olacağını öne sürer. Yamaçlarından kayalar dökülmesine rağmen Mam Tor'un kütlesinin azalmadığı yolundaki popüler inanışı aktarır. Muhtemelen bunların niçin yedi harika olduğuna dair araştırmasının bir parçasıdır bu. Bu konuda bazı kuşkularını dile getirir ("mirable dictu, / Constaret si certa fides" [Kulağa hoş gelse de gerçekliği şüphe götürür]) ve kendi açıklamasını sunar. Dağdan düşen kayaların birikmesiyle oluşmuş kum yığını gösteriyor ki, bu süreç Mam Tor dümdüz oluncaya kadar devam edecektir.

Kafile daha sonra Peak Forest'a (Peak Ormanı) geçer. Burada orman kalmamıştır artık. Peak Forest büyük ceylan popülasyonuyla meşhurdu.

Ceylanların ürktüğünde köpekleri ve insanları çiğneyip geçeceğine dair bir klişe vardı. Hobbes ceylanların kayalıkların arasında adeta hapsolduğunu, bundan dolayı da kışın sert rüzgârlara, yazın kavurucu güneşe maruz kaldıklarını belirtir. İnsanların bazen dünyaya verdiği zarar karşısında kederlenir Hobbes.

Kafilenin sonraki durağı dördüncü harika olan Eldon (Elden) Hole'dur [Eldon Çukuru]. Burası Buxton'dan yaklaşık üç buçuk kilometre mesafededir. Peki buranın şekli nasıl tarif edilebilir? Hobbes'un ilham perisi kulağına fısıldar. Şiir buranın şeklinin müstehcen olduğunu söylese de ketum bir dipnotta buranın kadın cinsel organıyla aynı şekle sahip olduğu söylenmektedir ("foveae os, forma cunnoedes"). Bekâr Hobbes'un bir kadının mahrem yerlerinin şekli hakkında nereden bilgi sahibi olduğuna dair tahmin yürütmeyeceğim. Anatomiyi bir kenara bırakırsak, Eldon Hole hafif eğimli bir düzlükteki bir bıçak yarası gibi tasvir edilebilir. Hobbes'un yaşadığı dönemde bu çukurun uzunluğu yaklaşık yirmi yedi metre, genişliği de bunun yarısı kadardı. Üç dört metre inildikten sonra keskin kayalar yer alıyordu ve çukurun uzunluğu ve genişliği yalnızca iki üç metreye iniyordu. (Günümüzde Eldon Hole biraz daha uzun ve geniştir. Yapılan modern araştırmalarla derinliğinin 75 metre olduğu tespit edilmiştir.) Çukurun yan yüzleri çok diktir. Bu çukur dipsiz olmasıyla meşhurdu. Hobbes yerel, efsanevi açıklamayı kabul etmediğini aktarmaktadır gene. Hobbes ve yol arkadaşları çukurun dik kıyısına dikkatlice yaklaşıp çukura tedirgin gözlerle bakarlar. İçine taşlar atıp, bunların yere çarpma sesini beklerler uzun bir süre. İlkin taşların çukurun dibini bulduğunu zannetseler de sonradan yanıldıklarını anlarlar. İçine yuvarladıkları iri bir kaya parçası bile çukurun dibine ulaşamaz. Hobbes'un vardığı sonuca bakılırsa, kaya parçası en aşağı yuvarlanıp cehenneme ("ad inferos") ulaşmış gibidir. Hobbes *Leviathan*'da cehennemin dünyada bulunduğuna inandığını belirttiğinden, vardığı sonuç tamamen mecazi olmayabilir.

Hobbes, Lord Dudley'nin bu mağaraya gelip ne kadar derin olduğunu öğrenmek isteğine dair uzun bir hikâye anlatır. Lord Dudley, bir köylüyü beline yaklaşık doksan metrelik bir halat bağlatıp çukurun içine yollar. Köylünün elinde bir sepet taş vardır; görevi de çukurun derinliğini hesaplamak amacıyla, elinden bir taş bırakıp bu taşın yere vurduğu andaki sesi dinlemektir. Köylü yukarı çekildiğinde aklını kaçırmış

olduğu görülür. Bunun sebebinin korku mu, halatın düğümlenmesi mi, cehennem görüntüleri mi, yoksa bir cehennem iblisi mi olduğu konusunda bir şey diyemez Hobbes. Bildiği tek şey, adamın sekiz gün boyunca sabuklayarak şiddetle sarsıldığı, sonra da öldüğüdür.

Hobbes beşinci harikanın adını söylemez, iki ağızlı bir pınar diye tasvir eder yalnızca. Diğerleri ise buradan "akan ve çekilen bir kuyu", Tideswell ya da Weeden Well diye bahseder. Buranın olağanüstülüğü, suyun periyodik olarak ağızlardan büyük bir kuvvetle fışkırması (gerçi Hobbes'a göre, sırf geniş ağız görülmeye değerdir) sonra da geri çekilmesidir. Hobbes bu fenomenin sebebi üzerine tahmin yürütür. Bu olay ay ya da gelgitlere sebep olan şey yüzünden meydana gelmemektedir. (Hobbes ayın gelgite sebep olduğunu bilmiyordu.) Ona göre, toprak altında hızlıca hareket eden su dar bir kanala giriyordu. Öbür taraftaki hava ise suyun hemen kanala girmesini engelliyordu; ama büyük miktarlarda su birikince, tıpkı dar kapılardan akarcasına geçen askerler gibi, dar kanala girip birden yükseliyordu. Suyun fazlası pınardan fışkırdı mı su seviyesi aşağı iniyor ve süreç yeniden başlıyordu. Kuraklık zamanlarında, bu olayın meydana gelmesi için yeterince su bulunmuyordu. (Swift bu kuyudan özel olarak etkilenmemiş olsa da Hobbes'un bu fenomene dair açıklamasını tekrarlamıştı.) Hızlıca karanlık çöktüğü için yolcular aceleyle yollarına devam eder.

Altıncı harika, Buxton'daki Azize Anne kaplıcaları ya da pınarıdır. Shrewsbury, sürgündeki İskoç Kraliçesi Mary'yi tedavi amacıyla ara sıra bu kaplıcalara getiriyordu. Burası sıcak ve soğuk pınarların karışımından meydana gelmektedir ve sıcaklığı da ortalama yirmi yedi derecedir. Muhtemelen Hobbes, İncil'de anlatılan, geri dönüp de İsa'ya teşekkür etmeyen iyileşmiş cüzamlılara atıfta bulunarak, bu mucizevi sularla iyileşmiş olan insanların vefasız bir biçimde aldırmadan çekip gittiğini belirtir. Kaplıcaların olağanüstü güçleri arasında, evvelce hamile kalamayan kadınların, yanlarında eşleri bulunmasa da bu sulara girdiğinde hamile kalması da vardır. Hobbes, bunun nasıl gerçekleşebileceğine dair diğer muhtemel açıklamaları hiç düşünmez.

Bitap düşmüş yolcuların kendilerini şifalı sulara bırakmasının ne kadar iyi geldiğini büyük bir keyifle anlatır Hobbes. Havluyla kurulanmalarının ardından, çorba, kuzu, piliç ve tereyağlı bezelyeden oluşan mükellef bir yemek yerler. Şarap olmadığı için bira içilir. Uykudan sonra

tekrar şifalı sulara girilir, ardından da kısa mesafedeki –hemen dört yüz metre ilerideki– son harikaya, Pool's Hole'a (günümüzdeki adı Pool's Cavern) gidilir. Swift'e göre, burası da "Peak'in harika olmayan harikalarından biridir" ki bence Swift bayağı haksızlık etmektedir. Burası adını, vaktiyle saf yolcuları barınağına çekip soyan ve öldüren bir hırsızdan almıştır. Hobbes ve kafilesi kendilerini mağaraya götürmek üzere bir başka kılavuz tutarlar.

Mağaranın girişi çok dardır ve yalnızca emekleyerek girilebilmektedir. Yengeçler gibi yan yan yürüyerek dar açıklıktan girerler. Ama içeri girdiklerinde kendilerini geniş bir mağarada bulurlar. Mağaradan sürekli sular damlamakta, bu da dikitler ve sarkıtlar oluşturmaktadır. Kalın bir jambon dilimine benzeyen bir tanesi hakkında pek çok ziyaretçi yorum yapmıştır. Bu kaya oluşumlarından daha da etkileyici olan şey, tavanlardan ve duvarlardan yansıyan mum ışığının oluşturduğu ürkünç ışıltılardır. On yedinci yüzyılın sonlarında gelen ziyaretçilerden biri olan Celia Fiennes mağarayı "elmaslar ve yıldızlar gibi parlıyor" diye tasvir etmiştir. Swift'in yirmi otuz yıl sonraki tasviri daha da iyi olmasına rağmen tuhaf bir biçimde önemsemez bir tarzdadır: "Mumların ışığı yuvarlak su damlaları üzerinden yansıyarak, her yandan gözlerinizi kamaştırır; tıpkı tan vakti çiğ taneciklerinin yeni doğan güneşin ışınlarını göze yansıtması ve on binlerce minyatür gökkuşağı oluşturması gibi." Swift, mağaraya gün ışığında bakılsa ve duvarlar da balçıkla kaplı olmasa aynı etkinin elde edilemeyeceği şeklindeki tuhaf bir sebebe dayanarak hiç etkilenmez. Bu durum, güneş ışığı yağmur damlacıklarından kırılıp yansımasa gökkuşakları oluşamayacağı için gökkuşaklarından etkilenmemeye benzer.

Pool's Hole'dan ayrılan Hobbes ve kafilesi yemek yemek üzere Buxton'a döner ve oradan da Sheldon, Ashford ve Shelmarton köylerinden geçerek Chatsworth'a gelir.

Şiirin estetik açıdan doyurucu olmamasının birkaç sebebi vardır. İlk olarak, Hobbes ve yol arkadaşları nadiren görülür şiirde. İkincisi, Hobbes yolcuların, yaşadıklarına nasıl bir tepki verdiğinden neredeyse hiç bahsetmez. Üçüncüsü, gezinin bilimsel amaçlarla yapıldığı iddia edilmesine rağmen, şiirde buna dair pek bir şey yoktur. Dördüncüsü ise Hobbes zaman duygusu sunmaz pek. Yolda kaç gün geçirdikleri belli değildir. Hobbes tek bir geceden bahseder. Zikredilen en kesin zaman, yoldaki

(kanımca) ikinci günlerinde uykuda geçirdikleri dokuz saattir. Yolculuk en az üç gün iki gece sürmüştür muhtemelen. Bu tahmin hem gerçekteki mesafelere hem de Hobbes'un yolculuklarında attıkları "adımları"na (genel kabule göre, bin adım yaklaşık bir buçuk kilometreye eşittir) dair tasvirlerine dayalı. Son olarak da bir olaydan diğerine geçişlerden ya çok az bahsedilir ya da bunlar hiç yoktur. Bunlara rağmen şiirin kendine özgü bir cazibesi var. Umarım bunu kısmen de olsa aktarabilmişimdir.

William'ın Ölümü

Peak gezisinden yaklaşık bir yıl sonra, ikinci Devonshire kontu ve Hobbes'un yirmi beş yıllık arkadaşı William otuz sekiz yaşındayken, 20 Haziran 1628'de Londra'daki Devonshire Konağı'nda ölmüştü. Ölüm sebebi haddinden fazla sefahat olarak kaydedilmişti. Hobbes kendi otobiyografik şiirinde mahşer gününe atıf yaparak eski efendisini anmıştı: "İnanın bana, [kendisi] mahşer günü geri dönmeye yazgılı." Müsrif William malını mülkünü tehlikeli bir durumda bırakmıştı. Ölümünden hemen on gün önce, borçlarından bir kısmını ödemek üzere mülklerinden bazılarını satmasına izin veren bir yasa tasarısı Avam Kamarası'ndan geçmişti. Hobbes yaz mevsimini Cavendish hanesinde geçirmişti. William geride dul bir eş, üç çocuk ve çok büyük bir borç bırakmıştı. Christian'ın, William'ın mal ve mülkünü mali olarak sağlam bir duruma getirmesi birkaç yılını alacaktı.

Thukydides'in Peloponnessos Savaşları

1620'lerde bir dönem Hobbes, Thukydides'in *Peloponnessos Savaşları*'nı çevirmişti. Çeviri 1629'da yayımlanmış, ama Company of Stationers of London'ın [Londra Matbaacılar Kumpanyası] kayıtlarına, William'ın ölümünden üç ay önce, 18 Mart 1628'de girmişti. Hobbes'un bu çalışmayı "artık mekânı cennet olan" sevgili William'a adamasını ölüm bile engelleyememişti. Hobbes'un bu çeviriye ne zaman başladığına ya da bunun ne kadar sürdüğüne dair bir bilgi yoktur. Hobbes, yazdığı önsözde çeviriyi bitirdikten sonra uzun süre bir kenarda bıraktı-

ğını söylemektedir. Bu da iki üç yıla karşılık gelir muhtemelen. Çevirinin kendisi bir iki yıl sürmüş olabilir. Bu varsayımlara göre, Hobbes çeviriye Charles ile Parlamento arasında sorunların başlamasından hemen sonra girişmiştir. Hobbes bu çeviriyi siyasi bir eylem olarak görüyordu muhtemelen. Bu çeviriye hiçbir amaç gütmeksizin ta 1620'de başlamış olsa bile, koşullar çevirisine siyasi bir nitelik kazandırmaya başlayınca, o da çevirisini böyle görmüş olabilir.

Cavendish'lerin hizmetinde çalışan biri olarak Hobbes'un siyasi faaliyet namına çok az seçeneği vardı. Bunlardan biri de çeviriydi, çünkü çeviri doğası gereği inkâr edilebilme avantajına sahipti. Okur Thukydides'in sözlerinden hoşlanırsa, Hobbes bunun sayesinde bir ölçüde itibar kazanabilirdi. Eğer okur bunlardan hoşlanmazsa, Hobbes bunların yalnızca yazarın sözleri olduğunu söyleyerek sorumluluk kabul etmeyebilirdi.

Hobbes'un Thukydides'le ilgili olarak en çok hoşuna giden husus, onun monarşiyi üstün tutup demokrasiyi hor görmesiydi. Perikles döneminde Atina, teknik olarak demokrasi olsa da aslında monarşiyle yönetiliyordu. Demokrasideki en büyük tehlike de demagogların retoriği kötüye kullanmalarıydı. Hobbes Thukydides'e şunları söyletir:

> Anlam adına ortaya konan adlar genel olarak kabul gören değerli rastgele adlara dönüştürülmüş. Zira düşüncesiz cüret yürekten mertlik sayılıyor; ihtiyatlı müzakereler fiyakalı bir korku olmuş; tevazu ise korkaklığı örten perde; her şeyde bilge olmak her şeyde tembel olmak demek. Fevrilik yiğitlik meselesi zannediliyor... Gerektiğinde komplo kuran kişi bilge biri olup çıkmış; hazırlanmış tuzağın kokusunu alabilen kişi ise öbüründen daha tehlikeli. Ama bunlardan birini ya da öbürünü yapmaya ihtiyaç duymayacak kadar ihtiyatlı olan kişinin, toplum düzenini bozan biri olduğu söyleniyor. Kısacası, kötü bir davranışta bulunmada başkasını geride bırakabilen ya da böyle bir harekete hiç niyet etmemiş birini ikna edebilen kişi methediliyor.[35]

Thukydides dille ilgili derin bir hususu, antikçağdaki retorikçilerin aşina olduğu bir hususu kullanmaktadır burada. Bu fenomeni izah etmenin güncel bir yolu şudur: Bir sözcüğün anlamı ile insanların bu sözcüğü kullanırken uyguladıkları ölçüt arasında bir fark vardır; bu da bir sözcüğün kullanılışı bakımından önem taşır. "Yürekten mertlik" hiçbir zaman düşüncesiz cüret anlamına gelmemiştir, bu ibare bir ki-

şiye uygulanırken kullanılan ölçüt bu olsa bile. Hobbes, okurlarından Thukydides'in tarihinden çıkan dersleri kendi çağlarına uygulamalarını istiyordu. Kral düşmanlarının retoriği ulusun istikrarını tehdit ediyordu.

Hobbes "tarihin birincil görevi"nin "geçmişe dair bilgiler aracılığıyla, insanların halihazırda tedbirli, gelecek için de ihtiyatlı olmaları için onları eğitmek ve muktedir kılmak"[36] olduğunu savunan geleneksel görüşü benimsemişti. Hiç kimse tarihi Thukydides'ten daha iyi yazamamıştı. Onun meziyetlerinden biri, kendi ağzından hiçbir ahlak dersi vermemesiydi; bilakis anlatının ahlak dersini bizatihi ortaya koymasını, böylece de okurun bundan kendisi için ders çıkarmasını sağlıyordu: "Anlatının kendisi gizlice okuru eğitir."[37] Bir başka meziyeti de anlatısının çok sarih olmasıydı, o kadar ki, Plutarkhos'un söylediği üzere, "dinleyicisini seyirci haline getiriyordu." Okurunu "halk meclislerine, senatoya, oradaki tartışmalara; sokaklara, oradaki isyanlara, alanlara, oradaki savaşlara"[38] götürüyordu. Bu duygu, muhtemelen William'ın yazdığı, ama büyük ihtimalle Hobbes'un ilham ettiği "Of Reading History" [Tarih Okumak Üzerine] (1620) adlı denemede ifade edilen duyguya benziyordu: "Benim yazılması en gerekli ve en faydalı gördüğüm tarih türü bu... hem çağları, insanları, mekânları, hem de fikirleri, olayları bir araya getirmesi. Bir insanın bilgilerine ve yargılarına (eğer dikkatle ve anlayarak okunursa) fazlasıyla kuvvet kazandıran da işte bu Tarih'tir."[39]

Özetle, iyi tarih iki şeyi gerektirir: hakikat ve hitabet. Hakikat tarihin ruhudur; hakikat olmazsa hitabet tarihin bir resminden ibaret kalır. Hobbes hakikat hakkında, tarihçinin nesnel olması ve ele aldığı konuya ilişkin bilgilere erişmesi gerektiğini belirtmek dışında pek bir şey söylemez. Hitabet meselesiyle daha çok ilgilidir. Hitabetse tarihin bedenidir. Hitabet olmazsa, tarih hiçbir şey öğretemez.

Hobbes hitabeti iki kısma ayırır: "tertip" ve (edebi) üslup. Tertip derken, Hobbes tarihin sunulma yöntemini ya da tarzını kastetmektedir. Thukydides giriş bölümünde ("mukaddime") önce Yunanistan'ın savaş öncesi tarihini, sonra da savaşın baş sebeplerini anlatır. Tarihinin geri kalanı da her bir yılın birimler olarak ele alınmasıyla ve her yılın yaza ve kışa ayrılmasıyla oluşturulmuştur. Yıllık ve yarıyıllık kesimlerden meydana gelen bu genel çerçeve içinde bir altyapı oluşturur Thukydides. (1) Her önemli sefer, bu eylemin "gerekçeleri ve saikleri"nin ortaya konmasıyla başlar. (2) Ardından eylemin anlatısı gelir. (3) Son olarak da "hük-

münü" verir. Doğrusu, yaklaşık kırk yıl sonra Hobbes aynı altyapıyı, İngiliz İç Savaşı'na dair kendisinin yazdığı tarih olan *Behemoth*'un tamamında kullanacaktır. Hobbes'a göre, Thukydides'in nesrini yücelten şey, (1) ile (3)'ü anlatının kendisine sarmalamasıydı. Ahlak dersi veren tarihçilerin aksine, Thukydides anlatmak istediği hususları ortaya koymak için konudan sapmaz. Bu bakımdan Hobbes'un *Behemoth*'u başarısızdır. Yalnızca Hobbes'un beylik karakterleri olan A ile B konuşur; A irfan sahibidir, hatta ukala olduğu da söylenebilir; B ise deneyimsiz ve yumuşak başlıdır. *Behemoth* drama açısından alabildiğine fakirdir.

Üslup konusunda ise, Hobbes Thukydides'in yazış tarzına dair Cicero'nun övgülerini aktardıktan sonra, bu yazış tarzının "vecizlik ve kuvvet" bakımından üstün olduğu hükmüne varmıştı. Halikarnaslı Dionysius, Thukydides'in üslubunu genel olarak övse de, Herodotos'u tercih eder ve Thukydides'e belli eleştiriler yöneltir. Hobbes bu eleştirileri haksız bulur. Herodotos'un düzgün bilgi edinemeyeceği bir konu seçtiğini, Thukydides'in ise yaşadıklarını yazdığını belirtir. Herodotos'un yazdığı olaylar "aklı hakikatle beslemekten ziyade ... kulağa hoş gelen" mesellerdir. Thukydides'in anlattığı olaylar hoş olmasa da hakikidir: "İnsanlar saadetten ziyade olumsuz olaylara bakarsa daha çok fayda görür: Dolayısıyla insanlar, başarılarına kıyasla ıstıraplarından ne kadar daha iyi ders alıyorsa, Thukydides de Herodotos'un kendi savını seçmedeki bilgeliğine kıyasla, kendi savını ele almaktan o kadar mutludur."[40] Hobbes, Dionysius'un Thukydides'i kendi hemşerileri olan Atinalıların tarafını tutmamakla ve tarihini yüce ya da sevindirici olaylarla başlatıp bitirmemekle eleştirmesine kızar özellikle. "Bu kadar az sözcükle bu kadar saçmalık yazılmamıştır hiç"[41] der Hobbes. Thukydides tam da yapması gereken şeyi yapmış, yani savaşın sebeplerini açıklayıp seyrini anlatmıştır.

Dahası Dionysius, Thukydides'i tarihsel birim olarak yılı seçtiği için eleştirir, zira kimi zaman bir kuşatmaya dair anlatıyı kesip başka bir yerdeki olayları anlatmak gerekmektedir. Başka bir deyişle, Dionysius tarihin kronolojikten ziyade tematik olarak ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Her bir sefer ya da kuşatmanın bir birim oluşturması gerekmektedir. Hobbes bu görüşü reddeder. Thukydides, Dionysius'un ilkelerine göre yazmış olsaydı, "pek çok küçük hikâyeyi bir araya getirmiş ve kendine konu olarak seçtiği Peloponnessos Savaşı'nı bir bakıma

yazmadan bir kenara bırakmış olurdu, zira o zaman eserin ne bir kısmı ne de tamamı söz konusu başlığı layıkıyla taşıyamazdı"[42] der Hobbes.

"Of the Life and History of Thucydides" [Thukydides'in Hayatı ve Tarihi Üzerine] başlıklı kısımda Hobbes, Anaksagoras ile Thukydides'in ateist olup olmadığı sorusunu ortaya atar. Hobbes onların ateist olmadığı kanısındadır ve ateist olduklarına dair yaygın inanışı da fikirlerinin "halkın anlayışından kat kat üstün" olmasıyla izah eder. Thukydides pagan dininin "boş ve batıl" olduğunu görecek kadar zekiydi ve bu da "onu halkın gözünde ateist yapmaya yetiyor" idi. Aslında çoğu antik Yunan, "saçma dinlerini kendileri gibi görmeyen" herkesi ateist sayıyordu. Thukydides orta yolu seçmiş, "ne batıl, ne de ateist"[43] olmuştu.

Sonraları Hobbes aynı hususu, kendi zamanında çoğunlukla yanlış kullanılan iki sözcüğe uygulayacaktı: "ateist" ve "sapkın [heretik]". İlk sözcük Tanrı'ya inanmayan kişi anlamına, ikincisi de mezheplerle ilgili olarak yanlış bir öğretiye inanan kişi anlamına gelir. Ama modern dönemin başlarında ateistliğin yaygın ölçütüne göre, konuşmacının ateizme varacağına inandığı bir öğretiyi yayan kişi ateistti. Sapkınlığın yaygın ölçütüne göre de konuşmacının inandığından farklı bir şeye inanan kişi sapkındı. Aslında Hobbes 1668 civarı yazdığı *A Dialogue of the Common Law*'da bu hususu ortaya koyarak, sapkınlığın "başka insan ya da insanların öğretisine zıt düşen tuhaf öğreti ya da fikir"[44] olduğunu yazacaktı. Sapkınlığın anlamının bu olmadığını, ama bu anlamda kullanıldığını gayet iyi biliyordu. Yıllar sonra Piskopos John Bramhall ile tartışırken, "ateist" sözcüğünü kullanmaya dair düzgün ölçüt konusu Hobbes'un zihnini kurcalayacaktı.

Hobbes'un bir sözcük için uygunsuz bir ölçüt kullanmaktan kaynaklanan habis kafa karışıklığı konusunda hassas olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, *Leviathan*'da batıl inanç hakkında söyleyecekleri anlam kazanır. Batıl inanç, (halk ya da hükümet tarafından) izin verilmeyen, (görünmez güçlere yönelik) korkudur. Tanım olarak bu kabul edildiğinde, öne sürülebilecek türlü türlü bariz itirazlar vardır, zaten Hobbes'u eleştirenler de bu itirazları kâğıda dökmekte hiç gecikmemiştir. Ama Hobbes'un sözleri, insanların sözcüğü kullanırken uyguladığı uygunsuz ölçüt hakkında istihzalı bir ifade olarak söylenmişse, akla yakın ve zekicedir.

Hobbes yaptığı çevirinin bir ilim eseri olduğunu düşünüyordu. Önsözde Thukydides'in tarihinin Yunancadan İngilizceye daha önce hiç çevrilmediğini ve Aemilius Porta'nın eleştirel basımını kullandığını söylemişti böbürlenerek. İki şair, ünlü Ben Jonson ile İskoç göçmeni Robert Ayton, basılmadan önce çeviri hakkında yorum yapmış ve övgüler düzmüştü. Hobbes metne eşlik eden Yunanistan haritasını bizzat çizmişti; uzak yerlere dair eskiden beri devam eden hayranlığını tatmin etmenin bir yoluydu bu kuşkusuz. Bu çeviri, kendisi o sıralar farkında olmasa da hayatının hümanist safhasının (1602-29) bir nevi son perdesiydi. William'ın ölümü Hobbes'u hayatında değişiklikler yapmaya zorlamıştı. Bir süreliğine Chatsworth/Hardwick dünyasından dışarı çıkmış ve yeni bilimin çığır açıcı dünyasına adımını atmıştı.

4. Bölüm

İlk Bilimsel Çalışmalar ve Dinsel Görüşler 1629-1640

Pek çok açıdan saptırılmış olsa bile, bu fiziksel evren bütün kozmostaki tek hakiki şey gibi görünüyordu bana. ("Vita Carmina Expressa")

Cavendish'lerden Ayrılış

Hobbes, William öldüğünde mali açıdan iyi durumdaydı. Eğer istemeseydi çalışmak zorunda kalmazdı. Ama Cavendish'lerle beraber yaşıyordu ve hiç şüphe yok ki bir görev münasebetiyle onların yanında kalmayı tercih ederdi. Hobbes'un Cavendish'lerin hizmetinden ayrılmasının sebepleri konusunda farklı hikâyeler ve tahminler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, William'ın çocukları özel hocaya ihtiyaç duymayacak kadar küçük olduğundan yapacak işin bulunmadığıdır. Yeni Devonshire kontu (bundan böyle "Devonshire") daha on yaşındadır. O halde Christian'ın mülkün mali durumunu tekrar düzene sokmaya yönelik kapsamlı planının bir parçası olarak Hobbes'u bırakması anlaşılır bir durumdur. Başka bakımlardan akla yakın olan bu açıklamayla ilgili tek bir sorun var: Christian, Hobbes'un ayrılmasıyla neredeyse aynı zamanlarda, çocuklarının eğitimi için George Aglionby'ı (Eglionby) tutmuş gibi görünüyor. Newcastle'daki Cavendish'lerle de ilişkisi bulunan Aglionby nihayetinde Great Tew grubuna katılmış, Hobbes'un mektup arkadaşı ve başarılı bir din adamı olmuştu.

"Hobbes'a göre iş yoktu" açıklamasıyla ilgili başka sorunlar da var. Hobbes kendisinin "fazlasıyla itibardan düştüğünü"[1] söylemektedir. Bu ifade, kendisine ihtiyaç duyulmadığı değil, artık istenmediği anlamına gelir. William öldüğü anda, Hobbes ölü bir insanın kâtibinden başka bir şey değildi artık; mevkisini kaybetmişti ve belki de benliği yara almıştı. Elbette Christian'ın malı mülkü fazlaydı, mali sorunları çok büyüktü

ve Hobbes'un karakterine ve kifayetine güvenmiş olsaydı, uzmanlığı itibariyle onu yanında tutmak isterdi. Christian'ın bunu yapmamış olması beni şu tahmine götürüyor: William'ın ailenin servetini tehlikeye atmasına göz yumduğu ve şüphesiz ki müsrif kocasının aşırılıklarından bazısına ortak olduğu için Hobbes'u suçluyor olabilirdi. Hobbes'u sırf görmek bile tatsız anılar ya da daha kötü şeyler uyandırıyor olabilirdi Christian'da. Belki de Hobbes kovulmamış, kendisine mesafe koyulduğunu görünce istifa etmişti. Emin olmanın hiçbir yolu yok.

Ne olursa olsun Hobbes, hiçbir sorun yaşamadan Sir Gervase Clifton'ın hizmetine girmişti. Clifton'ın arkadaşı ve komşusu olan Newcastle, Hobbes'a bu işe girmesinde yardım etmiş olabilirdi. Cavendish hanesinin en azından büyük bir bölümü Hobbes'un ayrılışından gerçekten üzüntü duymuş gibi görünüyor. Hobbes'un Chatsworth'teki Cavendish'lerden ayrılmasının üzerinden bir yılı aşkın bir süre geçmişken Aglionby'ın Hobbes'a yazdığı bir mektup aracılığıyla, William'ın kızı Anne onun "bir an önce sağ salim dönmesini" temenni etmişti. O zamanlar Anne on sekiz yaşındaydı. Aglionby, Anne'le ilgili olarak "(bildiğiniz gibi) güzel ve olgun, bu kadar uzun zamandır yasak bir meyve olarak kalması çok yazık" demişti. 1638'de çok genç yaşta ölmüştü Anne.

Bizzat Aglionby ve Cavendish hanesinden diğer üç kişi, Bay Ramsden, Bay Robert Gale (Christian Cavendish'in özel papazı) ve Bayan Stradling de Hobbes'a sevgi ve saygılarını iletmişlerdi. Clifton'a yolladığı mektuplarda Hobbes Derbyshire ya da Nottingham'daki çeşitli kişilere selam söylemesini rica etmişti hep. Böylece William'ın ölümünün ardından Christian'la aralarında ilkin ne tür sorunlar yaşanmış olursa olsun, Hobbes'un kişisel arkadaşlıkları devam etmişti.

Kıta Avrupa'sında İkinci Gezi

Hobbes'un yeni hamisi Sir Gervase Clifton, Nottinghamshire'ın en varlıklı, dolayısıyla da en nüfuzlu arazi sahiplerinden biriydi. Hem Uzun Parlamento'da hem de 1614 ile 1626 arasında toplanan tüm parlamentolarda Avam Kamarası'nın üyesiydi. Kral yanlısıydı ve Strafford aleyhinde sunulan vatandaşlıktan çıkarma önergesine ret oyu vermişti. İç Savaş sırasında Newark ve Oxford'da krala hizmet etmişti. Kendisi gibi "Gervase"

adını taşıyan oğluna Büyük Gezi'de eşlik etmek üzere Hobbes'u tutmuştu. Onlara üç hizmetkâr ile komşularının oğlu Walter Waring eşlik ediyordu. Gervase yanında kendi yaşlarında biri olduğu için talihliydi. Hobbes on yıl önceki ilk gezisinde yapmış olduğu gibi, artık yoldaşlık yapamazdı. Öncelikle hocaydı artık. Kıta Avrupa'sındaki ilk gezisinde, yirmili yaşlarının başındaydı ve kendi yaşlarında birine eşlik ediyordu. İkinci gezisinde ise kırklı yaşlarının başındaydı ve hem gezgin hem de kâtip olarak deneyim kazanmış biriydi. Genç Gervase ise on yedi yaşındaydı.

Aynı zamanda mürebbi olarak da iş gördüğü muhakkak olan Hobbes, hırçın Gervase'ın dizginlerini ele almamıştı. Gervase en sonunda babasının evlatlıktan reddedeceği, işe yaramazın tekiydi. Annesi 1639'da ölüm döşeğindeyken, babası genç Gervase'ın, annesinin ölümüyle kalacak mirasa çoktan göz diktiğini görerek hayıflanmıştı. Clifton'ın aktardığına göre, arkasını döner dönmez Gervase, "içeride ve dışarıda satılabilen ne varsa hepsini yağma etmişti." Yılın ilerleyen dönemlerinde "birçok hırsızlık"[2] yüzünden tutuklanmıştı. Eğer Hobbes'un kendisi de yeni yetme olsaydı, Gervase'ın yaptığı saçmalıkları eğlendirici bulabilirdi; ama yetişkin biri olarak hiç de öyle bulmamıştı. Hobbes'un bu gezide modern bilimsel düşünceye ilk kez ilgisinin uyanması, yapmak istediği şeyler için kendine zaman ayırmak adına Gervase'ı kendi haline bıraktığını da akla getiriyor.[3]

Hobbes'un Clifton'a gönderdiği, günümüze ulaşan bir mektup güzergâhlarını kısmen belirtmektedir. Paris'ten Lyon'a gitmişler, sonra da 1630 Nisan'ında Cenevre'ye varmışlardı. Büyük Gezi'lerin standart varış yeri olan İtalya'ya gitme hedefleri, Otuz Yıl Savaşları'nı oluşturan pek çok küçük savaştan biri olan Mantuan veliahtlık savaşının sürüyor olması sebebiyle suya düşmüştü. İki İngiliz onlarla beraber İtalya'ya gitmeyi teklif ettiğinde Hobbes, vebaya yakalanabilecekleri korkusuyla teklifi reddetmişti. Hobbes'un ihtiyatlı doğası işine yaramıştı. İtalya yerine Orleans'a gitmişlerdi.

Geometrinin Keşfi, 1630

Hobbes'un geometrinin bilincine varması muhtemelen Cenevre'de gerçekleşmişti. Aubrey'nin kaydettiği gibi:

> Hobbes bir asilzadenin evindeydi ve bir masanın üzerinde de Eukleides'in *Elementler*'inin bir nüshası açık duruyordu. Hobbes 47 numaralı önermeyi okuduğunda, "Yo... artık, bu kadarı da imkânsız" dedi. Böylece bu önermenin tanıtlamasını okudu, bu tanıtlama da onu okuduğu önermeye gönderdi. *Et sic deinceps* [Lat. vesaire] nihayetinde tanıtlamalar yoluyla bunun doğruluğundan emin oldu. Böylece geometri gönlüne girmişti.

Bazı araştırmacılar bu hikâyenin doğruluğundan şüphe duyuyor. Onlara göre, Hobbes Eukleides'i Oxford'da okumuş olsa gerekti ve kitabın tesadüfen tam da 47 numaralı önermenin, yani Pisagor teoreminin bulunduğu sayfasının açık olması fazlasıyla zekicedir. Hobbes'un geometriye dair önceden biraz ilgi ve bilgisi vardı muhtemelen. Daha önce de gördüğümüz üzere, *De Mirabilibus Pecci*'de Chatsworth'u bir noktaya, Derwent nehrini bir çizgiye benzetmişti; Tanrı'dan da ebedi geometri ustası diye bahsetmişti. Ama ben Aubrey'nin hikâyesini de kabul ediyorum. İlk olarak, bir şeyi öğrenmek ile bu şeyin gücü ve öneminden etkilenmek arasında fark vardır. Örneğin ben simgesel mantığı lisans öğrencisiyken öğrendim, ama ancak lisansüstü öğrencisiyken takdir edebildim. İkinci olarak, eğer bir asilzadenin evinde Eukleides'in kitabı varsa ortada, muhtemelen kaliteli bir baskıdır bu. Rastgele bir sayfası değil, önemli bir sayfası açık olacaktır; kaldı ki Pisagor teoreminden daha ünlü bir geometri teoremi de yoktur. *Kitabı Mukaddes*'in çok değerli baskılarında, aynı sebeple, yirmi üçüncü mezmurun ("The Lord is my Shepherd; I shall not want"/ "Rab çobanımdır; eksiğim olmaz") bulunduğu sayfa açık bırakılır çoğu kez. Bu mezmur, söz gelimi, 1. Tarihler 2:10-12'den daha kolay akılda kalır: "Amminadab Ram'ın oğluydu. Yahudalıların önderi Nahşon, Amminadab'ın oğluydu. Salma, Nahşon'un oğluydu. Boaz Salma'nın oğluydu. Obed Boaz'ın oğlu, Yesse Obed'in oğluydu" vs.

Geometrinin Hobbes'un felsefesi açısından önemini ne kadar vurgulasak azdır, gelgelelim bu hususu fazlasıyla hafifseyen araştırmacılar vardır. Hobbes'a göre, doğa bilimleri geometrik tanıtlama biçimini almalı, tanım biçiminde aksiyomlar ortaya konmalı, sonra gerekli çıkarımlar da bunlardan yola çıkarak yapılmalıdır. Bunun sonucunda bilim kesin, önsel ve zorunlu olacaktır.

Bu tanımlar şart koşulduğundan, doğru olmak zorundadır. Sonraki dönemlerin felsefesinin deyişiyle bunlar *analitiktir*. Daha önce gördüğü-

müz gibi, Bacon da tanımların bilimler için taşıdığı önemi vurgulamıştı. Belki de Hobbes bu önemi kendi ağzıyla tasdik etmekle kalmamış, bu birbiriyle bağlantılı kanıtları okuduğunda bunu deneyimlemişti de. Aslında Hobbes'u cezbeden, geometrinin aksiyomları, teoremleri ya da kanıtlarından ziyade, şüpheye yer bırakmayan bir temel üzerinde bir şeyle öbürü arasında bağlantı kurma yöntemiydi. Onu şaşırtan geometrinin içeriği değil, işte bu yöntemdi.

Bir geometrik yöntemin gücünün ilk kez ifşa oluşuydu bu. Gelgelelim Hobbes'un tanım anlayışı ve kuramının tam olgunluğa erişmesine daha yıllar vardı. Bu husus açık açık ve kapsamlı olarak *De Corpore*'de (1655) ele alınacaktı.

Hobbes'un niyeti 1630 Eylül'üne kadar Cenevre'de kalmaktı. Kısmen bunun sebebi Cenevre'nin Otuz Yıl Savaşları'ndaki çatışmalardan uzakta olmasıydı. Kışı geçirmek üzere İtalya'ya gitmek istiyordu, ama savaşın buna imkân vermeyeceği kanısındaydı.

İngiltere'deki Siyasi Durum

İngiltere'den gelen mektuplar, Hobbes'a son siyasi kavgalar hakkında bilgi sağlıyordu. Charles'ın Haklar Dilekçesi'ni ele alma tarzı herkesi altüst etmişti. Haklar Dilekçesi, keyfi hapsetme, parlamento onayı olmadan vergi koyma, zorla asker yerleştirme gibi konularda Parlamento'nun oluşturduğu bir şikâyet listesiydi. Bu dilekçeye inatla cephe aldıktan sonra Charles, bunun İngilizlere özgü birtakım geleneksel özgürlüklerin ifade edilmesinden başka bir şey olmadığını ve kendi hükümdarlığıyla da ters düşmediğini iddia etmişti. Ayrıca 1629'da Parlamento'yu feshetmişti ve 1640'a kadar Parlamento bir daha toplanmayacaktı. Bu dönem, siyasi görüşe bağlı olarak, I. Charles'ın ya "Kişisel İktidarı" ya da "On Bir Yıllık Tiranlığı" diye adlandırılagelmiştir. Charles'ın mutlakıyet konusuna bakışı 1620'lerin sonları için öyle aşırıydı ki bundan yana ciddi savunmaları yergilerden ayırmak zor oluyordu bazen. I. James'in mutlakıyet talebini desteklemek için Sir Robert Dudley'nin 1614'te yazdığı kitapçık 1629'da yeniden elden ele dolaşmıştı. Müstakbel Strafford kontu Thomas Wentworth bu kitapçığın bir nüshasını gördüğünde, yanlış yere bunu kendi konumunun bir karikatürü diye yorumlamış ve dağıtımın-

dan sorumlu olan kişilerin tutuklanmasını emretmişti. Beş kişi tutuklanmış ve Star Chamber'da* yargılanmıştı.

Cavendish Ailesine Dönüş

Hobbes'un Derbyshire'daki Cavendish'lerden ayrı olduğu zaman zarfında, Christian, Hobbes hakkında iyi düşünmeye başlamış olsa gerekti. Hobbes sonbaharda Kıta'dan döndükten hemen sonra Christian onu tekrar işe almıştı. Hobbes 1630 Kasım'ının başlarında yeniden Hardwick'teydi. Clifton onu methetmişti ve bu iki kişi ileriki yıllarda mektuplaşmıştı. Hobbes'un Cavendish ailesinin yanında tekrar çalışabilmesinin iki temel sebebi vardı. Bunlardan biri, Devonshire'ın Hobbes'tan ders alabilecek yaşa gelmiş olmasıydı. Yedi yıl boyunca Hobbes ona Latince, retorik, mantık, astronomi ve geometri öğretmişti. Daha önemli olan diğer sebepse Christian'ın mali sihirbazlığının ailenin durumunu önemli ölçüde iyileştirmiş olmasıydı. Mahareti kayınvalidesi Hardwick'li Bess kadar etkileyiciydi. Christian, kocasının kendi mülklerine verdiği zararı gidermeye yönelik planı uyarınca açtığı otuz davanın hepsini kazanmıştı. Başarısı karşısında kral "Hanımefendi, bütün hâkimlerim emrinize amadedir"[4] diye espri yapmıştı. Gene de bütün sorunların çözülmesi on yıldan fazla sürmüştü.

Christian aile servetini kurtarmış olsa da, servetin büyük kısmının sahibi teknik olarak oğlu Devonshire idi.[5] Yasal meseleler karışıktı ve anne ile oğul karşı karşıya gelmişti. 1630'ların sonlarında ikisi de Hobbes'un tavsiyelerine başvurmuştu, ama bunun farkında değildi Christian. Kendisinin haberi ya da izni olmadan, Hobbes'un Devonshire'a akıl verdiğini fark ettiğinde küplere binmişti. Hobbes'un, kendisi yerine Devonshire'ı kayırdığını düşünmüştü. Hobbes'un hamisi ve oğlunun annesi olarak, Hobbes'un tavizsiz bağlılığının kendisine gösterilmesi gerektiğine inanıyordu.

Hobbes neredeyse bir çıkmaza girmişti. İki ateş ortasında kaldığı Devonshire ile Christian arasında bir orta yol bulması gerekiyordu. "A Narrative of Proceedings both Public and Private concerning the Inhe-

* 1641'e dek Westminster Sarayı'nda bulunan mahkeme-ç.n.

ritance of the Right Hon. William, earl of Devonshire, from the time of the decease of his Grandfather to this Present" [Dedesinin ölümünden bugüne kadar, Devonshire kontu Saygıdeğer William'ın Mirası ile ilgili Umumi ve Hususi Davaların Anlatılması] başlıklı bir belgede kendini savunmuştu Hobbes. Devonshire'ın kendisinin yanına gelip, annesinin William'ın borçlarını ödeme sürecinde onun mülklerini kendi çıkarı için kullandığı yolundaki korkularıyla ilgili olarak ne yapması gerektiği konusunda akıl danıştığını açıklamıştı. Bu korkunun sebebi Christian'ın 1638'de Devonshire'dan, reşit olana dek onun adına yaptığı bütün işlerin sorumluluğundan muaf tutulmasını sağlayan bir belge imzalamasını istemesiydi. Devonshire korkularını doğrulamak amacıyla bir teftiş yapılmasını istemiş, aynı zamanda da evi terk etme tehdidinde bulunmuştu. Bu belgeye göre Hobbes, Devonshire'ın planlarından Christian'a bahsetmemeyi kabul etmiş, bunun karşılığında da Devonshire'ın evi terk etmeyeceğine ya da "iyi ve sorumluluk sahibi bir oğula yakışan davranışlar" dışında bir şey yapmayacağına dair söz vermesini istemişti. Ayrıca Devonshire'ı Christian'ın hazırladığı belgeyi imzalamaya ikna etmişti. Dahası Hobbes, Devonshire'ın sahip olduğu ama Christian'ın kontrolünde olan belli mülklerin en başta da Londra'daki Devonshire konağının William'ın borçlarını kapatmak için kullanılmaması gerektiği yolunda düşüncesini bildirmişti. Bu düşünce Christian'ın çıkarlarına düpedüz tersti.

Hobbes, Devonshire'a verdiği tavsiyelerden çıkar elde ettiğine yönelik suçlamaların önüne geçmek amacıyla, belgeye şu kanıtı eklemişti:

> Adı geçen Thomas Hobbes ona [Devonshire'a], annesine karşı dava açmaması yönünde akıl vermiş ve hâlâ da bu yönde akıl vermektedir. Adı geçen Thomas Hobbes, bu tavsiye karşılığında herhangi bir mükâfat almamış, talep etmemiş ve beklememiş, yalnızca sadık bir hocaya yakışan şeyi yaptığına ve aleyhindeki iftiralar karşısında aklanacağına dair beyan beklemiştir.

Christian'ın şüpheleri devam etmişti ama nihayetinde Hobbes'la arası düzelmişti.[6]

Hobbes'un, yaşadığı dönemin siyasetine duyduğu ilgi devam ediyordu. 1632'nin sonlarında kral, iş mecburiyetiyle bulunanlar haricinde Londra'da ikâmet etmeyen herkesin şehri terk edip kendi evine dön-

mesini emreden bir bildiri yayımlamıştı. Charles isyan çıkabileceğinden kaygılanıyordu. İngilizler kralın politikalarından rahatsızdı.

1633 ilkbaharının sonlarında, Charles İskoçya kralı olarak taç giymek üzere kuzeye gitmişti. Welbeck Abbey'de mola vermiş ve Newcastle tarafından ağırlanmıştı. Ben Jonson'a "The King's Entertainment at Welbeck"i [Kral için Welbeck Güldürüsü] yazması sipariş edilmişti. Kralın ziyaretinin Newcastle'a toplam maliyeti muazzam bir miktardı: yaklaşık 2000 pound. On yedinci yüzyıl para değerlerini makul bir şekilde günümüze çevirmek zor olsa da, sanırım 1.500.000 dolar akla yakın bir tahmin olacaktır. Eğer bu miktar aşırı göründüyse, Charles'ın maiyetinin çok kalabalık olduğu unutulmamalıdır. William Harvey de dahil olmak üzere, beş hekim ve cerrah krala eşlik etmekteydi. Kafile o kadar kalabalıktı ki açıkta kalanlardan bazılarını Worksop malikânesinde Arundel kontu ağırlamıştı. Jonson'ın yazdığı güldürünün esas kısmı Accidence (yöreden bir okul hocası) ile "Her iki Vilayetteki [Derbyshire ve Nottinghamshire] Darbie, Light ve Lanthorne'nun Teşrifatçısı" Fitz-Ale adlı iki karakter arasındaki diyalogdan oluşuyordu. Vilayet teşrifatçılığı diye bir makam yoktu, ama şüphesiz ki Hobbes, William'a hizmet ettiği, birkaç yıl önce Thukydides'i çevirdiği ve Newcastle'ın çevresinin önemli bir mensubu olduğu için, iki vilayetin de seçkin bir mensubu olarak bu makama layıktı. Fitz-Ale rolünü muhtemelen Hobbes oynamıştı, zira roller vilayetin asilzadeleri tarafından oynanıyordu ve Fitz-Ale, "Peak'in Harikaları"na [Wonder of the Peak"] ilişkin bir anlatı sunmuştu. Seyircilerin büyük kısmı Hobbes'un *De Mirabilibus* adlı şiirini biliyor olsa gerekti. Nihayetinde Accidence, Fizt-Ale hakkında bir şiir aktarır. Şiir şöyle başlar:

> Buxton'lı Azize Anne'in kaynayan kuyusu,
> Yahut Elden, sanki dipsiz cehennem çukuru:
> Pool's Hole, ya da Şeytan'ın ihtişamlı kıçı,
> (Çok afedersiniz) yanında da Madenciler farsı.

Hobbes'un yazdığı, Peak'in yedi harikasından dördüdür bunlar. Hobbes, Jonson'ın güldürüsünde rol almış olsun ya da olmasın, büyük ihtimalle güldürüyü seyretmişti ve çok geçmeden daha tumturaklı saray prodüksiyonlarına katlanmak zorunda kalacaktı.

1634 Ocak'ında Hobbes, Devonshire'lı Cavendish'lerin yanında Londra'ya gelmişti: Devonshire, Christian, kızı Anne (artık Leydi Rich), Anne'in kocası (Warwick kontunun en büyük oğlu Robert Rich), Christian'ın erkek kardeşi (Lord Elgin) ve diğerleri. Büyük ölçüde saray işleriyle meşgul olmuşlar, kimi zaman da maskeli oyunlara katılmışlardı. Hobbes sarayın hoppalığı karşısında biraz sıkıntı ya da tiksinme duyduğunu ifade etmiştir. Devonshire, Thomas Carew ve Inigo Jones'un ünlü maskeli oyunu, *Coelum Britannicum*'a katılmıştı. Gösterinin başı Henry Herbert bu oyunu "Hayatımda bugüne dek gördüğüm en asil maskeli oyun, en iyi şiir, en iyi sahneler ve en iyi kostümler"[7] diye tasvir etmişti. 1633 Kasım'ı ile 18 Şubat 1634 arasında on yedi tiyatro oyunu sahneye konmuştu. Shakespeare'in oyunları en gözde oyunlardandı. Dört oyunu, *III. Richard*, *Hırçın Kız* [*The Taming of the Shrew*], *Cymbeline* ve *Kış Masalı* [*The Winter's Tale*] oynanmıştı. Ama Hobbes hiçbir yapıtında Shakespeare'den bahsetmemiştir.

Mart ayında, artık on yedi yaşına basmış olan Devonshire'ın, İngiltere'den ayrılıp Kıta'ya yolculuk etmesine yönelik planlar yapılmaktaydı. Birkaç hafta içinde mi yola çıkacaklardı, yoksa yazı Oxford'da geçirip, İngiltere'den sonbaharda mı ayrılacaklardı, daha karar verilmemişti. Hobbes çoğu zaman olduğu gibi, yazın Oxford'da veba salgının başlamasından korkuyordu. Öğrencilik yıllarından, vebayla ilgili tüyler ürpertici hatıraları olsa gerekti. Neticede Oxford'a gitmiş olabilirlerdi pekâlâ, çünkü Temmuz ya da Ağustos'ta, Hobbes memleketini ziyaret etmişti ki burası Londra ya da Hardwick'e kıyasla Oxford'a daha yakındı.

Bildiğimiz kadarıyla, Hobbes'un Malmesbury'ye yaptığı son ziyaretti bu. Ama can alıcı bir ziyaret olmuştu. Hobbes'un eski hocası Robert Latimer, Leigh-de-la-mere'deki bir göreve gelmiş ve burada John Aubrey'nin hocası olmuştu. Bu buluşma sırasında daha sekiz yaşında olan küçük Aubrey, Hobbes'a kendisinin de aynı yaşlarda, tam da aynı hocadan eğitim aldığı zamanları hatırlatmış olabilirdi pekâlâ. Kırk altı yaşında olan Hobbes'un niçin Aubrey'ye kanının kaynadığının açıklaması buydu muhtemelen. Aubrey'nin akrabalarını ziyaret eden bekâr Hobbes kendisini adeta onun amcası gibi hissetmiş olabilirdi.

Kıta'da Üçüncü Gezi, 1634-36

1634 sonbaharından itibaren Hobbes, Devonshire'a Fransa ve İtalya'daki Büyük Gezi'sinde iki yıl boyunca eşlik etmişti. Hobbes'un üçüncü gezisiydi bu ve düşünsel olarak da o güne dek gerçekleştirdiklerinin en önemlisiydi, çünkü kendisini çağının önde gelen bazı biliminsanlarıyla bir araya getirmişti. "Prose Life"ta [Mensur Otobiyografi] anlattıklarına bakılırsa, bilime duyduğu ilgi, duyum mekanizmasına ilişkin muammalarla başlamıştı:

> İlim irfan sahibi insanların bulunduğu bir toplantıda, duyumun sebebi konusu açıldığında, birisi kalkıp "Duyu nedir?" diye sormuş ve hiç cevap alamamıştı; bilgeliklerine istinaden başka insanları fazlasıyla hakir gören bu kişilerin nasıl olup da kendi duyularının doğası hakkında hiçbir bilgilerinin olmadığına hayret etmişti. O günden sonra, duyumun sebebi üstüne sık sık kafa yormuştu. Talihin cilvesiyle şu gelmişti aklına: Eğer tüm fiziksel şeyler ve bunların parçaları hep beraber hareketsiz duruyor ya da devamlı benzer devinimler yapıyor olsaydı, şeyler arasındaki ayrım kaybolur, bunun neticesinde de tüm duyumlar ortadan kalkardı. Dolayısıyla *her şeyin sebebinin, bunların devinimleri arasındaki farklılıklarda aranması gerekiyordu.*[8]

Hobbes artık bilimsel meselelere derinden ilgi duyuyor ve insandaki tüm bilişsel süreçler ve eylemler de dahil olmak üzere, var olan her şeyin devinimden başka bir şey olmadığını kesinkes iddia ediyordu. Özellikle de optiğe ve dolayısıyla teleskoplara ilgi duyuyordu. Bu gezi sırasında Galileo ile buluşmasını en azından kısmen açıklamaktadır bu. Daha da önemlisi Hobbes, René Descartes ve Pierre Gassendi de dahil olmak üzere, on yedinci yüzyılın en iyi entelektüellerinden bazılarının bir araya gelmesini teşvik eden Marin Mersenne ile tanışmıştı.

Ayrıca Hobbes 1630'larda dinsel-siyasal konulara da ilgi duymaktaydı ve yıllar geçtikçe bu ilgi daha da artacaktı. Fransa'dayken John Selden'ın *Mare Clausum*'unu [Kapalı Deniz] okumuştu. Selden, Hollandalıların denizlerin bütün gemilere açık olduğu şeklindeki görüşüne karşı olarak, Kuzey Atlantik'in İngiltere'ye ait olduğunu savunuyordu. Selden kitabının başlığıyla, Hollandalıların görüşünü savunan Hugo Grotius'un *Mare Liberum*'una [Açık Deniz] nazire yapıyordu. Hobbes'un gene bu sıralarda okuduğu bir başka kitapta –muhtemelen

Peter Heylyn'in *The History of the Sabbath*'ında (1636)– pazar gününü kutsal kılan emrin, ebedi yasanın bir parçası olmadığı ve insanlar tarafından değiştirilebileceği iddia ediliyordu. Hobbes sıradan insanların, on emirden birinin ilahi bir emir olmadığını fark eder etmez diğer dokuzunun da öyle olmadığını düşüneceğinden korkuyordu. Sonraları ilahi takdir [*predestination*] hakkındaki kamusal tartışmalar karşısında da kaygılanmıştı. Bu durum insanların, kurtuluşları hayırlı işler yapmalarına bağlı olmadığından istedikleri gibi yaşayabileceklerini düşünmelerine yol açabilirdi. Hobbes'a göre, toplum için yıkıcı bir şey olurdu bu.

Hobbes ile Devonshire 1634 Ekim'inden 1635 Ağustos'una kadar Paris'te kalmıştı. Buradan güneye yol almışlar, Lyon, Venedik, Roma ve Floransa'ya gitmişlerdi. 16 Aralık 1635'te Roma'ya varmışlar ve muhtemelen de 1636 Mart'ı boyunca orada kalmışlardı. 1636'da Floransa'ya, 1 Haziran'da Paris'e gitmişler, Ekim ayında da İngiltere'ye dönmüşlerdi. (Hobbes'un manzum otobiyografisindeki, 1637'de döndüğü iddiası doğru değildir.)

Hobbes muhtemelen Galileo ile Floransa'da 1636 ilkbaharında karşılaşmıştı. Galileo, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*'u (1634) yayımladığı için teknik olarak ev hapsindeydi. Aslında, çeşitli arkadaşlarının evinde rahat bir hayat sürüyordu. Hobbes teleskoplara ve diğer bilimsel meselelere önceden de ilgi duyuyordu. Tamamen pratik bir yaklaşımı vardı. Newcastle'ın arkadaşı olan ve kendisi de teleskoplara ilgi duyan Walter Warner'ın "sonsuz" büyüteçe ilişkin bir kuramı vardı. Hobbes etkilenmemişti bundan. Böyle bir büyütecin yapılabileceğinden kuşku duyuyordu; eğer yapılamazsa da kuramın hiçbir değeri kalmayacaktı: "Eğer uygulamaya geçirilemiyorsa, hiçbir işe yaramaz demektir."[9] Yirmi yıl sonra, Ludovicus van Cullen ile Willebrordus Snellius'un Pi sayısına ilişkin matematiksel keşiflerini, pratik açıdan hiçbir işe yaramıyor diye eleştirecekti.[10] Muhtemelen Hobbes'un daireyi karelemeye yönelik girişimlerinin felaketle sonuçlanmasında bu tavrı etkili olmuştu. Aslında Hobbes yaklaşık olarak bir dairenin alanına eşit olan bir kare oluşturmak için bir yöntem geliştirmeyi başarmıştı. Ama alanlar hiçbir zaman tamı tamına eşit olmuyordu. Belki de zihninin derinliklerinde ufak tefek farklılıkların önemli olmadığını düşünüyordu Hobbes.

Hobbes'un fiziksel evren hakkındaki spekülasyonları bu Avrupa gezisi sırasında ivme kazanmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi, yalnızca

cisimlerin var olduğuna ve insanın duyulara dayalı deneyiminin, yani hayatın niteliksel ya da fenomenal hissinin düpedüz insan organizması içindeki cisimciklerin karmaşık deviniminden oluştuğuna nihayet hükmetmesi bu zamanlara rastlıyordu. Duyumlar tür bakımından ayna görüntülerinden farksızdı. Manzum otobiyografisinde şunu söylemişti: "Düşler beynimizin ürünüdür; bizim dışımızda değildir ve devinim haricinde de bir şey yoktur içimizde."[11] *De Corpore*'de (1655) şunları yazacaktı Hobbes: "Dolayısıyla duyu sahibindeki duyu, yalnızca duyu sahibindeki bazı iç parçaların deviniminden başka bir şey olamaz ve bu şekilde devinen parçalar da duyu organlarının parçalarıdır."[12] Manzum otobiyografisindeki iddiasına göre, Hobbes bu dönemde hiç not almamıştı, çünkü hocası, yani doğa "her zaman yanındaydı." Hobbes bunu söyleyerek, keşiflerine ilişkin hiçbir kayıt tutmamış olsa da Descartes ile aynı şeyleri, hem de daha önce, düşündüğü iddiasını desteklemeye çalışıyor olabilirdi. Hobbes'un savunmasının tek bir talihsizliği vardı. Bilim ya da felsefe tarihinde önem taşıyan husus, bir şeyi ilk kez kimin düşündüğü değil, keşiflerini insanlara önce kimin duyurduğu ve mesleğine kimin etki bıraktığıydı.

Hobbes, Mersenne'le İtalya'dan Paris'e döndükten sonra tanışmıştı. Mersenne, Hobbes'un fikirlerinden etkilenmiş ve onunla her gün görüşmüştü. Ayrıca Mersenne, Hobbes'u Gassendi ve –eğer Hobbes daha önce tanışmamışsa– Kenelm Digby gibi diğer entelektüellerle tanıştırmıştı. Hobbes manzum otobiyografisinde şöyle demişti: "O vakitten sonra artık ben de felsefeciler arasında sayılıyordum."

Hobbes'un bu üçüncü gezi sırasındaki bazı spekülasyonları şimdi gülünç geliyor bize, ama bir bilimin başlangıç safhasında kuramlaştırma işinin ne denli zor olduğunu biraz olsun anlayabilmek için bu spekülasyonlardan birini anmaya değer. Hobbes bir insanın aynada sık sık görmesine rağmen niçin kendi yüzünü, uzun bir süredir görmemiş olsa da bir arkadaşının yüzüne kıyasla daha zor hatırladığını sorar. Bu soru mektuplaştığı kişi tarafından sorulmuştur. Bu farazi olgunun doğruluğunu sorgulamak yerine, Hobbes bir şeyi hatırlamanın, bir insanın bunu hem ne sıklıkta hem de ne kadar süreyle gördüğüne bağlı olduğunu varsayar. Her insan kendi yüzünü sık sık görse de uzun süreliğine görmez, buna karşılık bir arkadaşının yüzünü sık sık olmasa da uzun süreliğine görür. Bir nesneyi iki saat boyunca kesintisiz olarak algılamanın ya-

rattığı etki, aynı nesneyi iki saat boyunca aralıklı olarak algılamanın yarattığı etkiden daha güçlüdür. Bu cevabın yaratıcılığından memnun olan Hobbes mektup arkadaşını başka bir soru sormaya teşvik eder: "O halde, ilk Sorunuzun çözümü size mümkün görünüyorsa, başka bir soru sorabilirsiniz; hem bu soruda hem de Doğa ile ilgili olarak soracağınız başka sorularda, gücüm yettiğince, sizin saygınıza mazhar olmanın verdiği gururla sizi tatmin etmeye çalışacağım."[13]

İngiltere'ye Dönüş, 1636

Hobbes, Devonshire ile birlikte 1636 Ekim'inde İngiltere'ye dönmüştü. İlkin Christian'ın Surrey'de bulunan Byfleet'teki (Byflete) evinde kalmıştı. Devonshire'a hocalık etmiyordu artık. Ellisine yaklaşmaktaydı ve ücretli bir iş yapmaksızın da yaşayabilirdi. Ama ihtiyaçları olursa Christian ve Devonshire'a yardım etmek yönünde bir bağlılık hissediyordu. Onlar da Hobbes'un "hizmetkâr" olarak kalmasını istiyordu. Hobbes'un arzusu, elinden geldiğince vaktini bilimsel çalışmalara ayırmaktı. Bu noktada, Newcastle'ın yanında Welbeck'te yaşamak bu işi gerçekleştirmenin en iyi yolu gibi görünüyordu ve Newscastle da onu yanına almaya hevesliydi. Hobbes, Welbeck'teki görevine devam edip edemeyeceğini soracak kadar da Newcastle'ın gözündeki itibarından emindi: "Dolayısıyla, siz Lordumun da izniyle, olabildiğince çabuk oraya gelmek ve siz Lorduma rahatsızlık vermeden olabildiğince uzun kalmak istiyorum."[14] Hobbes'un Byfleet'ten ayrılışı muhtemelen salgın yüzünden ertelenmişti. Yola çıkmadan önce Hobbes, salgın bitinceye kadar beklemek istediğini söylemişti ki bu da tahminince bir ay kadar sürecekti. Diğerkâm Hobbes'un yazdığı üzere, esas kaygılandığı kendi sağlığı değil, Newcastle ailesinin sağlığıydı. Hobbes "misafirhaneler"de kalacaktı ve insanın buralarda ne tür hastalıklar kapabileceğini de kimse bilemezdi.

Hobbes'un Newcastle'ın gözündeki itibarının iyi bir göstergesi de ona mektup yazarken kullandığı üslubun samimiliğidir. 1636 Noel'inde bir soğuk algınlığını atlatmaya çalışan Hobbes insanlarla dolu bir evde bulunmanın yarattığı çıkmazı anlatır: "Beni odamda kalmaya mecbur eden bir soğuk algınlığım ve bu soğuk algınlığına mecbur eden (Noel'i burada

geçiren Arkadaş kalabalığını barındıran) bir odam var."[15] Hobbes'un bahsettiği "kalabalık" Christian, annesi, erkek kardeşi ile görümcesi, Devonshire, Devonshire'ın erkek kardeşi (Charles), Devonshire'ın ablası (Anne) ve Anne'in kocası Lord Rich'ten oluşuyordu.

Digby ve Loudun Şeytanları

Hobbes, 1637 Ocak'ında o sıralar Paris'te bulunan Kenelm Digby'den bir mektup aldığında muhtemelen hâlâ Byfleet'teydi. Digby, Otuz Yıl Savaşları'nda savaşan çeşitli güçlerin arasında o bölgede gerçekleşen askeri faaliyetleri aktarmanın yanı sıra, meşhur "Loudun Şeytanları" [Devils of Loudun] hakkındaki gözlemlerine ilişkin bir mektup da göndermişti (Ken Russell'ın 1971 tarihli *The Devils* filmine konu olmuştur bu olay). 1632'de Fransa'da bulunan Loudun'daki bir grup Ursuline rahibesi [bkz. Sözlükçe], yöreden bir papazın entrikaları yüzünden şeytanın ruhlarını ele geçirdiğini iddia etmişti. Papaz iki yıl sonra usulünce yakılarak öldürülmüştü, ama bu durum son bulmamıştı, ki sebebi de muhtemelen turizm açısından faydalı olmasıydı. Haftalık şeytan çıkarma ayinleri çok uzaklardan ziyaretçiler çekiyordu. Kıvranan rahibeler 1637'de hâlâ etkindi.

Digby bu rahibeleri, Manchester dükünün en küçük oğlu Walter Montague ile birlikte ziyaret etmişti. Montague şeytan çarpmış rahibelere ilişkin daha önceki deneyimlerinden o kadar etkilenmişti ki Katolikliğe geçmişti. Rahibeler şeytanların izin verdiği ölçüde saygılı bir şekilde davranıyorlardı. Digby'nin, soruşturması sırasında, zihnen istedikleri haricinde –çünkü zihin okuyamıyorlardı– onlardan istediği her şeye razı gelmişlerdi. Şeytan çarpması iddiasının doğruluğu hakkında kararsızdı. Bir noktada, eldeki çoğu kanıtın şeytan çarpmasını desteklediği sonucuna varmıştı. Digby'ye göre, şeytan çarpmasının gerçekleştiğine dair en güçlü kanıt şuydu: Başka durumlarda dürüst ve duyarlı olduğu bilinen bu kadar insanın "bunca yıldır kendilerine hiçbir fayda sağlamayıp her gün bunca işe ve külfete katlanmasını gerektiren bir dolandırıcılığı sürdürmek amacıyla, bir komployu çok zekice ve ittifak halinde hiç sekteye uğratmaksızın idame ettirmeleri" mantıksızdı. Böyle bir davranışın "insan sabrının ve azminin dayanamayacağı"[16] bir şey

olduğunu düşünüyordu. Rahibeleri hafife alıyordu Digby. Ama şunu da kabul ediyordu ki insanlar tuhaf davranışlar karşısında, özellikle de bunlara bizzat tanık olduklarında, doğaüstü açıklamalara inanmaya meyilliydi. Başrahibenin mucizevi yazısına bizzat tanık olsa da Digby'yi bu konudaki hükmünü askıya almaya götüren işte bu hususstu. Başrahibe kutsal bir isim zikrettiğinde, ismin harfleri elinin üzerinde kırmızı lekeler halinde beliriyordu.

Belki de Digby bu kadar kuşkucu olmamalıydı. Aynı yılın Ağustos ayında attan düşüp kolunu kırmıştı. Arkadaşlarından biri, Digby'nin tam da düştüğü vakitlerde, "birtakım aksilikler" olacağına dair bir önseziyle ona mektup yazıp, deva olarak da kendi atkısını göndermişti. Mektup ve atkı Digby'nin düşmesinden altı gün sonra gelmişti. Digby, Hobbes'a bu tür bir "önceden ya da o anda uzaktan bilme"[17] vakası hakkında ne düşündüğünü sormuştu. İki varsayım öne sürüyordu Digby. Bunlardan biri ruhun, bir tin olarak, kendi içinde bütün bilgiye sahip olduğu ve ara sıra da geleceği belli belirsiz algıladığıydı. Diğeri ise ruhun, önceden algılanan bir nesneye ilişkin gelecekteki belli bir olguyu çıkarsayabilmesiydi. Ne yazık ki Hobbes'un gerek şeytanlar gerekse önsezi hakkında fikrini söylemiş olabileceği yazışmalar günümüze ulaşmamıştır. Bir determinist olarak Hobbes sonraki olayları önceki olaylardan çıkarsamaya teorik açıdan sıcak bakıyor olsa gerekti. Sıcak bakmayacağı şey ise bu tür bir çıkarımın izole bir nesneden yapılabileceği ya da ruhun Digby'nin inandığı gibi skolastik "türler" içerdiği fikri olurdu.

Devonshire'ın Kardeşi Charles Cavendish

Babasının pek çok özelliğine sahip olan Devonshire'ın kardeşi Charles, uzunca bir değiniyi hak ediyor. Charles hem delidolu hem de maceraperestti. Büyük Gezi sırasında Paris'te başı derde girmek üzereyken, Hobbes muhtemelen Christian'ın isteğiyle, baba rolünü üstlenip 1638 Ağustos'unda ona bir mektup yollamıştı. Düelloya girmemesini uzun uzadıya vurgulamıştı Charles'a. Adeta Polonius* gibi konuşan Hobbes şöyle nasihat vermişti:

---

* Shakespeare'in *Hamlet* oyunundaki bir karakter-ç.n.

> Kırıcı bir dil kullanma sakın, yalnızca hakaret dolu bir dil değil, kimi insanların kullandığı iğneleyici bir dil de kullanma. Böyle bir dil kullanman, hizmetkârlarının sevgisini yitirmen ve akranlarının nefretini kazanmanla sonuçlanır. ... [Asil bir insanın] astlarını teşvik etmesi, akranları ve üstleriyle iyi geçinmesi, sohbet ettiği kişilerin kabahatlerini affetmesi ve gülünç bir duruma düşme tehlikesiyle karşılaşmış herkesin yardımına koşması gerekir.[18]

Hobbes, önemli bir itibarı olmayan kimsenin hakaretlerinden gocunmaması gerektiğini söylüyordu Charles'a. Hakaret, eğer doğru bir insandan geliyorsa anlamlıydı.

Ayrıca Hobbes, insanlarla dalga geçmeme konusunda da nasihat etmişti Charles'a. Herkesin bir başka kişinin aleyhinde şaka yapabileceğini söylemişti; hiçbir zekice yan yoktur bunda. "Bir jestle alkış göreceğim diye, dünyadaki en kötü yola başvurup bir dostu kaybetmenin" hiçbir anlamı yoktu. Mizah hakkında olumsuz düşünceleri vardı Hobbes'un. İnsanlar "başka kişilerin acizlikleri"ne[19] karşı "gülüp dalga geçtikleri" zaman, aslında bu insanların kendi kendilerine âşık olduğunu düşünüyordu. *The Elements of Law, Natural and Politic*'te bunu şöyle açıklayacaktı:

> İnsanlar (özellikle de iyi yaptıkları her şey için doymak bilmez bir şekilde alkış bekleyen insanlar) beklentilerini çok az aşabilen kendi davranışları karşısında güler çoğu zaman; ayrıca kendi latifelerine de gülerler. Böyle bir durumda bu gülme tutkusunun, kişinin kendi içinde gülen bir yeteneğin aniden idrakinden kaynaklandığı aşikârdır. Kaldı ki insanlar başkalarının acizliklerine de güler, zira bu acizlikler karşısında kendi yetenekleri ortaya çıkıp belirginleşmiş olur. Ayrıca insanlar latifelere de güler ki bu latifelerin esprisi şu ya da bu abesliği dirayetle keşfedip bizlere iletmeye dayalı olmasıdır her zaman. Bu durumda da gülme tutkusu, kendi üstünlüğümüze ve önemimize dair ani tahayyülden kaynaklanır, zira bu, bir başka insanın acizlikleri ya da abes hareketleri karşısında, kendimizi kendi hakkımızdaki olumlu kanaate beğendirmek değil de nedir? Zira bize ya da utancını paylaştığımız arkadaşlarımıza latife edildiğinde ise hiç gülmeyiz. Dolayısıyla şu sonuca varabilirim ki bu gülme tutkusu, başkalarında ya da kendimizde evvelce bulunan acizlikler karşısında, kendimizin taşıdığı önemin aniden idrakinden kaynaklanan ani bir azametten başka bir şey değildir.[20]

Daha da kötüsü, bu insanlar kendilerini üstün addettiğinden, kendilerini bu talihsiz insanlarla aynı sınıfa sokmaktaydı:

> Halbuki kişinin başka insanların acizlikleri karşısında gülüp dalga geçerken kendi benliğine âşık olması, itibar konusunda böyle gülünç bir insanla rekabete giren bir kişiye mahsustur. Dalga geçmenin zekice bir iş olduğunu düşünmekle büyük bir yanılgıya düşüyorlar.[21]

Hobbes'un buradaki nasihati açık olmayabilir. Bu nasihat felsefi bir hususa dayanıyor: İki nesne ancak aynı kategoriye aitse kendi aralarında sıralanabilir ya da karşılaştırılabilir; elmalarla armutları karşılaştırmanın yanlışlığı da işte buradadır. Dolayısıyla Hobbes'a göre, gülünç bir insandan daha üstün olmak, kişiyi gülünç insanla aynı kategoriye koyuyordu ki bu da övünülecek bir şey değildi. Kısacası, bir başka insana gülmek asil bir insana yakışmıyordu.

Şaka sosyal bir faaliyet olarak düşünülür genellikle. İnsanlar bir grup içindeyken, yabancılardan ziyade arkadaşlarıyla birlikteyken gülmeye meyillidir; beraberce güldükleri insanlarla duygusal bağlar geliştirmeye meyillidir. Ama Hobbes'a göre şaka etmek, insanlardaki doğal içe kapalılığın bir ifadesidir. *De Cive*'de şunu diyecekti Hobbes: İnsanlar "keyif almak ve zihinlerini dinlendirmek amacıyla" bir araya geldiklerinde "herkes güldüren şeylerle eğlenme eğilimindedir en çok, bu yüzden de kişi, gülünç olan şeyin doğası uyarınca, bir başka insanın kusurları ya da acizlikleri konusunda söyleyecek bir laf da kendi bulur." Sonra da şöyle devam eder: "Şurası açık ki bu insanlar dost meclisinden ziyade kendi boş azametlerinden zevk almaktadır. Ama çoğunlukla bu tür toplantılarda, orada mevcut olmayanları yaralarız; bütün hayatları, söyledikleri, eylemleri irdelenir, yargılanır ve mahkûm edilir. ... Ki bunlar aslında dost meclisinin esas eğlenceleridir."[22] Quentin Skinner, Hobbes'un mizah hakkındaki görüşleriyle Aristoteles, Cicero ve Quintilianus'un bu konudaki görüşleri arasında büyük benzerlikler olduğunu göstermiştir. Hobbes'un görüşleri muhtemelen Aristoteles ve Cicero'dan ilham almış ya da en azından etkilenmişti. Aynı zamanda, antikçağdaki görüşleri benimsemiş olan çeşitli Rönesans düşünürlerinden de etkilenmiş olabilirdi.[23]

Hobbes'un Charles Cavendish'e verdiği son nasihat tuhaf görünüyor: "Evlenmeyi düşünmediğin ya da hoşlanmadığın hiçbir kadına ilan-ı aşk etme."[24] Hobbes, Charles'ı ne tür davranışlardan kaçınması konusunda uyarıyor burada? Belki de Hobbes, sonrasında hiçbir şey amaçlanmasa da Şövalyelerin hiçbir ayrım gözetmeksizin ilan-ı aşk etme

ethos'una tepki gösteriyordu. Hobbes, Charles'ın nasihatlerini kulağına küpe edeceğinden emin olduğunu ifade ediyor. Gerçekten de Hobbes'un mektubunu aldıktan sonra Charles'ın düello yaptığına ya da zamparalık ettiğine dair hiçbir kanıt yoktur.

Ama Hobbes'un dikkat çektiği arzuları bastırmak, Charles'ta başka arzular uyandırmış olabilirdi. Hocasını atlatmış ve Lüksemburg'da olan Fransız ordusuna katılmak üzere ayrılmıştı. Sonraları yalnız başına Konstantinopolis, İskenderiye ve Kahire'ye giderek Doğu'yu dolaşmış, ardından Malta ve İspanya üzerinden ülkesine dönmüştü. İngiltere'de kısa bir süre kaldıktan sonra, Oranj prensinin yanında savaşmak üzere ayrılmıştı. İngiliz İç Savaşı patlak verdiğinde, kralın ordusuna katılmıştı hemen. Gözü kara bir şekilde ve büyük bir maharetle dövüşen Charles, 1643'te Gainsborough'da öldürülmüştü. Atından düşmüş, yerde yatarken ya silahla vurulmuş ya da hançerlenmişti. Bir rivayete göre, "hiç merhamet dilemeksizin, kanını dökenlerin [Cromwell'in askerlerinin] yüzüne, aldığı yaralardan dökülen kanı fırlatarak asil bir şekilde ölmüştü."[25] Yirmi üç yaşındaydı.

Retorik Sanatının Özeti

Hobbes, hayatının büyük bölümünde retorik konusunda ya muhalif ya da kararsız bir tutum takınmıştı. Magdalen Hall'da retorik konusunda biraz eğitim almış olsa da otobiyografilerinde bundan hiç bahsetmemektedir. 1630'larda hayatının bilimsel safhası başladıktan sonra, retoriğe alenen muhalif olmuştu. Retoriğin hedefi, hangi yolla olursa olsun ikna etmekti, bilimin hedefi ise hakikatti. Bilim su götürmez öncüller ve geçerli çıkarımlardan meydana geldiği için belagata ihtiyaç duymuyordu. Rasyonellik insanları doğru şekilde düşünmeye ve hareket etmeye yönlendirmeye yetmeliydi. 1630'larda ve 1640'larda kralın politikalarına karşı gitgide artan muhalefet, Hobbes'un retorik düşmanlığını artırmıştı. Retoriğin demagoglar tarafından, insanları yasalara ve düzene karşı gelmeye kışkırtmakta kullanıldığını düşünüyordu. Retorik isyancıların kullandığı bir araçtı.

Ne var ki isyancılar kazanmıştı. Dolayısıyla İç Savaş'tan sonra Hobbes şunu kabul etmişti ki retorik kolaylıkla kötüye kullanılabiliyor olsa

da insanları ikna edip doğru şekilde davranmaya yönlendirmeyi uman her yazar için gerekliydi. Metafor gibi retorik araçlar, *Leviathan*'da da eleştirilerden nasibini almıştı, ama Hobbes bu kitapta retorik öğeleri bolca kullanmış, kuşaklar boyunca okurlara büyük keyif vermiştir.

Hobbes retoriğin standart kullanımından memnun olmasa da, Devonshire'a hocalık etme görevi kendisini bunu öğretmeye mecbur bırakıyordu. Pedagojisi övgüye layıktı. Aristoteles'in *Retorik*'inin Latince çevirisini özetliyor, sonra da bunu Latinceyi anlama alıştırması olarak Devonshire'a dikte ediyordu. Dolayısıyla sevimsiz ama gerekli olan retorik öğretme işi, faydalı Latince öğretme işiyle birleştirilebiliyordu. Devonshire'ın alıştırma defteri –ki kapağın pek çok yerinde kendisinin ve hocasının adı karalanmıştır– Hobbes'un Chatsworth'taki belgeleri arasında hâlâ mevcuttur. Belki de Hobbes, Aristoteles'in retoriği üzerine çalışmalarının, diğer insanları bu kitabı okumanın yozlaştırıcı etkisinden koruyabileceğini düşünüyordu. Hobbes'un, Aristoteles'in kitabı hakkında olumsuz düşünceler beslediği anlamına gelmez bu. Bilakis Aubrey, Hobbes'un şunu söylediğini aktarmaktadır: "Aristoteles gelmiş geçmiş en kötü öğretmen olmakla beraber, ... yazdığı *Retorik* ve *Discourse of Animals* [Hayvanlar Üzerine] emsalsizdi." Ne olursa olsun, Hobbes kendi Latince özetini 1637'de *A Briefe of the Art of Rhetoric* [Retorik Sanatının Özeti] adıyla anonim olarak yayımlamıştı. Andrew Crooke (sonraları şirketi Hobbes'un İngiltere'deki resmi yayımcısı olacaktı) tarafından yayımlanan, küçük formatta ucuz bir baskıydı bu. On yedinci yüzyılda bu kitabın üç yeni baskısı yayımlanacaktı. 1651 tarihli baskısında başka birkaç retorik yapıtla beraber basılmıştı. Bunlardan biri olan "The Art of Rhetorick Plainly Set Forth" [Retorik Sanatının Açıkça Ortaya Konması] yanlışlıkla Hobbes'a atfedilmiş, Hobbes'un yapıtlarının Molesworth baskısına dahil edilmişti.

Leo Strauss'a göre, Hobbes'un Aristoteles retoriği üzerine çalışması düşünsel gelişimi açısından önemlidir.[26] Hobbes'un Aristoteles'teki pek çok psikolojik kavramı kendi yazdıklarına taşıdığına şüphe yoktur. Örneğin *A Briefe of the Art of Rhetoric*'te Hobbes hasedi şöyle tanımlamıştı: "Kendimiz gibi insanların refahından duyulan üzüntü; bu üzüntünün kaynağı kendimizin gördüğü zarar değil, o insanların gördüğü yarardır."[27] *The Elements of Law*'da da haset hakkında şunu söylemişti: "Kişinin kendi muadili tarafından geride bırakıldığını görmesinden

kaynaklanan üzüntünün yanı sıra ... o kişinin başına gelebilecek bir talihsizliği düşünmekten alınan zevk."[28] Örnekler çoğaltılabilir. Gelgelelim bu ödünç alma işinin çok da derinlikli olduğuna inanmıyorum ben. Bu çözümlemelerin kaynağı Aristoteles olmasaydı da Hobbes'un felsefesi önemli ölçüde farklılık göstermeyecekti. Örneğin Hobbes'un özet versiyonunda Aristoteles şunu söyler: "Kalıcı olan, kalıcı olmayan şeyden (çok daha faydalıdır)."[29] *De Homine*'de [İnsanlar Üzerine] ise Hobbes şunu söylemişti: "Eğer iyilik ile kötülük karşılaştırılırsa, diğer hususlar aynı olmak şartıyla, uzun süre kalan şey daha iyidir."[30] Düşünceler aynıdır, ama Hobbes'un bu düşüncelere sahip olması için Aristoteles'e ihtiyacı yoktur. Eğer Aristoteles kısa vadeli iyiliklerin uzun vadeli iyiliklerden daha iyi olduğunu söyleseydi ve Hobbes da onun izinden giderek bu görüşü benimseseydi o zaman Aristoteles'in varsayılan etkisi çarpıcı olurdu. *A Briefe of the Art of Rhetoric*'in yayımlanması beşeri çalışmalara bir nevi veda anlamına geliyordu. Hobbes, Newcastle ve çevresiyle birlikte bilimsel araştırmalarla çoktandır adamakıllı meşgul oluyordu.

Newcastle Grubu

Welbeck grubunun başlıca ilgi alanı optikti. Hobbes'un, ışığın cisimlerin deviniminden ibaret olduğu, ışığın ve rengin algılanmasının da "bu devinimin beyin üzerindeki etkilerinden ibaret" olduğu yolundaki görüşünün kesin ifadesi, Newcastle'a gönderdiği Ekim 1636 tarihli bir mektupta çıkar karşımıza.[31] Biliminsanlarından oluşan Welbeck grubunun başlıca üyeleri arasında Newcastle'ın ağabeyi Charles (d. 1591), Robert Payne (1596-1649), Walter Warner (y. 1558-y. 1643), Hobbes ve tabii ki bizzat Newcastle bulunuyordu.

Charles Cavendish zeki, kısa boylu, arkadaş canlısıydı ve deforme bir vücudu vardı; omurgası bükülmüş gibiydi. Şöyle yazmıştı Clarendon: "Bu çirkin ya da itici meskende [Charles'ın vücudu], çok candan ve güzel, sanatın ve bilimin sağlayabileceği tüm bilgi ve hikmetle donanıp ışıldayan bir zihin ve ruh yaşıyordu."[32] 1619'da şövalye unvanı alan Charles üç kez Parlamento'ya seçilmişti. İyi bir matematikçiydi ve Descartes, William Oughtred ve John Pell gibi pek çok önemli biliminsa-

nıyla mektuplaşmıştı.[33] Charles ile Hobbes birbirleriyle iyi arkadaştılar. Hobbes'un Warner için aynı sevgiyi beslediğini düşünmüyorum.

1580'lerde Sir Walter Raleigh ile arkadaşlık eden ve Richard Hakluyt ile bazı ilişkileri olan Warner, Northumberland kontunun bağladığı maaşla sonraları kendini mali açıdan emniyet altına almıştı. 1620 ve 1630'ların sonlarında Warner, ışığın kırılmasına ilişkin problemlerle ve teleskop yapımıyla ilgileniyordu. Hobbes'un, Warner'ın teleskoplar üzerine yürüttüğü çalışmaya yönelttiği eleştirilere yukarıda değinmiştik. Buna bir şey daha eklememiz gerekiyor. Warner'ın pratik problemlere getirdiği teorik çözümler hakkında Hobbes istihzayla şunu söylemişti: Okyanusu geçmeye yetecek uzunlukta bir köprünün ne kadar yüksek inşa edilmesi gerektiğine dair problemi çözmek kolay olabilir. Köprünün kemerini okyanusun genişliğiyle aynı yapın, olsun bitsin. Ama hiç kimse bu denli büyük bir köprü yapamayacağından bu çözüm anlamsızdır. Warner'ın bir iki kilometre uzaklıktaki bir nesneyi yakabilecek bir teleskopun nasıl yapılabileceğini gösterdiğinde vardığı sonucun anlamsız olduğunu, çünkü bu teleskopun "inşa edilebilecek herhangi bir büyüteçten daha büyük"[34] olması gerekeceğini yazmıştı Hobbes. Warner'a haddinden fazla güvence verildiği yönündeki düşüncesi bir etkide bulunmuş olabilirdi, çünkü ertesi yıl Payne, Warner'a "Tanıtlamaksızın, ilke olarak kabul ettiğiniz teoremler tanıtlama gerektiriyor"[35] diye yazmıştı.

Hobbes'un Warner'a yönelttiği eleştirilerde şahsi bir yan olduğu, 1636'da gerçekleşen bir olayla da doğrulanmaktadır. Hobbes 1636 Aralık'ında Byfleet'te kaldığı sırada, yaklaşık on iki kilometre uzakta oturan Warner'ı, kâh ayaz yüzünden, kâh sellerin "yolları işin erbabı biniciler –ki kendisi kesinlikle bu kişilerden değildi– haricinde kimsenin geçemeyeceği hale getirmesi"[36] yüzünden ziyaret edemediği için özür dilemişti. Belki de doğrudur. Ama bana kalırsa, sevgi ya yolları ya da Hobbes'un biniciliğini düzeltebilirdi. Ayrıca 1650'lerin ortalarında Hobbes, Seth Ward ile kavga ederken, Ward, Hobbes'un fikirlerinden bazılarını Warner'dan çaldığını iddia etmişti iki kez. Warner'ın yalnızca kıyıda köşede bir itibarının bulunması ve Ward'un intihal suçlamasını tekrarlaması, Ward'un, Hobbes'u küplere bindirmek için Warner'ın yeteneğini ortaya atabileceğini bildiğini akla getiriyor. *Six Lessons to the Professors of the Mathematicks*'te [Matematik Profesörlerine Altı Ders] Hobbes, Warner'ın yapıtından intihal yaptığına yönelik suçlamayı etraflıca cevaplar. Şöyle bitirir sözlerini:

> Onunla [Warner'la] ettiğim sohbetlerde, *De penicillo optico*'yu yazdığına ya da yazmakta olduğuna dair bir şeyler söylediğini hiç duymadım. Hem, ışık ve rengin hayalden ibaret olduğunu da kendisi ilk kez benden duydu. Buna da hakikat diye sarıldı ve o sıralarda görüntünün yerine dair keşfinde karşılaştığı bir pürüzü bunun giderebileceğini söyledi.[37]

Hobbes bir keresinde Warner'ın optik konusunda herkes kadar "yetenekli" olduğunu söylemiş olsa da, bir başka mektupta Warner'ı, vardığı sonuçlar tahminden öteye gitmiyorken bunları "tanıtlamalar" diye adlandırdığı için eleştirmişti. Ayrıca Hobbes, Warner'ın ruhun tutkuları ve yetilerine dair iyi bir açıklama sunamayacağını düşünüyordu. Başarı konusunda kendi sunduğu gözlemlerin çok daha iyi olduğunu düşüncesindeydi ve bunları da dile getirmişti.

Hobbes'un Warner hakkındaki çekincelerini nasıl açıklayabiliriz? Haset ya da rekabet korkusunun bir alakası olabilir bu durumla, tıpkı Descartes ile ilişkilerinde olduğu gibi. Ayrıca sonraları herkesçe bilindiği üzere, Harvey'nin kan dolaşımını keşfi zaman zaman Warner'a atfedilmişti. Harvey, Warner'dan en ufak bir fikir almış olsa bile, Harvey'nin görüşlerinin ayrıntıları Warner'ın yapıtında yer almamaktadır, bu yüzden de keşif haklı olarak Harvey'ye aittir. Hobbes'un başka birinin keşfinden kendine pay çıkaran birine şüpheyle yaklaşacak olması bir yana, Harvey arkadaşıydı da.

Görünen o ki Warner'ın Hobbes hakkındaki düşüncesi, Hobbes'un onun hakkındaki düşüncesinden daha olumluydu. Warner, Payne'e yazdığı bir mektupta şöyle demişti:

> Rica ederim bir yolla ulaştırınız bunu Bay Hobbes'a; bunun yanında gönülden sevgimi ve hürmetimi ya da benim size gönderdiğim ve iletilmeye layık görülebilecek her şeyi, siz de ona bildirmeye lütfediyorsanız eğer, iletiniz; böylece bana bir iyilik yapmış olacaksınız. Zira kendisinin bana karşı açık olduğunu gördüm, ben de kendisine karşı ketum olmayacağım; Tanrı izin verirse ölmeden önce onu bir kere daha görmek isterim.[38]

Hobbes, Warner'a beslediği hislerin tersine, Payne'i çok seviyordu. Newcastle'a yolladığı Ağustos 1635 tarihli bir mektupta Hobbes, Newcastle'a duyduğu sevginin, Payne'e duyduğu sevgiyle "aynı mahi-

yette"[39] olduğunu söylemişti. Hobbes bir asilzadeye iltifat ettiğine göre, Payne'e duyduğu sevgi büyük olsa gerekti. Hobbes, Payne'i sevmenin yanı sıra, onun yeteneklerine de saygı duyuyordu. Charles Cavendish'e, Payne'in büyüteç yapma ihtimalinin Warner'inkinden daha fazla olduğunu söylemişti. Diğer biliminsanları da Payne'e değer veriyordu. Stuart İngiltere'sindeki çok itibarlı kimi isimlerin mektuplaşmalarında yetenekli bir âlim olarak anılıyordu sık sık. Payne, 1618 yılında Oxford'da, sonraları Great Tew'in ateşli yandaşlarından biri olan George Morley ile tanışmıştı. 1630'da Newcastle'ın hizmetine girmişti. Resmen özel papaz olsa da, gerçekte Newcastle'ın kâtipliğini yapmıştı. Ben Jonson'dan günümüze ulaşan bir mektupta Jonson, kral için bir eğlence düzenlerken yaptığı katkılardan dolayı Payne'i övmüştü. Fetret Devri'nde [bkz. Sözlükçe] Payne, ileride Canterbury başpiskoposluğu görevine gelecek olan, yakın arkadaşı Gilbert Sheldon'la yazışmıştı. Payne, Sheldon'a II. Charles'ın sarayındaki Anglikan rahiplerin Hobbes'u uzaklaştırmakla büyük bir hata yaptığını ve Sheldon olsa aynı şekilde davranmayacağını söylemişti. Ne yazık ki Payne'in ölümünden kısa bir süre sonra kız kardeşi onun belgelerini yaktığı için, Payne'in hayatı hakkında çok az şey biliyoruz.

Newcastle grubundan kalan, "A Short Tract on First Principles" [İlk İlkeler Üzerine Kısa Bir İnceleme] adlı anonim bir el yazması kimi kez Payne'e atfedilmiştir. Bu çalışma üç kesime ayrılmış yaklaşık yirmi matbu sayfadan oluşmaktadır. Her kesim "İlkeler"le başlamakta, ardından da bunlardan çıkarılan "Sonuçlar" gelmektedir. İlk kesimdeki ilkelerden bazıları şunlardır:

1. Hiçbir şey eklenmeyen ve hiçbir şey çıkarılmayan bir şey, daha önce nasılsa öyle kalır.

2. Bir başka şeyin hiçbir şekilde dokunmadığı bir şeye hiçbir şey eklenmiş ya da çıkarılmış olmaz.

3. Devindirme gücü olan şeye etken denir.

4. Devinme gücü olan şeye edilgen denir.

11. Etken, edilgende yalnızca devinim ya da içsel bir biçim oluşturabilir.

Yazar bu ilkelerden aşağıdaki sonuçları çıkarır:

5. Şu anda durmakta olan bir şey, bir Etken tarafından dokunulmadığı takdirde devinmez.

7. Etkileyen her etken, edilgende devinim oluşturur.

10. Hiçbir şey kendi kendini devindiremez.

12. Oluşturulan her etkenin yeterli bir nedeni var demektir (yoksa oluşturulamazdı) ve yeterli her neden de ... zorunlu bir nedendir.

İkinci baskıda tek bir ilke eklemişti: "Her etken uzaktaki bir edilgeni ya aracıyla ya da kendisinden yayılan bir şeyle etkiler; yayılan bu şeye 'türler' diyelim." Üçüncü kesimde "diriksel ruhlar" fikri ortaya atılmış ve "algı ve devinimin araçları" olarak tanımlanmıştı. Hayaller de "dışsal bir nesnenin algı merkezinden çıktıktan sonra bize görünen, bu dışsal nesnenin imgesinin sureti" idi.[40]

Ama bu yapıt için bir başka yazar adayı da Hobbes'tur. Hobbes, Descartes'ın yapıtı üzerine yaptığı ilk yorumlarından birinde diriksel ruhlardan bahsedecek ve bilimsel yapıtlarında bu terimi kullanmaya devam edecekti. Elbette hiçbir şeyi kesin olarak kanıtlamaz bu. Başka birkaç biliminsanı da "diriksel ruhlar"dan bahsetmişti. Bu kişilerden biri de Warner'dı ve bu incelemenin yazarı olduğu öne sürülmüştü. Bu savın yanlış olduğuna eminim. Metnin hem içeriği hem de edebi üslubu yazarın Warner olmadığına işaret etmektedir. Warner düşüncesi üzerine çalışan en önemli uzman olan Jan Prins, Hobbes'un bu metni Warner ile hiç tanışmadan önce yazdığını düşünmektedir.[41]

Richard Tuck ise, "The Short Tract"i Payne'in yazmış olabileceğini ama kesinlikle Hobbes'un yazmadığını, çünkü metnin çok fazla Aristotelesçi düşünce içerdiğini düşünmektedir. Aslında metin çok da fazla Aristotelesçi düşünce içermiyor; metnin içeriğine dair şu açıklama getirilebilir rahatlıkla: Eğer metin Hobbes'a aitse, bu metin ilk bilimsel çalışmalarından biri, hatta muhtemelen de ilki olmalıdır; haliyle de bazı Aristotelesçi unsurlar içerecektir. Büsbütün özgün olmaya can atan düşünürler bile erken dönemlerde aldıkları eğitimin etkisinden –en azından hemen– kurtulamazlar. Dolayısıyla Hobbes yeni bir kavramsal yol açmaya çalışıyor olsa bile, bu yolu gençliğinde kendisine sağlanan araçlardan bazılarıyla açardı muhtemelen. Dahası Hobbes 1650'lerin başlarına kadar, yazdığı yapıtlarda koyu bir Aristoteles karşıtı olmamıştı. "The Short Tract" ister Hobbes ister Payne tarafından yazılmış olsun, Newcastle grubuna özgü düşünce biçimi hakkında iyi bir fikir vermektedir.

Great Tew Grubu, 1634-40

Yaklaşık 1634'ten Kısa Parlamento'nun başlamasına kadar, bir grup genç insan çeşitli entelektüel konuları tartışmak üzere düzenli olarak toplanmıştı.[42] Bu kişiler Great Tew grubu olarak adlandırılıyordu, çünkü grubun fiilen liderliğini yapan Falkland Vikontu Lucius Cary'ye ait, Oxfordshire'daki Great Tew köyündeki malikânesinde toplanılıyordu. Oxford'dan yaklaşık yirmi kilometre uzakta bulunan malikâneye, üniversiteden pek çok âlimde geliyordu. Ayrıca pek çok insanı cezbeden muhteşem bir kütüphanesi de vardı. Clarendon, Great Tew'ı "temiz havada konumlanmış bir kolej" ve "küçük hacme sıkıştırılmış bir üniversite" diye tanımlamıştı. Thomas Triplet, Falkland'in *Discourse of Infallibility*'sine yazdığı bir sunuşta şunları söylemişti: "Great Tew bizim için öyle değerli bir yuvaydı ki Oxford'dan oraya gittiğimizde, kendimizi Üniversite'den çıkmış gibi hissetmezdik."[43] Buraya ilkin çalışmaya gelen bazı kişiler kendilerini hararetli sohbetlerin içinde bulmuş olabilirlerdi, ki bu durum başka insanları da gelmeye teşvik etmişti. Hobbes'un eski tanışı ve nihai eleştirmeni Clarendon'ın yazdığı üzere, sohbetler "zekânın, nüktenin hafifliğiyle ve konuşmaların hoşluğuyla canlanıp tazeleniyordu ki bu da tartışmanın (tartışılan ne olursa olsun) ağırlığını sevimli hale getiriyordu." Örneğin teolojiyle ilgili ciddi bir tartışma sırasında, ileride Winchester piskoposluğu yapacak olan George Morley'e Arminiusçuların neyle meşgul olduğu sorulmuştu. Cevap: "İngiltere'deki en iyi piskoposluklar ve dekanlıklarla." Morley'nin bunu söylediğini muhtemelen işitmiş olan Hobbes da dahil olmak üzere diğer kişiler bu kanıyı tekrarlamıştı. Özgür irade konusundaki tartışmada Hobbes, sonradan Armagh piskoposluğunu üstlenecek olan rakibi John Bramhall'un Arminiusçu olduğunu, çünkü "kilisede terfi etmenin en kolay yolu"nun[44] bu olduğunu söylemişti nükteyle. (Kabaca söylersek, insanların özgür iradesi bulunduğunu savunan Hollandalı Protestan teolog Arminius'un izinden gidenlere Arminiusçu deniyordu.)

Aubrey'e göre, Great Tew grubunun önde gelen bazı üyeleri şunlardı: William Chillingworth, John Earles, George Aglionby, Charles Gataker, Sir Henry Rainesford, Sir Francis Wenman, George Sandys, Ben Jonson ve Edmund Waller. Diğer kaynaklardan da Edward Hyde, Gilbert Sheldon, George Morley ve Henry Hammond'ın da üye olduğunu öğreniyo-

ruz. Ayrıca Sidney Godolphin, Abraham Cowley ve Sir John Suckling de zaman zaman ziyaret ediyordu. Katolik Kenelm Digby ve Wat Montagu da gruba katılmış olabilirdi. Bu insanların hemen hepsi dolaylı ya da dolaysız olarak Hobbes'la tanışıyordu. Hobbes da en azından ara sıra Great Tew'ı ziyaret etmekteydi büyük ihtimalle.

Hobbes'un önde gelen bazı üyelerle tanışması, Virginia Kumpanyası ile ilişkisi aracılığıyla gerçekleşmişti. Sandys, Dudley Digges, Rainesford ve Selden, Virginia Kumpanyası ile ilişkili isimlerdi. Great Tew'ın diğer üyelerinden Walter Raleigh adında biri (meşhur Sir Walter Raleigh değil), Virginia Kumpanyası girişimcilerinden birinin oğluydu ve "Carew Rawleigh" adında biri Hobbes'un da mevcut olduğu bir toplantıya katılmıştı. Hobbes'un diğer kişilerle tanışması ilkin Newcastle'la ilişkisi aracılığıyla gerçekleşmiş olabilirdi; örneğin Newcastle, Ben Jonson'ın hamisi ve Waller'ın arkadaşıydı. Clarendon, *Leviathan*'a yönelik sert eleştirisinde, Hobbes'un en eski "arkadaşlar"ından biri olduğunu söylemişti. Eğer Great Tew'da başlamamışsa, bu arkadaşlığın nasıl başlamış olabileceğini tahmin etmek zor olur.

Hobbes, 1634 sonlarından 1636 sonlarına kadar Kıta'da bulunduğu için, grubun kuruluşunda yer almış olamazdı. Yukarıda da öne sürdüğüm üzere, grubu en azından ara sıra ziyaret ediyordu muhtemelen. Hobbes'un grup üyesi olarak değerlendirilip değerlendirilmediği kullanılan standarda bağlıdır. Aidat ya da üye kartı gibi şeyler bulunmadığından, uygulanabilecek hiçbir kesin ölçüt yok elimizde. Hobbes'un ilgi alanları, yetenekleri, kişisel ilişkileri ve Great Tew'a girip çıkabilmesi göz önüne alındığında, kendisini gruba yakın çevrenin mensubu saymak akla yakın olur.

Great Tew'da Din

Great Tew'daki en gözde sohbet konusu dindi. Grubun birkaç üyesi Anglikanizm ile Katoliklik arasında mekik dokumuştu. Falkland bile, annesi Katolikliğe geçtiği ve bütün ev halkını da Katolik yapana kadar rahat duracağa benzemediği için annesinden uzaklaşmıştı. (Kadın, Great Tew'a sığınan Falkland hariç, tüm çocuklarını Katolik yapmayı başarmıştı.) William Chillingworth meşhur *The Religion of Protestants*

[1638; Protestanların Dini] kitabını burada yazmıştı. Anthony Wood'un aktardığı üzere, Hobbes, Chillingworth'un adeta "düşmanlarını önüne katan kuvvetli bir savaşçı olduğunu, ama sık sık da arkadaki kendi birliğine ustaca hamleler yaptığını"[45] söylemişti. Hobbes bunu iltifat olarak söylemişti, zira kendisi de Anglikan Kilisesi'nin dinsel sağ cenahta Katolikliğe, dinsel sol cenahta da Presbiteryenliğe kıyasla çok üstün olmasına rağmen, kilisede düzeltilmesi gereken sorunlar bulunduğunu düşünüyordu. Chillingworth'a göre, dinsel meselelerde yalnızca *Kitabı Mukaddes* otorite sahibiydi. *Kitabı Mukaddes*'in sessiz kaldığı konularda ise akıl yoluyla hükme varılabilirdi. Chillingworth'un görüşü, öğretilerin çeşitliliği karşısında, imana ve akla dayalı savların makul bir şekilde uzlaştırılmasını amaçlıyordu. Başpiskopos William Laud'un bu vaftiz oğlu, şu ya da bu dinsel cemaatin yandaşları tarafından sapkınlıkla suçlanmıştı kimi zaman. Chillingworth, Parlamento ordusunun elinde tutsakken ölmüştü ve cenazesinde, püriten hasmı Francis Cheynell töreni bölerek naaşın konulduğu mezara *The Religion of Protestants*'ın bir nüshasını fırlatmıştı: "Kendin giderken, pek çok kıymetli ruhu baştan çıkarmış şu melun kitabını da al götür yanında ... çürümenin hüküm sürdüğü yere git ki yazarınla beraber çürüyüp yok olabilesin. Bu insanın günahlarını gömmeye yeter bu kadarı."[46] Aslında *The Religion of Protestants* sonraları Anglikan Kilisesi'nin pek çok yetkilisi tarafından benimsenmiş ve başlığı da büyük kilise tarihçisi Patrick Collinson tarafından en meşhur kitabında kullanılmıştı. Bugünün sapkınlığı yarının ortodoksluğudur.

Great Tew'ın önde gelen üyeleri siyaset ve din alanlarında reformcuydu. Hobbes da reformcuydu, ama onun reformları genellikle farklı bir yöne gidiyordu. Bu kişilerden bazıları –Morley gibi– Kalvenci olsa da çoğunlukla Arminiusçu tarzdaki bir liberal teolojiyi, Hobbes'a özgü Kalvenciliğe tercih ediyorlardı. Ayrıca Hobbes'un savunduğu mutlakıyeti değil, kısıtlı bir monarşiyi tercih ediyorlardı. Hyde gibi Falkland de Uzun Parlamento'nun başlarında kralın en önemli muhaliflerinden biriydi; ama nihayetinde ikisi de kralın safına geçmiş ve Falkland kral için savaşırken can vermişti.

Hobbes, Falkland'in güya kral yanlısı eylemlerinden birinin kral açısından büyük bir felaket olduğunu düşünmüş olabilirdi pekâlâ. 1642'de Parlamento, Charles'ın izlediği politikalardan duyduğu memnuniyetsizliği dile getiren On Dokuz Öneri'yi sunmuştu. Elindeki gücün kaydığını

gören Charles mutlak bir hükümdar havasından ilk kez sıyrılmıştı. On Dokuz Öneri'ye kendi adına cevap vermesi için Falkland'e izin vermişti. Bu "Cevap"ta İngiliz monarşisinin kısıtlı bir monarşi olduğunu yazmıştı Falkland:

> Bu krallıkta yasalar kral, Lordlar Kamarası ve halk tarafından seçilen Avam Kamarası tarafından ortaklaşa konur; bunlarının hepsinin de özgür oy hakkı ve belli imtiyazları vardır. ... Bu tarzda düzenlenmiş bir monarşi ... elindeki yüce ve ebedi kudreti kendisine fayda sağlayanlara zarar vermek için kullanmayabilir. ... Avam Kamarası ... para toplamayla ilgili ilk önerileri sunmakla ... ve kendi çıkarları için ... yasaları ihlal edenleri suçlamakla yetkilidir yalnızca. ... Yargı yetkisi verilmiş Lordlar Kamarası da hükümdar ile halk arasında duran mükemmel bir perde ve settir; amacı da hükümdar ile halk arasındaki hak ihlallerinde iki tarafa da yardım etmek ve her üç gücün de üstünde olması gereken hukuku adil hükümler aracılığıyla korumaktır.[47]

Leviathan'da Hobbes, bir hükümdarın yapabileceği en büyük hatalardan birinin, yönetirken ihtiyaç duyacağı bütün haklar için talepte bulunmaması olduğunu yazacaktı; bunların da en önemlileri hususi vergi koyma ve yargılama hakkıydı. Kral, Cevap'ında işte tam da bu hatayı yapmıştı. Hasımları bu Cevap'ı iyi niyet gösterisi olarak değil, zayıflık olarak görmüştü. Hobbes On Dokuz Öneri'ye verilen Cevap'ı hiçbir zaman alenen eleştirmemişti. Belki de Falkland'in yazar olduğunun farkındaydı ve takdir ettiği bir insanın itibarına halel getirmek istemiyordu.

Chillingworth'un Great Tew'da bulunması, Falkland'in Katolik annesine özellikle kırıcı gelmiş olsa gerekti. Chillingworth'un Katolik oluvermesinden sonra, onu bir müttefik olarak Londra'daki evine davet etmişti. Başpiskopos Laud'un vaftiz oğlunu kazanmaktan duyduğu keyif, onun, kızlarından birinin Katolik inancına zarar verdiğini bir gece keşfetmesiyle uçup gitmişti. Chillingworth evden ihraç edilmiş ve yolu sonunda Great Tew'a düşmüştü. Burada da Anglikan Kilisesi'nin en güçlü savunucularından biri olup çıkmıştı.

Great Tew grubunun teoloji anlayışına yöneltilen standart suçlama bu grubun "Socinusçu" olduğuydu. Bu terim gelişigüzel kullanılmıştı; ya da bir önceki bölümün terminolojisiyle söylersek, kullanılışına uygulanan ölçüt, bilişsel anlamına iyi hizmet etmiyordu çoğu kez. "Socinusçu" bilişsel olarak, Üçlü Birlik (teslis) öğretisini yadsıyan bir teolog

olan Faustus Socinus'un takipçisi anlamına geliyordu. Ama bu terim dinsel meselelerde akla başvurduğunu iddia eden her muhalife uygulanıyordu çoğunlukla. Dolayısıyla büyük ölçüde kötüye kullanılıyordu. İlahiyattaki rasyonelliklerinden ötürü, Great Tew'in üyeleri, sözcüğün dar bilişsel tarife uymasalar da düşmanlarının bu ölçütüne uyuyorlardı. Ayrıca Chillingworth aklın izinden gittiğini iddia etse de, tıpkı Hobbes gibi, aklı aşan hakikatler olduğunu da kabul ediyordu.

Hobbes iman ile aklın bağdaştırılabileceğini hem kabul ediyor hem de bu konuda daha da ileri gidiyordu. *Leviathan*'da şöyle yazacaktı: "Her ne kadar Tanrı'nın Kelam'ında Akıl'ı aşan, yani doğal akılla ne tanıtlanabilecek ne de çürütülebilecek pek çok şey bulunsa da, Akıl'a aykırı olan hiçbir şey yoktur." Bir aykırılık varmış gibi göründüğünde "hata ya acemi yorumlarda ya da yanlış muhakemededir."[48] Ama Hobbes'un geniş Socinusçuluğu daha da baskın bir inancılıkla evliydi. İnsan aklının Tanrı ile ilgili olarak kanıtlayabileceği tek şey Tanrı'nın var olduğuydu. İnsanların Tanrı hakkında yerli yerinde inandığı hemen her şey vahiyden gelmek zorundaydı, hatta düz anlam itibariyle de doğru değildi, bununla beraber Hobbes, Tanrı'nın ebedi ve her şeye kadir olmasının düz anlam itibariyle doğru olduğunu da öne sürmüştür kimi zaman. Ne olursa olsun, Hobbes insanların, Tanrı hakkında ettikleri sözlerin betimleyici surette doğru olması için uğraşmaması gerektiğini düşünüyordu. İlahiyat, bilim değildi ve olamazdı da, çünkü insan aklının gücü çok yetersizdi. İnsanların Tanrı hakkındaki sözleri onu onurlandırmalıydı; dolayısıyla onun hakkındaki sözlerimiz övgü kabilinden şeylerle belirlenmeliydi.

Hobbes'un inancılığı, Reformasyon Protestanlığının saygın bir yönüne aitti. Martin Luther *Von der babylonischen Gefangenschaft der Kirche*'de [Papacıların Kiliseyi Ele Geçirmesi Üzerine] Hıristiyanları "felsefeye çok fazla bulaşmamaları" ve anlaşılmadığında bile İsa'nın sözlerine "aklın itaat ettirilmesi" konusunda ısrar etmişti. Chillingworth, Luther'in nasihatini onaylıyor gibi görünüyordu: "Hıristiyanlara, anlaklarını yalnızca *Kitabı Mukaddes*'e teslim etmenin sağladığı makul ve tam özgürlüğü geri verin."[49] Ama bu sözle Luther'in söylediğini kastetmemişti. Chillingworth teoloji tartışmaları konusunda hoşgörü istiyordu. Leviathan'da Hobbes, Luther'in ve Chillingworth'un sözlerini tekrarlayacak, ama bununla o da farklı bir şey kastedecekti:

"Ama Anlak'ımızın teslim olması, Düşünme yetisinin, bir başka insanın Fikir'ine Boyun Eğmesi anlamına değil, İtaat Etme İradesi anlamına gelir ki burada itaat yerli yerindedir."[50] Hobbes buyurulmuş öğretiden yanaydı. Muhtemelen Hobbes, Restorasyon'dan sonra dinsel çeşitlilik konusunda biraz daha hoşgörülü bir yaklaşımdan yana olmuşsa da (ne de olsa bizzat Charles da hoşgörüden yanaydı) *Leviathan*'da hoşgörüyü savunmamıştı.

Hobbes neredeyse bütün dinsel dili, akıl ile çatışmaktan tecrit etmek istemişti. Buna karşılık, Falkland geniş Socinusçuların en radikallerinden biriydi. Akıl nereye götürürse götürsün takip edeceğini iddia ediyordu: "Üçlü Birlik öğretisi karşıtı olduğumu ikrar etmekle kalmam, eğer aksi duruma kıyasla bana daha çok akla yakın görünürse, Türk [Müslüman] olduğumu da ikrar ederim." Falkland bu savdan hiç rahatsız olmamıştı, çünkü Üçlü Birliğe ilişkin hiçbir mantıksal sorun bulamamıştı aslında. Clarendon da Falkland'in aklın dinsel meselelerdeki kuvveti ve yardımına dair görüşünü onaylıyordu. Ağırlıklı olarak Hugh Cressy'ye (düşman Katolik Kilise safına geçmiş eski bir Great Tew üyesi) verilen bir cevaptan oluşan bir kitapta Clarendon bir noktada gerçekte Hobbes'a saldırmıştı. Clarendon şunu iddia ediyordu: Örneğin bir dinsel öğreti aklın ulaşamayacağı bir şey olsa bile, "doğru değilken doğru addedildiğinde ve bazı şeyler aklın ötesinde değilken ötesinde addedildiğinde, akıl, gerekli olan itaate, otoriteye aptalca boyun eğmeye kıyasla çok daha fazla katkıda bulunacaktır." Nihayetinde Chillingworth'un görüşü itibar görmüştü. I. Charles'ın, ölümünden sonra yayımlanan çoksatar kitabı *Eikon Basilike*'nin gizli yazarı Piskopos John Gauden 1662'de şöyle yazmıştı: "*Kitabı Mukaddes*, doğru akılla ve tüm duyularımızın tanıklığıyla düpedüz çelişen hiçbir şeyi, inanmamız için bizlere dayatmamıştır."[51]

Great Tew'ın Socinusçuluğu, Erasmus, Richard Hooker ve Hugo Grotius'un meşrebindendi.[52] Erasmus biraz kuşkucu, büyük ölçüde uzlaştırıcı bir Hıristiyan düşünürü timsaliydi ve Great Tew'ın önde gelenleri de ona hayrandı. Chillingworth, Clarendon, Hales, Cressy ve Earle ise Hooker'a hayranlık duyuyordu. Hooker, on altıncı yüzyılda Anglikan Kilisesi'ne, o zamanlar mevcut en iyi teoriye, yani Aristotelesçiliğe dayalı bir temel sağlamaya çalışmıştı. On yedinci yüzyılda Hobbes da aynı temeli, kendi çağındaki en iyi teori haline gelen şeyle, yani Galileo ile ken-

di arkadaşı William Harvey'nin modern bilimiyle sağlamaya çalışmıştı. Grotius konusunda ise, Richard Tuck, Hobbes'un siyaset felsefesinin, ne ölçüde bu Hollandalıyla başlayan bir geleneğin devamı olarak görülmesi gerektiğini ortaya koymuştur yakınlarda. Grotius, Great Tew'da çokça okunmaktaydı, bu yüzden de Hobbes ister istemez onun görüşleriyle orada (ve başka yerlerde) karşı karşıya gelmiş olsa gerekti.[53] (Hobbes, Grotius'tan hiç bahsetmez, sanırım bunun sebebi Hobbes'un olabildiğince özgün görünmek istemesi ve Grotius'un Arminiusçuluğu hakkında pek de olumlu düşüncelere sahip olmamasıdır.)

Dinde Kuşkuculuk

Great Tew'a genellikle atfedilen özelliklerden biri de kuşkuculuktur. Yerinde bir sözcük bu, ama onların kuşkuculuğu Kartezyen, felsefi ya da metodolojik değildi. Hataya ilişkin soyut ihtimallere değil, eldeki sınırlı ya da çatışan kanıtların, insanın yanılma ihtimaliyle bir araya gelerek hakikati ele geçmez bir şey hale getirmesinden müteşekkil tarihsel gerçeğe dayalıydı. Sanırım burada "ampirik" ya da "tarihsel" kuşkuculuk tabiri uygun düşüyor. Avrupa'da Katolikliğin elinde bulunan dinsel hegemonya kırıldıktan sonra ortodoksluk meselesi can sıkıcı bir hal almıştı. "Hıristiyanlığın öğrettiği hakikat nedir?" sorusu, "Hıristiyanlığın öğrettiği hakikati tanıma ölçütü nedir?" sorusuna dönüşmüştü. İkinci soruya verilen ilk cevap ölçütün *Kitabı Mukaddes* olduğuydu. Ama bu cevapta kısa bir süre sonra fark edilen bir sürü sorun bulunmaktaydı: *Kitabı Mukaddes*'i gerçekte hangi metinler oluşturuyordu? Metinlerin anlamının açık olmadığı göz önüne alındığında, kimin *Kitabı Mukaddes* yorumu doğruydu? Başka bir deyişle, hakikatin ölçütü olarak *Kitabı Mukaddes* kullanıldığında, yorum için hangi ölçüte başvurmak gerekiyordu?

Stratejilerden biri Hıristiyan öğreti geleneğini incelemekti. Hakikata ilişkin işe yarar ölçüt şu olacaktı gerçekte: Herkese, her zaman öğretilmiş öğreti doğru olmalıdır. Ne yazık ki kilise babaları üzerine yapılan tarihsel araştırmalar (bunların bir kısmı da Tew grubunun üyelerince yapılmıştı) hemen hiçbir öğretinin bu ölçüte uymadığını ortaya çıkarmıştı. Şöyle yazmıştı Chillingworth: Kimi Babalar diğerlerine muhalif, gene bu Babalar kendi kendilerine muhalif, bir çağın babalarının görüş

birliği, başka bir çağın Babalarının görüş birliğine muhalif."[54] Great Tew'daki pek çok kişiye göre, Anglikan Kilisesi'nin avantajlarından biri de Thomas, Luther ya da Calvin gibi birinin teolojisinin yükünü çekmiyor oluşuydu. Daha yumuşak, daha anlayışlı bir kiliseydi. Dolayısıyla kuşkuculuk meselesinin çözümlerinden biri, teologları birbirleriyle mücadeleye sokan tarzda öğreti beyanlarından tamamıyla kaçınmaktı.

Öğretiler hakkındaki bu genel kaygılardan iki mesele çıkıyordu ortaya: İlki Hıristiyanlığın özü meselesiydi. Kilise babalarının pek çok konuda uzlaşamadıkları ortadayken, bir öğreti evrensel bağlılık ölçütünü karşılayabilir miydi? Diğer mesele ise Hıristiyanlığın özüne ilişkin olmayan öğreti tartışmalarının nasıl çözüme kavuşturulacağıydı. Kültürel ve ulusal bir geleneğe sahip halkların, ister istemez, bir dinin özü tarafından sağlanan öğretiden daha zengin bir öğreti isteyecekleri göz önüne alındığında, dinsel tartışmalar nasıl çözüme kavuşturulacaktı? Hobbes'un Tew grubu bağlamında bu sorulara verdiği cevapların oluşturduğu duruma çok yakın bir şeyi burada yeniden oluşturabiliriz sanırım. Hobbes gruptaki tartışmalara 1637 ile 1639 arasında katılmış olsa gerekti ve grubun üyeleri 1640'ların başından beri ulusal meselelerle meşgul oluyordu. Dolayısıyla, Hobbes'un Hıristiyanlığın özü ve tartışmaları çözüme kavuşturmaya dair uygun yöntem hakkında *The Elements of Law*'da (1640 Nisan'ında kitap tamamlanmıştı) yazdıkları, Great Tew'da duydukları üzerine düşüncelerini ifade etmektedir.

İlk meseleyle ilgili olarak, Hobbes Hıristiyanlığın özünün "İsa Mesih'tir" önermesi olduğunu öne sürmüştü. "İsa Kurtarıcı'dır", "İsa Tanrı'nın Oğlu'dur", "İsa, Baba Tanrı'nın tek oğludur", "İsa, Tanrı tarafından Kutsanmış Olan'dır, günahları affedendir ve öldükten sonra dirilmiştir" formülleri ve Hıristiyanlığa ait diğer bildik beyanlar, Hıristiyanlıktaki tek, yalın hakikatin açımlamalarıdır. Hobbes bu görüşü *Leviathan*'da ve sonraları polemik tarzındaki incelemelerinin bazısında kullanacaktır.

Hobbes'un neyin Hıristiyanlığın özü sayıldığına ilişkin hükmü tüm kilise babalarının mutabık kalacağı bir öğretiydi. Ama Hobbes bu önermeyi tarihsel bir araştırma vasıtasıyla doğrulamaz. Tıpkı tutucu bir Protestan gibi, bu önermeyi *Kitabı Mukaddes*'ten alır. Şöyle yazar Chillingworth: "'Protestanların dini' tabiri, Luther'in, Calvin'in, Melancthon'un öğretisi anlamına gelmiyor benim için; Augustus ya da Geneva'nın iti-

rafı, Heidelberg'in İlmihali, Anglikan Kilisesi'nin Kuralları anlamına da gelmiyor. Ben derim ki *Kitabı Mukaddes*, bir tek *Kitabı Mukaddes*, Protestanların dinidir!"[55] Hobbes'un kutsal kitap tefsiri teferruatlıdır. Amacımız itibariyle, ana metinlerinden yalnızca ikisine değinsek yeter: "Lakin siz inanasınız diye yazılmıştır ki İsa Mesih'tir, Tanrı'nın Oğlu'dur ve buna inanmakla da onun adı sayesinde hayat kazanacaksınız" (Yuhanna 20:31) ve "İsa ... onlara dedi ki 'Gönderdiği kişiye inanmanız Tanrı'nın eseridir" (Yuhanna 6:28-29). Kendi çağında tartışmalara yol açan, Hobbes'un bu görüşü, on yedinci yüzyıl sonlarında John Locke ve Latitudinerler [bkz: Sözlükçe] tarafından tekrar ele alınmıştı. Pek çok çağdaş teolog da Hobbes'un tefsirini kabul etmektedir.

Hobbes Hıristiyanlığın özü hakkındaki görüşlerini *Kitabı Mukaddes*'e dayandırıyorsa da, sırf *Kitabı Mukaddes*'e güvenmenin Hıristiyanlar arasındaki dinsel ihtilafları önleyeceğini düşünmüyordu. Chillingworth *Kitabı Mukaddes*'in çok çeşitli yorumları için sivil hoşgörü istiyordu. Bunda hemfikir değildi Hobbes. Bir kişi gerçekte "*Kitabı Mukaddes*'in yorumu için, kendini başka birilerine tabi kılmıyorsa, *Kitabı Mukaddes*'e de tabi kılmıyor" demekti; "yoksa *Kitabı Mukaddes*'in kendisi inançla ilgili ihtilaflarda bir yargıcın görevini yerine getirebiliyorsa şayet, bir kilise teşkilatının kurulmasına niçin gerek olsundu ki?"[56] Söylediğimiz gibi, *Kitabı Mukaddes* kendi kendini yorumlayamazdı.

Kimi din adamları, Hobbes'un Hıristiyanlığı sulandırdığı yönünde itiraz etmişti. Gerçekte Hobbes'un iki cevabı vardı bunlara. Biri, İsa'nın kendi "boyunduruğunun kolay olduğunu" bizzat söylemiş olmasıydı (Matta 11:30). Ya İsa yanlış bir şey söylemişti ya da öğretisinin özü basitti. Dinin özü, çarmıha gerilip ölene kadar geçen zamanda öğrenilebilir bir şey olmalıydı, zira İyi Hırsız* bu kadar kısa bir sürede cennetle mükâfatlandırılmıştı. Hobbes haklı olarak, kimi teologun gerekli olduğunu savunduğu üzere, bir kişinin girift ve teknik teoloji bilgisine gerek duyduğunu savunmanın mantıksız olduğunu düşünüyordu: "Dikkatli olun ki felsefeyle, boş ve aldatıcı sözlerle, dünyanın temel ilkelerine dayanan insani geleneklerle kimse sizi tutsak etmesin." (Koloselilere mektup 2:8). Aslında pek çok teologun dine ilişkin gerekli hakikatler diye kabul ettiği şeyler muğlak görünmektedir.

---

* Kitabı Mukaddes'te İsa'yla beraber çarmıha gerildiği ve İsa'dan kendisini krallığında hatırlamasını istediği belirtilen bir karakter-ç.n.

Hobbes'un ikinci cevabı şuydu: Rakiplerinin Hıristiyanlık için gerekli görmek istediği çoğu şeyi, yani ilk Hıristiyanlık amentülerindeki önermeleri, aslında Hobbes "İsa Mesih'tir" temel önermesinin beraberinde getirdiği şeyler olarak kabul ediyordu, dolayısıyla bunlar da öze ilişkindi. Hobbes *The Elements of Law*'da, bu temel önermenin, "İsa Tanrı'dır, Baba Tanrı'nın tek oğludur, Tanrı tarafından gönderilmiştir, günahları affedendir, dünyanın kurtarıcısıdır" şeklindeki önermeleri de beraberinde getirdiğini iddia etmişti. Sonraki yapıtlarında Hobbes bu temel önermenin beraberinde neler getirdiğine dair daha da güçlü iddialar ortaya atacaktı. Bunlar, Üçlü Birlik de dahil, ilk Hıristiyanlık amentülerindeki tüm akidelerdi. Bu önermelere alenen inanılmasının gerekli olmadığı varsayılıyordu. Tahminimce Hobbes teoloji konusunda suya sabuna dokunmadan tarafsız kalmak istiyordu. Bir yandan Hıristiyanlığın özünü teşkil eden şeyleri herkesin inanabileceği ölçüde basit kılmak ve öze ilişkin hususlar hakkında tarikatlar arasındaki ihtilafların önüne geçmek istiyordu. Diğer yandan Anglikan Kilisesi'nin eski Hıristiyan amentülerini kabul etmek ve Otuz Dokuz Madde'yi formüle etmek münasebetiyle tanıdığı girift ve geleneksel Hıristiyanlık öğretisini de benimsemek istiyordu. Hobbes'un zihni, Anglikanizmin uslu çocuklarına özgü dinsel esnekliğe sahipti. Hem kurtuluşun yalnızca imanla geleceğini hem de hayırlı işlerin önemli olduğunu ikrar ediyordu. Gelgelelim, hayırlı işlerin "gayret" ya da doğru şeyi yapma "iradesi" olarak anlaşılması gerekiyordu. Anglikan Kilisesi'nde bulunduğu varsayılan meziyet, "şu değil bu"dan ziyade, *sic et non*, yani "evet ve hayır", "hem ... hem de ..." stratejisini benimsemesiydi. Göründüğü kadarıyla, bu proje övgüyü hak ediyor etmesine, ama ne Hobbes'un çağdaşları ne de bizim açımızdan ikna edici.

Bu da bizi ikinci meseleye, yani öze ilişkin olmayan konulardaki öğreti tartışmalarının nasıl çözüme kavuşturulacağı meselesine getiriyor. Hobbes insanların, Hıristiyanlığın özüyle tatmin olamayacağını biliyordu. İnsanın şeylerin kökenine ilişkin merakı ve gelecek korkusu, çevrelerindeki kavramsal alanı biraz da olsa doldurmalarını gerekli kılıyordu. Bu durum, Pavlus'un Korintlilere mektubunda "Pavlusçuların, Apolloncuların ve Petrusçuların" varlığını açıkladığı gibi, on yedinci yüzyılda da "tarikatların, Papacıların, Luthercilerin, Kalvencilerin, Arminiusçuların vs." varlığını açıklamaktadır.[57] Pavlusçu tarikatlar kadar modern tari-

katlar da bir ihtilaf kaynağıydı. Bir tarikatı öbüründen ayıran öğretiler ve uygulamaların hepsi, imanın "kurtuluş için gerekli" temel hususlarının tersine, "üstyapı" [*superstruction*] idi.[58] Great Tew grubundaki diğer üyelerin düşündüğünün aksine, bir dinin oluşumunda ve evriminde ortaya çıkacak kaçınılmaz tartışmalar düpedüz görmezden gelinemez ya da hoşgörülemezdi. Bunların bir mekanizmayla çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Katolik Kilise'nin papacı devletlerde yaşayanlar için muhteşem bir aracı vardı elinde: Papanın yanılmazlığı öğretisi. Ama bu araç İngiltere'de, Fransa'da ya da Almanya'da, aslına bakılırsa başka hiçbir yerde işlemezdi, çünkü Hobbes'a göre, papanın İngilizler, Fransızlar ya da Almanlar üzerinde hiçbir otoritesi yoktu. Hobbes İngiltere'de, monarşik yanılmazlığa dayalı bütünleyici öğretiyi destekliyordu.

Chillingworth'un evvelce Katolikliğe geçişi bu muhakemeden ilham almıştı: (1) Hıristiyanlar için yanılmaz bir kılavuzun bulunması gerekli olduğundan ve (2) Katolik Kilisesi'nden başka da kılavuz bulunmadığından, Katolik Kilisesi yanılmaz olmalıydı. Çok geçmeden (1) numaralı öncülün yanlış olduğunu düşünmeye başlamıştı. İnsanlar için yanılmazlık diye bir şeyin bulunmadığını düşünüyordu; aklın kullanılmasıyla en fazla ahlaki kesinlik elde edilebilirdi. Hobbes bu savdaki yanlışlığın (2) numaralı öncülde bulunduğunu düşünüyordu. Aslında her Hıristiyan ulusun yanılmaz bir kılavuzu, yani hükümdarı vardı. Hükümdarı var eden akdin şartları uyarınca, uyruk, nefsini korumayla ilgili olan her şey konusunda karar verme hakkını hükümdara devrediyordu ve bunlara dinsel tutum da dahildi. Varsayıma göre, hükümdar Hıristiyan olduğu için, kurtuluş için gerekli olan temel iman hususunu beyan ediyor ve buyuruyordu. Dolayısıyla hiçbir uyruk hükümdara itaat ediyorum diye ebedi kurtuluşu konusunda korkuya kapılmamalıydı. Hükümdarın din konusunda buyurduğu her şey salt üstyapı olup uyruğun gelecekteki varlığını tehdit edemezdi. Uyruk da hükümdarın verdiği, kendisinin hayatını tehlikeye atmayan her dinsel buyruğa itaat etmekle yükümlüydü: "Böylece iman ile adalet burada kesişir."[59]

Hobbes'un ölçüt sorununa getirdiği teolojik çözüm, çoğu İngiliz rakibininkine kıyasla iki büyük avantaja sahipti. İlk olarak, siyasi sonucu itibariyle İngiliz anayasasına uyuyordu. İkinci olarak, felsefi sonucu itibariyle de ampirik ya da tarihsel kuşkuculuğu çözüme kavuşturuyordu. Bu tür kuşkuculuk sahici ve doğrulanmış olduğundan hiçbir epistemo-

lojik çözümü bulunamazdı. (Nitekim bu kuşkuculuk, Kartezyen kuşku gibi, tipik felsefi kuşkuculukla karşı karşıya konmalıdır; felsefi kuşkuculuk sahici değildir ve dolayısıyla epistemolojik bir çözüm arayışındadır. oysa böyle bir çözüm mümkün değildir gerçekte.)

Hobbes'un çözümü hüküm niteliğindeydi. Bir otoritenin doğru Hıristiyan öğretisi addedilen şeyi koşula bağlaması gerekiyordu ve bu otorite de hükümdardı. Dinsel ihtilafları çözüme kavuşturan beyanların iki bileşeni vardı: Bunlardan biri, öğretinin kendisini ifade eden önerme içeriğiydi; diğeri de bu içeriği ifade eden "kuvvet" idi. Bu iki bileşen "İsa'nın Tanrı olduğunu beyan (ya da tayin) ederim" gibi bir cümlede ayırt edilebilirdi. "Beyan (ya da tayin) ederim" ibaresi, sözün kuvvetini ifade ediyordu; sözün tümünün şu durumu ortaya koyduğunu gösteriyordu: Beyanın içeriği, otorite sahibi kişi tarafından uygun bir şekilde dile getirilmesi sayesinde doğru olur. "İsa Tanrı'dır" cümlesi içeriği ifade eder. "Olimpiyat Oyunları'nın başladığını beyan ederim" ve "Davalıyı suçlu buluyorum" cümleleri sırasıyla atletizm ve hukuk alanlarında nasıl iş görüyorsa, söz konusu cümlenin tümü de dinsel alanda öyle iş görür. (Bildirimsel ifadeler, doğal gerçekler sayesinde değil, tesis ettikleri gerçekler sayesinde doğruluk kazanır.)

Bu tür bir çözüme karşı çıkanlar bunun yapaylık ve uzlaşımsalcılık koktuğunu düşünür. Hobbes'un öğretisine karşı bu itirazlar alenen dile getirilmemiş olsa dahi, Hobbes'un verebileceği cevap oldukça açıktır: Yapay olan genellikle iyi, doğal olan ise genellikle kötüdür. Sivil hükümet, hiyerarşi ve mülkiyet hakları yapay ve iyidir. Doğal durum, eşitlik, mülkiyetin olmayışı ise doğal ve kötüdür. Doğa yasaları iyidir ama bunun sebebi büyük ölçüde, insanları yapay bir durum kurmaya yönlendirmesi ve böyle bir durumda nasıl davranılacağını öğretmesidir. Uzlaşımsalcılık konusunda ise, Hobbes insanlık durumunun bundan başka bir şeye pek de imkân vermediğini iddia ederdi. Doğru aklın himayesine sığınanların asıl maksadı, kendi akıl yürütmelerinin galip gelmesiydi. Hobbes, insanları bölen hemen her meselede bir gerçeklik payı olduğunu yadsımaz. Hobbes'un söylemek istediği şudur: İnsanların, huzuru korumak adına kendi seçtikleri otoritenin kararına saygı gösterip uymaktan başka bir alternatifleri yoktur, çünkü her insanın kendi doğal aklını kullanmasını sağlayarak, hakikatin ne olduğuna dair yaygın bir kabul oluşturmak imkânsızdır. Uzlaşımsalcılıktan daha iyi bir alternatif yoktur. Hobbes'a

göre, aklın gücü dinsel meselelerde nispeten küçüktür: "Dolayısıyla insan, aklının gücünü aşan, Tanrı'nın doğası hakkında hiçbir hususu akıl yoluyla incelememeli, ya da *Kitabı Mukaddes*'ten akıl yoluyla sonuç çıkarmamalıdır. Bu münasebetle Aziz Pavlus, Romalılar 12:3'te iyi bir ilke sunar: 'Hiçbir insan anlayışını aşan şeyleri anladığını zannetmesin.'"

Vicdan Özgürlüğü

Son zamanlarda, kimi araştırmacılar Hobbes'un vicdan özgürlüğü konusuna heyecanla sarıldığını öne sürmüştür. Yapay ölçüde dar bir açıdan bakıldığında haklılar. Hobbes'a göre, "insanın yerleşik yargısı ve kanısı"[60] olarak vicdan, hiçbir şey insanı inandığından döndüremeyeceğine göre, özgürdür. Ama vicdan özgürlüğünün olağan anlamı bu değildir. İlk olarak, insanlar inandığı şeylere inanmakta özgür olmadığından (inançları insanlara deneyimleri tarafından dayatılmaktadır) inançların özgür olduğunu söylemek tuhaftır. İkinci olarak, vicdan özgürlüğünün gerekçesi, vicdanın bir tür bilgi ya da en azından kutsal bir şey olduğu inancına dayandırılır çoğunlukla. Hobbes bu iki hususu da kabul etmez. Kendi vicdanlarının yargılarına başvuran insanlar "söyledikleri şeyin doğruluğunu bildiğini"[61] düşünür, oysa yalnızca onların kanısıdır bu. Üçüncü olarak da vicdan özgürlüğü kişinin kendi inançlarına göre hareket etmeye dayalı ahlaki hakkı beraberinde getirir çoğunlukla. Ama Hobbes bu son görüşe hiç sıcak bakmaz. *Elements of Law*'da bu öğretiyi, isyanın altı sebebinden biri olarak sayar. Vicdan özgürlüğünü savunmanın, safdilleri kaygan bir zemine çekmeye yönelik bir taktik olduğunu düşünür adeta:

> Ama şimdiye kadarki deneyimlere göre hakikat apaçıktır: İnsanlar vicdan özgürlüğünün yanı sıra eylem özgürlüğüne de taliptir; bununla kalmaz, başkalarını kendi fikirlerine ikna etme özgürlüğüne de taliptir; bununla da kalmaz, zira her insan ister ki otorite sahibi hükümdar, insanın kendisininkine benzeyen fikirlerden başka hiçbir fikrin ortaya atılmasına imkân tanımasın.[62]

Hatta Hobbes, daha *Elements of Law*'u yazarken şunu belirtmişti: "Hiçbir beşeri yasa, bir insanın vicdanını zorlamayı amaçlamaz" meğer ki bu insan kendi vicdanına göre hareket etmek istesin. İnsanlar, "dillerini ya

da vücutlarının başka bir yerini"[63] yasayı ihlal edecek bir şekilde hareket ettirme hakkına sahip değildir. Dahası Hobbes, bir insanın kendi "şahsi vicdanına"[64] aykırı hareket etmemesi gerektiği yolundaki fikrin "kökünü kazımak"tan yanaydı. Uyruklar hükümdarlarına itaat etmekle yükümlüydü ve bu yükümlülük vicdana ilişkin iddialarla hafiflememekteydi.

Vicdan özgürlüğü konusunda dine dayalı savunmalar Hobbes'a özellikle yanlış görünüyordu. Elinde *Kitabı Mukaddes* vardı. Bu bapta pek çok pasaj zikretmişti: "İnsanların koyduğu her türlü nizama –gerek her şeyin üstünde olan krala, gerekse kötülük yapanların cezalandırılması için kral tarafından gönderilen amirlere– Tanrı adına tâbi olun" (1. Petrus 2:13-14). Hobbes, Pavlus'tan bir alıntıyla devam etmek amacıyla, uyrukları kölelere ve çocuklara benzetir: "Ey çocuklar, her hususta anne babanıza itaat edin; ey köleler, fani bedene bürünmüş efendinize her hususta itaat edin" (Koloselilere mektup 3:20-22). Bu ihtarlar kategoriktir: İtaat her hususta gereklidir. Hobbes'a göre, bir Hıristiyan, Hıristiyan bir devlette hiçbir çatışma yaşayamaz. Dini ve dünyevi otorite birleşmiştir. Hükümdar, Anglikan Kilisesi'nin başıdır. Hükümdarın otoritesi üzerinde hiçbir kısıtlama bulunmadığı anlamına gelmez bu. Hıristiyanlar, "kurtuluşları için zorunlu olan imanı yadsımayı" gerektiren bir buyruğa "itaat etmekten menedilmiş"tir.[65] *Leviathan*'da da aynı görüşü savunur Hobbes.

Hobbes *Elements of Law*'da, Hıristiyanlar arasında, İsa'nın insanlardan ne tür bir dinsel teşekkülün izinden gitmesini istediği konusu ile dinsel otoritenin temelinin ne olduğuna dair ihtilaf bulunduğunu söyler. Mevcut seçenekleri belirtir: "Soru şu: O [İsa] bizlerle papa aracılığıyla mı, piskoposlar ve papazlar meclisi aracılığıyla mı, yoksa her devlette bulunan iktidar sahibi hükümdarlar aracılığıyla mı konuşur?"[66] Başka bir deyişle seçenekler şunlardır: Katoliklik, *iure divino* [ilahi yasa gereği] piskoposluğa dayalı idare, *iure divino* Presbiteryenlik ya da Erastiyanizm, yani kilise papazlarının otoritelerini sivil hükümdardan aldıkları öğretisi. Hobbes, tıpkı sağgörülü Richard Hooker gibi, Erastiyanizmi savunuyordu. Hooker, her İngiliz uyruğun Anglikan Kilisesi mensubu olduğuna ve yalnızca Anglikan Kilisesi mensuplarının İngiliz uyruğu olduğuna işaret etmişti. Buradan hareketle Hooker, İngiltere hükümdarının Anglikan Kilisesi'nin başı olduğu sonucunu çıkarıyordu. Bu sav hatalı olsa da ikna ediciydi.

Hobbes'un muhakemesi de aynı sonuca çıkar, ama farklı yolları izler. İlk olarak, *Kitabı Mukaddes*'i örnek alır. Yahudiler üzerindeki dünyevi ve dini hâkimiyet Musa'da birleşmiştir. Musa'nın saltanatına iki kez meydan okunur. Bir kez, Harun ile Meryem rahip olmaları münasebetiyle tek dinsel otorite olmayı talep ettiklerinde; bir kez de insanların bağımsız bir otoriteye sahip olduğunu iddia eden bir grup asi Yahudi, Musa üzerinde otorite talep ettiğinde. Her iki durumda da insanlar aslında "şahsi vicdanlar"ının dinsel meselelerdeki nihai otorite olduğunu iddia etmişti. Tanrı her iki durumda da Musa'nın tarafını tuttuğu ve ona meydan okuyanları cezalandırdığından, Hobbes dünyevi ve dini otoritenin hükümdarda birleştiği sonucuna varır. İkinci olarak, Yahudilerin ve cennetin kralı olan İsa da dünyevi ve dini otoriteyi kendinde toplamıştı. On iki havari seçme kararı, Musa'nın yönetiminde birleşmiş İsrail kavimlerinin sayısından hareketle alınmıştı. Sonraki yıllarda Hobbes, İsa'nın evvelce ya da şu anda birilerinin kralı olduğu iddiasını geri çekecekti. Bunun yerine, İsa'nın dünyaya dönünce kral olacağını savunacaktı. Bu son öğreti İsa'nın krallığını ahret öğretisi meselesi ve şu bakımdan da siyasi açıdan anlamsız kılıyordu: Eğer İsa şu anda kral değilse, o zaman krallığı hükümdarın otoritesine temel oluşturmaz (bununla beraber hükümdarlık başka yollarla hâlâ Tanrı'ya bağlı olabilir).

Şurası açık ki başrahiplik otoritesi Musa'nın elindeydi, çünkü Harun'u bu göreve getirmişti: "Musa ... Harun için bir Tanrı, Harun da Musa için bir ağızdı."[67] Harun, Musa'nın yalnızca ağzı olduğundan, Musa'ya tabiydi. İsa bir başrahip bile tayin etmemişti; kendisi hem başrahip hem de kraldı. İnsanlığın kurtuluşu için kendini "kurban" ettiğine göre, kendisinden başka bu görevi teklif etmeye layık kim olabilirdi ki? Bunun üzerine Hobbes, İsa'nın "rahipliği, kilisede yönetimi ele almak için bizzat tayin ettiği kişilere verdiğini"[68] öne sürer. İsa'nın Göğe Yükselişi'nden sonra, "kilisenin hiyerarşisi" havarilerden ve iki ihtiyar heyetinden meydana geliyordu. Havarilerin ölümünden sonra, ihtiyar heyetindeki üstlerin adı "piskopos", astların adı da "papaz" olmuştu: "Böylelikle piskoposların yönetiminin, İsrail'in [kavimlerinin] on iki yöneticisi ve yetmiş büyüğü şeklinde, on iki havari ve Kurtarıcımızın yetmiş müridi şeklinde ilahi bir şeması oluyor."[69]

Bu noktaya kadar Hobbes'un öğretisi çok muhafazakâr niteliktedir ve okurları onun, İsa'nın "kilisede yönetimi ele almak için tayin ettiği"ni

düşündüğü kişilere ilişkin tarifininin de gene muhafazakâr bir nitelikte olacağını ummuş olabilirdi. Ama onları bir sürpriz bekliyordu. Havarilerin ve haleflerinin görevi "insanlara İsa'nın Mesih olduğunu öğretmek, cennet krallığıyla ilgili olan tüm hususlarda aynı şeyi izah etmek, ... ama hiçbir surette insanları kendilerine tabi olmaya zorlamamak" idi.[70] Hobbes'un sonradan *Leviathan*'da kullanacağı tabirle, onların nasihat verme hakları vardı ama emir verme hakları yoktu. Cennet krallığının yasaları yalnızca vicdana uygulanabilirdi. Piskopostan papaza kadar çeşitli mertebelerdeki din adamlarının yalnızca insanlara nasihat ve bilgi verme görevi bulunduğundan, zorlayıcı bir otoriteye sahip değildiler. Hıristiyan din adamlarının asi mensuplara uygulayabileceği tek yaptırım aforozdu ve bu da kendilerinin cemaatinden çıkma bildiriminden başka bir şey içermiyordu. Bilhassa "Kurtarıcımız havarilerine [ya da onların haleflerine] insanları hükümleri altına alma otoritesi tanımamıştı."[71] Bundan şu sonuç çıkıyordu ki, "bir devletin hâkim gücü hiçbir durumda dinsel bir otoriteye tabi olamazdı."[72] Hobbes kendi konumunu, hâkim gücün dinin üzerinde olduğunun savunusu olarak değil, mazbut bir insan hayatının gerekliliği olarak tasvir etmişti: "Eğer ... krallar ölüm cezasına dayanarak bir şey buyururlarsa, din adamları da cehennem azabına dayanarak başka bir şey buyururlarsa, barış ile dinin yan yana yaşaması imkânsız olur."[73]

Hükümdarın beyanlar aracılığıyla dinsel tartışmaları çözüme kavuşturma otoritesine sahip tek kişi olduğunu söylemek, beyan edeceği şeyin içeriği hakkında kendisine akıl vermek üzere din uzmanlarına bel bağlamayacağı ya da buna gerek duymayacağı anlamına gelmez. *De Cive*'de Hobbes orta yolu tutarak, beyan etme otoritesine yalnızca hükümdar sahip olsa dahi, bu beyanın içeriğinin dinsel otoritelerce belirlenmesi gerektiğini ortaya atmıştı. Anglikan Kilisesi'nin hiyerarşisindeki pek çok kişi *De Cive*'yi sevmişti, çünkü bu yapıt onlara güçlü bir teorik yapı içinde yer sağlıyordu.

Hobbes'un görüşü *Leviathan*'da önemli ölçüde değişmişti. Piskoposluğa dayalı Anglikan Kilisesi'nin adeta beyninin durmasının yanı sıra (hem Canterbury hem de York başpiskoposlukları boştu), 1649'dan sonra sürgündeki sarayda II. Charles'a en yakın bazı din adamlarınca istismar edilmesi sonucunda Hobbes, hükümdarın din uzmanlarının hükümlerine uymaması gerektiğini ama isterse uyabileceğini düşünme-

ye başlamıştı. Hobbes'un din adamlarından kötü muamele görmesinin ya da Anglikan Kilisesi'nin bitkisel hayata girmesinin, Hobbes'u fikrini değiştirmeye sevk ettiğini söylüyor değilim; bunu yapmak *post hoc, ergo propter hoc** yanıltmacasının bir örneği olabilir. Ama pek çok kişi Hobbes'un fikrini değiştirmesini tam da bu şekilde yorumlamıştır.

Chillingworth ve Great Tew'ın girift öğretilere dayalı ortodoksiye karşı çıkması, Hıristiyanlığın hiçbir öğretisinin olmadığını getirmiyordu beraberinde. Chillingworth, kurtuluş için gerekli olduğundan vahyedilen şey ile, vahyedildiği için gerekli olan şeyi birbirinden ayırıyordu. İlk kategori herkesin anlamasının gerektiği ve anlayabileceği öğretileri içeriyordu. Hıristiyanlıktaki hakikatin özü olarak "İsa Mesih'tir" formülünü benimseyen ilk kişi Hobbes'tu. Restorasyon kilisesinin resmi teologları, Hobbes'u öğretiyi sulandırmakla suçlamıştı. Gelgelelim yıllar sonra Locke ile Latitudinerlere, hiçbir atıfta bulunmadan Hobbes'un formülünü benimsemişlerdi. Clarendon, 1670'lerin başında yazdıklarında, dinin özüne ait olmayan pek çok hususun gerçekten dinin özüne ait olduğunu zanneden din adamlarını eleştirmişti. Clarendon'a göre, İç Savaş ile ilgili olarak dine dair esas husus siyasiydi. Hobbes'un *Leviathan*'da, ruhani ile dünyevi alanlar arasında sahici bir ayrımın bulunduğunu yadsıdığı bölüme Clarendon'ın tek itirazı, çok kısa oluşuydu. Hyde, Hobbes'un bu ayrımın insanları "çift görmeye" sevk etme amaçlı olduğu yolundaki gözlemini beğenmişti. B.H.G. Wormald'ın Clarendon için söylediği aynen Hobbes için de söylenebilir: "[Kanaatince] Devlet'in Din'i hukuk ve siyasetti. ... Dünyevi alanın bir altbölümü olarak dinsel alanın hükümdara ait olması doğruydu. Hükümdarın kontrolünden çıkıp din adamlarının eline geçtiğinde, dinsel alan aynı derecede siyasi olsa da doğruluğa aykırı düşüyordu."[74]

Hobbes, Great Tew'ın parti çizgisi addedilebilecek ilkelerini benimsememiş olsa da, düşünsel açıdan kendini orada evinde gibi hissediyordu. Hobbes gibi, Great Tew üyeleri de zeki, irfan sahibi ve nüktedandı. Tarihsel konumlarından beklenebilecek ölçüde açık fikirli, ya da açık fikirli olmasalar bile en azından görüşlerini tartışma konusunda açıklardı. Hobbes'u Great Tew açısından uygunsuz kılan tek husus yaşıydı. Grup-

* *Lat.* İki olayın ard arda gelmesi sebebiyle, ilkini ikincisinin nedeni varsayma şeklindeki muhakeme hatası. Olası başka nedenleri devre dışı bıraktığı için hatalıdır-ç.n.

taki diğer üyelerin neredeyse tamamı Hobbes'tan en az on yaş küçüktü. 1637'de çoğu yirmilerinin sonu ya da otuzlarının başındayken Hobbes ellisine yaklaşıyordu.

Elementa Philosophiae'ın Planı

Hobbes 1642'ye dek *Elementa Philosophiae*'dan [Felsefenin Öğeleri] hiçbir bölüm yayımlamayacak olsa da, 1630'ların sonlarında planını çıkarmıştı. Yapıtın, her şeyi yalnızca şu üç şeyden birine indirgeyecek, kapsamlı bir gerçeklik irdelemesi olması tasarlanmıştı: cisim, insan, yurttaş. Demek ki *Elementa Philosophiae* üçleme olacaktı: Bir kesimi fiziğe, bir kesimi insan doğasına, bir kesimi de siyaset felsefesine ayrılmıştı. Bu üç kesimin yayımlanması 1658'i bulacaktı. "Kesim" [*section*] sözcüğünü bile bile kullandım, çünkü Hobbes'un bu üç kitap için kullandığı sözcüktür bu ve Richard Tuck'ın da gösterdiği üzere, Hobbes'un bu sözcüğü kullanımı, Hobbes'un kendi fizik teorisini ne zaman geliştirdiğini kestirmeye dair önemli bir ipucu sağlar.[75] *Elementa Philosophiae*'ın 1642'de yayımlanacak ilk kitabı, üçüncü kesim olarak tasarlanmış *De Cive* [1642, *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri-Yurttaşlık Üzerine*] idi. Popülerliğinden dolayı 1647'de genişletilmiş ikinci baskısı yayımlanmıştı. On yılı aşkın bir süre sonra, 1655'te yayımlanacak ikinci kitap, mantıken ilk kesim olan *De Corpore* [Cisim Üzerine] idi. 1658'de yayımlanacak üçüncü kitap ise mantıken ikinci kesim olan *De Homine* [İnsan Üzerine] idi.

Üç bölüm de en başta Latince yazılıp yayımlanmıştı. Hobbes hayattayken, *De Cive* ile *De Corpore*'nin ayrıca çevirileri de yayımlanmıştı. Gelgelelim bu çevirilerin etrafında bir sis perdesi vardır ve bunların başlıklarından bazıları kafa karıştırıcıdır. *De Cive*'nin çevirisi 1650'de *Philosophical Rudiments concerning Government and Society* [Hükümet ile Toplum ile İlgili Temel Felsefi İlkeler] adıyla yayımlanmış olsa dahi, bundan da pek çok kez *De Cive* diye bahsediliyordu. Çeviriyi Hobbes'un yapıp yapmadığı konusunda, araştırmacılar arasında bir mutabakat yoktur. Günümüzde yaygın olan görüş yapmadığı yönündedir ki buna ben de katılıyorum. *De Corpore*'nin çevirisi ise Latince versiyonundan bir yıl sonra çıkmıştı. Araştırmacılar arasında, çeviriyi Hobbes'un yapıp yapmadığı konusunda gene bir mutabakat

yoktur. Bana öyle geliyor ki Hobbes bu yapıtın hepsini değil, yalnızca bir kısmını çevirmiştir. *De Homine* ise topyekûn hâlâ çevrilmemiş olsa da, uzunca bir bölümünün çevirisi 1972'de yayımlanmıştı. Bu bilgileri özetlersek iyi olur:

ELEMENTA PHILOSOPHIAE (Felsefenin Temel Öğeleri)

1. *De Corpore* (1655; çevirisi 1656'da yayımlandı)
2. *De Homine* (1658; çevirisi 1972'ye dek yayımlanmadı ki o da kısmi bir çeviridir)
3. *De Cive* (1642, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskısı 1647'de yayımlandı; çevirisi de 1650'de *Philosophical Rudiments concerning Government and Society* olarak yayımlandı)

Hobbes'un üçlemesinin şeceresinin karışıklığı yetmiyormuş gibi, dahası da vardı. 1640 ilkbaharının sonlarında bu yapıtlardan hiçbiri daha ortada yokken Hobbes *The Elements of Law, Natural and Politic*'i [Hukukun Doğal ve Siyasal Öğeleri] müsvedde halinde neşretmişti. Bu yapıt 1650-51'de iki kısım halinde, *Humane Nature* ve *De Corpore Politico* başlığıyla yayımlanmıştı. Bu başlıkların, *Elementa Philosophiae*'daki bölümlerin başlıklarına benzemesi okurun başını döndürebilir. Aslında 1650-51 tarihli bu iki kitabın başlığı, alıcıyı *Elementa Philosophiae*'ya ait bazı bölümleri satın alıyor olduğuna inandırmak amacıyla seçilmişti yayımcılar tarafından. Aslına bakılırsa bunların içeriği, tasarlanan üçlemedeki mütekabil bölümlerin içeriğine de çok benzemektedir.

Sürgün

Bir entelektüel merkez olarak Great Tew grubu İngiliz İç Savaşı ile beraber yok olup gitmişti. Savaşta saf tutmaya mecbur olduklarında hemen hepsi krala bağlı kalmıştı. Falkland ile Godolphin savaşta, Chillingworth hapishanede, Aglionby da bir veba salgını sırasında hayatını kaybetmişti. Waller'ın kral adına Londra'yı zapt etme planı başarısızlığa uğrayınca Kıta Avrupa'sına kaçmıştı. Nihayetinde Clarendon, Morley ve diğer üyeler sürgüne gitmiş ve Restorasyon'dan sonra dahi irtibatlarını kaybetmemişti. Nedir ki grup dağılmıştı.

1638'de Prens Charles maiyetinde vali olarak tayin edilen Newcastle, siyasi bir engel haline geldiğinde, 1641'de bu görevden azledilmişti. (Strafford'ı Londra Kulesi'nden kurtarmaya yönelik bir komploya katılmıştı.) İç Savaş'ın ilk bölümünde kuzeyde kralcı birlikleri komuta etmişken, Marston Moor'da yenilmesinden sonra Kıta Avrupa'sına kaçmıştı Newcastle. Hobbes'u da beş yıl sonra ilk kez, 1645'te görmüştü.

Savaş Hobbes'un diğer arkadaşlarını da dağıtmıştı. Devonshire bizzat katılmamıştı savaşa. Kendisinin ve diğer sekiz soylunun kralı desteklemekle itham edilmesinden sonra, Devonshire savaşın patlak vermesinin üzerinden çok geçmeden Kıta Avrupa'sına kaçmıştı. Cesur ve amansız bir savaşçı olduğunu evvelce kanıtlamış olan kardeşi Charles ise kalıp savaşmış, 1643'te Gainsborough savaşında ölmüştü. Bunun üzerine Christian yıkılmıştı. Hayatta kalan tek çocuğu olan Devonshire'a, İngiltere'ye dönüp parlamento hükümetiyle uzlaşması ("birleşmesi") ve servetlerini olabildiğince koruması konusunda ısrar etmişti. Bu strateji işe yaramıştı. Devonshire, İngiltere'ye döndükten sonra, İç Savaş'ın geri kalanında vaktinin çoğunu Latimers, Buckinghamshire'da geçirmişti. Onunla irtibatı sürdürmüştü Hobbes. 1646 Eylül'ünde Devonshire'a altı yaşındaki oğlu William (son Devonshire kontu ve ilk Devonshire dükü) için özel hoca bulması konusunda yardım etmişti. Samuel Sorbière'in talebi üzerine Hobbes, M. du Prat'ı tavsiye etmek niyetindeydi. Cumhuriyet [bkz. Sözlükçe] döneminde Devonshire, Latimers'den Hardwick'e taşınmıştı. (Restorasyon döneminde Chatsworth'a dönmüştü Kont.)

Devonshire ile annesi Christian, tutsak düşmüş kralı, *New Model Army* [Yeni Model Ordu, bkz. Sözlükçe] tarafından oradan oraya götürülmesi sırasında görmüştü. Kral onların evinde bir gece geçirmişti. Christian kralın davasını güçlendirmek için elinden geleni yapmıştı. Hamilton dükü ve diğer kişilerle, kral adına şifreli yazışmalar yürütmüştü. 1650'de Londra'ya taşınmış ve kralı tekrar başa geçirmek için gayret sarf etmişti. II. Charles bundan minnet duymuş ve onunla 1660'larda ara sıra yemek yemişti. Birtakım sebeplerle kral, Devonshire'a mesafe koymuştu. Restorasyon döneminde sarayda hoş karşılanmayan Devonshire bu yüzden Londra'ya nadiren gelmişti. Bu durum oğlu William'ın hoşuna gitmemişti. Nihayetinde William, York Dükü James'in veliahtlıktan ihraç edilmesini desteklemiş ve Oranjlı William'a sağladığı desteğin karşılığında da ilk Devonshire dükü olmuştu.

5. Bölüm

Hukukun Doğal ve Siyasal Öğeleri 1640

Tarih MS 1640; olağandışı bir veba topraklarımızı kırıp geçirdi, bunun sonucunda da irfan sahibi sayısız insan ölüp gitti. Bu vebanın bulaştığı her insan, ilahi ve insani hakkı sırf kendisinin keşfettiğini zannetti. ("Vita Carmine Expressa")

Kısa Parlamento

I. Charles'ın 1639'da, Toplu Dua Kitabı'nın kullanımını dayatmak üzere İskoçya'yı istila etmesi fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Yeterli bir ordu toplayamamıştı. Sorunlarından biri, Stuartların da daimi sorunu olan, yeterli para bulamamaktı. Charles'ın, bir ordu kurmasına yetecek parayı ancak Parlamento'nun temin edebileceğine inanması mantıklıyken, Parlamento'nun bunu yapacağına inanması mantıksızdı. Kral, on yılı aşkın bir süre sonra gerçekleşecek bu ilk parlamentoyu toplamaya hazırlanırken, kendisini destekleyeceğini düşündüğü çeşitli kişilerle görüşmüştü. Bu kişilerden biri de Devonshire olabilirdi. 1640 Ocak'ında Devonshire, yanında adamıyla beraber, kralla görüşmüştü.[1] Büyük ihtimalle yanındaki Hobbes'tu. Ne konuşulduğuna dair elde hiçbir kayıt yok, ama büyük ihtimalle siyaset, muhtemelen Hobbes için ileriye yönelik bir görev de konuşulmuştu, zira bu görüşmenin üzerinden çok geçmeden Devonshire, Hobbes'u Avam Kamarası adaylığı için öne sürmüştü. Devonshire'ın serveti ve itibarı göz önüne alındığında, Hobbes'u aday göstermesi çok etkili olsa gerekti. Ama yeterince etkili değildi. Seçmenler onu kabul etmemişti: "Ensesi kalınlar [*derbymen*] Bay Hobbes'un seçilmesine fırsat vermemeye kesin kararlılar."[2] Hobbes epey tartışma yaratmış olsa gerekti, ama bunun sebebine dair hiçbir kanıt yok elimizde. Seçim kaybetmek utanç vericiydi ve Hobbes'un kendini ne kadar önemsediği göz önüne

alındığında, hiç kuşku yok ki küçümsenmiş hissetmişti. Bir daha da hiçbir zaman bu denli girmemişti siyasetin içine. Gelgelelim kendini kralın davasına adamış bir siyaset teorisyeni olarak kariyeri başlamak üzereydi.

Kısa Parlamento Nisan'da toplanmıştı. Kral İskoçya'ya tekrar savaş açmak için para istiyordu, ama üyelerin çoğu her şeyi sırasıyla ele almak istiyordu. Akıllarından geçen ilk şey de gemi vergisi, zorunlu vergiler, avans para, ödenekler vs, yani on yılı aşkın bir süre önce yakındıkları hususlardı. İki taraf da uzlaşmaya yanaşmamıştı ve kral Parlamento'yu feshetmişti. İki taraf da öncesine göre çok daha amansız ve hüsran doluydu. Parlamento'ya göre, kral güvenilmezdi; krala göre ise Parlamento itaatsizdi.

Hobbes'un *The Elements of Law, Natural and Politic*'inin ithaf yazısı 9 Mayıs 1640 tarihini taşımaktadır, ki bu da Parlamento'nun feshinden dört gün sonraya denk geliyor. Yıllar sonra, *The Elements*'in Parlamento üyeleri arasında karışıklık yarattığını hatırlayacaktı. Hobbes kendisine duyulan öfkeyi, aynı yılın sonraki dönemlerinde Uzun Parlamento'nun açılmasının akabinde İngiltere'yi terk etmesinin baş sebepleri arasında saymıştı. Kısa Parlamento'nun bitişi ile *The Elements*'in üzerindeki tarih arasında kalan kısa süre göz önüne alındığında, bazı araştırmacılar Hobbes'un yapıtının Parlamento üyelerini nasıl olup da etkileyebileceğini merak etmektedir. Aslında bu süre hiçbir sorun oluşturmuyor. Bazı erken tarihli ve muhtemelen eksik versiyonlar Nisan'da ve Mayıs'ın ilk günlerinde ortalıkta dolaşıyor olabilirdi. British Library ve Chatsworth'te *The Elements*'in az çok eksiksiz bir versiyonundan birkaç nüsha bulunmaktadır. Ayrıca Tudor döneminde ve Stuart döneminin başlarındaki parlamentolar, kurumdan ziyade bir sonuç olarak hakkınca tarif edilmekle birlikte pek çok Parlamento üyesinin varlığı oldukça değerli görülüyordu. Londra'daki çeşitli yerlerle, özellikle de Inns of Court* ile bağlantıları bulunuyordu ki bu da onları Parlamento'nun feshinden çok sonra şehirde tutmuş olsa gerekti.

The Elements'in 1640 ilkbaharında okunduğunu varsaydığımızda, insanları niçin kızdırdığını anlamak kolaylaşır. Burada dile getirilen bazı hususlar, Kısa Parlamento'nun başarısızlığını çevreleyen olaylarla doğrudan ilişkiliydi. I. Charles Parlamento'dan kendisine para verilmesi

* Londra'da baro işlerini gören dört cemiyetin genel adı-ç.n.

konusunda karar çıkmasını istiyordu, Parlamento ise bunu reddetmişti. Hobbes bu reddin gerekçesiz olduğunu düşünüyordu. Hobbes'a göre, bir devlete katılırken her insanın "itaat etmeyi akdettiği kişiye gücünü ve elindeki araçları bırakması gerekiyordu; böylelikle emredecek kişi, onların araçları ve gücü sayesinde korku salarak" onları birleştirebilirdi.[3] Bu ilkenin Charles'ın gemi vergisi toplamasına, şövalyeliği zaptına, yurttaşların evine zorla asker yerleştirilmesine uygulandığı, okurları için bariz olsa gerekti. Ayrıca Hobbes, "kamusal eylemleri kınayarak çoğunluğun arasında popülerlik ve beğeni toplayacak, bu yolla da devletin içinde kendi yanına insan çekip hizip yaratabilecek olanlara katı cezalar verilmesini"[4] önermişti. Aslında Charles da Parlamento'nun feshinden sonra birkaç üyeyi tutuklatmıştı; şahsi eşyaları arandığında suç unsuru olan hiçbir şey bulunmadığından bazısı serbest bırakılmıştı. (Bu kişilerden biri de Warwick kontu ve Devonshire'ın kayınbiraderi Robert Rich'ti.) Strafford krala şöyle demişti: "Onlardan [krala muhalif olanlar] bazısını asmadığınız takdirde başınıza iş açarlar."[5] Hobbes'un *The Elements*'taki görüşleri kendisini Strafford'ın safına geçiriyordu.

Şu ana dek Hobbes'un gündelik meselelerle ilgili olarak takındığı tavırlardan bahsettim. *The Elements*'taki siyaset teorisi ise daha ciddi itirazlar ortaya çıkarmış olsa gerekti. Bu yapıt *Leviathan*'a özgü öğretilerin hemen hepsini içeriyordu.

The Elements of Law, Natural and Politic'in Yapısı

Başlığının da ima ettiği üzere, *The Elements* iki kısımdan oluşuyordu. Doğal yasalar, sivil hükümetin temelini teşkil eden, hem insan psikolojisine ilişkin betimsel yasalar hem de doğaya ilişkin normatif yasalardan oluşuyordu. Siyaset yasaları da sivil hükümete ilişkin yasalardı ve bu başlık altında genel açıdan siyaset felsefesi irdeleniyordu.

Psikoloji: Aklın ve Tutkunun Art Alanı

Hobbes, Newcastle'a yazdığı ithaf yazısında, insan doğasının iki kısımdan, akıl ve tutkudan meydana geldiğini söyler. İnsan doğasının

bu şekilde bölümlenmesi, ruhun zihin ve irade şeklinde klasik bölümlenişinin modern bir dönüşümüdür. Aristotelesçiler ile Thomasçılar zihni, iradeden üstün görüyordu. İrade insan bedenini, zihnin kararlarını yerine getirmesi amacıyla hareket ettiriyordu: Zihin ister, irade yapar. Augustinusçular ve Ockhamcılar ise iradeyi, zihinden üstün görüyordu. İrade zihni yönetiyordu. Hobbes'un görüşü bu ikinci geleneğin devamıdır. Ona göre, tutkunun akla kıyasla bir nevi üstünlüğü vardır. Tutkular insanları eyleme geçirir. Hobbes'a göre, pek çok insanın yanılgıya düşerek kişinin cismani bir parçası zannettiği irade, aslında kişinin eyleme geçmeden önceki son tutkusu ya da arzusundan ibarettir.[6] Demek ki iradi bir eylem, tutkunun sebep olduğu her tür eylemdir. İnsanlar genellikle yalnızca bir nesneye duyulan arzuların, iradi eylemlere sebep olduğunu düşünse de, Hobbes korkuların, yani zarar vermekten kaçınmaya yönelik arzuların da iradi eylemlere sebep olduğunu öne sürer. Aristoteles'in müsaadesiyle Hobbes şöyle düşünür: Gemisini ve dolayısıyla kendini kurtarmak amacıyla değerli eşyalarını denize atan bir denizci iradesiyle hareket etmektedir, zira ediminin sebebi nefsini koruma arzusudur. Eşyalarını denize atması mecburi değildir, çünkü denizcinin boğulma seçeneği de bulunmaktadır.

Burada arzu değil, eylem (daha doğrusu kişi) iradidir. Arzular kişinin kontrolünde değildir. Çeşitli dış uyaranların ve gayri iradi biyolojik süreçlerin sonucu oluşurlar. Sözgelimi, ortalıktaki bir ekmek parçasını yeme arzusu hem açlık addedilen beden devinimlerinin hem de ekmeğin görünmesinin bir birleşimidir. Arzu seçimlik değildir. Aslında Hobbes'a göre, arzularımızı seçme fikri mantıken saçmadır: Eğer kişinin bir arzuyu arzulaması mümkünse, o halde kişi arzuyu arzulamayı da arzulayabilir ve bu böyle sonsuza kadar gider. Kaldı ki arzular akıl tarafından da niyet edilmez. Akıl niyet etmekten ziyade, tutkuları amaçlarına ulaştıracak araçları hesaplar. Akıl "Ekmeği ye" demez; "Eğer açlığını gidermek istiyorsan, elini uzat, ekmeği al, ısır, çiğne ve yut" der. Kişinin arzusunu ifade eden önermeyi eklemek ise kişinin kendisine kalmıştır: "Açlığımı gidermek istiyorum." Hobbes'un salt hesap olarak akıl kavramı on yedinci yüzyılda hemen herkese itici gelmişti (çağdaş pek çok insan için hâlâ da öyledir). Gelgelelim bilişsel bilimlerdeki araştırmaları yönlendiren de budur. Hobbes'un akla dair görüşü, onu tarihsel açıdan özgün kılan en iyi savlarından biridir.

Hobbes, insanların özgür iradeleri bulunduğu iddiasına metafizik açıdan karşı çıkıyordu. Doğanın kapalı bir sistem olduğunu ve her olayın da bir sebebinin olması gerektiğini düşünüyordu. Ama özgür iradeyi savunanların standart düşüncesine göre, insanın iradesi doğal sebep zincirinin bir şekilde dışında kalıyordu ve iradi edimler de önceki olayların sebep olmadığı olaylardı.

Zihin ve iradenin önemine takılıp kaldıkları için, hem Aristotelesçi hem de Augustinusçu gelenekten olanlar, zihnin ya da iradenin eyleme geçmesinden, hatta kimi zaman daha da kötüsü "zihnin idrak"ından söz ediyorlardı. Hobbes bu tür tumturaklı ve kendi iddiasına göre, gerçekte hiçbir anlam taşımayan dilden nefret ediyordu. Zihin ve irade gibi şeyler mevcut olsa bile, düşünen ve eyleyen, söz konusu skolastik yanıltmacalar değil insanların ta kendisiydi, tıpkı görmeyi gözün değil insanın gerçekleştirmesi gibi. Hobbes'un psikolojisinin geri kalanından mantık bakımından bağımsız olan bu husus, bana son derece sağduyulu geliyor.

Hobbes'un psikolojiyi hükümsüz kılmayı ya da en azından radikal bir biçimde yeniden yorumlamayı istemesinin özel bir sebebi vardı. Zihin ve irade, maddesel olmayan bir ruh öğretisiyle yakından ilişkiliydi ve ruh fikrinin de Hobbes'un felsefesinde neredeyse hiçbir rolü yoktu. Hobbes'a göre ruh diye bir şey olacaksa bile yaşam için gerekli olan maddenin zerresi olabilirdi ancak. Var olan tek tözün cisimler olduğu konusunda son derece katıydı. Dolayısıyla ruh, hangi anlamda var olursa olsun bir cisimdi. Melekler cisimdi. Hobbes'a göre Tanrı bile cisimdi. Bütün bunlar *The Elements*'ta açık açık ortaya konmamışsa da, üstü kapalı olarak mevcuttu.

Akıl ve Tutku

Hemen hemen bütün felsefeciler gibi, Hobbes da aklın tutkuları yönlendirmesi gerektiğini, aklın düzene sokmadığı tutkuların felaket getireceğini öne sürmüştür çoğu kez. Akıl tarafsızdır, dolayısıyla da "ihtilaf ve tartışmadan azade"dir. *The Elements*'ta Hobbes aklın "yalnızca sayıları karşılaştırmaya ve devinim" ve "tasım yapmaya yaradığını" söylemişti.[7] Sonraları ise, aklın hesap yapmaktan, yani toplama ve çıkarma yapmaktan ibaret olduğunu savunacaktı. Safi hesap bakımından, "hakikat ve insanın çıkarları"[8] birbiriyle çelişmez. Gelgelelim tutkular aralıksız

bir rekabet içindedir, üstelik hem her bireyde, hem de bireyler arasında böyledir bu. (Tutkular, akla karşı savaş açmanın yanı sıra, iç savaşa da girer.) Hiç kimse arzularının boşa çıkmasını istemez. Bu da şu sonucu doğurur: "Akıl insana ne kadar sık karşı geliyorsa, insan da akla o kadar sık karşı gelecektir." Hobbes'un bu çatışmayı kısa yoldan çözme stratejisi, "adalet ve politika"ya ilişkin ilkeleri ortaya koymak için bir tek aklı kullanmaktır. Bunun sonucunda belli meselelerin nasıl ele alınabileceği çıkarsanabilir ki böylelikle hukukun yapısı topyekûn "karşı konulmaz"[9] olacaktır. Bu noktada da insanların tutkuları bu yapıyı devirmeye muktedir olamayacaktır. Hobbes bu stratejinin aynısını iki yıl sonra *De Cive*'de de benimsemiş, bu nedenle yapıtını siyasete ilişkin geometrik bir tanıtlama olarak sunmuştu.

Quentin Skinner, Hobbes'un *The Elements*'ta tutkuya karşı aklı, retoriğe karşı mantığı kollarmış gibi yaptığını ve bu kitapta retorik unsurlar kullanmadığını öne sürmüştür. Ben bu konuda kuşkuluyum. İlk olarak, bir yazar retorikten kaçındığını iddia etti diye, gerçekten de kaçındığı sonucuna varamayız. (Tartışmalı fakülte toplantılarında şimdiye dek şahit olduğum en belagatli konuşma şuydu: Konuşmacı sandalyesinden kalktı, ceketini alıp, sanki bir Roma senatörünün peleriniymişçesine sol omzuna astı ve "Ben irfan sahibi meslektaşlarım kadar belagatli değilim; toplum içinde iyi konuşamıyorum" vs. dedi. Mesele neydi hatırlamıyorum, ama bunun nasıl da muhteşem bir şekilde sunulduğunu hatırlıyorum.) Aslında, kişinin bir şeyi yapmasına girizgah olarak, bu şeyi yapacağını yadsıması en büyük retorik araçlarından biridir: bile bile görmezden gelmek. Bu meseleyi etraflıca tartışmak için yerimiz yok ama şu var ki Hobbes'un retorik araçlarına dair ilk kanıt Newcastle'a yazdığı ithaf. Hobbes burada iyi bir retorik uygulaması için gereken en önemli iki koşulu yerine getiriyor. İlk olarak, efendisine itaatini ilan ederek ve tarafsızlık iddiasında bulunarak (güncel siyasi bir meseleyi tartışmayı reddediyor Hobbes) okura kendini sevdirmeye çalışıyor. İkinci olarak, Hobbes okura yeni ve önemli bir şey, yani barışın temel ilkelerini sağlamayı vaat ediyor. Dahası, kitabında retoriğe başvurduğunu inkâr etmez Hobbes, mantığın ağır bastığını söyler yalnızca. *Leviathan* ile kıyas kabul etmese de, *The Elements* gene de etkileyici bir yapıttır. Hobbes'un retoriğe karşı tavrının değiştiği kabul edilebilirse de (retorik *The Elements*'ta hiç itibar görmemiş, *Leviathan*'da biraz da olsa itibar görmüştür), retorik unsurların *The Elements*'ta hiç bulunmadığı doğru değildir.

Sonraları Hobbes, Parlamento üyelerinin kral ve izlediği politikalar aleyhinde konuşmasının etkili olduğunu görünce, aklın, tutkuları dizginlemekte tek başına yetersiz kaldığını idrak etmeye başlamıştı muhtemelen. *Leviathan*'da Hobbes bilinçli olarak, aklı belagatle sarmalamış ve bu yolla da aklın insanları doğru davranışlara sevk edeceğini ummuştu. (Buradan hareketle Hobbes'un, aklın tutkuları etkileyebileceği görüşüne mantıken bağlı olduğu sonucuna varmak mümkün.) Söz konusu kitabın en sonunda, insanlardaki çeşitli gerilimlerin, kimilerini akıl ile tutkunun son kertede uzlaşmaz olduğu sonucuna götürdüğüne hükmeder Hobbes. Ne yazık ki Hobbes bu meseleyi net bir şekilde ortaya koymaz. Tek bir bireyde mevcut olan, akıl ile tutku arasındaki, bir tutku ile başka bir tutku arasındaki, doğruluk ilkeleri ile fikir arasındaki gerilimleri birbirine karıştırır; bir yerde de akıl ile fikir ve tutku birleşimini karşılaştırır. Ayrıca bu karışıma, pek çok birey arasında mevcut olan ve farklı farklı tutkular, arzular ve fikirlerden kaynaklanan gerilimleri katar. Kimi zaman da meseleyi "akıl ile belagat"[10] arasındaki bir çatışma olarak sunar.

Hobbes'un bu mesele için sunduğu çözüm ikna edici olmaktan uzaktır. "Eğitim ile disiplin"in[11] ihtilaflı unsurları uzlaştırmanın anahtarı olduğunu iddia ederek iyi bir başlangıç yaptıktan sonra, bu işten vazgeçer aslında. Akıl ile duygunun ("yargı ile fantezi"nin) nasıl bütünleştirilebileceğini göstermek yerine, birbirleriyle sürekli yer değiştirmeleri gerektiğini öne sürer. İnsanı yönlendirirken "insanın hedeflediği amacın gerektirdiği ölçüde"[12] sırayla iş görürler. Bu farazi çözümde bazı boşluklar var. Bunlardan biri aklın güdüleyici değil, tamamen araçsal olduğu varsayımı. Diğeri de Hobbes'un çözümünün, hangi durumda aklın, hangi durumda duygunun hükmedeceğini kimin ya da neyin belirleyeceğini açıklamamasıdır. Kararı verecek olan akıl mıdır, yoksa duygu mu? Eğer kararı veren insanın kendisiyse, şu soru tekrar ortaya çıkar: Kararını akla mı, yoksa duyguya mı dayanarak verecektir? Üçüncü bir mesele de şu: Bir yandan akıl ile fantezi (ya da tutku) ardı sıra birbirinin yerini alıyorsa, bunlardan ikisi de eyleme sebebiyet verir mi? Eğer verebiliyorlarsa, o halde çoğu kez akıl bir insanı doğru yola getiriyorken, tutku o insanı yoldan çıkaracak demektir. Hayatı yaşamanın sarsak bir yoludur bu. Öte yandan, eğer akıl eylemin sebeplerinden değilse, ne işe yaramaktadır peki? Akıl, insanın arzuladığı şeye nasıl ulaşacağına dair hesap

yapmaksa, o zaman arzular kötüyse, sonuçlar da kötü olacak demektir. Dolayısıyla doğru davranışın reçetesi bu olamaz.

Hobbes'un çözümü iflas etse de, vardığı sonuç (ve kışkırtıcı retoriği) yerindedir: "Ne yasalardan korkmak ile bir halk düşmanından korkmamak arasında, ne de zarar görmekten sakınmak ile başkalarını mazur görmek arasında bir çelişki vardır. Dolayısıyla bazılarının düşündüğü gibi, insan doğası ile toplumsal ödevler arasında hiçbir tutarsızlık yoktur."[13] Hobbes haklı olmasına haklı ama yanlış sebeplerle. Aslında akıl ile duygu arasında çatışma bulunduğu yolundaki yaygın görüş çapraşıktır. Bazen belli duygulara, bazen de başka duygulara sahip olmak normaldir; korkular, umutlar ve arzular rasyonel de irrasyonel de olabilir. Doğru duygular (örneğin hakikat ve adalet arzusu) bizleri rasyonel olmaya götürür.

Duyum

Skolastik felsefede, zihin ile irade ruhun yüce güçleri addediliyordu. Bir skolastik düşünür tüm bilginin duyumla başladığını öne sürdüğü zaman bile –ki çoğu bunu öne sürüyordu– duyumun zihne ulaşıncaya kadar tuhaf bir şekil aldığı kanısındaydı. Bir cismin başka bir cisme etki etmesiyle başlayan olay, maddesel olmayan bir nesneyle, yani fikirle sonuçlanıyordu. Zihin/beden karşıtlığına paralel olarak akıl/duyum karşıtlığı mevcuttu. Hobbes'un bu ikinci karşıtlığa yönelttiği saldırı, skolastik düşünceye yönelttiği saldırının ayrılmaz bir parçasıdır. Hobbes'a göre, tüm bilgi duyumla başlamakla kalmaz, devamlılık da kazanır.

İnsandaki biliş yetisi kavramları mümkün kılar. Halihazırda kavrama sebep olan şeye duyum denir. O halde imgelem, en başta kavrama sebep olan nesnenin artık etkin olmadığı durumda, insanın sahip olduğu kavram anlamına gelir. Bu açıklamanın da ima edeceği üzere, Hobbes imgelem ile hafıza arasında bir fark bulunduğunu düşünmemektedir.

Düşünmeyi duyuma indirgediği ölçüde indirgemeci olmasının yanı sıra, Hobbes'un psikoloji düşüncesi aynı zamanda mekanistik ve maddecidir de. Daha önce de söylediğimiz gibi, duyum, dışsal bir nesnenin, algılayana etki ettiği sürece, bir duyu organı üzerindeki etkisinin beyinde sebep olduğu devinime denir. Duyuma dayalı imgeler, algılanan

nesnenin bir yönünün gerçek ya da görüntü olarak yeniden üretilmesi değildir. Deneyimlenen renk ve şeklin, nesneye ait "bizatihi özellikler olduğuna" inanmak kolay olsa da hatalıdır.[14] Ama renkler ve imgeler insan zihninin dışında mevcut değildir. Descartes ve Galileo aynı şeyleri söylemiş ya da ima etmiş olsa da, Hobbes'un bakış açısı gene de yeniydi ve okurlarının çoğu için pek de inandırıcı değildi. Sezgi karşıtı bakış açısının doğruluğunu göstermek için birkaç yola başvurmuştu. Önemli hususlardan biri de güneşin imgesinin suda mevcut olduğuna dair gözlemdi. Güneş bir tane, ama imgesi iki tane olduğundan (kabaca söylersek, biri gökyüzünde, öbürü suda) bu imgeler güneşin kendisinden farklı olmalıdır. Ayrıca mum alevinin de iki imgesinin bulunması mümkündür. Alevi bu imgelerin belli biriyle özdeşleştirmek için bir sebep yoktur ortada, bu yüzden iki imge de alevle özdeş olmamalıdır. Bir başka argüman ise duyum-imgelerinin –"gözünde şimşekler çakmak" deyiminin de ifade ettiği gibi– beyni sarsmakla oluşturulabileceğine dikkat çeker. Bütün bu fenomenlerden çıkan sonuç, bir şeyin imgesinin söz konusu şeyin mevcut olmadığı bir yerde bulunabileceğidir. Buradan Hobbes imgelerin beyindeki devinimlerden başka bir şey olmadığı sonucuna varır.

Aynı sonuca diğer duyular için de benzer öncüller kullanılarak ulaşılabilir. Sesin, sese sebep olan cisimlerin içinde bulunmadığının kanıtı yankıların varlığıdır. Bir çan dilinin içinde ses yoktur, yalnızca devinim vardır. "Bizim dışımızda dünyada gerçekten de mevcut olan şeyler, bu görüntülere sebep olan devinimlerdir"[15] der Hobbes. Kaldı ki devinimlerin var olduğu yer yalnızca dış dünya da değildir. Devinim yalnızca devinime sebep olduğu için, ışığın, ses dalgalarının ve kokuların devinimleri de insanların içinde devinimden başka bir şeye sebep olmaz.

İmgelem

Nasıl duyum, dışsal nesnenin buna sebep olduğu anda meydana gelen içsel bir devinimse, yukarıda belirttiğimiz gibi, imgelem de dışsal nesnenin duyu organı üzerindeki etkisi geçtikten sonra meydana gelen gene bu içsel devinimdir. *Leviathan*'ın diliyle söylersek, imgelem yavaş yavaş kaybolan duyu demektir. Bunun, imgelemin doğasını teşkil edişi, bir analojiyle açıkça ortaya konmaktadır:

> Durgun suyun, bir taşın çarpmasıyla devinime başlaması gibi, yahut da rüzgâr durur durmaz ya da taş dibe çöker çökmez, rüzgârın güçlü etkisinin hemen sonlanmaması gibi, nesnenin beyin üzerindeki etkisi de, nesnenin işleyişi durup organ başka yöne döner dönmez sonlanmaz; bu da demek oluyor ki duyu geçip gitse bile, imge ya da kavrayış kalır, ama daha müphem kalır. ... Bu müphem kavrayışa da FANTEZİ ya da İMGELEM diyoruz.[16]

Sudaki hafif dalgalanma ile rüzgâr ya da taşın sebep olduğu devinim arasındaki ilişki neyse, duyum ile imgelem arasındaki ilişki de odur. İki durumda da aynı mekanik ilkeler iş başındadır. Tıpkı Descartes'ınkinde olduğu gibi, Hobbes'un psikoloji teorisinin de belirgin bir özelliğidir bu. *Leviathan*'da Hobbes, okurları açısından, dalgalanan su analojisinden çok daha güçlü ve tehditkâr bir analojiye başvuracaktı. Yalnızca duyumun değil, insan hayatının da tastamam makineye benzediğini iddia etmişti:

> Zira hayatı uzuvların devinimiymiş gibi, bunun başladığı yeri de bedenin içindeki ana bir parçadaymış gibi görüyorsak, o zaman niçin her otomatın (tıpkı bir saat gibi, kendini yaylar ve çarklarla hareket ettiren makineler) yapay bir hayatı olduğundan söz etmeyelim? Zira sanki bir zanaatkâr tarafından yapılmışçasına, kalp bir yaydan, sinirler yaylar yığınından, eklemler de bir sürü çarktan ibaret olup bütün vücuda devinim kazandırmıyor mu?[17]

Dil

Fikirler zihnimizde, kâh düzenli kâh düzensiz bir şekilde birbirini izler. Özel bir yardım olmadığı takdirde, insanlar her iki durumda da bu fikirleri hatırlayamaz. Bu özel yardım da rastgele "işaretler", yani fikirlerin imleri olan sözcüklerdir. O halde sözcüklerin ve dilin baş işlevi, insanın hafızasına yardım etmektir. İletişim ise ikincil bir işlevdir. İletişim kurmak, konuşmacıdaki fikrin aynısını dinleyicinin de düşünmesine sebep olacak bir sözcük kullanmak demektir ve ilk işlevi gerektirir; eğer insanlar sözcüklerin anlamını hatırlamasaydı iletişim de başarılı olamazdı. Hobbes'un görüşü şahsi-dil teorisi modelidir; bu görüşe göre, bir sözcüğün ya da cümlenin anlamı, yalnızca konuşanın sahip olduğu

bir varlıktır. Şunu aklına bile getirmez Hobbes: Her insanın fikri şahsi olduğuna göre, dinleyicinin bir sözcük duyduğunda düşündüğü fikir ile konuşanın düşündüğü fikrin aynı olup olmadığını bilmenin hiçbir yolu yoktur. (Hobbes, rastlantısal işaretlerin niçin fikirlerin kendisinden daha kolay hatırlanabileceğini ya da bir sözcüğü, sözgelimi siyah şeylerin, adaletin ya da mercanköşkün değil de beyaz şeylerin adı olan "beyaz" gibi bir sözcüğü tam olarak neyin meydana getirdiğini söylemez.) Çoğu kez pek çok şey için aynı sözcük kullanılır, tıpkı "kedi" sözcüğünün bütün kediler için kullanılması gibi. Hobbes'a göre, pek çok şey için tek sözcük kullanılması tümellere niçin inanıldığını açıklar. Aslında, "adlar dışında tümel hiçbir şey yoktur"[18] diye öne sürer. Hobbes'un nominalizminin düpedüz ifadesidir bu.

İndirgemeci Maddecilik

Bilme yetisinin içeriği gündelik yaşantımızın fenomenal nitelikleri olan görüntüler, sesler, kokular ve dokunsal hislerdir. Bu niteliklerin gerçekte dış dünyada olduğu su götürmez görünebilir. Ama Hobbes böyle olmadıklarını söyler. Galileo'nun araştırmalarından ikna olan Hobbes'un savına göre, bir duyu deneyiminin içeriği, bunlara sebep olan nesnede değil, bunları duyumsayan kişi ya da canlıda bulunur. Renkler, sesler, kokular ve nesnelerin hissedilen dokusu dünyanın kendisinde mevcut değildir. Mevcut olan tek şey cisimlerdir ve bunlar da öyle bir şekilde yapılanmıştır ki, bize etki ettiklerinde ya dolaysız ya da dolaylı yoldan bedenimizde, özellikle de beynimizde ve kalbimizde, belli devinimlere sebebiyet verirler, böylelikle bizler de mevcut deneyimlerimize sahip oluruz.

Bu husus, beyindeki ve kalpteki devinimler ile niteliksel deneyimler arasındaki kesin ilişki meselesini gündeme getirir. Kimi zaman Hobbes devinimlerin deneyimlere sebep olduğunu öne sürüyor gibidir. Ama görünen o ki Hobbes'un aklındaki esas düşünce, deneyimlerin devinimlerle özdeş olduğudur: Devinimler yalnızca devinimlere sebep olur. Devinimden yola çıkıp başka türde bir şeye varmanın hiçbir yolu bulunmadığına göre, deneyimlerin kendisi de devinim olmalıdır. Hobbes'un öğretisi buysa, ki bence öyle, o zaman devinimlerin mevcut hislerine nasıl sahip

olabildiği konusunda Hobbes'un bir şeyler daha söylemesi yerinde olacaktır. Ne var ki bu konuda hiçbir şey söylemez. Görünen o ki bu olgu karşısında ne hayret etmiş ne de kafası karışmıştır.

Bilim

İki tür bilgi vardır Hobbes'a göre: Biri duyumla, öbürü de önermelerle ilgilidir. Dili gerektirmeyen duyumsal bilgi, önermeye dayalı bilginin temelidir. Duyumsal bilginin kaydına da tarih denir. *The Elements*'i yazdığında, tarihin bilime kıyasla, düşünsel açıdan daha değersiz olduğunu düşünüyordu Hobbes.[19]

Bilimsel bilgi ise önermelerden meydana gelir. Yani esasen dilseldir ve "dildeki adların düzgün kullanımına"[20] dayanır. Hobbes, *The Elements*'ta önermelerin hem doğru hem de apaçık olması gerektiğini söyler. Öncelikli olarak tümel ve olumlu önermeler üzerine düşünen Hobbes şunu öne sürer: Yüklem konumundaki ifade, özne konumundaki ifadenin adlandırdığı şeylerin tümünü adlandırdığı zaman önerme doğrudur. Bu görüş, "Bütün insanlar ölümlüdür" gibi tümel olumlu önermelerde sorunsuz iş görse de tümel, olumsuz önermelerde iş görmez. "Hiçbir insan köpek değildir" cümlesini doğru kılan şey, yüklem konumundaki ifadenin, özne konumundaki ifade tarafından adlandırılan şeyleri adlandırmıyor oluşudur. Hobbes'un teorisini hem yorumlamak hem de kurcalayarak bazı itirazların önüne geçmek için pek çok yol var; ama nihayetinde teorisi işe yaramıyor. Hakikati tanımlamak zor olsa da, Hobbes'un kendi gayretleriyle bu sorunları hiçbir zaman görememiş olması talihsizliktir. On beş yıl sonra, *De Corpore*'de temel olarak aynı görüşü savunacaktır.

Bilimsel bilginin diğer bileşeni ise "açıklık"tır [*evidence*]. Gündelik dilde, bir şeyin kanıtlara dayanarak açıklığa sahip olması [*evidence*] ile apaçık olması [*evident*] arasında bir fark vardır. "Açıklık"a belirsizlik, "apaçık"a ise kesinlik eşlik eder genellikle. Hobbes'un "açıklık" ile kastettiği, önermelerin hemen yukarıda tanımlanan anlamda apaçık olması gerektiğidir. Biliminsanının kullandığı sözcükler, bunların karşılığı olan fikirleriyle doğrudan bağıntılı olmalıdır. Eğer fikirler gerekli olmasaydı, o zaman papağanlar bile biliminsanı olabilirdi.

Dili şahsi hale getiren bu dil teorisi uyarınca, aslında Hobbes bilimi de esasen şahsi hale getirmektedir. Buna karşılık Robert Boyle ve Royal Society'nin (Hobbes buradan ihraç edilecektir) diğer üyeleri bilimin kamusal ve komünal mahiyetini vurgulamaktaydı. On yedinci yüzyıl İngiltere'sinde biliminsanı olmak için, yalnızca itibar sahibi insanları kabul eden bir kulübün üyesi olmak gerekiyordu neredeyse. İşin ironik yanı, 10. Bölüm'de de göreceğimiz üzere, Hobbes Royal Society'de bu durumu tersine çevirip oradakileri yeterince kamusal olmamakla eleştirecekti.

Peki Hobbes ampirik miydi, yoksa akılcı mı? Bunun cevabı bu terimlerin nasıl tanımlandığına bağlıdır. Bir önermede yer alan ad niteliğindeki tüm sözcüklerin, duyuma kadar izinin sürülebilmesinin gerekli olduğunu savunması bakımından ampiriktir. Tüm bilimsel bilgilerin zorunlu olduğunu savunması bakımından da akılcıdır. Ampirik terimi, bilimsel önermelerin ampirik olgulara dayalı bildirimler olduğunu savunmak anlamına geliyorsa, Hobbes ampirik değildir. Akılcı terimi de bazı bilimsel önermelerin analitik olmadığını savunmak anlamına geliyorsa, akılcı değildir.

Duygular

Felsefeciler duygulardan ziyade akılcılık hakkında konuşma eğiliminde olup ekseriyetle de aklın duygulara göre üstün olduğunu öne sürerler; bunun sebebi de muhtemelen kendilerinde duygudan çok akıl bulunduğunu düşünmeleridir. Çoğunlukla da böyledir ne yazık ki. Hobbes ise akıldan ziyade duygulara önem verir. Bizim duygular diye adlandıracağımız şeyi, Hobbes tutkular ya da duygulanımlar diye adlandırır, çünkü tüm klasik felsefeciler gibi Hobbes da duyguları, bir canlının, kendini dünyaya yönlendirmesinin ve dünyayı deneyimlemesinin bir yolundan ziyade, şeylerden etkilenmesinin ya da onlara tepki vermesinin yolları olarak düşünüyordu. Hobbes'a göre, duyguların yeri kalpti. Duyulardan kaynaklanan ve sonra beyne gelen devinimler beyinde durmuyordu. Kalbe gidiyor ve burada "yaşamsal" devinime ya katkıda bulunuyor ya da engel oluyordu. Katkıda bulunan devinimler haz olarak, engel olanlar ise acı olarak deneyimleniyordu. *Leviathan*'da Hobbes bu kalp devinimlerini, dış dünyanın varolduğuna dair inancı izah etmek için

kullanacaktı. Kalp, kafadan gelen devinimleri aldığında, dışarıya doğru karşı-devinim oluşturuyordu; insanlara, duyumlarına dışsal nesnelerin sebep olduğu fikrini veren de işte bu karşı-devinimdi.

Tıpkı bir fikrin beyindeki bir devinim olması gibi, hazlar ve acılar da kalpteki ve kalp çevresindeki devinimlerdi.[21] Hazlar hayatı zenginleştiren, acılar ise hayatı fakirleştiren devinimlerdi. Hobbes'un izahına göre, kokain hayatı zenginleştiren bir madde olurdu.

Hobbes'un fizik düşüncesi basit olduğundan, temel duygular hakkındaki görüşleri de basittir. Fizikte bütün sebeplerin bir nesneyi ya ittiğini ya da çektiğini savunur. O halde biraz kabaca söylemek gerekirse, haz bir canlıyı hazza sebep olan nesneye doğru çekerken, acı da canlıyı acıya sebep olan nesneden uzağa iter. Bu çekilmeler ve itilmeler bizatihi görünür değildir, gelgelelim yeterince çok sayıda ve güçlü olduklarında, görünür bir davranış meydana getirirler. Ama haz ile acının temel birimleri görünmeyecek kadar ufaktır. İster nesneye yaklaşma, ister nesneden uzaklaşma şeklinde olsun, salt hareket yönleri bakımından tasavvur edilen bu devinimler farklı adlarla, yani sırasıyla "iştah" ve "tiksinti" diye adlandırılır. Bu durum Hobbes'un niçin "iştah sevinçtir"[22] dediğini de açıklar. Açlık çeken çocukların ıstırabı düşünüldüğü takdirde, bu söz düşüncesizce söylenmiş zalimane bir kanı gibi görünebilir. Bu durumda Hobbes'un söyleyeceği şey şudur muhtemelen: Yiyeceğe duyulan iştahla özdeş olan azıcık sevinç, bu iştaha eşlik eden başka şeylerin sebep olduğu büyük ıstırap tarafından ezilmiştir.

Girişimler

Hem iştah hem de tiksinti "girişim" diye adlandırılır. Girişim fikri, 1640'tan itibaren, Hobbes'un hem psikoloji hem de fizik düşüncesinde önemli bir yer tutmaya başlamıştı. *De Corpore*'de girişimi, başka kavramları açıklamak için kullanmıştı Hobbes. Direnç, bir cismin zıt yönde hareket eden başka bir cisme karşı girişimde bulunması demekti.[23] Bir cisim üzerindeki basınç, başka bir cismin ilk cisme karşı girişimde bulunması demekti. Karşılıklı basınç da zıt girişimlerden kaynaklanıyordu.

Şunu biliyoruz ki girişimler doğada bir bütün olarak var olmalıdır, çünkü görünür her devinim, kendisi de devinim olan daha küçük bir

parçaya bölünebilir; sonra bu parça da tekrar bölünebilir ve böylece sonsuza kadar gider. Hobbes, *De Corpore*'de girişimi ölçülemeyecek kadar küçük bir hareket diye tanımlar. Bu da girişim kavramını göreli hale getirir. Sözgelimi bir santimden daha küçük mesafeleri ölçebildiğimizi varsayalım. O zaman bir santimin yarısı kadarlık bir hareket, bu sistem dahilinde girişim sayılacaktır. Eğer bir santimin dörtte biri kadarlık mesafeleri ölçebiliyor olsaydık, o zaman bir santimin yarısı kadarlık bir hareket girişim sayılmayacaktır. Girişim kavramının bir de zamansal olarak uygulanışı vardır. Sözgelimi bir saniyelik zaman aralığından daha az aralıkları ölçebildiğimizi varsayalım. O halde yarım saniyede meydana gelmiş bir devinim anlık bir hareket olarak algılanacaktır, gelgelelim Hobbes her devinimin biraz zaman aldığının farkındadır. Bu sonuç Hobbes'un görüşlerindeki bir tutarsızlığı açığa çıkarır: Aynı zamanda Hobbes her sebebin, yarattığı sonuçtan daha önce meydana geldiğini, dolayısıyla da anlık bir hareketin mümkün olmadığını da savunmaktadır, ama Hobbes zamansal girişim kavramı uyarınca, bu görüşlere bağlıdır mantıken.

İndirgemeci Psikoloji

Hobbes psikolojisinin özü bütünüyle indirgemecidir. Bilme yetisini ve duyguları fiziğe indirgemeyi istemesinin yanı sıra, farklı şeyleri imliyor gibi görünen pek çok sözcüğün aslında aynı şeyi imlediğini, olsa olsa çağrışım bakımından bir fark taşıyabileceğini savunur. *The Elements*'ta "haz", "iştah" ve "sevgi"nin "aynı şeyin farklı hususlarına karşılık gelen farklı adlar"[24] olduğunu söyler. Her bir sözcük, bir nesneye yönelik bir girişimi imler ama ilki duyumu, ikincisi devinimi, üçüncüsü de nesne üzerindeki sahipliği çağrıştırır. "Korku" sözcüğü "tiksinti" ile aynı şeyi imler, ama bu sözcük korku nesnesi mevcut olduğunda değil, ortaya çıkmasının beklendiği durumlarda kullanılır.[25]

Çeşitli duyguları, belli nesne ya da amaç türleriyle beraber, iştaha ve tiksintiye indirgeme tasarısı *The Elements*'ta zaten mevcuttur. Ama bu tasarı *Leviathan*'da daha etraflıca yürütülmüştür. Örneğin Hobbes'a göre, korkaklık kişinin amaçlarına en az hizmet eden bir nesneye duyulan iştahtır. Öfke "anlık cesaret"tir[26] ve cesaret de bir nesneye duyulan

tiksintiye ilaveten, tiksinti nesnesine karşı koyarak bu nesnenin ortadan kaldırılabileceği kanısıdır. Dolayısıyla öfke, bir nesneye ani tiksinti duymaya ilaveten, tiksinti nesnesine karşı koyarak bu nesnenin ortadan kaldırılabileceği kanısıdır.

Bu analizlerin çoğu mevcut halleriyle başarısız olsa da, önemli olan tasarının genel şemasıdır. Birbirlerinden çok farklıymış gibi görünen şeylerin temelde çok benzer olduğunu, fiziksel ya da maddesel olmayan diye sınıflandırılması gerekliymiş gibi görünen şeylerin de aslında fiziksel ve cismani olduğunu göstermek istiyordu Hobbes. Onun tasarısını günümüzde biyokimyacılar ve beyin fizyolojistleri yürütüyor ve psikolojik kavramların yerine kimyasal ve fiziksel kavramları koyuyorlar: Açlık belli beyin hücrelerinin ve kan dolaşımı sistemindeki belli kimyasalların belli bir durumuna denir. Hobbes'un tasarısı çağdaş biliminsanları tarafından gerçekleştiriliyor olsa da, Hobbes duygulara ilişkin fizyolojik değil de kavramsal analizler sunduğu için analizlerinin modası geçmiştir artık. Yani Hobbes sözgelimi korku ve öfke kavramlarını kimyasal maddelere ya da özel fiziksel durumlara değil, iştah ve tiksinti kavramlarına bağlamıştı.

İyi ile Kötü

Hobbes'un en çok yankı uyandıran öğretilerinden biri iyi ile kötünün doğası ile ilgiliydi. *The Elements*'ta şöyle diyordu: "Her insan, kendi hesabına, keyif aldığı ve hoşuna giden şeyi iyi, hoşuna gitmeyen şeyi ise kötü diye adlandırır."[27] Bu cümle muğlaktır, çünkü kimi zaman şeyler, olmadıkları şeylermişçesine adlandırılır. Frank Sinatra çoğu kez "büyük bir hayırsever" diye adlandırılmış olsa da öyle değildir. O halde şunu sormamız gerekiyor: "İnsanlar hazlarını ve acılarını 'iyi' ve 'kötü' diye adlandırdıklarında bu kullanım doğru mudur, yoksa yanlış mı?" Hobbes'un iyi ve kötü kavramlarını *Leviathan*'da ortaya atışı bu muğlaklığı gidermemektedir, çünkü burada da "adlandırma" tabirini kullanır. Gene de sanırım şurası açık ki,"iyi" dediğimiz şeyin bizler için hiç değilse kısa vadede iyi olduğunu düşünür Hobbes.

Dolaysız her haz duyumunun uzun vadede iyi olduğu anlamına gelmez bu. Hobbes iyi ve kötü tabirlerinin karışık ya da kafa karıştırıcı

olabileceğinin farkındadır, çünkü hazlar ve acılar art arda gelebilir; haz ve acı zincirleri de sanki tek bir şeyden ibaretmişçesine birleştirilip "iyi" ya da "kötü" diye adlandırılır çoğu kez. Sarhoşluğun verdiği his iyi, ama içki sersemliğininki kötüdür. Peki sarhoşluk ile içki sersemliğinin bir araya gelmesi iyi midir, yoksa kötü mü? Hobbes cevabın, her bir durumun uzunluğuna ve yoğunluğuna bağlı olduğunu söylerdi. Eğer her şey hesaba katıldığında acıdan çok haz varsa, o zaman iyidir; bunun tersi ise, o zaman kötüdür. İnsanların başı belaya girer çoğu zaman, çünkü dolaysız ve kısa vadeli hazlara duydukları arzunun uzun vadeli hazlara duydukları arzuya baskın çıkmasına izin verirler. Dolayısıyla da mutsuz olurlar. Hayatı tanımlamak için kullanıldığı üzere, mutluluk bir durum ya da koşul değil, haz veren ya da tatmin eden deneyimlerden oluşan bir etkinlik ya da sekanstır: "Saadet ... refaha ermiş olmaya değil, refaha erme sürecine bağlıdır."[28] *Leviathan*'da Hobbes bu hususu daha da provokatif bir şekilde ortaya koyar. Skolastik felsefecilerin bin yıldır "summum bonum"[29], yani bütün insanların ortak hedefi olan ve çabalamaların bittiğini işaret eden tek bir amaç diye adlandırageldiği bir şeyin mevcut olduğunu yadsır.

Dolaysız kısa vadeli hazların peşinden gitmek insanların tabiatında vardır. Bu tabiatı alt etmek için gereken şey, yapay bir şeydir. İlk olarak, sivil hükümettir bu yapay şey. İkinci olarak, uzun vadeli hazzın elde edilme yollarını ve bu hazzı elde etme gücünü sağlayan eğitim ve disiplindir. Hobbes'un iyiliğe ve kötülüğe ilişkin izahatında, pek çok insanın itiraz edebileceği iki özellik vardır. İlki iyilik ve kötülüğün kökten göreli olmasıdır. Bizatihi iyi ya da kötü diye bir şey mevcut olmayıp yalnızca belli bir insan için söz konusudur ve farklı tabiatlardaki insanların farklı iştahları bulunduğundan, herkes için iyi ya da herkes için kötü diye bir şey yoktur.[30] İtiraz edilebilir ikinci husus ise çoğu zaman pek göze çarpmaz: Hobbes iyilik ve kötülük kavramlarını ahlak alanından çıkarıp insan psikolojisi alanıyla sınırlar. Aslında, "iyi bitki", "iyi hırsız", "iyi resim", "iyi şarkıcı" gibi tabirlerin de apaçık gösterdiği gibi, "iyi" ile "kötü"nün esasında ahlak terimi olmadığını öne sürerken haklıdır Hobbes. Doğası gereği iyi ve kötü olan şey önceden kural olarak ortaya konamaz; önce gözlem yoluyla keşfedilip sonra betimlenir. İnsanların iyi olan şeyin peşinden gidip, kötü olan şeyden kaçmaları doğal olsa dahi, Hobbes'un izahına göre, iyilik ile kötülük, yükümlülük ya da ahlaka bağlı değildir esa-

sında. İyilik ile kötülük, hükümdar belli eylemleri, sırasıyla, buyurduğu ya da yasakladığı takdirde, yükümlülüğe olumsal olarak bağlı hale gelir.

İlk itiraza kısmi bir cevap olarak (Hobbes'u savunmak amacıyla) şunu belirtmek gerekiyor: İyiyi ve kötüyü insanlar için göreli hale getirmek, özünde yanlış değildir. Örneğin anne baba olmak, sevgili olmak, İsrail'in Tanrı'sı olmak, özünde itiraz edilemeyecek göreli kavramlardır. Beğenilerin farklı olması da esasında itiraz edilebilir bir şey değildir. Bir insanın hamburger, bir başkasının sebzeburger sevmesinde, ya da bir insanın gofret, bir başkasının tofu sevmesinde ne sakınca vardır ki? Dahası, göründüğü kadarıyla Hobbes "iyi" ile "kötü"nün mevcut anlamlarını bildirmeyi amaçlamaktadır, yoksa bunları tembih ediyor değildir. Aslında Hobbes herkesin anlık iyiliklerin (yani arzuların) peşinden gitmesine izin verilmesi halinde, uzun vadede kesinlikle ıstırabın ortaya çıkacağını kabul eder. İnsanların, doğal arzularının yerine hükümdara ilişkin (yapay) arzuları koymasının gerekli olduğuna inanmasının sebebi işte budur. Hükümdarın iyi diye kabul ettiği şey, herkes için iyidir, dolayısıyla da sivil devletlerde nesnel iyiliğe eşdeğer olan bir şey mevcuttur.

İkinci hususla ilgili olarak, "iyi" ile "kötü"yü ahlakın sözdağarcığından çıkarıp atmanın itiraz edilebilir hiçbir yanı yoktur, yeter ki ahlakın yaptığı iş –insanların mutluluğuna katkıda bulunma ve etkileşimlerini düzenleme işi– başka bir şeylerle tamamlansın. Bu şey de hukuktur, Hobbes'a göre. Ahlaklı olmak adil olmaktır; adil olmak da kişinin akdini ihlal etmemesi demektir. Bir akit yapmak, kişinin o akdini yerine getirmesini zorunlu kılan bir yasanın mevcut olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla ahlaklı olmak, hukukun mevcut olmasını gerektirir. Teorisi başarılı olsun ya da olmasın, Hobbes kendi hukuk kavramının, işbirliği, nezaket, şükran ve diğer tüm burjuva ya da Hıristiyanlık erdemlerini ahlaki olarak belirlemek için kullanılabileceğini düşünüyordu.

Zihnin Tutkuları

Hobbes'un insanlara ilişkin kinik görüşleri, sonraki yapıtlarında olduğu kadar *The Elements*'ta da apaçık ortadadır: "Gıpta etmek, kişinin rakibi tarafından geçilmesinden duyduğu kederin yanı sıra kendi yeteneği sayesinde, o rakiple ileride aynı seviyede olacağını ya da onu geçeceğine dair umut taşıması demektir. Haset ise bu kederin, rakibinin başına

gelebilecek bir talihsizliğin hayal edilmesinden alınan zevkle bir arada bulunmasıdır."[31] Bir önceki bölümde Hobbes'un kinizminin, gülmeye ilişkin görüşlerinin özünü oluşturduğunu görmüştük.

Şehvet ile aşk aynı şeydir: Zevk vermeye ve almaya yönelik iki yanlı arzu. Başarının "çok umursayandan ziyade az umursayan" kişilere nasip olması çok daha muhtemeldir. Hobbes platonik aşk denen şeyin şehvet dolu olmadığı konusunda kuşkuludur. Kötü niyet kokmaktadır bu. Hobbes, "yaşlının, saygıdeğerlik kisvesi altında genç ve güzel olanın arkadaşlığını elde etmeye çalışmasının"[32] platonik aşka bedensel bir nitelik kazandırdığını düşünür. Bu da dolaylı olarak, Sokrates'i art niyetli bir ihtiyar diye tasvir etmek demektir.

Acımaya eşlik eden ve insanları "arkadaşlarının sefaletini seyretmeye" iten belli bir zevk vardır. Sıkıntılar konusuna gelince: Bana dokunmayan yılan bin yaşasın. Hayat bir yarışa benzer: "En önde olmak dışında hiçbir amacı, hiçbir mükâfatı yoktur. ... Mütemadiyen arkada kalmak ıstıraptır. Mütemadiyen öndekini geçmek saadettir. Pistten çıkmak ise ölümdür."[33] Bu kanılar varoluşçu absürdlük kokuyor. Ama yanlış oldukları anlamına gelmiyor bu.

Din

Hobbes'un bazı dinsel görüşleri, Great Tew grubunun üyelerinin savunduğu belli başlı görüşleri Hobbes'la ilişkilendirme bağlamında 4. Bölüm'de zaten ortaya konmuştu. Nihayetinde bu görüşleri, ya kapsamı daha geniş bir Anglikan Kilisesi'ni ya da resmi kilisenin kurumsal yapısı dışında kalan Hıristiyanları destekleyen çeşitli gruplar benimseyecekti. Bu görüşler doğası gereği liberaldir. Hobbes'un, *Kitabı Mukaddes*'in kaynağı ve vahyin, peygamberlerin ve mucizelerin doğru bir şekilde nasıl anlaşılacağı gibi konulardaki görüşleri ise daha da liberaldir; hatta o derece liberaldir ki tıpkı Richard Simon'ın, Julius Wellhausen'ın ve Kitabı Mukkaddes'in kaynağı konusunda çığır açan diğer kişilerin görüşleri gibi, Hıristiyanlık karşıtlığı ya da din karşıtlığı suçlamasına yol açmıştır. Bu görüşleri daha sonra irdeleyeceğiz. Ama Hobbes'un bazı görüşleri temelde fazlasıyla muhafazakârdı ve Reformist Hıristiyanlığa has özellikler taşıyordu.

Bu muhafazakâr görüşlerin belki de en önemlisi Tanrı'ya dair insan bilgisiyle ilgili olandır. Şöyle der Hobbes: "Yüce Tanrı anlaşılmazdır, buradan da şu sonuç çıkar ki Tanrı'ya dair hiçbir kavrama ya da imgeye sahip olamayız."[34] Çoğu kez agnostikliğin ya da gizli bir ateistliğin ifadesi gibi yorumlanagelmiş olan bu sav, on yedinci yüzyıldaki standart Kalvenci öğretidir. Tanrı'nın "bizatihi anlaşılmaz"[35] olduğunu yazan Calvin ile başlamıştır bu öğreti. Dönemin belli başlı üç püriten teologu da esasen aynı şeyi söylemişti. William Ames *The Marrow of Theology*'de [İlahiyatın Özü] Tanrı'nın bizatihi olduğu haliyle, kendisi dışında kimse tarafından anlaşılamayacağını yazmıştı; John Preston da *Life Eternall: or, A Treatise of the Knowledge of the Divine Essence and Attributes*'ta [Ebedi Hayat, ya da Tanrısal Öze ve Özniteliklerine Dair Bilgi Üzerine Bir İnceleme] Tanrı'nın doğasının "doğru dürüst hiçbir tanıma uymayacağını" yazmıştı; William Perkins ise hiçbir şeyin, hatta "sağduyu ya da adalet gibi erdemlerin de, insanların tasavvur ettiğinin aksine, Tanrı için bire bir doğru olmadığını"[36] yazmıştı. *Deus absconditus,* yani insanların Tanrı'nın sırrına eremeyeceği şeklindeki düşünce, standart Yahudi-Hıristiyan geleneğine ait felsefi bir akidedir. Hobbes bu akideyi ikrar eder. Aynı zamanda Tanrı'nın kendisini ancak doğaüstü yollarla ifşa ettiği ölçüde bilinebileceğini kabul eder. Dolayısıyla Tanrı hakkındaki kutsal kitap dilini kabul etmekte ve kullanmakta hiçbir sakınca görmez. Ama Tanrı'nın kendi doğasını insanlara ifşa etmemesi de bu görüşün bir parçasıdır. Musa'nın "Sen kimsin?" sorusuna Tanrı'nın "Yahweh" ("Ben neysem oyum") şeklinde verdiği cevabın gücünün tam da burada olduğu kabul edilir: Benim kim olduğumu sen bilemezsin. Örneğin Tanrı'nın, "Siz benim sırtımı göreceksiniz, ama yüzümü göremeyeceksiniz" (Çıkış 33:23) gibi başka pek çok pasajda da bu husus ortaya konmuştur. Aslında Calvin'in, Tanrı'nın "görünür bir biçime büründüğü" zaman kendini "öz olarak değil, insan zihninin kavrayabileceği acizlikte"[37] gösterdiği yolundaki ifadesi üzerine bir şerhti bu.

Hobbes'un görüşündeki sertlik, insanların Tanrı'nın "doğası" hakkında hiçbir şey bilmediğini söylediği pasajlar üzerinde yoğunlaşıldığında büyük ölçüde kaybolur.[38] Bu önerme, Tanrı'nın anlaşılmazlığı hakkındaki yalın savdan daha zayıf ve Hobbes'un kendi amaçları açısından daha doğrudur, zira Tanrı'nın varlığının sözcüğün tam anlamıyla doğru olduğunu öne sürdüğü ve aynı zamanda Tanrı'nın sözcüğün tam anlamıyla

ebedi ve her şeye kadir olduğunu öne sürüyormuş gibi göründüğü pek çok yer vardır. Dahası, insanların en küçük hayvanın bile doğasını bilmediği göz önüne alınırsa, Tanrı'nın doğasını bilmemelerinin hiç de şaşırtıcı olmayacağını söyler Hobbes. *Institutio Christianae Religionis*'te [Hıristiyan Dininin Kurumları] Calvin aynı hususu benzer sözlerle ortaya koymuştur: "Tanrı'nın ebedi özü, insan zihninin gücüyle nasıl tanımlanabilir ki? ... Aslında insan zihni kendi tözünden tamamen bihaberken, kendi gayretleriyle Tanrı'nın tözünün incelenmesine nasıl vasıl olabilir ki?"[39]

Hobbes'un, Tanrı gibi ruhani varlıkların gizemli ("incelikli") bir doğaya sahip olup insanın duyu organlarını hiç etkilemediğini ve dolayısıyla da doğrudan bir fikir üretemediğini öne sürmesi aslında şaşırtıcı gelmemelidir, çünkü Hobbes insandaki hiçbir fikrin görüntüsel olmadığına –yani hiçbirinin kendi nesnesine benzemediğine– inanıyordu aynı zamanda. Hobbes, bir kişinin "ancak varolduğuna inandığı ya da varolduğunu kabul ettiği şeye 'Tanrı' adını ya da etiketini verdiğini"[40] söyleyerek Descartes'a cevap verirken bir anlamda bunu ortaya koyuyordu. İnsanın Tanrı'ya dair bilgisinin, körlerin ateşe dair fikirlerine benzediğini söylüyordu. Körler ateşin varlığını hissettikleri sıcaklıktan çıkarsıyorlardı.[41]

Tanrı'nın Varlığının İspatı

Tanrı'nın varlığının ispatı doğrudan olmayıp çıkarıma dayalıdır. Tanrı'nın varlığına ilişkin standart ispatlardan biriyle doğrulanabilir. Pek çok felsefeci devinime dayalı ispatlar ile etkin nedenselliğe dayalı ispatlar arasında ayrım yapar. Ama Hobbes'a göre, etkin nedensellik devinimden ibaret olduğundan, Hobbes bu ikisini birleştirir. *The Elements*'ta şöyle der:

> Zira doğal olarak kabul ettiğimiz etkiler, kendileri yaratılmadan önce bizatihi yaratma gücüne sahiptir esasen; bu güç de bu tür bir güce sahip olan bir varlık gerektirir; yaratma gücüne sahip olan bu varlık, ebedi değilse eğer, kendisinden önceki bir şey tarafından yaratılmış olması gerekir; keza bu şeyin de daha önceki bir şey tarafından yaratılmış olması gerekir: Ta ebedi olan bir şeye, yani tüm güçlerin üstündeki ilk güce, tüm sebeplerin altındaki ilk sebebe varıncaya kadar gider bu. Tüm insanların Tanrı diye adlandırdığı şey de işte budur.[42]

De Cive ve *Leviathan*'da benzer argümanlar vardır. Kimi araştırmacılar bu argümanları, kısa ve noksan olduklarından, Hobbes'un ateist olduğuna yormuşlardır. Bu iki sebep de ikna edici olmaktan çok uzaktır. Keza Anselmus'un ontolojik argümanı ve Aquina'lı Thomas'ın Beş Yol'u da kısa ve noksandır. Teolojik hatanın, din karşıtlığının kanıtı olduğunu düşünmek, Torquemada sendromundan* mustarip olmak demektir.

Hobbes'un Tanrı'nın varlığına dair ispatlarından bahsettim ama tanıtlamalarına bile bile değinmedim. Hobbes'a göre "tanıtlama"nın teknik bir anlamı vardı. Tanıtlama, tümel, zorunlu ve tartışılmaz öncüller ile, tümel ve zorunlu sonuçları bulunan tasım demekti. Bir şeyin varlığına dair hiçbir ispat, daha da ötesi, Tanrı'nın varlığına dair hiçbir ispat tanıtlama olamaz, çünkü Hobbes'un olumsallıktan anladığı anlamda, her nesnenin varlığı olumsaldır.

Dinsel Dilin Doğası

Eğer Tanrı anlaşılmaz ise, o halde ona dair sahici bir kavrayışımızın olması imkânsızdır. Buradan da şu sonuç çıkar ki, Tanrı hakkındaki dinsel konuşmalar, varlığına ve belki de ebedi ve her şeye kadir olduğuna dair savlar haricinde bire bir doğru olamaz. Çoğu Hıristiyan bu mantıksal sonuçları çıkarmamış ve Hobbes'un çıkarmasına da öfkelenmişti. (Bu konuda Hobbes, uzlaşımsal öncüllerden yola çıkarak mantıksal ama istenmeyen sonuçlara varması bakımından Baruch Spinoza'ya benziyordu.) O halde bunca zengin ve teferruatlı olan dinsel dil nasıl işliyordu? Hobbes'a göre, dinsel dilin amacı Tanrı'ya hürmet ya da ibadet etmektir. İnsanlar Tanrı'nın her şeye kadir, her şeyi bilen, adil ve rahîm olduğunu söylediğinde, ona duydukları büyük saygıyı ifade ederler.[43] Hobbes'un bakış açısı, Ludwig Wittgenstein'ın sonraki düşüncelerinin bazı takipçilerinin, özellikle de Oxford'da Hıristiyanlık Felsefesi Kürsüsü profesörlerinden Ian Ramsey'nin içgörüsünün parlak bir habercisidir.[44]

Hobbes'un dinsel dilin doğası hakkındaki görüşleri en olgun düzeyine *Leviathan*'da ulaşmıştı. Bu yapıtta Hobbes, Tanrı'nın doğası ile din-

* Yazar burada, 15. yüzyılda İspanya'daki Engizisyon döneminde pek çok insanı yaktırıp öldüren, Yahudilere ve Müslümanlara zulmeden Tomás de Torquemada'ya (1420-1498) atıfta bulunuyor-ç.n.

sel dilin doğası hakkındaki görüşlerini birleştirdiği etkileyici bir pasaj kaleme alır:

> Tanrı'ya doğal aklın temin ettiğinden başka bir şey atfetmeyecek kişi, ya "sonsuz", "ebedi", "kavranamaz" gibi negatif sıfatları, ya "en yüce", "en büyük" ve benzeri üstünlük sıfatlarını, ya da "iyi", "âdil", "kutsal", "yaratıcı" gibi belirsiz sıfatları kullanmalıdır; bunları da Tanrı'nın nasıl olduğunu açıklamak maksadıyla değil (zira Tanrı'yı biz insanların hayal gücüyle sınırlandırmak anlamına gelirdi bu), O'na ne kadar hayran olduğumuzu, itaat etmeye ne kadar hazır olduğumuzu göstermek maksadıyla yapacaktır ki, bu da tevazunun ve O'nu elimizden geldiğince onurlandırma isteğimizin göstergesidir. Zira O'nun doğasına dair tasavvurumuzu imleyecek tek bir sözcük var: "Ben". O'nun bizimle ilişkisini imleyecek tek bir sözcük var: Tanrı, ki bu sözcük baba, kral ve oğlu içeriyor.[45]

Dinsel dil hürmete yönelik olup betimsel olmadığından, Tanrı için geçerli olan her özelliğin ona uygun bir biçimde uygulanması söz konusu değildir. Örneğin Tanrı devinim içinde olsa dahi (çünkü şeylere sebebiyet verir), tüm sebepler devinim içinde olsa dahi, bunu söylemek uygunsuzdur, çünkü "devinim içinde olmak" doğru bile olsa, saygın bir yüklem addedilmez. İkinci Vatikan Konsili öncesindeki Katolik teolojisinde de benzer bir kavram vardır. Bazı doğru şeylerin ortaya atılmaması gerekir, çünkü bunlar "dindar kulaklara incitici" gelir. Bundan şu sonuç çıkar ki, her çift çelişkili özellikten herhangi birinin Tanrı'ya uygulanması söz konusu değildir. Devinim içinde olma ve sabit durmanın çelişkili özellikler olduğunu varsayalım. Daha önce de gördüğümüz üzere, Tanrı'nın devinim içinde olduğunu söylemek uygunsuzdur. Ama "sabit durmak" da saygın bir yüklem olmadığından, bu da uygulanamaz. Öyleyse Tanrı'nın ne devinim içinde olduğu ne de sabit durduğu söylenebilir.[46]

Ruhani Varlıklar

Tanrı ruhani bir varlık olduğuna göre ve varolan tek şey de cisimler olduğuna göre, buradan tüm ruhani varlıkların cisim olduğu sonucu çıkar. Hiç kuşku yok ki 1640'ta Hobbes bu görüşü savunuyor, ama o sıralarda bunu uluorta öne süremiyordu. *The Elements*'ta ruhani varlıkların, kolayca algılanamayan cisimler olduğunu ve "boyutsuz madde" düşüncesinin ken-

di kendiyle çeliştiğini öne sürer Hobbes. Tanrı'nın ruhani bir varlık olduğu söylendiğinde, bu tabirin gerçek anlamda kullanılmadığını, yalnızca saygı gereği atfedildiğini öne sürerek, Tanrı'nın cisim olup olmadığı meselesini ele almaktan kaçınır.[47] Buradan, apaçık olmasa da Tanrı'nın cisim olduğu sonucunun çıkacağı bellidir. Ta 1651'de bile, Hobbes Tanrı'nın cisim olduğunu öne sürmemiş, ima etmekle yetinmişti. *Leviathan*'da Tanrı'nın madde olduğunu ve "cismani olmayan madde" tabirinin de tutarsız olduğunu söylemişti Hobbes. Buradan da Tanrı'nın cisim olduğu sonucu çıkar.[48] Ayrıca Hobbes'un savlarından Tanrı'nın ruhani bir varlık olduğu ve ruhani varlıkların da cisim olduğu sonucu çıkar. Ama Hobbes hiçbir durumda bu sözcükleri şöyle yan yana kullanmaz: Tanrı cisimdir.

Leviathan'ın 1668'de yayımlanan Latince çevirisinde, Hobbes'un ağzından bu sözcükler çıkacak gibi olur. Bu versiyonda A ile B karakterleri arasındaki bir diyalogu içeren ek bir bölüme yer vermiştir. Hobbes'un bir başka diyalogunda benzer isimler taşıyan karakterler hakkında John Wallis'in de söyleyeceği gibi, sohbet eden bu karakterler Thomas ile Hobbes'tur. Karakterlerden biri "Affirmat quidem Deum esse corpus"der ("O [Hobbes] Tanrı'nın cisim olduğunu öne sürer"). Ayrıca Hobbes, Piskopos John Bramhall'un 1668 civarında yazdığı, ama ölümünden sonra yayımlanabilen *The Catching of Leviathan* [Leviathan'ın Yakalanması] adlı kitabına cevaben şunu yazar: "Ben ... Tanrı'nın varolduğunu ve onun en saf ve en yalın cismani bir ruhani varlık olduğunu öne sürüyorum."[49] *An Historical Narration Concerning Heresy and the Punishment Thereof* ve *Considerations upon the Reputation, Loyalty, Manners and Religion of Thomas Hobbes*'ta da benzer savlar bulunmaktadır.

Hobbes'u eleştirenlerin çoğu, cismani Tanrı düşüncesinin ateistliğe özgü olduğunu öne sürmüştü. Hobbes ise tam tersinin doğru olduğunu düşünüyordu. Yalnızca cisimler maddeydi; yalnızca maddeler gerçekten vardı; Tanrı gerçekten vardı; o halde Tanrı bir cisimdi. Şunu iddia ediyordu Hobbes: "Tanrı'nın cismani olmayan bir madde olduğunu söylemek, gerçekte Tanrı'nın kesinlikle var olmadığını söylemektir."[50] Bir kişinin *modus ponens*'i* bir başkasının *modus tollens*'i** olduğuna göre, bu me-

* Klasik mantıkta kullanılan bir argüman biçimi. "*P* olursa *Q* olur. *P* olmuştur. Öyleyse *Q* da olmuştur" şeklinde özetlenebilir-ç.n.

** Klasik mantıkta kullanılan bir argüman biçimi. "*P* olursa *Q* olur. *Q* olmamıştır. Öyleyse *P* de olmamıştır" şeklinde özetlenebilir-ç.n.

seleyi çözüme kavuşturmak için başka bir ölçüte başvurmak gerekmektedir. *Kitabı Mukaddes* midir bu ölçüt? Hobbes'un tercih ettiği buydu. *Kitabı Mukaddes*, Tanrı'nın maddesel olmadığını öne sürmek ya da ima etmek şöyle dursun, Yaratılış bölümünde Tanrı'nın ruhunun sular üzerinde hareket ettiğini söylediğinde olduğu gibi, Tanrı'nın cisim olduğunu ima eder. (Cisimleri yalnızca cisimler hareket ettirebilir.) Kendi davasının takdimini toparlamak amacıyla Hobbes, Tertullianus'un [bkz. Sözlükçe] Tanrı'nın cisim olduğunu öne sürdüğünü ve bunu söylediği için hiçbir zaman mahkûm edilmediğini belirtir birkaç kez. Hobbes, Great Tew grubuyla münasebetinden ötürü Tertullianus'a başvurmuş olabilir.

Yaratılmış Ruhani Varlıklar

Cismani bir Tanrı'nın olumlanması, sonlu cismani olan ruhani varlıkların irdelenmesini bir şekilde kolaylaştırır. Bu varlıkların mümkün olduğu açıktır. O halde esas mesele, bu tür bir varlığın gerçekten de mevcut olup olmadığıdır. *The Elements*'ta Hobbes, Hıristiyanların vahye dayanarak, meleklerin varlığına inanılmasını olumlar. Ama Hıristiyanların meleklerin varolduğunu bildiğini öne sürmesiyle aynı şey değildir bu, çünkü bilgi kanıt gerektirir, kanıt duyusal deneyime dayalıdır, ruhani varlıklar ise "duyulara etki etmeyen maddeler"dir.[51]

Melekler gibi ruhani varlıkların var olduğu farz edildiğinde, doğaları hakkında ne söylenebilir? Eğer kılavuzumuz *Kitabı Mukaddes* ise, o zaman Hobbes'a göre, büyük ihtimalle bu varlıklar cismanidir. *Kitabı Mukaddes*'te ruhani varlıkların insanın içinde bulunduğu, gidip geldikleri, göğe çıkıp indikleri ve elçi olarak iş gördükleri yazar. Bu sözlerin hepsi, bu varlıkların mekânda yer kapladığına ve hareket ettiğine işaret eder ki bu tür bir dil de yalnızca cisimler için geçerli olabilir. Dahası *Kitabı Mukaddes*'te "cismani olmayan" diye bir ibare bulunmaz. Kısacası *Kitabı Mukaddes*'e dayalı tüm kanıtlar "melekler ile ruhani varlıkların cismani olduğunu savunanlardan yanadır." Yaratılmış ruhani varlıkların var olduğunu öne süren, bunun sebebi olarak da pek çok paganın bunların varolduğunu kabul etmesini gösterenlere karşı, Hobbes bu pagan inanışın "hayaletler ile fantazmaların sebeplerine dair bilgisizliğe" dayandığını belirtir haklı olarak; bilgi değil, batıl inançtır bu.[52] Başka

bir husus daha vardır. Paganlar ruhani varlıklara ilişkin bilgilere pekâlâ akıl yoluyla ulaşabilirken, Hıristiyanların bu bilgiler için vahye bel bağlamalarının gerekmesi çok tuhaf olacaktır. Niçin Hıristiyanlar da paganlar gibi, aklın sağladığı bu faydalara sahip olmayacaktı ki? Hobbes'un pagan felsefesine başvurmayı reddetmesi, kendisinin katı Protestan inancının bir parçasıdır. Bir önceki bölümde, Luther'in Hıristiyanlara "felsefeye çok fazla bulaşmamalarını" söylediğini aktarmıştık.

Hobbes *Leviathan*'da ruhani varlıklar ile meleklerin doğası ve varlığı meselesini çözüme kavuşturmaya giriştiğinde, gerçekte bir sözcüğün anlamını, bu sözcüğün kullanımının teşkil ettiği öne sürdüğü kısa bir paragrafla başlar. Bu yüzden de *Kitabı Mukaddes*'te "ruhani varlık" ve "melek" sözcüklerinin nasıl kullanıldığını araştırır. Böylece iki meseleyi çözmesini sağlayacak verileri elde etmiş olur. İlk olarak, meleklerin var olduğu takdirde cismani olması gerektiğini, çünkü "cismani olmayan madde" ibaresinin kendi kendisiyle çeliştiğini öne sürer. İkinci olarak, melekler mevcuttur. Bu ikinci hususu ifade edişindeki açıksözlülük bir alıntıyı hak ediyor:

> Meleklerin doğaüstü düşlemlerden başka bir şey olmadığı, Tanrı'nın özel ve olağanüstü işlemleri sonucunda ortaya çıktığı ve böylece de O'nun varlığını ve emirlerini insanlığa ve esasen de kendi halkına bildirdiği yolundaki düşünceye kaptırmıştım kendimi. Ama *Yeni Antlaşma*'daki pek çok yer, Kurtarıcımızın kendi sözleri ve *Kitabı Mukaddes*'te tahrif olmadığı şüphe götürmez pek çok metin, benim çelimsiz aklımı, cismani ve kalıcı meleklerin de var olduğunu kabul etmeye ve inanmaya mecbur bıraktı.[53]

Bana kalırsa, bu pasajın en ilgi çekici iki özelliği, Hobbes'un meleklerle ilgili olarak evvelce kuşku duyduğunu itiraf etmesi, sonra da kanıtları için *Yeni Antlaşma*'ya bel bağlamasıdır. Eğer Hobbes bir deizm ya da ateizm öğretisi telkin ediyor olsaydı, o zaman melek fikrini mütemadiyen tahrif etmesi ve *Eski Antlaşma* ile *Yeni Antlaşma*'yı aynıymış gibi ele alması kendisi açısından daha akla yakın olurdu. Gerçekte Hobbes, iyi bir Hıristiyan gibi, *Yeni Antlaşma*'yı *Eski Antlaşma*'dan üstün tutmuş ve 8. Bölüm'de göreceğimiz üzere, tarihsel açıdan güvenilirliğini tasdik etmiştir.

Hobbes'un *The Elements*'ta fiziksel yasaların doğası hakkında savunduğu görüşlerine dair kabataslak açıklamalardan bu kadarı kâfi. Şimdi de bazı siyasi görüşlerini ele alalım.

Siyaset Teorisi

Hobbes sonraki yapıtlarında argümanlarını netleştirip bunların sunumunu geliştirecek olsa da, hayatının geri kalan kısmında ilk siyaset incelemesinde sunduğu görüşlere sadık kalmıştır. İnsanların bizatihi nasıl olduğunu tasvir ederek söze başlar Hobbes. Bununla kastettiği yasalarca düzene sokulmamış insanlardır. Hobbes kendi tasviriyle, tarihsel açıdan ilk insanları ya da insanların en ilkel durumunu tespit etmeyi amaçlamaz. Adem'in hükümdarının Tanrı olduğunu kabul eder. Hobbes insanların bir toplumda yaşayış tarzı konusuyla girizgâh yaparak, tüm yasalar ortadan kaldırılmış olsa, hayatın neye benzeyeceğini düşünmesini ister okurdan. Bir hükümet kurmanın arzu edilirliğini okurlarının anlamasını sağlamak amacıyla onları bir zihin alıştırmasına, bir düşünce deneyine sokmaktadır. *De Cive*'de, bir saatin mekanizmasını anlamaya benzeterek izah eder yöntemini:

> Zira her şey en iyi şekilde, kurucu sebepleri aracılığıyla anlaşılır. Zira bir saatte ya da küçük bir makinede olduğu gibi, parçalara ayrılıp incelenmediği takdirde çarkların malzemesi, sayısı ve devinimi tam olarak anlaşılamaz; devletlerin haklarına ve vazifelerine yönelik daha sorgulayıcı bir araştırma yapmak için, bana göre, bunları parçalarına ayırmak gerekmez, ama sanki ortadan kaldırılmışlar gibi düşünülmeleri gerekir; yani insan doğasının hangi niteliğinin bir sivil hükümet kurmak açısından ne tür konularda uygun olduğunu, ne tür konularda uygun olmadığını doğru şekilde anlamamız gerekir.[54]

"Salt doğa içinde düşünüldüğü zaman, [insanlar] arasında eşitlik bulunduğunun kabul edilmesi gerekir"[55] der Hobbes. Dıştan bakıldığında "gerekir" sözcüğünden dolayı bir yasa gibi görünen bu önerme aslında olgusal bir betimlemedir. Burada "gerekir" sözcüğü, "Eğer hakikati bilmek istiyorsan, insanların doğuştan eşit olduğunu anlaman gerekir" türü bir cümledeki görevi üstlenmiştir. Hobbes, "bir insanın kanının doğuştan başka bir insanın kanından daha iyi olduğunu düşünen" insanları cahil diye adlandırır.[56] Ona göre, toplumsal konumdaki farklılıklar uzlaşımsal olup hükümdar tarafından alınan kararlara dayanır. Hayatının büyük kısmını pek çok asilzadenin hizmetinde geçiren biri için cüretkâr bir gözlemdir bu. Bilhassa Clarendon kontu bundan hiç hoş-

lanmamıştır. *A Brief View and Survey of the Dangerous and Pernicious Errors to Church and State ... in Leviathan*'da (1676) [Leviathan'da ... Kilise ve Devlet Konusunda Yapılan Tehlikeli ve Zararlı Hatalara Dair Kısa Bir Gözlem ve Araştırma] şöyle yazar Clarendon: "Bu arada, Hobbes kendisinin Asillere karşı gösterdiği aşırı kötü niyeti dile getirmemi kötü karşılamamalıdır; kendisi hep Asillerin ekmeğini yemiştir ve Asiller onun karakterinde bir yer edinmeyi, en azından bir öncelik kazanmayı beklememelidir."

Hobbes'un doğal eşitlikçiliği, insanın haysiyetine yahut başka bir cafcaflı ya da duygusal ilkeye dayanmaz. Hobbes'un bahsettiği, bir insanın başka bir insana karşı eşit siyasi haklara ya da taleplere sahip olması değildir. Görünen o ki Hobbes şunu kastetmektedir kimi zaman: Fiziksel ve zihinsel gücün ortalaması alındığında herkes hayatta kalmak açısından kabaca aynı yeteneğe sahiptir. Hobbes'un budala insanların ortalamadan daha güçlü olma, zeki insanların da ortalamadan daha güçsüz olma eğiliminde olduğunu ima ettiğini akla getirebilir bu; ama gerçekte kastettiği bu değildir. Uç durumlar haricinde asıl söylemek istediği şudur: Ne kadar budala ve güçsüz olursa olsun bir insan, ne kadar zeki ve güçlü olursa olsun başka bir insanı öldürmeye yetecek zekâya ve güce sahiptir. Hobbes'un işaret ettiği olağan anlamda eşitlik değil, insanın korunmasızlığıdır:

> Eğer ... güç yahut zekâ ya da her ikisi bakımından da aciz olan kişinin, neticede daha güçlü olan kişinin gücünü ne kadar kolayca yok ettiğini hesaba katarsak –zira bir insanın hayatını almak çok az güç gerektirir– salt doğa içinde düşünüldüğü zaman, insanlar arasında eşitlik bulunduğunun kabul edilmesi gerektiği sonucuna varabiliriz.[57]

En güçlü, en zeki insanın bile bir süre uyuması gerekir; uyuduğu zaman da sinsice yaklaşıp kafasını eziver. "Doğadaki dişe diş kana kan" argümanıdır bu. Doğal eşitlik evrensel savaş durumuna katkıda bulunur. İnsanların eşit ölçüde korunmasızlığından çıkan sonuç, eşit ölçüde öldürücü olduklarıdır.

Hobbes doğal durumda insan eşitliği fikrini retorik amacıyla vurgulamaktadır. Doğal durumu nahoş bir durum gibi göstermeyi istemektedir; okurlarının çoğu eşitliği toplumsal ve ahlaki açıdan korkunç ve yanlış telakki etmiş olsa gerekti.

Savaşların sebepleri de, *The Elements*, *De Cive* ve *Leviathan*'da sunulduğu haliyle hemen hemen aynıdır: Aynı şeyleri elde etmek için rekabet, ihtiraz (kişinin kendi hısmına duyduğu güvensizlik, sakınma) ve zafer arzusu. *The Elements* ve *De Cive*'de başka sebepler, *Leviathan*'daki kadar net bir şekilde tarif edilmemiştir. *The Elements*'ta rekabet ya da ihtirazdan ziyade zafer oturur baş köşeye. Bazı insanlar hak ettiklerinden çok daha fazla görkem isterler. Bu da diğer insanların, bilhassa onlardan hiç de "aşağı" olmayan insanların güç kullanarak onlara karşı koymasına sebep olur: Bunun sonucu da savaştır.[58] Görkemle ilgili olan bir husus da her insanın kendi hısımlarının gözünde iyi olmayı istemesine rağmen, aynı tavrı başka insanların göstermesinden nefret etmesidir.[59]

Hobbes'a göre, rekabet kaçınılmazdır. Argümanlarından biri şudur: Herkesin nefsini koruma hakkı vardır. Bir amaca ulaşmaya hakkı olan kimsenin, bu amaca ilişkin araçları kullanma hakkı da vardır. Gün gelir, nefsi korumak için her şey işe yarayabilir.[60] Dolayısıyla, herkesin her şey üzerinde hakkı vardır. Bu argüman oldukça zayıftır. Her şeyin işe yarayabileceği yolundaki öncülden, bir kişinin bir şey üzerinde hak sahibi olduğu değil, ancak olabileceği anlamı çıkar. *Leviathan*'da Hobbes daha incelikli bir tarzda ele alacaktır konuyu. (bkz. 8. Bölüm.)

Hobbes kendi bakış açısından, çok daha yalın ve akla yakın bir argüman da ortaya atabilirdi: Özgürlük kişinin istediği gibi davranma hakkıdır. Yalnızca yasalar özgürlüğü kısıtlayabilir. Doğal durumda hiçbir yasa yoktur. Dolayısıyla doğal durumda özgürlük üzerinde hiçbir kısıtlama yoktur, bu yüzden de herkesin her şey üzerinde hakkı vardır. Kısacası hiçbir şey yasak değilse, o zaman her şeye izin vardır; her şeye izin varsa, o zaman herkesin her şey üzerinde, hatta başka bir insanın bedeni üzerinde de hakkı var demektir.

Doğal durum katlanılmaz olduğu için, bu durumdan çıkmak önem taşır. Doğa yasaları bunun nasıl yapılabileceği konusunda insanlara yol gösterir. Hobbes bu konuda kendi tarifini sunmadan önce, diğer standart tarifleri eleştirir. Doğa yasası, "bütün insanlığın rızası"na ya da "en bilge ve en medeni" olanın rızasına karşı gelmeyen bir şey olamaz.[61] Buradaki ikinci formüle karşı, hangi ulusların en bilge ve en medeni olduğunu belirlemeyi sağlayacak hiçbir ölçütün bulunmadığını söyleyerek itiraz eder Hobbes. İlk formüle karşı da her suçlunun tam da kendi davranışıyla aksi durumda yasa olabilecek bir şeyi hükümsüz kıldığını

söyleyerek itiraz eder. Yani suçlu yasayı çiğneyerek, yasaya razı gelmediğini göstermiştir.

The Elements'ta Hobbes doğa yasasını mutlak akıl olarak tanımlar.[62] *De Cive*'de bu tanımı makul ölçüde yumuşatarak, doğa yasasının aklın bir buyruğu olduğunu söyler. *Leviathan*'da ise bu tanım, 8. Bölüm'de de göreceğimiz üzere, daha da karmaşıklaşır ve en makul halini alır. Genel olarak, Hobbes'un *De Cive*'de ve *Leviathan*'da doğa yasalarını ele alma tarzı, önceki siyasi yapıtlarına kıyasla çok daha sofistikedir. *The Elements*'ta barış için uğraşma yükümlülüğü doğanın genel yasası gibi görünmektedir. Sonraki iki yapıtta ise "barış için uğraşma" diğer yasaların çıkarsanacağı ilk doğa yasasını ifade eder yalnızca. İkinci doğa yasası da "Her şey üzerindeki hakkından vazgeç"tir.[63] İlk yasanın sonucudur bu, çünkü her şey üzerindeki haktan vazgeçmemek ilk yasayla bağdaşmaz. Hobbes *The Elements*'ta bu ikinci doğa yasasını kanıtlamaya girişmemiş olsa da, üçüncü yasa için bir kanıt sunar. Üçüncü yasa, yani kişinin akdine bağlı kalması, ikinci yasanın yanı sıra "Doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz" şeklindeki eski aksiyomdan türemiştir. Özetle, insanlar ahitlerine bağlı kalmadığı takdirde her şey üzerindeki haklarından vazgeçmelerinin hiçbir anlamı olmayacağı için ve doğa da hiçbir şeyi boşuna yapmayacağı için, insanların ahitlerine bağlı kalma mecburiyeti bir doğa yasası olur.

Hobbes'un *Leviathan*'da, başka hususlar bir yana, ikinci ve üçüncü doğa yasasını ele alma tarzı, *The Elements*'takine kıyasla iki bakımdan üstündür. İlk olarak, Hobbes doğanın boşuna hiçbir şey yapmayacağı şeklindeki eskimiş ilkeye başvurmaz. İkinci olarak da mecburiyet kavramı iki yasada da yer almaz. Bu ikinci husus tuhaf gelebilir. Mecburiyetin her yasanın içeriğinde yer alması gerekmez mi? Hayır. Bir yasanın içeriği buyrulan ya da yasaklanan şeyi ifade eder. Mecburiyet, yasayı buyuran kişinin ya da şeyin otoritesinin bir işlevidir. 4. Bölüm'de açıklandığı üzere, apaçık bir buyruğun yapısı "*P*'yi buyuruyorum"dur. ("*P*'yi") önermesi yasanın içeriğini ya da konusunu ifade eder. "Buyuruyorum" ibaresi de yasanın biçimi diye yorumlanabilecek şeyi ifade eder. ("*P*'yi") önermesinin öğüt, öngörü, tahmin ya da başka bir şey değil de buyruk olmasını konuşmacının otoritesi belirler. Otorite mecburiyeti beraberinde getirir. *Leviathan*'da doğa yasalarının çoğu gerçekte "mecburi" (*obliged*) sözcüğü ya da aynı kökten başka bir sözcük kullanılmadan formüle edilmiştir.

Leviathan'da ikinci ve üçüncü doğa yasasının türetilmesi konusuna dönersek, her iki durumda da örtük strateji olarak, *reductio ad absurdum** kullanılmış gibi görünüyor. İkinci yasaya gelirsek: *Reductio ad absurdum* yöntemi uyarınca insanların her şey üzerindeki haklarından vazgeçmediklerini varsayalım. O zaman insanlar barış için uğraşmayacaktır. Buradan da insanların barış yapmayacakları mantıksal sonucu çıkar. Ama bu önerme, insanların barış yaptığını belirten ilk doğa yasasıyla çelişir. Dolayısıyla bu varsayım yanlıştır ve sonuç olarak da insanlar her şey üzerindeki hakkından vazgeçer. İşte ispatlanacak şey de budur.

Üçüncü yasa da benzer şekilde türetilir. *Reductio ad absurdum* yöntemi uyarınca insanların ahitlerine bağlı kalmadığını varsayalım. O zaman bunun mantıksal sonucu olarak barış için uğraşmazlar. (Ahde uymamak da savaşa yol açar.) Dolayısıyla da barış için uğraşmazlar. Bu durum ise ilk doğa yasasıyla çelişir. Dolayısıyla varsayım absürd ve yanlıştır ve bu yüzden de insanlar ahitlerine bağlı kalırlar. Benzer türetmeler Hobbes'un ele aldığı diğer doğa yasaları için de ortaya konabilir: Merhametli ol, uyumlu ol, bağışlayıcı ol; ancak bir fayda gelecekse cezalandır vs.[64]

Bu doğa yasalarının ilginç yanı basmakalıp olmalarıdır.[65] Hobbes'un felsefesinin bu kısmındaki tuhaflıklardan biri şudur: Hobbes tartışmalı hareket noktasından, yani doğal durum, egocu psikoloji ve nefsini koruma hakkından yola çıkarak kusursuz, basmakalıp bir normatif sistem türetir. Normalde felsefeciler tam tersi yönde hareket eder: İhtilaflı olmayan öncüllerden şoke edici sonuçlara varırlar.

Mecburiyetin, yasanın içeriğinde yer almaması "Doğa yasaları hangi otoriteye istinaden yasa olur?" sorusunu gündeme getirir. Hobbes'a dair araştırmalardaki belki de en oturmamış, en çok tartışılan soru budur. Başat yorum, doğa yasalarını aklın buyurduğudur. Akıl, bir insan olmadığından ve bir şeyi gerçekte ancak insanlar buyurabileceğinden, doğa yasalarının sahici yasalar olmadığı ortaya çıkar. *Leviathan*'da Hobbes "aklın buyrukları"nın esasen yasa diye adlandırılamayacağını söyler ki bunun da çoğu kez doğa yasalarının esasen yasa diye adlandırılamayacağı savının muadili olduğu kabul edilmiştir.[66]

---

* *Lat.* absürd olana indirgeme; abese irca. Bir düşüncenin doğru olduğunu göstermek amacıyla, aksinin yanlışlığının kanıtlandığı ve "olmayana ergi" olarak da bilinen akıl yürütme biçimlerinden biridir. *Reductio ad absurdum* yönteminde, bir düşüncenin yanlışlığı, mantıksal sonuçlarının absürdlüğü gösterilerek ortaya konur-r.n.

Hobbes, *The Elements* ve *De Cive*'de aklın doğa yasalarını buyurduğunu ve bu yasaların, aslına bakılırsa, yasa olmadığını öne sürmüştü şüphesiz.[67] Ama benim de aralarında bulunduğum bir azınlığın yorumuna göre, Hobbes fikrini değiştirmiştir. *Leviathan*'da doğa yasalarının sahici yasalar olduğunu ve bunu sağlayanın da Tanrı buyruğu olduğunu savunmaya başlamıştı. Hobbes'taki bu değişikliği açıklama yollarından biri de hangi yorumdan yana olurlarsa olsunlar çoğu araştırmacıyı kaygılandırmış olan soruyu sormaktır. Eğer doğa yasaları sahici yasalar değilse ve bir otorite tarafından buyurulmamışsa, o zaman nasıl mecburiyet altına alırlar? Hobbes'un söylediği gibi, mecburiyete dayalı kuvvet güç demektir. Doğal durumda da doğa yasalarına kuvvet kazandırma gücüne Tanrı haricinde kimse sahip değildir. Dolayısıyla doğa yasalarını Tanrı buyurmamışsa, o zaman bunlar yasa değildir; bunlar yasa değilse de o zaman insanları doğal durumdan çıkarmak için gerekli olan normatif etkiyi sağlayacak kuvvete hiçbir şey sahip olamaz.

Bunu ortaya koymanın bir başka yolu da şudur: Eğer doğa yasaları sahici yasalar değilse, o zaman tedbir amaçlı düsturlardan ibarettir. Hal böyleyken bu yasalara uymak kimi zaman akla yatkın olsa da her zaman böyle değildir. Kimi zaman bunlara uyuyormuş gibi görünüp gerçekte uymamak mantıklı olacaktır. En kötüsü de bu yasalara uymayan bir kişi tedbirsiz diye nitelenecek, ama ahlaksız ya da haksız olmayacaktır. Hobbes'un ilkelerinin genel yapısı dahilinde, bu soruna karşı en akla yakın çözüm, doğa yasalarını, Tanrı tarafından buyrulmalarına dayanarak sahici yasalar kılmaktır. Bu yasaların sahici olduğunu da pek çok yerde belirtmiştir Hobbes.

Öte yandan istisnalar ve güçlükler de yok değildir. Hobbes bir yerde (1) "aklın" doğa yasalarını buyurduğunu, bir başka yerde de (2) doğa yasalarının gerçekte yasa olmadığını söyler. Azınlık grubunun görüşlerini yorumlayanlar nasıl cevap verebilir buna? Kısacası, istisnaların gerçekten de istisna olduğunu ve doğa yasalarının sahici yasalar olduğunu öne süren çok sayıdaki sav kadar ağırlık taşımadığını söyleyebilirler. Ayrıca, (2) pek çok muğlaklık içeren bir bölümde yer almaktadır. Örneğin, bu bölümde Hobbes doğa yasalarının ve sivil yasaların birbirini içerdiği yolundaki savunulamaz iddiayı ortaya atar. Birkaç sepeble bunun yanlış olması lazımdır. Birincisi, içerme ilişkisi asimetrik bir ilişkidir: İki şey birbirini içeremez; ya kova suyu içerir ya da su kovayı içerir, ama aynı

anda her ikisi olamaz. Bir diğer sebep de şudur: Doğa yasaları hiçbir sivil hükümet ve dolayısıyla da hiçbir sivil yasa mevcut olmadığında iş gördüğünden, deyim yerindeyse, birbirlerini karşılıklı olarak içeremezler. Hobbes'un bu mantıksız ifadesiyle muhtemelen kastettiği, sivil yasaların her zaman doğa yasalarıyla bağdaştığıdır. (2) ile muhtemelen kastettiği de doğa yasalarının sivil yasalar kadar etkili olmadığı, çünkü bunların arkasındaki gücün, ne kadar büyük olsa da, çoğu zaman insanlarca görmezden gelindiğidir. *Leviathan*'ın önceki kısımlarında, Hobbes yasaların etkisinin, güç sahibi bir şey tarafından cezalandırma korkusuna dayandığını ve Tanrı'nın daha büyük bir güç olmasına rağmen, insanların çoğunlukla kendi hemcinslerinden daha çok korktuğunu söylemişti.[68]

Bir Haktan Vazgeçmek

İkinci doğa yasası, insanların her şey üzerindeki hakkından vazgeçmeleri gerektiğini söyler ve Hobbes'un bunun nasıl yapılacağını izah etmesi gerekmektedir. Bunun iki yolu vardır. Kişi ister hakkından feragat eder, isterse hakkını devreder.[69] Hobbes'un bu ayrımla varmak istediği şudur: Bir haktan feragat etmek, söz konusu şey üzerinde başka bir kişinin hak sahibi olmasına fırsat vermeksizin bu haktan vazgeçmek demektir. Örneğin, kişi bir ağaçta bulunan elmalar üzerindeki hakkından feragat ederse, o zaman diğer insanlara bu elmaları almak için çabalamayacağını belirtmiş olur. Buna karşılık, bir hakkı devretmek hem bu haktan vazgeçmek hem de belli bir insanın ya da insanların söz konusu şey üzerinde hak sahibi olmasına yardım etmeyi amaçlamak demektir. Eğer bir kişi elmalar üzerindeki hakkını Jones'a devrederse, o zaman bu kişi ya diğer kişileri defederek, ya Jones'u yukarı kaldırarak ya da bir başka yolla Jones'un elmaları almasını sağlayacak demektir.

Hobbes bunu ilk kez ortaya attıktan sonra, feragat ile devretme arasındaki ayrımı doğru nitelendirmede çoğu kez sıkıntı yaşamıştı. Bir hakkı devretme fikrini yanlış tarif etmesinden kaynaklanıyordu sorun. *The Elements*'ta şunu söylüyordu:

> [Bir haktan] feragat etmek, kişinin hakkı gereği daha önce yapabildiği bir şeyi artık yapmama iradesini yeterince göstergeyle belli etmesi demektir. Hakkı bir diğer

> kişiye devretmek ise kişinin devretmeden önce o ana dek sahip olduğu hak uyarınca, bu hakkı kabul eden diğer kişiye direnmeme ya da mani olmama iradesini yeterince göstergeyle belli etmesi demektir.[70]

Bu şekilde tarif edildiğinde, feragat ve devretme, aralarında fark bulunmayan bir ayrım olup çıkar. Sebep de şudur: Smith kendi hakkını Jones'a devrettiği takdirde, Smith'in Jones'un yolundan çekilmesi yeterli olmayacaktır. Bu kadarı feragatta da gereklidir. Smith, Jones'un hak sahibi olmasına yardım etmek için ayrıca bir şeyler yapmalıdır, çünkü amacı devreden, aracı da devreder. Görünen o ki, kimi zaman Hobbes şunu söylüyor ya da ima ediyordu: Bir hükümetin tesis edilmesi her insanın "kendi kuvvetini ve araçlarını, itaat etmeyi akdettiği kişiye bırakmasını" gerektirir; "bundan dolayı da hükmedecek kişi bu insanların araçları ve kuvvetlerinin sağladığı korku aracılığıyla" insanları birleştirebilir.[71]

Bu hususun önemi şuradadır: Hobbes hükümdarlığın ortaya çıkmasını, kişinin kendini yönetme hakkının devredilmesi olarak açıklamak ister; hükümdarın elde ettiği şey, uyruklarının hiçbir işe karışmamasından ibaret olursa, o zaman işini yapması imkânsız olacaktır. Hükümdara gereken şey –ki Hobbes başka yerlerde hükümdarın bunu elde ettiğini apaçık ortaya koymuştur– uyruklarının sınırsız işbirliğidir. Aslında Hobbes haktan feragat etme fikrine sahici bir ilgi duymaz hiç. Ayrım ifadesini belirtmesindeki amaç, bir hakkı devretmenin doğası üzerinde yoğunlaşmaktır yalnızca. Sonuç olarak, Hobbes'un devretmeye dair tarifinin çoğunlukla kusurlu olması talihsiz ve tuhaf bir durumdur.

Ahitler

Doğal durumdan çıkmanın anahtarı, bir hükümranlık, yani idare kurmak üzere diğer insanlarla bir ahit yapmaktır. Hobbes, anlaşmanın bir sözleşme olmayıp ahit olduğunu ısrarla vurgular. Sözleşme, örneğin bir kişinin başka bir kişiye bir şeyler sattığında olduğu gibi, iki ya da daha fazla kişinin belli şeyler üzerindeki haklarını karşılıklı olarak devretmesiyle ortaya çıkar ve iki taraf bundan başka bir hususu şart koşmaz. Bir ahdi sözleşmeden ayıran şey, ahdin bir kişi üzerinde gelecekte belli bir şekilde davranması için yükümlülük dayatmasıdır. Hü-

kümranlığı ortaya koyan bir ahitte, gelecekteki yükümlülüğü teşkil eden davranış, idareye tereddütsüz itaat etmektir.

On yedinci yüzyılda "ahit" (*covenant*) sözcüğünün güçlü teolojik yan anlamları vardı. *Tevrat*, Tanrı'nın tufan gönderip dünyayı yok etmeyeceğine dair Nuh'a vaadi ve İbrahim'in pek çok insanın babası olmasının bir koşulu olarak Tanrı'ya itaat edeceği vaadi gibi, ahitlerle doludur. Hatta "Eski Antlaşma" ve "Yeni Antlaşma" ifadeleri, Eski ve Yeni Ahit haline getirilirse daha doğru olur. Eski Ahit, İsraillilerin tek tanrıları olarak Yahweh'i kabul edecekleri vaadine ilişkin ahitti. Yeni Ahit de, İsa'nın günahlardan arındırıcı eylemleri aracılığıyla insanların kurtuluşa ereceğine vaadine ilişkin ahitti. Asi İskoçlar 1638'de bu teoloji kavramını istismar ederek, Charles'ın kendilerine bir Dua Kitabı dayatmasına meydan okumuş ve Ulusal Ahit'i kaleme almışlardı. Hobbes İskoçların dine küfür niteliğindeki cüretkârlığından çok rahatsız olmuştu. Şuna işaret etmişti *The Elements*'ta: Tanrı'nın temsilcisi, yani hükümdar aracılığı olmaksızın "bir insanın Yüce Tanrı ile ahit yapması mümkün değildir"[72] çünkü ahit, ilgili tarafça kabul edildiğine dair bir işaret gerektirir. Tanrı'nın İskoçya temsilcisi olan Charles ise bunu kabul etmemişti. Bu öfke *Leviathan*'da daha da açık dile getirilmişti: "Tanrı'yla Ahit yapma iddiası öyle apaçık bir yalandır ki, bunu iddia edenlerin kendi vicdanlarında bile bir adaletsizlik edimi olmakla kalmaz, kötücül ve insanlıkdışı bir yaradılış olup çıkar."[73] *The Elements*'ta, doğal durumdan çıkmaya yönelik güdüleyici duygu, insanların ölüm korkusudur düpedüz. *Leviathan*'da ise Hobbes insanların kullandığı psikolojik araçlara dair daha karmaşık bir görüşe sahiptir. Bazı duygular ile rasyonelliğin karışımı söz konusudur: "İnsanları barışa sevk eden duygular ölüm korkusu, refah içinde yaşamak için gerekli olan şeylere duyulan arzu ve çalışarak bunların elde edileceğine yönelik umuttur. Akıl, insanların anlaşmaya varabilecekleri, uygun barış maddeleri öne sürer."[74] Hobbes'un neredeyse en iyimser halidir bu.

Hobbes'un sivil hükümetin kökeni hakkındaki görüşüne yöneltilen apaçık itirazlardan biri de, baskı altında (korku da baskı sayılıyordu) yapılan ahitlerin genellikle bağlayıcı olmamasıydı. Bu noktaya biraz daha açıklık kazandırmak gerekirse, korku yoluyla dayatılan zahiri bir ahdin hakiki bir ahit olmadığıydı. Hobbes hemfikir değildi bu konuda. Zorlamanın ahit yapmayı imkânsız kıldığını düpedüz göremiyordu. Hobbes, korku yoluyla dayatılan bir anlaşmanın başka bir anlaşma kadar iradi

olduğunu iddia ediyordu, çünkü iradi bir edim, düpedüz arzunun sebep olduğu bir edimdi. Bir anlaşmanın, ölümden kaçma arzusundan dolayı yapılmış olması bu arzudan bir şey eksiltmiyordu. Olağan sözleşme yasasının, cebri anlaşmaları hükümsüz kıldığını belirterek itiraz edecek olanlara cevaben Hobbes, bu sözleşmelerin hükümsüz kılındığını, bunun sebebinin de bunların cebri olması değil, hükümdarın bunların hükümsüz kılınmasını buyuran bir yasa koyması olduğunu söyleyecekti. Hobbes'un akıl yürütmesi ikna edici olmasa bile, asıl maksadından açıkçası vazgeçemiyordu, çünkü doğal durumda korku kalıcı bir durumdu ve bundan çıkmanın tek yolu da bir ahit yapmaktı.[75]

Mutlakıyet

Hobbes'un anladığı şekliyle, mutlakıyetin iki bileşeni vardır: Hükümdarın hükümette mevcut olan bütün siyasi güce sahip olması ve hayatın bütün dış veçhelerini (uyrukların hayatlarını korumak amacıyla) kontrol altına alma hakkı. Tam otorite ise, hükümdarın savaş ve barış yapma, yasa koyma ve feshetme, suç işlendiğine dair iddialarda hüküm verme ve hükümetin diğer tüm veçhelerini yönetme konusunda otorite sahibi olması anlamına gelir. Her yana hükmetme konusunda ise, hükümdarın bir uyruğa anne babasını öldürmeyi buyurma hakkı bile vardır. *De Cive*'de Hobbes, Anselmus'un Tanrı'yı tasavvur edilebilen en yüce varlık olarak tarif etmesine benzer bir ifade kullanacaktır: Mutlakıyet "insanların başka bir insana devredebileceği en büyük şey" ("quo maius ab hominibus iure conferri non potest")[76] anlamına gelir. En azından 1640'tan itibaren Hobbes her hükümdarın mutlak olduğunu düşünüyordu. Sınırlı bir hâkimiyet fikri tutarsızdı, çünkü hükümdar güç ya da hüküm alanı bakımından sınırlanacak olursa, meydana getirilme amacına ulaşma yollarından mahrum kalırdı.

Mutlakıyet konusundaki görüşleri göz önüne alındığında, Hobbes'a göre uyruğa ne tür bir özgürlük kalır? Hükümdarın yasaklamadığı konularda eyleme geçme özgürlüğü kalır yalnızca. Başka bir deyişle özgürlük, artakalandan ibarettir. Hobbes'a göre, hâkimiyetin kurulmasının ertesi günü herkese yığınlarca pay düşecektir, çünkü hiçbir hükümdar her şeyi kapsayan bir yasa koyamaz. Hobbes aşırı derecede naif olabilir.

Görünen o ki hiçbir şeyin yasal olmadığını ilan eden ya da ille de çok makul ölçülerde olmasa da yemek, uyumak ve çalışmak haricinde her şeyi yasaklayan bir yasa formüle etmenin gayet kolay olduğunu fark etmemiştir Hobbes. Hükümetin sofistike teknolojiler kullanarak her şeye müdahele edebileceğini düşünemediği için mazur görülebilir görülmesine, ama Caligula'nın* deliliklerini unutması mazur görülemez.

The Elements'ta Hobbes, mutlakıyet kavramının, hükümdar-yapıcı ahdin doğası uyarınca tesis edildiğini düşünüyordu. Bu ahdi oluşturmakla, her uyruğun karşı gelme hakkını hükümdara teslim ettiğini öne sürüyordu: "Herhangi bir devletteki hiçbir insan, cebri gücü teslim ettiği kişiye ya da kişilere karşı gelme hakkına sahip değildir."[77] (Burada nefsini koruma hakkı kesinlikle söz konusu değildir.) 1640'ta bunlar kaleme alındığı sırada, insanlar gemi vergisi ödemeyi, askerlere barınak sağlamayı, İskoçlarla savaşmak için para toplanması kararını çıkarmayı vs. reddetmenin ya da bunlara yanaşmamanın krala karşı gelmek olduğunu gayet iyi biliyordu. Hobbes adaletin kılıcı ile savaş kılıcının aynı ellerde olması gerektiğini savunuyordu. Yabancı düşmanlara karşı savaş açma hakkının yalnızca kralda bulunduğu su götürmez olduğu içindir ki adaletin kılıcı kralın elindedir ve ona karşı parlamento muhalefeti de mesnetsizdir. Dahası savaş kılıcına sahip olmak, bunu ne zaman kullanacağına dair "hükme ve takdire" bütünüyle sahip olmayı gerektirir: "Buradan da şu sonuç çıkar ki (adaletin kılıcının kullanılacağı bütün ihtilaflardaki) yargılama yetkisi ve (savaş kılıcının kullanılmasının gerektiği, savaşla ilgili tüm müzakerelerde) ne yapılacağına karar verip belirleme hakkı aynı hükümdara aittir."[78]

Hâkimiyetin göstergelerinden biri de yasanın üstünde konumlanmaktır.[79] Bu durum, kralın yanlış bir şey yapamayacağını belirten İngiliz anayasasının aksiyomuna uygun düşer. Kral aleyhtarları bu ilke konusunda çok kaygılanmıştı. İlkin, Strafford ve Laud gibi, kralın baş görevlilerini tutuklayarak ya da idam ederek bu ilkeden kurtulmanın bir yolunu bulmuşlardı. Ama bu yol pek işe yaramamaya başlayınca, İngiltere kralının şahsına değil, ismiyle cismiyle Charles Stuart'a saldırmaya dayalı yasal kurmacaya başvurmuşlardı. Hobbes, gerçek kişi olan Char-

* 37-41 yılları arasında Roma İmparatoru olan Caligula, saltanatı sırasında uyguladığı şiddet, zulüm ve sapkınlıklarıyla ün kazanmıştır-ç.n.

les ile yapay kişi olan İngiltere kralı arasındaki ayrımı kabul etmekle beraber, bu ayrımın asileri ve kral katillerini suçlarından arındırmayacağını, zira gerçek kişinin ölümünün tam da bundan dolayı ikinci kişinin ölümüne tekabül ettiğini düşünüyordu.

Hobbes'a göre, hâkimiyetin bir başka göstergesi Parlamento'yu feshetme kudretidir. Uzun Parlamento bu gücü zorla elinden alıncaya kadar, kralın bu gücü vardı şüphesiz. Hobbes, Feshetmeye Karşı Yasa'yı (1642) İngiltere'deki hükümetlerin yıkıldığının bir göstergesi sayıyordu. Hâkimiyetin üçüncü göstergesi de, "amirler, hâkimler, müşavirler ve devlet bakanları" tayin etme otoritesidir ki, hiç de tesadüf eseri olmayan bir şekilde İngiltere kralı bu otoritelerden hiçbirine sahip değildir.[80] Mutlakıyet hakkındaki görüşünü şu sözlerle özetler Hobbes:

> Hâkimiyete mahsus bu hakların, yani savaşta ve barışta kılıcın mutlak kullanım hakkı, yasa koyma ve feshetme hakkı, yüksek yargı ve adli, müzakereye dayanan bütün tartışmalarda karar verme hakkı, amirlerin ve bakanların hepsini tayin etme hakkı ile bu doğrultudaki diğer haklar hükümdarın iktidarını teşkil eder ... bu da devlette mutlaktır.[81]

Mülkiyet Hakları

Hobbes'un mutlakıyet hakkındaki görüşlerinin, kral aleyhtarlarını kaygılandıran ve altüst eden çok büyük sonuçları vardı. Hobbes'un şaşmaz bakış açısına göre, doğal durumda özel mülkiyet diye bir şey yoktur. Eğer herkesin her şey üzerinde hakkı varsa, o zaman hiç kimse bir şeye sahip değil demektir. Mülkiyetin kökeni sivil devlettir ve son kertede de hükümdara aittir. İnsanlar tüm haklarını hükümdara devrettiğinden, hükümdar her şeyin sahibidir. Eğer bir mülkiyet son kertede hükümdara ait değilse, o zaman potansiyel olarak hükümdara barışı sağlama ve devletin birliğini korumada katkıda bulunabilecek bir mülkiyet hükümdarın elinde bulunmayacak demektir. Yurttaşların hükümete yönelttiği en büyük yakınmalardan birinin de özel mülkiyetin hükümdara bağlı bulunması olduğunu söyler Hobbes. Ama bu yakınma meşru değildir. Hükümetin mülkiyet üzerinde nihai bir denetimi olmadığı takdirde, herkes her şey üzerinde hak sahibi olacaktır ve hiç kimse de hiçbir fiziksel

nesneyi güvenle kullanamayacaktır: "Dolayısıyla, bu *meum* ve *tuum* [benim, senin] derdi gerçek değildir."[82]

İşte Hobbes'un özel mülkiyet aleyhindeki etkili sözlerinden bazı örnekler:

> Karşı gelmemeleri gereken efendinin kendisine karşılık, onlardan [uyruklardan] birine ait *meum* ve *tuum* diye bir şey yoktur. ... Hem hizmetkârın hem de onun tasarrufundaki her şeyin efendinin mülkiyetinde olduğunu ve herkesin kendine ait olanı elden çıkarabileceğini anlayan ... efendi onlar üzerindeki hâkimiyetini ... istediğine devredebilir. ... Dolayısıyla hükümdarın iktidarından türeyen mülkiyetin bu iktidar üzerinde iddiada bulunmaması gerekir, özellikle de bu iktidar sayesinde her uyruk diğer uyruklar karşısında kendi mülkiyetine sahipken; hükümdarlık son bulduğunda bu mülkiyete sahip olamaz. ... o halde hükümdar otoritesi tarafından insanların malı mülkü üzerine konan hacizler, hükümdarın bu insanlar için sağladığı barış ve savunmanın bedelinden başka bir şey değildir.[83]

Hobbes'un bakış açısının pratikteki sonucu şudur: İngilizler kralın koyduğu vergiler hakkında, özellikle de gemi vergisi hakkında yakınma hakkına sahip değildi. İnsanlara "şahsen ya da mali olarak kamu hizmetine katkıda bulunmaları buyurulduğunda ve onlar da hükümdar iktidarının hâkimiyetinden ayrı bir mülkiyete sahip olduklarını sanıp, ancak herkesin kendi için uygun göreceği ölçüden başka, mal ve şahıs olarak katkıda bulunmak zorunda olmadıklarını düşündüğünde"[84] insanlar feci şekilde yanılıyor ve aslına bakılırsa isyana meydan veriyorlardı.

Hobbes'un hem hâkimiyet hem de mülkiyet hakları konusundaki bakış açısı kendisini siyasi spektrumun en uç noktasına yerleştiriyordu. Pek çok Parlamenter, İngiliz hükümetinin mutlak olmadığını düşünüyordu; mutlak olduğunu düşünenler dahi, kralın bütün hâkimiyete sahip olmayıp bunu Parlamento'yla paylaştığını savunuyordu. Hobbes'a göreyse uyruklar, "onlara [hükümdarlara] muayyen şartlar altında tahsis edilen belli araziler, vergiler, para cezaları vs., (kötüye kullanım halinde) bir önceki tahsisata karar veren kişiler tarafından yeni bir onay sürecinden geçmeksizin bir daha tahsis edilmeyeceğini düşünerek ... kendi kendilerini kandırırlar."[85] Hobbes açık açık "karışık monarşi" öğretisine saldırıyordu. Nihayetinde Charles'ı İç Savaş arifesinde Parlamento'ya çaresizce göstermelik bir taviz vermeye mecbur eden de bu öğretiydi.

Hobbes'un Tek Basamaklı Hükümet Teorisi

Tek basamak teorileri ile iki basamak teorileri arasında bir ayrım yapalım. Tek basamak teorisinde, hükümetin kökeni, siyaset öncesi durum ile siyasi durum arasında aracılık eden bağımsız bir varlığı içermez. Bu tür teoriler siyaset öncesi durumdan siyasi duruma değişimi açıklamak için geçici bir varlık içerebilir. İki basamak teorisinde ise, kendi başına mevcut olan bir varlık bulunur ve bu varlık ne hükümet ne de saf bir doğal nesnedir. Genel olarak iki basamak teorileri, aracı varlığı "toplum", "topluluk" ya da "halk" diye adlandırır. Örneğin John Locke iki basamak teorisyenidir. Locke'ta ilk basamak insanlar arasında bir toplum ya da topluluk tesis eden sözleşmeden oluşur; ikinci basamak ise toplumun hükümet kurma faaliyetidir. İki basamak teorileri iç savaşı radikal bir çöküş olmaktan çıkarıp daha makul bir şey haline sokar: İç savaş hükümeti yok edebilir ama toplumun kendisini yok edemez. Aynı zamanda bu teoriler sınırlı hâkimiyet teorilerini de destekler. Toplum, hükümdarın istismarlarını kontrol edebilecek siyasi bir otoriteye sahiptir. Hobbes iç savaşı olabildiğince uygunsuz göstermek istediği ve hükümdar üzerinde hiçbir kontrolün bulunmasını istemediği için tek basamak teorisini benimser: Hobbes'ta önce doğal durum vardır, ardından sivil devlet gelir.

Gelgelelim *The Elements*'ta ikinci basamağa dair bir emare görülebilir. Bu yapıtta Hobbes demokrasinin "zamansal olarak önce geldiğini ... ve zorunlu olması gerektiğini"[86] söyler. Hobbes'un muhakemesine göre, bir insana ya da insan grubuna hâkimiyet verilmesinden önce, çoğunluğun oyuyla alınan bir karara riayet edileceğine dair herkesin ahit yapması gerekir. Buna da demokrasi denir. Bu ilk karar alındı mı yeni kurulmuş sivil devlet ya demokrasiyle yönetilir ya da egemen gücü tek bir insan (monarşi) yahut birden fazla insandan (aristokrasi) müteşekkil hale getirmek üzere ahit yapabilir. Bunun iki basamak teorisi sayılmamasının sebebi Hobbes'un izahına göre monarşi ya da aristokrasinin demokrasiden sonra gelmesi ve onun üzerine inşa edilmemesidir. *De Cive*'de Hobbes *The Elements*'ta aldığı konumun etrafında dolaşarak, bir hükümet kuranların "neredeyse tam da bir demokrasi meydana getirdiğini"[87] söyler. *Leviathan*'da iki basamak teorisine dair emare daha da belirsizleşir. Demokrasinin zamansal olarak da mantıksal olarak da

temel hükümet biçimi olduğundan bahsedilmemektedir artık. Her hükümet iki safhada ortaya çıkar: bir araya gelme, akabinde de bir hükümdarın seçilmesi, böylelikle de hükümet biçiminin belirlenmesi. Hükümet biçimine dair gerçek iki basamak teorisi değildir bu, çünkü ilk safha bağımsız olarak mevcut bir varlık içermez. Birtakım sebeplerle seçim başarıya ulaşmazsa, o zaman ikinci safha tamamlanmaz ve insanlar da doğal durumda kalır. İkinci safha tamamlanmış olsa dahi, ilk safhadaki seçici organ hükümdarlığın kendisinden bağımsız olarak mevcut değildir.

Hobbes'un her hükümetin bir demokrasi olarak başladığı yolundaki görüşü terk etmek istemesinin pratikteki sebeplerinden biri de kral düşmanlarının elindeki bir savı çekip almaktı. Bu kişilerin, Anglo-Sakson devrinde İngiltere'nin bir demokrasi olduğunu ve kralın, kendisine hiçbir hak devredilmeksizin temsilci olarak tayin edilmesi ya da seçilmesinden sonra da demokrasi olarak kaldığını savunmasını istemiyordu.

Hobbes, *The Elements*'ta kral aleyhtarlarının elindeki bir başka savı zaten çekip almıştı. Siyaset teorisine dair standart bir görüşe göre, hâkimiyet halk ile hükümdar arasındaki bir ahit ya da sözleşmeden doğmaktaydı. Eğer bu doğruysa, o zaman şikâyetçi uyruklar, hükümdarın sözleşmenin şartlarını ihlal ettiğini ve azledilebileceğini öne sürebilirdi. Hobbes bu tür bir bakış açısının mantıksal açıdan tutarsız olduğunu öne sürer. Hükümdar ahdin bir tarafı olamaz çünkü ahit yürürlüğe girdiğinde hükümdar henüz mevcut değildir. Onun varlığı, hâlâ doğal durumda olan insanların verdiği bir ahit tarafından meydana getirilir ve zaman bakımından da bu ahitten sonradır.[88]

Uyruklar ahdin tarafı olduğundan, vazife ve yükümlülük alırlar. Hükümdar ahdin bir tarafı olmadığından vazife ve yükümlülük almaz. Bu kadarı savunulabilir bir durumdur. Daha az savunulur görünen husus ise, Hobbes'un diğer iddiasıdır: Uyruklar vazifelerinden ve yükümlülüklerinden birbirlerine karşı değil, hükümdara karşı sorumludur. Genel olarak, vazifeler ve yükümlülükler bir sözleşme ya da ahdin taraflarına yöneliktir; başka bir varlık bu tarafları zorlamış olsa bile böyledir bu. Hobbes'un vazifeler ve yükümlülüklerin hükümdara karşı sorumlu olunduğunu savunmasının sebebi, Hobbes'a göre, bir kişinin vazife ve yükümlülükten bir hakkı devrettiği kişiye karşı sorumlu olup, esasen ahitteki diğer taraflara karşı sorumlu olmamasıdır. Hükümdarı, hükümdar oluşturan ahdin taraflarından biri yapmanın önemli bir sonucu da

hükümdarın kimseye zarar vermesinin mümkün olmamasıdır; buradaki "zarar" da otorite sahibi olunmaksızın bir insana zarar vermek olarak yorumlanır.

Kuruluş Yoluyla Hâkimiyet ve Edinim Yoluyla Hâkimiyet

The Elements'ta Hobbes, "insanlar arasında karşılıklı anlaşma yoluyla" ortaya çıkan hükümetler ile "doğal olarak" gelişenler, yani "edinim yoluyla oluşan siyasi teşekkül"[89] arasında belli belirsiz bir ayrım yapar. *Leviathan*'da Hobbes bu ayrıma ilişkin terminolojiyi belirginleştirecek ve sırasıyla "kuruluş yoluyla devlet" ve "edinim yoluyla devlet"ten bahsederek şunlar arasında bir ayrım yapar: (1) birbirinden korkan bir grup insanın, kendi haklarını bir hükümdara devretmenin kendi çıkarları açısından en iyi şey olacağını anlamalarıyla ortaya çıkan devlet ve (2) baskın bir güçten korkan bir grup insanın kendi haklarını bu korku nesnesine devretmenin kendi çıkarları açısından en iyi şey olacağını anlamalarıyla ortaya çıkan devlet.

Bu ayrımdan çok fazla çıkarım yapılmamalıdır. (1) ve (2)'deki ifade tarzımın da işaret ettiği gibi, bunlar arasında, bir hükümetin kuruluşuna sebep olan korku nesnesi bakımından bir fark vardır yalnızca. Hâkimiyetin doğası her biri için aynıdır. Tahminimce bu ayrım retorik bir işleve sahip. Kuruluş yoluyla devletlere ilişkin tartışma hâkimiyetin mantığını belirgin kılar, edinim yoluyla devletlere ilişkin tartışma ise mantıksal yapının, hükümetlerin olağan tarihsel kökenlerine nasıl uydurulabileceğini gösterir. Bazı hükümetler babanın, bazen de annenin daha kuvvetli olmaları sebebiyle, çocukları üzerinde otorite sahibi olmasından hareketle evrilir. Ayrıca pek çok hükümet de fetihler yoluyla ortaya çıkar. Hobbes, I. William'ı Fatih* olarak görmekten gayet memnun olsa da, Hobbes'un kimi çağdaşları bu unvan gayrimeşruluğu ima ettiği için, bu konuda hassastı. (William'ın evvelce "Piç" diye bilindiğine hiç değinmiyorum bile.)

---

* 1066'daki Hastings Savaşı'yla İngiltere'yi fethedip Anglo-Sakson saltanatına son veren ve İngiltere kralı olan Normandiya Dükü William, savaş sonrası "Fatih" lakabını almadan önce, doğumunun gayrimeşruluğundan dolayı "Piç" lakabıyla anılıyordu-ç.n.

Kadınlar, Çocuklar ve Ataerki

Pek çok hususta olduğu gibi, Hobbes'un kadınlar konusundaki tutumu da mantıksal açıdan müphemdir. Bir yandan zamanının epey ilerisinde görünür. Bütün insanlar doğal olarak eşit olduğundan, kadınlar da doğal olarak erkeklere eşittir. Dahası kadınların, çocuklarının üzerinde erkeklere kıyasla daha fazla söz hakkı vardır, çünkü herkes kendi bedeni üzerinde hak sahibidir ve çocuklar da annelerinin bedenlerinin bir parçası olarak hayata başlarlar.[90] Hobbes karşı düşünceyi, yani kendisinin öne sürdüğü üzere, doğal durumda herkesin her şey üzerinde hak sahibi olduğu yolundaki görüşü hesaba katmamaktadır burada. Öte yandan insanlar doğal durumda perişan haldedir ve bu durumun mümkün olduğunca çabuk ortadan kaldırılması gerekmektedir. Belki de dolaylı yoldan Hobbes, kadınların doğal olarak eşit oluşunun doğadaki kusurlardan biri olduğuna işaret etmektedir.

Annelerin, çocukları üzerinde söz sahibi olma konusunda en az erkekler kadar doğal hakkı bulunduğu için, "ataerki" terimi yanlış bir adlandırmadır. Ayrıca bu sözcük, babaların (ya da ebeveynlerin) çocukları üzerinde söz sahibi olma hakkının, bu çocukları dünyaya getirmelerine ya da doğurmalarına dayandığına dair yanlış bir düşünce uyandırır. Ama onların otoritesinin temeli kesinlikle bu değildir. Bilakis çocuklarını korumak ya da öldürmek onların gücü dahilindedir. Bir anne, eğer tercih edecek olsa, kendi çocuğunu ölüme "terk edebilir ya da yollayabilir".[91] Elli yaşına geldiğinde, bir zamanların özel hocası Hobbes, çocuklar konusunda tamamen hissizleşmişti. Bir ebeveynin "[çocuklarını] satma ya da başkalarının velayetine yahut hizmetine verme" hakkının bulunduğunu yazmıştı; bunun dışında ebeveyn "doğa yasası uyarınca, vicdanen gerekli gördüğünde, çocukları rehin bırakabilir, isyan ettikleri için öldürebilir ya da barış uğruna kurban edebilir."[92] Jonathan Swift'in aksine, Hobbes hiçbir şeyi hicvediyor değildi. Birkaç yıl sonra *De Cive*'de şöyle yazacaktı: "Çocuklara istedikleri her şeyi vermediğiniz takdirde, hırçınlaşıp ağlarlar, hatta bazen anne babalarına vururlar."[93] Çocuklar ilkin öldürülmezse, o zaman güvenlikleri, annenin edinilmiş hâkimiyetiyle temin edilir: "Bir anne çocuklarını yetiştirerek, onların hükümdarı olduğunun kabul edilmesi için onlardan örtük bir ahit edinir zamanla; ta ki bir erkek araya girip, anneye boyun eğdirinceye ve böylelikle de hem

onun hem de mülkiyetindeki şahsi ve diğer şeyler üzerinde hâkimiyet kazanıncaya kadar."[94]

Monarşinin Faydaları

Aristoteles'in izinden giden Hobbes üç hükümet biçimi bulunduğunu kabul eder: Demokrasi, aristokrasi ve monarşi. Bunlardan her biri meşrudur ve her birinin de faydaları ve zararları vardır, ama genel olarak bakıldığında, "birkaç hatibin idaresine" eşdeğer olan demokrasi en kötüsü, monarşi ise en iyisidir. Eğer monarşi en iyisi değilse, dünyayı yaratan ve yöneten niçin tek bir Tanrı olsun ki? Monarşiden hoşlanmayan biri, "Yüce Tanrı tarafından yönetilmekten" de hoşlanmamalıdır. Antikçağdaki düşünürler bile (Hobbes saygı duymasa dahi, akranı olan düşünürlerin büyük saygı duyacağını biliyordu) monarşiyi tercih etmişti. Adem yönetimindeki ilk hükümet paternal niteliktedir ve paternal hükümet de monarşi demektir. Üstelik çoğu yerde en eski hükümetler monarşidir.[95] (Bu son sebep, Hobbes'un tüm hükümetlerin demokrasi olarak başladığına dair önceki iddiasıyla tutarsızmış gibi görünüyor.)

Monarşinin diğer hükümet biçimlerinden daha istikrarlı olmasının bir sebebi de meseleler hakkında karar veren daha çok insan bulundukça, ne yapılması gerektiği hakkındaki müzakerelerin daha duygusal bir hale bürünmesidir. Bunun sebebi de herkesin "kendine biraz yararı dokunacak" şekilde davranmasıdır; kişinin kendi planını kabul ettirememesi bu yararı elde edememesi demektir. Karar verici meclislerde duyguların zıvanadan çıkmasının en az ihtimalinin bulunduğu monarşiler, iç savaştan mustarip olması en az muhtemel hükümetlerdir.[96] Hobbes monarşiyi tercih ediyor olsa da, diğer hükümet biçimlerinin meşruluğunu da kabul etmiş ve 1650'den sonra İngiltere'de, kendi tabiriyle bir aristokrasi olan cumhuriyet yönetiminde yaşamaya razı gelmişti.

Hobbes'un söylediği üzere, monarşide meydana gelen sorunların sebebi, her insanda bulunan duygulardı. İşte bu sebeple arsitokrasi tarafından yönetilmek, pek çok insanın çatışan duygularından ötürü daha da kötüydü: "Birbirinden ayrı olan bir yığın kömür ısı veriyor olsa da, bir araya konduklarında birbirlerini yakarlar." Monarşinin devamını sağlamak pahalıya mal olsa da, aristokrasi daha da savurgandı; çünkü

her aristokratın bir hükümdar kadar harcaması olacaktı. Monarşiye ilişkin bu savunmalar, yanlış analojilere ve yanlış iddialara dayandığı için çok güçlü değildir. Temelde Hobbes'un monarşiyi tercih etmesinin sebebi, monarşinin "iş savaşa sürüklenme" ihtimalinin çok düşük olduğunu düşünmesiydi muhtemelen; iç savaş "bir devletin başına gelebilecek en büyük bela" idi.[97]

İç Savaşın Sebepleri

İnsanın tüm yaratımları yok olur gider. Tüm sivil hükümetler insan yaratımıdır. Bu yüzden de tüm sivil hükümetler yok olur gider. *The Elements*'ta Hobbes iç savaş için gerekli ve yeterli üç koşul sayar. İlki "hoşnutsuzluk", yani insanın içinde bulunduğu koşullardan dolayı mutsuz olmasıdır. İkincisi insanın hoşnutsuz olmaya hakkının bulunduğuna inanmaktır. Üçüncüsü de insanın koşulları değiştirme ve kendini mutlu kılma şansının bulunduğuna inanmaktır. Bu koşullar mevcut olduğunda, "itibar sahibi bir insan standardı koymak ve borusunu öttürmek üzere [bir adım öne çıktığında]"[98] iç savaş patlak verir.

Aslında Hobbes asileri korkak ve zafer peşinde koşan kişiler olarak niteler, çünkü Hobbes ilk koşulu izah ederken iç savaşın sebeplerinden birinin tastamam hoşnutsuzluk değil, acı korkusu ve kişinin kendi akranlarınca daha çok tanınma arzusu olduğunu söyler. Ayrıca asilerin çok da parlak olmadığını düşünür. Bunun en iyi örneği olan Romalı asi Catilina* gibi, tüm asiler belagatlidir, ama bilge değildir. Eğer asiler daha zeki olsaydı, başkaldırıların genellikle başarısızlıkla sonuçlandığını bilirlerdi. Ne var ki yalnızca belagatliydiler. Pelias'ın kızlarını, ihtiyar babalarını gençleştirmek için parçalamaya ikna eden Medea gibi, bir asi de uyrukları isyan etmeye ikna edebilir ve bu yolla hâkimiyetin tekrar canlanacağına dair abes bir umut besleyerek hükümdarı parçalayabilir.[99]

Daha da kötüsü, kimi Parlamenterler, Hobbes'un kendilerini kralı idam etmeyi planlamakla suçladığı düşüncesine varmış olabilirdi. Kısa Parlamento'daki muhalefet, Charles'ın istediği para konusunda karar

* MÖ 108-62 yılları arasında yaşamış ve Roma Cumhuriyeti'ni yıkmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş olan Romalı siyasetçi-ç.n.

çıkarmadan önce "sıkıntılarının" giderilmesini istemişti. Pek çok üye, 1628'deki Parlamento'dan geriye kalanlardan ibaretti. Şöyle yazmıştı Hobbes: "Buyruklar ağır olduğunda, ... bu ağır buyrukları verene tiran derler ve tiran katli de, ... hem meşru hem de övgüye değer bir şeydir."[100] Nihayetinde Hobbes'un sözleri doğru çıkacaktı, ama Hobbes'un 1640 Mayıs'ında, 1649 Ocak'ındaki olayları tahmin ettiğini düşünmek için elimizde yeterli sebep yok.

6. Bölüm

Sürgünde Geçen On Yıl 1641-1651 (I)

Parlamentonun ilk günlerinde üyelerden üç dört kişiyle müzakere ettikten sonra, kendisi [Hobbes] iç savaşın yaklaştığını anlamıştı; sanki savaşın varlığını hissederek tekrar Fransa'ya gitmişti. Paris'te bütün vaktini, Mersenne, Gassendi, bilgisi ve muhakeme gücüyle nam salmış diğer kişilerle beraber bilim üzerine çalışmaya vakfetmişti. ("Mensur Otobiyografi")

Uzun Parlamento ve Sürgün, Kasım 1640

1640 sonbaharına gelindiğinde Charles'ın başka bir Parlamento toplaması gerektiği ortaya çıkmıştı. Eylül sonunda Hobbes Londra'ya varmıştı, muhtemelen niyeti de Lordlar Kamarası üyesi olan Devonshire'a yardım etmekti. Şehre ilk vardığında Hobbes'un yapacağı pek bir iş yoktu, hatta vebadan dolayı ölmekte olan bir kişinin evini ziyaret ettiği için karantinaya alındığında yapabileceği hiçbir iş kalmamıştı neredeyse. Kırk günün hepsini karantinada geçirdiyse, o zaman ancak 3 Kasım'da yeni Parlamento toplandıktan sonra kendi işleriyle ilgilenme imkânı bulmuş demekti. Daha öncesinde, iki Parlamento üyesi konuşma yaparak, "kral ile devlet" arasında ihtilafa sebep olan, monarşi lehindeki kitaplar ve vaazlar hakkında yakınmıştı. Hobbes duyduğu şeylerden hoşlanmamıştı. Tehlike altında olduğunu düşünüyordu, zira mutlakıyetin savunulması kendisinin *Elements of Law, Natural and Politic*'teki gözde konularından biriydi. Takibattan muaf olacağını düşünmek için elinde hiçbir sebep yoktu. Kralın mutlak bir hükümdar olduğuna dair vaazlar veren, Cambridge'deki St. John's College'ın müdürü William Beale ertesi yıl suçlamalarla karşı karşıya kalmıştı.[1] Ama Hobbes'un korkularının spekülasyona ya da basirete dayanması gerekmiyordu. Kralın baş vekilleri Parlamento açılır açılmaz saldırıya maruz kalmıştı. Çok geçmeden Strafford tutuklanmıştı.

Kendisine yöneltilen ilk suçlama, "İngiltere ve İrlanda krallıklarının temel yasalarını ve hükümetini hainice yıkmaya kalkışmak, bunların yerine de keyfi ve tiranlığa dayalı, hukuka aykırı bir hükümet kurmaya çalışmak" idi.[2] Peki Hobbes yazılarında tam da aynı şeyi yapmamış mıydı? Daha sonra Canterbury başpiskoposu da tutuklanmıştı. Kralın başdanışmanı ve en yüksek rütbeli rahibi Parlamento karşısında güvende olamıyorsa, o zaman Hobbes güvende olduğunu niçin düşünecekti ki? Kimileri Hobbes'un hedef olabilecek ölçüde tanınmadığını söylemişti. Aynı kişiler Strafford'a kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda kaygılanmamasını da söyleyebilirdi. Suçlamaların hepsi önemsiz kabahatlerdi ve kusurlar ne kadar çok olursa olsun bir cürüm teşkil etmeleri imkânsızdı. Mantık iyiydi, ama Parlamento mantıktan yoksundu; Strafford'u vatana ihanetten suçlu bulmuştu. Parlamento'nun avlayacağı daha büyük balıklar olabilirdi, ama Hobbes'dan da güzel bir aperatif olurdu.

Strafford'un tutuklanmasından kısa bir süre sonra, Hobbes bunun ardından başka tutuklamaların da geleceğini kestirmişti. Çarçabuk İngiltere'den ayrılma kararı alan Hobbes, Devonshire'a niyetini bildirmiş ve üç gün sonra da ayrılmıştı. Bavulunun hazırlanmasını bile beklememişti; bavulu sonradan gönderilecekti. Hobbes nihayetinde kendisinin "ilk kaçanlardan" olduğunu böbürlenerek anlattığına ve Francis Windebank de 10 Aralık'ta kaçtığına göre, Hobbes'un bu tarihten önce Fransa yolunda olduğu akla yatkındır. Muhtemelen Hobbes 23 Kasım'da, yani Parlamento'nun Charles hakkındaki şikâyetleri tekrarlayan Büyük Uyarı'yı çıkardığı tarihte çoktan ayrılmıştı. Canterbury başpiskoposunun arkadaşlarından olan Lord Scudamore'a yazdığı bir mektupta ayrılışının sebebini şöyle açıklamıştı Hobbes:

> Ayrılmamın sebebi, kralın imtiyazlı olduğunu öne süren sözlerin Parlamento'da incelenmeye başlanması. Ayrıca biliyordum ki kimileri başımın belaya girmesini içtenlikle istiyordu ve içtenliklerinden gördüğüm kadarıyla da sözler ve tanıklar uydurmak için her şeyi yapabilirlerdi. Dahası düşündüm ki o zaman gitmeseydim, zaten yaklaşmakta olan kargaşa yüzünden burada değil de orada olmak durumu daha da kötüleştirecekti.[3]

Hobbes ülkeden ayrıldığı için eleştirilmiş, hatta "ödlek" diye yaftalanmıştı; bunun gerekçesi de William Harvey ve ellisini aşmış diğer as-

kerler gibi, kral kuvvetlerine cephe dışı bir görevde hizmet edebilecek olmasıydı. Edebilirdi şüphesiz. Ama askeri hiçbir eğitim almamıştı ve alma yükümlülüğü de yoktu. Ayrılmak son derece akla yakın bir hareketti ve diğer kişiler de aynısını yapacaktı. Önce Aralık ayında birkaç kişi, ama sonraları pek çok kişi ayrılacaktı.

Uzun Parlamento'nun liderlerinden bazıları eski kafalı ve kendini beğenmişti. Eğer bir yolunu bulabilselerdi gülmeyi bile yasaklarlardı. Hatta ayda bir oruç şartı getiren bir karar çıkarmışlardı. 1644 Aralık'ında insanlar oruç gününün Noel'e denk geldiğini fark etmiş ve bu yüzden de bu şartın söz konusu ay için iptal edilmesine ilişkin bir dilekçe sunmuştu. Avam Kamarası bunu kabul etmemiş ve "zira Aylık Oruç'u ve özellikle de yaygın adıyla İsa'nın Doğum Yortusu'nu ... daha iyi yerine getirmek amacıyla" orucu daha da ağırlaştırmıştı. Avam Kamarası insanların Noel'i kutlamasını, "İsa'nın bu dünyada sürdüğü hayata aykırı olarak, tensel ve dünyevi zevklere daldıkları" için eleştiriyordu. Sonraları Avam Kamarası Noel, Paskalya ve diğer yortuları tümden yasaklamıştı. Ayrıca Komünyon ayinine katılma şartlarını da ağırlaştırmıştı. Evvelce Komünyon ayinine, utanç verici bir hayat sürmeyen herkes katılabiliyorken, Uzun Parlamento'daki reformcular insanların "ayinden hemen önceki belli günlerde papaz ve ihtiyarlar heyeti tarafından tetkik edilmek üzere hazır bulunmalarını" şart koşmuştu. Yoklamadan başarıyla geçenlere, ayin sırasında gösterilmek üzere bir kâğıt parçası verilmişti. Zaten hiç kimse cennete biletsiz giremez.

Descartes Hakkındaki Kuşkular

Hobbes ülke meseleleriyle ilgileniyor olsa da, vaktinin çoğunu bilimsel araştırmalara ayırıyordu. Büyük ihtimalle 1637 ile 1640 arasındaki bir zamanda yazılmış olan isimsiz bir müsvedde günümüze ulaşmıştır. Ferdinand Tönnies buna "Tractatus Opticus" [Optik Üzerine Bir İnceleme] adını vermişti ama Mersenne, Hobbes'a ait bir başka incelemeyi aynı başlıkla yayımladığından, bu önceki müsveddeyi Richard Tuck'ın koyduğu *Secundo Sectio* adıyla anmak daha mantıklı olur, çünkü göründüğü kadarıyla bu müsvedde yirmi yıl sonra, *Elementa Philosophiae*'ın "ikinci kesimi" olan *De Homine* adıyla yayımlanacak çalışmanın ilk taslaklarından biridir.[4]

1637 Ekim'inde Hobbes, Kenelm Digby'den, Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşma*'sının (*Discours de la méthode*) bir nüshasını almıştı. Descartes'ın irdelediği meselelere gitgide daha fazla ilgi duyuyordu Hobbes. Ama Descartes'ın *Konuşma*'sı üzerine 1640 Kasım'ına kadar yazılı hiçbir fikir beyan etmemiş, bu tarih geldiğinde Mersenne'e bu kitap ve eklerinden biri olan *Dioptrique* hakkında yorumlar içeren elli altı sayfalık bir müsvedde göndermişti. Hobbes'un Mersenne ile yazışmasının zamanlaması, İngiltere'den ayrıldıktan sonra bir yerlere gidip bir şeyler yapma planının bir parçasıydı muhtemelen, zira ay bitmeden ayrılmıştı.

Descartes, Hobbes'un müsveddesinin en azından bir kısmını almıştı Mersenne'den. Dünya başına yıkılmıştı: "Yazının üslubu yazarının zeki ve irfan sahibi olduğunu gösteriyorsa da, kendisine ait olduğunu öne sürdüğü her iddiada hakikatten sapıyor gibi görünmesi beni çok şaşırttı."[5] Hobbes, Descartes'ın görüşlerini eleştirmenin yanı sıra, kendisine ait tartışmalı bazı görüşlerle Descartes'ınkileri ilişkilendirmişti. Hobbes hem Tanrı'nın hem de insan ruhunun maddesel olduğunu öne sürdüğü "içsel ruh" kavramını, Descartes'ın "ince madde" kavramıyla özdeşleştirmişti. Descartes bunların hiçbirini kabul etmeyecekti. Hatta kendisi Hobbes'tan da korkaktı ve din kurumu tarafından kabul görmek istiyordu. Engizisyon Galileo'ya yaptığını kendisine de yapar korkusuyla *Le Monde*'u [Dünya] yayımlamaktan vazgeçmişti. Hobbes'un yapıtı hakkında da başından atarcasına yazmıştı: "Kendisinin 'içsel ruh' üzerine yazdığı ilk kısmı ve cismani ruh, cismani Tanrı ve beni ilgilendirmeyen diğer hususlar üzerine yazdıklarını bir kenara bırakıyorum."[6]

Descartes gibi, Hobbes da Mersenne aracılığıyla cevap vermişti. Descartes gibi zeki bir insanın nasıl olup da felsefe hakkında bu denli yanılabildiğine çok şaşırmıştı. Aslında Hobbes hiçbir hata yapmadığını düşünüyordu; Descartes'ın bir ispatın nasıl akla yakın olabileceğini "Hobbes'un anlamadığına" dair sözlerine cevaben, Hobbes bunun bir karşı çıkış değil, "kendisinin [Descartes'ın] meseleyi daha dikkatli ele almasının gerektiğine dair bir gerekçe"[7] olduğuna işaret etmişti. Ama Hobbes bu aşamada uzlaşma taraftarıydı hâlâ. Descartes'ın, matematik alanındaki başka yapıtlarını da görmesinden memnuniyet duyacağını söylemişti Mersenne'e: "Zira onun muhakeme gücüne çok büyük hayranlık duyuyorum. Tek dileğim, yazdıklarımı daha dikkatli okuması; şayet bunu yapmasını sağlayabilirseniz, kendimi ondan başka hiç kim-

senin eleştirilerine teslim etmem." Ama Hobbes Descartes'a duyduğu saygıyı hızla yitirmekteydi. Newcastle'ın erkek kardeşi Charles'a, adsız sansız Florimond de Beaune'un Descartes kadar iyi bir matematikçi ve ondan çok daha iyi bir felsefeci olduğunu söylemişti.[8]

Metafizik Düşünceler'e İtirazlar

Hobbes, *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*'ın (*Meditationes de prima philosophia*) bir nüshasını edinen ilk kişilerden biriydi. Mersenne kitabın basılmasından önce, yorumlamaları için seçkin felsefecilere nüshalar göndermişti. Bu yorumlara Descartes cevap verecekti. *Meditasyonlar,* altı grup itiraz ve Descartes'ın bunlara cevabıyla beraber 1641 Ağustos'unda yayımlanmıştı. Hobbes'un itirazları ve Descartes'ın verdiği cevaplar, felsefe tarihinde, birbirini dinlemeden konuşmanın en iyi örneklerindendir. Descartes zihinselci düalistti; Hobbes ise materyalist monistti. Descartes kuşkuculuğa kafayı takmış ve ancak bilginin dayanaklarına ilişkin kesinlik iyi temellendirildiği takdirde bu kuşkuculuğun üstesinden gelinebileceğini düşünüyordu. Hobbes ise kuşkuculuk konusunda iyimserdi ve şart koşucu tanımların meseleyi ya bertaraf ettiğini ya da geçiştirdiğini düşünüyordu.

Descartes'a göre, kesinliğin anahtarı "Cogito, ergo sum" ("Düşünüyorum, öyleyse varım") formülünde saklıydı. Peki nasıl iş görüyordu bu? Celile'deki domuzlara giren cinler gibi*, bunun da sayısız yorumu vardı. Bana göre, Descartes'ın *cogito*'sunun iki yönü vardır. İlk olarak, kuşkuculuğun kendi kendini yıktığını gösterir. Kuşku duymak bir nevi düşünmektir ve her tür düşünme de düşünen bir insanın var olmasını gerektirir. Nitekim, bir kişi ister kuşku duymakla isterse daha genel zihinsel bir eylem olan düşünmekle işe başlasın, var olduğundan emin olabilir. İkinci olarak da *cogito*'nun varoluşsal olma avantajı vardır; *cogito* bir deneyimdir, soyutlama, totoloji ya da birtakım söz oyunları değildir. Kuşkucular deneyimlerin içeriğinin nasıl da her zaman kuşkulu olduğunu göstererek kendini ortaya koyar genellikle: Uzakta görünen kule kare midir, yoksa yuvarlak mı? Suyun içindeki çubuk kırık mıdır, yoksa düz

* Yazar, İncil'de bahsi geçen, İsa'nın Celile'dekilere musallat olan cinleri serbest bırakması ve cinlerin bu kez yakınlarda otlayan domuzlara dadanmasına dair anlatıya ve farklı yorumlarına gönderme yapıyor-r.n.

mü? Descartes deneyimin içeriği kuşkulu olsa bile, deneyimin varlığının kuşkulu olmadığına işaret ederek, kuşkucunun stratejisinin temelini sarsar. Kısacası, "Düşünüyorum/kuşku duyuyorum, öyleyse varım"ın gücü şurada yatar: Salt sözel bazı özçelişiklikleri açığa vuran, kendi kendini yıkıcı görüşlere ilişkin çoğu çürütmenin aksine, kişinin kuşkuculuğunun kendi kendini çürüten karakterini deneyimlemesini sağlayarak, kısmen kuşkuculuğu bertaraf etmek. Kendimizi kuşkuya düşürebiliyorsak, kuşkuculuğun doğru olamayacağını biliyoruz demektir. Kuşku duymak kesinlik için bir temel sağlar.

Hobbes felsefi kuşkuya duyulan endişe için hiçbir şey hissetmiyordu. Aynı şekilde "Yürüyorum, öyleyse varım"ın da öne sürülebileceğini söyleyerek, Descartes'ın *cogito*'sunu karikatürize ediyordu adeta. Hobbes'un yürüyüş argümanı Descartes'ın meselesini ciddiye alıyormuş gibi görünmüyor, dolayısıyla zarar verme maksadına bir de hakaret boyutu ekliyor. Ama Hobbes'un *cogito*'ya yönelttiği itirazın ikna edici olmadığını düşünmek için yeterli sebep var. Hobbes'un bile bile görmezden geldiği şuydu: Descartes doğru olabilecek bir öncüle ulaşmakla değil, doğruluğundan mutlak surette emin olunacak bir öncüle ulaşmakla ilgileniyordu. Hobbes, "Yürüyorum" gibi bir öncülün doğruluğunun kesin olmadığını ve "Düşünüyorum" gibi bir öncülün kesin olduğunu gerekçelendirebilecek Kartezyen mütalaalara hiçbir karşılık vermemişti.

Kaldı ki Hobbes'un *cogito*'nun kesinliğine ilişkin izahı da zayıftı. Ona göre, *cogito*'nun kaynağı, insanların bir düşünme işlemini, bir maddeye bağlı olmadığı takdirde tasavvur edemeyişiydi: Dansçıyı danstan ayrı olarak nasıl bilebilirdik ki? Görünen o ki Hobbes, insanların bir düşünen mevcut olmadan da düşünmenin olabileceğini tasavvur edememesinin, insana özgü tuhaf bir acizlikten ibaret olduğunu ima ediyordu. Aslında mantıksal olarak, bu argüman tarzının kapısı Hobbes'a kapalıydı, zira ona göre tek bir tür şey vardı: cisimler. Maddesel olmayan bir madde nasıl imkânsızsa, salt bir düşünme de imkânsızdı. Serbestçe dolaşan özellik ya da olay diye bir şey mevcut olamazdı. Burada asıl önemli olan, kişinin danstan ayrı olarak dansçıyı *bilememesi* şeklindeki epistemolojik husus değil, dansçıdan ayrı olarak dans diye bir şeyin *olmadığı* şeklindeki metafizik hususdur. Bir yürüyen mevcut olmadığı takdirde yürüme, düşünen mevcut olmadığı takdirde de düşünme diye bir şey yoktur, olamaz da.

Hobbes'a göre, Descartes'ın düşünmeyi var olmaktan ayırma girişimi yıkıcı düalist düşüncesinin bir parçasıydı. Bu durum Descartes'ı, düşünmenin insanın özü olduğuna inanmaya götürmüştü. Hobbes'a göre, yürüme insanın ne kadar özüyse, düşünme de o kadar özüydü. Hobbes'un verdiği örnek bu yönden temel bir önem arz eder. Nasıl yürüyen bir kişi, iki şeyden, yani kişi ve yürümesinden değil, tek bir şeyden meydana geliyorsa (yani belli bir türde devinime sahip bir kişiyse), düşünen bir kişi de kendisi ve düşünmesinden meydana gelmeyip, aynı şekilde belli bir türde devinime sahip kişidir yalnızca. Farklı düşünceler de beyindeki farklı devinimlerden ibarettir. Descartes, Hobbes'un görüşünü abes bulmuştu. Cevabı şöyleydi: Hobbes "pekâlâ yeryüzünün gökyüzü olduğuna, ya da gönlü ne istiyorsa ona hükmedebilir."[9]

Hobbes'a göre, Descartes'ın *cogito*'dan "düşünen bir şey cismani bir şeydir" sonucuna varmış olması gerekirdi. Hobbes insan düşüncesinin esasen imgelerin işlenmesinden ibaret olduğunu düşünüyordu. İmgeler "bedenin çeşitli yerlerinde meydana gelen" devinimlerdi. Dolayısıyla düşünce bedene ait bir şeydi. Descartes bir kişinin nasıl olup da böyle bir şeye inanabildiğine çok şaşırmıştı: Düşünmenin maddeyle ne ilgisi vardı ki? On yedinci yüzyılda "düşünen madde" diye bir şey tasavvur etmek neredeyse imkânsızdı. Belki her özelliğin bir maddenin parçası olması gerekir, "ama buradan, bu özelliğin bir cisim diye anlaşılmasının gerektiğine varamayız" diyordu Descartes. Hobbes ile Descartes ağız dalaşındaydı. Descartes'a göre, zihinsel ve maddesel tözler birbirinden tamamen farklı şeylerdi. Hobbes'a göre, yalnızca cisimler tözdü.

Descartes'ın ele aldığı meselelere dönersek, bir sonraki mesele, emin olabildiğimiz şeyler kümesini kendi kuşkularımızın, düşüncelerimizin ve varlığımızın ötesine nasıl genişleteceğimizdi. Descartes'a göre, bunun çözümü, gerçeğe uygun deneyimlerle gerçeğe aykırı deneyimleri, örneğin rüya görmekle uyanmayı, birbirinden ayırt edecek epistemik bir ölçüt bulmaktı. Bu çözümü açıklık ve farklılık fikirlerinde bulduğunu düşünmüştü. Açık ve farklı olan her şey kesindi. Hobbes ise kuşkuculuğun çözümünün epistemolojik bir ölçüt gerektirdiğini düşünmüyordu. Öne sürülen ölçüt ne olursa olsun, kuşkucuyu söz konusu ölçütün doğru sonucu vereceğinin nasıl *bilinebildiğini* sormaktan hiçbir şey alıkoyamazdı. Ama ölçüt kullanılmadan önce ölçütün doğru olduğunun bilinmesi gerekiyorsa, o zaman bu ölçütün bir bilgi ölçütü olarak kullanılabilmesi kendi kendini geçersizleştirecek demekti.

Hobbes epistemik kuşkuculuk sorununa ilişkin çözümün epistemolojide bulunamayacağını fark etmişti, zira hiçbir ölçüt doğrulanamıyor, hiçbir deneyim de ayrıcalığa sahip olamıyordu. Bir şey söylemek için kullanılan sözcükler ile bunu doğru kılan şey arasında bir gediğin olmasına izin vermeyen bir şeyler gerekliydi. Şart koşucu tanımlar ihtiyacı karşılıyordu. Öne sürülmeleri sayesinde doğru oluyorlardı. Şart koşucu bir tarzda "İnsan akıl sahibi, canlı bir cisimdir" ya da "A karesi dört eşit kenarlı ve dört dik açılı düzlemsel bir şekildir" demek, neyin doğru olduğunu hükmen söylemektir.

Birbirlerine art arda yönelttikleri itirazların ve verdikleri cevapların daha yarısına gelindiğinde, Hobbes ile Descartes birbirlerinin argümanlarını savuşturuyordu. Descartes'ın, Tanrı fikrine dayalı, Tanrı'nın var olduğuna dair ispatı hakkında şunu söylüyordu Hobbes: "Bizler Tanrı fikrine sahip olmadığımızdan, ... bütün bu [Descartes'a ait] argüman yerle bir olur." Nokta. Descartes bu cevabı aynen iade eder: "Bizler Tanrı fikrine sahip olduğumuzdan, ... bütün bu [Hobbes'a ait] itiraz yerle bir olur." Nokta. Hobbes'un insanların Tanrı fikrine sahip olmadığını binlerce kere söylemesinin ardından, Descartes bezmiş bir halde şunu demişti: "Tanrı fikrine nasıl sahip olabildiğimizi gına getirecek kadar tekrarladım. Bu itirazda benim tanıtlamalarımı geçersiz kılacak hiçbir şey yok kesinlikle."[10]

Hobbes'un Tanrı'nın var olduğuna dair çok farklı bir akıl yürütme tarzı vardı. Nasıl tüm matematiksel açıklamaların kaynağının bir tanımda ya da temel bir ilkede olması gerekiyorsa, doğal fenomenlere dair tüm açıklamaların kaynağı da "Tanrı'nın dolaysız eli"nde[11] olmalıydı. Bir önceki bölümde de gördüğümüz gibi, Tanrı'nın varlığına inanmak konusunda insanlar körlere benziyordu. Kör bir insan ateşin kendisini görmek için uygun duyu organına sahip olmasa da ateşin varlığına inanıyordu, çünkü ısısını hissediyordu; sonuçtan sebebe doğru akıl yürütüyordu Hobbes. Keza insanlar Tanrı'yı doğrudan deneyimlemelerine imkân verecek bir duyu organına sahip olmasa da Tanrı'nın varlığına inanıyordu, çünkü Tanrı'nın doğadaki etkilerini görüyorlardı. Dolayısıyla insanlar onun varlığına ona dair bir fikirleri olmaksızın inanıyordu, tıpkı sonsuz ölçüde küçük cisimlere, bunlara dair hiçbir fikirleri olmaksızın inanmaları gibi.

Hobbes insanların Tanrı'ya dair hiçbir fikri olmadığı yönündeki görüşünden hiçbir zaman ayrılmamış olsa da, bunun için sunduğu argüman çok tuhaftı: (1) İnsanlarda şekillere ve renklere dair fikirler ya da imgeler vardı ve insanlar "bu imgenin insana benzeyip benzemediği konusunda şüphe duyabiliyordu." (2) Ayrıca insanlarda bir meleğin imgesi, alev ya da güzel bir çocuk biçiminde olabiliyordu, ama bu imgenin bir meleğe benzediğine inanamıyorlardı; dolayısıyla insanlarda hiçbir melek fikri yoktu. Daha sonra Hobbes şunu söylüyordu: (3) "Aynı şekilde bizlerde kutsal Tanrı ismine tekabül eden hiçbir fikir ya da imge bulunmaz." Haliyle, insanlarda bir ruh ya da cisim fikri de bulunmaz. (1) ile ilgili olarak, Hobbes insandaki hiçbir fikrin görüntüsel olmadığını düşünüyordu; o halde Tanrı'ya dair hiçbir fikrin ya da imgenin mevcut olmaması niçin önemli olsundu ki? Ayrıca Hobbes "fikir" ile "imge" sözcüklerini birbirinin yerine kullanıyordu; ama (2)'de bir melek imgesinden bahsediyordu yalnızca. Niçin alev bir melek fikri ya da imgesi olmasındı ki? Dahası çoğu insan kendilerindeki melek imgesinin meleklere benzediğine inanıyordu. Aslında yanılıyor oldukları anlam taşımaz. (3) ile ilgili olarak da benzer şeyler söylenebilir. İnsanlar Tanrı'ya dair imgelere sahip olup bu imgelerin Tanrı'ya benzediğine inanır. Bu imgeler Tanrı'ya benzemese de bunlar başka fikirlerden imge olmaları bakımından farklı değildir. Başka bakımdan farklıdır. Hobbes'un söylemek isteyip de söylemediği sanırım şu: Tanrı öyle nahif bir cisimdir ki bizlerin hantal duyu organları üzerinde nedensel bir etkide bulunmaz. Dolayısıyla insanların Tanrı'ya dair fikri ona bağlı değildir, bu bakımdan büyük cisimlere dair imgelerine benzemez. Bu bakış açısı akla yakındır ve hepsi olmasa da çoğu skolastik, Aristotelesçi felsefeci bunu onaylardı.

Hobbes insanlarda Tanrı'ya dair hiçbir fikir bulunmadığı yolundaki görüşünü, "Hıristiyanlık Tanrı'nın tasavvur edilemeyeceğine inanmaya zorlar bizi" diyerek savunmuştu. Tanrı'yı "idrak edilemez" diye tanımlayan pek çok amentü formülüne gönderme yapıyordu kısmen. Descartes hiç etkilenmemişti bundan: Tanrı'ya dair bir fikrimizin "bulunduğu aşikârdı". Hıristiyanlığın öğrettiği şey, Tanrı'ya dair insanda hiçbir fikir mevcut olmadığı değil, bu fikirlerin "tastamam yeterli" olmadığıydı.[12] Bu noktada Hobbes ile Descartes'ı ayıran şey, *bir şeyin fikri olmak*'la ilişkili ortak bir ölçütlerinin bulunmamasıdır. Onlar arasındaki tartışma, Canterbury'li Anselmus ile Marmoutier'li bir keşiş olan Gaunilo'nun arasındaki tartışma-

nın aynısıydı. İkisi de Tanrı'nın var olduğuna dair ontolojik argümanlar öne süren Anselmus ve Descartes, insanlarda bir Tanrı fikri bulunduğunu iddia ediyor, Gaunilo ve Hobbes ise bunu yadsıyordu. Bu iki gruptan her biri diğeri kadar dindardı, yalnızca felsefi açıdan farklıydılar.

Husumetin Kaynağı

Hobbes ile Descartes'ın birbirine söylediği çoğu şeyin felsefe meseleleriyle pek de ilgisi yoktu. İkisi de birbirini itibardan düşürmeye uğraşıyordu. Zafer mücadelesinin sıfır kaybın olduğu bir oyun olduğunu ve özgünlüğün de kazanmak için gerekli koşul olduğunu düşünüyorlardı. İşte bu yüzden Hobbes itirazlarına, Descartes'ın kuşkuculuğa dair kaygılarının, antikçağ düşünürlerinin bir tekrarı olduğu yolundaki gözlemiyle başlamıştı. Peki bu husumetin altında yatan neydi?

Hobbes ile Descartes arasında derin farklılıklar olması yalnızca yüzeysel bir açıklama sağlar. Descartes akılcılığın ve özgür iradenin, fizik yasalarına tabi olmayacak türde bir töze dayandığını düşünüyordu. Bu yüzden de insan zihninin maddesel olmadığına inanıyordu. Hobbes ise akılcılığın hesaplamadan başka bir şey olmadığını ve özgür iradenin de gerçekte imkânsız olduğunu düşünüyordu. Maddesel olmayan cisimlere ihtiyacının olmadığını düşünmekten ziyade, bu fikrin bizatihi tutarsız olduğu kanısındaydı. Ayrıca bu iki felsefeci kesinlik fikri konusunda da farklı düşünüyordu. Descartes kuşkuculukla ilgiliydi. Hobbes değildi. Descartes bu sorunu çözmek için Tanrı'yı kullanıyordu. Tanrı'nın inayeti kesinliği garanti ediyordu. Hobbes ise insan iradesine dayanan tanımlara bel bağlıyordu. *X* sözcüğünün *Y* anlamına gelmesini istemek, *X*'in *Y* anlamına geldiğini doğru kılmak demekti.

Gelgelelim bana göre, aralarındaki farklılığın daha önemli bir açıklaması şu ilkeye bağlı: Benzerlik hor görmeyi besler. İkisi de fiziksel dünya hakkında maddesel ve mekanik açıklamalar sunmak istiyordu. İkisi de evrenin fiziksel yasalarının matematiksel olarak formüle edilmesini istiyordu. İkisi de duyumların görüntüsel olmadığına inanıyordu; fikirler, bunlara sebep olan fiziksel nesnelerin özelliklerine benzememekteydi. Renkler, sesler, tatlar ve kokular deneyimlendikleri haliyle, yalnızca algılanmaları bakımından var olup bedende mevcut değildi. Kişisel düzeyde

ikisi de gösterişçi, ikbal düşkünü, bencil ve kendi iddalarına göre dahiydi. Bu ifade her şeyi betimliyor. Descartes gibi Hobbes da birinci olmaya kafasını takmıştı.

Descartes Hobbes'un, görüşlerinin benzer olduğu yolundaki iddiasının Hobbes'a öncelik sağlamak amaçlı bir düzen olduğundan şüpheleniyordu. Hobbes, Mersenne'e, fikirlerini ilkin 1630'da Newcastle ve erkek kardeşine açıkladığını anlatmıştı. Bu sözleri "çocukça ve gülünç" diye nitelemişti Descartes. Hobbes'a meydan okumuştu: "Eğer felsefe sistemi, başka insanların bunu kendisinden çalmasından korkacağı kadar güçlüyse, o zaman yayımlasın; ben kendi adıma söz veriyorum ki kendi sistemimi onunkinin üstüne hemen yayımlamaya çalışmayacağım."[13] Descartes, çok az şey yayımlamış, ellilerindeki Hobbes'un yazar tıkanmasından mustarip olduğunu düşündüyse, kendinden emin bir şekilde ona meydan okumuş olabilirdi.

Hobbes'un birinci olma saplantısının farkında olan düşmanları bunu onu kızdırmak için kullanmıştı. Bu durum 1650'lerin ortalarında John Wallis ile Hobbes arasındaki bir mektuplaşmada açığa vurulmuştu. Wallis, *Elenchus Geometria Hobbianae*'de Hobbes'un yapıtlarının özgün olmadığını yazmıştı. Hobbes buna kendisinin ve Descartes'ın görüşleri arasında ayrım yapmaya çalışarak cevap vermekle kalmamış, kendi başarılarını aziz dostu Gassendi ve yumuşak başlı Digby'ninkilerden de üstün tutmuştu:

> Ama bir insan kalkıp da Descartes'ı okuduğunda şunu görecektir ki kendisi algı nesnesine hiçbir devinim atfetmemekte, yalnızca bir hareket eğilimi atfetmektedir; bu eğilimin de ne anlama geldiğini hiç kimse tasavvur edemiyor. Gassendus ve Sir Kenelm Digby'ye gelirsek, yazılarından açıkça görülüyor ki fikirleri Epikuros'unkilerden farklı değil, oysa Epikuros'un fikirleri benimkilerden çok farklı. Eğer bu iki kişi ya da Paris'te görüştüklerimden biri kendi öğretimi yayımlamamı engellemiş olsaydı da, bu durum orada bilindiğinden ve benim adıma Mersennus tarafından onun *Ballistica*'sının önsözünde açıklanmış olduğundan (bu çalışmanın ilk üç yaprağı, algı ve ruhun geri kalan yetileri hakkında öne sürdüğüm fikirlere hasredilmiştir) bunları benden önce bulmuş olduklarını söylememeleri gerekir.[14]

Ama Hobbes'un fizik üzerine yayımlanmış çalışmaları, ki bunlar Mersenne'in *Ballistica*'sındaki (1644) önsözün ancak küçük bir kısmıydı, Descartes'ınkilerle boy ölçüşemezdi.

Descartes'ın zihinselciliği çağdaş araştırmacılar tarafından aşırı vurgulanmıştır. Bu konu *Meditasyonlar*'ın merkezinde yer alır, ama bu yapıtı gayretli bir şekilde okuma zahmetine ancak bir kere girilebilir. Kuşkuculuk şeytanını kovar bu kitap. Kişi arındığı anda artık hayatını rahatça sürdürebilir. Hemen hemen aynı şeyler Descartes'ın Tanrı kullanımı için de söylenebilir. Tanrı kesinliği garanti etmek için gereklidir. Temel düzeyde önemlidir bu, ama Tanrı'nın bilimsel açıklamalarda günbegün oynayacağı bir rol yoktur. Bilfiil çalışan biliminsanları için Tanrı yararsız bir varsayımdır.

1640 başlarında Hobbes, iki felsefe arasındaki benzerlikleri vurgulamaya Descartes'a kıyasla daha istekliydi. Kendisine itibar sağlamanın yollarından biri olabilirdi bu. 1641 ilkbaharında Hobbes, teorilerinin büyük bir kısmı hakkında Descartes'ın sessiz kaldığını, çünkü bunları onayladığını öne sürmüştü. Descartes ise sessizliği için farklı bir sebep göstermişti: "Kendisinin [Hobbes'un] yazdıklarının söz konusu kısmını, çürütmek için zaman harcamaya değecek kadar ciddiye almadım."[15] Ta 1641 Şubat'ında Descartes, kendisini Hobbes'tan korumasını rica etmişti Mersenne'den.

> Zannederim en iyisi, onunla [Hobbes'la] hiçbir münasebete girmeyip ona cevap vermekten sakınmam olacak. Zira karakteri şüphelendiğim gibiyse, birbirimize düşman kesilmeden iletişim kurmamız zor. Bu yüzden hem onun hem de benim için en iyisi, bu işi burada bırakmak. Ayrıca benim fikirlerimden bildiklerinizi ve daha yayımlanmamış olanları ona mümkün olduğunca anlatmamanızı istirham ediyorum sizden. Zira çok büyük bir yanılgıya düşmüyorsam, kendisi benim üzerimden itibar kazanmaya çalışıyor, üstelik de hileli yollarla.[16]

Hobbes da Descartes'tan aynı ölçüde hazzetmemeye başlamıştı. 1644'te Descartes'ın Paris'e nadir ziyaretlerinden birinde onunla görüşmeyi reddetmişti. 1646 Mart'ına ait bir mektupta John Pell, Descartes'ın Hobbes hakkında söylediklerinden "bahsetmeye cesaret edemediğini" yazmıştı Charles Cavendish'e.[17] Descartes ile Hobbes, Mersenne'in aracılık etmesiyle 1648'de görüşmüştü nihayet. Ama tartışmışlar ve bir daha da hiç görüşmemişlerdi. Hobbes'un, *Felsefenin İlkeleri*'nden (*Principia Philosophiae*) bir iki sayfa okuması, kitaptan hazzetmeyeceğini anlamasına yetmişti.

Nasıl övgünün değeri ancak öven kişinin değeri kadarsa, eleştiri de öyledir. Nitekim, Descartes'ın takdirini kazanamayan Hobbes'un ona saygı duymaması şaşırtıcı değildir. Hobbes şunu söylemiştir Aubrey'ye: Eğer malum Fransız "kendini yalnızca Geometri'ye adamış olsaydı dünyadaki en iyi geometrici olurdu, ama kafası felsefeye yatkın değil."

Hobbes, Descartes hakkında 1660'larda bile tatsız şeyler söylüyordu. Descartes'ın hava parçacıklarının "ağaç dalları"na benzediği yolundaki görüşünü betimlerken, bunun "pek de aklı yerinde birinin söyleyeceği türden olmadığını"[18] dile getirmişti. Hobbes'un Descartes'a karşı tavrı ömrünün son yıllarında yumuşamıştı muhtemelen. Hobbes, ölümünden bir yıl önce yayımlanan *Decameron Physiologicum*'da Descartes'tan "çok zeki bir insan"[19] diye bahsetmişti. Belki de Hobbes ölünün arkasından konuşmamak düsturuyla davranmış ve öldüğü zaman, kendisini eleştirenlerin de aynı şekilde davranmasını temenni etmişti.

Kökten Lağvetme Dilekçesi, 1641

Hobbes sürgündeyken de memleketindeki olayları takip etmeyi sürdürmüştü. Piskoposluğu lağvetmeye yönelik, Nisan 1641 tarihli Nottingham dilekçesini okumuş ve dilekçe hakkındaki fikrini söylemişti. (Londra dilekçesinin ardından gelen, piskoposluğu "kökten" ortadan kaldırmaya yönelik bir dizi dilekçeden biriydi bu.) Hobbes tek tek din adamlarının davranışını savunamayacağını biliyordu, zira çoğu yozlaşmıştı. Piskoposlara karşı genel bir nefret vardı. Bir Parlamento üyesi "Piskoposlarımız toplumumuzdaki dini neredeyse topyekûn yerle bir etti"[20] demişti. Ama piskoposluğun suistimal edilmesi piskoposluğun bizatihi hatalı olduğunu göstermiyordu. Hobbes, o zamanın pek çok insanı gibi, piskoposlar ile piskoposluk arasında ayrım yapıyordu. Şöyle yazmıştı: "Rahipler ve maiyetindekilerin suistimallerinin çokluğu ... ne yadsınabilir ne de mazur görülebilir. Ama bu suistimallerin piskoposluğun kendisinden kaynaklandığına dair çok da açık bir kanıt yok."[21] Kökten lağvetme dilekçesine karşı çıkan kimi Bedfordshire'lılar, bu dilekçenin "tehlikeli bir biçimde, kişisel suistimallerden yola çıkarak, işlevin yok edilmesi sonucuna varmak"[22] anlamına geldiğini söylemişti. Bu suistimallerin sebebi piskoposluğun kendisi olamazdı, zira Hıristiyanlık

pek çok yönetim biçimi tarafından düzenlenmişti. Şöyle yazmıştı Hobbes: "Yaşananlar şunu öğretti ki ... Hıristiyanlık âleminin her yerindeki iç savaşların sebebi, son zamanlarda ruhani ve sivil güçler arasındaki [öncelik] tartışmasıdır her şeyden önce."[23] Aslında Hobbes, piskoposlukla yönetim biçimini diğer biçimlere tercih ediyordu. 1668 civarında şunları yazacaktı: "Beni tanıyan herkes şunu bilir ki kanımca en iyi yönetim biçimi piskoposlukla yönetimdir."[24] I. James gibi, Hobbes da piskoposluğun büyük ihtimalle monarşiyi koruyacağını düşünüyordu. Piskoposluk sistemleri, tıpkı monarşiler gibi son derece hiyerarşikti. James "Piskopos yoksa, kral da yok" derken biraz abartmış olabilirdi, ama işin özü böyleydi.

Hobbes'a kalırsa, 1630'larda çoğu Anglikan rahiple ilgili sorun, piskoposluğun *iure divino* olduğunu, yani ezeli ve ebedi olarak, İsa tarafından kurulup Tanrı tarafından buyrulduğunu düşünmeleriydi. Pek çok kişi gibi, Hobbes da *iure divino* teorisinin çıkarcı ve tarihsel olarak temelsiz olduğunu düşünüyordu. Piskoposluk erken ortaya çıkmış olsa da, Hıristiyanlığın en erken dönemlerinde mevcut değildi. Dolayısıyla belli koşullarda diğer biçimler de kabul edilebilirdi; 1641 ve 1651'de Hobbes bir başka kilise yönetim biçimini kabul etmeye hazırdı, ama Prestiberyenlik değildi bu. İskoçlara ait bu yıkıcı kurum hakkında hiçbir zaman olumlu düşüncelere sahip olmamıştı. Presbiteryenlerin kökten lağvetme dilekçesini desteklemesinin ikiyüzlü ve çıkarcı olduğu kanısındaydı. Onların isteği piskoposların dışarı atılmasıydı, böylece kendileri içeri girebilecekti. Hobbes, 1641 Temmuz'unda tartışılan tasarı Parlamento tarafından onaylandığı takdirde, Presbiteryenlerin altüst olacağını tahmin ediyordu, zira bu plan piskoposlukla ilgili tüm meseleleri, kilise dışından dokuz kişinin kontrolüne bırakıyordu.[25]

Hobbes'un bakış açısı, bazı Anglikan Kilisesi mensuplarınınkine benziyor, bazılarınınkine göre de muhafazakâr kalıyordu. Falkland piskoposluğun lağvedilmesi gerektiğinde ısrarlıydı. Clarendon ise İç Savaş'ın başlamasını engelleyecekse, kilisedeki yapıyı değiştirme taraftarıydı, gelgelelim savaşa engel olacağını düşünmüyordu. Piskoposların Lordlar Kamarası'ndan ihraç edilmesini dine karşı bir saldırı değil, "bir hak ihlali" olarak görüyordu. Otobiyografisinin bir yerinde, piskoposluğun "İngiliz Hükümeti'nin parçası" olduğunu, ama *iure divino* bir temeli olmadığını yazmıştı.[26] 4. Bölüm'de de ele alındığı gibi, Hobbes *Leviathan*'da,

koşullar, yani piskoposluğun lağvedilmesi ve ulusal kilisenin yalnızca iskeletinin ayakta kalması göz önüne alındığında, "ilk Hıristiyanların Pavlus'un, Cephas'ın ya da Apollos'un izinden gitme Bağımsızlıklarının, herkesin en iyi addettiği şeyin ... [münakaşalara sebep olmadığı sürece] belki de en iyi"[27] biçim olduğunu teslim edecekti. "Bağımsızlık" sözcüğüyle bir söz oyunu yapmaktadır Hobbes. Kendi bildiği yoldan giden herkesi belirtmesinin yanı sıra, "Bağımsızlar" 1651'de İngiltere'deki başat bir hizbin adıydı. Hobbes'un bu sözcüğü kullanımında ironik bir yan da vardı. Pavlus, "Pavlus, Cephas ya da Apollos"u liderleri kabul eden farklı hizipler konusunda yakınmıştı. Pavlus tüm Hıristiyanların İsa'da birleşmesi yönünde vaaz vermişti. Şüphesiz ki Hobbes okurlarından bu ironiyi anlamalarını beklemişti.

Elementa Philosophiae

Gene 4. Bölüm'de açıklandığı gibi, Hobbes 1630'larda *Elementa Philosophiae* (Felsefenin Temel Öğeleri) başlığıyla, büyük felsefe tasarısını yayımlamaya girişmişti. Bu çalışmanın, Hobbes'un tercih ettiği tabirle, üç "kesim"den oluşması düşünülmüştü: *De Corpore* (Cisim Üzerine), *De Homine* (İnsan Üzerine) ve *De Cive* (Yurttaşlık Üzerine). İkinci ve üçüncü kesimdeki ana öğretiler *Elements of Law*'da anahatlarıyla ortaya konmuştu. Aslında ilk kesim 1655'e dek, ikinci kesim de 1658'e dek yayımlanmayacaktı.

Hobbes'un bilimsel gelişimine ilişkin standart görüş, genel materyalist ve mekanist fikirlerini ilk kez 1630'ların başlarında düşündüğü ama çok ileri bir tarihe, belki de 1650'lerin başlarına kadar ayrıntılar üzerinde kafa yormadığıdır. Yakınlarda Richard Tuck bu görüşün iki kısmına da karşı çıkmıştır. Hobbes'un "1637'den önce [yani Descartes'ın *Konuşma*'sını okumadan önce] tutarlı hiçbir doğa felsefesine"[28] sahip olmadığını, ama 1640'larda "gelişmiş ve sofistike bir" teoriye sahip olduğunu iddia etmiştir. Her bir yoruma dair kanıtlardan hangisinin ağır bastığını bulmak bu kitabın amacını aşar, ama sanırım hakikat ortalarda bir yerde bulunuyor. Buna verilecek cevabı güçleştiren sorunlardan biri de üzerinde iyi çalışılmış bir bilim için ne kadar ayrıntının gerektiğinin belli olmamasıdır. Bu meseleyle ilgili güçlü kanıtlardan bazıları şöyle.

1644'te Hobbes'un bilimsel çalışmalarıyla doğrudan ilgili iki yapıt vardı. Bunlardan biri, Hobbes'un görme ve ışık hakkındaki fikirlerini sunduğu *Tractatus Opticus* (Mersenne sayesinde yayımlanmıştı) adında kısa bir incelemeydi. Genel bilimsel görüşünü açıklayarak söze başlıyordu Hobbes: "Nasıl her edilgenlik bir edilgen nesnenin yerel bir devinimiyse, her eylem de bir etkenin yerel devinimidir [yani bir cismin uzaydaki hareketidir]. 'Etken' derken bir cismi kastediyorum; bu cismin devinimi bir başka cisimde bir etki doğurur; 'edilgen nesne' derken, bir başka cisim tarafından bir devinimin oluşturulduğu bir cismi kastediyorum."[29] Hemen hemen aynı zamanlarda Mersenne kendi *Ballistica*'sını yayımlamıştı. Bu çalışmadaki 24 no'lu önermeyi kısmen Hobbes'un araştırmalarına borçluydu. Mersenne bu hususu önsözünde bildirmiş, ayrıca Hobbes'un felsefesinin bir özetini sunmuştu. Buna göre, her şey "yerel devinim", yani cisimlerin uzaydaki haraketiyle açıklanabilirdi. Hareket eden bir cisim bir başka cisme çarptığında bir şeyler meydana gelirdi. Bu görüşün şaşırtıcı sonuçlarından biri, duyumun, canlı bedenlerde, bir duyu organına çarpan dış nesnelerin sebep olduğu belli bir devinimden başka bir şey olmadığıydı. Örneğin görme, "saydam bir ortamda yayılan berrak bir cismin"[30] deviniminin sonucuydu. *Tractatus Opticus*'ta görme, berrak ya da aydınlanmış bir cismin gören bir şeyde oluşturduğu bir duygu (*passio*) olarak tarif edilmişti: "Görmede, ne nesne ne de nesnenin bir parçası kendi yerinden kalkıp göze gider."[31] Bu iki yayın, Hobbes'un bir tasarısının bulunduğuna ve bazı ilerlemeler kaydettiğine ama bunların, kendi bilimsel teorisinin topyekûn tasarlanmış olduğunu iddia etmeye yetmediğine işaret ediyordu.

Peki bilhassa *De Corpore*'deki ilerleme ne durumdaydı? Hobbes 1645 ilkbaharında çalışmanın 13. Bölüm'üne geldiğini söylemişti. 1646 yazında işin yavaş gittiğini aktarmıştı ve aynı yılın Kasım ayında Charles Cavendish, John Pell'e "Bay Hobbes'un bir şeyler yayımlamasına daha çok var"[32] diye yazmıştı. 1648'de Hobbes *De Corpore* üzerine tekrar çalışmaya başladığını yazmıştı. Yayımlanması ise yılları bulacaktı.

Hobbes'un *De Corpore*'ye son halini vermekte karşılaştığı sorunlar, *The Elements of Philosophy* tasarısını ele alırken karşılaştığı daha genel sorunların bir parçasıydı. *De Corpore* ile ilgili kararsızlığı, tasarladığı ikinci bölüm olan *De Homine* ile oyalanmasıyla çakışıyordu; içerikleri de birbiriyle örtüşüyordu. Hobbes *De Homine* için düşünülen malzemenin büyük kısmını, *A Minute or First Draught of the Optiques* (1646)

başlıklı, İngilizce yazılmış bir taslakta kaleme almıştı. *De Cive*'de yaptığı gibi, bu yapıtı da Devonshire'a ithaf etmişti. Bu yapıttan son derece memnun olduğunu söylemişti ve "kitabı ilk fırsatta Latince yayımlamak" istiyordu. Hobbes tasarladığı *De Homine*'ye gönderme yapıyor olsa gerekti; Latince yazılmıştı bu kitap. Ama 1649'a gelindiğinde *De Homine*'nin (on beş bölümünden) yalnızca sekizi tamamlanmış[33] ve kitap da 1658'e kadar yayımlanmamıştı.

A Minute or First Draught of the Optiques hiçbir zaman yayımlanmamıştır ve British Library'de çok az okunmuş halde durmaktadır. Müsvedde iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda ışığın doğası, şeffaflık ve yansıma gibi hususlar ele alınmaktadır. (Bu konular nihayetinde *De Corpore*'de farklı bir şekilde ele alınacaktır.) İkinci kısım da görme duyusunu ele alan dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu dokuz bölümün içeriği, *De Homine*'nin sekiz bölümünü oluşturur. Numaralandırmadaki farklılıkların sebebi, *A Minute or First Draught*'taki iki bölümün *De Homine*'de tek bölüm haline getirilmiş olmasıdır. Genel olarak, *A Minute or First Draught*'ta görme duyusuna ilişkin irdeleme, nihayetinde *De Homine*'de yayımlanacak olan versiyonların neredeyse iki katı uzunlukta olup, kimi yerde de bunlardan kayda değer ölçüde farklıdır.[34] Kısacası Hobbes, 1640'larda genel felsefesinin belli başlı kısımlarıyla ilgili olarak oturmuş bir fikre sahip değildi henüz.

De Cive'nin yeni baskısının yayımlanmasıyla ilgili olarak yaptığı düzenlemeler hakkında yazdığı bir mektupta Hobbes, *De Corpore*'yi bir yıl içinde bitirmeyi planladığını söyleyerek, uzun gecikmeyi kısmen tembelliğine, ama büyük ölçüde de yapıtın çürütülemez olması arzusuna atfeder. Bu sebepler akla yatkın değildir. *De Cive*'nin kapsamını genişletebilecek olması bir yana, *De Corpore* ile ilgili olarak 1642 ile 1646 arasında kaleme aldığı çok sayıdaki müsvedde göz önüne alındığında, tembellik etmeni söz konusu olamaz. Dahası, Hobbes aynı mektupta Sorbière'e, ilk baskının başlığını *Elementorum Philosophiae Sectio Tertia De Cive*'den, daha basit bir başlık olan *Elementa Philosophica De Cive*'ye değiştirmesini rica etmiştir. Daha basit bir başlığın kullanılmasına dair resmen açıklanan sebep, bunun satışları artıracağıdır. Ama Hobbes gerçekten de elindeki müsveddenin diğer kısımlarını tamamlamak üzere olsa ve yıl bitmeden de yayımlayabilecek olsaydı, uzun başlık bunlar için daha iyi bir reklam olurdu.

Hobbes'un ağırdan almasının bir başka göstergesi de 1646 yazının başlarında, Galler Prensi'ne matematik dersi verme görevini kabul etme kararıdır. Bir iki ay öncesinde *De Corpore*'nin yıl sonu gelmeden tamamlanacağından gayet emindi Hobbes; kendi kendine koyduğu bitirme tarihine uyacağını garanti edebilmek amacıyla da arkadaşı de Martel'in güney Fransa'daki malikânesine gitmeye karar vermişti. Hobbes'a göre, tasarısını bitirmesinin önündeki tek engel güya anlatım tarzından ibaretti. Ne söylemek istediğini biliyor, ama bunu tam olarak nasıl söyleyeceğini bilmiyordu. Sunumunun tamamen ikna edici ve eksiksiz olmasını istiyordu, böylece "hiçbir eleştiriye yer kalmayacaktı." Bunlar işi ağırdan alan insanın söyleyeceği sözlerdir; ortaya bir şey koyamamasına bahane bulmak amacıyla standardını imkânsız bir düzeye yükseltmekteydi. "Hayatta ve sağlıklı olduğu takdirde" kitabın yıl bitmeden tamamlanacağını tahmin ediyordu. Kitabını bitirmek yerine, Galler Prensi'ne ve belki de bir iki kişiye daha ders vermeye başlamıştı. (Örneğin bu dönemde Edmund Waller'ın oğluna ders verdiğini biliyoruz.) Dolayısıyla tahminlerinin aksine, 1646'nın sonunda *De Corpore* hâlâ bitmemişti; ayrıca sağlığı da iyi değildi. 1647'nin sonlarında ağır hastaydı. Acaba bu durum kısmen yaşadığı hüsranın yarattığı zihinsel gerilimden mi kaynaklanıyordu? 1649'da kitabın yaz sonuna kadar bitmiş olacağını tahmin etmişti yeniden.[35] Ama bitmemişti. Kitabın ilerleyişi yavaş seyredecekti. *De Corpore* ilk kez 1655'te yayımlanacaktı.

Bana kalırsa, *De Corpore* ve *De Homine*'nin tamamlanmasına ve yayımlanmasına engel olan şey, yazar tıkanması değil zihinsel tıkanmaydı. Ama Hobbes bunu okurlarına açıklayamazdı elbette. Bunun yerine Hobbes, ikinci baskı için hazırlanan "Önsöz"de, *De Cive* adlı üçüncü kesimin diğer ikisinden daha önce yayımlanmasının sebebini, ülkeyi İç Savaş'a götüren karmakarışık olayların, muhtemelen kralın davasını desteklemek için kendisini siyaset teorisi üzerinde çalışmaya sevk etmesi olarak açıklar. Bütün bunlar iyi, hoş ve *De Cive*'nin 1642'de yayımlanmasını da açıklıyor. Ama niçin iki kesimin 1647'de hâlâ yayımlanmamış olduğunu açıklamıyor. Richard Tuck, 1651'de *Philosophical Rudiments* adıyla yayımlanan, *De Cive*'nin İngilizce çevirisinde Hobbes'un şöyle söylediğine işaret etmiştir: "Dolayısıyla ilk Kesim, ilk felsefeyi ve fizikle ilgili belli öğeleri *içerecekti*. ... İkincide de [psikoloji] hakkında *konuşacaktık*" (vurgular bana ait). Haklı olarak Tuck Latinceden yapı-

lan düzgün çevirinin şöyle olduğuna işaret etmiştir: "Dolayısıyla Birinci Kesim Metafizik'i ve Fizik'in bazı öğelerini içeriyor ... İkinci Kesim de [psikolojiyi] ele alıyor. ... Üçüncü Kesim'in ne içerdiğini daha önce söylemiştim."[36] Tuck, Latince ile İngilizce arasındaki farklılıkları çevirmenin hatasına yoruyor. Ben o kadar da emin değilim. Bir çevirmenin şimdiki zamanı (*continet/occupatur*) gelecek zamanlarla (*continebit/occupabitur*) karıştırması pek mümkün değildir. Bilhassa *De Cive*'nin başlığını basitleştirme kararının ışığı altında bir başka açıklama da şudur: Hobbes çevirmenden fiillerin zamanını değiştirmesini istemişti, çünkü *Elementa Philosophiae*'ın birinci ve ikinci kesiminin yıllar sonra yayımlanacağını daha o zamandan biliyordu.

De Cive, 1642, 1647

Hobbes, *De Cive*'yi yazmaya iki yılını ayırdığını söylemişti. Kitabın 1642 Nisan'ında yayımlandığı göz önüne alındığında, Charles'ın Uzun Parlamento'yla mücadelesinin başladığı dönemi kastediyor olsa gerekti. Hobbes muhtemelen *The Elements of Law, Natural and Politic*'i pekâlâ ilk taslak olarak düşünmüştü. Daha önce de belirttiğim gibi, *De Cive*'yi yazma koşullarını 1647'de eklediği önsözde şöyle açıklamıştı:

> Şu var ki ... iç savaş patlak vermeden birkaç yıl önce, ülkem hakimiyet hakkı ve uyruklardan beklenen itaat hakkıyla ilgili, yaklaşan savaşın gerçek öncüleri olan meselelerle kaynıyordu; ayrıca diğer meselelerin geciktirdiği kitabın üçüncü kısmının adeta meyve gibi olgunlaşıp, sonra da koparılmasının sebebi bu durumdu. Dolayısıyla son sırada olan, ilk sıraya gelmiş bulunuyordu.[37]

Hobbes'un, İç Savaş'ı çıkaran insanlara duyduğu nefret şunu söylerken de açığa çıkar: "Özel insanlar"ın iktidar koltuğuna otururken "akan kanınızda kendilerine yol açarak ilerlemeleri"ne[38] izin vermektense, hükümetin tahriklerine katlanmak yeğdir. Ayrıca Hobbes bazı kötü önsezilere de sahipti:

> Kaç kral ve kaç iyi insan, tek bir hatanın, yani despot bir kralın yasalar gereği idam edilebileceği şeklindeki hatanın kurbanı olmuştur! Bir hükümdarın birtakım in-

> sanlar tarafından bazı davalar uğruna tahttan indirilebileceği yolundaki yanlış görüş sonucu kaç boyun vurulmuştur! Kralların üstün olmayıp çoğunluğu yönetenlerin üstün olduğu yolundaki hatalı öğreti ne tür vahşetlere yol açmıştır. Son olarak, kralların verdiği buyrukların adil olup olmadığı bilgisinin özel insanlara ait olduğunu ve bu buyruklara itaat etmeden önce bunların yalnızca tartışılabileceğini değil, tartışılması gerektiğini de öne süren fikir kaç isyana sebep olmuştur![39]

Siyaset felsefelerinin iç savaşlara sebep olmadığı ve despot bir hükümette istikrar sağlayamadığı şeklindeki daha makul görüşü kabul eden Locke'un aksine, Hobbes fikirlerin dolaysız sonuçları bulunduğunu düşünüyordu. Kendi öğretisinin kan dökülmesini engelleyeceği kanısındaydı:

> Eğer biri şimdi çıkıp da [kötü siyaset felsefesi] bulutlarını dağıtır ve en güçlü sebepler aracılığıyla, her krallıkta ve hükümette yürürlükte olan yasalardan başka, doğru ile yanlışa, iyi ile kötüye ilişkin hiçbir sahici öğreti bulunmadığını gösterirse ... hiç şüphesiz ki bizlere barışa giden yolu göstermekle kalmayacak, hizbe ve isyana giden yakın, karanlık ve tehlikeli yanyollardan nasıl sakınacağımızı da öğretecektir; bundan daha faydalı bir iş düşünmek de imkânsızdır.[40]

Aynı düşünceler, sonraları Hobbes'u *Leviathan*'daki öğretinin üniversitelerde okutulması gerektiğini vurgulamaya ve üniversitelerde öğretilen yozlaşmış siyaset felsefesini *Behemoth*'ta İç Savaş'ın sebeplerinden biri olarak zikretmeye sevk etmişti.

De Cive ilk kez Paris'te çok az sayıda, muhtemelen ancak yüz nüsha kadar basılmış ve Sir Kenelm Digby tarafından finanse edilmişti. Kitap, Hobbes'un tabiriyle, kimi "arkadaşları" için basılmıştı.[41] Sonraları Hobbes kitabın kendisini ünlendirdiğini söyleyecekti. Ünlendirmişti de, ama hemen olmamıştı bu. *De Cive*'yi okuyanlar etkilenmişti. Ama baskı sayısının çok az olması, Hobbes'a bir nevi yer altı şöhreti kazandırmıştı yalnızca. Hobbes'un ünü, başlıca entelektüeller arasında ağızdan ağza dolaşmıştı. Ertesi yıl yayımlanan *Anti-White*'ta Hobbes, halk arasında hiç tanınmamasından rahatsızlık duymuyormuş gibi göstermişti kendini:

> Benim ve diğer kişilerin itibar sahibi olmamasının sebebi, ne zanaatkâr ne de seçkin kişiler olmamız; ya da böyle olsak bile, böyle olduğumuzun bilinmemesi. Gelgelelim kamusal meselelerle ilgili bu sivil itibarın felsefecilere verilmesini de bekleme-

mek lazım. Aslına bakılırsa, kamusal sorumluluk uğruna, tek bir ülkenin değil bütün insanlığın yararı için uğraşan zihinlerin çalışmasına mühahale etmek, insan ırkına haksızlık yapmak olur.[42]

Hobbes'un duyguları açık ve övgüye değer. Felsefeciler önemli işler yapsa da, diğer insanlardan daha iyi değildirler. En azından herkes bu konuda hemfikir olabilir:

İnsan yasaları korumak için mi felsefeci olmalıdır? Yöneticiler buna "Hayır" diyecektir; cahiller buna "Hayır" diyecektir; bizzat felsefeciler de kendi aralarında ağız dalaşı ederken "Hayır" diyecektir buna. Nihayetinde birbirlerine söven ve ayaktakımının yaptığı şeyleri –üstelik de kendilerini genel sürüden daha üstün gördükleri için daha da utanç verici bir biçimde– yapan pek çok felsefecinin davranışı bu işe imkân bırakmayacaktır.[43]

Hobbes'un ismi 1647'de, *De Cive* daha büyük bir baskı adediyle ikinci kez yayımlandığında duyulmuştu esasen. Belli noktaları açıklığa kavuşturmak amacıyla bazı dipnotlar eklemişti. İşin ironik yanı, Hobbes'un siyaset felsefecisi olarak ünü, Marston Moor yenilgisiyle daha da pekişmişti. Pek çok kral yanlısı bu yenilgiyi kralın talihine öldürücü bir darbe addetmiş, dolayısıyla Kıta'ya kaçmış, burada da Hobbes ve öğretisiyle tanışma imkânı yakalamışlardı. Bu mutlakçı öğreti, çoğu Katolik Fransıza da çekici gelmişti. Aslında Fransa mutlak bir monarşiydi. Dahası *Leviathan*'ın tersine, *De Cive*'de Katoliklik karşıtı hiçbir sert eleştiri yer almıyordu.

İthaf kısmında Hobbes, antikçağda Romalıların, krallarına karşı ihmalkâr tavırlarını ve halkın arasında siyaset hakkında konuşan özel insanların asiliğini ele alıyordu görünüşte; aslında İngilizlere ve önde gelen Parlamenterlere yapılan örtük bir göndermeydi bu. Hobbes insanın, insanın kurdu olduğunu ("homo homini lupus") kabul ediyordu, ama insanların davranışlarını kontrol altına alan yasaları koyabilecek hiçbir hükümet bulunmadığı durumda bir devletin bir başka devletle ilişkisi bağlamında kabul ediyordu. Buna karşılık, bir hükümetin koruması altında, insan, insanın tanrısıdır ("homo homini deus"). Hâkimiyet "adalet ve hayırseverlik" tesis eder. Hobbes, hükümdarın Tanrı olduğunu savunmakla, I. James'in hislerini tekrarlamış oluyordu; daha önce de gördüğümüz üzere, I. James kralları tanrılara benzetiyordu çoğu kez.

Hobbes'a göre, siyaset Platon'dan sonra, bu konuda kendisinin yapıtı yayımlanıncaya kadar felsefeciler tarafından bilimsel bir açıdan ele alınmamıştı hiç. Ana sorun, konunun temellerinin olmayışıydı. Hobbes şu akıl yürütme dizisini ortaya koyduğunda konunun temellerini de bulmuş olduğunu söylemişti: Adalet herkese borçlu olunan şeyi geri verir. Sahiplik insanların rızasından kaynaklanır. Her şeyin ortaklaşa kullanıldığı doğadan kaynaklanamaz. Doğal durum mülkiyetin tesis edilmesini teşvik eder. Her şeyin ortaklaşa kullanılmasından kaynaklanan mücadelenin önüne geçmenin tek yolu herkesin nesneleri paylaşmaya razı olmasıdır. Mutabakata dayalı bu nesne paylaşımı da mülkiyet demektir. Kısacası, insan doğasına ilişkin iki düstura varır Hobbes: İnsanlar, başka insanların da çıkarının bulunduğu şeylere sahip olmak ister; ve insanlar korkunç bir şekilde ölmek istemez.

Hobbes'un insan doğasına ilişkin karamsar görüşü, insan doğasını bizatihi günahkâr ya da kötücül telakki ettiği şeklinde yorumlanmıştır çoğu kez. Ama böyle telakki etmiyordu. Hobbes, *Kitabı Mukaddes*'e başvurarak, bütün insanların aslında kötü olduğunu, çünkü Tanrı'nın yasalarını ihlal ettiğini teslim etmişti ama insanların doğaları gereği kötü olduğunu reddetmişti. Hiçbir yasanın bulunmadığı salt doğal durumda kötülük imkânsızdı, zira bir kişi hayatını sürdürmek için neyi en iyi addediyorsa onu yapabilirdi. Hobbes'un öğretisi, ilk günah kavramı içermeyen Kalvencilikti.

De Cive'nin İngilizce Çevirisi

Latince kaleme alınmış olan *De Cive*, uluslararası bir okur kitlesi için yazılmıştı. Ama İngiltere'deki siyasi çalkantılardan esinlendiği ve Anglikan Kilisesi yetkilileri de dahil pek çok insanın takdirini kazandığı için, kitabın İngilizce baskısının çıkması yönünde bir talep oluşmuştu. 1645'te, sürgündeki şair Edmund Waller *De Cive*'yi İngilizceye çevirmeyi planlamaktaydı. Aubrey'e göre Waller, Hobbes'un ilk kısımdan yaptığı örnek bir çeviriyi gördüğünde bu işten vazgeçmişti. Hobbes'un çalışmasının gerektirdiği niteliklere sahip olmadığına kani olup projeyi bırakmıştı. Bu rivayet, Hobbes'un 1651'de *De Cive*'nin *Philosophical Rudiments concerning Government and Society* adıyla yayımlanan İngilizce çevirisini bizzat yaptığını düşünmek için çok sağlam bir temel arz ediyor.

Hobbes'un çevirmen olduğu varsayımının karşısında üç husus yer alıyor. İlk olarak, muhtemelen Hobbes yoğun bir şekilde *Leviathan* üzerinde çalışıyor olduğundan, eski bir çalışmanın çevirisini yapmayı yararlı ya da rahatlatıcı bulmuş olması pek muhtemel değildir. Bu durum Hobbes ile Robert Payne arasındaki bir mektuplaşmayla da teyit edilmiştir. Payne, Hobbes'a *De Cive*'nin çevirisini yapmasını önerdiğinde, Hobbes o sıralar bir başka inceleme, yani *Leviathan* üzerinde çalışmakta olduğunu söylemişti. İkinci olarak, Hobbes *Leviathan*'ı yazdığı sırada *De Cive*'yi de çeviriyorduysa, üslup benzerliklerinin mevcut durumdakinden daha belirgin olması gerekir. Birinde yer alan önemli ifadelerin diğerinde de tekrarlanmasını bekliyor insan. Ama çoğu kez tekrarlanmıyor. Örneğin "doğal durum" ifadesi *De Cive*'de yer alırken *Leviathan*'da yer almıyor. Üçüncü olarak da çeviri ile *Leviathan*'ın İngilizce versiyonu arasında, "ahit" ["*covenant*"] yerine "anlaşma" ["*compact*"] sözcüğünün kullanılması misali, bazı tuhaf farklılıklar bulunuyor. Ayrıca Hobbes'un büyük ihtimalle yapmayacağı birtakım çeviri hataları bulunuyor. Örneğin *Philosophical Rudiments*'ta kimi yerde, *arbitrium* "seçim" yerine "özgür irade" diye, *praecepisse* de "tavsiye edilmiştir" yerine "buyurulmuştur" diye çevrilmiştir ki bu farklılıklar Hobbes için çok önemli olsa gerekti. Hobbes'un *Leviathan* üzerinde çalıştığı sırada, *De Cive*'nin çevirisini bir başka kişinin yapmasına izin vermiş olması akla yakındır ve bu çeviriyi baştan sona okumuş olsa da başka bir durumda davranacağı kadar dikkatli davranmamış olabilir. Hobbes çeviriyi hiçbir zaman eleştirmemiş, ama hiçbir zaman kendisinin yaptığını da iddia etmemiştir.

Kenelm Digby, Thomas White ve De Mundo'nun Eleştirisi

De Cive yayımlandıktan sonra, Hobbes düşüncelerini felsefesinin ilk kısmına, yani geometri ve fiziğin ele alınacağı kısma çevirebilirdi artık. Bu projeye dolaylı olarak yaklaşmıştı. Thomas White'ın yazdığı, muhtemelen Galileo'nun *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* kitabını model alan, *De Mundo Dialogi Tres* (1642) adlı kitabı üzerine bir inceleme yazmıştı Hobbes. Albius, Blacklo ve Anglus adlarıyla da tanınan White, sürgünde olan bir İngiliz Katolik rahip ve kendini kabul ettirmiş ayrıksı bir kişilikti.

White siyasi ve entelektüel bir kaçak, Hobbes'un bir nevi Katolik versiyonuydu. White İngiltere'yi 1640 Mart'ında, Hobbes'tan bile önce terk etmişti, ama siyasal sebeplerle terk ettiğine dair elde yeterli bilgi yoktur. İkisi de felsefede geç olgunlaşmıştı. Çağdaşlarının çoğunun öldüğü bir yaşta üne kavuşmuşlardı. *De Cive* yayımlandığında Hobbes ellili yaşlarının başında, White da *De Mundo Dialogi* yayımlandığında kırklı yaşlarının sonundaydı. İkisi de Mersenne'in çevresine mensuptu. Hem White'ın hem Hobbes'un bilimsel çalışmalarından 10 Mart 1640 tarihli bir mektupta bahsetmişti Mersenne: "Sözünü ettiğiniz Bay Hobbes'un kendi felsefesi hakkında azıcık da olsa bilgi vermesini çok isterdim, çünkü şüphesiz ki mükemmel biri kendisi, ayrıca Bay White'ın ya da Blaclow'un [*sic*] ışık ve kırılma hakkındaki düşüncelerini de duymak isterdim, ama bunları elde etmek için hiçbir umut yok."[44] Parlamento üyeleri de Hobbes ile White'ı ilişkilendiriyordu. Devlet içindeki kimi bağnazlar ateizm konusunda soruşturma başlatmıştı. Hobbes ile White iki olağan şüpheliydi, ama iş onları yakalama noktasına kadar gelmemişti. Hiçbir sonuç çıkmamıştı soruşturmadan. Gelgelelim 1640'ların başlarında Hobbes ile White fizikle daha fazla ilgileniyordu. Hobbes, özellikle modern fizikle ortodoks Hıristiyanlık öğretisini uzlaştırmayı amaçlarken, White, Aristoteles ile atomculuğu uzlaştırmak eğilimindeydi.

White, Kenelm Digby'nin koruması altındaydı. Bir yandan Katolik bir yandan da Anglikan olan Digby, Henrietta Maria ve Başpiskopos Laud'dan Hobbes ve Descartes'a kadar herkesin arkadaşıydı. Muhtemelen Hobbes ile Digby 1630'larda ya Welbeck Abbey'de ya da Great Tew çevresinde tanışmıştı. Digby, White ve Hobbes, en azından William Chillingworth'u tanımaları sayesinde Great Tew ile bağlantılıydı. Hiç şüphe yok ki Hobbes, 1630'ların sonlarında Falkland ile White arasında papanın yanılmazlığı konusunda çıkan tartışmayı biliyordu. 1636'da Paris'teyken Hobbes ile Digby'nin araları iyiydi. Digby'nin başarısının büyük kısmı sokulganlığına atfedilmelidir. Hem Descartes hem de Hobbes'a büyük saygı duyduğunu ifade etmişti Digby. "Siz ki hayattaki tüm insanlardan daha bilgilisiniz" diye hitap ettiği Hobbes'a şunları yazmıştı: "İtiraf etmeliyim ki sizden gelen her şeye son derece değer veriyorum; zira siz sağlam akıl ve olgun aklı bir araya getiriyorsunuz: Halbuki irfan sahibi sayılan diğer pek çok kişi olmayacak fikirler üretip hülyalara dalıyor."[45] Ama Hobbes, hayranlarının Descartes'ı desteklemesine

hoş bakmıyordu, bunun tek istisnası Mersenne'di. Digby, muhtemelen Newcastle ve erkek kardeşinin de desteğiyle, İngiltere'ye yerleşmesi için 1641'de Descartes'ı davet etmişti; bu hareket ve White'a sunduğu tam destek, Hobbes'un Digby'den soğumasına yol açmıştı. *De Mundo* 1642 başlarında yayımlanmış ve *Observations upon Religio Medici* kitabında Digby tarafından methedilmişti.

Thomas Browne'un *Religio Medici*'sine (ilk kez 1642'de yayımlanmıştı) Hobbes'un dikkatini çeken muhtemelen Digby'dir. Hobbes, birkaç mesele hakkında Browne'un fikirlerini tekrarlar. Browne "Mucizeler artık yoktur" yazdığı yerde, Hobbes sonraları "Mucizeler artık görülmemektedir" yazacaktı. Hem Browne hem de Hobbes mucizelerin doğa yasalarıyla bağdaştığını düşünüyordu. Ayrıca Browne'un "Her şey yapaydır, zira doğa Tanrı'nın sanatıdır" yazdığı yerde, Hobbes "Doğa, Tanrı'nın dünyayı yaratıp yönetme sanatıdır"[46] yazar.

De Mundo'nun yayımlanmasından kısa bir süre sonra, Hobbes kitabı noktası noktasına çürütmeye karar vermişti. Sonuçta ortaya çıkan beş yüz sayfalık müsvedde Mersenne için yazılmıştı. Mersenne de bundan bazı bölümleri birkaç arkadaşına göndermişti. Ama *De Mundo*'daki metafiziğin büyük kısmına katıldığını söyleyen Descartes, Hobbes'un eleştirisinden tek bir satır okumayı bile reddetmişti. Hobbes'un elindeki müsvedde bir yayımcıya sunulabilecek kadar derli topludur. Ama 1640'larda bu müsveddeyi okuyanlardan ne tür olumlu tepkiler almış olursa olsun, çok geçmeden unutulup gitmişti, ta ki büyük Fransız âlimi Cornelis de Waard tarafından keşfedilinceye kadar.

Eleştirisinin başında Hobbes felsefeyi şöyle tanımlar: "Genel teoremlerin ya da bütün tümellerin bilimi; bunların doğruluğu doğal akıl tarafından, her türlü malzeme kullanılarak tanıtlanabilir." Metafiziğin bir diğer adı olan "ilk felsefe", "öz, madde, biçim, nicelik, sonluluk, sonsuzluk, nitelik, neden, etki, devinim, mekân, zaman, yer, boşluk, birlik, sayı ve Aristoteles'in [kısmen *Fizik*'te, kısmen de *Metafizik*'te] ele aldığı diğer kavramlar" ile ilgilidir. Felsefenin geri kalanı, "doğal cisimlerdeki doğal etkiler" ile ilgili olup "fizik" diye adlandırılır. Aristoteles bu konuları *De Caelo* [Gökler Üzerine], *De Generatione et Corruptione* [Oluşum ve Bozulma Üzerine] *De Anima*'da [Ruh Üzerine] ve diğer yapıtlarında ele almıştı. Ayrıca Hobbes felsefenin; tutkuları, yolu yordamı ve insanların amaçlarını, yani etiği, aynı zamanda da toplumu, sivil ya-

saları, adaleti ve diğer erdemleri –yani siyaset felsefesini– ele aldığını da belirtir. Ama bunların genel şemaya nasıl oturduğu tam olarak belli değildir. İletişimle ilgili olarak "dört meşru amaç"ın bulunduğunu söyler Hobbes: Hakikati öğretmek, gerçekleri anlatmak, hitap edilen kişileri ikna etmek ve kişinin edimlerini övmek. Felsefi yazı ilk kategoriye aittir. Tanımlarla yola çıkar, sonra da "tıpkı matematikçilerin yaptığı gibi" sonuçlar çıkarır. Hobbes geometricilerin yöntemini felsefeye uygulamıştır. "Geometrinin, diğer tüm felsefe dallarına her zaman hâkim olduğunu" çünkü geometrinin muğlak olmayan tanımlarla yola çıktığını söyler.[47] Bu tanıtlamalara ilişkin fikrini izah ederken, bunların "tasım" olduğunu ve başka tasımlardan çıkarsanmış tanımlardan ya da önermelerden oluştuğunu öne sürer. Görünen o ki Hobbes ikiden fazla öncüle dayalı bilimsel savların da olabileceğini hiçbir zaman anlayamamıştır.

Tasıma dayalı geçerli akıl yürütme önemlidir önemli olmasına, ama tanımlar daha da önemlidir. Hobbes tanımlara ilişkin uzlaşımsal görüş (buna göre, bir sözcüğün tanımı, sözcüklerin anlamları şart koşulduğu için doğrudur) ile uzlaşımsal olmayan görüş (buna göre, insanların gerçekliği düzgünce ele almalarına ne kadar imkân sağladığına bağlı olarak iyi ve kötü tanımlar mevcuttur) arasındaki gerilimi hiçbir zaman çözememiştir. Onun bu konudaki açık görüşü ekseriyetle uzlaşımsal görüştür, ama buna uzlaşımsal olmayan görüşü ima eden savlar da eşlik eder. *Anti-White*'da "devinim" sözcüğünün "doğru anlamı"nı elde etmenin önemli olduğunu, aksi takdirde bu fenomen hakkında "kesin olan hiçbir şeyin" bilinemeyeceğini söyler. Ama tanımlar şart koşulduğu takdirde, yanlış olamazlar.

Hobbes, felsefi önermelerin kesinkes düz anlamlı olduğunu vurgular. Mecaz, özellikle de metafor içermemelidirler, çünkü bunlar özlerinde muğlaktır. Retoriğe ait tumturaklı sözler, esas mesele ikna etmek olduğunda uygundur. Bu tür durumlarda metaforları ve diğer mecazları kullanmanın gerekçesi vardır.[48] Daha bu ilk ibarelerden bile, Hobbes'un White'ı kendine bir basamak olarak kullandığı aşikârdır. Tam da White'ın kurcaladığı konular hakkında kendi görüşlerini açıklığa kavuşturmaya uğraşmaktadır.

White'ın niyeti Epikuros ile Aristoteles arasında bir sentez kurmaktı. Örneğin, bu durum onu, Epikuros'a istinaden atom diye şeylerin olduğunu, Aristoteles'e istinaden de maddenin sonsuz şekilde bölünebi-

leceğini öne sürmeye sevk etmişti. Oysa genel olarak, bu iki görüşün aynı anda benimsenemeyeceği kabul edilmekteydi. Atomlar tanımları gereği bölünmez şeylerdi. Dinsel görüşün atomlara itirazı şuydu: Atomlar bölünemez olduğundan, değişmez, dolayısıyla da ebedi, kusursuz ve yaratılmamış şeylerdi. Hobbes atomlar ve bölünebilirlik arasındaki çatışmadan kaçınmak için, maddenin en küçük biriminin (atomlar değil) "parçacıklar" olduğunu ve bunların potansiyel olarak sonsuz şekilde bölünebileceğini öne sürmüştü. Bu parçacıklar algılanamayacak kadar küçüktü. Ama şu argümanın gösterdiği üzere, var oldukları kesindi: x ve y şeklinde iki nicelik alalım. x, y'nin iki katı olsun, y de algılanabilir en küçük boyut olsun. Oranlar her şeye uygulanabildiğinden, y'nin kendisi de z diye başka bir niceliğin iki katı olmak zorundadır ve y algılanabilir en küçük boyut olduğundan, z algılanamayacak ölçüde küçük ve dolayısıyla tahayyül edilemez bir şey olmalıdır.[49]

Sonsuz derecede küçük nicelikler var olsa da, sonsuz derecede büyük nicelikler yoktur. Bir niceliğe eklenen herhangi bir nicelik her zaman belirli başka bir nicelik olur. Ama kimi zaman bir şeyin sonsuz olduğundan bahsederiz. Peki bu tür durumlarda söylenmek istenen nedir? Hobbes'a göre, bu durumda söylenmek istenen şey, insanın bilgisizliğinden ötürü, bir niceliğin sonsuzluğa uygulanamayacak oluşudur. Ayrıca dünyanın sonsuz olduğunu söylemek, dünyaya başka bir cismin eklenemeyeceğini söylemek demektir. Akıl bunun doğru olup olmadığına karar veremez. Hıristiyan öğretisi uyarınca dünya sonludur.[50] Hobbes'un görüşü, Aquina'lı Thomas gibi teologlarla paylaştığı uzlaşımsal görüştür. White dünyanın sonlu olduğunu kanıtlayabileceğini öne sürdüğü, uzlaşımsal olmayan görüşü savunur. Cismani olmayan şeylerin, yani ruhların varlığına dair diğer meselede ise, White bunların varlığının kanıtlanabileceği şeklindeki uzlaşımsal görüşü savunurken, Hobbes bunun kanıtlanamayacağı şeklindeki uzlaşımsal olmayan görüşü savunur. Hobbes, White'ın bu iki meseledeki argümanlarını eleştirdikten sonra, Aquina'lı Thomas'ın yaptığı gibi, felsefede "doğaüstü dogmaları" kanıtlamaya çalışmanın tehlikeleri konusunda yüksekten konuşur. Argümanlar "ister istemez ... abese varmaktadır."[51] Bu da, bir dogmayı kanıtlama girişimlerinden hiçbiri ikna edici olmadığından hatalı bir şekilde, dogmanın yanlış olduğunun düşünülmesine yol açar. Bu durumda da insanın kibri din açısından kötü sonuçlar doğurabilir.[52]

Genel olarak White kendi tasarısının kurbanıydı. Büyük ölçüde Aristoteles'i (Katolik Kilisesinin felsefecisi addediyordu) ve *Kitabı Mukaddes*'i (Tanrı kelamı olduğunu düşünüyordu) modern bilimin sonuçlarıyla uzlaştırmayı istemişti. Bunun bir başka örneği de White'ın, evrene dair Kopernikçi görüş ile *Kutsal Kitap*'taki görüşü uzlaştırma girişimiydi. Kopernikçi görüşün bilimsel olarak tesis edildiğini kabul ettiği için, *Kitabı Mukaddes*'te dünyanın hareketsiz, güneşin hareketli olduğu yolundaki görüşü doğrulamanın bir yolunu arıyordu. Bir görelilik teorisi benimseyerek çözmüştü bunu. Hareket eden her nesne, başka bir nesneye göre hareket ediyordu, dolayısıyla da hangi nesnenin sabit, hangisininse hareketli olarak kabul edileceği keyfi oluyordu. Nitekim (*Kitabı Mukaddes*'in söylediği gibi) güneşin hareket ettiği de, (Copernicus'un söylediği gibi) dünyanın hareket ettiği de aynı ölçüde doğruydu. Hobbes, White'ın "kafasının enikonu karışık olduğunu" açıklamıştı. Bu kafa karışıklığının kaynağını da White'ın hem bilime hem de Hıristiyanlığa bağlılık duymasına atfetmişti. Bu durumun "Odysseus'un [zıt yönlere gidebilecek] iki öküzü boyunduruğa koşması"na benzediğini söylüyordu.[53] Pek çok düşünür, Hobbes'un, White'ın ortaya attığı meselelere dair analizlerini, Hobbes'un bilim ile dinin uzlaştırılamazlığına inandığı yönünde yorumlamıştır; dahası, Hobbes apaçık modern bilimin bir savunucusu olduğundan, kendisinin dine bağlı olmadığı, inanç ikrarlarının samimiyet taşımadığı, dinsel kavramlara dair pek çok irdelemesini de gizliden gizliye dinin altını oymak için tasarladığı yönünde yorumlamıştır. Kanımca bu yorum yanlıştır. Hobbes'un sözleri kendisine atfedilen imaları taşıyor olsaydı, niçin bu sözleri, hiçbir zaman ateizmle suçlanmamış olan Mersenne okusun diye yazsındı ki? Kanımca doğru yorum şudur: White'ın tasarısı Mersenne, Gassendi ve Hobbes'unkiyle aynıydı. Her biri eski bir şeyi (Hıristiyan inançları) yeni bir şeyle (modern bilim) uzlaştırmak istemişti. Her birinin de bunu yapma tarzı farklıydı. White hem *Kitabı Mukaddes*'i hem de Aristoteles'i muhafaza etmek istiyordu. Gassendi Aristoteles'ten tümden vazgeçmiş, Epikuros'a sarılmıştı; Hobbes ise antik düşünürleri tümden reddetmiş, *Kitabı Mukaddes*'i radikal şekilde yorumlamış ve teoloji ile bilimi ayırmıştı. (Mersenne bütün bu kişilerin çalışmalarına babalık etmiş, böylelikle de nihai galipten yarar sağlayabilmişti.) White'ın hatası bilim ile dini aynı sabana sürmekti. Hobbes'un görüşü bu ikisinin farklı alanlarda iş gördükleriydi. Dola-

yısıyla din ile bilim rekabet etmiyordu. Hobbes dinsel inancı güvence altına almak amacıyla ikisini birbirinden ayırmıştı. Bu ayrım bir tür fideizm olup, dinsizlik bakımından Sören Kierkegaard'ınkinden daha fazla güdülenmiş değildi. Yorumlarının gücü sayesinde, kanıtlanamaz bir şeyi kanıtlamaya çalışarak, White gayri ihtiyari hem kendisinin hem de Hobbes'un korumaya çabaladığı şeyin ta kendisine zarar veriyordu. Hobbes evrenin bir ölçüde gizem içerdiği kanısındaydı:

> Anlamadıkları bir cismin ya da edimin bulunduğunu, ya da bizzat tanıtlayamadıkları özelliklerin bulunduğunu utanıp itiraf edemediklerinde, felsefecilerin ne denli ciddi hatalara düştüğünü belirtmek lazım. Gelgelelim bana kalırsa, yalnızca anladıkları Tanrı'ya ibadet edenler Hıristiyan değildir; idrak edemedikleri bir şeyin özniteliğini tanıtlayabileceklerini düşünenler de felsefeci değildir.[54]

Hobbes'un yaşadığı çağda yaygın bir tavırdı bu. Cambridge'teki din adamları ya da geleceğin piskoposu Peter Gunning gibi, Royal Society'nin kurulmasına karşı çıkmış olanların bunu yapmasının sebebi, bilimsel araştırmaların dinsel inançlara müdahalede bulunabilecek olmasından duydukları korkuydu. Benim yorumum, Hobbes'un White'ın kafa karışıklığının kaynağını belirleyebilmiş olmasını ve kendisinin de apaçık dine yönelmiş olan bir bilimsel çalışmaya gönlünü tamamen koymuş olmasını hesaba katmaktadır.[55]

Bununla ilgili olarak, Tanrı'nın varlığını "tanıtlama" imkânı konusunda Hobbes'un görüşlerine dair yanlış yorumlar da mevcuttur. Hobbes bunun mümkün olmadığını söyler ve bunun da en azından agnostisizme, büyük ihtimalle de ateizme işaret ettiği kabul edilmiştir, zira tanıtlama olmadığı takdirde, Tanrı'nın var olduğunu düşünmek için hiçbir sebep yoktur, hatta kötülüğün yaygınlığı ve yoğunluğu gibi, Tanrı'nın var olmadığını düşündürtecek sebepler vardır. Hobbes'un görüşünü doğru dürüst anlamak, "tanıtlama"nın anlamına bağlıdır. 5. Bölüm'de bahsedildiği gibi, "tanıtlama" Aristoteles felsefesine ait teknik bir terimdir ve Hobbes bunu kendine mal etmiştir. Tanıtlama zorunlu ve kesin olan önermelerden oluşan bir tasımdır. Kesinlik epistemolojik bir gerekliliktir. Öncülün doğru olduğunu bilmek zorunludur. Bu zorunluluk –ki zorunluluk burada en can alıcı kavramdır– mantıksal ya da metafizik bir gerekliliktir. (Amiyane tabirle, bir önermenin yanlış olmaması ve

doğru olması gerekiyorsa o önerme zorunludur.) Hobbes bunu dilbilime özgü bir tarzda dile getirir: "Öznenin anlamı, yüklemin anlamına dahil olmalıdır."[56] Şimdi Hobbes'a göre, "Bütün insanlar hayvandır" önermesi doğrudur, çünkü "insan" ismini taşıyan her şey aynı zamanda "hayvan" ismini de taşır. İşte bu bakımdan, öznenin anlamı yüklemin-kine dahil olmaktadır.

Zorunlu önermeler semantik doğrular olduğundan, dünyadaki olgular tarafından doğru kılınmazlar; şöyle de ifade edilebilir bu: Zorunlu önermeler, dünyaya önerme olarak değil, yalnızca içerdikleri terimlerin anlamları yoluyla dolaylı bir şekilde bağlanırlar. Bunun sonuçlarından biri de her zorunlu önermenin biçim bakımından gerçekten de "hipotetik" ya da koşullu olmasıdır; bu önermeler sahiden kategorik ya da varoluşsal değildir hiçbir zaman. Çoğunlukla anlamı bozmaya yönelik sözcükler olan "gerçekten de" ve "sahiden" zarflarının gerekçesi vardır bu noktada, zira Bertrand Russell ve evvelce Canterbury'li Anselmus gibi, Hobbes da gündelik dilin, biçimi bakımından yanıltıcı olabileceği kanısındadır. İşte burada savunduğu görüş tam da budur. Hobbes'a (ve sonradan da Russell'a) göre, "Bütün insanlar hayvandır" önermesinin sahici biçimi, "Eğer bir şey insansa, o zaman hayvandır" önermesidir. Hipotetik ya da koşullu önermeler, bir şeyin var olduğunu öne sürmez hiçbir zaman: "Tanıtlanabilir doğrular mantıksal çıkarımlara bağlıdır ve her tanıtlamada, tanıtlanan sonucun öznesini oluşturan terim, isim telakki edilir, ama var olan bir şeyin değil, var olduğu farz edilen bir şeyin ismi telakki edilir."[57] Bir üçgenin belli bir özelliğinin bulunduğuna dair bir kanıt, böyle bir üçgenin var olduğunun kanıtı değildir; eğer öncüllerde farz edilen özelliklere sahip olan bir üçgen varsa, sonuçta öne sürülen özelliğe sahip bir üçgenin var olduğunun kanıtıdır yalnızca. Kısacası, tanıtlamalar hiçbir nesnenin varlığını kanıtlamaz.

Herhangi bir şeyin varlığını kanıtlamanın gerekli koşullarından biri duyu deneyimidir. Ama bu da yeterli değildir. Bir kişinin, duyu deneyimlerini baz alarak öne sürdüğü şey, tıpkı antikçağdaki kuşkucuların izlediği yollar gibi hata içerebilir. Jones'u gördüğünü iddia eden bir kimse, belki de Jones'un ikizini görmüştür yalnızca; ya da rüya görmüştür. *Elements of Law, Natural and Politic*'i irdelerken gördüğümüz gibi, Tanrı'nın varlığına inanma gerekçesi, cisimlerin varlığına inanma gerekçesinden daha yersiz değildir (ayrıca Hobbes fenomenalist değildi).

Hobbes burada gene bir ahlak dersi çıkararak, kanıtlanamayacak dinsel önermeleri kanıtlamaya çalışan felsefecilerin dine zarar verdiğini söyler. Bunun ardından da iman ile akla getirir sözü:

> Bir tanıtlama, bir önermenin doğru olduğuna bizi ikna ettiğinde, bu önerme iman olmaktan çıkıp, doğal bilgi haline gelir. Tıpkı bilginin, tartışılan şeyden kaynaklanan sebepler aracılığıyla inandırıcılık kazanması gibi, iman da konuşan kişinin yetkesinden kaynaklanan sebeplerle inandırıcılık kazanır. Dolayısıyla bir önerme tanıtlanır tanıtlanmaz, bir akide olmaktan çıkıp felsefe teoremi oluverir.

Hobbes felsefecilerin kaçınılmaz olarak anlaşılabilirlik sınırlarına tosladığı kanısındaydı. Bir felsefeci doğru bir şekilde muhakemede bulunuyorsa şu sonuca varacaktı: "Sözcüklerin hangi anlamında, bu önermenin doğru olduğunu anlamıyorum." Hobbes bu tavrın "dengeli bir zihnin" işareti olduğunu söylüyordu.[58]

Uzay ve Zaman

Şimdi de *Anti-White*'ta özellikle bilimsel olan bazı doktrinleri ele alalım tekrar. Hobbes'un metafiziğinin sonuçlarından biri de bütün nesnelerin uzay ve zaman içinde bulunduğuydu. Her madde bir cisimdi ve her cisim bir yerde bulunuyordu. Hobbes bir yerde bulunmayan ya da uzayın dışında bulunan bir madde düşüncesini anlaşılmaz buluyordu. Keza her nesne zamanın içindeydi, çünkü hiçbir hareket anlık değildi. Sonsuzluk, sonsuz zaman demekti yalnızca; daimi "şimdi" olarak sonsuzluk fikri anlaşılmaz bir şey olup, skolastik aldatmacadan başka bir şey değildi.

Uzay ve zamanın doğasına dair bu ifadeler, uzay ve zamanın nesnel gerçekler olduğu izlenimini uyandırabilir. Aslında, Hobbes bu konuda kararsızdı. *Anti-White*'da hayali ve gerçek uzay arasında ayrım yapıyordu. Gerçek uzay "bizatihi cismanilik" idi, yani "cisim olduğu ölçüde, bir cismin özüydü." Hayali uzay da, renk gibi bütün nitel değişimlerden soyutlanmış bir cisim imgesiydi. *Anti-White*'ın esinlediği *De Corpore*'de (1655), Hobbes uzayın bir cismin fantazması olduğunu, zihinden bağımsız, salt var olan bir şey olarak düşünüldüğünü öne sürüyordu.[59]

İki tür uzay mevcut olduğuna göre, bunlar birbiriyle nasıl bir ilişki içindedir? Hobbes, bunların kimi zaman çakıştığı kanısındadır. Ona göre, bu ikisinin çakışması "yer"i teşkil eder. Bu görüşü vakumun ne demek olduğunu açıklamakta kullanır Hobbes: hayali uzayın gerçek uzayla çakışamaması. Ne yazık ki Hobbes'un felsefesinde, gerçek uzay ile hayali uzay arasında bir çakışma olduğu fikri hiçbir anlam taşımaz. Bu husus daha 1656'da Hobbes'un takipçilerinden François Peleau tarafından da fark edilmiştir: "Metafiziğinizde ya da ilk felsefenizde uzayın 'var olan bir cismin düpedüz var olduğu göz önüne alındığında, bu cismin fantazması' olduğunu söylüyorsunuz; ama Efendim şunu kabul edersiniz ki, her şey 'bir fantazma içinde' değil, 'uzayın içinde' yer alır. Bu yüzden de uzay fantazma değildir, vs."[60]

Hobbes'un *De Corpore*'de meylettiği görüş, gerçek uzay diye bir şeyin var olmadığıdır, gerçi kullandığı dil onu zaman zaman gerçek uzayın varlığına inanmaya götürür. Uzayın cisimlerden bağımsız olarak var olduğu şeklindeki görüş konusunda Hobbes'un duyduğu rahatsızlık yalnızca cisimlerin gerçek olduğu öğretisinden ötürüdür. Dolayısıyla uzay gerçek olsaydı, cisim olurdu. Ama uzay cisim olsaydı, o zaman başka bir şeye yer kalmayacaktı, çünkü tanımı gereği cisim, uzayda yer kaplayan bir şeydir. Hobbes'un görüşünün alternatifi Kartezyen görüştür: cismi uzayla özdeşleştirmek. Ama Hobbes bu görüşü savunmak istemiyordu, kısmen bunun sebebi de bu görüşün Descartes'ın olmasıydı. Hobbes'un uygulayabileceği başka bir muhtemel strateji de, uzayı hiçlik haline getirmekti, böylece cisimler uzayı dolduracaktı. Ama Hobbes bu tür bir taktiği kabul edemezdi, çünkü gerçekte söz oyunundan başka bir şey değildi bu. Şayet uzay hiçlik olsaydı, o zaman hiçlik bir şeye karşılık gelirdi ki bu da saçmaydı. Kaldı ki Hobbes hiçliğin var olduğunu kabul etmeye yanaşsaydı, o zaman vakumun var olduğunu da kabul edebilirdi pekâlâ; ne var ki 1650'lerin ortalarında vakum fikrine daha da fazla karşı çıkıyordu.

Hobbes vakum düşüncesinden hiçbir zaman hoşlanmadı, çünkü bu düşünce kendisinin temel görüşlerinden birini tehlikeye atıyordu: Bütün eylemler bir cismin başka bir cisimle teması sayesinde meydana gelir. Eğer vakum diye bir şey olsaydı, o zaman hiçbir eylem söz konusu uzay içinde meydana gelemezdi. Elbette eylem bir vakum etrafında oluşabilirdi gene. Demek ki Hobbes kimi zaman boş alanların varlığını kabul

etmeye yanaşıyordu. Ama Boyle da dahil, hiç kimsenin gerçekte vakumların var olduğunu kanıtladığına hiçbir zaman kani olmamıştı.

Conatus

Bir cismin başka bir cisim karşısındaki eylemlerinden bazısı temel devinimlerdir. Hobbes bunları *conatus* diye adlandırır. *Anti-White*'da tanımlandığı üzere, *conatus* (Latincede çoğulu ile tekili aynıdır) devinim ilkesidir ve Hobbes'a göre, *conatus*'un devinime tekabül ettiği anlamına gelir bu. Hobbes'un *conatus* konusundaki görüşleri olgunlaştığında, *conatus*'u ölçülemeyecek kadar küçük devinim olarak tanımlamıştır. Her ne kadar mantıksal olarak aynı şey olmasa da, *conatus*'u algılanamayacak kadar küçük devinim olarak da tanımlamıştır. *Conatus* diye bir şeyin var olması gerektiği şöyle kanıtlanabilir: Her devinim ikiye bölünebilir. Bir devinimin her parçası devinimdir. Devinimin ölçülebilir en küçük (ya da algılanabilir en küçük) yarısı, ölçülemeyecek kadar küçük (ya da algılanamayacak kadar küçük) bir devinimdir. Hobbes *conatus*'tan direnci ve yerçekimiyle ilgili belli fenomenleri açıklamak için yararlanır. Bir nesnenin direnci o nesnenin *conatus*'u demektir; yani nesnenin içinde bulunan ve diğer nesneleri, daha büyük *conatus*'a sahip olan bir nesneye direnen nesnenin *conatus*'unu geçinceye dek iten, görünmeyen devinimler demektir. Yerçekimi ise şudur: Masa üzerindeki bir topun, masa hareket ettirildiğinde yere düşmesinin sebebi, topun *conatus*'una direnen nesnenin ortadan kaldırılmış olması ve bunun da topun *conatus*'unun yere doğru hareket etmesine imkân vermesidir. Dolayısıyla, bir bütün olarak top hareketsiz kabul edilse de, içindeki parçalar öyle değildir.[61]

Varlığın Doğası

Hobbes'un modernist metafiziğinin belirgin özelliklerinden biri, varlığın mertebeleri olduğunun yadsınmasıdır. Ona göre, bütün varlıklar aynı seviyede yer alır. Buna karşılık, Platon, Aristoteles ve hemen hemen tüm skolastik felsefeciler, varlığın seviyeleri ya da dereceleri arasında

ayrım yapmıştır. Onlara göre, bazı şeyler başka şeylere kıyasla daha gerçektir. Sonsuz madde ile sonlu madde arasında ayrım yapmışlardır. En gerçek olan sonsuz madde kendi başına var olurken, sonlu madde başka bir şeyden hareketle var olur. Sonsuz varlık bağımsızdır, sonlu varlık ise bağımlıdır.

Aristotelesçilerde başka bir varlık türü daha vardır: ilinekler. Onlara göre, ilinekler ağırlık, şekil, renk, ses, tat ve koku gibi, maddelerde içsel olarak bulunan niteliklerdir. Sonlu bir maddenin özü ilineğiyle belirlenir. Nitekim insanın rasyonel bir hayvan olarak tanımında, rasyonellik, insanın teşkil ettiği madde türünü belirleyen ilinektir (özsel bir ilinektir). O halde varlık hiyerarşisi şöyledir: sonsuz madde, sonlu madde, ilinekler ya da ideler. Aristoteles ve skolastik felsefecilerin izinden giden Descartes, sonsuz madde ile sonlu madde arasında, biçimsel gerçeklik ile nesnel gerçeklik arasında ayrım yapmıştı. Dolayısıyla bu bakımdan Hobbes'a kıyasla daha az moderndi.

Hobbes'a göre, tek bir tür varlık (*ens*) mevcuttur: cisimler yahut belki de devinim halindeki cisimler. *Anti-White*'da Tanrı'nın bir cisim olduğunu kesinkes öne sürmeye hiç hazır değildir. Dolayısıyla varlıklar arasında, algılandıktan sonra bizde bir imge bırakanlar ve bırakmayanlar şeklinde bir ayrım yapar. Bu ayrım Hobbes'un Tanrı'yı ve melekleri bir kenara koymasına imkân verir. Felsefe insanın düşünme kabiliyeti dahilindeki şeylerle ilgilenir yalnızca. Böylelikle Hobbes "varlığı" uzayda yer kaplayan bir şey olarak tanımlar. Bundan da bütün varlıkların cisim olduğu sonucu çıkar. (Ama uzayın cisim olmadığı konusunda uyarıda bulunur Hobbes.) Aynadaki görüntüler ve rüyalar cisim değil, dolayısıyla da varlık değildir, çünkü uzayda yer kaplamazlar. Eğer hava ya da haletiruhiye [*humors*] gibi algılanabilir ruhlar mevcutsa, o zaman bunlar cisimdir. Ama Hobbes bu tür ruhların varolup varolmadığı konusunda fikir öne sürmez.[62]

Varlığın tanımı, dolayısıyla da doğası yerli yerine oturtulduğuna göre, Hobbes farklı bir varlık seviyesi bulunduğunu öne sürmeksizin, *esse* ya da ilinekleri açıklama imkânına kavuşmuştur. Hobbes'a göre ilinekler, hissedebilen varlıkların cisimleri farklı farklı algılamalarına sebep olacak şekilde hareket eden cisimlerin isimleridir. Sokrates yürüyorken, Sokrates ile yürüyen Sokrates arasında hiçbir fark bulunmaz. Yürümek, Sokrates'ten ayrılabilir bir şey değildir. Buna karşılık, Aristoteles fizi-

ğinde ilinekler, tözlerden, mantıksal olarak ayrılabilir (metafizik olarak ayırt edilebilir) şeylerdir. Yürümek ve oturmak, sözgelimi Sokrates tözünün ilinekleridir. Bunlar Sokrates'ten, onda içsel olarak bulunmak gibi bazı bakımlardan ayrılır. (x'in içinde olan herhangi bir şey x ile aynı şey değildir.) Sokrates'teki ilinekler ona bağımlıdır aynı zamanda. Oturan Sokrates yürüdüğünde oturma ilineğini yitirir, yürüyen Sokrates de oturduğunda yürüme ilineğini yitirir. Çoğu ilineğin ömrü kısadır.

Hobbes'un görüşleri ile Aristoteles'inkileri karşılaştırmanın sebeplerinden biri, Hobbes'un *Anti-White*'da kendi görüşünü sunum tarzıdır. Bu yapıtta Aristoteles karşıtı hiçbir tenkit yer almaz; bunun yerine iki görüşün meziyetleri saygılı bir şekilde kıyaslanır, gerçi kendi görüşü her zaman üstün gelir. Bu şekilde hareket etmesinin çeşitli sebepleri olabilir. İlk olarak, Hobbes antik Yunan düşünürüyle aynı meselelere ilgi duyar. İkinci olarak da, White Aristotelesçi olduğundan ve Mersenne Aristotelesçiliği bildiğinden, Hobbes'un kendi görüşlerini onlara aşina gelen terimlerle açıklaması mantıklıdır. Aynı zamanda, Hobbes kendi görüşünün Aristoteles'inkinden üstün olmasını istediğinden, Aristoteles'in teorisinin açıklayabildiği her şeyi kendi teorisinin de açıklayabileceğini göstermek onun için önemli olacaktır. Son olarak, Hobbes kendi görüşünün Aristoteles'inkinden felsefi bakımdan daha ekonomik olduğunu gösterir. Aristoteles öz, biçim, doğa, özne ve maddeye ihtiyaç duyarken, Hobbes cisimle her şeyi halletmektedir.[63]

Nedensellik ve Devinim

Hobbes benzer şekilde Aristoteles'teki dört nedeni tek bir nedene indirger. Nedensellik topyekûn, bir etkenin bir edilgeni hareket ettirmesinden oluşur. Aristoteles'in etkin nedeni etkenden başka bir şey değildir; maddesel nedeni de edilgenden başka bir şey değildir. Nihai neden, mevcut olduğu takdirde, etkin nedenden başka bir şey değildir. Örneğin bir parça şekerleme, bundan zevk alma düşüncesine neden olur, bu düşünce de kişide elini uzatıp şekerlemeyi alma fikrine neden olur; bu da kişinin elini uzatıp şekerlemeyi yemesine neden olur. Aristoteles'in biçimsel nedeni kesinlikle sahici bir neden değildir. Aristoteles'e göre, bir insanın biçimi, hayvanı insan yapan şey demektir. Biçimsel bir neden,

yarattığı etkiyle eşzamanlı olarak var olur; bir nesne ancak ve ancak bir insan biçimine sahip olduğunda insan olur. Buna karşılık Hobbes, her nedenin, yarattığı etkiden önce geldiği şeklindeki modern görüşü benimser; dolayısıyla biçimsel neden denen şey kesinlikle neden olamaz. Hobbes'a göre, Aristoteles'in "biçim" dediği şey, aslında bir nesnenin hareket etmesini ya da var olmasını sağlayan bir şeyle değil, insanların şeyleri anlama tarzıyla ilişkilidir.[64]

Hobbes, Aristoteles'in devinim halindeki her şey kendisinden başka bir şey tarafından harekete geçirilmiştir şeklindeki ilkesini benimser. Hobbes'un bu ilkeyi kanıtlayışı oldukça zekice bir *reductio ad absurdum*'dur. Bunun basitleştirilmiş versiyonu şöyledir: *B* cisminin *t2* zamanında kendisinde *M* hareketine neden olduğunu farz edelim. O halde (White'a göre) *B*, *t2*'den daha önce olan *t1* zamanında kendi içinde, *t2*'deki *M* hareketinin nedenini taşır. Ama bu durum varsayımla çelişir.[65]

Hobbes, zaman zaman Tanrı'yı ya da ruhu istisna tutan, White da dahil Aristotelesçiler'in aksine, kendi devinim ilkesini taviz vermeden uygular. Hobbes, White'ın görüşlerinin tutarsız olduğuna işaret eder, çünkü White ilkeyi öne sürmesinin ardından, ruhun kendi kendine hareket eden bir şey olduğunu savunmaktadır.[66] Her iyi modern biliminsanı gibi, Hobbes da bu istisnaları kabul etmeyecektir. Yasalar evrenseldir.

Hobbes şu geleneksel felsefi görüşü kabul eder: Devinim halindeki her şey kendisinden başka bir şey tarafından hareket ettirildiğinden ve dünya da devinim halinde olduğundan, kendisinden başka bir şey, yani Tanrı tarafından hareket ettirilir. Hobbes'un açıklayamadığı şey, Tanrı'yı neyin hareket ettirdiğidir. Ama tutarlı bir şekilde Tanrı'nın kavranamaz olduğunu iddia ettiğinden, bu mesele hakkında iyimserdir. İddia etmeye yanaşmadığı şey ise, Tanrı'nın bu dünyanın dışında yer aldığıdır. Her nedensellik, hatta ilahi nedensellik de, temasla (ya itmeyle ya da çekmeyle) vuku bulduğundan, Tanrı da başka cisimlerle temas halinde olmalıdır. Uzaktan eylem diye bir şey olamaz. Tanrı evrenden, yani kavranabilir bütün cisimlerin toplamından fiziksel olarak ayrılmış olamaz.[67]

Bir şeylerin vuku bulması olanağı devinime bağlı olduğundan, devinimin mi yoksa hareketsizliğin mi daha iyi olduğuna dair bir soru sorulacak olsaydı, doğru cevap "devinim" olurdu, çünkü hareketsizlik hiçbir şeye neden olmaz. Ama Hobbes'un değer ifadelerini (yönelimi olmayan) fiziksel fenomenlere uygulamakla işi yoktur. Hareketsizliğin devinimden

daha asil olup olmadığı "saçma bir sorudur." Asalet insanların icat ettiği bir şeydir.[68]

Hobbes hem atalete hem de devinimin korunumuna inanmaktadır. Devinim halindeki bir cisim, üzerine bir başka cisim etkimediği müddetçe devinim halinde kalır. Devinimin tükendiğine inanmak, devinimi insanbiçimci bir şekilde düşünmekten kaynaklanır. İnsanlar uzunca bir süre hareket ettiklerinde yorulduğundan, devinimin de doğal olarak bir süre sonra tükenmesi gerektiğini düşünür. Ama hareketsiz bir cismin, üzerine bir şey etkimediği müddetçe hareketsiz kalması gibi, Hobbes'a göre, aynı akıl yürütme devinim için de geçerlidir. Bir bütün olarak devinim, üzerine bir dış etken etki edinceye kadar "azalmaz ya da kaybolmaz".[69]

Anti-White'ın Genel Karakteri

Buraya kadarki irdelemelerimizden, *Anti-White*'ın kimi yerlerinin çok ilginç olduğu umarım anlaşılmıştır. Ama büyük kısmı *De Mundo* kadar sıkıcıdır. Hobbes ile White'ın bilimsel spekülasyonları bugün bizlere saçma gelir. Çoğunlukla çürütmeler de aynı ölçüde fantastiktir. Burada bunların ayrıntısına girmeye değmese de bunlar bize genel bir ders verebilir: İyi ve kalıcı bilimsel teoriler üretmek zordur. Belli bir zamanda, doğru olabilecek, aynı ölçüde akla yakın birtakım modeller ya da hipotezler mevcut olabilir. Farklı biliminsanları farklı modellere tutunur. Bir şekilde doğru modele tutunmuş olanlar dâhi diye göklere çıkarılırken, aynı ölçüde yetenekli olan biliminsanları kısa sürede unutulur gider. Hobbes ile White çağlarının en parlak insanlarıydı, ama rüzgârların nedenleri, okyanus akıntıları, ayın hareketi, yerçekimi, dünyanın ekseninin konumu, Güneş ile Ay arasındaki etkileşim, Dünya ile Ay'ın dönüşü gibi konular hakkındaki bilimsel hipotezlerinin çoğu bugün bize gülünç gelecektir. Doğru olduğu ortaya çıkan modele tutunmamışlardı. Bilimde büyüklük kısmen şansa bağlıdır.

7. Bölüm

Sürgünde Geçen On Yıl 1641-1651 (II)

Bütün malzemenin hazır olduğu *De Corpore* adlı kitabımı yazmaya karar vermiştim. Ama sonra bir kenara koymak zorunda kaldım; *bu denli çok ve bu denli büyük kıyımın Tanrı'nın buyruklarına atfedilmesine cevaz veremezdim.* İlahi yasaları savunmaya karar vererek ilk fırsatta harekete geçtim. Yavaş yavaş bu konu üzerinde çalıştım ve uzunca bir süre zihinsel olarak çok büyük ıstıraplar çektim. Prense matematik çalıştırırken kendi çalışmalarımda ilerleme kaydetmem mümkün olmadı her zaman. Sonra altı ay hasta yattım ve ecelime hazırlandım. Ben ayrılmadım dünyadan, ama ecel ayrıldı. Kitabımı anadilimde yazıp bitirdim, hemşerilerim de sık sık okuyup faydalansın diye. ("Vita Carmina Expressa")

William Petty ile Teşrih, 1645

İleride iktisadın kurucularından biri haline gelecek olan William Petty, İç Savaş'ın başlamasından önce İngiltere'yi terk etmişti. Muhtemelen bunun sebebi kral karşıtlarına yakınlık duymasıydı. O zamanlar Amsterdam'da matematik hocası olan Dr. John Pell sayesinde Petty, 1645'te Hobbes'la tanışmıştı.[1] Hemen kaynaşmışlardı. Yaş farkı (Petty yirmilerinde, Hobbes ise ellili yaşlarının sonlarındaydı) sorun olmamıştı. Tıp öğrencisi olan Petty, Hobbes'la beraber Belçikalı ünlü anatomi uzmanı Andreas Vesalius'un yapıtlarını okumaktan memnuniyet duyuyordu. Hobbes'un anatomiye duyduğu ilgi, dünyaya dair eksiksiz bir bilimsel izah sunma amacından besleniyordu. Duyumun nasıl işlediğini ortaya çıkarmak istiyordu ve bu da duyumun beyinde ya da kalpteki tam yerini bulmayı içeriyordu. Kitaptaki basit anatominin yeterli olmadığı ortaya çıkınca, Hobbes, Petty'nin gerçekleştirdiği teşrihlere iştirak etmişti.

Hobbes bu sıralar optik teorisi üzerinde de yoğun bir şekilde çalışıyordu. Petty, *De Homine*'de yayımlanacak olan bazı diyagram-

lar çizmişti. Hobbes aracılığıyla Petty, Newcastle, Newcastle'ın erkek kardeşi Charles, Mersenne ve diğer kişilerle tanışmıştı. Petty 1646'da İngiltere'ye dönmüş ve tıp derecesini Oxford'dan almış olsa da hiçbir zaman Hobbes'u unutmadı. 1685'te büyük adamlardan oluşan bir liste yaptığında, bu listede Bacon, Donne, Descartes, Galileo, Molière ve Francisco Suarez'in yanı sıra Hobbes da vardı.

John Bramhall, Özgür İrade ve Zorunluluk, 1645

John Bramhall, Cambridge'te eğitim görmüştü ve Strafford ile Laud'un müttefikiydi. 1633'te İrlanda'ya gitmiş ve burada kilisede başarı göstermiş, ertesi yıl da Londonderry piskoposu olmuştu. O zamanların bağlılıklarında âdet olduğu üzere, zaman zaman papacılıkla suçlanmıştı ki bu da kimi zaman gizliden gizliye Arminiusçuluk için kullanılan bir sözcüktü. Düşmanları onu 1641 ilkbaharında İrlanda'yı terk edip İngiltere'ye gitmeye zorlamıştı. Bramhall yağmurdan kaçarken doluya tutulmuştu. İngiltere'de Newcastle'ın danışmanı olmuş ve onunla beraber Marston Moor Savaşı'ndan sonra Hamburg'a kaçmıştı. 1648'de İrlanda'ya dönmüş, Restorasyon'da da İngiltere'ye gitmişti. 1661 Ocak'ında Armagh başpiskoposu olmuş, bütün İrlanda'nın piskoposu haline gelmişti.

Bramhall, Hobbes ile 1645'te Paris'te tanışmıştı. Ağustos'ta Newcastle'ın huzurunda özgür irade meselesini tartışmışlardı. (Bu tartışma için çoğu kez verilen 1646 tarihi yanlıştır.) İyi bir Arminiusçu olan Bramhall olumlayan taraf olmuştu; iyi bir İngiliz Kalvenci olan Hobbes ise olumsuzlayan taraf olmuştu. Arkadaşça bir havada geçmiş gibi görünen tartışma[2], Newcastle'ı Bramhall'un kendi görüşlerini kaleme almasını, Hobbes'un da bunlara cevap vermesini isteyecek kadar etkilemişti. Bramhall'un "Özgürlük ve Zorunluluğa Dair Bir Söylev" adlı müsveddesi Hobbes'a gönderilmişti. Hobbes, Rouen'den Ağustos'ta Newcastle'a cevabını yazmıştı. Bramhall birkaç ay sonra Hobbes'un cevabına başarıyla cevap vermişti. Yayımlanan ilk versiyonda, Hobbes'un Newcastle'a gönderdiği mektup 20 Ağustos 1652 tarihlidir, ama bu belli ki imkânsızdır. Bir sonraki baskıda tarih 1646 şeklinde değiştirilmiştir ve Hobbes sonradan tartışmanın 1646'da gerçekleştiğini yazmıştır; ne var ki doğru tarih 1645 gibi görünmektedir, çünkü Hobbes 1646 Ağustos'unda değil, 1645 Ağustos'unda Rouen'deydi.

Hobbes ve Bramhall müsveddelerini yayımlamamaya karar vermişti. Hobbes ilahi takdir hakkındaki hakikatin toplumsal açıdan tehlikeli olduğundan endişeleniyordu: İnsanlar alınyazılarının bu dünyadaki davranışlarıyla ilişkisiz olduğunu düşündüğü takdirde, büyük ihtimalle normaldekinden çok daha fazla sefahate dalacaklardı.

> İnsanlığın çok büyük kısmını, olmaları gerektiği gibi değil de, oldukları gibi, yani servet edinme ya da terfi çabasının, yahut nefretin, tensel zevklere duyulan iştahın ya da derin düşünmeye tahammül edememenin, ... şeylere dair hakikati tartışmaktan aciz kıldığı insanlar olarak düşünelim: İtiraf etmem gerekir ki bu meselenin tartışılması bu insanların dindarlıklarına katkıda bulunmak yerine zarar verecektir; bu yüzden de Ekselansları bu cevabı arzu etmiş olmasaydı, yazmazdım; yazmışsam da bu, Ekselanslarının ve vasiyetinin bu cevabı saklı tutacağı umudundan ötürüdür.[3]

Hobbes'un tavrı Reform teologları arasında yaygındı. Pek çok teolog, özellikle de on dokuzuncu yüzyılda kutsal kitap üzerine çalışanlar (bugün de bazılarının yaptığı gibi), cemaatlerini ateizme sevk etmemek ya da umutsuzluğa sürüklememek amacıyla, elde ettikleri sonuçları yaymak istemiyorlardı. Hobbes, ilahiyat okullarının vecizesini kendine has bir tarzda uyguluyordu: Podyumdan ilahi takdiri öğret, kürsüden Pelagiusçuluğu [Bkz. Sözlükçe] vaaz et.

İnsanlar yapacakları herhangi bir şeyi yapmaya zaten yazgılıysa, ilahi takdiri öğrendiklerinde ne yapacakları konusunda endişeye kapılmaya gerek yoktur diye düşünülebilir. Ama bu kanı yanıltıcıdır. Hobbes'un Bramhall'a işaret edeceği gibi, bu duygu ya yanıltıcı bir totoloji (insanlar yapacakları şeyi yapar) ya da muazzam bir hatadır (insanlar yapacakları şeyi, bunun öncesinde ne olursa olsun yapacaktır). Hobbes'un görüşü ise, olacak şeyin, bunun öncesinde olan şeyler tarafından belirlendiğidir; ilahi takdir insanların oraya buraya saldırmasına yol açacaksa, bu öğretiyi yaymamak için gayet yerinde bir sebep vardı. Elbette Hobbes'un bunu düşünmesi gerekiyordu.

Aslında Hobbes ile Bramhall ilahi takdir meselesinden neredeyse tümden kaçınıyorlardı. Tartışılan mesele hakkındaki en elle tutulur yorum tam da Hobbes'un şu nasihatiydi:

> Eğer Tanrı kadiri mutlaksa, ona karşı gelinemez; hal böyleyken, her ne kadar Tanrı'nın adaletini, ancak renkler hakkında fikir yürütemeyecek doğuştan kör bir insan kadar ölçme kabiliyeti olan bizler idrak edemesek de Tanrı'nın bütün eylemleri adildir. Peki o zaman ilahi takdir tarafından bir insanın mukadderatının belirlenip belirlenmediği konusunda kaygılanmasına ne gerek var ki? Bırakalım, ülkesinin dinine uygun bir şekilde, adilce ve dürüstçe yaşasın ve gerisini Tanrı'ya havale etsin, zira Tanrı çömlekçidir ve çarkında istediği şeyi yapabilir.[4]

Evvelce *The Elements of Law, Natural and Politic*'te Hobbes ilahi takdir konusunda endişelenilmemesi gerektiğini, çünkü insan aklının "Tanrı'nın takdir tarzını" bilmeye muktedir olmadığını vurgulamıştı. Ayrıca bu öğreti temel bir akide de değildi; tek bir temel akide vardı: İsa Mesih'tir.[5] Peki tartışmadaki esas mesele neydi? Bir yerde Bramhall bunu şu şekilde ifade ediyordu:

> Doğal, medeni, ahlaki bütün olaylar (zira şu anda, meseleyle hiçbir alakası olmayan, bir günahkârın ihtidasından bahsetmiyoruz), rastlantıya mahal vermeksizin kaçınılmaz şekilde dışarıdan ilahi takdir tarafından mı belirlenir? Öyleyse şu anda vuku bulan ya da ileride vuku bulacak olan bütün eylemler ve olaylar ne başka bir şekilde ya da başka bir yerde, zamanda, sayıda, ölçüde, düzende vuku bulabilir, ne de başka bir şeyin başına gelebilir. Bunların hepsi de en yüce nedenden ya da dışsal nedenlerin bir araya gelmesinden ötürüdür.[6]

Hobbes bu açıklamayı kabul edebileceğini söylemişti; zira bu ifade "Bramhall'un elinden geldiği kadar ihtiyatla" kotarılmıştı, "ama anlaşılır olmayan şeyler bunun dışındaydı."[7] Hobbes akabinde bu açıklamanın büyük kısmının anlaşılır olmadığını göstermeye koyulmuştu.

Bramhall'un görüşünün makul bir özeti girişteki argümanlarını açımlamakla elde edilebilir: (1) Özgür iradeyi savunan ve determinizme karşı olan bu söylevi yazmakta ya özgürümdür ya da değilimdir. (2) Eğer özgürsem, tartışmada galip gelmişim demektir, görüşümü savunduğum için cezalandırılmamam gerekir. (3) Eğer özgür değilsem, görüşümü savunduğum için gene cezalandırılmamam gerekir, zira tartışmadaki eylemlerim önceden belirlenmiştir, bu yüzden de benim kontrolümde değildir. Dolayısıyla görüşümü savunduğum için cezalandırılmamam gerekir. Dahası, görüşümü savunduğum için cezalandırılmayacaksam, o halde görüşüm doğrulanmış demektir.

Hobbes, (2) ve (3) numaralı öncüllere saldırır. Önce (2) numaralı öncülü ele alalım. Tartışma özgür iradeyle ilgili olup suçlamayla ilgili değildir, dolayısıyla bu öncül anlamsızdır. Ayrıca Hobbes, insanlar özgür olmadığında, eylemlerinden ötürü suçlanmamaları gerektiği konusunda Bramhall'la hemfikirdir. Buna ilaveten Hobbes insanların özgür olduğunu yadsımaz; iradelerin özgür olduğunu yadsır. Hobbes ile Bramhall'un uzlaşamadıkları husus, özgür olmak ile özgür irade sahibi olmak arasındaki ilişkidir. Bu da bizi (3) numaralı öncüle getirir. Hobbes, bir insanın eyleminin nedeni arzu olduğu takdirde o insanın özgür olduğunu (ya da özgürce hareket ettiğini) öne sürer. Bu arzuya "irade" demek yerindedir, buradan yola çıkarak iradenin özgür olduğu ya da insanın özgür iradeye sahip olduğu söylenemez. Arzuya (iradeye) önceden meydana gelmiş birtakım olaylar (belki de başka bir arzu ya da biraz muhakeme) neden olur, ki bu olaylara da daha önceki başka olaylar neden olmuştur ve bu, tasavvur edilemeyecek bir başlangıç noktasına kadar böylece sürüp gider. Bu izahta özgür iradeden söz eden hiçbir şey yoktur, olması da gerekmez. Elbette Bramhall buna karşı çıkar. Ona göre eylem kavramı, insanın dışındaki bir neden tarafından belirlenmeme itibariyle özgür olan bir eylemi gerektirir.

Peki insanlar ne zaman özgür değildir? Hobbes'a göre, insanların hareketine, şiddet yoluyla hareket ettiren dış olaylar neden olduğunda özgür değildir. Gitmek istemediği yöne doğru, kuvvetli bir rüzgâr tarafından sürüklenen kişi baskı altında hareket etmektedir, ama geminin batmasını önlemek için gemiden denize bir paket atan kişi öyle hareket etmemektedir. Bu kişinin hareketi özgürdür, çünkü istediği şeyi yapmaktadır ve irade kişinin harekete geçmeden önceki son isteğidir (arzusudur). Hareketinin kaynağı insanlarda bulunan normal içsel mekanizmadır. Bu kişinin seçeneği vardır. Paketi gemiden atmayarak gemiyle birlikte sulara gömülebilir. Hobbes, kişinin vurulmamak adına parasını silahlı bir soyguncuya verdiği durum için de aynı türden bir analizde bulunurdu. Söz konusu kişi baskı altında değil de kendi hayatını kaybetmekten korktuğu için böyle hareket etmektedir; bu korku da nedensel bir arzudur ve dolayısıyla da iradedir. Soygun kurbanının seçeneği vardır. Parasını teslim etmeyip vurulabilir.

Bu analizler rahatsız edici ama Hobbes'un bu meselede başka bir seçeneği yoktu. Zorla yaptırılan ya da korkunun güdülediği eylemlerin

özgür eylemler olduğunu iddia etmeye ihtiyaç duymasının sebeplerinden biri, hükümranlığı sağlayan ahitlerin arkasındaki saikin her zaman korku olmasıdır; bu yüzden Hobbes bu tür eylemlerin anlaşmaları hükümsüz kılmasına izin veremezdi.

Hobbes, özgür irade öğretisinin yanlış olmakla kalmayıp tutarsız olduğu kanısındadır aynı zamanda. Özgür irade savunucularından çoğu, insanların özgür olduğu takdirde, zorunlulukla hareket etmediğini düşünür. Hobbes buna karşı çıkar. Özgürlük ile zorunluluk uyuşabilir. Hobbes, Calvin'in başını çektiği Hıristiyanlık görüşünün düpedüz felsefi bir savunusunu sunmaktaydı. Calvin *Institutes*'ta şöyle yazar: "Biz mecburiyet ile zorunluluk arasında bir ayrım yaptık; buna göre, öyle görünüyor ki insan zorunluluktan ötürü günah işleyebilir, ama aynı ölçüde isteyerek de günah işleyebilir."[8] Hobbes şunu yazar: "Ekselansları 'Bunu yazmakta *özgürdüm*' demekle, 'Bunu yazmam *zorunlu değildi*' demenin aynı şey olduğunu düşünebilir. Ama ben böyle düşünmüyorum."[9] Hobbes'a göre, kişi istediğinde bir şeyi yapabildiği takdirde bir şeyi yapmakta özgürdür ve bir şeyi istemediğinde yapmamayı tercih edebildiği takdirde de bir şeyi yapmamakta özgürdür. Ama bu şeyi yaparsa, o zaman önceki koşullar kişinin bu şeyi yapmayı istemesini zorunlu kılacak tarzda demektir; eğer bu şeyi yapmazsa, o zaman önceki koşullar kişinin bu şeyi yapmayı istememesini zorunlu kılacak tarzda demektir.

Hobbes zorunluluk hakkındaki fikirlerini evvelce *Anti-White*'da anahatlarıyla ortaya koymuştu. Bu yapıtta, zorunlu olan şeyin "olmama imkânı bulunmayan şey"[10] olduğunu, zorunlu bir olayın da olmama imkânı olmayan bir olay olduğunu iddia etmişti. Bir olay için gerekli bütün koşullar mevcut olduğunda, söz konusu olay vuku bulur. Eylemler için de, irade ya da arzu bir eyleme yol açan bu tür koşullardan biridir. Dolayısıyla bütün olaylar zorunludur. Özgür irade savunucuları fiziksel nedensellik zincirinden irade ya da arzuyu çıkarmaya uğraşır, ama Hobbes'a göre, bu uğraş meşru değildir.

Bramhall, Hobbes'un özgürlük ile zorunluluğu uyuşturması karşısında ikna olmuş değildi. Hobbes'un özgürlüğünün gerçek özgürlük olmadığını çünkü gerçek özgürlüğün "belirlenmiş" zorunlulukla uyuşmadığını söyler. Bramhall önceki belli koşulların, müteakip bir eylemi zorunlu kıldığını teslim etmeye hazırdır, ama bu durum söz konusu olduğun-

da, en azından koşullardan bir tanesi belirlenmemiş özgür bir eylemdir. Örneğin, sıhhati yerinde birinin içinde bulunduğu koşullar, kişinin bir fincana ulaşmasında engel yoksa ve kişi fincanı almak istiyorsa, bu fincanın alınmasını zorunlu kılar. Bramhall önceki bu tür koşulları, "belirlenmiş" zorunluluğun aksine "belirleyici" zorunluluk olarak adlandırır. Benzer şekilde skolastik ve muğlak pek çok başka ayrım da yapar. Bunlar Hobbes'u çileden çıkarır. Bunların anlamsız laflardan başka bir şey olmadığını düşünür: "Onun bu tür ayrımlarla kıyıyı temizlediğini söylüyor Ekselansları, oysa hakikatte kendi maksadını ve meseleyi bulanıklaştırıyor; bunu da hem 'yalnızca deneme', 'ayrıca belirleme', 'çelişki', 'karşıtlık' gibi laflarla hem de gerçekte olmadığı halde ayrımların bulunduğunu iddia ederek yapıyor."[11]

Hobbes zorunlu ve olumsal önermelerin bazı özellikleri hakkında ne yazık ki yanılmıştı. *Anti-White*'da "Yarın yağmur yağacak ya da yağmayacak" önermesi zorunlu olarak doğru olduğundan ve cümle bileşenlerinden biri tarafından doğru kılındığından, söz konusu cümle bileşeninin de zorunlu olarak doğru olması gerektiğini öne sürmüştü Hobbes.[12] Eğer zorunluluk doğru önerme bileşeninden kaynaklanmıyorsa, Hobbes'a göre, kaynaklanabileceği başka bir yer yoktu. Hobbes'un akıl yürütmesi ders kitaplarına geçmiş bir ayrım yanlışlığı örneğiydi. Bütün önerme *P* özelliğine sahip olduğundan, bunun önerme bileşenlerinden birinin de *P* özelliğine sahip olacağı anlamına geldiğini öne sürüyordu. Bu durum, bütün önerme on (simgesel) sözcükten oluştuğundan, bunun önerme bileşenlerinden birinin de on (simgesel) sözcüğe sahip olacağını öne sürmeye benziyordu. Hobbes, argümanının yanlışlığını hiçbir zaman fark edememiş ve *De Corpore*'de (1655) tekrarlamıştı. Hobbes kalın kafalı olmakta ayak direyebiliyordu.

Her olay zorunlu olduğundan, hiçbir şey şans eseri vuku bulmuyordu. İnsanların, olayların zorunlu ya da olumsal olmadığını düşünmelerinin sebebi, olayların bütün sebeplerini bilmiyor olmalarıydı.[13] Hobbes bu görüşü evvelce *Anti-White*'da savunduğundan, belki de White'ın kitabına dair bir irdeleme Hobbes ile Bramhall arasındaki tartışmaya neden olmuştu.

Özgür irade ve determinizme dair felsefi meselenin insanların ilgisini çekmesinin bir nedeni de, göründüğü kadarıyla bu meselenin pratik sonuçlarının bulunmasıdır. Eğer özgür irade yoksa ve her eylem, eyleye-

nin kontrolünde olmayan önceki olaylar tarafından zorunlu kılınıyorsa, birtakım eylemleri övmek ya da ayıplamak nasıl gerekçelendirilebilir ve insanlar hayatlarını gerçekte nasıl planlayabilir? Hobbes şu cevabı verir: Bir eylemi övmek, bu eylemin iyi olduğunu beyan etmekten, ayıplamak da kötü olduğunu beyan etmekten ibarettir. İnsanların kendi hayatlarını planlaması gerekir, çünkü bazı nedensel silsileler hedeflerine ulaşmayı sağlarken, bazıları sağlamaz. Bir olayın zorunlu olduğunu söylemek, kişi ne yaparsa yapsın vuku bulacağı anlamına gelmez.[14] Vuku bulacak şeyden başka bir şeyin vuku bulması mümkün olmadığından, vuku bulacağı anlamına gelir.

Yahudi-Hıristiyan geleneğindeki insanlara göre, günah kötü bir eylemden sorumlu tutulmak anlamına gelir ve bir eylemden sorumlu tutulmak da bunun özgür iradeyle yapıldığını ima eder. Bütün insanlar günahkârdır ve günahlarından ötürü de cezalandırılmayı hak eder. Peki insanların başka türlü davranması mümkün değilken Tanrı onları adil bir şekilde nasıl cezalandırabilir? Bu öğretinin ölçüsüzlüğü Bramhall'un bunu reddetmesinde karşımıza çıkar:

> T.H.'un kişiliğine ve irfanına büyük saygı duysam da, şunu samimiyetle itiraf etmeliyim ki onun öğretisinden bütün kalbimle nefret ediyorum. İnanıyorum ki bunu yapmaya hem benim hem de bu öğretiden kaynaklanacak korkunç sonuçlar üzerine ciddi ciddi kafa yoracak diğer kişilerin hakkı var. ... Bu öğreti, ilk nedeni, yani Yüce Tanrı'yı, insan kadar hatta insandan daha fazla, dünyaya bütün kötülükleri ve günahları sokmuş hale getiriyor; tıpkı saatin hareketinin yaylardan, çarklardan ya da tellerden ziyade saati yapan ve kuran saatçiden kaynaklanması gibi, sanki Tanrı ikincil nedenlere özel etkide bulunarak bunların mevcutta olduğu gibi işlemesini zorunlu kılıyor. Bu şekilde belirlenmiş olan ikincil nedenler Adem'i yaptığı her şeyin karşı koyamadan kaçınılmaz bir şekilde bu nedenlere ilineksel değil de özsel olarak tabi olmasını zorunlu kılıyor; öyleyse ... Tanrı [günah konusunda] daha da suçlu ve insana kıyasla kötülüğe daha çok neden oluyor.[15]

Hobbes buna bir cevap verir ama kulağa pek de hoş gelen bir cevap değildir bu. Hobbes günah için iki şeyin gerekli olduğunu savunur: Tanrı yasası ve bu yasayı ihlal eden, iradenin neden olduğu bir eylem. Bir eylemin zorunlu olup olmaması hiç fark etmez: "Eğer eylem yasaklanmışsa, bu eylemi bilerek yapan kişi haklı olarak cezalandırılacaktır.

... insanlar eylemleri zorunlu olduğu için değil, bu eylemler zararlı olduğu için, haklı olarak öldürülürler, eylemleri zararlı olmadığında da canlarına dokunulmaz." Akabinde de şunu söyler: "Bir hâkim, yasalara karşı gelen bir şeyin günah olup olmadığına hükmederken, eylemin yüce sebebinden ziyade eyleyen kişinin iradesine bakar."[16] Hobbes tamamen mesuliyete inanmaktadır.

Peki Hobbes'un görüşü, tam da Bramhall'un iddia ettiği gibi, Tanrı'yı geçmişte işlenen ve gelecekte işlenecek her günahın doğrudan sorumlusu haline getirmiyor mu? Bu soruya verilecek dosdoğru cevap "Evet"tir. Bazı standart Yahudi-Hıristiyanlık inançları göz önüne alındığında, Tanrı'nın sorumlu olmaması mantıken imkânsızdır: Tanrı her şeyin nedenidir, günah diye bir şey olduğuna göre, Tanrı günahın da nedenidir.

Augustinus ve Aquina'lı Thomas gibi teologlara ve bu konuda vaaz veren en son din adamına kadar pek çok kişi ya günahın aslında hiçbir şeye ("hiçlik [*nonbeing*]") karşılık geldiğini ya da Tanrı'nın günah haricinde her şeyin nedeni olduğunu iddia ederek bu argümanın önünü kesmeye çalışmıştır. Bu taktiklerin ikisi de çok yerinde değildir. Eğer günah hiçbir şeye karşılık gelseydi, o zaman insanlar Tanrı'ya kıyasla, günahın daha fazla nedeni olmazdı: Yalnızca şeylerin nedeni vardı; şey-olmayanların nedeni yoktu. Alternatif olarak, günah hiçbir şeyse ve günahkârlar da günahtan ötürü cezalandırılıyorsa, o zaman hiçbir şey için cezalandırılacaklar demekti; ki bu da doğru bir hareket gibi görünmüyordu. Bramhall gibi kimi kişiler, sözgelimi, gerekçe olmaksızın masum bir insanı öldürme günahı ile gerekçe olmaksızın masum bir insanı öldürme olayı arasında ayrım yapmak istiyordu. Ama Hobbes'a göre, aralarında fark olmayan bir ayrımdı bu.[17] Gerekçe olmaksızın insan öldürme günah demekti. Diğer kişiler ise, Tanrı'nın günah işlenmesine izin verdiğini ama bunu irade etmediğini öne sürüyordu. Hobbes, "bir şeyin yapılmasına izin veren kişi bunu engelleyebiliyorsa ve engellemediği takdirde de yapılacağını biliyorsa, bu şeyin yapılması konusundaki irade ile buna izin verme arasında hiçbir fark" göremediğini söyleyerek haklı olarak itiraz ediyordu.[18] Diğer taktik, yani Tanrı'nın günah haricinde her şeyin sebebi olduğunu öne sürmek ise, neredeyse Maniciliğe varmak demekti. Eğer Tanrı tamamen her şeyin sebebi değilse, o zaman bütün gerçekliğin mutlak ilkesi değil demekti. Günah gibi, bağımsız bir açıklama ilkesi gerektiren bir şey var demekti.

Aslında Manicilik ve belki de diğer bazı sapkın görüşlerden sakınmak için, teologlar yüzyıllar boyunca, Tanrı'nın her şeyin nedeni olduğunu sık sık dile getirmişti. Hobbes bu konuda Bramhall'un görüşünü *Liberty, Necessity and Chance*'de [Özgürlük, Zorunluluk ve Rastlantı] ele alacaktı: "Belki de kendisi diyecektir ki bu görüş Tanrı'yı günahın nedeni haline getiriyor, peki ama Piskopos, Tanrı'nın her eylemin nedeni olduğunu düşünmüyor mu? Hem, işlenen günahlar eylem değil mi? Cinayet işlemek eylem değil mi? Peki, Tanrı bizzat *Non est malum in civitate quod Ego non feci* ["Devlette hiçbir kötülük yoktur ki ben yapmış olmayayım"] demiyor mu ve cinayet de bu kötülüklerden biri değil mi?"[19]

Aslına bakılırsa, Hobbes kötü bir eylemin nedeni olmanın, bu nedenin kötü eyleme yol açmasını beraberinde getirmediğini öne sürerken haklıdır. Alice diye birinin, bir AIDS hastasına yardım etmek ya da bir aile planlama merkezinde çalışmak gibi bir hayırseverlik eyleminin, bu davranışın sıkı bir aleyhtarı olan Bob'un kötü bir şey yapmasına neden olduğunu farz edelim. Bu durumda Alice bu kötü eylemden sorumlu tutulamaz. Gelgelelim bu örnek meseleyi çözmez, çünkü Bob'un kötücül davranışında Alice'in oynadığı rol ile Tanrı'nın oynadığı rol arasında bir fark vardır. Tanrı'nın Bob üzerinde, Alice'in sahip olmadığı bir kontrolü vardır. Bu durum, Yahudi-Hıristiyanlık geleneğinde anlaşıldığı şekilde, Tanrı'nın mutlaklığının (her şeye kadir olma, her şeyi bilme, rahman ve rahîm olma), derinlerdeki ıstırap ve kötülük gerçekliğiyle bir araya gelmesidir ki bu da dirayetli ve dürüst her teist için, geleneksel Yahudi-Hıristiyanlık görüşünü çetrefil bir mesele haline getirmektedir. Bu meseleye ilişkin tutarlı bir izah, çok sert bazı beyanları gerektirebilir, tabii herhangi bir tutarlı izah sunmanın imkânı varsa.

Kanımca Hobbes'un sunduğu çözüm diğerlerinden daha kötü değildir. Günahın, yalnızca bir yasayı ihlal eden bir eyleme neden olmaktan ibaret olduğunu değil, bir yasayı ihlal etmek demek olduğunu da açıklar. Bu noktada Pavlus'a başvurur. Romalılara Mektup'ta (9:20-21), Firavun'un kalbini taş gibi yapmış olsa da Tanrı'da hiçbir adaletsizliğin bulunmadığını söyler Pavlus. Tanrı, tam da Firavun'un gerçekleştirdiği eyleme neden olmuştur. Firavun eylemini iradesiyle yaptığından ve Tanrı yasasına tabi olduğundan, günah işlemiştir. Ama Tanrı günah işlememiştir. Hatta Calvin daha da ileri gider. Tanrı, Şeytan ve insanların hep beraber aynı nedensel zincir içinde bulunduğunu kabul eder: "Aynı

eylemi Tanrı'ya, Şeytan'a ve insanlara atfetmekte hiçbir tutarsızlık görmüyoruz; ama amaç ve usul farklılığı Tanrı'nın hakkaniyetinin hiçbir leke taşımaksızın parlamasına neden olurken, Şeytan'ın ve insanların kötülüğü, taşıdığı leke suretiyle kendini ifşa eder."[20]

Bir noktada Hobbes, Tanrı'nın günahın nedeni olduğunu söylemenin sertliğini, Tanrı'nın günahın nedeni olduğunu ama sorumlusu olmadığını söyleyerek yumuşatmaya çalışır. Bu görüşü benimsemekle, Theodorus Beza'nın öne sürdüğü çözümden faydalanmış oluyordu:

> Vardığımız sonuç şudur ki Adem'in düşüşü, Tanrı'nın iradesiyle vuku bulmasına rağmen, kendi iradesinin yaptığı hareketten kaynaklanmıştır. Tanrı'nın iradesi Tanrı'ya öyle muhteşem ve kavranamaz yollar sunar ki, Tanrı'nın yasakladığı şey (zira günahtır) gene de O'nun iradesi sayesinde vuku bulur.[21]

Buradaki kusur, "kavranamaz yollar"a başvurmanın, hiçbir çözümün sunulmamış olduğunu ortaya koymasıdır.

Hobbes, kendi felsefi ilkeleri ve dinsel eğitimi göz önüne alındığında kendisine en uygun gibi görünen çözümü seçmiştir. Bu da diğer Kalvencilerinkine kıyasla hiç de kötü değildir. Nihayetinde, söylediklerinde dinsel bir boyun eğme sezilmektedir: "Bilirim ki Tanrı günah işleyemez, çünkü Tanrı'nın bir şey yapması bu şeyi adil kılar, dolayısıyla günah olmaktan çıkarır; ayrıca günah işleyebilen herhangi bir şey, başkasının yasasına tabidir ki Tanrı buna tabi değildir. Bu yüzden de Tanrı'nın günah işleyebileceğini söylemek Tanrı'ya küfretmektir; ama Tanrı'nın dünyayı, insanda zorunlu olarak günaha neden olabilecek şekilde düzenleyebileceğini söylemenin nasıl olup da Tanrı'ya saygısızlık olabileceğini hiç anlamıyorum."[22] Bana Luther'in "İşte karşınızda duruyorum" ["Here I stand"] sözünü hatırlatan "Bilirim ki" sözünün geri adım atmaz kesinliğinin yanı sıra, Tanrı'nın yaptığı her şeyin adil olduğunun olumlanması Hobbes'un alaycı değil samimi olduğunu düşünmeme yol açıyor. Şu var ki aradaki ayrımı anlamak kimi zaman zordur. "*Fiat iustitia, ruat caelum*" ("Göğün yerle bir olmasına neden olsa da adalet var olsun") düsturunun aynı oranda hem samimi hem de alaycı bir şekilde kullanıldığını işitmişimdir.

Hobbes'un yukarıda irdelenen itirazlara verdiği cevaplar belirli bir kalıba sahiptir, öyle ki başkalarına vereceği cevaplar kesinkes bilineme-

se de bunları zihnimizde canlandırmak kolaydır. Örneğin, her eylemin zorunlu olduğu, bu yüzden de dualaların bir işe yaramadığı yolundaki itiraza, "Hiç de değil" diye cevap verir Hobbes. Dualar, iradesi değiştirilemez olan Tanrı'nın bir şey yapmasına neden olmasa da Tanrı dua edenlere inayet eder: "Dua Tanrı'nın lütfudur" ve başka her şey gibi Tanrı tarafından önceden belirlenmiştir.[23]

Eyüp ve Kötülük Meselesi

Tanrı'nın her şeye kadir olması, günah ve ceza, kötülükle ilişkili meselelerdir. Bu mesele pek çok değişik biçim alabilir ama çözümü en zor olanı Eyüp Kitabı'nda kabaca "Niçin masum insanlar acı çeker", daha doğrusu "Niçin insanlar yaptıkları kötülükle orantısız bir şekilde acı çeker" şeklinde karşımıza çıkan biçimidir. Eyüp'ün arkadaşlarınca ikrar edilen, yalnızca iyi olanlar refaha erer ve yalnızca kötü olanlar acı çeker şeklindeki geleneksel hikmet, deneyim tarafından yanlışlanmaktadır. Hobbes bunun için iki temel çözüm sunar. Bunlardan biri *Anti-White*'da sunduğu katı çözümdür:

> Herkes kendisinin iyi olduğunu düşünür. Başına kötü bir şey gelince de takdiri ilahi diye bir şeyin olmadığını ya da (takdiri ilahinin şeyler üzerinde hükmü varsa) bunu rasyonel bir şekilde yapmadığını düşünür. Ayrıca herkes, her şey iyi insanların, yani kendisinin lehine olacak şekilde vuku bulduğunda dünyanın rasyonel bir şekilde yönetildiğini düşünür. Oysa [kanımca] dünyanın her yerinde ya da hatta çoğu kısmında, iyilerin acı çektiği ya da kötülerin refaha erdiği söylenmemelidir. Söz konusu olan bunun tam tersidir. Bu hayatta bile, iyiler kötülere kıyasla daha rahat eder ve servet ya da itibar (ya da bu hayatta bunlardan daha güzel olan herhangi bir şeyi) kazanmak için, dürüstlükten daha uygun bir maharet yoktur. Şüphesiz ki bu yakınma evrenseldir; ama bunun sebebi hiç kimsenin kendi ahlaksızlığını kabul etmeye yanaşmaması ve kıskançlıktan ötürü insanın haset duyduğu kişinin erdemlerini "kötülük" diye nitelemesidir.[24]

Hobbes'un kötülük meselesi için sunduğu diğer çözüm ise "Adalet Çözümü Ötesinde Tanrı" diye adlandırılabilir. Tanrı düz anlamda ne adil ne de adaletsizdir. Bunun sebebi de evvelce açıklanmıştır. Adaletsiz olmak bir yasayı ihlal etmek demektir; hiçbir yasa koyucu yasayı ihlal

edemez, çünkü yasayı kendisi koymaktadır. Tanrı da yasa koyucu olduğuna göre yasayı ihlal edemez. Hobbes kimi zaman esas anlatmak istediği hususu, hukuk diliyle değil, kutsal kitaba özgü bir dille ortaya koyar: Tanrı'nın insanlarla ilişkisi, çömlekçinin elindeki kille ilişkisiyle aynıdır. Çömlekçi elindeki kile zarar veremez. Temelde Tanrı'nın Eyüp'e karşı davranışının gerekçesi mutlak gücüdür:

> Tanrı'nın, başka bir şeyin desteğine ihtiyaç duymayan gücü başlı başına, yaptığı her eylemin gerekçesidir. ... Yaptığı her şey, kendisi tarafından yapıldığı için adil hale gelir. ... Karşı konulamayan güç, kimde bulunursa bulunsun, tastamam bütün eylemlerin gerekçesi olur; bundan daha az güç ise gerekçe olamaz ve bu tür bir karşı konulamayan güç yalnızca Tanrı'da bulunduğu için, Tanrı zorunlu olarak bütün eylemlerinde adildir.[25]

Her şeye kadir olan Tanrı yasalar koyar ama bunların hiçbirine tabi değildir; dolayısıyla hiçbir yasayı ihlal edemez ve hiçbir şeyden de sorumlu olamaz.

Yaşadığı çağın bağlamında, Hobbes'un görüşleri olağandışı değildir. Bunları Wexford'da yapılan, pek çok sivil insanı da içeren katliamdan sonra Cromwell'in sözleriyle karşılaştırabiliriz:

> Aslında buraya bu denli zarar vermek yerine iyi şeyler yapmaya niyetlenen bizler, bu ikisinin size ve sizin ordunuza daha yararlı olabileceğini sebepsiz yere temenni ediyor değildik, ancak Tanrı böyle olmasına izin vermedi; ama O'nun hakkaniyetli adaletindeki beklenmedik takdiri ilahi onlar üzerinde adil bir hükümde bulunarak, onların askerlere yem olmasına neden oldu; bu askerler gerçekleştirdikleri talanlarda onca aileyi katletti ve şimdi de zavallı Protestanlara uyguladıkları vahşetin cevabını kanlarıyla verecekler.[26]

Cromwell'in söyledikleri, Andrew Marvell'ın Drogheda ve Wexford'daki katliamlardan sonra yazdıklarının kinayeli olmadığının niçin akla yatkın olduğunu izah etmeye yardımcı olur:

> En iyi onlar [İrlandalılar] doğrulayabilir O'nun övgülerini,
> Ve ikrar edebilirler, alt edilmiş olsalar dahi,
> Ne kadar iyi olduğunu, ne kadar adil,
> Ve en büyük itimata uygun olduğunu.

De Cive'nin İkinci Baskısı, 1647

1646'da, Hollandalı yayınevi Elzevier, *De Cive*'nin genişletilmiş ikinci baskısını hazırlıyordu. Kitap sabırsızlıkla beklenmekteydi. Sorbière, hepsi de meziyetli insanlar olan, William Boswell, Samson Johnson, Henricus Regius ve Adrian Heereboord'un kitapla özellikle ilgilendiğini bildiriyordu.[27] Çok az sayıda basılmış olan birinci baskının aksine ikinci baskı çok sayıda insana sunulacaktı. Hobbes, Gassendi ile Mersenne'in tebrik dolu önsözler yazmasından memnundu ama bunlar ilk kez üçüncü baskıda yayımlanacaktı. Nedir ki Hobbes çoğu zaman paranoyaktı. 1646 tarihli mektupta şunu yazmıştı:

> Sanırım şu hususlar kitabın yayımlanmasına engel çıkarabilir: İlkin üniversitelerde söz sahibi olan insanlar bu tür bir kitabın basılmakta olduğunu öğrenebilir. Zira bu insanların itibarı gereği, öğrettikleri konuda kendilerinin henüz keşfetmediği bir şey varsa bunu başka biri de keşfetmemiş olmalıdır. Bu yüzden de sessizce ilerlemeli ve alabileceğinden emin oldukların haricinde takdir yazısı istememelisin. Ayrıca gene bu doğrultuda, eğer mümkünse, yayınevinin kendi fikrince irfan sahibi addettiği kişilerden kitabın önemine dair yargılar edinmesine de izin verilmemeli. Bir de kitabın çoğunu onaylayıp da geri kalanını onaylamayanlar hakkında uyanık olman lazım. Bu tür kişiler bana sanki onların öğrencisiymişim gibi davranacaktır; bana hususi olarak sundukları övgülerden memnun olmamı bekleyecek ama halk nezdinde övgüyü çok göreceklerdir. Dahası, eğer Bay Descartes, benim kitabımın (bunun ya da başka bir kitabın) yayımlanmasının düşünüldüğünü öğrenir ya da bundan şüphelenirse, elinden geldiğince bunu engelleyeceğinden kesinkes eminim. Lütfen tam da bu hususta bana inanın, zira bunu adım gibi biliyorum. Diğer tedbirlerin tümünü size bırakıyorum, zira hem ihtiyatlı hem de bana karşı iyi niyetli olduğunuzun tamamen farkındayım.[28]

Descartes Hobbes'u son derece hakir görüyordu[29] ama Hobbes'un kariyerine müdahale etmek yerine yapacağı çok daha iyi işleri vardı.

De Cive'nin ikinci baskısı uzun süre matbaada kalmıştı. Çeşitli ertelemelerden sonra, nihayet 1647 Ocak'ında yayımlanmıştı. Büyük bir başarıyla, yüzlerce talep sayesinde Ağustos ayı geldiğinde baskısı tükenmişti. Kısa süre içinde iki baskı daha yapılmıştı. Sürgündeki pek çok kral yanlısı *De Cive*'yi onaylıyordu. Kitap mutlakıyetin ödün vermez bir

savunusuydu ve kilisenin bağımsızlığını tehdit etmiyordu. Hobbes'un Thukydides çevirisini ve *The Elements of Law, Natural and Politic*'ini okumuş olan Clarendon, Hobbes'tan *De Cive*'yi göndermesini istemişti. Clarendon kitabın önemli kısımlarıyla hemfikir olmasa da Hobbes'un çalışmasına saygı duyuyordu. Hobbes'un aksine, mutlakıyetin meşruluğunu kabul etmiyor ve mülkiyet hakkının monarşiye bağlı olmadığını düşünüyordu.

İkinci baskıya eklenen en önemli bölüm Önsöz'dü. Bu önsöz kanımca Hobbes'un en iyi argümanını içermektedir; bunu "Büyük Bilgisizlik ve Korku Argümanı" diye adlandırıyorum ben: Yalnızca birkaç insan kötüdür, ama bu insanları iyi olanlardan nasıl ayırt edeceğimizi bilemediğimizden, "en dürüst ve makul koşulda dahi, şüphelenmek, kulak vermek, öngörmek, zapt etmek, nefsi müdafaa gereklidir."[30]

Öncüllerinin akla yakın olmasının yanı sıra, bu argümanı bu denli çekici kılan şey, uygulama alanının çok geniş olmasıdır. Okul öğrencilerine bütün yabancılardan korkmaları gerektiği öğretilir, çünkü bazı yabancılar tehlikelidir. Çoğu kadın bütün erkeklerden korkar, çünkü bazı erkeklerin tecavüzcü olduğunu bilirler. Polisler trafik suçundan ötürü durdurdukları herkesten korkar, çünkü durdurdukları bazı insanların tehlikeli olduğunu bilirler. Pek çok beyaz insan bütün Afro-Amerikalılardan korkar, çünkü belli suçların büyük bir kısmının onlar tarafından işlendiğini bilirler. Pek çok Afro-Amerikalı bütün beyazların ırkçı tavrılar sergileyeceğini bekler, çünkü bazı beyazların ırkçı olduğunu bilirler.

Büyük Bilgisizlik ve Korku Argümanı'nın bir başka etkileyici özelliği daha vardır: Dallanıp budaklanabilir. Her kişinin geri kalan diğer kişilerden şüphelenmesinin yanı sıra, her kişi kendisinden diğerlerinin şüphelendiğini bildiğinden daha da şüphelenir. Dürüst vatandaşlar, erkekler, Afro-Amerikalılar ve beyazlar, sırasıyla polisin, kadınların, beyazların ve Afro-Amerikalıların ihtiyatlı davranmalarına içerler. Hatta iyi niyetli hareketlerinin tehditkâr telakki edilebileceğini bildiklerinden, içerlemekle kalmayıp daha da mesafeli davranırlar. Bu yeni şüpheler de dallanıp budaklanabilir. Erkekler, Afro-Amerikalılar ve beyazlar; kadınların, beyazların ve Afro-Amerikalıların mesafeli olduğunu görünce, bu davranışın düşmanca olduğunu düşünürler ki bu da onları altüst eder ve baştaki şüphelerini teyit eder. Bu argüman silsilesi göz önüne alındı-

ğında, Hobbes'un tekrar tekrar öne sürdüğü, doğal durumun "bütün insanların bütün insanlara karşı"[31] savaşı olduğu yolundaki savı abartılı görünmez.

Bana tuhaf gelen husus ise, Hobbes'un Büyük Bilgisizlik ve Korku Argümanı'nı bir daha hiç kullanmamış olmasıdır. Bu argüman özellikle *Leviathan*'da işine yarardı; orada bu argümanın yerine çok daha az akla yatkın bir argüman kullanılmıştır. Her insanın tehlikeli olduğuna dair ampirik kanıtı konusunda şunu söyler Hobbes:

> Yolculuk ederken insan silah kuşanır ve yanında pek çok refakatçi ister; yatmaya giderken kapılarını kilitler; kendi evindeki çekmeceleri bile kilitler; ve bunları kendisinin göreceği zararın intikamını alacak yasalar ve silahlı resmi görevlilerin var olduğunu bildiği halde yapar; peki silahlı dolaşırken ... kapılarını kilitlerken hemşehrileri hakkında, çekmecelerini kilitlerken evlatları ve hizmetkârları hakkında ne tür düşünceler geçiyordur aklından? Benim, sözlerimle yaptığım kadar, o da bu hareketleriyle bütün insanlığı suçlamıyor mudur?[32]

Yolcular kapılarını kilitlediği zaman, bütün insanlığı suçluyor değil, yalnızca meçhul bazı insanları suçluyordur. Kimi zaman Hobbes'un sonraki düşünceleri öncekilerden daha kötüydü.

De Corpore Üzerinde Çalışmalar, 1645-47

6. Bölüm'de Hobbes'un *De Corpore* üzerinde yavaş yavaş çalıştığını ele almıştık. Hobbes 1646 Mayıs'ında, çalışmanın yıl sonu gelmeden biteceğinden emin olsa da çalışma bitmemişti. Martel'in malikânesine gitmek yerine Saint-Germain'de sürgünde olan İngiliz sarayında Galler Prensi'nin özel hocası olmayı kabul etmişti.[33] Görünen o ki bu göreve Henry Jerman (Jermyn) tarafından önerilmişti. Sonraları Jerman, Hobbes'u o ana dek tanıdığı en tuhaf adamlardan biri diye niteleyecekti. Hobbes Saint-Germain'de iki yıl kadar kalmış, Edmund Waller, Abraham Cowley, William Davenant ve diğer kişilerle ilişki kurmuştu. Hobbes, Waller'in oğluna özel ders vermişti. Sonradan Cowley, Hobbes'a ithafen hoş bir şiir yazacaktı; Davenant da kendi şiiri *Gondibert* hakkında Hobbes ile günlük görüşmeler yapmıştı.

Kriz Teolojisi, 1647'deki Hastalık

Ağustos'ta ve 1647 Eylül'ünün bir bölümünde Hobbes çok hastaydı. Zaman zaman ateşlenip bilincini kaybetmiş ve etrafındakileri tanımaktan aciz olmuştu. Ama Mersenne ziyarete gelip de onu Katolikliğe döndürmeye çalıştığında aklını başına toplamıştı. Hobbes, doğuştan ait olduğu kiliseden ayrılmayı reddetmiş ve Mersenne'e Protestan ile Katolik kiliseleri arasındaki farkları çok dikkatlice irdelediğini ve Anglikan Kilisesi'ne duyduğu inanç konusunda gönlünün rahat olduğunu söylemişti. Ayrıca Mersenne'e Gassendi'den haber alıp almadığını sormuştu. Birkaç gün sonra, William Laud'un hamiliğini yaptığı ve gelecekte Durham piskoposu olan John Cosin, Hobbes'la beraber dua etmek için ziyarete gelmişti. Hobbes'a Komünyon ayini yapmak isteyip istemediğini sormuştu. Bu teklif karşısında müteşekkirdi Hobbes. "Evet" demişti, "Anglikan Kilisesi'nin âdetlerine göre yaparsanız isterim." Deyim yerindeyse, ruhunun bakımı için de John Pierson'a günah çıkarmıştı. Sonraları, ecelinin yaklaştığını düşündüğünde, sağlığı yerinde olduğu zamanlara kıyasla daha dindar olduğunu yazacaktı. Kimileri bundan, Hobbes'un dindar biri olmadığı sonucunu çıkarmıştır. Özellikle yanlış bir çıkarım gibi görünüyor bu. Kriz teolojisinin temel dayanağı, insanların Tanrı'yı uç durumlarda bulmasıdır.

Hastalıktan kurtulduktan sonra, Hobbes zindeliğine kavuşmuş ve tekrar tartışmalara girmişti.

Vakum, 1648

Hobbes, 1648 Şubat'ında, Evangelista Torricelli'nin vakumla ilgili deneylerine dair bir eleştiri okumuştu. Eleştirinin sahibi Cizvit Etienne Noel'di. Noel, arıtılmış havanın (eter) iddiya göre cam tüpte vakumun bulunduğu yere nüfuz edip burayı doldurabileceğini iddia ediyordu. On yıl kadar sonra Hobbes, Boyle'un vakum hakkındaki hipotezlerine karşı çıkmak için çok benzer bir izaha başvurmuştu. Ama 1648 Şubat'ında, Toricelli'nin vardığı sonuçlara bu şekilde karşı çıkılmasından hoşlanmamıştı Hobbes. O sıralar düşüncesi şuydu: "Orada burada ufacık birtakım vakumlar bulunur ve buralarda hiçbir cisim yer almaz."[34] Ama

Hobbes vakumun büyük bir savunucusu olmadı hiçbir zaman. Bütün devinimlerin ve *a fortiori* bütün eylemlerin bir cismin doğrudan başka bir cisimle teması sayesinde vuku bulduğuna inanıyordu. Dolayısıyla, gözlemciye görünen nesneden ışığın devamlı yansıyıp gelmesini gerektiren görme duyusu, vakum içinde gerçekleşemezdi. Bir vakumun içinden bakmak gibi görünebilen şeyin, söz konusu vakumu çevreleyen cisimler aracılığıyla yayılan ışık ile açıklanması gerekirdi. Yalnızca birkaç ay sonra, 1648 Mayıs'ında Hobbes, Mersenne'e, vakumun varlığını kanıtlamak için kendisinin yaptığı deneylerin başarısız olduğunu, çünkü "ince madde"nin, "tıpkı dumanın suyun içinden geçmesi gibi" civanın ve herhangi bir akışkan cismin içinden geçebildiğini söylemişti.[35]

I. Charles'ın İdamı

I. Charles 30 Ocak 1649'da idam edilmişti. Hobbes bu olay karşısında, çoğu İngiliz ve Avrupalı kadar afallamış olsa gerek. Ne yazık ki 1651'e dek bu olay karşısındaki hususi tepkilerinin hiçbir kaydı yoktur. Bu tarihte Hobbes, çoğu İngilizin yaptığı gibi, I. Charles'ı bir Mesih figürü olarak sunmuştu. Parlamento'nun idamın tartışılmasını yasaklayan buyruğunu hiçe sayan Hobbes bu konuya *Leviathan*'da değinmişti:

> Halihazırda yaşadığımız iç savaş bağlamında, bir Roma kuruşunun değerini sormaktan (birileri sormuştur bunu) daha yersiz ne olabilirdi? Ama bunun yersiz olmadığı benim için gayet açıktı. Zira savaş düşüncesi, kralı düşmanlarına teslim etmeyi beraberinde getirdi. Bu düşünce de Mesih'i teslim etme düşüncesini doğurdu; keza bu düşünce 30 kuruş düşüncesini getirdi ki bu da yapılan hainliğin bedeliydi: Akabinde de o melun soru geliverdi.[36*]

---

* Yazar, İncil'te bahsi geçen, Yahuda İskariot'un otuz gümüş karşılığında İsa'yı teslim etmesi olayına gönderme yapıyor. Buna göre başkâhinler, kendilerini şiddetle kınayan İsa'yı tutuklatmak için Kafaya adlı başkâhinin evinde toplanarak düzen kurarlar. Bu arada İsa'nın on iki havarisinden biri olan Yahuda İskariot, başkâhinlere gidip onu ele verirse ne alabileceğini sorar. Otuz gümüş tartıp verirler. Yahuda o andan itibaren İsa'ya ihanet etmek için fırsat kollamaya başlar. İsa, Getsemani bahçelerinde havarileriyle birlikte yemek yedikten sonra silahlı ve sopalı kişiler oraya gelir. Yahuda, daha önceden anlaştığı işareti vererek İsa'yı onlara gösterir ve tutuklanmasını sağlar-r.n.

Evvelce gördüğümüz üzere, Hobbes kendi güvenliği için İngiltere'yi terk etmişti. Niyeti şartlar elverdiğinde İngiltere'ye dönmek olmuştu her zaman. Bu ihtimali riske atacak bir şey yapmak istemiyordu. *De Cive*'nin ikinci baskısındaki portresinin altında yazan "Yüce Ekselansları Galler Prensi'nin Özel Hocası" ibaresini gördüğünde allak bullak olmuştu. Hataya itiraz etmek üzere Sorbière'e mektup yazmıştı. İlk olarak ibare doğruyu söylemiyordu; Hobbes yalnızca matematik dersi veriyordu. İkinci olarak, prensin duruşunu "neredeyse herkesin fikrine karşı gelen bir siyaset teorisi" ile, yani Hobbes'un kendi teorisiyle ilişkilendirerek tehlikeye atmak istemiyordu. Üçüncü olarak, Hobbes'un söylediği üzere, bu durumdan kaynaklanacak her kötü sonuç, "kendisini itibardan düşürecek şekilde, tamamen kendisinin dikkatsizliğine ve kibrine yorulacaktı". Son olarak, ki en önemlisi de buydu, Hobbes, Galler Prensi'nin özel hocası olarak tanınıp, İngiltere'ye dönme şansını baltalamak istemiyordu. Tamamen masum olduğunu beyan etmişti: "Bütün bu meseledeki hiçbir şeyin suçlusu ben değilim; neler olup bittiğinden haberim bile yoktu."[37] Mektuplaştığı Sorbière bundan haberdar olduğu için, Hobbes bu cümleyi kendisi için yazmış olabilirdi. İcap ettiğinde bu cümleyi masumiyetinin kanıtı olarak kullanabilirdi. 1648 Mayıs'ında İngiltere'de olma isteğini tekrar etmişti ama orada süregiden belirsizlikten ötürü kendi güvenliği konusunda endişe duyuyordu.[38] 1649 Eylül'ünde, Gassendi'ye zindeliğini koruduğunu, çünkü İngiltere'ye dönmeyi umduğunu söylemişti. Kıta Avrupa'sındaki ikameti tercih değil, zorunluluk yüzündendi. Hobbes Kıta Avrupa'sında daha fazla nam salmış olsa da her şeyden önce İngiliz'di.

Hobbes'un geri dönmesini engelleyen şey, istikrarlı bir hükümetin olmayışıydı. 1649 ve 1650'de Parlamento ile ordusu arasında süregiden mücadele, İngiltere'nin Hobbes'un istikrar ölçütüne henüz ulaşamadığı anlamına geliyordu. Fransa'da tutuklanacağı ya da öldürülebileceği korkusuyla bu ölçütü yumuşattı. Kral yanlıları, Bağlılık'ı savunan Anthony Ascham'ı ve I. Charles'a karşı vatan hainliği suçlamasının yazılmasında yardımcı olan Anglo-Hollandalı avukat Isaac Dorislaus'u öldürmüştü. Ayrıca Hobbes, Fransız ruhban sınıfının, kendisine zulmedeceğinden de korkuyordu. Bu noktada *Leviathan*'ın yayımlanması özellikle manidardır. IV. Kısım olan "Karanlığın Krallığı Üzerine"nin büyük kısmı tamamen Katoliklik karşıtıdır. Kitabın en uzun bölümü olan 42. Bölüm'ün

büyük kısmı, Karşı-Reform'un baş azizi ve Hobbes'u Roma'da cezbetmiş iki kardinalden biri olan Robert Bellarmine'in sunduğu papalık savunusunun etraflı bir reddiyesidir.

William Davenant ve Gondibert'in Önsözü, Ocak 1650

William Davenant, geniş bir yelpazedeki verimli çalışmasının –oyunlar, maskeli piyesler ve şiirlerinin– gücü sayesinde, 1638'de Ben Jonson'ın ardından saray şairi olmuştu. Hobbes gibi o da alt tabakadan bir ailede doğmuş, önemli bir entelektüel olabilmek için çok ter dökmüştü. Hobbes'un aksine sefahat düşkünüydü. Frengi nedeniyle, nispeten erken bir yaşta burnu düşmüştü. Delik bölgeyi bir yamayla kapamıştı. Henrietta Maria'nın gözdelerinden biriydi ve Charles'ın saray erkânından ziyade Maria'nınkiyle ilişki içindeydi. 1641'de Newcastle ve diğerleriyle birlikte, başarısız olmuş İlk Ordu Komplosu'na katılmıştı. İç Savaş sırasında Charles'ı desteklemiş olan Davenant, sürgündeki kraliçenin sarayına kaçmıştı. 1646'da Katolikliğe geçmişti muhtemelen. 1649 dolaylarında, *Gondibert* adında yenilikçi tarzda bir epik şiir yazmaya başlamıştı. Edebiyatın ana türlerini bir araya getirecek şekilde tasarlanmıştı bu şiir. Davenant, Hobbes'a eleştirmesi için her gün çalışmasını sunmuş ve bunun karşılığında teşekkür olarak da önsözünü Hobbes'a hitaben yazmıştı. Aslında yapıtı ona ithaf ediyordu. Hobbes'un yorumları, Davenant'ı estetik konusundaki kendi fikirlerini irdelemeye sevk etmişti. Bunun üzerine Hobbes, "Gondibert'in Önsözü Öncesinde Bir Cevap" ile karşılık vermişti. Birbiriyle ilişkili bu iki metin 1650 başlarında Fransa'da beraberce yayımlanmış; şiir ise ertesi yıl yayımlanmıştı.

Hobbes'un yazdığı kısa denemenin, on yedinci yüzyıl sonlarında edebiyat eleştirisi ve edebiyat üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olmuştu. Hobbes, etraflı ve geniş bir anlamda metafizik bir şiir sınıflandırması sunuyordu. Tıpkı evrenin gök, hava ve yeryüzü şeklinde üç katmandan meydana gelmesi gibi, şiir de bu katmanları taklit ediyor ve saray, şehir ve kırsal alanlar hakkında şiirler ortaya koyuyordu. Bir hükümdarın sarayı göğe, şehir hava katmanına, kırsal alanlar da yeryüzü katmanına benziyordu. Bu konulardan her biri iki yoldan biriyle ele alınabilirdi: anlatıya dayalı (burada şair anlatıcıdır) ve dramaya dayalı (burada karakterler "konuşup kendi rollerini oynar").[39]

Bu iki boyut tam olarak altı çeşit şiir ortaya çıkarıyordu: kahramanlık şiirleri, trajedi, hiciv, komedi, pastoral şiirler ve dramatik pastoral şiirler. Bu sınıflandırma soneler, epigramlar ve eglogları dışarıda bıraktığından, Hobbes bunların yukarıda sıralanan altı tipten birine ait olduğunu düşünür mantıken. Ayrıca Hobbes'un teorisine göre, Empedokles, Lucretius ve Lucanus'un yapıtları şiir değil felsefe ya da tarihtir. Şiirin ele aldığı konunun evrenin doğası değil, insanların davranışları olması gerektiğini söyler Hobbes. Bu durumda Empedokles ve Lucretius'un yapıtları şiir değil, manzume olup çıkar. Lucanus'u kapsamaz bu. Şiirdeki olay örgüsünün aktarma değil, yaratıcılık olduğu gerekçesiyle onun yapıtlarının şiir olduğu kabul edilmez. Son olarak manzumenin şiir olarak nitelenebilmesi için insanların davranışları hakkında kural koyucu değil, betimleyici bir yol izlenmelidir (ki şiir etikten ayırt edilebilsin). Buna karşılık şiirin konusu düzyazı şeklinde ele alınamaz, çünkü düzyazıda şiirin letafeti yoktur. Buyrun bakalım, Jane Austen ve George Eliot.

Bize aşırı derecede revizyonist gelebilecek bu görüşler, Aristoteles'e kadar uzanan bir edebiyat eleştirisi geleneğinin bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Aristoteles *Poetika*'da Herodotos'un yapıtının nazım tarzında yazılmış olsa bile şiir değil, tarih olarak anılacağını yazıyordu: "Şiir tümel olanı, tarih ise tikel olanı ifade eder." Bu fikirler İtalyan Rönesansı'nda tekrar hayat bulmuştu. Örneğin, Daniello *La Poetica*'sında, Aristoteles'i açımlayarak, Livius'un yapıtlarının nazım tarzında yazılmış olsalar bile gene de tarih olarak kalacağını yazmıştı. Buna karşılık, Robortelli'nin işaret ettiği üzere, bazı düzyazı yapıtlar nazım tarzında yazılmamış olsa bile, şiire tekabül edecekti.

Hobbes tek tek dillerin şiirsel olanaklarını ele aldığında, Yunan epiklerinin altı ölçülü, İngiliz epiklerinin de uyaklı beş ölçülü olması gerektiğine hükmetmişti. O halde *Gondibert*'in uyaklı beş ölçüye sahip olması şaşırtıcı değildir. Hobbes şiirin düzyazıdan daha eski olduğunu, çünkü şairlerin, nazmı, nazım tarzında konuşan Yunan peygamber ve kâhinlerden devraldığını öne sürüyordu. Ayrıca şairler yapıtlarının şarkı olarak söylenmesini istiyordu ve şarkı olarak söylenmeye imkân veren düzen de yalnızca şiirde vardı. Cherbury'li Lord Herbert'in erkek kardeşi George Herbert'in bazı yapıtlarına atıfta bulunan Hobbes yumurta, atlar ya da bir çift kanat şekline sahip şiirleri kıyasıya eleştiriyordu.

Hobbes'un dikkati çektiği üzere, Davenant'ın, şiirinin başında bir ilham perisi ya da bir tanrıya başvurmayı reddetmesi iyi bir Hıristiyan davranışına örnekti. Varsayıldığı üzere, Hıristiyan şairlerinin benimsediği, pagan varlıklardan ilham alma geleneğinde dindarlığa özgü hiçbir yan yoktu. Bunu yapmak "ya gerçek Tanrı'yı dünyevileştirmek ya da yanlış bir tanrıya başvurmak" demekti.[40] Hobbes hayatının ilerleyen yıllarında Homeros'un şiirlerini çevirmeye koyulduğunda, Yunan tanrılarına yapılan göndermeleri çoğu zaman silip atmıştı. Bu yüzden eleştirilmiş olsa da kanımca bu durum onun Hıristiyanlaştırıcı şiir teorisiyle uyumludur.

Hayal Gücü ve Yargı Gücü

Hobbes şairlerin başlıca aracı olan hayal gücü ile felsefecilerin başlıca aracı olan yargı gücü arasında ayrım yapar. Ama bu ayrım mutlak değildir. Epik bir şair, felsefecinin yargı gücünden bir pay alıp, icap ettiğinde "kahramanlık erdemi"ni tasvir ederken kullanabilir.[41] Hobbes bu ayrıma evvelce *The Elements of Law, Natural and Politic*'te varmıştı. Hayal gücü benzer olmayan şeylerde benzerlikler görüyordu. Şairin yeteneği buydu. (Hobbes burada metafor ve teşbihin kullanımını düşünüyordu: Benim aşkım kırmızı bir güldür.) Yargı gücü ise benzer şeylerde benzersizlikler görüyordu.[42] Biliminsanının yeteneği de buydu. Davenant'ın önsözüne yazdığı cevabın yayımlandığı sıralarda, Hobbes bu ayrımdan daha etraflıca bahsettiği *Leviathan* üzerinde çalışıyordu. Hayal gücü biraz kabaca ele alınıyordu. Hayal gücü tek başına bir erdem değildir, diyordu Hobbes, ama yargı gücü öyledir. Yargı gücü basiret ile aynı şeydi ve hayal gücünü kontrol altına almak için gerekliydi; "metanet ve bir amaca yönlendirme olmadan, engin bir hayal gücü bir nevi delilikti."[43]

Görünen o ki yargı gücü sahibi insanların sansürcü, merhametsiz ve hınç dolu olmaları ve hayal gücü sahibi insanların da sağı solu belli olmayan, ayrım gözetemeyen ve yüreksiz olmaları yüzünden bir insanın eksiksiz bir vatandaş olmasının imkânsız olduğu öne sürülüyordu. Hobbes bu iki mizacın insanda bir arada bulunmasının zorluğunu itiraf ediyordu etmesine ama 5. Bölüm'de açıklandığı gibi bu zorluğun "eğitim ve disiplin"[44] aracılığıyla üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Bunun

ardından, kitabını adadığı kişiye dair belagat dolu bir şahitlik geliyordu: "Yargı gücünün berraklığını, hayal gücünün enginliğini, aklın kuvvetini, latif hitabeti, savaş cesaretini ve yasalardan korkmayı esasen tek bir insanda gördüm ki bu insan da benim en asil ve onurlu dostum olan Bay Sidney Godolphin'di."[45]

Leviathan'ın Yazılması ve Yayımlanması, 1650-51

Hobbes, *Gondibert* hakkında yorum yaptığı sıralarda, büyük ihtimalle *Leviathan*'ı kaleme alıyordu. Bir araştırmacının akla yakın tahminlerine göre, Hobbes bu kitaba 1649 Ocak'ında, yani I. Charles'ın darağacı basamaklarını tırmandığı ve Fransa'da Fronde [bkz. Sözlükçe] adlı isyanın çıktığı sıralarda başlamıştı. Eldeki bütün kanıtlar kitabın çok hızlı kaleme alındığını gösteriyor. 1650 Mayıs'ına gelindiğinde, Hobbes 37. Bölüm'e gelmiş, yani kitabın yaklaşık üçte ikisini bitirmişti. Hobbes yazma yöntemini Aubrey'e şöyle aktarıyordu:

> Sık sık yürüyüşe çıkıyor, düşüncelere dalıyordum. Asamın başında bir dolmakalem ve mürekkep kutusu vardı. Cebimde sürekli defter taşıyordum. Kafamda bir fikir belirir belirmez de unutmayayım diye hemen defterime yazıyordum. Kitabımı bölümler halinde olacak şekilde tasarlamıştım, vs. bu yüzden de aklıma gelen fikrin nereye ait olduğunu kestirebiliyordum. İşte bu kitap böyle yazıldı.

Londra'daki matbaa, *Leviathan*'ın dizgi işine 1650 başlarında başlamış olsa gerek. Dizilen kısımlar düzelti için Hobbes'a gönderiliyor, ardından da yeniden dizilip basılması için Londra'ya geliyordu. Kitap yayımlamanın yavaş ve pahalı bir yöntemiydi bu. Nisan sonlarında ya da Mayıs'ın hemen başında kitap matbaadan çıkmış ve 8 şilin 6 pens'ten satışa sunulmuştu.

Üstünde 1651 tarihini ve yayıncı olarak Andrew Crooke'un adını taşıyan üç baskı mevcuttur. Her baskı iç kapakta bulunan, yayıncıya ait süse göre adlandırılır. "Ayı" baskısı ile "yirmi beş süs" baskısı, "Baş" baskısından ("baş", sütun başlığı olarak düşünülmüştür) sonra yayımlanmıştır. "Baş" baskısı da iki versiyon halinde yayımlanmıştır: standart baskı ve derkenarları kırmızı işlemeli lüks versiyon. Basılmış versiyonlar

arasında, kırmızı işlemeli versiyonlar en sahih olanlardır, çünkü bunlar en son basılmıştır ve matbaacı her tabakanın basılması sırasında ara ara dizgi hatalarını düzeltmiştir. Şeref koltuğu için, bu kırmızı işlemeli versiyonla yarışan bir başka versiyon daha vardır: parşömene yazılmış ve II. Charles'a sunulmuş müsvedde. Büyük ihtimalle bu versiyon basılmış versiyonlardan hemen önce hazırlanmış ve basılmış versiyonlardan çıkarılmış olan birkaç yerde de Presbiteryenler ile Bağımsızlara darbe indirmiştir. Ama Hobbes'un elyazmasındaki bazı değişiklikler basılmış versiyondan sonra yapılmış olabilir.

Hobbes'un *Leviathan*'ının, kendisinin saraydaki ikbalini yükselteceğini ümit etmesi akla yatkındır. Bu doğruysa, o zaman Clarendon'unki gibi, Hobbes'un *Leviathan*'ı ülkeye dönme niyetiyle yazdığı şeklindeki, sonradan yapılan iftira kabilinden açıklamalar apaçık yanlıştır. Sonraları Hobbes'un da belirttiği gibi, monarşiyi desteklemeyen ve isyanı lanetlemeyen neredeyse tek bir sayfa yoktur.

Hobbes *Leviathan*'ın epeyce nüshasını etrafına dağıtmıştı. Francis Godolphin'e verdiği nüshaya ek olarak, iki nüshayı da, *Humane Nature* için Latince bir methiye yazmış olan Ralph Bathurst'e göndermişti. Bathurst, Oxford'daki Trinity College'da hocalık yapıyordu ve kral yanlısı dava başarısızlığa uğradığında tıbba yönelmişti. 1654'te tekrar Oxford'daydı. Hobbes'un genç dostu William Petty ile beraber tıbbi çalışmalar yapmış ve aynı zamanda John Evelyn, Richard Allestree, Boyle ve Christopher Wren ile arkadaşlık kurmuştu. Bathurst'e gönderilen nüshalardan biri, *Humane Nature* için "tavsiye söylevi"ni yazmış olan Seth Ward için gönderilmiş olabilirdi. *Leviathan* yayımlanmadan önce, Bathurst ile Ward, Hobbes'u adamakıllı destekliyordu, çünkü Hobbes'un *De Cive*'de yayımladığı öğreti, kilisenin düzen ve disiplin konularında seküler iktidara tabi olduğu, öğreti konularındaysa seküler iktidardan bağımsız olduğunu öne süren ılımlı Anglikan görüşü savunuyordu. *Leviathan*'da yer alan, hükümdarın her konuda nihai otorite olduğu yolundaki yeni öğretiyi ise çok da savunamazlardı. Daha da kötüsü Hobbes'un şu görüşüydü: Hükümdar kilisenin en yüksek mevkideki rahibiydi ve istediği ayini ifa ettirebilirdi.

Büyük ihtimalle Charles kendisine takdim edilen nüshayı 1651 Aralık'ında teslim almıştı. 1648'den beri Fransa dışındaydı. Worcester'da yenilgiye uğradıktan sonra, 30 Ekim 1651'de Paris'e varmıştı. Claren-

don ise Aralık ayı ortalarında gelmişti. Clarendon ve sarayın diğer mensupları, özellikle de Anglikan din adamları, Charles'ı Hobbes'a karşı kışkırtıyorlardı. Hobbes'un, kendisinden nefret etmek için daha da fazla sebebi olan Fransız Katolik din adamlarından korkmak için de en azından eşit ölçüde sebebi vardı. *Leviathan* boyunca, gerçek din ve istikrarlı hükümet için en büyük iki tehlikeden birinin Katoliklik olduğunu belirtmişti (diğeri de Presbiteryenlikti). Dolayısıyla kitap yayımlandığında Katolik bir ülkede bulunmamanın daha iyi olacağını biliyordu. İngiltere, Fransa'dan daha güvenli görünüyordu ona artık. Genel olarak, Kıta Avrupası kraliyet düşmanı addedilen kişiler için güvenli değildi. Daha önce de belirtildiği gibi, Cumhuriyet'e bağlı olduğunu teyit eden ve *De Cive*'den alıntılar yapıp bunları onaylayan Anthony Ascham İspanya'da kral yanlıları tarafından öldürülmüştü ve hükümdarı katledenlerden biri olan Isaac Dorislaus da Lahey'de suikasta uğramıştı. Belki de Hobbes, Dorislaus'un öldürülmesinden dolayı Hollanda'da kendini rahat hissedemeyecekti ama bunun dışında, Hobbes'un niçin Hollanda'nın nispeten hoşgörülü siyasi havasından faydalanarak oraya yerleşmediği benim için bir muammadır. Her halükârda, nasıl Hobbes 1640 sonlarında İngiltere'den kaçarken Parlamento'nun soluğunu ensesinde hissettiyse, Clarendon'un anlattıklarına göre, 1652 başlarında da aynı şeyi hissetmişti: "Paris'ten gizlice kaçmak zorunda kaldı, zira adalet mercileri onu tutuklamaya çabalıyordu."[46] Hobbes 1652 Şubat'ında tekrar İngiltere'deydi.

8. Bölüm

Leviathan ve Taahhüt Tartışması 1651-1653

Güvenliğimden pek de emin olmayarak memleketime döndüm. Ama hiçbir yerde de burada olduğumdan daha güvende olamazdım. Hava soğuktu, karla kaplıydı her yer; ben de ihtiyar bir adamdım artık; sert bir rüzgâr esiyordu. Debelenip duran atım ve bozuk yol sıkıntı veriyordu bana. ("Vita Carmina Expressa")

Kayıp Evladın Dönüşü

Hobbes 1652 Şubat'ı dolaylarında İngiltere'ye dönmüştü. Sakin bir dönüş olmuştu bu. Ama çok geçmeden hayatındaki hararet yükselecekti. İki yıl içinde üç kitap (*Humane Nature*, *Philosophical Rudiments* ve *Leviathan*'ı) yayımlamıştı ve Mersenne'in çevresinin önemli bir mensubu olan Hobbes artık ünlü biri sayılıyordu. Yıllar sonra otobiyografisinde halk nezdindeki konumunu önemsizmiş gibi göstermişti. "Gizli gizli gelmiş gibi görünmemek için" Londra'ya geldiğini açıklıyordu. Akabinde de, "Huzur içinde köşeme çekildim ve önceden olduğu gibi kendimi çalışmalarıma vakfettim" diyordu. Hobbes'un açıklamaları ikna edici değildir. Londra'dan rahatça geçip giderek, Devonshire'ın yaptığı gibi taşrada ikâmet edebilirdi pekâlâ. Tahminime göre, Hobbes iki sebeple Londra'da kalmıştı: Hem ününün zevkini çıkarmak hem de olayların göbeğinde yer almak istiyordu. Kendine güveni tamdı ve altmış üç yaşında olduğundan önünde yaşayacak uzun yılların olduğunu düşünmek için pek sebebi yoktu. Dolayısıyla bütün bunlardan yararlanmayı düşünmüştü büyük ihtimalle. Londra entelijansiyasının, onu kabul edecek herhangi bir toplantısına seve seve katılırdı.

John Selden ve William Harvey

Hobbes vaktinin bir kısmını, ünlü hukukçu John Selden ve kanın kalp ve atardamarlar aracılığıyla nasıl pompalandığını keşfeden William Harvey ile geçirmişti. Aubrey'e göre, Hobbes, ilk olarak Selden'la, ona hediye olarak *Leviathan*'ın bir nüshasını gönderdiğinde tanışmıştı. Daha önce tanışmış olmaları bence daha akla yatkındır. Selden, Great Tew grubuna mensuptu ve Ben Jonson'ın da yakın arkadaşıydı; Jonson sık sık Newcastle'ın malikânesine ve Great Tew'a geliyordu ve Hobbes da büyük ihtimalle Great Tew'ı ziyaret ediyordu. Ayrıca Hobbes 1630'larda Selden'ın *Mare Clausum* kitabına duyduğu hayranlığı ifade etmişti. Bütün bu ilişkiler göz önüne alındığında, kanımca büyük ihtimalle 1652'den önce tanışmışlardı; gerçi yakın arkadaşlıkları 1652'den, Selden'ın öldüğü yıl olan 1654'e dek sürmüştü. Selden *Leviathan*'ı sevmişti ve bu kitaptaki öğretiler ile Selden'ın kendi *Table Talk* kitabındakiler arasında ilginç benzerlikler vardı. Hobbes gibi, Selden de (yorumlarının birinde) doğa yasalarının Tanrı'nın buyrukları olması gerektiği kanısındaydı. Selden de Hobbes da cadıların var olduğuna inanmıyordu, ama ikisi de kendilerine cadı süsü veren kişilerin cezalandırılması gerektiğini düşünüyordu. Selden'ın dile getirdiği gibi,

> Cadılık aleyhindeki yasalar cadıların var olduğunu kanıtlamaz; insanların canlarını almak için bu tür yollara başvuran kişilerin yaptıkları kötülükleri cezalandırır. Eğer biri çıkıp da şapkasını üç kere çevirip "Buz" diye bağırdığında bir insanın canını alabileceğini açıklarsa (gerçi gerçekte böyle bir şeyi asla gerçekleştiremez), devletin koyduğu, her kim ki şapkasını üç kere çevirip "Buz" diye bağırarak bir insanın canını almaya niyetlenirse ölümle cezalandırılacaktır şeklindeki yasa da adil bir yasa olacaktır.[1]

Hobbes *Leviathan*'da aynı görüşü dile getirmişti: "Zira cadı konusuna gelirsek, onların cadılığının gerçek bir güç teşkil ettiğine inanmıyorum, ama gene de sahip oldukları yanlış inançtan, [yani] bu tür kötülükler yapabilecekleri inancından ötürü ve bunun yanı sıra ellerinden gelse bunu yapma niyeti taşımalarından ötürü cezalandırılmalarının adil olduğunu düşünüyorum."[2]

Aubrey'nin ikinci elden bildirdiklerine göre Hobbes, Selden'ın ölüm döşeğinde yanındaydı: "Selden'ın eceli geldiğinde, papaz onun yanına

günah çıkarmaya geliyordu: Şans eseri Bay Hobbes da oradaydı; kendisi dedi ki 'Erkek gibi yazmış olan sizin gibi bir insan, şimdi kadın gibi mi ölecek yani?' Bu yüzden papaz içeri alınmamıştı." Bu hikâye kimi zaman Hobbes'un ateist olduğu iddiasını kanıtlamak için kullanılmıştır. Bu hikâye gerçek olsa bile –ki bununla çelişen başka hikâyeler vardır– ateizmin kanıtı olamaz. Hobbes, kendisinin değil, Selden'ın hayat prensipleri uyarınca, ne yapması gerektiği konusunda nasihatte bulunuyordu. Ayrıca Protestanlar ölüm döşeğindeki din değiştirmeler ve günah çıkarmalar konusuna genellikle şüpheyle yaklaşıyordu, çünkü bunlar bir ayinin sanki kişiyi cennete sokacak sihirli bir gücü varmış gibi bir izlenim yaratmasına yol açıyordu. Nihayetinde, Hobbes 1647'de ecelinin geldiğini düşündüğünde, yanı başına iki Anglikan papaz çağırtmıştı ve gerçekten ölüm vakti geldiğinde bir papaz daha çağırtacaktı.

Harvey'leyse, 1620'lerde tanışmış olabilirdi Hobbes, zira o sıralar ikisi de Bacon'la ilişki içindeydi. İkisinin de Bacon'dan hoşlanmamasının, aralarında arkadaşlık doğurmuş olması ihtimali vardır. Harvey, Bacon'ın "Adalet Bakanı gibi" felsefe yaptığını söylemişti. Harvey'nin Bacon felsefesi hakkındaki olumsuz düşünceleri Hobbes'un hoşuna gitmiş olabilirdi, zira Bacon'ın aşırı ampirikliğini, Hobbes'un akılcılığıyla bağdaştırmak güçtü. Harvey yayımladığı yapıtlarda hiçbir zaman Bacon'dan bahsetmemişti; Hobbes ise tek bir yerde, ölümünden bir yıl önce yayımlanan *Decameron Physiologicum*'da bahsetmişti.

Hobbes aleni övgülerinde, başkalarına kıyasla Harvey'e karşı çok daha cömertti. *De Corpore*'de Harvey'i, aralarında Copernicus, Johannes Kepler, Mersenne ve Gassendi'nin de bulunduğu büyük biliminsanlarından oluşan küçük bir gruba dahil ediyordu.[3] Belki daha da ilginci, *Six Lessons*'ta[4] Hobbes'un Harvey'i olumlu bir şekilde kendisiyle kıyaslamasıydı: Nasıl Harvey, Moranus'un sert itirazlarına maruz kaldıysa, Hobbes da Seth Ward'un sert itirazlarına maruz kalmıştı. Ayrıca Hobbes ile Harvey, Alexander Ross'un eleştirilerine de mazhar olmuştu. Hobbes, *Dialogus Physicus*'ta, alfabetik karakterlerinden biri olan B'nin ağzından, Harvey'nin büyük buluşunu övmüştü. Elbette bu övgüyü aynı zamanda kendini övmek için dayanak olarak kullanıyordu. Karakterlerinin birinin ağzından kendisi hakkında konuşurken şöyle yazmıştı: "Gelgelelim, şimdi insanlar hem Harvey'nin fikirlerinin doğru olduğunu itiraf ediyor hem de sizin inandığınız şeyleri kabul etmeye başlıyor."[5]

Hobbes ile Harvey 1630'larda, Harvey kralın geyiği üzerinde otopsiler yaparken zaman zaman bir araya gelmiş olsa gerekti. Ahir ömründe Hobbes bu faaliyetlerden bahsetmişti: "Bir geyiğin içi açıldığında, bağırsaklarının sıcak olduğu müddetçe hareket ettiğini açık açık gördüm. Bu harekete peristaltik hareket deniyor ve bir hayvanın vücudundan yeni çıkarılmış kalbinde de bir hareket var; buna da sistol ve diyastol deniyor. Bu bileşik harekette ikisi de mevcut; ilki yiyeceklerin bağırsaklarda aşağı ve yukarı hareket etmesini, ikincisi de kanın dolaşımını sağlıyor."[6] (Hobbes'un ileride insan anatomisi üzerinde çalıştığını ve 1640'larda William Petty tarafından yürütülen teşrihlere katıldığını hatırlayalım.) Harvey'nin biyografi yazarı, onun 1650'lerde Hobbes'u tedavi ettiğini öne sürer. Harvey 1657'de öldüğünde, "kendisinden bir hatıra olsun diye, aziz dostu Bay Thomas Hobbes'un bir şeyler satın alması için" on pound bırakmıştı.[7]

Hobbes, Selden ve Harvey muhtemelen Harvey'nin hamilik ettiği Dr. Charles Scarborough'un (Scarburgh) düzenlediği toplantılarda bir araya geliyordu. Her zaman güler yüzle karşılanmasa da, Hobbes'a kapı açıktı. Davranışlarına dair anlatılanlardan biri şudur:

> Bay Hobbes denen kişi Paris'ten henüz gelmişti, amacı da Londra'da *Leviathan* adlı kitabını yayımlayıp hükümete yaranmaktı. Epey kendini beğenmiş biriydi ve münakaşaya girmek için de sabırsızlanıyordu. Toplantıdaki herkesten daha yaşlı olduğundan, kendini daha bilge addediyordu; söylediklerine biri karşı çıkacak olursa, işinin tartışmak değil, öğretmek olduğunu söyleyerek, toplantıyı hışımla terk ediyordu.[8]

Taahhüt Tartışması

Hobbes'un İngiltere'ye dönüşü farklı insanlarda farklı duygular doğurmuştu. Kimileri onun *Leviathan*'daki siyasi öğretisini, müstakbel iktidara yaranmak için ters yüz eden bir dönek olduğunu düşünüyordu. Lord Hatton'a mektup yazan Edward Nicholas'a göre, "Bay Hobbes Londra'da el üstünde tutuluyor, sanki yazdıklarıyla onların [isyankârların] silahlarının ve eylemlerinin akla uygun ve hakkaniyetli olduğunu doğrulayan biri gibi."[9] Bu görüş olsa olsa hakkaniyetsiz bir görüştür, ama bir o kadar da saçmadır. Önce saçma yanına bakalım: Bu görüşe göre, Hobbes II. Charles'a *Leviathan*'ın elyazması bir nüshasını

takdim ettiğinde, krala babasını idam etmiş olanların yaptıklarını savunan bir risale sunmuş oluyordu; üstelik de kitabı terfi etme umuduyla sunuyordu! Hakkaniyetsizliğe gelecek olursak, önceden de değindiğim gibi, *Leviathan* monarşi yanlısı ve isyan karşıtı fikirlerle doluydu ki bunlar da galip Parlamento yanlılarının gözünde onu değerli kılamazdı. Söz konusu kitabın sonlarına doğru, Hobbes kendi doğa yasalarına şu yasayı da dahil etmiş olması gerektiğini söylemişti: "Her insan Doğa'ya bağlıdır; ama bir o kadar da barış zamanında korunmasını sağlayan otoriteyi savaşta koruma duygusu taşır içinde."[10] Bu, kral yanlılarını savunmak ve İç Savaş sırasında kralı desteklediği için özür dilemeye ya da bu desteği çekmeye gerek görmediğini beyan etmekle birdir. Daha da önemlisi, Hobbes'un hem *The Elements of Law, Natural and Politic*'te hem de *De Cive*'deki öğretisi, yenilgiye uğramış bir hükümdarın tebasının galip gelene boyun eğebileceği yolundaki görüşle uyum içindedir.

Leviathan'ın bazı kısımları bu görüşün meşruluğunu daha açık hale getirmiş ve İngiltere'de tıkılıp kalmış ve uyum içinde hareket etmek isteyen kral yanlıları da dahil pek çok insanı Hobbes'un görüşlerine şükran duymaya sevk etmişti. 1656'da Hobbes, *Leviathan*'daki öğretinin "binlerce asilzadenin zihnini, mevcut hükümete vicdanen rahat bir şekilde boyun eğmesini sağlayacak yönde şekillendirdiğini, aksi takdirde bu noktada bu kişilerin kararsız kalacağını"[11] söylemişti böbürlenerek. Zayıf ve siyasi olarak güdülenmiş kişiler Restorasyon'dan sonra bu ifadeyi Hobbes'a karşı kullanmıştı. Mantıken bakıldığında, Hobbes bundan dolayı zarar görmemiş olsa gerekti. İfadenin doğruluğu Hobbes'un yapıtlarında ortaya konan her şeyle uyumludur ve krala sadakatine karşı bir argüman olarak kullanılması meşru değildir. Hobbes'un nihayetinde açıklayacağı gibi, galip gelen orduya sadakat göstermeye dair argümanı yalnızca "krala sadık kalanlara yönelik olup ona karşı savaşanlara" yönelik değildi. Yalnızca "savaşa bizzat katılmış ya da Kral'ın haklarını ve şahsını isyankârlara karşı savunmak için bir şekilde elinden geleni yapmış sadık hizmetkârları ve uyrukları", kral düşmanlarına vicdanen rahat nasıl boyun eğecekleri konusunda ahlaki ve felsefi tavsiyelere ihtiyaç duyuyordu; zira bu durumda "ne başka bir korunma yoluna ne de büyük ölçüde geçim kaynağına sahip olduklarından, sizin [Wallis'in] efendileriyle uzlaşmaya, canları ve servetleri kurtarıldığı için biat sözü vermeye mecbur oluyorlardı."[12]

Charles'ın öldürülmesi İngilizleri, John Kennedy'nin öldürülmesinin Amerikalıları etkilediğinden ya da Enver Sedat'ın öldürülmesinin Mısırlıları etkilediğinden çok daha fazla sarsmıştı. Charles'ı, özel bir suikastçı değil, milletin temsilcileri öldürmüştü. Ayrıca pek çok İngiliz, kralın ilahi surette atandığını ve idamının insana olduğu kadar Tanrı'ya da isyan etmek demek olduğunu düşünüyordu. Kimileri yaklaşık altı yüz yıldır ayakta durmuş olan bir kurumun yıkılmasından esef duyuyordu. Pek az kişi Andrew Marvell kadar iyimserdi; Marvell, "Cromwell'in İskoçya'dan Dönüşü Üzerine Horatius Tarzında Şiir"de idam hakkında şöyle yazmıştı:

> Göklerin ateşli hiddetinin gücüne
> Direnmek ya da kabahat bulmak ne delice:
> .....
> Adalet kadere karşı şikâyetlense de,
> Ve eski hakları istese de boş yere.

Büyük yazarlar genelde örnek alınacak yazarlar değildir. Daha alelade bir düzeyde, kralın idamının meşru olmadığı aşikârdı. Açık açık bilmeseler de, her İngiliz bu eylemin yasaları ihlal ettiğini hissediyordu. Yasalara göre, kral yasaların üstündeydi. Kralı öldürmenin haklı sebepleri olabilirdi, ama hiçbir mahkeme ya da Parlamento'nun bunu yapmaya hakkı yoktu.

Vicdanı en çok sızlayanlar, Solemn League and Covenant (1643) adlı akdi kabul etmiş olanlardı. Bu ahit uyarınca, "Kral'ın şerefini, selametini ve zürriyetini" korumaya ant içmişlerdi. Bu olay yüreklerine oturmuştu. Parlamento'nun bütün İngilizleri hizaya sokmaya yönelik sert girişimleri karşısında ıstırapları daha da artmıştı. 1649'da Parlamento bütün resmi görevlilerin "taahhüt"te bulunmasını istemişti ki, bu da Cumhuriyet'in meşruluğunun tanınması ve ona bağlılık konusunda ant içilmesi demekti. 1650 başlarında, bu taahhüt on sekiz yaşından büyük bütün erkekleri kapsayacak şekilde genişletilmişti. Kadınlar dahil edilmemişti buna. Buyrulan düstur şöyleydi: "Beyan ve vaat ederim ki şu anda kral ya da Lordlar Kamarası mevcut olmaksızın kurulduğu haliyle İngiltere Cumhuriyeti'ne gerçekten sadık kalacağım." Teknik olarak bir insanın bu taahhütten kurtulması mümkündü; ama bunu yaparsa mah-

kemelerdeki haklarından yoksun kalacaktı. Ne kimseyi dava edebilecek ne de bir davada kendini savunabilecekti.

Taahhütte bulunup bulunmamaya karar verme meselesi uygulamada farklı yollarla hallediliyordu. Sadakatini koruyup taahhütte bulunmayı reddedenler genelde daha dürüsttü ama taahhütte bulunanlar kadar ilginç değildi. Dr. Minshen adlı kişi gibi taahhütte bulunanlar, alenen taahhütte bulunmayacaklarını beyan ediyor, ardından da "gece gizli gizli giderek... ellerini parşömene basıyorlardı." Pek çok kişi de vicdan muhasebesine sığınıyordu. Kimi kral yanlısı şu aforizmayı bulmuştu: "Taahhüt'ü kabul etmeyen budala, ihlal etmeyense hilekârdır."[13] Akla daha yakın olan, vicdan muhasebesine dayalı muhakeme tarzlarından birinde, insanların Taahhüt'ü kabul edebileceği ve "olumlu olarak" değil de "olumsuz olarak" ona bağlı olabileceği savunuluyordu. Yani insanlar, Artık Parlamento'nun [*Rump Parliament,* bkz. Sözlükçe] buyruklarına uygun olarak hareket edecek ama bu Parlamento'yu onaylamayacaktı. Bir yasaya vicdanen rahat bir şekilde uyamayacaklarsa, alacakları cezayı itirazsız kabul edeceklerdi. ABD'deki Medeni Haklar hareketince benimsenmiş olan sivil itaatsizlik teorisine benzer bir şeydi bu.

Akde bağlı kalacağına yemin edip vicdan azabı çekenlerin çok dürüst olmaları gerekmiyor, yeminlerini ruhani olarak desteklemek için makul bir inanç taşımaları yetiyordu. Hatta *Solemn League and Covenant*'a bağlı kalacağına yemin edenlerin çoğu vicdan azabı çekiyordu. Kralın idamının gayrimeşruluğu ve tahta geçme hakkı olduğunu savunmuş olan, hayattaki oğlu göz önüne alındığında, Cumhuriyet'in meşruluğu fazlasıyla su götürüyordu. Bununla beraber, İngiltere'deki şey hükümet gibi göründüğü ölçüde, bu hükümet kral değil, ya Artık Parlamento ya da Devlet Meclisi yahut parlamento ordusu ya da bunlardan müteşekkil bir şeydi. Durum karmakarışıktı ve *de facto* hükümete dair gerekçelendirme olmasa da rasyonelleştirmeye fena halde ihtiyaç duyuluyordu.

İhtiyaçlar buluşların anasıdır ve hükümetin temelleri tehdit altındayken bir ahlaki ya da siyasi teori buluvermek genellikle elzemdir. Hatta ahlaki ya da siyasi buluşların doğru olması dahi gerekmez; güven verici olmaları yeter. Çoğu kez de bu buluşların işe yaraması için gereken tek şey bunlara inanıyormuş gibi yapmaktır. Örneğin ABD'liler bir yandan yaşamanın, özgürlüğün ve mutluluk arayışının vazgeçilmez haklar olduğunu iddia ederken, öte yandan hapsetme ve idam cezasını desteklemekte hiçbir beis görmezler.

Farklı itikatlara mensup siyaset teorisyenleri, özellikle de Presbiteryenler ile kral yanlıları, çatışma halindeki vicdanları düzeltecek siyasi buluşlar konusunda katkıda bulunuyordu. Tarihsel açıdan bakıldığında, 1649 ile 1652 arasında ortaya çıkan en önemli teori *de facto* teorisi diye bilinen teoriydi. En basit haliyle bu teori, her zaman siyasi havanın iyi bir göstergesi olan Marchamont Nedham'ın dile getirdiği üzere, "kılıcın gücü hükmetme payesi verir" görüşüne tekabül ediyordu.[14] Birebir öyle olmasa da ekseriyetle *de factoculuk* diye adlandırılan şeyin önemli versiyonlarından birinde, önceki hükümetleri alaşağı edildiğinde vatandaşların ahlaki olarak neler yapabilecekleri üzerinde durulur. Bu görüşe göre, insanlar hükümet meşru olsa yasa haline gelecek olan, hâkim gücün buyruklarına boyun eğebilirler. Bu teorinin avantajlarından biri, meşru bir hükümeti neyin teşkil ettiği konusunda tek söz etmemesidir. Ahlaki olarak yapılabilecekleri ele almaktadır yalnızca. Artık Parlamento yandaşları bu teoriden hoşnut değildi, zira gerçekte iddia etmese de Artık Parlamento'nun meşru olmadığını ima ediyordu.

De factoculuk literatürünün habercisi Anthony Ascham'ın 1648 Temmuz'unda yayımlanan, *A Discourse: Wherein is Examined, What is Particularly Lawfull during the Confusions and Revolutions of Government* [Hükümetteki Karışıklıklar ve Devrimler Sırasında Nelerin Özellikle Meşru Olduğunun İncelendiği Bir Söylev] adlı çalışmasıydı. *Solemn League ve Covenant*'ı kabul etmiş olan Ascham, düşünsel düzeyde bir ölçüde cüretkârlık göstererek, parlamento güçlerinin zorba olduğunu öne sürmüştü. Bununla beraber, ona göre, "bir insan, başkasının hakkını gasp eden adaletsiz güce ... meşru bir şekilde itaat edebilirdi."[15] Hugo Grotius'un çalışmalarından feyz alan Ascham, bu itaatin gerekçesinin nefsini koruma hakkı olduğunu öne sürüyordu. Burada Hobbes'un görüşlerinin esaslarıyla olan ilişki barizdir; dahası Ascham, Hobbes'tan yaptığı alıntıları da onaylıyordu. Gelgelelim ılımlı görüşlere sahip olan Ascham kral yanlıları tarafından öldürülmüştü. Hobbes'un Kıta Avrupası'nda kendi canı konusunda endişe duymuş olmasına şaşmamak gerek.

Mutlakıyetin amansız savunucusu olan kral yanlısı Robert Filmer da Cumhuriyet'e itaat etmeyi gerekçelendirme konusunda bir teori ortaya atmıştı. *Directions for Obedience to Governours in Dangerous and Doubtful Times*'ta [1652; Tehlikeli ve Karmaşık Dönemlerde Yöneticilere

İtaat Etme Konusunda Talimatlar] "koruma ve itaatin karşılıklı olduğunu, birinin bittiği yerde diğerinin de biteceğini" temin etmişti.[16] Stuartların İngilizleri koruyamamaları, İngilizleri itaatten kurtarmıştı. Bu da Stuartlardan sonra hangi hükümetin geldiği meselesini gündeme getiriyordu. Filmer'ın buna cevabı, insanların "daha iyi bir otorite payesi"ne sahip birini bulamadıkları takdirde zorba güce itaat edebileceği şeklindeydi.[17] Bu da gerçekte Artık Parlamento'ya ya da ona ait temsilcilere itaati meşrulaştırmak demekti ve şu şüpheli önermeye dayanıyordu: Daha meşru olabilecek başka herhangi bir teşekkül bilmiyoruz.

Filmer'ın görüşleri en azından iki sebeple anlam taşıyordu Hobbes için. İlk olarak Filmer; Ascham, Grotius ve John Selden'ın yanı sıra Hobbes'tan da patriyarkal egemenlik teorisinin temellerini kabul eden kişiler olarak bahsediyordu. İkinci olarak, Filmer *Leviathan* hakkında yorum yapan ilk kişilerden biriydi. (Bu bağlamda Filmer'ı aşağıda tartışacağız.) *Observations Concerning the Original of Government, Upon Mr Hobs Leviathan, Mr Milton Against Salmatius, H. Grotius De Jure Belli*'de [1652; Hükümetin Kökeni Üzerine, Bay Hobbes'un *Leviathan*'ı, Salmatius Karşısında Bay Milton ve H. Grotius'un *De Jure Belli*'si Üzerine Gözlemler], hiç kimsenin "hükümdarlık hakları meselesini" Hobbes'tan daha "etraflıca ve sağgörülü bir şekilde ele almadığını" düşündüğünü söylemişti. Hobbes'un doğa yasasını Filmer'ın yinelediğini belirtmeye değer. Filmer, bir zorbaya galibiyetinden sonra biat etmek kabul edilebilir olsa da, bunun öncesinde mağlup hükümdarın uyruklarının bu hükümdarı savunma mecburiyetlerinin olduğuna işaret etmişti.

Leviathan'ın doğrudan rolünü irdelemeye geçmeden önce, taahhüt tartışmasına yapılan bir başka muhtemel katkıdan bahsetmemiz gerekiyor. *The Grounds of Obedience and Government*'ta [İtaatin ve Hükümetin Temelleri] Thomas White, Hobbes'u andıran bir şekilde şunu öne sürmüştü: Bütün insanlar eşit yaratılmıştır; hükümet insanların ihtiyaçlarından kaynaklanır; bir hükümetin otoritesi vatandaşlarını koruma yeteneği son bulduğunda ortadan kalkar. Bu görüş *Solemn League and Covenant*'ı kabul edenleri teselli etmek için kullanılabilirdi: Bu kişilerin kralı savunma mecburiyetleri, kralın onları korumaktan aciz olmasıyla beraber ortadan kalkmıştı. White'ın Katolik hasımlarından biri, onu "her şeyin ve adaletin ötesinde, haklara gerekli saygıyı göstermeyen bir yurtsever" olarak niteliyordu.[18] Kimileri de White'ın kitabının 1649'da,

yani *Leviathan*'dan önce yayımlandığını öne sürüyordu. Ama büyük ihtimalle bu kitap ilk olarak 1655'te yayımlanmış ve Hobbes'un siyasi görüşlerinden etkilenmişti. En azından, ne 1649 tarihli bir baskıdan elimize ulaşan bir nüsha vardır, ne de 1655'ten önce bu kitaptan bahsedilmektedir. White, Hobbes'un görüşlerini çalmaktan ziyade, büyük ihtimalle bunları Katolik okur kitlesi için yeniden formüle etmeye niyetlenmişti.

Bu da bizi Hobbes'un taahhüt tartışmasına yaptığı katkılar konusuna getiriyor. *Leviathan* çağları aşan önemli bir siyaset teorisi klasiği olsa da, aynı zamanda çağıyla ilgili bir risaleydi de. Taahhüt tartışması sırasında, "itaat ile hükümet arasındaki ilişki" ya da bunun bir varyasyonu herkesin dilinde dolaşıyordu. *Leviathan*'ın sonlarına doğru Hobbes, "Hükümet ve İtaat öğretisi için gereken şeyleri" göstermek dışında bir amacının olmadığını söylüyordu.[19] Kitabın en sonunda, tartışmaya kendi getirdiği çözümü açıkça şöyle dile getiriyordu: "Son zamanlarda İngiltere'de basılan muhtelif kitaplarda gördüm ki, İç Savaşlar insanlara, bir uyruğun hangi anda galip gelene boyun eğmeye mecbur olduğunu yeterince öğretememiş, ... [dolayısıyla] diyorum ki, insanın galip gelenin uyruğu olduğu an, insanın galip gelene boyun eğme özgürlüğü olduğu durumda, ya aleni sözlerle ya da münasip başka bir işaretle onun uyruğu olmaya razı geldiği andır."[20] Hobbes kimi zaman bir *de facto* teorisyeni olarak nitelenmiştir, çünkü evvelce bir hükümranın buyruğunda olan bir kişinin, bu hükümran kişiyi korumaya son verdiğinde, başka bir hükümrana biat edebileceğini savunmaktadır. Ama bu durum, Hobbes'u hiç mi hiç *de facto* teorisyeni kılmaz. Gerçekte Hobbes ortadaki bir hükümeti neyin meşru kıldığıyla ilgilidir ve buna verdiği cevaba göre de bunun için iki şey gereklidir: (1) insanları koruma gücü ve (2) korunan insanların bu gücün kendi hükümetleri olması konusundaki rızası. İsimlerinin ima ettiği gibi, *de facto* teorisyenleri (2)'ye ihtiyaç duymuyordu.

Hobbes ise, bir kişinin kendi hükümdarına ihanet ettiği gibi görünen bir durumun aslında hiç de böyle olmadığını ortaya koyuyordu. II. Charles 1650 ve sonraki on yılda, İngiltere'nin hükümdarı değildi, çünkü (1) koşulunu yerine getirmiyordu. Bunun neticesinde de İngiltere kralının evvelki ateşli uyrukları hiç vicdan azabı çekmeksizin Artık Parlamento ve emrindeki organlarla bağlılık kurabilirlerdi. Evvelce kral yanlısı olan bu insanlar kendi vicdanlarına ya da yükümlülüklerine ters düşmemekle

kalmıyor, aynı zamanda içinde bulundukları koşullar göz önüne alındığında, aslında kralcılığı mümkün mertebe teşvik ediyorlardı. Evvelce kral yanlısı olan ve taahhüdü kabul etmemiş kişilerin ellerindeki bütün mal mülke Artık Parlamento tarafından el konmuştu. Dolayısıyla bu kişiler, olur da kral İngiltere'ye dönmeye çalışırsa krala yardım etme konusunda taahhüdü kabul edenlere kıyasla çok daha hassas konumdaydı ve itaat daha yıkıcı olan bir kralcı taktikti. İşin ironik yanı, Hobbes bu tür bir şeyi açık açık öne süremezdi, çünkü onun teorisi isyana dair her tür gerekçelendirmeyi dışta bırakıyordu. Her ne kadar Hobbes'un taahhüdü kabul etmeyi rasyonelleştirmesi kralcıların büyük bir kesimine uygulanabiliyor olsa da, kendi efendisi Devonshire için de özel bir anlam taşıyor olabilirdi. Devonshire, daha kral ölmeden Parlamento ile barış yapmış ve böylelikle malına mülküne el konmasını önlemişti.

Leviathan'da önceden bahsedilen pasajlara ek olarak, Hobbes'un kralcılığa duyduğu sempatiyi açığa çıkaran başka pasajlar da vardır. Kitabın başlarında Charles'ın idamını İsa'nın çarmıha gerilmesiyle kıyaslar. Bunun anlamı da bu iki ölümün eşit derecede gayrimeşru olduğudur. Anekdot kabilinden bu kanıttan çok daha önemli olan şeyse, galip bir gücün hükümdar olması konusunda, Hobbes'un *Leviathan*'daki öğretisinin *De Cive*'dekiyle aynı olmasıdır.[21]

Leviathan: Modern İnsanın Kutsal Kitabı

Hobbes *Leviathan*'daki ana hususların hemen hepsini önceki kitapları ve taslaklarında ortaya koymuştu. Materyalizm, mekanikçilik ve mutlakıyet meseleleri *The Elements of Law, Anti-White* ve *De Cive*'de mevcuttur. Gene de "Modern İnsanın Kutsal Kitabı" nitelemesine yalnızca *Leviathan* layıktır, çünkü gerek Hobbes'un gerekse çağdaşlarının yazdığı hiçbir kitap, modern düşüncenin ruhunu ifade eden öğretiyi bu denli güçlü, belagatli ve kapsamlı şekilde sunmamıştır. *Leviathan* fizik, fizyoloji, psikoloji, ahlak felsefesi, siyaset ve eleştirel teolojinin tümüne değinir.

İyi retorik uygulamasına uygun olarak, yazar, okuru önemli ve müthiş derecede özgün bir şeyler beklediği konusunda daha en baştan uyarmaktadır. Giriş'in ilk cümlesi "Doğa (Tanrı'nın dünyayı yarattığı ve yönettiği sanat)" gayri ihtiyari de olsa, Yaratılış'ın giriş cümlesine öykünüyor gibi-

dir: "Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı." Öyleyse, okur Hobbes'un retorik olarak, doğayı Tanrı'nın üzerine koyduğuna dikkat etmelidir, çünkü ilk olarak doğadan bahsedilmiştir. Bu giriş cümlesinin bir başka şaşırtıcı yanı da, doğanın gerçekte yapay oluşudur, çünkü bir kişi tarafından yapılmış olan her şey bir yaratıdır ve doğa da Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bu giriş yapısökümcü gibi görünebilir. Doğal ile yapay arasındaki ayrım hem felsefe alanındaki hem de felsefe dışındaki düşüncelerimizin derinliklerinde yer alır. Ama gerçekte Hobbes bunun doğru dürüst bir ayrım olduğunu kabul etmez. Doğanın paradigmatik hali olan yaratı aslında bir yapıntıdır. Dolayısıyla bu ayrım ortadan kalkar.

Ayrıca doğal olanın, yapay olandan genellikle daha üstün olduğu kabul edilir. Kahvaltıda yediğimiz tahıl gevrekleri, satış sloganı olarak "Tamamen doğaldır, hiçbir yapay renklendirici ya da tatlandırıcı içermez" sözlerini kullanır. Hobbes kitabın pek çok yerinde doğal olan ile yapan olanın değerini tersine çevirir. Doğal durum menfur bir durumdur; oysa yapay bir kurgu olan sivil durum (İsa dönünceye kadar) insanın yeryüzündeki tek kurtuluşudur. Doğal durumda insanlar eşittir. Toplumsal ve siyasal farklılıklar ancak sivil hükümetin oluşmasıyla ortaya çıkar. Doğal durumda herkes iyi olan ve kötü olan şeylere kendisi karar verir. Bu da kargaşa durumudur. Düzenli ve mazbut bir yaşam tek bir iyi-kötü standardı olmasını gerektirir ve Hobbes da yalnızca hükümdarın bu iş için uygun olduğunu öne sürer. Dahası doğal durumda, kadınlar erkeklerle eşittir ve annelerin, çocukları üzerinde babalardan daha fazla söz hakkı vardır.

Hobbes'un esas amacı okurlarının tepesini attırmak değildir, en azından tek amacı bu değildir. Kendi siyaset teorisini kabul ettirmek amacıyla, okurlarını etkilemek üzere bu gerçeklerin teslim edilmesini istemektedir ki bu da eşitsizliğin toplumsal olarak onaylanan tüm çeşitlerini gerekçelendirecektir: hükümdarların uyruklara, erkeklerin kadınlara, babaların annelere, ebeveynlerin çocuklara üstünlüğünü.

Yapısöküme devam edilir. Canlı ile makine arasındaki ayrım düzmecedir: "Zira hayatı uzuvların devinimiymiş gibi, bunun başladığı yeri de bedenin içindeki ana bir parçadaymış gibi görüyorsak, o zaman niçin her otomatın (tıpkı bir saat gibi, kendini yaylar ve çarklarla hareket ettiren makineler) yapay bir hayatı olduğundan söz etmeyelim?"[22] Dahası kalp bir pompa, sinirler yay, eklemler de çarktır. Hayatı hareketten ibaret bir şey, makineleri de canlı varlıklar gibi nitelemenin aşırılığı

ortadadır. Günümüzde bile, ancak zihinsel olarak en cüretkâr olanlar buna inanır. Spor yazarları bir atletin yaralı bacağından bahsederken kimi zaman "kötü bir çark" der, ama tumturaklı bir laftır bu yalnızca.

Hobbes ne yaptığının farkındaydı. Kendi görüşleriyle insanları çileden çıkarmaktan zevk duyuyordu. 1645'te bir arkadaşına yazdığı mektupta şöyle demişti:

> Kendime özgü fikirlerim can sıkıyor. Ama ben bundan memnunum, zira bendeki paradoksları bilmeyip de yalnızca kendi öğretisiyle meşgul olan biri ortaya çıkıp bana saldırdığında benim elimde daha iyi kozlar olduğuna inandığımdan, tartışmada hoş şeyler vuku buluyor. Beni anlamsız bir noktaya sürüklediğini zannederken, aslında doktrinlerimden bir diğerine getiriyor sözü ve bu böyle sürüp gidiyor, ta hayretle feryat edip sonunda benim okullarda öğretilenlerin tam karşısında yer aldığımı fark edinceye dek.[23]

Hobbes yeni yetmelere özgü, yerleşik entelektüel kurumları şoke etme zevkinden hiç vazgeçmemişti.

Giriş bölümünde, okurlarından bazılarına itici gelmiş olabilecek öğretilerinden bir diğeri de, insanların sivil bir hükümet oluşturduklarında Tanrı'nın dünyayı yaratışını taklit ediyor oldukları iddiasıydı. Nasıl Tanrı, "İnsan olsun" demiş ve insan var olmuşsa, aslında insanlar da "Hükümet olsun" diyor ve hükümet de var oluyordu. Bu doktrin Hobbes'un okurlarını, bugünün insanlarını incitebilecek tarzda incitmezdi. Hobbes'un okurları Tanrı'nın insanları kendi suretinde yarattığı kanısındaydı ve akıllarında tastamam bu benzerlik vardı; dolayısıyla insanların Tanrı'ya benzeyen özellikleri bulunuyordu. Ayrıca 82. Mezmur kralların tanrı olduğu şeklinde çeviriliyordu ki İsa da bunu yinelemişti (Yuhanna 10:34); ayrıca 1660'ta *Men Are Gods* [İnsanlar Tanrı'dır] başlıklı kayda değer iki kitap yayımlanmıştı. Burada itici gelebilecek nokta, siyasi alanda, yaratma faaliyetini uyrukların ifa ettiği fikriydi. Beşeri hükümet ile ilahi düzen arasında kurulan bir analojiyi kabul edebilecek olanlara göre, standart görüş, hükümdarın bir tür tanrı olduğuydu. Bazı konuşmalarında ve yazılarında, I. James bu görüşü, Parlamento'yu ikna edemese de, belagatli bir şekilde beyan etmişti:

> Monarşi dünya üzerindeki en yüce şeydir. Zira krallar Tanrı'nın yeryüzündeki vekilleri olmakla kalmayıp Tanrı'nın tahtına da oturur. Tanrı bile kralları tanrılar diye

> adlandırır. ... Krallara tanrı demek yerindedir, zira onlar dünya üzerinde bir nevi ilahi kudret uygularlar. Zira Tanrı'nın özniteliklerini göz önüne alırsanız, bunların kralın şahsına ne kadar da uygun düştüğünü fark edersiniz. Tanrı'nın dilediği gibi yaratma, yok etme, yapma ya da bozma, hayat verme ya da öldürme, her şeyi yargılama ve hiç kimsenin yargısına tabi olmama ve hiçbir şeyin hesabını vermeme gücü vardır; alçak şeyleri yükseltme, yüksek şeyleri de alçaltma gücü vardır. Hem ruh hem de beden varlığını Tanrı'ya borçludur. Kralların gücü de buna benzer: Uyruklarını yaratır ya da ortadan kaldırırlar; yüceltme ve alçaltma, hayat verme ve öldürme güçleri vardır; her tür durumda bütün uyrukları üzerinde hükme sahiptirler, bununla beraber yalnızca Tanrı'ya hesap verirler. [24]

Hobbes hükümdarların yarı ilahi özellikleri konusunda James ile aynı görüştedir. Leviathan'ın, yani hükümetin, "(ölümsüz Tanrı altında) huzurumuzu ve güvenliğimizi borçlu olduğumuz ölümlü bir tanrı"[25] olduğunu söylediğinde, duyulmadık ya da küfür kabilinden bir şeyler söylüyor değildir. Hobbes ile James arasındaki fark, hükümran otoritenin mutlaklığı konusunda değil, bu teoriyi gerekçelendiren siyasi teoride yatar. James kralların ilahi haklarına dair yukarıdan-aşağı teorisini, Hobbes ise demokrasi ya da halka dayalı hükümdarlığa dair aşağıdan-yukarı teorisini benimsiyordu. Bu noktada Hobbes'u kendine özgü kılan şey, mutlakıyetçiliği değil, bu görüşe nasıl ulaştığıdır. Kraliyetin ve patriyarkalizmin büyük savunucusu Robert Filmer, hem *De Cive*'de hem de *Leviathan*'da "hükümdarların hakları"nı ele alma tarzı dolayısıyla Hobbes'u övmüştü: "Bildiğim kadarıyla hiç kimse, [bu konuyu] bu denli etraflıca ve sağgörülü bir şekilde ele almamıştır. İktidarı elinde bulunduran hükümetin hakları konusunda onunla [Hobbes'la] hemfikirim, ama bu hakları elde etme yolları konusunda hemfikir değilim."[26]

Hobbes'un siyaset teorisinin temelleri evvelce irdelendiğinden, burada *Leviathan*'daki birtakım önemli inceliklere dikkati çekmekle yetinebiliriz.

Doğal Durum

Hobbes doğal durumun sefaletini evvelce *The Elements of Law*'da açıklamıştı. Ama bu sefaletle ilgili en tatlı sözleri *Leviathan*'da söyler:

> Bu tür bir durumda, çalışmaya yer yoktur, çünkü çalışmanın ürünü belirsizdir, bunun sonucunda da çiftçilik, denizcilik, deniz yoluyla taşınacak malların kullanımı, rahat konutların inşası, fazlasıyla güç gerektiren şeyleri taşıyıp götürmeye yarayan araçlar, yeryüzüne dair bilgiler, zamanın ölçümü, sanat, edebiyat, toplum da yoktur; hepsinden de kötüsü, sürekli korku ve feci bir ölüm tehlikesi vardır; ve insanın hayatı yalnız, fakir, berbat, kaba ve kısadır.

Görünen o ki doğal durumun bu denli sefil olmasının tek bir sebebi yok. Üç unsurun sonucunda ortaya çıkıyor. İlk olarak, insanlar aynı şeyler için rekabet edecektir. Bu fikir yeryüzünün, Tonga Adası kadar eli açık olmadığını varsayar; zira Tonga Adası'nda hindistan cevizi, muz ve balık herkese yetecek kadar bolca bulunur ve hiç kimsenin yiyecek için kavga etmesi gerekmez, ayrıca iklim de o denli ılımandır ki sazdan yapılmış bir kulübe bile hava şartlarından korunmaya yeter. Aynı zamanda bu fikir nüfusun insan ilişkisinden kolayca kaçınamayacak kadar yoğun olduğunu da varsayar. Ama bunlar mütevazı varsayımlar. Herkesin herkesle çatışmasına yol açan ikinci unsur çok daha ilginçtir. Her insan başkalarının kendisine saldırabileceğini bilir ve kendini en iyi koruma yönteminin adamakıllı saldırma olduğuna inanır; yani hayatta kalmak için en iyi stratejinin, tehdit oluşturabilecek herhangi bir kişiye karşı önceden saldırmak olduğuna inanır. Burada iş başındaki ilke şudur: Başkaları sana ne yapabilecekse sen de aynısını onlara Yap; ama önce sen yap. Bu karşılıklı şüphelerin sonucu "sakınma"; yani herkesin herkese güvensizlik duyması demektir. Sakınma bulaşıcı olduğundan, normalde saldırgan hiçbir eğilimi bulunmayan insanlar bile, sakınma mantığı gereği fırsatçı saldırganlar olmaya mecbur kalır. Her insan diğer insanlara karşı güvensizlik duymalıdır, çünkü diğerleri de ona karşı güvensizdir. Doğal durumda herkesin herkesle savaşmasına katkıda bulunan üçüncü unsur ise, kimi insanların zafer arzusudur. Hobbes'a göre herkes saygı görmek ister: "Her türden hor görme ve aşağılama emaresi üzerine, doğal olarak herkes (onları barış halinde tutacak ortak bir gücün olmaması, birbirlerini yok etmelerini sağlamak için fazlasıyla yeterlidir), elinden geldiğince, kendisini hor gören kişiden zarar verme yoluyla, diğerlerinden de ibret yoluyla cebren daha çok saygı görmeye çabalar."[27]

Genel olarak, Hobbes yasalar olmaksızın insan hayatının ne denli sefil olacağını göstermek ister. İşin gayet tuhaf yanı, bunu hiçbir zaman

açıkça dile getirmez. Bunun yerine, yasaların mevcut olmayışının sonuçlarından yararlanır fazlasıyla. İlk husus, hiçbir şey yasak olmadığında, her şeye izin verildiğidir. Bundan da bir insanın her şeyi yapmaya hakkı olduğu sonucu çıkar.

Hobbes'un doğal durum analizleri bireylerden ziyade uluslararası ilişkilere daha kolayca uygulanabilir. Uluslar yetersiz olan kaynaklar için birbirleriyle rekabet eder; birbirlerine güvenmez, çünkü kendilerine de güvenilmemektedir ve çoğu da gerçekte olduklarından daha iyi görünmek ister. ABD ile eski SSCB arasındaki soğuk savaş, ikinci unsurun parlak bir örneğidir. Birbirlerinden büyük oranda korkuyor ve şüphe duyuyorlardı, çünkü ikisi de biliyordu ki öteki de kendisinden korkuyor ve şüphe duyuyordu. Eğer durum böyle olmuşsa, Hobbes'un düşünceleri doğrultusunda, ABD'nin izlediği MAD [Mutually Assured Destruction - Karşılıklı Kesin İmha] stratejisinin de kökenine inebilirdik.

Kendini Koruma İlkesi

Hemen herkes nefsi müdafaa hakkı diye bir şeyin olduğunu kolayca kabul eder, ama bu hakkın kendini koruma hakkını da gerektirdiğini bu denli kolay göremez. On yedinci yüzyıl düşünürlerinin, kendini koruma hakkı konusunda öne sürebileceği argümanlardan biri şudur: Doğa hiçbir şeyi boş yere yapmaz. Bir şeye karşı doğal bir arzu duyuluyorsa, o zaman bu arzuyu doyurma hakkı da var demektir. Kendini korumaya duyulan doğal bir arzu vardır. Dolayısıyla kendini koruma hakkı da vardır. Şu da öne sürülebilir ki Tanrı insanları yarattığına göre, onların yaşamasını istediği aşikârdır; öyleyse herkesin kendini koruma hakkı vardır.

Hobbes daha tartışmalı bir düşünce izlemeyi tercih eder. Hobbes'a göre, herkesin kendini koruma arzusu vardır; eğer bir kişi bir şey arzuluyorsa ve söz konusu arzuyu doyurmaya karşı koyan hiçbir yasa yoksa, o zaman kişinin bu arzuyu doyurma hakkı vardır. Bir amaca ulaşma hakkı olan herkesin bu amaca ulaşma yolları üzerinde de hakkı vardır. Dolayısıyla kendini koruma hakkı bulunan herkesin, kendini korumayı sağlayacak yollar üzerinde de hakkı vardır. Hatta bu hak başka bir insanı öldürmeyi ya da yemeyi dahi gerektirebilir.

Doğal Hak

Doğal durumda herkes doğal hakka, yani ya her şeyi yapma hakkına ya da alternatif olarak en azından hayatta kalmak için gerek duyduğu her şeyi yapma hakkına sahiptir. Göründüğü kadarıyla bu alternatifler arasında bir fark vardır. Kimi zaman Hobbes bunların birinden öbürüne geçiverir, çünkü doğal durumda bunlardan birinin öbürünü beraberinde getirdiği kanısındadır. Eğer Beth, Alan'a aşırı görünen miktarda öteberi depoluyorsa ve Alan, Beth'in bu öteberi talebine, hayatta kalmak için bunlara ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle karşı çıkıyorsa, o zaman Beth bunlara ihtiyacı olduğunu söyleyerek cevap verebilir. Dolayısıyla mesele tartışmaya dönüşür. Peki doğal durumda bu mesele hakkında karar verecek olan kim vardır? Hiç kimse. Karşılıklı olarak onaylanmış yargıçlar bulunmadığından, hayatta kalmak için gerekenler konusunda herkes kendi kendinin yargıcıdır. Dolayısıyla hayatta kalmak için gerekenler üzerindeki hak ile her şey üzerindeki hak arasındaki fark ortadan kalkar. Hobbes, Alan'ın karşı çıkışını zekice çürütür. Alan, Beth'in yargısına karşı çıkabiliyorsa, o zaman, tarafsızlık gereği aksi fikirlere de yer olduğundan, Beth de Alan'ın kendisi hakkındaki yargısının hatalı olduğunu söyleyerek karşı çıkabilir. Nitekim Alan'ın karşı çıkışı bir meziyet taşımışsa da, aslında hiçbir meziyet taşımamaktadır.

Doğal durumda insanların her şey üzerindeki hakkını tesis etmenin temel iki yolu bulunur. Bunlardan biri, hakların özgürlükler olarak, yasaların da eylemler üzerindeki kısıtlamalar olarak tanımlanmasına dayanır. Doğal durumda hiçbir yasa bulunmadığından, eylemler üzerinde hiçbir kısıtlama bulunmaz ve dolayısıyla da herkes istediğini yapmakta özgürdür; yani herkesin her şeyi yapma hakkı vardır.

İkinci yol ise, bir amaca ulaşma hakkı olan herkesin bu amaca ulaşma yolları üzerinde de hakkı bulunduğu önermesinden hareket eder. Herkesin kendini koruma hakkı vardır, dolayısıyla da herkesin bu amaca ulaşma yolları üzerinde de hakkı vardır. Doğadaki herhangi bir şey, hayatta kalmak için gerekli olabileceğinden, insanın doğadaki her şey üzerinde hakkı vardır. Bu argümana ait bir önceki cümle apaçık hatalıdır. Ne "herhangi bir şey"den "her şey"e, ne de "olabilecek"ten "olan"a geçiş bunu ortadan kaldıracaktır. İnsana bir kutudan *herhangi* bir topu seçme izni verilmesi, kutudaki *her şeyi* seçebileceği anlamına gelmez. Smith'in

evde olma ihtimali, Smith'in evde olduğu anlamına gelmez. Kanımca bu noktada Hobbes'un temel argümanı yukarıda irdelenen argümandır. Her birey hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğu şeyler konusunda kendisi yargıda bulunuyorsa, o zaman her şeye ihtiyacı olduğu yolundaki yargısına karşı çıkılamaz. Ayrıca bir insan hayatta kalmak için bir şeye ihtiyaç duyabiliyorsa da, hayatta kalmak için söz konusu şeye ihtiyacı olmadığına hükmedebilir.

Doğal Yasa

Çağdaş ideoloji kısmen şöyledir: Ne kadar çok özgürlük varsa, o kadar iyidir. Hobbes'un bu görüşün kökeniyle mücadele etmesi gerekmişti. Amacı tamamen özgür olmanın korkunç bir durum olduğunu göstermekti. Güvenlik, mutluluk ve medeniyetin her türlü refahı özgürlüğün yasalarla kısıtlanmasına dayalıydı.

Yasaları iki çeşide ayırır Hobbes: doğal ve sivil. Sivil yasaların var olması doğal yasalara bağlıdır. Bu doğal yasalar da ebedidir; hükümdar buyruklarını değiştirdikçe sivil yasalar hayat bulur ya da ortadan kalkar. Kimi zaman Hobbes doğal ve sivil yasaları, sırasıyla ilahi ve beşeri yasalarla özdeşleştirir. Bu alternatif adlandırma yorumcular için sorunlara sebep olmuştur. Şayet doğal yasalar ilahi yasalarla özdeşse, o zaman doğal yasalar Tanrı buyrukları olmalıdır. Hobbes'un *Leviathan*'da düşündüğü buymuş gibi görünüyor (ya da ben ve diğer birkaç akademisyenin öne sürdüğü budur), ama önceki iki siyasi çalışmasında savunduğu görüş bu değildir. Önceki iki çalışmasında, doğal yasaların "aklın dayattığı şeyler"den başka bir şey olmadıkları ve Tanrı var olmasa bile mevcut olacakları şeklindeki görüşü benimsemişti Hobbes.[28] *Elements of Law*'da şöyle demişti: "Dolayısıyla akıldan başka doğal yasa mevcut olamaz." Bu görüş Hobbes'un *Leviathan*'da terk edeceği, sofistike olmaktan oldukça uzak bir görüştür: İnsanlar doğal yasanın ne olduğunu aklıyla bulur ama akıl bire bir yasa demek değildir. Hobbes bu ilk görüşünü, Great Tew'da çokça takdir edilen ve tartışılan Grotius'tan almıştır büyük ihtimalle. Kanımca Hobbes'un *Leviathan*'da Grotiusçu görüşten uzaklaşmasının sebebi, yalnızca aklın dayattığı şeyler olarak tasavvur edilen doğal yasaların insan davranışını

kısıtlamak için gereken güce sahip olamayacağını düşünmeye başlamasıdır. Eğer doğal yasalar, aklın dayattığı şeylerden ibaretse insanlar bunlara uymazdı. Bel bağlanacak duygular korku ve umuttur: "İnsanları barışa sevk eden duygular ölüm korkusu, refah içinde yaşamak için gerekli olan şeylere duyulan arzu ve çalışarak bunların elde edileceğine yönelik umuttur."[29] Pek çok akademisyen benim *Leviathan* yorumuma karşı çıkıyor. Onlara göre, Hobbes doğal yasaların ille de Tanrı buyrukları olduğuna gerçekten inanmıyor, ama teistlerin ağzına bal çalmak ve itibar kazanmak için böyle söylüyor.

İlk Doğal Yasa

Leviathan'da sıralanan doğal yasalar esasen *De Cive*'dekilerle aynıdır. Gelgelelim, *De Cive*'deki ilk doğal yasa ile *Leviathan*'da bunun aldığı biçim, yani "Temel Akıl Kuralı" arasında ilginç bir fark vardır. Bu temel kural, ilk doğal yasadan ve doğal haktan meydana gelir. Hobbes'un bu ayrımla muhtemelen yapmak istediği şey, insanlara önlerindeki seçenekleri apaçık göstermekti: savaş ya da barış, yasalar ya da haklar (özgürlükler). Pek çok Parlamenter "Haklar Dilekçesi"nde olduğu gibi, haklara dayalı retoriği kullanmıştı. Bu retorik İngiltere ile İskoçya'yı on yıl boyunca bir iç savaşa sürüklemiş, ardından bir on yıl daha halkın hoş karşılamadığı istikrarsız hükümetlere yol açmıştı.

Her Şey Üzerindeki Haktan Vazgeçmek

Gördüğümüz üzere, doğal durumda herkesin her şey üzerinde hakkı bulunduğundan, çatışma kaçınılmazdır. Bir kişinin kendi yararına kullanmak istediği tüketilebilir her şey, başka bir kişinin söz konusu şeyi kendi yararına kullanma arzusuyla çatışır. Bundan da barışın olabilmesi için insanların her şey üzerindeki hakkından vazgeçmesi gerektiği sonucu çıkar. Bir başka deyişle, özgürlük bittiğinde ufukta barış görünür.

"İnsanlar her şey üzerindeki hakkından vazgeçmelidir" muğlak bir ibaredir. Ya (1) insan bazı haklarından vazgeçer, öyle ki artık her şey

üzerinde hakkı bulunmaz, ya da (2) insan sahip olduğu her haktan vazgeçer, öyle ki artık hiçbir hakka sahip değildir. Hobbes'un kastettiği şey, kanıtlama isteği ve ihtiyacına bağlı olarak bu ikisi arasında gider gelir. (1)'de kastedilen şey kusursuz ölçüde akla yakındır, bu yüzden de Hobbes insanları kendi sisteminin hikmeti konusunda ikna etmek istediğinde buna yatırım yapar. Ama (1) hiçbir zaman mutlakıyete varamaz. Bir uyruk bazı hakları elinde tuttuğu müddetçe, hükümdarın otoritesi sınırlı kalacaktır. Neticede Hobbes mutlakıyetin gerekliliğini kanıtlamak istediğinde, okurun (2)'ye bağlı olduğu izlenimini verir. Hobbes'un *The Elements of Law*'da, (2)'de kastedilen şeyi tercih etmesi akla yakındır, çünkü o yapıtta kralın izlediği politikalara karşı direnmeyi savunmasız bırakmaya çalışmaktadır. Elbette (2) totaliteryenler ve katı disiplin yanlıları haricinde hiç kimsenin kabul etmeyeceği bir şeydir; hatta Hobbes'un kendini korumaya yönelik evrensel arzu ve hakkın siyaset teorisinin temeli olduğu yolundaki temel ilkesiyle de uyumlu değildir. Dolayısıyla (2)'yi kendi amaçları için kullanıyor olsa bile, kimi zaman (2)'nin kastettiği şeyi yadsıyacak şekilde kullanmaktadır: "Dolayısıyla insanın feragat ettiğini ya da devrettiğini hiçbir sözcük ya da başka işaretle anlayamayacağı haklar vardır."[30] Bunun yerine, (2) bir kişinin kendini koruma hakkı haricindeki her haktan vazgeçtiği anlamına gelir. Bu istisna masumane görünebilir ama öyle değildir, çünkü Hobbes'un kendi muhakemesi uyarınca, kişi kendini korumak için neye ihtiyaç duyabileceğinden asla emin olamaz ve bu da kişinin her şey üzerinde hakkı olmasının sebeplerinden biridir. Gelir vergisi olarak ödediğim bin lira şu anda hayatta kalmam için gerekli görünmeyebilir ama gelecekte ne olacağını kim bilebilir? Ertesi yıl hayatta kalmam için tam da bu bin liraya ihtiyacım olabilir. Hobbes'un savunucularının, kişinin yalnızca şu anda hayatta kalması için ihtiyacı olan şeyleri düşünmesi gerektiği yolundaki cevabı hiçbir işe yaramaz, çünkü Hobbes çoğu kez, insan sefaletinin büyük ölçüde halihazırdaki arzuları tatmin edip uzun vadeli düşünmemekten kaynaklandığına işaret eder haklı olarak. Kanımca yukarıda irdelediğim akıl yürütme tarzı Hobbes'un teorisindeki temel bir tutarsızlığı açığa vurmaktadır. Ama bu konu üzerinde çok durmayalım. Benim burada amacım Hobbes'un teorisini yerin dibine batırmak değil, Hobbes'u övmek.

Egoizm ve Özgecilik

Her şeyden öte, Hobbes felsefi bir egoist olarak ünlenmiştir. Bu durum *The Elements of Law*'daki şu ibare türünde ifadelerden kaynaklanır: "Her insanın amacı kendisine bazı faydalar sağlamaktır."[31] Bu ifade çağdaşlarını kızdırdığı kadar şaşırtmıştır da. Rahip Jasper Mayne bir keresinde Hobbes'u bir dilenciye para verirken görmüş ve Hobbes'un hayırseverliğinin teorisiyle çeliştiğini öne sürmüştür:

> [Hobbes] dilenciye acıma ve merhamet dolu gözlerle bakarak, elini cebine atıp 6 pence verdi. Yanında duran bir din adamı [yani Dr. Jasper Mayne] "Eğer bu yaptığın İsa'nın emri olmasaydı gene de yapar mıydın?" diye sordu. "Evet" diye cevap verdi [Hobbes]. "Niçin?" diye sordu öteki. "Çünkü" dedi, "ihtiyar adamın sefil hali içimi acıttı, sadakamla onu biraz rahatlatmam bana da iyi geliyor."

Muhtemel ama makul değil.

Hobbes'un başka yerlerde kendi davranışları ve diğer insanların karakteri hakkında söylediklerini kendi teorisiyle bağdaştırmak daha da zordur. Ekim 1646 tarihini taşıyan bir mektupta, yalnızca arkadaşlarının çıkarına göre hareket edeceğini temin eder Sorbière'e. Burada dile getirilen hiçbir egoizm yoktur. *Leviathan*'ın ithafında da Sidney Godolphin'in sosyalliğinin "doğuştan" geldiğini ve "cömert yaradılışı"nın bir parçası olduğunu söyler.[32]

Egoistik ile egoistik olmayan ifadeler arasındaki çelişkiyi tamamen ortadan kaldırmanın hiçbir yolu yoktur. Ama bu çelişkiyi yumuşatmak için bir şeyler söylenebilir. Öncelikle totolojik egoizm ile bencil egoizm arasında bir ayrım yapılması gerektiği söylenebilir. Totolojik egoizme göre, her eyleme, failin birtakım arzuları sebep olur ve herkes bu arzuyu tatmin etmek için eylemde bulunur. Bu husus ilginç, zararsız ve doğrudur. Örneğin Azize Teresa'nın hayırseverliğinin sebebi başka insanlara yardım etme arzusuydu. Bencil egoizme göreyse, herkes yalnızca kendine yarar sağlamak için eylemde bulunur. Bu öğreti ise ilginç, tehlikeli ve yanlıştır. Zaman zaman, Hobbes birine ya da öbürüne benzeyen şeyler söyler. Çoğunlukla kendi egoizmini nasıl ifade ettiği, esas söylemek istediği şeye bağlıdır. Totolojik egoizm formülasyonu, okurlarını egoizmin doğruluğuna ikna etmeye çalıştığında işe yarar. Nasıl yanlış olabilir ki

bu? Bencil egoizm ise okurlarını mutlakıyetin gerekliliğine ikna etmeye çalıştığında işe yarar. İnsanlar, bencil egoizmin öne sürdüğü kadar benmerkezci varlıklarsa, o zaman en güçlü hükümete sahip olmak ihtiyatlı bir politika gibi görünmektedir.

O halde retorik açısından, Hobbes'un totolojik egoizmi savunması, ardından da mutlakıyeti savunurken bencil egoizmi kanıtladığını iddia etmesi anlamlıdır. Ama Hobbes her zaman bu şekilde ilerlemez. Kimi zaman, doğrudan bencil egoizmle yola çıkar. Bu tür durumlarda, Hobbes'un felsefesi cüretkâr ve tehlikeli bir ton kazanır. Hangi şekilde ilerlerse ilerlesin, "egoizm" konusunda kaçamaklı sözler söylenmesine itiraz etmek mantıklıdır.

Bir Hükümdar ile Uyruklarının Serveti

I. James müsrif bir kraldı. Bir yandan daha fazla para almak için Parlamento'ya yakarıyor, diğer yandan da kendi keyfi için muazzam miktarlarda para harcıyordu. I. Charles müsrif bir kral değildi ama parayı iyi idare edemiyordu; kaldı ki daha iyi bir idareci olsaydı bile, işleri tamamlamak için elinde yeterli kaynak bulunmayacaktı. Bir kral "kendi cebinden yaşamalı", yani kendi servetini kullanarak yaşamalıdır şeklindeki eski İngiliz düsturu artık geçmişte kalmıştı, gelgelelim pek çok insan bunu kabul etmiyordu.

İnsanların Stuartların müsrifliğinden haberdar olması, çeşitli vergilere duydukları nefretin sebebini büyük ölçüde açıklar. Bir ulusun serveti ile kralın ve saray erkânının tasarrufunda tutup harcadığı servet arasında bariz bir fark olduğu hemen herkesin malumudur. Ama Hobbes bu farkı görememişti. *The Elements of Law*'da hükümdarın ve uyrukların servetinin simbiyotik olduğunu öne sürmüştü:

> Haddinden fazla zenginlik ... hükümdara ait olduğu kadar, uyruklarda da bulunmalıdır; ayrıca uyruklara ait olduğu kadar, hükümdarda da bulunmalıdır. Zira hükümdarın zenginliği ve serveti, uyruklarının zenginliği üzerinde kurduğu tahakküm demektir. ... Dolayısıyla, *hükümdarın yararına yöneten bir hükümet ile uyrukların yararına yöneten bir hükümetin farklı olduğu* şeklindeki ayrım ... doğru değildir.[33]

Bu iddia buna inanmaya meyli olmayanları ikna edemezdi. Hobbes saraya sesleniyordu.

Bir hükümdarın kendi "çocuklarını, akrabalarını ve gözdelerini" zenginleştirmek için, uyruklarından para topladığı yolundaki itiraza, Hobbes şu cevabı veriyordu: Bu tür şeyler aristokrasilerde daha çoktu, dolayısıyla harcamalar daha da fazlaydı. Aristokrasi "yirmi hükümdara" bedeldi.[34] Hatta demokrasiler en kötüsüydü, çünkü herkes devletin servetini başka kimseler için çarçur ediyordu. Hobbes buna birilerinin inanacağını umuyordu herhalde.

Hükümdar Olmanın Zorluğu

Bir ulusta, yalnızca hükümdar özgürdür ve bu özgürlük mutlaktır; yalnızca hükümdar otoriteye sahiptir ve bu otorite sınırsızdır; yalnızca hükümdar son kertede mülkiyete sahiptir ve kontrolü altındaki her şeyin sahibidir. Gerçi bu özellikler bir hükümdarın iş tanımını çekici hale getiriyor olsa da Hobbes bir hükümdarın fena halde zor bir konumda bulunduğunu ve uyruklarından hem sempati hem de sınırsız yardım görmeyi hak ettiğini ortaya koyuyordu. Hükümdarın karşısındaki ilk zorluk "diğer insanların, yani uyruklarının işleriyle ilgili olarak devamlı özen gösterip kaygı duyması" gerekiyor oluşuydu. Sanki bunlar yetmezmiş gibi hayatı da devamlı tehlikedeydi. Ulusun başıydı ve "düşman hamlesinin çoğu kez yöneldiği" ana kısım da burasıydı. Geleceği ne kadar da iyi tahmin etmişti Hobbes! Hükümdarın tehlikelere açık olduğunu, çünkü diğer bütün hükümdarlar göz önüne alındığında doğal durumda bulunduğunu da söyleyebilirdi. Hükümdarın özgürlüğü diğer insanlarla ahte dayalı bir ilişkisi olmaması pahasına sağlanıyordu. Hükümdarın aksine uyruklar, diyordu Hobbes *The Elements of Law*'da, "hükümetin düştüğü müşkül durumlar"ın hiç mi hiç cefasını çekmiyordu.[35]

Teolojik Görüşler

Hobbes evvelce *The Elements of Law*'da, Hıristiyanlığın özünün İsa'nın Mesih olduğuna inanmak olduğunu beyan etmişti. 4. Bölüm'de

Hobbes'un Great Tew grubunun canını sıkan meseleyi bu şekilde çözdüğünü görmüştük: *Kitabı Mukaddes*'in çeşitli yorumları göz önüne alındığında, Hıristiyanlığın değişmez ve vazgeçilmez öğretisi addedilebilecek bir şey olabilir mi? Kimileri Hobbes'un cevabına karşı çıkmış olsa bile, bu cevap ekseriyetle saldırgan bir mahiyette değildi. Hobbes *De Cive*'de din konusunda daha da çok şey söylemişti. Dünyevi hükümdarın dinle ilgili meselelerde en büyük söz sahibi olduğunu iddia etmiş, ama muhtemelen hükümdardan bağımsız olacak din uzmanlarının otoritesi için mahal bırakmıştı. İyi Anglikanizmin örneğiydi bu. Üstünlük Yasası uyarınca, hükümdar kilisenin başıydı, ama din adamlarının da itibarlı bir rolü vardı. Dolayısıyla *De Cive* saraydaki din adamları tarafından genel olarak hoş karşılanmıştı.

Cennet bahçesinde Adem ile Havva'ya dair pastoral betimlemelerin ardından sahneye yılanın süzülüvermesi gibi, Hobbes'un *Leviathan*'ı da süzülüp Hıristiyanlığın önünü kesmiş gibi görünüyordu. Hobbes'un en çok itiraz görebilecek dinsel öğretilerinden bazısı dinin ve vahyin doğası, peygamberlerin doğası ve güvenilirliği, mucizelerin doğası ve inanılırlığı, İsa Mesih'in vazifeleri, *Kitabı Mukaddes*'in otoritesi, *Kitabı Mukaddes*'in yazıya dökülmesi, cennetin coğrafyası ve Tanrı'nın krallığı, cehennem ve Katolik Kilisesi'nin arz ettiği tehlikeler gibi konularla ilgiliydi. Şimdi bu konuları sırayla ele alacağız.

Dinin Doğası. *Leviathan*'da din ve gerçek din düzgünce tarif edilmiştir. Din, "zihnin uydurduğu ya da masallardan hareketle hayal edilen görünmez güçlerden duyulan, resmen izin verilen korku"dur. Gerçek din ise, "hayal edilen görünmez güç gerçekten de hayal ettiğimiz gibi olduğunda ... bu güçten duyulan korku"dur.[36] Gelgelelim "batıl inanç" konusunda öne sürdüğü tanım ise tahrik ediciydi: "... masallardan hareketle hayal edilen ... görünmez güçlerden duyulan ... resmen izin verilmeyen korku." Bu tanımdan şu anlam çıkar ki, Hıristiyanlık Eski Roma'da iki yüzyıl boyunca batıl inanç olmuşken, İslam Türkiye'de batıl inanç olmamıştır. Hobbes'un bu pasajının standart yorumuna göre, Hobbes vahyedilmiş dini genel olarak bu pasajla yıkmaya çalışıyordu. Ben bu görüşü anlamsız buluyorum. Nasıl olur da bir tanım, özellikle de kusurlu olduğu bariz olan bir tanım, esaslı bir konumu çürütebilir? Kusurlu bir tanım, tanımlanan şey hakkında değil, yazarının kifayeti

hakkında şüphe doğurur. Kaldı ki Hobbes batıl inancın doğru tanımını biliyordu. *De Cive*'de batıl inancı "doğru akıldan kopulduğunda, görünmez şeylere duyulan korku"[37] diye tanımlamıştı. Kanımca Hobbes *Leviathan*'da alaycı bir tavır takınmıştı. "Batıl inanç"ın gerçek tanımını sunmadığının farkındaydı, ama sözcüğün kullanımını betimlerken retorik bir amaç güdüyordu. İnsanlar bu sözcüğü, sanki konuşan kişinin hemfikir olmadığı herhangi bir dinsel öğreti anlamında kullanıyordu. Hobbes insanların "batıl inanç" sözcüğünü nasıl kullandığına ve bu tür bir kullanımın hem Otuz Yıl Savaşları'nda hem de İngiliz İç Savaşı'nda ne tür yıkımlara yol açtığına tanık olmuştu. Otuz Yıl Savaşları İngiltere'yi pek etkilemediğinden kendini kontrol edebilmişti Hobbes, ama ülkesini yerle bir eden İç Savaş'ta edememişti. İnsanları sözcüğün kullanımları hakkında düşündürmeye çalışıyordu dolaylı olarak.

Leviathan'ın 12. Bölüm'ünde Hobbes, dil gibi, dinin de insanlara özgü bir şey olduğunu öne sürer. İnsan dışındaki hayvanlar tamamen gündelik uğraşlar içindedir. Buna karşılık insanlar sınırsız şekilde geçmişe ve geleceğe uzanan nedensel zincirlerle ilgilenirler. Bu noktada insanın nedensellikle meşguliyeti konusunda göz önüne alınması gereken iki temel unsur vardır. İlk olarak, insanlar geçmişteki olayların, özellikle de kendi hayatlarını ilgilendiren olayların nedenlerini merak eder. Bir olayın niçin daha önce ya da sonra değil de, tam da meydana geldiği anda gerçekleştiğini öğrenmek isterler. İkinci olarak, insanlar her olayın bir nedeni olduğuna inandığından, görünür bir neden bulamadıklarında görünmez nedenler öne sürer ya da uydururlar. İlk unsur insanlarda endişe uyandırır. Başlarına ne geleceği ve bunun ne zaman gerçekleşeceği konusunda kaygılanırlar. Geçmiş her ne kadar yanılmaz olmasa da geleceğin iyi bir göstergesi olduğundan, insanlar gelecekte olacakları kestirmek ve öngörmek için geçmişteki olaylara bakar çoğu zaman. İkinci unsur da ne tür nedensel açıklamalar bulacakları konusunda etkilidir. Bu iki unsurun insan düşüncelerini yönlendirmesine izin verildiğinde, bunlar şaşmaz bir şekilde yanlış dinler ortaya çıkarırlar. İnsanlar olayları açıklamak için en olmadık görünmez nedenler uydurur, sonra da geleceğe dair beklentilerini iyileştirmek için bunlara tanrıymış gibi taparlar. Zihinleri duydukları korkular tarafından karanlığa gömüldüğünden, bu insanlar Tanrı ya da tanrıların "cismani olmayan ruhlar" olduğu gibi çelişkili şeyleri olumlamaya itilir. Buna karşılık, "ebedi ve ezeli, her şeye

gücü yeten tek bir Tanrı"ya inanmanın doğru yolu, kişinin kendi çıkarları ve tutkularından sıyrılması ve neden-sonuç ilkeleri uyarınca akıl yürütmesidir. Her olayın bir nedeni olduğu ve her nedenin de bizatihi bir neden gerektiren bir olay olduğu göz önüne alınırsa, "ilk Hareket Ettirici ... yani her şeyin ilk ve ebedi nedeni diye bir şey var olmalıdır ki insanların da Tanrı diye adlandırdıkları şey budur."[38] Dahası, insanlar bu ilk nedenin doğasının nasıl bir şey olduğunu kestiremediğinden, haklı olarak, Tanrı'nın kavranamaz bir şey olduğu sonucuna varırlar.

İki tür gerçek din vardır: doğal ve vahyedilmiş. Her ne kadar insanların gerçek, doğal dinle uyum içinde bir şeyler keşfetme ve hayata geçirme yetenekleri bulunsa da, gerçekte kendi kaynaklarıyla kalakalan hemen her insan batıl inançlı olup çıkacaktır. Hobbes, bu hususu daha katı bir şekilde ortaya koyan Calvin'in izinden gider:

> Yüz kişi içinde olsa olsa tek bir kişi [gerçek dini] teşvik eden biriyle karşılaşır. ... Nitekim din bütün batıl inançların kaynağıdır, ama doğası itibariyle değil, insanların zihinlerine çöken ve putlar ile gerçek Tanrı'yı ayırt etmelerine mani olan karanlık itibariyle böyledir. ... Bunun sonucu da, dinin yozlaşıp binlerce karmakarışık batıl inanca dönüşmesi ve vicdanların da her yargılama edimini saptırmasıdır.[39]

Hobbes'a göre, doğru dine giden en iyi yol vahiyden geçiyordu. Tek bir doğru vahiy vardı ki o da Musa'dan (ya da İbrahim'den) İsa'ya geçen vahiydi.

Vahyin Doğası. Doğal ve vahyedilmiş dinle ilişkili olarak, Tanrı'nın insanlarla konuşmasına dair iki yol arasında bir ayrım bulunur. İlk olarak, Tanrı insanlarla doğal yoldan, akıl aracılığıyla, yani "Tanrı'nın doğal kelamı" ile konuşur.[40] İnsanlar akıllarını kullanarak, doğal din yasalarını, yani doğa yasalarını çıkarsayabilir. İkinci olarak, Tanrı insanlarla vahyedilmiş dinlerle, ilahi vahiy aracılığıyla konuşur. "Vahiy" tanımlanması zor bir şey değildir. Vahiy, Tanrı'nın bireylere verdiği mesajdır. Esas zor olan şey, vahiy olduğu iddia edilen şeyin sahici olup olmadığını anlamaktır.

Vahiyler dolayımsız olanlar ile dolayımlı olanlar diye ikiye ayrılabilir. Dolayımsız vahiyler Tanrı'nın bazı insanlarla doğrudan konuştuğu vahiylerdir. Musa ve İsa gibi, yalnızca en imtiyazlı peygamberler bu tür bir

tecrübeyi yaşamıştır. Dolayımlı vahiyler ise Tanrı'nın insanlarla birtakım başka insanlar aracılığıyla konuştuğu vahiylerdir. İmtiyazlı peygamberler hariç, herkes dolayımlı vahiylere bel bağlar. *Kitabı Mukaddes*'e inanan herkes dolayımlı vahye bel bağlar, çünkü *Kitabı Mukaddes*'te Tanrı'dan doğrudan vahiy aldığını iddia eden insanların sözleri kaydedilmiştir.

Bir kişi, dolayımlı olduğu iddia edilen her tür vahyi sahici bir vahiy olarak kabul etmemekte özgürdür. Böyle yapmak, hiçbir zaman Tanrı'yı reddetmek anlamına değil, yalnızca peygamber olduğu iddia edilen kişiyi reddetmek anlamına gelir:

> Zira Büyük İskender'in ya da Sezar'ın muzaffer eylemleri hakkında tarihçilerin yazdığı her şeye inanmazsam, tarihçi haricinde, İskender ya da Sezar'ın ruhlarının, yahut başka birinin incinmekte hakkı olacağını sanmıyorum. Şayet Livius Tanrıların bir keresinde bir ineği konuşturduğunu söylüyorsa ve biz de buna inanmıyorsak, burada Tanrı'ya değil, Livius'a güvenmiyoruzdur. O halde şurası açık ki Tanrı'dan gelmiş olsun ya da olmasın, yalnızca insanların ya da yazdıklarının otoritesinden kaynaklanan şeylere inanmak, yalnızca insanlara inanmak demektir.[41]

Peki dolayımsız din hakkında ne söylenebilir? Aslına bakılırsa, Tanrı kendisini insanlara çoğunlukla doğaüstü yollarla, hayallerde ve rüyalarda ifşa etmiştir. Ne var ki buradan yola çıkarak, bir kişinin hayalinde ya da rüyasında Tanrı'yı gördüğü takdirde, aslında Tanrı'nın kendisini söz konusu kişiye bir şeyler vahyettiğini çıkaramayız. Hobbes'un dirayetli bir tarzda belirttiği üzere, "Tanrı rüyada bana göründü" demek, "Tanrı'nın bana göründüğü bir rüya gördüm" demekle aynı şeydir. Açıktır ki ikinci ifade, olsa olsa "Napolyon'un bana göründüğü bir rüya gördüm" ifadesi kadar kanıt değeri taşır. Tanrı'nın bazen uyanık haldeki insanlara göründüğünü iddia eden birine karşı, Hobbes uyuyan insanların da bazen kendilerini uyanık zannettiğini söyleyerek cevap verirdi. Peki şunlardan hangisi daha muhtemeldir: Uyuyan bir insanın Tanrı'nın kendisine göründüğünü zannetmesi mi, yoksa Tanrı'nın gerçekten de söz konusu insana göründüğü mü? Bariz ki ilki. Görünen o ki buradan da hiç kimsenin şu ana dek Tanrı'nın kendisine gerçekten görünüp görünmediğini bilemeyeceği sonucu çıkar. Gelgelelim Hobbes vahyin vuku bulduğunu hiçbir zaman yadsımaz ve şöyle der: "Tanrı'nın insanlarla nasıl konuştuğu, söz konusu insanlara istinaden gayet kolay anlaşılabilir."[42]

Kimi zaman Hobbes, Tanrı'nın Musa'yla belirsiz olsa da emsalsiz bir yolla iletişim kurduğunu, dolayısıyla yukarıda izah edilen şüpheci kaygılara tabi olmadığını iddia eder. Gelgelelim başka yerlerde, göründüğü kadarıyla bu sözünü geri alıp, Tanrı'nın Musa'ya "diğer peygamberlere kıyasla daha açık bir şekilde göründüğünü" söyler. Şurası açık: Musa da dahil hiç kimse Tanrı'nın doğasını görmüş olamaz, çünkü böyle bir şey söylemek, "Tanrı'nın ezeli ve ebediliğini, görünmezliğini ve kavranamazlığını yadsımak" demektir.[43]

Kitabı Mukaddes, Tanrı'nın insanlarla doğrudan kurduğu iletişimi aktarmak için çeşitli ifadeler kullanır ama bunlar düz anlamlarıyla alınamaz. Eğer Tanrı insanlarla gerçek anlamda konuşuyor olsaydı, o zaman ağzı, dişleri ve dili olması gerekirdi. Ayrıca Tanrı insanı kendi suretinde yarattığından, Tanrı'nın insanlarınkine benzer bir bedeni olduğu ve bedenin organlarını da aynı şekilde kullandığı öne sürülebilir. Buna itiraz edilebilir, çünkü "bunların çoğu o kadar yersizdir ki, bunları Tanrı'ya atfetmek dünyadaki en büyük küfür olur."[44] Tanrı'nın görüntüsü ve konuşması ile ilgili sözleri, onurlandırma temelinde yorumlamak doğru olacaktır.

Şu ana dek, vahyin mantığını irdelemekte peygamber kavramını kullandık. Şimdi de peygamberlerin kendisi hakkında bir şeyler söylememiz gerekiyor.

Peygamberler. Hobbes peygamberleri genel olarak küçümseyici bir tarzda ele alır. Peygamberlerin önemini azaltmanın yollarından biri de bu kavramın çok kapsamlı olduğunu, öyle ki peygamberlerin her yerde bulunduğunu ve bunun neticesinde de hiçbir özel önem taşımadıklarını göstermektir. Her başrahip peygamberdi. Tanrı'yı "mezmurlar ve ilahilerde" öven herkes, kadınlar da dahil, peygamberdir. Her sözcü peygamberdir. Hatta Hobbes, tıpkı "tek bir insanın [İsa'nın] kendi ulusu adına öleceği kehanetinde bulunan"[45] başrahip Kayafa gibi, hasmı Bramhall'un da peygamber olduğunu seve seve kabul eder.

Endor cadısı gibi, gelecekle ilgili kehanette bulunan peygamberler çoğunlukla yarı zamanlı peygamberlerdir ve bu tür kâhinlerin peygamber olabilmesi için doğru şeyler söylemesi bile gerekmez. Hobbes dört yüz peygamberle ilgili hikâyeyi anlatmaktan hoşlanır: Bu peygamberler İsrail kralının, düşmanlarına karşı bir savaş kazanacağını tahmin etmişlerdi;

ama tek bir peygamber, Mikaya, o da çekine çekine kralın öldürüleceğini tahmin edebilmişti, ki kral da gerçekten öldürülmüştü. Dolayısıyla peygamberler güvenilmezdir ve bariz ki çoğunluk ilkesi de güvenilir olanı güvenilir olmayandan ayırmak için iyi bir yöntem değildir. Peki bu iyi bir yöntem değilse, iyisi hangisidir? Aslında hiçbir iyi yöntem yoktur. Peygamberlere bel bağlamayı ummak göründüğünden daha da kötüdür. Yanılgıya düşmüş dört yüz peygamber iyi niyetli olabilirse de beceriksizdir. Peygamberler çoğu zaman yalan söyler. Bunu biliyoruz, çünkü bizzat Tanrı söylemektedir bunu: "Yeremya, 14. bölüm, 14. ayete göre, Tanrı der ki peygamberler benim adıma yalan peygamberlik ediyorlar. Onları ne gönderdim, ne onlara buyruk verdim, ne de seslendim. Size uydurma görümlerden, falcılıktan, boş şeylerden, akıllarından geçen hayallerden söz ediyorlar."[46] Akabinde Tanrı peygamberlere itaat etmemeleri konusunda insanları uyarır.

Güvenilir peygamber kavramı geriye dönük bir kavramdır. İnsanlar ancak olay olup bittikten sonra güvenilir peygamberlerin kimler olduğunu anlayabilir ki bu durumda da çok geç kalınmıştır. Nedir ki bunların hiçbiri gerçek ve güvenilir peygamberler diye bir şeyin olduğunu beraberinde getirmez. Aslında Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar, örnek vermek gerekirse, Musa, İshak, İlyas ve Yeremya'nın öyle olduğuna inanır. Buradaki sorun ontolojik değil, epistemolojiktir. Güvenilir peygamberler çoğunlukla kötü olaylar hakkında kehanette bulunur ve dinleyicileri tarafından önemsenmezler; nedir ki insanlar yeryüzünden silinip de geriye acı hatıralardan başka bir şey kalmadığında ünleniverirler. *De Cive*'de şöyle der Hobbes: "İsrailoğullarına, kehanetleri olaylara tekabül eden kişiler haricinde hiç kimseyi gerçek peygamber saymamaları buyrulmuştu. Dolayısıyla muhtemelen Yahudiler, önce katledip sonra peygamber olduğunu, yani Tanrı'nın kelamı olduğunu tahmin ettiği kişilerin yazdıklarına saygı gösteriyordu."[47]

Gerçek bir peygamber ile yalancı bir peygamber arasındaki farkı anlamak imkânsızsa, o zaman insanlar onlar hakkında tamamen agnostik olmak zorunda mıydılar? Hayır. Tıpkı eski kutsal zamanlarda olduğu gibi, bir kişi

doğal aklını kullanmaya, Tanrı'nın doğruyu yanlıştan ayırt etmek için bizlere bahşettiği ilkeleri bütün peygamberlere uygulamaya mecburdur. *Eski Antlaşma*'da yer

> alan bu ilkeler arasından biri, hükümdar peygamber Musa'nın insanlara öğretmiş olduğu münasip öğretidir; diğeri de Tanrı'nın meydana getireceği şeyleri önceden görmeye dair mucizevi güçtür. ... *Yeni Antlaşma*'da ise tek bir emare vardır ki o da İsa Mesih'tir, yani Yahudilerin kralıdır şeklindeki öğretinin *Eski Antlaşma*'da vaat edilmiş olmasıdır.[48]

Bu nasihatte başlıca üç unsur vardır. İlk olarak, gerçekte akıl kehanetten üstündür, çünkü kehaneti akıl yargılar. İkinci olarak, Hobbes Hıristiyanlığın özünün İsa Mesih'tir şeklindeki ikrar olduğunu kabul eder. Üçüncü olarak da Hobbes'un hemen fark edilemeyebileceği için açık açık dile getirdiği şu husus vardır: "Dolayısıyla herkesin, hükümdar peygamberin kim olduğu, yani Tanrı'nın dünya üzerindeki vekilinin kim olduğu ve Tanrı'nın ardından Hıristiyanları yönetme otoritesinin kimde bulunduğu konusunda kafa yorması ve Tanrı'nın öğretilmesini buyurduğu öğretiye Tanrı adına riayet etmesi gerekir." Kısacası başınızdaki hükümdara itaat edin. Zira bunu yapmamak "hem ilahi hem beşeri bütün yasaları ortadan kaldıracak, bütün düzeni, hükümeti ve toplumu şiddet ve iç savaştan müteşekkil ilk kaosa götürecektir."[49]

Mucizeler. Reform ve Karşı-Reform dönemlerinde, Protestanlar mucizelere şüpheyle yaklaşırken, Katolikler mucizeleri belli koşullarda savunuyordu. Katolik Kilisesi, kiliseye bir takım yeni uygulamalar ya da öğretiler dahil etmeye uğraşan ya da kiliseden bağımsız olarak bir otorite uygulamak isteyen insanların mucize iddialarından hoşnut değildi. Bu insanlar her zaman bir tehdit unsuru oluşturuyor ve şaşmaz bir şekilde cezalandırılıyorlardı. Bugün bile, Katolik Kilisesi herhangi bir olayın mucize olduğunu ilan etmeye yanaşmaz; bunu yaptığında da mucize üzerinde her zaman kurumsal bir denetim söz konusudur. Katolik Kilisesi'nin onayladığı ve tamamen kendi kontrolünde tuttuğu en büyük mucize Aşai Rabbani ayiniydi. Katolik Kilisesi'ne göre, sıradan ekmek ve şarap, ayin sırasında takdis edildiğinde bir mucize gerçekleşir; rahibin aracılığıyla, bunlar İsa'nın bedeni ve kanına dönüşür. Rahipler görevleri itibariyle kiliseye bağlı olduğundan, mucizelerin, en azından en büyük mucizelerin icra edilmesi, kilisenin yetki alanına aittir. Hiçbir birey ya da hiçbir seküler otorite, günahları bağışlama gücü bile bir yana, bu güçle yarışamaz. Demek ki Katolik Kilisesi'nin iddialarını yadsımak ya

da bunların bir şekilde altını oymak Protestan reformcular ile seküler liderlerin yararınaydı.

Bunu yapmanın bir yolu mucizelerin yüzyıllar önce ortadan kalktığını öne sürmekti. Martin Luther ile John Calvin bunu kendilerine özgü yollarla yapmış ve ikisi de ekmek ve şarabın İsa'nın bedeni ve kanına dönüştüğü şeklindeki Katolik teoriyi yadsımıştı. Son havarinin ölmesiyle beraber vahyin de son bulduğu yolundaki görüş iyice yerleşmişti ve bu görüşü, son havarinin ölmesiyle beraber mucizelerin de son bulduğu şeklinde genişletmek doğal karşılanıyordu. Peki vahiy son bulduğunda, İsa'nın iyileştirici eylemleri bir yana, mucizeleri yaşamaya devam etmenin ne anlamı olabilirdi? Haliyle Thomas Browne ve diğer Protestanlarla beraber Hobbes da mucizelerin artık hiç gerçekleşmediğini, ya da çok nadiren gerçekleştiğini savunuyordu. 1668'de Hobbes, iddialara göre, sekiz ayı aşkın bir süredir ağzına tek lokma koymamış bir kadınla ilgili bir vakayı incelemişti. Vakayı olgusal olarak betimlemiş ve kesin bir fikir beyan etmekten kaçınmıştı: "Dolayısıyla vaka hakkında herhangi bir yargıda bulunamam. Bu tür bir olayın mucize olup olmadığını incelemek (bana kalırsa) Kilise'ye düşer."[50]

Bir olayın mucize olup olmadığına karar vermek dinsel otoritelere düşer. Ama bir tanım sunmak ve mucizelerin bilimsel dünya görüşüne nasıl uydurulabileceğini izah etmek ise felsefecilere düşer. Hobbes mucizeyi, "Tanrı'nın, seçilmiş olan insanlar yararına, genellikle bu insanların kurtuluşu adına bir peygamberin görevini ifşa etmek için gerçekleştirdiği hayranlık uyandırıcı bir olay"[51] olarak tanımlar. Bir olay ancak görülmedik bir şeyse ya da nadiren vuku buluyor ve insanlar da bu olaya ne tür doğal olayların neden olduğunu tasavvur edemiyorsa hayranlık uyandırır. Hıristiyan ayinlerinde ekmek ve şarabın takdis edilmesi sık sık vuku bulduğundan, bunların mucize içermesi söz konusu olamaz. Bu yüzden de emsalsiz olayların mucize sayılamayacağı ortadadır. Ters takla atan ilk jimnastikçi mucizevi bir şey yapmış değildir, çünkü burada söz konusu olan doğal nedenleri görmek kolaydır. Hobbes'un düşüncesi yalnızca Tanrı'nın mucizeler gerçekleştirdiği yönündedir. Tanrı'nın amacı insanların kibrini kontrol altında tutmaktır. İnsanlar Tanrı'nın mucizelerine aracılık edebilir, ama bu mucizelerin gerçekleştiricisi değildirler. Kimi zaman Hobbes dil sürçmesi dolayısıyla Firavun'un rahibinin mucizeler gerçekleştirdiğini söylese de bu dil sürçmesi önem taşımaz. Kutsal

kitaptaki dil, çoğu kez mucizeleri rahiplerin gerçekleştirdiği izlenimini verir; gündelik konuşmalarda "*Y*'yi *X* yapmış gibi görünüyor" cümlesini "*Y*'yi *X* yaptı" şeklinde kısaltmak normal bir şeydir.

Hobbes'a göre mucizeler ne herkes içindir ne de birer sihirbazlık numarasıdır. Mucizeler yalnızca seçilmiş olan insanlar içindir ve ilahi bir amacı vardır. Bu amaç da çoğunlukla belli bir insanın gerçek bir peygamber olduğu konusunda insanlara kanıt sunmaktır.[52] Bazen de bir mucizenin hiçbir amacı yoktur: Örneğin ilk gökkuşağı dünyanın bir daha hiçbir zaman sel altında kalmayacağının bir göstergesiydi.

Yalnızca bu ilk gökkuşağı mucizeydi.[53] Sonrakiler gerekli özgünlükten yoksundu. İlk gökkuşağı örneği birkaç sebeple önemlidir. İlk olarak, mucize kavramının bilimsel bir dünya görüşüne nasıl dahil edilebileceğini gösterir. Nuh dönemindeki gökkuşağı mucizeviydi, çünkü o dönemde hiç kimse bu gökkuşağına hangi doğal fenomenlerin neden olduğunu tasavvur edemezdi. Ama bu durum, gökkuşağının doğal nedenleri olmadığı anlamına gelmiyordu. Aslında Hobbes bu örneği kullandığında, gökkuşağının nedenini açıklayan fiziksel yasalar daha yeni keşfedilmişti. Kutsal kitapları yorumlayan pek çok çağdaş araştırmacı, kutsal kitaplardaki tuhaf olayları hâlâ mucizevi addetmekle beraber, bunlara doğal açıklamalar sunmaya girişmiştir: Kızıl Deniz'deki kuru bölgeye, olağandışı kuvvette kuru bir rüzgâr sebep olmuştu; ekmek somunları ve balıkların bolluğunun sebebi, insanların kıyafetlerine sakladıkları yiyeceklerdi, vs. Bir mucize için gerekli olan şey, mucizenin doğal bir açıklaması bulunmaması değil, ona tanık olanların elinde böyle bir açıklama bulunmamasıydı.

Mucizeye tanıklık etmek, cahilliği kabul etmek demekti. Kişi dünya hakkında ne kadar çok şey bilirse, bir şeyi mucize olarak yorumlamaya da o kadar az meylediyordu: "Dolayısıyla ancak cahil ve batıl inançlı insanlar, doğadan (ki Tanrı'nın dolaysız değil olağan bir yaratısıdır) yola çıkarak iş görmeyi bilen başka insanların hiç mi hiç hayret etmediği olayları büyük mucizeler haline getirir."[54] Hobbes insanların kibri telakki ettiği şeyden faydalanıyordu: Eğer nihayetinde iş kendi bilgisizliklerini ilan etmeye varacaksa, çok az insan bir mucize gördüğünü beyan etmeye yanaşırdı.

Pek çok teolojik kavramı ele alırken yaptığı gibi, Hobbes burada da aynı anda iki şeyi yapmaya uğraşıyordu. Vahiylerin, gerçek peygamberlerin ve mucizelerin var olması din için önem taşıyordu ve Hobbes'a

göre bunlar vardı. Ama siyasal ve dinsel istikrar açısından, yeni vahiy, peygamber ve mucize olduğu iddia edilen şeylerin ortaya çıkıp işleri karıştırmaması önem taşıyordu. Hobbes iki hususu bir araya getiriyordu. Hobbes'un samimiyetsiz olduğundan şüphelenilebilir. Ama ona karşı hakkaniyetsiz olmaktan da kötüdür bu; akla sığmayan bir şeydir. Din konusuyla uğraşan ciddi bir felsefecinin bir amacı da bilim ile dini uzlaştırmaktır. Hobbes'un davranışının en basit açıklaması, tam da kendisinin söylediği gibi, yapmak istediği şeyin bilim ile dini uzlaştırmak olmasıdır. Bunda başarısız olmuştu, gerçi bunu başarmış olan hiç kimse tanımıyorum ben. Bütün çabaları boşa çıkaran bir tasarı bu.

İsa Mesih'in Görevleri. Ortaçağ teologları İsa'nın üç görevi olduğunu kabul ediyordu. Aquina'lı Thomas bunları yasa koyucu, kral ve rahip diye sıralar. Calvin ise üçlü ayrımı önemli bir teolojik temaya dönüştürmüş, İsa'nın görevlerini rahip, peygamber ve kral diye sıralamıştır. Calvin'in izinden giden Hobbes da üç görevi teolojik bir temaya dönüştürmüştür, ama onunki farklıdır: kurtarıcı; papaz, vaiz ya da öğretmen; ve kral. Kurtarıcı olarak İsa günahlarının tutsağı olmuş insanları adeta "fidye karşılığında serbest bırakmıştır". Hobbes kefarete dair fidye teorisi terminolojisini benimsemekle üç şey yapıyordu. İlk olarak, Katolik Kilisesi'nin "tazmin" teorisini yadsımış oluyordu; bu teoriye göre insanların Tanrı'ya borçlu oldukları bir borcu ödemesi gerekiyordu. Bu teori Hobbes'a itici geliyordu, çünkü günahın alınıp satılabilen, yani Hobbes'un tabiriyle "satılabilir" bir şey olduğunu ima ediyordu.[55] Aslında, bu teoride insanların günahı borç olarak aldığı ve ilahi dükkân sahibinin inayetine tekrar mazhar olmak için bu borcun karşılığını ödemeleri gerektiği savunuluyordu. İkinci olarak, önceki fidye teorilerinin aksine Hobbes'ta, Şeytan fidyenin ödeneceği kişi değildir. Bu tür teoriler Maniciydi ve Hobbes katı bir Manicilik düşmanıydı. Yalnızca Tanrı fidye istiyordu. Üçüncü olarak, kefaret, Tanrı'nın adaletine de yer bırakan Katolik görüşün aksine, tamamen Tanrı'nın merhametine atfediliyordu. Standart Katolik görüşe göre, İsa insanların günahı için makul bir bedel ödediğinde, adalet Tanrı'yı insanların cennete girmesine izin vermeye mecbur etmişti.

İsa kurtarıcı olduğundan, dünyadayken kral olması mümkün değildi. Dünyaya tekrar geldiğinde kral olacak ve ebediyen hüküm sürecekti. (Bu husus aşağıda daha etraflıca açıklanacaktır.) Peki İsa henüz kral değilse

ve dünyadayken de kral olmamışsa, kurtarıcı olmak dışında, dünyadaki mevkii neydi? Hobbes'a göre, İsa öğretmen olması itibariyle papazdı ve öğrettiği şey de hükümdarlara itaat etmekti: "İsa bütün insanlara ... Musa'nın tahtında oturanlara itaat etmeyi öğretmişti: İnsanların Sezar'a haraç ödemelerine cevaz vermiş ve yargıçlık görevini üstlenmeyi reddetmişti. O halde, onun sözleri ya da eylemleri isyana teşvik edici ya da o zamanki sivil hükümeti yıkmaya yönelik nasıl olabilir ki?"[56] Bu sözlerde ima edilen retorik bir soru vardır: İsa pagan bir hükümeti bile yıkmaya çalışmamışken, niçin Hıristiyan vatandaşlar Hıristiyan bir hükümeti yıkmanın kendileri için iyi olduğu kanısındadır?

Kitabı Mukaddes'in *Otoritesi.* Hobbes'un dinle ilgili çeşitli meseleleri çözüme kavuşturmak için *Kitabı Mukaddes*'e başvurması şu soruyu gündeme getirir: "*Kitabı Mukaddes*'in Tanrı'nın sesiymiş gibi itibar görmeyi hak ettiğini nasıl bilebiliyoruz?" Bu soruyu başka şekilde soracak olursak, "*Kitabı Mukaddes*'in Tanrı kelamı olduğunu nasıl bilebiliyoruz?" Hobbes'un *The Elements of Law*'da buna cevabı, sorunun iki biçiminin de yanlış bir varsayım üzerine kurulduğudur. Kesinlikle bir bilgi meselesi değildir bu. İman meselesidir.[57] Şayet iman meselesi olmasaydı, o zaman *Kitabı Mukaddes*, insanlar cennete gittiğinde imanın sona ereceğini söylediğinde yanılıyor olurdu.

Leviathan'da Hobbes'un, bilgi ve *Kitabı Mukaddes*'le ilgili bu iki sorunun yerindeliğine yönelik saldırısı daha da belirgin hale gelir. Yalnızca Tanrı'nın doğrudan *Kitabı Mukaddes*'in bir bölümünü vahyettiği kişi, Tanrı'nın *Kitabı Mukaddes*'in yazarı olduğunu bilebilir. Böyle bir vahyi olan hiç kimse olmadığından, bu sorular konuyla alakasızdır. Bilgi değil, iman meselesidir bu. Ama burada bile bir karışıklık söz konusu. İnsanlara, niçin inandıklarını sormak inançlarının nedenlerini sormak demektir. Herkesin inancının tek bir nedeni olacağını beklemek de saçmadır. Bir insan, papaz ya da ebeveynleri inanmasını söylediği için inanır, başka bir insan ayinler güzel olduğu için, başka biri öğreti teskin edici olduğu için, başka biri de akla yakın bulduğu için inanır.

Hobbes'a göre esas mesele, *Kitabı Mukaddes*'in yasa olmasını sağlayan otoritedir. *Kitabı Mukaddes*'in doğal yasalarla özdeş olan kısımları otoritesini Tanrı'dan alır.[58] Geriye kalan kısımlar da otoritesini, otoriteye sahip yegâne diğer varlıktan, yani seküler hükümdardan alır. Nasıl

bir ulus birliğini hükümdarın şahsıyla kazanıyorsa, kilise de öyle kazanır. İngiltere gibi Hıristiyan bir ulus, seküler ve dinsel başların aynı olduğu bir ulustur. Şayet kilise tek bir şahısta toplanmamış olsaydı, hiçbir otoriteye sahip olamazdı, çünkü insan otoritesi insanlar tarafından verilir ve yaratılır. Otorite olmadan da kilise ne buyruk verebilir ne de eylemde bulunabilir. Bu noktaya kadar Hobbes'un öğretisi, Üstünlük Yasası'nda ortaya konduğu üzere, geleneksel İngiliz öğretisidir.

Hobbes akabinde, "evrensel kilise"nin var olduğunu yadsıdığı zaman, önemli bir saldırı konumuna geçmiş olacaktı, çünkü "Katolik kilisesi" fikri yaklaşık bin beş yüz yıl boyunca bir hakikat olarak kabul edilmişti. Ama bu noktada bile, ne kastettiğine dair Hobbes'un sunduğu açıklamalar çoğu İngilizi kendi safında tutardı. Hıristiyan kiliseler ulusal kiliselerdi. Bu görüş çeşitli Protestan ulusların, zaman zaman Fransa krallarının ve (Roma'ya karşı mücadelesi sırasında) Venedik şehrinin benimsediği görüştü.

Hobbes seküler hükümdarın rahip olduğunu ilan ettiğinde önemli ölçüde destek yitirmişti. *Leviathan*'da ortaya atılan yeni bir fikirdi bu. Halbuki önceki yapıtları *The Elements of Law* ve *De Cive*'de Hobbes, Anglikan Kilisesi'nin piskoposlarını tatmin etme konusunda, din adamlarına hükümdar karşısında yeteri kadar bağımsızlık tanımıştı. Bu yapıtlarda Hobbes, *Kitabı Mukaddes*'in imana dayalı olması ve imanın da güven duymaya tekabül etmesi dolayısıyla, Hıristiyanların "Kadiri Mutlak'ın bizzat yaptığı mucizevi işleri görmüş olanların zamanından bu yana birbiri ardına gelen, Tanrı kilisesinin kutsal insanları"na güvenmeleri gerektiğini öne sürüyordu. Dahası, Hıristiyanlığın temel noktasını, yani "Mesih İsa'nın bedenen var olduğunu"[59] yadsımadıkları müddetçe, *Kitabı Mukaddes*'in doğru yorumu konusunda ortaya çıkabilecek tartışmaları çözüme kavuşturacak uygun merci de gene bu insanlardı. Bu görüş karşısında her piskopos şükranlarını sunardı.

Bütün bunlardaki ilahi unsur konusunda herhangi bir şüphe bırakmamak amacıyla Hobbes şunu ekliyordu:

> Bu durum ne Tanrı'nın imanın yaratıcısı ve etkili nedeni olmadığı ne de imanın insanda Tanrı'nın ruhu olmadan oluştuğu anlamına gelir; zira kabul edip inandığımız söz konusu bütün iyi fikirler, dinlemek aracılığıyla, dinlemek de öğrenme aracılığıyla –ki ikisi de doğal şeylerdir– kazanılsa bile, gene de Tanrı'nın işidir. Zira doğadaki bütün olaylar O'na aittir ve Tanrı'nın Ruhu'na atfedilir.[60]

Hobbes *De Cive*'de dinsel önderlerde özel bir kifayet olduğunu kabul ediyordu:

> Ama insanın kapasitesini aşan, imanla, yani Tanrı'yla ilgili meselelerde karar vermek için, (en azından gerekli hususlarda aldanmayalım diye) el basma* aracılığıyla İsa'nın kendisinin kaynaklık edeceği ilahi bir lütfa ihtiyacımız vardır. Zira sonunda ebedi kurtuluşa ulaşmaya çabalarken, doğaüstü bir öğretiye mecbur kalırız ve bunu kavramamız mümkün değildir; kaldı ki gerekli hususlarda aldatılabilecek kadar cahil *bırakılmak eşitlik açısından menfur bir şeydir. Kurtarıcı Mesihimiz (kurtuluş için gerekli şeyler konusunda) bu yanılmazlığı, havarilerine, yani havarileri ve onlardan sonra da el basmayla takdis edilecek olan papazlara mahşer gününe dek vaat etmiştir.* Dolayısıyla şehirde hükümdarlık gücünü elinde bulunduran kişi, bir Hıristiyan olarak, imanın gizemleri konusunda herhangi bir mesele ortaya çıktığında, yasal olarak görevlendirilmiş din adamları aracılığıyla *Kitabı Mukaddes*'i yorumlamak zorundadır.[61]

Peki Hobbes *Leviathan*'da niçin görüşünü değiştirmiş ve din adamlarının özel kifayetini ve kısmi bağımsızlığını yadsımıştı? Bana kalırsa, bunun büyük oranda sebebi Hobbes'un bu durumun doğruluğuna inanmaya başlamasından ibarettir. Kimilerine göreyse, bunun sebebi büyük oranda, Oliver Cromwell ile Artık Parlamento'yu uzlaştırmaya çalışmasıydı. Bu açıklama doğru olduğu ölçüde, Hobbes'un, kendi öğretisini gücü sınırlanmış bir devlette ayakta kalmış ulusal kilise gerçeğine uydurduğunu ortaya koymaktadır. Kilise, Westminster Topluluğu'nun şaşkınlık içinde öğrendiği üzere, o ana dek krala olduğu gibi, Parlamento'ya tabi olmuştu. Topluluk günah çıkarma ayininin bir ortodoks standardı olmasını önerdiğinde, Parlamento onlara ilgileri dolayısıyla teşekkür etmiş ve kendi işleriyle meşgul olmalarını söylemişti. Bir başka deyişle, Hobbes'un görüşü, beşinci kol faaliyeti sürdüren bir ateiste ait yeni bir öğreti değil, statükonun ideolojik bir savunusuydu.

Kamusal otoritenin dinsel otoriteden ibaret olması gerektiği düşüncesinin alternatifi, Tanrı vahyini temel alan özel bir otoritenin var olabileceğini düşünmektir. Ne var ki Hobbes'a göre, bu görüş saçmadır, çünkü insanlar "kibir ya da cehaletten dolayı, kendi rüyalarının ve abartılı fantezi ve çılgınlıklarının, Tanrı'nın ruhuna tanıklık ettiğini zanneder, ya

---

* Elle takdis etme, Hıristiyanlıkta çeşitli ayinlerde Kutsal Ruh'u çağırmanın sembolik yöntemi olarak uygulanır-ç.n.

da hırstan dolayı, kendi vicdanlarına aykırı olan ilahi tanıklıklara dair iddialarda bulunur."[62] Hususi vahiy iddiasını normatif olarak kabul etmek anarşiye yol açar.

Kitabı Mukaddes'in *Yazıya Dökülmesi.* Hobbes, Musa'nın *Tora*'nın [*Eski Antlaşma*'nın ilk beş kitabı, *Tevrat*] çoğu kısmının yazarı olmadığını kâğıt üzerinde öne süren ilk kişiydi. Hobbes'un argümanı metin içi eleştiriye dair öncüllere dayanıyordu; yani kutsal kitaptaki özelliklerin bizatihi *Tora*'nın büyük kısmının Musa'nın ölümünden çok sonra yazıldığını göstermesi mümkün olmuştu. Örneğin Musa, Yasa'nın Tekrarı'nın [bkz. Sözlükçe] son bölümünü yazmış olamazdı, çünkü bu bölüm Musa'nın ölümünü ve gömülmesini içeriyordu. Biri çıkıp da Musa'nın ölümünün detaylarının Tanrı tarafından Musa'ya ölmeden önce vahyedilmiş olabileceğini söyleyip itiraz edecek olsa, Hobbes da şayet durum böyleyse, o zaman kutsal kitabın Musa yüz yirmi yaşına geldiğinde "ölecekti" ve İsrail'de Musa gibi bir peygamber ortaya "çıkmayacaktı" şeklinde okunması gerektiğini söyleyerek cevap verirdi. Aslında kutsal kitaptaki metinlerde hem geçmiş zaman kipi hem de "bugüne dek" ve "o günden bu yana hiçbir zaman" tarzında, yazarın ancak Musa'nın ölümünden çok sonra yazmış olmasına uygun düşen ibareler kullanılmıştır: "Musa Moav topraklarındaki vadiye gömülmüştü ... ama gömüldüğü yeri bugüne dek hiç kimse öğrenememiştir. Musa öldüğünde yüz yirmi yaşındaydı. ... İsrail'de o günden bu yana hiçbir zaman Musa gibi bir peygamber ortaya çıkmamıştır" (Yasa'nın Tekrarı 34:5-7, 10). Hobbes'un hassas metinsel analizine başka bir örnek de Yaratılış 12:6 ile ilgilidir. Bu metinde şöyle yazar: "İbrahim, bu topraklardan geçerek Şekem bölgesine vardı ... ve Kenanlılar o zamanlar bu topraklarda yaşıyordu." "O zamanlar" ibaresinin kullanılması bu pasajın, Kenanlıların artık söz konusu topraklarda bulunmadığı bir sırada yazıldığını gösterir. Bu da Musa'nın ölümünden sonraki bir zamana denk geliyor olmalıdır.

Yazarın Musa'dan başka biri olduğuna işaret eden başka hususlar da vardır. Metinde Musa'dan üçüncü şahıs zamiriyle bahsedilir; burada Musa, bir Tanrı kulunun kendi kendine uygulayamayacağı uygunsuz tabirlerle betimlenir (örneğin, "Rab'bin ona gönderdiği bütün işaretler ve mucizeler sayesinde emsalsizdi") ve metnin Çölde Sayım 21:14-15'te [bkz. Sözlükçe] zikredilmesi haricinde bilinmeyen kayıp "Rab'bin Savaşları Kitabı" gibi, diğer yazılı kaynaklara dayandığı belirtilir.

Hobbes *Tora*'nın hiçbir kısmını Musa'nın yazmadığını iddia etmiyordu. Bilakis, *Kitabı Mukaddes*'in Musa'nın yazdığını söylediği kısmını, yani Yasa'nın Tekrarı 11-26 kısmını onun yazdığını iddia ediyordu.

Sonrasında Hobbes Yaratılış'ın analizinde kullanılanlara benzer hususları kullanarak, Yeşu, Hâkimler, Samuel, Krallar, Tarihler ve diğer kitapların da bunlarda betimlenen olaylardan çok sonra yazıldığını göstermeye girişmişti. Kanıt olarak Apokrif İncilleri kullanan Hobbes, *Eski Antlaşma*'nın nihai biçimini, Babil Sürgünü'nden sonra Ezra'nın verdiğine hükmetmişti [bkz. Sözlükçe].

Hobbes'un Yeni Antlaşma'nın yazıya dökülmesine dair düşünceleri *Eski Antlaşma* hakkındakilerle taban tabana zıttır. Hobbes'a göre, *Yeni Antlaşma*'nın yazarları "İsa'nın göğe yükselişinin üzerinden bir nesil geçmeden yaşamış ve Aziz Pavlus ve Aziz Lukas haricinde Kurtarıcımızı bizzat görmüş ya da onun müridi olmuştur; sonuç olarak, onlar tarafından yazılan her şey Havariler'in yaşadığı dönem kadar eskidir."[63]

Hobbes'un *Kitabı Mukaddes* hakkındaki içgörüleri kusursuzdu. Ne var ki on yedinci yüzyıldaki çoğu insan için, Hobbes'un argümanlarını takdir etmek güçtü. Alexander Ross, Hobbes'un "o zamanlar" ibaresinin kullanımı hakkında esas kastettiği şeyi hiç mi hiç anlamamış ve haklı ama alakasız olarak, Kenanlıların Musa hayattayken Kenan Diyarı'nda yaşadığını söylemişti. Charles Wolseley kötü bir akıl yürütmede bulunmamış ama Hobbes'un "Rab'bin Savaşları Kitabı" hakkında söylemek istediği esas şeyi itibardan düşürmek amacıyla kendi temelsiz çıkarımından medet ummuştu. Wolseley'in iddiasına göre, Musa gelecekte yazılan bu kitaplara dair kehanette bulunuyordu ve her halükârda "kitaplar" ille de kitap olmak zorunda değildi, herhangi bir sözel anlatı da olabilirdi.[64]

Hobbes'un keşifleri muazzam ölçüde direnmeyle karşılaşmışsa da, Spinoza ve Richard Simon gibi, kutsal kitap eleştirisi yüzünden zulüm görmüş diğer büyük on yedinci yüzyıl düşünürleri Hobbes'un keşiflerini detaylandırıp kapsamını genişletmişti. Hobbes'un vardığı sonuçların kutsal kitap araştırmacıları arasında yaygın kabul görmesi iki buçuk asırdan fazla bir zaman almıştır, gerçi bugün bunlar herkesçe kabul edilmektedir. Kendi yaşadığı çağda ise, Hobbes bu alandaki çalışmalarından dolayı kötülenmişti, tıpkı çoğu gerçek peygamberin, söylediği popüler olmayan hakikatten dolayı kötülenmiş olması gibi.

Cennet ve Tanrı'nın Krallığı. On yedinci yüzyılda cennetle ilgili standart görüş, cennetin uzayda bir yerlerde olduğu yönündeydi. Günümüzde pek çok insan hâlâ bu görüşü savunmakla beraber, artık çoğu teolog cennetin dünya üzerinde olacağı kanısındadır. Bunlar teolojik olarak Hobbes'un soyundan gelmektedir. Hobbes Tanrı'nın "Siyon Dağı'nda" hüküm süreceğine işaret etmiştir; Yuhanna Yeni Kudüs'ün cennetten ineceğini görmüştür; İsa dünyaya hükmetmek için geri dönecektir. Ayrıca *Kitabı Mukaddes*'te hiçbir zaman şu söylenmemektedir: "İnsanların dirildikten sonra ebediyen yaşayacağı yer cennettir; cennet, dünyadan en uzak bölgeler anlamına gelir."[65] "Tanrı'nın krallığı yeryüzünde olacaktır" kanıtının yeniliğini fark eden Hobbes, bunu yalnızca mütalaaya sunduğunu söyler:

> Bu konuda ya da dinle ilgili başka bir paradoksa dair bir şey iddia etmiyorum; yalnızca otoriteyle ilgili güce dair tartışmalara son vermekle ilgileniyorum ... ki bu otorite her tür öğretinin onaylanması ya da reddedilmesini sağlar ve bu otoritenin, hem sözlü hem yazılı buyruklarına (bireylerin fikirleri ne olursa olsun) yasalarca korunmak isteyen herkes uymak zorundadır.[66]

Cennet yeryüzünde olacağına göre, cennetin, yani *Yeni Antlaşma*'daki tabiriyle, "Tanrı'nın Krallığı"nın gerçek bir krallık olduğunu görmek kolay olacaktır. "Tanrı'nın Krallığı" ibaresi başka kullanımları itibariyle dünyadaki krallıklara göndermede bulunur. Dolayısıyla Tanrı'nın hem doğal hem de mesihvari krallıkları vardır. Tanrı'nın her şeye kadir olması sayesinde doğal krallığı olan bütün dünyaya ek olarak, belli insanlara verdiği buyruklar aracılığıyla yaratılmış olan iki doğal krallığı daha vardı. Bunlardan ilki Adem ve Havva ile ilgiliydi. Tanrı, iyilik ve kötülüğe dair bilgi ağacının meyvesini yememelerini doğrudan emretmişti onlara. Bu emre uymayarak, iyilik ve kötülük hakkında, Tanrı'dan bağımsız olarak kendi yargılarını oluşturmaya karar vermişlerdi. Aslında Hobbes, Adem ile Havva'nın varoluşlarının en başından beri, iyilik ve kötülüğü yargılama güçlerinin bulunması gerektiğini, aksi takdirde günah işleyemeyeceklerini açıklamıştı. Dolayısıyla gözlerinin açılmasının başka bir anlamı olmalıydı. Hobbes'un yorumu, yani onların en yüce otorite Tanrı'nın yasalarına göre değil de kendi bilgileri ışığında yargıda bulunmayı tercih etmesi, Hobbes'un felsefesine bütünlük kazandırırken, *Kitabı Mukad-*

des'teki bu hikâyeyle anlam kazanır.[67] Tanrı'nın kurduğu yeni krallık İbrahim ve soyundan gelenlerle yapılan bir ahdi içeriyordu: "'Eski Ahit' ya da 'Antlaşma' denen şeydir bu."[68] Ne yazık ki Hobbes'un ahitle ilgili betimlemeleri, hükümdar-yapıcı ahitler hakkındaki genel teorisiyle uyuşmaz. Çünkü Tanrı, İbrahim ve soyundan gelenlerin hükümdarı haline geldiğinden, ahdin taraflarından biri olmamalıdır; ama Hobbes ahdin "Tanrı ile İbrahim arasındaki bir sözleşmeyi içerdiğini" söyler.[69] Ne yazık ki Hobbes yirminci yüzyıl kutsal kitap eleştirilerinden faydalanamazdı, zira bunu yapabilseydi, Tanrı'nın İbrahim için ahdin maddelerini belirlediğini ve böylece kendisini İbrahim'e yükümlü kılmadan ve bunun sonucunda da İbrahim'e hiçbir hak devretmeden İbrahim için neler yapacağını ilan ettiğini açıklamak üzere süzerenlik ahdi kavramını kullanabilirdi. Bu da Hobbes'un hükümdar-yapıcı ahitlere dair anlayışı bakımından, Tanrı'nın ahdin taraflarından biri olmamasına tekabül ediyordu.

Tanrı İsrailoğullarının hükümdarı olduğundan, İsrail aslında bir teokrasiydi. Musa da, onun ardından gelen başrahipler de hükümdar değil, daha ziyade Tanrı'nın vekilleri ya da temsilcileriydi. Nihayetinde İsrailoğulları Tanrı'ya isyan etmiş ve "ulus gibi" olmak istediklerinden Şaul'ü kral yapmışlardı. Nitekim Tanrı artık herhangi bir halkın kralı değildi ve İsa dünyaya tekrar gelinceye kadar da kral olmayacaktı. Hobbes bütün bunları *Kutsal Kitap*'tan uygun alıntılarla kanıtlamaktadır.

Kısacası Hobbes insanlık tarihini dört aşamaya ayırır: (1) Adem'den İbrahim'e kadar, Tanrı herhangi bir halkın kralı değildi. (Tanrı'nın Adem üzerinde özel bir hükümdarlık kurduğu kısa dönem hesaba katılmaz.) (2) İbrahim'den Şaul'e kadar, Tanrı İsrailoğullarının kralıydı. (3) Şaul'den söz konusu çağın sonuna kadar, Tanrı herhangi bir halkın kralı değildir. (4) İsa dünyaya tekrar geldiğinde, seçilmiş insanların kralı olacaktır. Bu ayrım, kutsal kitapta anlatılanlara sadık kalan net bir şema olup Hobbes'un siyasi görüşlerine de uygundur. Hobbes önemli iki dinsel-siyasi noktayı bir araya getirebilmiştir: İsa'nın krallığını olumlar ve bu krallığı mevcut siyasi olaylar açısından alakasız kılar. İsa dünyaya dönünceye kadar, meşru olan yegâne hükümdarlar uyruklarca oluşturulmuş olanlardır ve aynı zamanda bunlar nihai dinsel otoriteye de sahiptir. İsa'nın artık kral olamayacağı açıktır; aksi takdirde "senin krallığın geliyor" diye dua etmek ya da onun "krallığı yakındır" demek hiçbir anlam taşımayacaktır.[70]

Cehennem. Tıpkı cennet gibi, cehennem de dünya üzerinde olacaktır. *Kitabı Mukaddes* konusunda her zamanki itinalı tarzıyla Hobbes cehennem ve cezaların çekileceği yer hakkındaki sözleri inceler. Kimi zaman *Kitabı Mukaddes*'te kötülerin suyun altında olduğu, kimi zaman ateşte yakıldıkları, kimi zaman da karanlıklara gömüldükleri belirtilir. Normalde "cehennem" [*hell*] sözcüğü "Gehenna" ya da "Hinnom Vadisi"nin çevirisidir; burası Kudüs'ün dışında, genellikle ateş yakılan bir çöp yığınının adıdır. Eldeki bütün kanıtları tartan Hobbes şu sonuca varır: Kötüler dirilecek ve sonra da "bedensel acılara ve felaketlere maruz kalacaktır; tıpkı kötü ve gaddar yöneticilerin buyruğunda yaşamanın yanı sıra, azizlerin en ebedi ve ezeli kralını, yani Tanrı'yı düşman edinenlerin başına gelenler gibi."[71] Sonrasında Hobbes bu acılara en azından kısmen ebedi ateşlerin neden olacağını ve bu ateşlerin aynı zamanda kötülerin "ikinci ölüm"üne neden olacağını ortaya koyar. Bu noktada kanıttan sayılmayan şeyler, cehennemin, cennetin yüksekliğinin iki katı kadar derinliğe sahip olduğunu savunan Vergilius gibi pagan şairlerin anlattığı saçma hikâyelerdir.

Hobbes'un kötülerin ikinci ve nihai ölümü üzerinde durması, şüphesiz ki kutsal kitaba dayanmaktadır ama bunu güdüleyen şey, Hobbes'un ceza ile ilahi merhameti uzlaştırma arzusudur:

> Merhametlerin kaynağı olan, gökte ve yerde dilediği her şeyi yapan, bütün insanların kalbinin sahibi olan, insanların eylemlerini ve iradesini sağlayan ve kendisinin inayeti olmaksızın insanın ne iyiliğe, ne de kötülükten tövbe etmeye meyledeceği Tanrı'nın, bir insanın günahlarını sonu gelmemecesine ve insanın hayal edebileceğinden çok daha fazla eziyetlerle cezalandırabileceğini söylemek pek de kolay değildir.[72]

Kimileri, cehennemdeki alevler ebedi olduğundan, kötülerin çekeceği cezanın da ebedi olması gerektiğini söyleyerek itiraz edecektir. Düpedüz mantıksız bir sonuçtur bu. Ayrıca Hobbes'un haklı olarak işaret ettiği gibi, *Kitabı Mukaddes*'in hiçbir yerinde "insan sonsuza dek acılar içinde yaşayacaktır"[73] denmemektedir. Alevler ebedidir, çünkü seçilmişlerin aksine, kötüler seks yapmaya devam edecektir. Hobbes'un ima ettiği gibi, kötülerin çocukları da anne babaları kadar kötü olacak ve dolayısıyla alevleri bedenleriyle dolduracaklardır. Hiç şüphe yok ki talihsiz bir görüştür bu. Cehennem ateşine dair başlangıçtaki insancıl yorum yanlış

yöne sapmıştır. Belli sayıda insanın ebediyen acı çekmesi ile sınırsız sayıda insanın sonlu ama yoğun olarak acı çekmesi arasında yeteri kadar fark bulunmaz. Neticede Hobbes ebedi ateşler hakkındaki görüşlerinin kabul görmediğini idrak etmişti. 1668'de Latince yayımlanan versiyonda, kötülerin cinselliği ile ilgili bölümü çıkarmıştı.

Bramhall, Hobbes'un cehennem versiyonunun yeterince felaket içerdiği konusunda tatmin olmamıştı; aslında piskoposa göre, lanetlilerin durumunda çekici yanlar vardı:

> T.H.'dan kesinkes öğrendiğimize göre, kötülerin ikinci hayatlarında, ne iyi davranışlarından dolayı bedensel ölümden kurtuluş umudu ne de ölümden sonra kötü davranışlarından dolayı acı çekme korkusu vardır; onlar buradaki zamanlarını ellerinden geldiğince zevk içinde geçirecektir.[74]

Hobbes'un görüşünün yanlış bir tasvirinden ibarettir bu. Sonlu acı, ebedi acıya kıyasla tercih edilir olsa da, ne başlı başına ne de ebedi mutluluğa kıyasla tercih edilir bir şeydir.

Katolik Kilisesi'nin Tehlikeleri. Cehennemin yöneticisi Deccal'dir. Çoğu Protestan onu ya papayla ya da genel olarak Katolik Kilisesi'yle özdeşleştiriyordu. Hobbes bunu yapanlardan değildi. Papa Deccal olamazdı, çünkü İsa'yı yadsımıyordu; üstelik kilisesi de meşru bir kiliseydi ama İngiltere'nin değil, Roma'nın kilisesiydi. Hobbes'un Katolik Kilisesi'nden hoşlandığı anlamına gelmiyordu bu. Karanlıklar krallığındaki en büyük arazi sahibiydi ki Hobbes da bunu kabaca şöyle yorumluyordu: "O bir düzenbazlar birliğidir ve mevcut dünyadaki insanlar üzerinde tahakküm kurmak için, insanların içinde hem doğadan hem de kutsal kitaptan kaynaklanan ışığı söndürmek için ve onları Tanrı'nın müstakbel krallığına karşı hazırlıksız kılmak için karanlık ve hatalı öğretilere başvurur."[75] Katolik Kilisesi'ndeki yozlaşma büyük ölçüde, pagan âdetlerini ve inançlarını gelişigüzel özümsemesinin sonucuydu. Bunda şaşacak bir şey yoktu; papalık "yıkılmış Roma İmparatorluğu'nun hayaletiydi ve onun mezarı üzerinde tahtta oturuyordu; işte böylece papalık bu pagan gücün yıkıntıları üzerinde yükseliverdi." Hayaletvari bir imparatorluk olan papalığı, kocakarı masallarının uydurduğu periler krallığıyla karşılaştırmak yerinde olurdu: İkisinde de yabancı bir dil

konuşuluyordu; ikisinde de bütün dünyaya hükmeden tek bir kral vardı; ikisinde de hayaletvari ya da ruhani insanlar liderlik ediyordu; ikisi de kendi yasa sistemine ve cezbedici uygulamalara sahipti; ikisi de çocukları hedefliyor ve onlarla dalga geçiyordu. Son olarak, periler hiç evlenmiyordu, gerçi "karabasan" kisvesinde "insanlar gibi, cinsel münasebette bulunuyorlardı".[76] Papazlar da evlenmiyordu.

Leviathan bu biyografide nispeten az bir yer kaplamaktadır. Bunun başlıca sebebi, Hobbes'un bütün hayatına dair sahih bir perspektif edinmek istememiz; oysa *Leviathan* felsefe tarihinde büyük bir yer kaplıyor olsa da, Hobbes'un hayatındaki ağırlığı o kadar büyük olmamıştır. Başka şeyler üzerinde daha fazla vakit harcamıştır Hobbes; çoğu öğretisini önceki yapıtlarında yayımlamıştır; *Leviathan*'ı yayımlamadan önce üne kavuşmuş ve sonrasında da bu kitapla alakasız şeyler münasebetiyle ününü korumuştur; Hobbes'un çarpıcı ve uzun ömürlü kavgaları ancak kıyısından köşesinden kendisinin öğretileriyle ilgilidir. Ben *Leviathan*'ın 1651 tarihli İngilizce versiyonu üzerinde durdum. Kimileri bu versiyon ile 1668 tarihli Latince versiyon arasında ciddi değişiklikler olduğunu öne sürmüştür. Ama bu tür bir tartışma uzun, etraflı ve akademik bir irdelemeyi gerektirdiğinden bu kitabın kapsamı ve amacının dışında kalmaktadır.

9. Bölüm

Tanıtlamalar ve Tartışmalar 1652-1659

Lütfedip bana gönderdiğiniz muhteşem hediyeyi ... aldım [*De Corpore*] (zira bu hediyeye çok değer veriyorum ve size ait herhangi bir şeye değer vermek için de haklı sebeplerim var); bu hediyeyi sizin (layığı bulunmayan) incelik ve kibarlığınızın anıtı olarak özenle saklayacağım. Bana büyük bir onur bahşettiniz. ... İskoç Rahipleri hakkında söylediklerinize katılıyorum. ... aşkın bir güce meydan okuyorlar ki bunun *Kitabı Mukaddes*'te de antik kaynaklarda da hiçbir temeli yok. Kaldı ki bu durum sivil amirin kendininkinden üstün olan her güce haset duymasıyla son derece alakalı, zira onu en üstün konumdan indiren şey, ona uyruk niteliği veriyor ve böylece de kendisinin daha büyük olduğunu iddia eden gücün cezalarına da maruz hale geliyor. ... Kitaplarınızı yayımlandıkça devamlı okudum ve size şükranlarımı sunarak şunu itiraf edeyim ki ... pek çok hususta kitaplarınızdan çok şey öğrendim. Şimdi de itiraf ediyorum ki her konudaki yargınıza katılmıyorum, ama (aklı başında her insanın yapması gerektiğini düşündüğüm gibi), doğal aklın ve Hıristiyanlığın ilkeleri gereği, bir insanın önüme serdiği keşifler için şükran duyacak kadar ve bunlardan şüphe duyduğumda ya da bunlara katılmadığımda, daha yetkin düşünceler ortaya çıkıncaya kadar da tenkitlerimi askıya alacak kadar medeniyim. (Thomas Barlow'dan Hobbes'a, 23 Aralık 1656)

1650'ler boyunca, Hobbes çeşitli konularda birkaç esaslı yapıt yayımlamıştır. Kimi zaman bu konular, Oxford'da önemli mevki sahibi insanlarla ve daha geniş aydın zümresiyle sert tartışmalar başlatmış ya da bu tartışmaların ürünü olmuştur. Nitekim söz konusu on yıl sözde tanıtlamalar ve gerçek tartışmalarla doludur. Bizim bakış açımızdan, siyaset, din, metafizik, eğitim ve geometriyle ilgili olan bu tartışmalar birbirleriyle alakasız gibi görünür. Hobbes ve hasımlarına göreyse bunlar çoğu kez iç içedir. Bazıları "Siyaset, din, geometri, eğitim! Arada ne fark var ki?" bile diyebilirdi. Bu bölüm bu tuhaf denkliği daha kolay anlaşılır hale getirmeye ayrılmıştır.

Bodleian Kütüphanesi'nin görevlisi Barlow'un mektubundan yukarıda alıntılanan bölümler, Hobbes'un 1650'lerdeki durumunu güzelce özetlemektedir. İtibarlı insanlar da dahil, pek çok kişi tarafından saygı görmekteydi, gerçi bu kişilerden bazıları onun görüşleriyle hemfikir değildi. Birkaç yıl sonra Barlow, Hobbes'un görüşlerinin ciddi ölçüde yanlış olduğuna hükmetmiş ve bunları eleştirmişti. Ama Barlow eleştirisinin özünü açıkça ortaya koymuştu: "Benim sertçe ama (herhalde) tamamen çürüttüğüm şey, yazarın şahsı değil, görüşleri. ... Diyorum ki Bay Hobbes'u da hakikati de seviyorum, ama hakikati daha çok seviyorum."[1] 1656 Aralık tarihli yukarıdaki mektupta şunu yazmıştı Barlow: "Sizi sertçe tekdir edenler gibi davranmadım hiç, davranmam da; bu kişiler (akla tamamen aykırı olarak) açık açık keşfedilen pek çok hakikatten dolayı bir yazarı övmek yerine, sözde bir hatadan dolayı tekdir etmeye meyillidir. ... Pek çok hayranınız olduğunu biliyorum."[2]

Hobbes'un hayranlarından bazıları onun şerefine şiirler yazmıştı. Bunlardan en iyisi Abraham Cowley'nin yazdığı "Bay Hobbes'a" adlı şiirdir. Cowley, Hobbes'u şöyle tasvir eder:

> Ne yaşadığımız şu soğuk Çağ kar yağdırabilir
> Sizin muhterem başınıza,
> Ne içinizdeki asil Ateşleri dindirip söndürebilir
> Ama şimdiye dek olageldiğiniz ne varsa,
> Ve ne varsa Gençliğin meydana getirdiği, işte öylesiniz daha,
> Böylece yaşıyorsunuz doyasıya
> Hâlâ İnsanlığı ve Taptaze Zekâyı,
> Ve bütün Doğal Isıyı, ama Hummayı asla.
> .....
> Ölümsüz Şeylere Zarar veremez Zaman,
> Ve daima genç kalmalı, asla ölmeyecek olan.

Cowley, Hobbes'u "Yeni Felsefelerin Altın Topraklarının Yüce Kolomb'u" diye adlandırıyor ve aşağıdaki şiirde belirtilen nedenle Aristoteles'ten daha büyük bir isim olduğunu iddia ediyordu:

> Sizin İşiniz çok daha zordu ondan,
> Zira sizin irfan dolu Amerikanız

Bulunmakla kalmadı ilk sizin tarafınızdan,
Ve kabaca gelecekteki Çabalara bırakmadınız,
Ama sizin Belagatınız ve sizin Zekânız
Toprağı işleyip kucak açtı insanlara, inşa edip getirdi medeniyeti.

(Bu karşılaştırma pek çok insanı kızdırmıştı ve 1680'de Cowley'nin şiirine dair dirayetsiz bir hiciv yayımlanmıştı.)

Leviathan'a İlk Tepkiler, 1652-59

Leviathan'a verilen tepkileri hafife almamak gerekir. Çoğu kişi kitaptan hoşlanmıştı. Kimileriyse kararsızdı. Pek çok öğreti ve argüman içerdiğinden, okurun bu öğretilerin bazısından hoşlanıp bazısından hoşlanmaması, bazı argümanlardaki öncülleri onaylayıp sonuçları onaylamaması ya da bunun tersini yapması işten bile değildi. *Leviathan*'a verilen bazı tepkiler, hatta en sert tepkilerin pek çoğu ya kitabı okumayanlarca ya da anlamayanlarca ortaya konmuştu. Fazlasıyla ilgi uyandıran, pek çok insanın satın alıp, hakkında konuştuğu ama hiç okumadığı bir kitaptı. Henry Hammond *Leviathan*'ı "Hıristiyan ateizminin ıvır zıvır bohçası" diye adlandırıyordu. Bu latif ibare düzanlam olarak çelişkili, mecazi olarak da belirsizdir. Tahminimce Hammond, görünüşte Hobbes'un Hıristiyanlığı savunma girişiminin, mantıksal sonuçları itibariyle Hıristiyanlığa zarar verdiğini kastediyordu. Anglikan rahiplerin düşmanı olan Richard Baxter ise *Leviathan*'dan nefret etme konusunda bu rahiplerle hemfikirdi. Parlamento'ya kitabın yakılmasını önerisini sunmuştu. Gerçi yakılmamıştı kitap. Ama Baxter kendi fikirleri Hobbes'unkilerle uyuşup da 1683'te Oxford Üniversitesi'nce cezalandırıldığında layığını bulmuştu.

Hobbes'un *Leviathan*'ı hakkında on yedinci yüzyılda yazılmış olan hemen her kitap *Leviathan*'ı eleştirdiğinden, herkesin kitabı mahkûm ettiği ve Hobbes'un hiçbir takipçisinin bulunmadığı şeklinde yanlış bir izlenim doğmuştu. Aslına bakılırsa, Hobbes'un takipçileri kitaptaki öğretinin savunusunu yazma ihtiyacı hissetmemişti genellikle. Hobbes'un kendi başının çaresine bakabileceğini biliyorlardı. Çoğu kez, on yedinci yüzyılın sonlarında düşünürler, Hobbesçu fikirleri, ondan aldıklarını belirtmeksizin, kendi teorilerine dahil ediveriyorlardı. Hobbes'un

çoğu eleştirmeninin eleştirilerinin başında onun hakkını teslim etmesi Hobbes'un kavuştuğu ünün göstergesidir. Clarendon, Hobbes hakkında şunları yazmıştı: "Muhteşem meziyetlere sahip büyük bir zekâ, ... uzun zamandan beri büyük bir felsefeci ve matematikçi olarak üne sahip. ... Tek kelimeyle, Bay Hobbes ... her zaman büyük saygı duyduğum insanlardan biri. ... şahsına pek çok insan saygı duyuyor, kitapları da hem yurtiçinde hem yurtdışında saygı görmeye devam ediyor."[3] Seth Ward, Hobbes'a "büyük saygı ve hürmet duyduğunu" ve onun felsefe (yani fizik) ve matematik alanındaki yapıtlarının değer kazanacağından emin olduğunu söylemişti.[4] Alexander Ross da Hobbes'un önünde saygıyla eğiliyordu: "Ben Bay Hobbes ile değil, yapıtıyla tartışıyorum. ... Onun son derece meziyetli bir insan olduğunu ve bu kitabının da [*Leviathan*] pek cüruf içermeyen altından oluştuğunu düşünüyorum."[5] *Oceana*'nın yazarı James Harrington, Hobbes'un yapıtını reddetmiş olsa bile, başarısını görecek kadar idraki kuvvetliydi: "Şuna kesinkes inanıyorum ki Bay Hobbes bu çağın, dünyadaki en iyi yazarı sayılıyor ve gelecekte de öyle sayılacak: *Humane Nature* ve *Of Liberty and Necessity* [Özgürlük ve Zorunluluğa Dair] adlı incelemeleri ise hep takip ettiğim ve bundan sonra da takip edeceğim, dünyaya ışık saçan şeylerin en yücelerinden."[6]

Hobbes'un on yedinci yüzyıl siyaset teorisindeki yeri, onu eleştiren bazı yapıtların başlıklarından anlaşılabilir. Örneğin Philip Scot'un kitabı Hobbes ile Matthew Hale'i yan yana getirir. (Ana metinde, William Chillingworth, Hale'den daha çok eleştirilir.) Filmer'ın *Observations concerning the Original of Government, Upon Mr Hobs Leviathan, Mr Milton against Salmatius, H. Grotius De Jure Belli*'sinde (1652), Hobbes tuhaf isimlerle yan yana konur. Hobbes mutlakıyeti ve kralı, John Milton halka dayalı hükümdarlığı ve kral katlini savunmuştur; Hugo Grotius ise hükümetin tesis edilmesinden önce sarih ve etkili bir ahlak yasasının gerekliliğine inanır. Marchamont Nedham'ın "Appendix Added out of Salmasius and Mr Hobbes"unun *The Case of the Commonwealth of England, Stated* ile bir arada sunulması ise farklı bir durumdur. Nedham, Kıta Avrupası Protestan siyaset teorisi perspektifinden kral katline yönelik bir saldırı olan, Claudius Salmasius'un görüşünü eleştirirken, Hobbes'unkini onaylar. Cumhuriyet'e itaat edilmesi gerektiği yolundaki kendi fikrini desteklemek amacıyla, 1650'de yayımlanan (*Elements of Law, Natural and Politic*'in bir kısmı olan) *De Corpore Politico*'dan

seçtiği pasajları zikreder. Şu sonuca varır Nedham: "İster Kralcı ister Presbiteryen olsun, bir görüşe bağlanamayan herkese [Hobbes'un kitabını] tavsiye ediyorum bir kez daha. Detayları tartmaları için Tanrı bu insanlara tarafsız bir yürek versin."[7] Kısacası, Hobbes başka teorisyenlerle beraber ele alınmıştı ki bu teorisyenlerin çoğu da o kadar hak etmemekle beraber yüzyıllar boyunca Hobbes'tan daha çok saygı görmüştü. Hobbes bazen eleştirilmiş, bazen de onaylanmıştı. Bu konuya aşağıda daha etraflıca değineceğiz.

Richard Tuck'ın ortaya koyduğu gibi, *De Cive*'nin pek çok Anglikan kralcı tarafından memnuniyetle okunduğunu belirtmek gerekir. Kitabın İngilizce çevirisi, *Philosophical Rudiments concerning Government and Society* kral yanlısı bir yayıncı olan R. Royston tarafından yayımlanmıştı. Bu durum *Leviathan*'a karşı niçin 1658'lere kadar sert ve yaygın bir itirazın ortaya çıkmadığını kısmen açıklayabilir. Hobbes bu tarihten sonra, Robert Boyle, Seth Ward ve John Wallis gibi pek çok matematikçi ve biliminsanından oluşan düşmanlar kazanmıştı. Bu tarihe kadarsa, eleştiriler büyük ölçüde sınırlı ya da dolaysız mahiyetteydi.

İlk Dönemdeki Bazı Eleştirmenler

Hobbes'un siyasi görüşlerine yönelik ilk itirazlardan bazısı Katoliklerden gelmiştir. *A Treatise of the Schism of England. Wherein particularly Mr. Hales and Mr. Hobbs are Modestly Accosted*'da (1650), Scot, Hobbes'un Erastusçuluğuna [bkz. Sözlükçe] saldırır. Cizvit Guy Holland da *Grand Prerogative of Human Nature. Namely, the Soules Natural or Native Immortality, and Freedom from Corruption, etc.*'da (1653) Hobbes'a saldırır. Nihayetinde *De Cive* 1654'te Roma Kilisesi'nin Yasak Kitaplar Listesi'ne [*Index*] konur.

Ama eleştirilerin çoğu ülkedeki Protestanlardan gelmiştir. Polemik yazmakta uzman olan Ross, tarihte kendisinden daha büyük ve önemli bir yer tutacak olan yazarları tespit edip eleştirmekte büyük bir hünere sahipti. Onun yavan eleştirilerine hedef olanlar arasında Thomas Browne, Kenelm Digby ve Thomas White da bulunuyordu. Ayrıca Batlamyus sisteminin bir savunusu olan, *New Planet, No Planet; or, The Earth No Wandring Planet, Except in the Wandring Heads of Galileans*'ı (1646)

kaleme almıştı. 1654'te Hobbes'un genç dostu John Davies (Davys) haklı olarak Ross'tan "en irfanlı insanların çalışmalarına havlayıp duruyor" diye bahsetmişti. Ross eleştiri konusunda "çamur at izi kalsın" yaklaşımını benimsemişti. Hobbes'un "eski sapkınların ve esasen de Antropomorfistler, Sabelliusçular, Nasturîler, Araplar, Tatyancılar ya da Eucratiusçular, Maniciler, Muhammediler ve diğerlerinin lanetli fikirlerini ortaya kustuğunu" söylüyordu. Hepsi bu kadar da değildi. "Audaeusçu, Montanusçu, Aetiusçu ve Priscillianusçu, Luciferci, Origenesçi, Socinusçu [bkz. Sözlükçe] ve Yahudi"ydi de aynı zamanda.[8] Ross'un ağzından kıvrakça çıkan bu suçlamalar yüzeysel argümanlarla destekleniyordu.

Humane Nature için övgü dolu bir önsöz yazmış olan Ward, *Leviathan*'ın yayımlanmasından sonra geri adım atmaya başlamıştı. Hobbes'un *A Philosophicall Essay Towards an Eviction of the Being and Attributes of God. Immortality of the Souls of Men. Truth and Authority of Scripture. Together With an Index of the Heads of Every Particular Part*'taki (1652) ölümlülük öğretisini eleştiriyordu. Eleştiri sert değildi aslında. Ama Hobbes'a azıcık eleştiri bile fazla geliyordu. Ward'a o kadar kızmıştı ki bulunduğu ortamlara gitmeyi reddetmişti. Hobbes, Dr. Charles Scarborough'nun düzenlediği toplantılara gittiğinde, "Dr. Ward'un orada bulunup bulunmadığını sorardı." Ward oradaysa, Hobbes katılmazdı; Ward sonradan geldiğindeyse, Hobbes hemen ayrılırdı: "Böylece Dr. Ward fazlasıyla arzu etse de, Bay Hobbes ile bir türlü sohbet edememişti."[9] Hobbes'un tavrı, tıpkı yazıları gibi, Ward'un cephe almasına yol açmıştı.

Leviathan'a yönelik ilk eleştirilerdeki tuhaflıklardan biri, bunların bir kısmının Hobbes'u eleştirmek amacıyla gayri ihtiyari tam da onun öğretilerini kullanıyor olmasıdır. Eski kafalı Salisbury'li hekim Robert Vilvain şöyle yazıyordu: "*Kitabı Mukaddes*'teki sözlerin ne anlama geldiğine hiç kimsenin tatmin edici cevaplar veremediği durum insan anlağıyla ilişkili bir durum değildir; iman bizim düşüncelerimize değil itaatimize bağlıdır: özellikle de Tanrı'nın bir ruh olduğunun söylendiği ya da ruh derken Tanrı'nın kastedildiği durumda. Zira Tanrı'nın doğası kavranamaz bir şeydir; bizler de onun ne olduğunu değil, yalnızca var olduğunu biliyoruz."[10] Aslında Vilvain, tam da Hobbes'un görüşlerini dile getiriyordu.

Robert Filmer

Hobbes'un en önemli ilk eleştirmenlerinden biri Robert Filmer'dı. Filmer 1680'de yayımlanan ama yıllarca önce yazılmış olan *Patriarcha*'nın yazarı olarak hatırlanır en çok. Filmer'ın diğer siyasi incelemelerinin birkaçı, 1653'te ölmeden önce, 1640'ların sonu ve 1650'lerin başında yayımlanmıştır ve Hobbes eleştirisi de bunlardan birinde yer alır. Yakın zamanlara kadar Filmer'ın ünü çok fazla olmasa da, gerçekte söylediği şeylerin tekrar ele alınmasıyla birlikte, dirayetli eleştiriler yapabilen bir insan olduğu ortaya çıkmıştır. *Observations Concerning the Originall of Government*'ta (1652) sözlerine şöyle başlar: "Bay Hobbes'un hükümdarların haklarıyla ilgili *De Cive* ve *Leviathan* adlı kitaplarını okumaktan oldukça keyif aldım; tanıdığım hiç kimse meseleyi bu denli etraflıca ve sağgörülü bir şekilde ele almamıştır. İktidar uygulayan hükümetin hakları konusunda onunla hemfikirim ama onun bu noktaya varma yolu konusunda hemfikir değilim. İnşa ettiği binayı överken attığı temeli beğenmemem tuhaf görünebilir, ama durum bu."[11] Bu pasaj Hobbes'u niçin, John Tulloch'un yaptığı gibi, "muhafazakârlığın hizmetinde bir radikal" olarak nitelemenin yerinde olduğunu açıklamaktadır.[12] Hobbes'un demokratik öncülleri radikal ama mutlakıyete varışı muhafazakârcaydı.

Bazı açılardan Filmer ile Hobbes'un teorilerini kıyaslamak yerinde olur. Filmer tepeden inmeci patriyarkalizm teorisini, Hobbes ise tabandan yukarı demokrasi teorisini benimsemişti. Filmer eski kafalıydı; Hobbes ise yenilikçiydi. Ama aralarında neredeyse farklılıkları kadar önemli olma noktasına varan benzerlikler de mevcuttu. İkisi de mutlakıyeti savunuyordu. İkisinin de tercihi monarşiydi. İkisi de Katolik siyaset teorisini, özellikle de Robert Bellarmine ve Francisco Suarez'in benimsediği teorilerin yıkıcı olduğu kanısındaydı. İkisi de Cumhuriyet hükümetine itaat etmeyi gerekçelendirebilmişti. İkisi de önemli yapıtlarını ellilerinden sonra yayımlamaya başlamışlar ve akabinde de oldukça fazla sayıda eser vermişlerdi. Son olarak ikisi de 1588 doğumluydu. Kanımca ikisini de "ortalamanın üstü" teorisyenler kılan bu son olgu, diğer benzerliklerin sebebini kısmen açıklamaktadır. İkisi de Elizabeth çağının sonunun ve Jakoben İngiltere'nin ürünüydü.

Filmer, Hobbes'un bilhassa iki kavramından memnun değildi: *ius naturae* (doğal hak) ve *regnum institutivum* (kuruluş yoluyla hükümdarlık).

Filmer'a göre, Hobbes bir hükümet biçimi olduğunu ikrar ettiği patriyarkal hükümet fikriyle yola çıkmış olsaydı, bu iki kavramın uygulanabilir olmadığı ortaya serilmiş olacaktı. Sebebi de şudur: Bir patriyarkın yönetiminde çocukların hiçbir hakkı yoktur; dolayısıyla da doğal hak diye bir şey olamaz. Dahası, eğer insanların hakları yoksa, o zaman hükümdarlık tesis etme hakları hiç olamaz. Filmer'ın gözlemi, insanların tabiyet içine doğdukları gerçeğine işaret etmesi dolayısıyla değerlidir. Bu yüzden de doğal haktan bahsetmek gerçekdışı görünmektedir. Filmer'ın eleştirisi bir ölçüde etkilidir. İnsanlar daha en baştan hayatlarının özgürlüğünü kısıtlayan yükümlülüklerle dolu bir dünyaya doğar. Martin Heidegger'in renkli diliyle söylersek, insanlar dünyaya atılmıştır; bağlardan oluşan girift bir ağ zaten mevcuttur. François Peleau'nun yönelttiği bir başka itiraza göre de, Hobbes *primogeniture*'ün, yani kişinin mülkünü en büyük erkek evlada bırakması geleneğinin bir doğa yasası olduğunu söylemiştir. Ama şayet bu doğruysa, o zaman herkesin her şey üzerinde doğal hakkı bulunması söz konusu olamaz; sonuç olarak doğal yasa diye bir şey yoktur.

Hobbes bu itirazlara cevap vermiştir, ama bu cevaplar onun doğal durum hakkındaki görüşleri bağlamında yerli yerine oturur. (Hobbes'un cevaplarının ikna edici olup olmadığını söylemek güçtür.)

Doğal Durum Meselesine Dönüş

Filmer'e göre, Hobbes "doğal durum" derken insanlığın tarihsel olarak ilk durumuna göndermekte yapmaktadır. Filmer bunun "hakiki yaratılış tarihi"ni[13] yadsıdığını söyler. Aslında Hobbes doğal durumu bu şekilde düşünmemektedir. Hobbes doğal durumun dünya genelinde hiçbir zaman var olmadığını kabul eder ve Adem'in Tanrı yasasına tabi olduğunu söyler. Hobbes doğa yasası kavramını insanın durumunu açıklığa kavuşturmak ve hükümet oluşumunun nasıl mümkün olduğunu açıklamak için kullanır. Bir başka deyişle, doğal durum bir düşünce deneyinin parçasıdır. Okurlarından, hiçbir yasa mevcut olmadığı takdirde olayların nasıl olabileceğini hayal etmelerini istemektedir Hobbes. Bu tür bir kavramsal araştırma, patriyarkal hükümetlerin tarihsel bakımdan ilk hükümetler olduğu yolundaki muhtemel tarihsel gerçekten etkilenmez.

Doğal durum, insanların yasalara tabi olmadığı bir durumdur. Bu tanım muğlaktır, çünkü doğal durumda doğa yasalarının var olup olmadığı açık değildir. Hobbes'un metni kesin kanıtlar sunmaz. Metindeki bazı pasajlar doğa yasalarının iş başında olduğunu ima ederken, bazı pasajlar etmez. Bu durum, izah bakımından, birincil ve ikincil doğal durumlar arasında bir ayrım yapmaya götürüyor beni. Birincil doğal durumda, hiçbir türden yasa bulunmaz. Hakları sınırlayan yalnızca yasalar olduğundan ve birincil doğal durumda da hiçbir yasa mevcut olmadığından, her şeye izin vardır. Herkesin her şey üzerinde, hatta başka birinin bedeni üzerinde de hakkı vardır. İkincil doğal durum ise hiçbir sivil hükümetin bulunmadığı doğal durumdur, ama bu kez kavramsal harca doğa yasaları da eklenmiştir.

Kısacası, Filmer patriyarkalizme dair tarihsel gerçek ile hükümete dair teorik temelleri ya da hükümetin doğasını birbirine karıştırmıştır. Filmer'da ille de yüzeysel bir şeyler bulunduğunu göstermez bu. On yedinci yüzyıl okurları arasında bu karışıklık yaygındır (bugün ilk kez okuyanlar arasında da öyle). Hobbes'un hayranı Peleau şunu aktarır: "Dar anlamıyla doğal durumun dünya üzerinde ... hiçbir zaman var olmadığını bana kanıtlamak için tasarladığınız tasımlar beni çok etkiledi. ... [Sizi eleştirenlerin] dediğine göre, dünya üzerinde daima aileler var olmuştur ve bu aileler küçük krallıklar olduğundan, onlar doğal durumu kabul etmiyor." Peleau, Amerika Yerlilerinin, tufandan sonra Nuh ve oğullarının, barbarların başka barbarlara karşı durumunu zikrederek Hobbes'u savunmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır.[14]

Hobbes'un doğal haklar konusunda yukarıda sunulan itirazlara karşı ne söyleyebileceğine dair fikir verebiliriz artık. İlk olarak, doğal hak doğal durumun sonucunda ortaya çıkar, çünkü yasalar mevcut olmadığında, özgürlükler üzerinde hiçbir kısıtlama olmaz. Doğal durum gibi, doğal hak da bir düşünce deneyinin parçası olarak anlaşılmalıdır. İkincisi de, doğa yasasının bir parçası olarak büyük evlat hakkı, birincil değil, ikincil doğal durumda iş görür.

Ahitler

Pek çok başka eleştirmen gibi, Filmer da Hobbes'un hükümdarı yaratan ahit tanımına karşı çıkar. Hobbes bir yandan hükümdarın sözleşme-

ye taraf olmadığını söylerken, öte yandan da ahdin, Filmer'ın tabiriyle, "herkesle beraber herkesi" içerdiğini söyler. Bu eleştiri daha önce yaptığı eleştiriden de zayıftır. Hobbes'un bu eleştiriden kurtulmak için söylemesi gereken tek şey, uyruk olacak herkesin uyruk olacak herkesle ahit yaptığıdır. Ahitler aracılığıyla var edilen, henüz var olmayan hükümdarların akdin tarafı olmadığı açıktır. Bu husus monarşiye ve oligarşiye dayalı hükümetleri gayet rahat kapsar. Demokrasiler ise hâlâ sorun teşkil ediyor gibi görünebilir, çünkü demokrasilerde insanların kendisi hükümrandır. Bu noktada Hobbes'un söyleyeceği şey, ahit yapan insanların demokratik hükümranlık ile özdeş olamayacağıdır. Ahit yapan insanlar birey olarak hareket eden bireylerdir. Aralarında birlik yoktur. Buna karşılık, demokratik hükümranlık ahit yoluyla var olur ve ahit yapan insanlar topluluğuyla aynı anlama gelmeyen bir birliğe sahiptir. Matematiksel bir analojiye başvuracak olursak, bir kümenin elemanları, kümeyi oluşturuyor olsa bile, kümeyle özdeş değildir. Uyruklar ile demokratik hükümranlık arasında farkı görmenin bir başka yolu da şudur: Bir demokrasideki uyruklar ölüm ya da dahil olma yoluyla değişse de hükümdar hiçbir zaman değişmez. Ayrıca uyruklar yasayı ihlal ettiğinde, yasanın tamamen üzerinde olan hükümdarlığa ait hiçbir şey yasayı herhangi bir ölçüde ihlal ediyor değildir.

Aslında Filmer'ın aristokrasi eleştirisi monarşiye karşı daha sert bir şekilde uygulanabilir gibi görünmektedir. Filmer, aristokratik hükümranlığa ait bireylerin, Hobbes'un görüşü uyarınca, doğal durumda kalmaya mecbur olduğunu ve dolayısıyla da cezadan muaf olarak başka insanları öldürme hakları bulunduğunu söyler. Hobbes bu itirazdan, bireyler olarak aristokratların uyruk olduğunu ve dolayısıyla da yasaya tabi olduğunu öne sürerek kurtulabilirmiş gibi görünebilir. Bu cevap gerçeklerle uyuşmaktadır. Bireyler olarak aristokrasiler tek tek mensuplarını yargılar, bununla beraber bir bütün olarak aristokrasi hiçbir zaman kendini yargılamaz, çünkü bir bütün olarak aristokrasi yasaya tabi değildir.

Peki monarşi hakkında ne söylenebilir? Kralın hususi şahsı ile umumi şahsı arasında bir fark yok mudur? Böyle bir fark varsa, teoride umumi şahsın hususi şahsı yargılaması mümkün olamaz mı? İlginç bir meseledir bu. Kralın iki şahsı arasında ayrım yapmaya dair uzun bir gelenek vardır. *Leviathan*'da bizzat Hobbes kralın hususi ve umumi şahsı arasında benzer bir ayrım yapar. Hatta Charles'ın düşmanları da kimi zaman bu ayrımı yaparak, İngiltere kralına değil, Charles Stuart'a saldırdıklarını

iddia etmiştir. Bu ayrım Hobbes'un teorisine ters düşüyormuş gibi duruyor. *Behemoth*'ta Hobbes bu ayırımı metafizik saçmalık diye hiddetle reddedecektir. Şahıs olarak Charles ile kral olarak Charles arasında ayrım yapıldığını iddia etmek, aralarında hiçbir fark olmayan bir ayrım yapmak demektir. Hobbes'un cevabı yeterli değildir. *Kitabı Mukaddes*'in sayfa kenarlarına, vaaz edeceği pasajların yanlarına bir sürü tasım yazan irfan sahibi papazın vaazı ne kadar ikna ediciyse Hobbes'un cevabı da o kadar ikna edicidir. Hobbes her noktayı kanıtlayabileceği konusunda kendinden emindi. Gelgelelim bir metnin yanına şunları yazmıştı: "Sesini yükseltmek ve kürsüye sertçe vurmak: Argüman zayıf demektir." Neyse ki Hobbes'un önünde daha iyi bir cevap mevcuttur. Hobbes kralın hususi ve umumi şahısları arasında ayrım olduğunu kabul edebilir ve yalnızca kral, hususi şahsın –ki kral da olabilir bu– eylemlerini yargılayabileceğinden, şayet kral tamamen çıldırmış değilse, hususi şahsın hiçbir zaman yasayı ihlal ettiğine hükmetmeyeceğine işaret edebilirdi; kral tamamen çıldırmışsa da, o zaman zaten hükümranlık dağılmış olacaktı, çünkü kral bunca azalmış güçle insanların güvenliğini temin edemezdi.

Ayrıca Filmer edinme yoluyla hükümranlık fikrine de karşı çıkar. Mağlup olmuş bir grup insanın galip olanla ahit yapması kavramında imkânsız olan iki şey bulunduğu kanısındadır. İlk olarak, mağlup insanların hiçbir hakkı bulunmadığından, galip olana hak devretmeleri pek mümkün değildir. İkinci olarak da Hobbes'un kendi teorisi uyarınca, galip olan, ki hükümdardır, ahdin tarafı olamaz. Hobbes bu iki itiraza da cevap vermiştir. Mağlup insanların hiçbir hakkının bulunmadığı düpedüz yanlıştır. Haklarını etkili bir şekilde ifa edecek fiziksel güce sahip olmayabilirler, ama ahit yapmaya yetecek kadar güçleri hâlâ vardır. Ayrıca ahde taraf olan, galip gelen hükümdar değildir. Mağlup insanlar ya kendi aralarında birbirleriyle ahit yapıp galip geleni hükümdarları olarak seçiyor, ya da galip gelen hükümdarın uyruklarıyla ahit yapıyor ve böylece bu hükümete dahil oluveriyorlardır.

Yetkilendirme ve Devretme

Filmer gerçek bir sorun tespit ederek, Hobbes'un siyasi teorisinin neredeyse özünde iki çelişki bulunduğuna işaret eder. Doğal durumdan çıkmanın esası ahit yapmaktır. Peki bu ahdin doğası nasıldır? Hobbes

ideal bir ifade tarzı belirleyerek bunu izah etmeye çalışır: "Kendimi yönetme hakkımdan vazgeçiyor ve bu hakkı şu insana ya da şu insan topluluğuna devrediyorum; tek şart şu ki sen de kendi hakkını benzer şekilde ona devredecek ve onun tüm eylemlerinde yetki vereceksin."[15] Filmer bu formülde bulunan bir tutarsızlığa işaret eder. *A* kişisinin, başka bir *B* kişisine, *A* adına hareket etmesi ya da *A*'yı temsil etmesi amacıyla yetki verebilmesi için, *A*'nın bu meselelerde kendi adına hareket etme hakkı bulunmalıdır. Örneğin Smith, Jones'u bir mülkün satışında kendisini temsil etmesi için seçebilir, şayet Smith bu mülkün sahibiyse. Smith bu mülkü evvelce satmış ya da vermişse, o zaman bu mülkle ilgili olarak kendisini temsil etmesi için hiç kimseyi seçemez. Hobbes, hükümdar kılan formülde ahdi kabul eden insanların söz konusu hakkı devrettiğini ("Kendimi yönetme hakkımdan vazgeçiyorum") açıkça ortaya koyar.

Hobbes iki yolu aynı anda benimseyemez. Hükümdarın yetkilendirilmesi ya da hükümdara devretme arasında seçim yapmak zorundadır. Ne var ki bu seçimi yapmayı reddeder. Kendi teorisini makul kılmak ve hükümdarı eleştirilerden korumak için yetkilendirmeye ihtiyaç duymaktadır –işler ters gittiğinde hükümdar kendi eylemlerinin müsebbibinin insanlar olduğunu belirtebilir. Mutlak bir hükümdarın tartışılmaz haklarını tesis etmek için de devretmeye ihtiyaç duymaktadır.

Filmer'ın ortaya serdiği bir başka çelişki de (gerçi Filmer bunu tam anlamıyla doğru kavrayamamıştır) Hobbes'un insanların nefsi müdafaa haklarından hiçbir zaman vazgeçemeyecekleri ve insanların bütün haklarını hükümdara devrettikleri yolundaki görüşüyle ilişkilidir. Hobbes buna, kendisinin aynı zamanda bir kişinin asla vazgeçemeyeceği bazı hakları bulunduğunu da söylediği cevabını verecek olsaydı, Hobbes'un sözleri ne belirtiyor olursa olsun, Filmer, Hobbes'un nefsi müdafaa hakkının sınırlarını tam olarak belirleyinceye kadar teorisinin son derece kusurlu olduğunu söyleyerek cevap verebilirdi, ki bu sınırları belirlemek hiç de kolay değildir.

Üniversiteler Üzerine Tartışma, 1654-57

Hobbes kimi zaman üniversite karşıtı birtakım Cumhuriyetçiyle bir araya geliyordu. 1653'te kısa ömürlü Barebones Parlamentosu "dinsiz ve gereksiz oldukları gerekçesiyle üniversiteleri ve okulları ortadan kal-

dırmayı" tartışmıştı.[16] Cromwell'in bu Parlamento'yu lağvetmesi üniversitelerin gerçekten ortadan kaldırılacağı yolundaki tehdide son vermişti. Ama üniversitelere yönelik saldırı devam ediyordu. Üniversitelere yönelik saldırının liderlerinden ikisi evvelce orduda papazlık yapmış olan John Dell ile John Webster'dı. Cambridge'deki Gonville ve Caius Koleji'nin başında olan Dell, din seküler öğrenime dayanmadığından papazların üniversitede eğitilmesinin gereksiz olduğuna inanıyordu. Üniversitelerin aritmetik, geometri ve coğrafya öğreten teknik okullara dönüştürülmesini istiyordu, çünkü bu çalışmalar "toplum için çok faydalı" idi; ayrıca Oxford ile Cambridge'in nüfuzunu azaltmak amacıyla, İngiltere'nin dört bir yanında yeni üniversitelerin kurulmasını istiyordu.

Webster pek entelektüel karşıtı olmasa da kendisini Galileo, Ward ve Wilkins'in mekanik felsefesinden ziyade Robert Fludd, Jan van Helmont ve Paracelsusçuların mistik kimyasına yakın buluyordu. Webster *Academiarum Examen*'de doğadaki mistik sembolizmin incelenmesini teşvik etmişti. Doğal aklın Tanrı hakkında önemli hakikatler keşfedebileceği konusunda iyimserdi. Skolastik müfredatın, öğrencileri ateizme sürüklediği kanısındaydı. Descartes, Hobbes, White ve Digby'nin "atomik" öğretileri daha iyiydi. Aslında Hobbes'un Aristoteles'ten daha iyi bir siyaset felsefecisi olduğu kanısındaydı.[17] İşin ironik yanı, Webster Baconcılık bayrağı altında yürüyebilirdi, çünkü Bacon'ın tümevarımcı yöntemini, gerçekliğe sağduyulu bir yaklaşım olarak yorumluyordu: Soyut teorilere değil, deneyimlerinize kulak verin.[18] Hobbes, Dell ve Webster'ı birleştiren şey, üniversitenin ruhani tahakkümüne duydukları antipatiydi.

Presbiteryenler, Bağımsızlar ve Piskoposluk yanlıları, üniversiteleri eleştirmenlerine karşı savunmak için el ele vermişti. Hobbes *Leviathan*'da üniversiteleri eleştirmiş ve bu yüzden de Ward'un üniversiteleri savunduğu *Vindiciae Academiarum*'unda Dell ve Webster'ın yanına konulmuştu.[19] Günümüzdeyse akademisyenler Hobbes ile Dell ve Webster arasında kesin bir ayrım yapmak istiyor. Mantıken haklılar ama bu kişilerin 1650'lerde nasıl algılandıklarının kaydı olarak yanlış bir izlenim veriyor gibi görünüyorlar.

Gelgelelim Hobbes ile diğer eleştirmenler arasındaki farklardan biri, Hobbes'un üniversitelere dair kaygılarının doğrudan kendi çıkarlarına bağlı olmasıdır. Wallis, Ward ve Bramhall, Hobbes'un kendi kitabının "üniversitelerde okutulmasını" istediği konusunda yakınıyordu, çünkü

Hobbes'un ifadesiyle bu kitap, "ne Tanrı Kelamına ne yol yordama aykırı, ne de toplum huzurunu bozacak" herhangi bir şey içermiyordu. Kişinin kendi kitabının okunması gerektiğini salık vermesinin yol açtığı görünüşteki bu kibirden rahatsız olmuşlardı.[20] Hobbes'un Bramhall'a verdiği cevap samimiyetten uzaktır. Hobbes kendi kitabının değil, öğretisinin öğretilmesini istediğinden başka bir şey söylemediğini iddia eder. Yazdığı metin bu tür bir okumaya meydan verebilirse de akla yatkın olan bu değildir. *Leviathan*'da şunları yazmıştır: "Dolayısıyla [*Leviathan*'ın] basılmasının faydalı, Üniversitelerde okutulmasının ise daha da faydalı olacağını düşünüyorum." Hobbes, Wallis ve Ward'a verdiği cevapta kendi öğretisinin doğru olduğunu düşündüğünü söylemişti; yoksa bu öğretiyi yazmazdı. Yazmış olduğuna göre de tavsiye etmemek saçma olurdu.[21] Ayrıca Bramhall Hobbes'un tavsiyesinin, Hobbes'un kişinin "iyi ve kötüye dair bilgi"yi[22] kendine vazife edinmesini menetmesiyle çeliştiğini düşünüyordu. Hobbes'un bu eleştiriye verdiği cevap ikna edicidir. Tek yaptığı kendi fikrini ifade etmekti ve hiçbir zaman da bundan fazlasını ortaya atmamıştı.

Seth Ward *Vindiciae Academiarum*'da (1654) Webster, Dell ve Hobbes'a karşı üniversitelerin ateşli bir savunusunu sunmuştu. John Wilkins'in yazdığı önsözde Hobbes "kendi maharetine dair itibarı" ortaya sermeye çalışmakla suçlanıyordu. Daha da kötüsü Walter Warner'ın bilimsel çalışmalarından intihal yapmakla suçlanıyordu. Aynı suçlama kitabın ek bölümünde tekrar ortaya çıkıyordu. Wilkins'in gözlemine göre, Descartes, Gassendi ve Digby'nin kendi buluşlarını Hobbes'tan önce yayımladıkları göz önüne alındığında, her halükârda bilimsel çalışmaları lüzumsuz kalıyordu. Evvelce 4. Bölüm'de gördüğümüz üzere, Hobbes kendi özgünlüğü konusuna epeyce özen gösteriyordu ve hoş olmayan bir şekilde Warner'la karşılaştırılmasına çok canı sıkılmıştı. *Six Lessons to the Professors of the Mathematicks, etc.*'da (1656) kendi özgünlüğü hakkında şu yorumu yapıyordu:

> Bırakınız herkes Descartes okusun; herkes görecektir ki Descartes duyu nesnesine hiçbir devinim atfetmemekte, yalnızca devinim eğilimini atfetmektedir ki bu eğilimin ne anlama geldiğini de hiç kimse tahayyül edemez. Gassendus ve Sir Kenelm Digby'ye gelecek olursak; yazılarından açıkça görülüyor ki fikirleri Epikuros'unkilerden hiç farklı değil; oysa Epikuros'un fikirleri benimkilerden çok farklı.[23]

Ward, Hobbes'un Oxford'da ne tür bir müfredat olduğunu bilmediğini iddia ediyordu. Ona göre, Oxford ve Cambridge'deki bilimsel tartışmalar açık olup dogmatik değildi ve astronomi uzmanları tarafından yalnızca Kopernik sistemi öğretiliyor, matematikte de en son vargılar ve teknikler öğretiliyordu. Webster ile Hobbes bahsettikleri şeyler hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı aslında. Hobbes'un görüşlerinin "uykularından yıllar sonra uyanıp, uykuya daldıklarındaki ahvale göre boş yere hareket etmeye çalışan yedi uyurlar"ın görüşlerine benzediği yolunda Ward'un yaptığı sert eleştiri muhtemelen doğruydu.[24] Büyük ihtimalle Hobbes 1637'den sonra Oxford'u hiç ziyaret etmemişti.

Özgür İrade Tartışması, 1654-56

Hobbes'un Ward ve Wilkins ile üniversiteler konusunda yaşadığı problemler, on yıl önce özgür irade konusunda Bramhall ile girişiği tartışmanın tekrar alevlenmesiyle daha da karmaşık bir hal almıştı. Kidwelly'den John Davies, Hobbes'tan, başka bir arkadaşı için Fransızcaya çevirme bahanesiyle, özgürlük ve zorunluluk hakkındaki müsveddesini ödünç istemişti.[25] (Davies Fransızca yapıtları İngilizceye aktaran velut bir çevirmen olmuş ve Londra çevrelerinde iyice ün kazanmıştı.) Davies'in gizli bir amacı olduğundan şüphelenmeyen Hobbes bunu kabul etmişti. Davies, Hobbes'un bilgisi ya da izni olmaksızın, müsveddeyi kendisi için kopya edip rahipleri suçlayan önsöz niteliğinde bir mektup da ekleyerek, *Of Liberty and Necessity; a Treatise Wherein all Controversy concerning Predestination, Election, Free Will, Grace, Merit, Reprobation, etc. is fully Decided and Cleared: in Answer to a Treatise Written by the Bishop of Londonderry on the Same Subject* adıyla 1655'te yayımlamıştı. Başlık tamamen Davies'in aklının ürünü gibi görünüyordu.

Bramhall, *Of Liberty and Necessity*'nin yayımlanması, daha da kötüsü kendisinin yazdıkları ya da Hobbes'a verdiği cevap olmaksızın yayımlanması karşısında küplere binmiş, bunun neticesinde de kendi yazdığı özgün metnin tamamını, Hobbes'un cevabını ve kendisinin buna verdiği cevabı da içeren *A Vindication* [kimi zaman: *Defence*] *of True Liberty from Antecedent and Extrinsecal Necessity* adıyla bir kitap yayımlamıştı. Nedir ki üç yapıt kırpılıp nispeten kısa pasajlar haline geti-

rilmiş ve en baştaki tartışmalar birbirlerinin yerini alıyormuşçasına iç içe konmuştu. Bramhall, Davies'in mektubunu geçiştirmişti. Ona göre, Davies "Dionysius'un tükürdüğünü, tıpkı etrafındaki yaltakçılar gibi, kendisi yalayacak ve bunun nektardan daha lezzetli olduğunu ilan edecekti." Hobbes'u ise, bu konu hakkında bir şey yayımlamamaya dair verdiği sözü tutmamakla suçluyordu.

Hobbes kendini *The Questions Concerning Liberty, Necessity, and Chance*'te (bundan böyle *Liberty, Necessity, and Chance*; 1656) özellikle Bramhall'a karşı savunmuş, ama aynı türden bazı başka hasımlarından da bahsetmişti. Özgür irade meselesi soyut bir metafizik ya da teoloji meselesi değildi. Bramhall'un kitabı Hobbes'un bir yanına saldırıyordu; Seth Ward'un *Vindiciae Academiarum*'u (1654), *A Philosophicall Essay*'i (1655) ve *In Thomae Hobbii Philosophaim Exercitatio Epistolica*'sı (1656) ise başka bir yanına saldırıyordu.

Molesworth baskısının tamamını kaplayan *Liberty, Necessity, and Chance* genel olarak sıkıcıdır. Bramhall'un *Vindication*'ını temel alan bu çalışmada Hobbes'un ilk yazdığı metinden farklı farklı parçalar alınıyor, sonra *Of Liberty and Necessity*'den bir kısım geliyor, ardından Bramhall'un cevabı, sonrasında da Hobbes'un yeni cevabı geliyordu. Azalan verimler kuralını* teyit eden bir örnekti bu. Ne Hobbes ne de Bramhall birbirinden bir şeyler öğrenmek istiyordu. Bu aşamada, esas amaç birbirlerine karşı puan kazanmaktı. Her eleştiriye şu düşünceyle güdülenen bir cevapla karşılık veriliyordu: "En baştaki görüşümün doğru ve karşımdaki kişinin de budala olduğunu göstermek için ne söylemeliyim?" Bramhall, *Leviathan*'ın "*Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum*"** olduğunu iddia ediyordu. Bu satır Vergilius'un *Aeneas*'ındaki kiklop Polyphemus'a dair tasvirinden alınmıştı. Hobbes bunu bildiğine dair hiçbir imada bulunmuyor, ama suçlamayı sözcüğü sözcüğüne cevaplıyordu. Hobbes, Bramhall'un Leviathan'ı büyük bir balık telakki ettiği göz önüne alındığında *Leviathan*'ın elbette "monstrum horrendum" olduğunu söylüyordu, ama büyük bir balık olarak Leviathan "*informe*" (biçimsiz) olamazdı; ne de "*ingens*"di (kocaman),

* "Üretim faktörlerinden biri (örneğin işçilik) artırılırken diğerleri (sermaye, malzeme, arazi vb.) sabit kalırsa artırılan her birim faktörün marjinal verimi azalır" şeklinde özetlenen ekonomi kuralı-ç.n.

** *Lat.* "Korkunç, şekilsiz, kocaman, görme yeteneği olmayan bir canavar" (Vergilius, *Aeneas*, III, 658-r.n.

çünkü kalın bir kitap değildi; ayrıca kitabı "*cui lumen ademptum*" (kör / karanlık) diye nitelemek de yanlıştı, çünkü Bramhall'un kendi "skolastik jargonu"ndan çok daha açık bir tarzda yazılmıştı. İki adamın da kaleminden kıvılcımlar çıkıyor, ama etrafı pek aydınlatmıyordu.

Gene de *Liberty, Necessity, and Chance*'de en iyi şeklini alan bu tartışmanın kayda değer bazı özellikleri bulunmaktadır. "Okura" başlıklı bölümde Hobbes kendi görüşünü şöyle ortaya koyar: "İnsanlar *iradelerine* göre *harekete geçmekte* ve *iradelerine* göre *geri durmakta* özgürdür; ... hemen sahip olacağı iradeyi seçmek insanın gücünü aşar; rastlantı hiçbir şey yaratamaz; Tanrı iradesi her şeyi zorunlu kılar." Burada benimsenen görüş Hıristiyan determinizmi, hatta daha kesin olarak Kalvenci determinizmdir, çünkü ikili ilahi takdir içermektedir. Hobbes görüşünü desteklemek için Pavlus, Luther ve Calvin'in ve "reform kilisesi" mensubu diğer din adamlarının otoritesine başvurmaktadır.[26]

On yedinci yüzyıl ortalarındaki kimi İngiliz Kalvenciler açık açık Hobbes'la olan bağlarını koparmıştı, çünkü Hobbes pek çok insanda nefret uyandırıyordu. William Barlee, "Bay Hobbes'tan ziyade şeytanı kendine efendi seçeceğini" söylemişti. Ama Kalvencilik karşıtları Kalvencilerin salt aleni bir beyanla yakayı kurtarmalarını istemiyordu. Thomas Pierce, *Heautontimoroumenos; or, The Self-Revenger Exemplified in Mr. William Barlee*'de (1658), Barlee'nin Hobbes'un müritlerinden biri gibi yazdığını ve *Leviathan*'ın Kalvenci öğretiyi desteklediğini söylemişti.[27] Pierce hem Hobbes'u hem de Kalvenciliği doğru anlamıştı. Kaldı ki kimi Kalvenciler bunu içtenlikle kabul ediyordu. Philip Tanny (Tandy) Hobbes'un özgürlük ve zorunluluk konusundaki kitaplarının kendisini Hobbes'un "iyi bir insan" olduğuna inandırmaya sevk ettiğini ve kitapların da "epeyce gizemli olan birtakım spekülasyonlar" içerdiğini, bunların da "o ana dek tanıdığı insanlar içinde en iyi Hobbes tarafından ortaya serildiğini" söylemişti.[28] Her ne kadar o dönemde İngiltere'de Kalvenciliğin belli bir türü bir ölçüde hoş karşılanmışsa da, determinizm ve ilahi takdir katı öğretilerdi ki Calvin bile bunlar hakkında konuşmamayı tercih etmişti. Hal böyleyken Hobbes en azından insanları rahatsız eden bir görüşü savunmuş oluyordu. Hobbes'un kendisi ise, Bramhall, Ward ve Wilkins ile yaşadığı sorunların, özgür irade kavramı ya da üniversitelerin durumundan ziyade, "dinsel meselelerde üstünlüğün ... sivil hükümdarda olduğu"[29] yolundaki görüşüyle alakalı olduğu kanısındaydı.

Günahın Müsebbibi Tanrı

Hobbes'a göre, (Hıristiyanlıkta her zaman vaaz edildiği gibi) Tanrı her şeyin nedeni olduğundan, günahın da nedeniydi. Pek çok okur bu görüşün Tanrı'nın dünyadaki bütün günahlardan sorumlu olduğunu ima ettiği kanısındaydı. Alexander Ross, Hobbes'un görüşünün "Tanrı'yı günahın müsebbibi yapan Libertenlere özgü sapkınlık olduğunu; ya da Tanrı'nın günahı yarattığını savunan Maniciliğe ve Valentinizme [bkz. Sözlükçe] özgü sapkınlık olduğunu" yazmıştı.[30] Hobbes günahın nedeni olmanın, günahın müsebbibi olmayı ya da günahtan sorumlu olmayı gerektirmediğini açıklamak için elinden geleni yapmıştı. Şüphesiz ki *x*'in nedeni olmanın genel olarak *x*'in müsebbibi olmayı gerektirmediğini savunmakta haklıydı Hobbes.

Bramhall, Hobbes'un öğretisinin "Tanrı'yı dünyadaki bütün kötülüklerin ve günahların kaynağı" haline getirmesi konusunda özellikle kaygılıydı. Sözlerine şöyle devam ediyordu: "Eğer bu öğretiden adamakıllı nefret edersem mazur görün beni; zira bu öğreti Tanrı'ya ve insana karşı fazlasıyla saygısız."[31] Bramhall, yalnızca Hobbes'a saldırıyor değildi; aynı zamanda günahın Tanrı'nın eylemi olduğunu söylemekte beis görmediğini açıklayan John Calvin'e de saldırıyordu. Şayet Tanrı günah da dahil her şeyin nedeni değilse, o zaman sapkın Maniciliğe kapı aralanmış olurdu. Bramhall bunu bir yere kadar umursamıyor ve şöyle söylüyordu: "Manici olmak, iyilik Tanrısı ve kötülük Tanrısı diye iki tanrıya inanmak ... gerçek Tanrı'yı dünyadaki bütün günahlar ile kötülüklerin esas nedeni ve gerçek müsebbibi olmakla suçlamaktan iyidir."[32] Gayet açıklayıcıdır bu. Bramhall kategorik olarak Tanrı'nın yaratma gücünün mutlak olduğunu öne sürmektense sapkın olmayı yeğleyecektir. Savunduğu görüş, Tanrı'nın gücünü küçük gördüğünden dine küfretme gibi durmaktadır. Peki o zaman Hobbes söz konusu sapkınlıktan sakındı diye, Tanrı'nın hükümranlığının temel formülü olmuş bir şeyi azimle öne sürdü diye niçin suçlanmalıydı ki?

Aslında, Hobbes'un Tanrı'yı günahın müsebbibi haline getirdiği yolundaki suçlama yalnızca Hobbes'a yöneltilmiyordu. Hatta ilk kez ona yöneltiliyor da değildi. Arminiusçuların Kalvencilere yönelttiği yaygın bir suçlamaydı bu. Yıllar önce, Peter Heylyn aynı görüşü savundukları için hem Calvin'e hem de Theodorus Beza'ya saldırmıştı: "Bu fikirleri

temel alan menfur çıkarımlar üzerinde durmaktan çekiniyorum; yalnızca şunu ekleyeyim ki halihazırda bu öğretinin doğru ve ortodoks hale gelmesine cevaz verirsek, Amentü'yü *Index expurgatorius*'a (Yasak Kitaplar Listesi) koyabilir, İsa'nın dünyaya döneceğine dair Akide'yi de pekâlâ ortadan kaldırabiliriz."[33]

Nahoş neticeleri bir yana, ilahi takdiri kabul etmenin önündeki engellerden biri de bu öğretinin özgür iradeyi yadsıyor olmasıdır. Determinizmi savunan birinin ortaya koyması gereken şey, özgür iradeye duyulan içgüdüsel inancın anlaşılır bir şey de olsa yanlış olduğudur. Kişinin özgür irade konusundaki yanılsamasının kaynağını görmesini sağlayabilecek inandırıcı bir analojiye ihtiyaç vardır. Hobbes şu analojiyi ortaya atmıştır:

> Çocukların fırlattığı ve kâh bir duvara, kâh başka bir duvara çarpan, kâh fırıl fırıl dönen, kâh insanların bacaklarına çarpan tahta bir kapak, kendi hareketini algılayabiliyor olsaydı, kendisini fırlatan şeyi hissetmediği takdirde, bu hareketin kendi iradesinden kaynaklandığını düşünürdü. Peki bir yere hayırseverlik yapmaya, başka bir yere de pazarlık yapmaya giden biri ... bunu kendi iradesi dışında bir sebeple yaptığını düşünüyor ve kendi iradesine hangi etkilerin sebep olduğunu fark etmiyor diye daha mı akıllı olup çıkacaktır?[34]

Bramhall, Hobbes'un kitabına 1657'de *Castigations of Mr. Hobbes, His Last Animadversions, in the Case Concerning Liberty and Universal Necessity* ile cevap verdi. Ertesi yıl yayımlanan bir başka baskı *The Catching of Leviathan, or the Great Whale; Demonstrating out of Mr. Hobs his own Works that no Man is thoroughly a Hobbist, can be a Good Christian, or a Good Commonwealth's Man, or Reconcile Himself to Himself, Because his Principles are not only Destructive of All Religion, but to all Societies; Extinguishing the Relation between Prince and Subject, Husband and Wife; and abound with palpable contradictions*'ı içeriyordu. Bu yapıtla beraber, Hobbes ile Bramhall arasındaki tartışma sona ermiş olacaktı.

Başkaları bu tartışmayı tekrar ele almıştı. Ama Hobbes'un hasımlarından hepsi Bramhall'un saldırı tarzından hoşnut değildi. Bramhall Aristotelesçi bir skolastikti ve Cambridge Platoncuları bu görüşle ilgili olarak ciddi sorunların bulunduğu kanısındaydı. Ralph Cudworth, Bramhall'un

esas meselenin Hobbes'un materyalizmi olduğunu göremediğini iddia etmişti. Cudworth'a göre, maddesel olmayan, özdevinimli bir ruhun varlığını saptamak önem taşıyordu. Cudworth'un itirazlarından hiçbir zaman haberdar olmayan Hobbes bunları anlamsız bulurdu. Maddesel olmayan bir ruh ve özdevinimli bir şey fikrinin birbiriyle tutarsız olduğunu sık sık ortaya atmıştı. Hobbes bu konuda haklı olmasaydı bile, Cudworth'un görüşünün anlamsız olduğunu öne sürmekte haklı olurdu: "[İrade] ruhun bütününün kendi kendisinin iki katına çıkmasıdır ki bu da adeta kendi kendisinin içinde vuku bulur ve kendi kendisini ihtiva eder ... [İrade] kendi kendisi üzerinde *sui potestas*'a* sahiptir ve kendi kendisine buyurabilir ya da kendi kendisini bu ya da şu şekilde dönüştürebilir."[35] Ama zaten Cudworth'un felsefesi pek çok gelenekselci entelektüel tarafından da şüpheyle karşılanıyordu. Cambridge Platoncuları on yedinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde sahip olmadıkları bir itibar edinmişlerdi.

De Corpore, 1655

Hobbes 1630'ların sonunda fiziğinin ve metafiziğinin ana hatlarını ortaya koymuştu. Görüşlerine dair bir taslak *The Elements of Law*'un müsveddesinin büyük bir kısmını oluşturuyordu. Görüşlerinin eksiksiz olarak yayımlanması, beklentilerin üzerinden on yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, 1655'te gerçekleşmişti. *De Corpore*'nin büyük kısmı ilginç olsa da, *De Cive*'nin başarısıyla kıyaslanamaz bile. *De Corpore*'deki başat fikir, var olan tek şeyin (tözün) cisimler olduğudur. "Maddesel olmayan madde" tabiri kendi kendisiyle çelişir. Ya ruh diye bir şey yoktur ya da bunlar özel bir tür cisimdir. Kırmızı olmak, keskin bir kokuya ya da çok tiz bir sese sahip olmak gibi ilinekler ya da özellikler, cisimlerdeki belli tür devinimler olarak anlaşılmalıdır. Makroskopik cisimler zaman zaman hareketsiz olsa da, çoğu cisim genellikle devinim halinde olup ya diğer cisimlere çarparak bunların belli bir tarzda hareket etmesine sebep olur, ya da devinim halindeki diğer cisimlerin çarpması sebebiyle belli bir tarzda hareket eder. Hiçbir şey kendiliğinden hareket etmez. Toplam devinim miktarı sabit kalır. Bütün devinim temasla gerçekleşir; arada

* *Lat.* Kendi kendisine hükmeden-ç.n.

bir uzaklık olduğunda devinim diye bir şey olamaz. Bütün devinimler büyük ihtimalle Tanrı'nın tasarladığı ebedi yasalarla belirlenir. Kısacası Hobbes'un fiziği ya da metafiziği uzlaşmaz bir biçimde materyalist, mekanist ve deterministtir.

Felsefe ve Bilim

Hobbes'a ve on sekizinci yüzyıldan önceki hemen herkese göre, felsefe ile bilim aynı şeydi. Hobbes'un felsefenin doğasına ilişkin en ünlü açıklaması *De Corpore*'nin ilk bölümünde bulunur, bununla beraber görüşlerinin esasları zaten *Leviathan*'da ifade edilmiştir. Hobbes'un sözleriyle felsefe, doğru akıl yürütme yoluyla, ya (a) sonuçlara nasıl neden olunduğuna kafa yorarak sonuçlar üzerinden, ya da (b) sonuçları doğurabilen nedenler üzerinden ulaşılan bilgi demektir. Hobbes'un bilgi anlamında kullandığı sözcük (*cognitio*) genel bir anlama sahiptir. Duyu deneyimi ve hafıza da *cognitio*'dur ama bunlar bilimsel bilgi addedilmez, çünkü akıl yürütme içermezler. Duyu deneyimi ve hafıza, doğrudan duyu organlarını uyaran nesnelerden kaynaklanır. Hatta nicel olarak büyük duyumlar ya da hatıralar da bilimsel bilgi addedilmez, bunun da sebebi gene akıl yürütme içermemeleridir.

Hobbes'a göre, akıl yürütme hesaplama demektir ve hesaplama ya toplama ya da çıkarma yapmaktan ibarettir. Çarpma pek çok eşit nesneyi toplamaktan ibarettir; bölme ise pek çok eşit nesneyi çıkarmaktan ibarettir. Akıl yürütmenin nesnesi fikirlerdir. Hobbes'un toplamaya dayalı akıl yürütme konusunda verdiği ilk örnek uzaktaki bir nesneyi görmekten kaynaklanan fikirdir. Bu fikir de bir cisme ilişkindir. Nesne yaklaştığında cisme canlılık fikri eklenir. Bu da toplamda bir hayvan fikrini doğurur. Nesne daha da yaklaştığında ve kişi nesnenin konuştuğunu duyduğunda (akılsallığın işaretidir bu) hayvan olma fikrine akılsallık fikri eklenir ve toplamda insan olma fikrine ulaşılır.[36] Çıkarma işleminin örneği yukarıda anlatılan yöntemi tersine çevirmekle ortaya konur. Yakında duran bir insan uzaklaşmaya başladığında, rasyonellik fikri insan olma fikrinden çıkarılır, geriye hayvan olma fikri kalır vs.

Hobbes'un verdiği örnekte esas anlatılmak istenen şeylerden biri, hesaplamanın sayılarla sınırlı olmadığını vurgulamaktır: "Nicelik nice-

likle, cisim cisimle, devinim devinimle, (niteliğe ilişkin) dereceler derecelerle, eylem eylemle, kavram kavramla, oran oranla, söz sözle, isim isimle toplanabilir ya da bunlar birbirinden çıkarılabilir."[37] Toplama ve çıkarma aynı türden şeyler arasında meydana geldiği müddetçe akıl yürütme şaşmayacaktır. Sonradan irdeleneceği üzere, analitik geometrideki sorun, uygulayıcılarının farklı türden şeyleri gayri ihtiyari toplayıp çıkarmalarıdır.

Akıl yürütmenin hesaplamadan ibaret olduğu görüşü, on yedinci yüzyılda tepki çeken alçaltıcı bir görüştü. Klasik Yunan ve ortaçağ Latin geleneklerinin izinden giden çağın pek çok felsefecisi, akılsallığı insandaki en yüce şey sayıyor, hatta aklı Tanrı'yla özdeşleştiriyorlardı. Şayet akıl yürütme mekanik toplama ve çıkarmadan daha yüce bir şey değilse, hem insanlar hem de Tanrı hakir görülüyor demekti. Genel olarak itiraz edilebilir karakterine rağmen, Hobbes'un akıl yürütmenin hesaplama olduğu yolundaki görüşü kendisinin felsefeye yaptığı en büyük katkılardan biridir ve yapay zekâya ilişkin en başat ve elzem düşüncedir. Bu husus, Hobbes'un hesaplamaya dair yeterli, hatta tutarlı bir fikri olduğu anlamına gelmez. Hobbes'a göre, *akılsallık* ve *hayvan olma* fikirlerini toplamak, cümle oluşturmak üzere sözcükleri yan yana koymakla, ya da öncüllerden çıkarım yoluyla bir vargıya ulaşmakla aynı şeydir. Ne var ki böyle olmadığı açıktır.

Hobbes'un felsefe tanımında ele alınması gereken diğer unsur, bilimsel bilginin üretici bilgi olduğuna dair vurgusudur. Nedenler sonuçlar üretir; sonuçlar da nedenler tarafından üretilir. Bir şeyi bilmek demek bu şeyin nasıl meydana geldiğini bilmek demektir. Yukarıda verilen örneklerde bu nokta kolayca görülmez. Cisim, canlılık ve akılsallığın (bunlara ilişkin fikirlerin), "Bütün insanlar hayvandır" gibi bir cümlede bir insanı (insan olma fikrini) nasıl ürettiği açık değildir ya da düpedüz yanlıştır. Akılsal, canlı bir cisim düpedüz insandır. Ayrıca öncüllerin vargılara neden olduğunu düşünmek de tuhaftır. Geçerli bir argümanda, öncüller doğruysa vargının da doğru olması gerekir, ne var ki öncüller vargıyı doğru kılmaz.

Hobbes bilimin üretici yönü konusunda farklı türden bir örnek verir. Bir kişi geometrik bir şeklin pergel yardımıyla (iki kol arasındaki mesafeyi sabitleyip, bir kolu bir noktada tutarak, öbür kolu yalnızca bir doğru çizebileceği şekilde hareket ettirme yoluyla) oluşturulduğu-

nu görürse, ortaya çıkacak şeklin bir daire olduğunu bilir. Bu yeterince açık, ama bu tür bir üretici bilginin, akıl yürütmenin hesaplama olduğu görüşüyle nasıl uyuştuğu bir muammadır. Daire üretme örneğinde can alıcı nokta duyu deneyimidir; toplamanın ise hiçbir rolü yokmuş gibi görünüyor. Hiç şüphe yok ki dairenin çizildiğini görmek, bir dizi duyu izlenimi (fikri) içermektedir, ama ardışıklık toplama demek değildir. Bu sorunu gündeme getirmekteki amaç, Hobbes'un görüşüne itiraz etmekten ziyade, okur bu sorunu tespit ettiğinde onun Hobbes'u yanlış anladığını sanmamasını sağlamak ve Hobbes'un görüşlerinin sezgilere ters düştüğü, hatta bazı durumlarda da tutarsız olduğunu göstermektir. Tutarsızlığın bulunması ise samimiyetsizliğin göstergesi değildir.

Hobbes'a göre, iki tür üretici bilgi vardır ve bunlar bu kısmın başında verilen tanımda (a) ve (b) ile gösterilen ibarelerle ortaya konur. İlk ibare sentetik bilgi diye bilinen şeyi ifade eder ve sentetik yöntemin sonucudur. Bu yöntemde nedenlerden yola çıkılır ve sonuçlar hesaplanır. Daire çizmek sentetik bilgiye örnek teşkil eder, çünkü neden bilfiil gözlenmektedir. Diğer tür bilgi (ve yöntembilim) ise analitik olandır. Bu yöntemde bir sonuçtan yola çıkılır ve akıl yürütmeyle bir nedene ulaşılır. Evvelce oluşturulmuş bir şekli gözlemlediğimizi farz edelim. Şekil görünüşte dairedir. Bu durum bizi şeklin daire olduğu yönünde bir tahmin yürütmeye götürür; ayrıca şekil yukarıda anlatılan işlemle oluşturulmuş olabilir. Dolayısıyla bir pergel yardımıyla eldeki şeklin üzerinden gitmek isteyebiliriz. Eğer üzerinden gidilen doğru, eldeki şekille her noktada çakışıyorsa, o zaman bu şeklin bir daire olduğu sonucuna varabiliriz. Ama şeklin gerçekten de bir pergel yardımıyla oluşturulduğu sonucuna varamayız. Belki de küçük bir kek kalıbıyla oluşturulmuştur. Nitekim sentetik ve analitik bilimsel bilgi arasında bir tür asimetri bulunmaktadır.

Peki bu asimetrinin ne tür bir doğası vardır ve bu asimetri Hobbes'un bilimsel görüşlerinde özellikle önemli bir unsur teşkil etmekte midir? Hiç sanmam. (Akademisyenler Hobbes'un düşüncesinde analitik ve sentetik yöntemlere ilişkin yorumlar hakkında hararetli bir ihtilaf içindedir.) Bu asimetrinin doğası kesinlik ile ilgilidir. Bir kişi nedenin sonucu doğurduğunu görüyorsa, o zaman nedenin ne olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur ve bu kişi neden ve sonuç konusunda emindir. Şayet bir kişi yalnızca sonucu görüyor ve nedeni tahmin etmek zorunda kalıyorsa, o zaman bu kişi gerçek nedenin ne olduğu konusunda asla emin olama-

yacak ve her zaman biraz şüphe duyacaktır. Sentetik akıl yürütme ile analitik akıl yürütme arasında bulunan, buna mantıken bağlı farklardan biri de, sentetik akıl yürütmenin tahminlere başvurmaması, analitik akıl yürütmenin ise başvurmasıdır.

Bilimde genellikle sonuçlardan yola çıkılıp nedenlere varma yoluyla akıl yürütüldüğünden, Hobbes'a göre bilimin, modern anlamda büyük ölçüde tahmine ve ihtimale dayalı olduğu düşünülebilir. Kanımca Hobbes'un görüşüne dair bu yorum birkaç sebeple yanlıştır. İlk olarak, klasik geleneği izleyen tüm felsefeciler gibi, Hobbes'a göre de bilimsel önermeler tümel ve zorunludur. Tümel olduklarından, herhangi bir tikel örneğe doğrudan uygulanamazlar ve herhangi bir tikel örnekten doğrudan bahsetmezler. "Eğer bir pergelin bir kolu bir noktada sabit duruyor, diğer kol da hareket ediyorsa vs." şeklindeki önerme herhangi bir tikel daireden bahsetmez. Bu önerme, daire diye bir şey olmasa bile doğrudur. Hobbes'a göre, bilimsel önermeleri tikel bir örneğe uygulamak dar anlamıyla bilime ait bir şey değildir. Nitekim Hobbes'un Royal Society'nin programına yönelttiği itirazlardan biri de onların genel önermelerden çıkarımlar yapmak yerine tikel şeylerle oyalanıp durmalarıdır.

Bilimsel önermelerin tikel nesnelerle doğrudan ilişkili olmadığını anlamanın yollarından biri, bu önermelerin gerçek mantıksal biçimini anlamaktır. "Bütün canlılar cisimdir" tarzı bir önerme paradigmatik bilimsel önerme gibi görünebilir. Ama Hobbes'a göre öyle değildir. Bilimsel önermeler özne ve yüklemden oluşan kategorik önermeler değil, koşullu ya da hipotetik önermelerdir. Hipotetik önermeler "eğer ..., o zaman ..." yapısına sahip önermelerdir. Dolayısıyla "Bütün canlılar cisimdir" önermesini anlamanın doğru yolu şudur: "Eğer bir şey canlıysa, o zaman cisim niteliği taşır". Bu önerme biçiminin açıkça ortaya koyduğu üzere, hiçbir nesnenin var olduğu öne sürülmemektedir. Hiçbir canlı olmasaydı bile bu önerme doğru olurdu. Hobbes'un tümel önermelere ilişkin analizi, ancak yirminci yüzyılda yaygınlık kazanabilmiş olan analize çok yakındır. Standart Aristotelesçi mantıktan ise önemli ölçüde farklıdır; zira bu mantığa göre, tümel önermeler öznedeki terimin var olan nesneleri imlediğini varsayar.

Hobbes'a göre, bilimsel önermeler zorunlu olduğundan, doğru olmaları gerekir ve bunları zorunlu kılan şey anlamlarıdır; bu önermeler tanım ya da tanımların sonuçlarıdır. Önermeler kesinleyici ya da koşul

koyucu tanımlardır ki bunlar da sonuç olarak, dünyada var olan bir şeyle değil, adeta buyrukla doğru kılınmıştır. Bilimsel önermeler ister sentetik ister analitik yöntemlerde kullanılsın, zorunlu ve tümeldir. Hiçbir zaman muhtemelen doğru ya da muhtemelen yanlış değillerdir. Ancak bir sonucun gerçekten de belli bir neden tarafından meydana getirilip getirilmediği bilinmek istendiğinde, genel bilimsel söylemdeki tartışmalara ihtimal dahil olur. Ama bu tür geniş bilimsel söylem dar anlamıyla bilimin bir parçası değildir. Hobbes *De Corpore*'de "ihtimal" sözcüğünü birkaç yerde kullanır, ama hiçbir zaman bilimin doğasıyla ilgili olarak kullanmamıştır.

Bütün bunları söyledikten sonra, Hobbes'un kimi yerlerde, hemen yukarıda ona atfettiğim görüşle tutarsız olan bir şeyler söylediğini de belirtmem gerek. *De Corpore*'nin IV. Bölüm'ü olan "Of Physics; or, The Phenomena of Nature"ın [Fizik Üzerine, ya da Doğa Fenomeni] başında Hobbes ilk bölümde sunmuş olduğu felsefe tanımını yineler. Bu noktaya kadar çalışmalarında, yani dil, mantık, eylem ve nicelik hakkındaki irdelemelerinde, felsefedeki sentetik yöntemi kullandığını söyler. Sonrasındaysa analitik yöntemi kullanacağını ilan eder ve bunlar arasındaki büyük asimetriye dikkat çeker. Sentetik yöntemde tanımlar nedenler olarak kullanılmakta ve yanlış olması mümkün olmayan koşullara dayanmaktadır. Ama analitik yöntemde tek tek gözlemlenen sonuçlardan yola çıkılmakta ve bunların nasıl meydana gelmiş olabileceğine dair tahminler yürütülmektedir –"Bunların gerçekte böyle olduğunu söylemiyorum." Dahası, analitik yöntemin çıkarımlarında tikel önermeler ve "zorunlu" olmayan genel önermeler kullanılır.[38] Hobbes'un söylediği budur. Ne var ki bunu diğer pek çok yerde söyledikleriyle bağdaştırmak konusunda tamamen çaresizim. Ayrıca bu konudaki fiili akıl yürütüşü ve sonraki bölümler, *De Corpore*'nin önceki kısımlarına tıpatıp benziyor. Tikel sonuçlardan hareketle akıl yürüterek nedenlere varmıyor ve evvelce yapmış olduğu gibi tanımlamalar yapıyor; örneğin "Duyum, bir duyu organının dışsal girişimiyle verilen tepkiden oluşturulan bir fantazmadır, ki bu girişim de bir süre hareketsiz duran bir nesneden kaynaklanan içsel bir girişim tarafından meydana getirilir."[39]

Hobbes'un felsefe tanımı, felsefeyi her açıdan Platon ve Aristoteles kadar teorik telakki ettiği izlenimini uyandırabilir. Bir açıdan doğrudur bu. Başka bir açıdan ise değildir. Bilimsel önermeler dolaysız deneyim-

den kopukken, felsefenin amacı pratiğe dönüktür. İnsanlara yararlı olacak sonuçlar doğuracağı varsayılır: "Zira kanımca felsefede sarf edilen büyük çabalar, üstesinden gelinmiş şüpheli meselelerle ilgili birtakım zorluklardan ya da tespit edilen en gizli hakikatlerden birilerinin bir köşede yalnızca kendisinin keyif alması için değildir." Bacon'ı şerh eden Hobbes şöyle der: "Bilgi güç içindir."[40] Keza Hobbes'un Royal Society'ye yönelik eleştirilerinden biri de hiç kimseye fayda sağlamıyor gibi görünen deneylere muazzam miktarlarda para harcamalarıydı. II. Charles, Hobbes'un duygularını paylaşıyordu. Deney aletlerini büyüklerin oyuncağı olarak görüyordu.

Hobbes'un bilimin münasip faydalarına dair görüşü büsbütün sıradan şeylerle ilişkili değildir: "hem cisimleri hem devinimlerini ölçmek; ağır şeyleri hareket ettirmek; gemicilikte kullanmak; her kullanıma uygun aletler yapmak; gökcisimlerinin devinimlerini, yıldızların görünümlerini, zaman birimlerini hesaplamak; yeryüzünün haritasını çıkarmak." Gelgelelim bu faydalar yalnızca doğa felsefesine aittir. Sivil ya da siyasi felsefenin esas faydası sunduğu şeyler değil men ettiği şeylerdir: "iç savaş, ... katliamlar, yalnızlık ve her tür kıtlık."[41]

Felsefenin Bölümleri

Bilim tamamen cisimlerle ilgili olduğundan ve yalnızca cisimler var olduğundan, bilim tamamen yekparedir. Bununla beraber, bilim tiplere ayrılmıştır ve bu tipleri özel bir sırayla öğrenmek gerekmez. Felsefedeki temel ayrım, doğal bilim ve siyasi ("sivil") bilim şeklindedir. Doğal bilim cisimleri doğada iş gördükleri haliyle, yani insanların özel bir müdahalesi olmaksızın inceler. Siyasi bilim ise insan iradesince sözleşmelerde ve anlaşmalarda yaratılan cisimleri, özellikle de hükümetleri inceler. Bu temel ayrım biraz tuhaftır, çünkü Hobbes'un sisteminin bütünü *Elementa Philosophiae* bir üçlemedir. İlk tuhaflık, Hobbes'un tüm sisteminin ikinci kısmının, yani *De Homine*'de ele alınan kısmın, iki temel bilimden birinin altbölümlerinden biri olduğunun bilinmesiyle ortadan kalkar. Peki ama hangisinin? *De Corpore*'de Hobbes söz konusu kısmı sivil felsefeye dahil eder ve "etik" ("ethica") diye adlandırır.[42] *Leviathan*'daki sınıflandırmadan değişiktir bu. *Leviathan*'daki sınıflandırma iki temel bilime dair tam

da aynı ayrımla işe başlar: doğa felsefesi ("doğal cisimlerin ilineklerinden çıkan sonuçlara" dair bilgi) ve siyasi felsefe ("siyasi cisimlerin ilineklerinden çıkan sonuçlara" dair bilgi). Ayrım doğa felsefesinin altbölümlerinde de vardır. Doğa felsefesi "bütün doğa cisimlerindeki ortak ilinekler" (bu ilinekler de "nicelik ve devinim"dir) hakkındaki bilgi ile "fizik ya da niteliklerden çıkan sonuçlar" hakkındaki bilgi şeklinde ayrılır.[43] Daha sonra, doğa felsefesinin bu iki altbölümü birkaç altbölüme daha ayrılarak, bir bilimler silsilesi oluşturur ki bunlar arasında "philosophia prima" (ilk felsefe ya da metafizik), geometri, aritmetik, astronomi, coğrafya, astroloji, optik, müzik, etik, şiir, retorik ve mantık vardır.

Bu alt bilimlerin sonuncusu "adil olan ve adil olmayanın bilimidir." Sınıflandırmanın bu kısmının en az üç ilginç yönü vardır. İlk olarak, etik ile adalet ve adaletsizliğin bilimi, coğrafya ile astrolojiden daha imtiyazlı değildir. İkinci olarak, *De Homine*'nin konusu, etik kadar şiir ve retoriği de yerli yerinde içeren bir alt bilimler takımıdır. Üçüncü olarak, ne etik ne de adalet ve adaletsizliğin bilimi normatif bilimdir, ya da normatif bilimler doğa bilimlerinin bir parçasıdır. Klasik gelenekle kıyaslandığında, iki alternatif de tuhaf olacaktır. En az bunlar kadar ilginç olan başka sonuçlar da vardır. *De Homine*'nin konusu olması gereken mantık *De Corpore*'de ele alınmıştır; keza *De Homine*'ye ait olan retorik de üçlemenin hiçbir kesiminde ele alınmamıştır, bunun sebebi muhtemelen retorik genelde bilim olarak değil de sanat olarak sınıflandırıldığından, Hobbes'un retoriğin ekseriyetle yarardan çok zarar getirdiğini düşünmesidir. Son olarak, Hobbes'un *Leviathan*'daki standart görüşü, adaletin ve adaletsizliğin ancak ahitler yapıldıktan sonra mümkün olduğudur ve ahitler de mantıken diğer bilimlerden sonra gelen siyaset bilimini gerektirir.

Bu sorunlar göz önüne alındığında, *Leviathan*'daki sınıflandırmayı bir kenara bırakmak ya da göz ardı etmek isteyebiliriz. Ama düşüncesizce bir hareket olur bu, çünkü tafsilatlı sınıflandırma doğası gereği ilginçtir. Sorunlu olmasının başlıca sebebi, *De Corpore*'deki apaçık sınıflandırmayla bağdaşmamasıdır. Peki bu sorunu *De Cive*'de ve *De Homine*'deki sınıflandırmalara bakarak çözmenin bir yolu var mıdır? Hayır. *De Cive*'de temel bilimler yalnızca üçe ayrılmıştır ve bunlardan her biri *Elementa Philosophiae*'daki bir kesime bağlanmıştır. *De Homine,* ele aldığı konunun kısmen doğa felsefesi, kısmen de siyaset felsefesinden oluştuğunu söyleyerek sorunu daha da karmaşıklaştırır. Kitabı

melez hale getirir bu. Aslında *De Homine*'deki malzemenin çoğu, önceki iki kesimden birinde zaten ele alınmıştı ya da alenen ele alınabilirdi. Optiğe adanmış olan ilk dokuz bölüm, *De Corpore*'de rahatlıkla irdelenebilirdi ve aslında bu bölümler insanlara özgü konular için düşünülmüş olan bir kesim için uygun değildi. Konuşma, iştah ve duygulara adanmış olan sonraki dört bölüm *De Corpore*'de ele alınmıştı. Son olarak din ve hükümete adanmış olan son iki bölüm *De Cive*'de ele alınmıştı. Dolayısıyla, *De Homine*'deki konu başlıkları Hobbes'un betimleyici sınıflandırmasına uymamaktadır. Bu başlıkların doğa felsefesi ile sivil felsefe arasında dağıtılması gerekirdi. Nitekim *De Homine*, evvelce yayımlanmış olan *Elementa Philosophiae*'ın iki kesiminde zaten irdelenmiş olan meseleler hakkında tali düşünceler olmaktan öteye geçememiştir.

Matematik ve Teoloji ile İlgili Tartışmalar, 1656-59

Hobbes siyaset teorisyeni olarak ün kazanmadan çok önce, matematikçi olarak bir ölçüde adını duyurmuştu.[44] 1642-43 kışında Mersenne, Gilles Personne de Roberval ve muhtemelen başka bir matematikçinin de huzurunda "bir parabol denklemi ve 'Arşimed' sarmalı için" bir ispat ortaya koymuştu.[45] Sonradan ispatın hatalı olduğu ortaya çıkmıştı. Ne ki bu başarısız ispat Hobbes'un matematikçi olarak itibarını zedelememişti. Roberval bu ispattan feyz alıp çalışmaya devam etmiş ve ertesi gün problemi çözmüştü.[46] 1644'te John Pell; Francesco Cavalieri, Descartes, Mersenne ve Roberval'in aralarında bulunduğu başka matematikçilerin yanı sıra Hobbes'tan, Longomontanus'un (Christian Severin) görüşlerini çürütmek için ihtiyaç duyduğu bir yardımcı teoreme ilişkin ispatlar sunmalarını istemişti. (Bu konudaki katkılar 1647'de *Controversiae de Vera Circuli Mensura ... Prima Pars*'ta yayımlanmıştı.) Hatta 1650'lerin başlarına kadar, dönemin en iyi matematikçilerinin bazısı Hobbes'u kendilerinden biri saymıştı. 1654'te Christiaan Huygens, Hobbes'a, yazdığı *De Circuli Magnitude*'un bir nüshasını göndermişti. Hobbes'un ünü geometri konusunda birkaç geçersiz ispatı içeren *De Corpore*'yi yayımladıktan kısa bir süre sonra azalmaya başlamışsa da, 1670'lerde bile Hobbes'tan matematikçi diye bahsediliyordu ve bunda hiçbir iğneleme bulunmuyordu.

Hobbes'un itibardan düşmesine, yirmi yıl boyunca John Wallis'le giriştiği tartışmalar yol açmıştı. Tartışma, Wallis, Hobbes'un *De Corpore*'de daireyi kareleme girişimini çürütmek için bir şeyler yayımladığı 1655'te başlamıştı. Ertesi yıl Hobbes, *De Corpore*'nin İngilizce çevirisinin (*The Elements of Philosophy, The First Section, Concerning Body*) bir ekinde Wallis'e cevap vermişti. Ekin başlığı –*Six Lessons to the Professors of Mathematics of the Institution of Sr. Henry Savile, in the University of Oxford* [1656; Oxford Üniversitesi'ndeki Dr. Henry Savile Kurumunun Matematik Profesörleri İçin Altı Ders]– metnin kibirli edasını ortaya koyuyordu. Bunun üzerine Wallis, *Due Correction For Mr. Hobbes, or School Discipline, For Not Saying His Lessons Right*'ı (1656) yayımlamıştı. Bunu da, beklendiği gibi Hobbes'un *Stigmai Ageometrias, Agroikias Etc.; or, Marks of the Absurd Geometry, Rural Language, Scottish Church Politics and Barbarism of John Wallis Professor of Geometry and Doctor of Divinity*'si (1657) izlemişti. Süregiden bu tartışmadaki öfke ve can sıkıcılık 1660'lar ve 1670'ler boyunca Hobbes'un tartışmaya –sözcüğün genel anlamında– katkılarının kısa başlıklarına şöyle bir bakıldığında biraz olsun anlaşılabilir: *Examinatio & Emendatio Mathematicae Hodiernae. Etc.* (1660), *Problemata Physica... Adjunctae sunt etiam Propositiones duae de Duplicatione Circuli* (1662), *Rosetum Geometricum... Cum Censura brevi Doctrinae Wallisianae de Motu* (1671), *Lux Mathematica. Exussa Collisionibus Johannis Wallisii Theol. Doctoris, Geometrica in celebrrima Academia Oxoniensi Professoris Publici...* (1672), *Principa et Problemata Aliquot Geometrica Ante Desperata, Nunc Breviter Explicata & Demonstrata* (1674). Bu kitaplar geçen üç yüzyıl boyunca hemen hiç okunmamıştır.

Wallis birinci sınıf Presbiteryen bir matematikçiydi. "Matematikçi"yi mezhep belirten bir sözcükle yan yana kullanmak tuhaf görünebilir, ama bu durum on yedinci yüzyılda biraz olsun anlam taşıyordu, çünkü Hobbes ile Wallis arasındaki ağız dalaşı, mensubu oldukları kiliselerden kaynaklanıyordu kısmen, zira ikisi de matematik savaşını kazanan kişinin aynı zamanda teoloji tartışmasını da kazanacağını düşünüyordu. 1659'da Huygens'e yazdığı mektupta şunları söylüyordu Wallis: "Leviathan'ımız* üniversitelerimize saldırıp yerle bir ediyor ... özellikle de

* Wallis burada Kitabı Mukaddes'te adı geçen deniz canavarı Leviathan üzerinden sözcük oyunu yapıyor-ç.n.

papazlara, ruhban sınıfına ve dinin bütününe ... sanki insanlar matematikten anlamıyorsa dinden anlayamıyorlarmış gibi. Dolayısıyla bir matematikçinin çıkıp ... onun cüretkârlığına kaynaklık eden matematikten aslında ne kadar da az anladığını göstermesi şart gibi görünüyor."[47] Bu hisler üç yıl sonra yayımlanarak hayat bulmuştu. *Hobbius Heaution-timorumeno; or, A Consideration of Mr Hobbes his Dialogues*'da (1662) şunu yazmıştı Wallis: "Her yerde maddesel olmayan cisimlerle dalga geçiyor: Ne var ki bunların imkânsızlığını ya da var olmadığını hiçbir yerde kanıtlayamıyor. ... Kendisindeki [Hobbes'taki] yeni ruhaniliği, felsefesi destekleyecekti. ... Felsefesi de matematiğiyle nefes alacaktı. ... Ama artık ne mutlu ki en yüce mabedi addettiği geometride sınıfta kaldığı ortaya çıktı."[48] Matematik ile teolojinin karmaşık evliliği, bir sonraki bölümde biraz öne çıkacak olan, geleceğin Canterbury başpiskoposu Thomas Tenison tarafından da kutsanmıştı. *The Creed of Mr. Hobbes Examined*'da Tenison ihtilafın büyük kısmını ele alıyordu. Hobbes'un, "*Kitabı Mukaddes* kanonunu Sivil Güç'e tabi kıldığı" ve "öğretiye belirsiz yenilikler ... soktuğu" yolundaki tenkitlerinin ardından, "pekâlâ bilim sıfatını hak eden geometriye cephe aldığını" söylüyordu.[49]

Hobbes, Wallis'le giriştiği tartışmanın teoloji ve matematiğe ilişkin kurallarını kabul etmişti. Siyaset bir yana, teolojinin matematik ile yan yana getirildiği, Hobbes'un *Stigmai Etc.; or, Marks of the Absurd Geometry, Rural Language, Scottish Church Politics and Barbarism of John Wallis Professor of Geometry and Doctor of Divinity*'sinin [1657; Stigmai vs., ya da Geometri Profesörü ve İlahiyat Doktoru John Wallis'te Saçma Geometrinin, Kaba Dilin, İskoçya Kilisesi Siyasetinin ve Barbarlığın İzleri] başlığından bellidir. Hobbes, Wallis'i İskoç Presbiteryenizmi ile ilişkilendirmek istiyordu, çünkü Cumhuriyet hükümetinde siyaset-din birlikteliğine sıcak bakılmadığının farkındaydı. İngiliz Presbiteryenler 1648'in sonlarındaki *Pride's Purge*'den* sonra önemli ölçüde güç kaybetmişti; daha sonrasında İskoçlar, II. Charles'ı babasının 1649'da idam edilmesinden sonra desteklemişti ve Cromwell de 1651'de İskoçya'yı istila ederek özgür düşünceli İskoçları mağlup etmişti. (Din ile çok farklı bir şeyi kaynaştırmaya dair çağdaş bir örnek var. Norman Maclean'in

* "Pride'ın Tasfiyesi" anlamına gelen bu tabir, İç Savaş sırasında Albay Thomas Pride'ın Uzun Parlamento'dan kral karşıtı olmayanları tasfiye edişini belirtir-ç.n.

Bizi Ayıran Nehir [*A River Runs Through It*] adlı romanında anlatıcı, ailesinde "sinek kullanarak balık avlamak ile din arasında kesin bir sınır olmadığı"nı söyler. Anlatıcının babası İskoç kökenli bir Presbiteryen papazdır.)

Hobbes'un *Six Lessons to the Professors of the Mathematicks, etc.* adlı çalışması, geometrik yöntemlere ilişkin bir irdelemenin yanı sıra, kendi dinsel görüşlerini savunduğu bir "adap" dersi de içerir.[50] Gene bu çalışmada Hobbes geometrik noktanın ne olduğunu –yani kendisinin bunu nasıl anladığını– doğru anlamanın birkaç teolojik mesele açısından önem taşıdığını ortaya koyar. Bunlardan biri, doğru şekil tanımı ("her açıdan belirlenmiş nicelik") ile Tanrı'nın varlığı arasındaki ilişki hakkındadır. Hobbes'un hasımları bir şeyin bir yerde "kesin olarak" bulunması ile "sınırlı olarak" bulunması arasındaki düzmece bir ayrıma başvuruyordu. Bunu da "Tanrı'nın hiçbir yerde olmadığını söylemekten sakınmak için" yapıyorlardı, "zira hiçbir yerde olmayan şey yok demek" idi.[51] Yani, Tanrı (sınırlı olarak) hiçbir yerde bulunmuyor olsa da (kesin olarak) her yerde bulunduğunu öne sürüyorlardı. Hobbes bunun fark barındırmayan bir ayrım içerdiği kanısındaydı. Hobbes'a göre, bu kişiler Tanrı'nın hiçbir yerde bulunmadığını iddia ettiklerinden, mantıken Tanrı'nın var olmadığı görüşüne bağlıydılar: geometrik ateizm.

Geometri ile teoloji arasındaki bir başka bağlantı da ruhların ve meleklerin doğasıyla ilgiliydi:

> [Bir nokta] hiçbir parça ... içermeyen bir işarettir. Bu tanım hem açık fikirli hem de katı yorumcu açısından sağlam ve faydalıdır. Ama bunu açık fikirle ya da sahih bir şekilde yorumlayamayacaklar açısından ne faydalı ne de doğrudur. Teologlar ruhun hiçbir parça içermediğini, keza bir meleğin hiçbir parça içermediğini söylese de ruhun ya da meleğin bir nokta olduğu kanısında değildir. Bir işaret, ya da kimilerinin dile getirdiği gibi, sıcak bir demirle yapılmış bir işaret olan στιγμη [*Yu.* Stigmi] görünür bir şeydir; görünür bir şeyse, o zaman niceliğe sahip demektir ve sonuç olarak sayısız parçaya bölünebilir. Bölünemeyen bir şey nicelik değil demektir; eğer nicelik değil de noktaysa, ne bir madde ne de nitelik olduğu görüldüğünden, hiçbir şeydir.[52]

Hobbes'un Wallis'le giriştiği tartışma, gözden düşmesinin adeta dışsal sebebi diye adlandırılabilir; içsel sebebi ise Hobbes'un matematik felsefesidir. Hobbes'un matematiği, fizik ile geometri arasındaki ilişki-

ye dair anlayışından dolayı başarısız olmuştu. Hobbes'un düşüncesine göre, geometri en üstün bilimdi, çünkü fiziksel gerçekliği, yani devinim halindeki maddeyi sahih bir şekilde sunuyordu. Başka bir deyişle geometri, devinim halindeki cisimleri "[bunlarda] devinim haricinde bir şey bulunmadığı varsayımıyla" inceleyen bilimdir.[53] Bunun sonuçlarından biri şudur: Her cismin bir niceliği bulunduğundan, her nokta ve doğrunun da bir niceliği vardır.

Geometrinin Aritmetik Üzerindeki Mantıksal Önceliği

Geometrinin önceliğinin bir başka yönünden de bahsetmemiz gerekiyor. Geometri dolaylı olarak aritmetiğin önemini azaltıyordu. Antikçağlardan beri süren hâkim görüşe göre, matematiğin, aritmetik ve geometri şeklinde iki kolu vardı ve bunlardan birinin öbürü üzerinde üstünlüğü yoktu. Aritmetik münferit nicelik ya da büyüklüklerin, geometri ise sürekli nicelikler ya da büyüklüklerin bilimiydi.

On yedinci yüzyılda kimi matematikçiler bunlardan birinin öbürü üzerinde üstünlüğü olduğunu iddia etmeye başladı. Örneğin Descartes ile Wallis, aritmetiğin geometriden daha temel olduğunu düşünüyordu. Matematiğin temellerini araştıran, *Mathesis Universalis* adlı kitapta Wallis aritmetiği şu şekilde yüceltiyordu: "Ama gerçekte aritmetiğin nesneleri geometrik nesnelerden daha yüce ve daha soyuttur. Örneğin, *dört santimetrelik bir doğrunun elde edilmesi, iki santimetrelik bir doğru ile iki santimetrelik bir doğrunun toplanmasından ötürü değil, iki ile iki toplandığında dört etmesinden ötürüdür*; ikincisi doğru olduğu içindir ki ilki doğrudur."[54]

Cambridge'in ilk Lucasian Matematik Profesörü [bkz. Sözlükçe] olan Isaac Barrow ile Hobbes hemfikir değildi. *Mathematicae Lectiones*'de (1664-66), Barrow geometrinin üstünlüğünün şu gerçekten anlaşılabileceğini öne sürmüştü: Sayılar ancak temeldeki madde, yani temeldeki geometrik varlık aynıysa başka sayılarla toplanabilir. Elmalar ile armutları karşılaştırmanın yersiz olması bir yana, bunlar başlı başına elma ve armut addedilemez. (Bunlar elbette meyve addedilebilir, ama o zaman da temeldeki maddenin aynı olduğu telakki edilmiş olur.) Şayet sayılar soyut bir şekilde birbirleriyle toplanabiliyorsa, o zaman iki santimlik

bir doğru ile iki elma toplandığında dört olan bir şey; ya dört santimlik bir doğru ya dört elma ya da başka bir şey elde edilecektir. Ama böyle olmamaktadır: "Buradan da ben [Barrow] şunu çıkarıyorum ki 2+2, Sayılara ilişkin soyut Sebepten değil, sayıların uygulandığı Maddenin Durumundan dolayı 4 eder." Hobbes da şunu öne sürerken aynı şeyi söylemeye çalışıyordu: "Zira aritmetik bir hesaplama sayılar bakımından doğru olsa dahi, birimler hep aynı değilse, doğru da olabilir yanlış da."[55] Kısacası, Barrow'un söylediği gibi, "Matematikteki bir Sayının kendi başına bir varlığı olmasa da ve adlandırdığı büyüklükten gerçekten farklı olsa da, belli bir şekilde telakki edilen büyüklüğün bir tür işaretinden ibarettir."[56]

Hobbes, Wallis'i Barrow'la aynı tarzda eleştirir. Cebirsel ya da analitik geometrinin doğru parçaları ile geometrik şekilleri birbirine karıştırdığını; sayıları bunlardan her birine ayrım gözetmeksizin uyguladığını iddia eder. *Seven Philosophical Problems*'ta [1657; Yedi Felsefi Problem] şöyle der Hobbes: "Görüyorum ki [Wallis'in] sayılarla yaptığı hesaplama doğru, ama doğru parçalarıyla yaptığı hesaplama yanlış. Bunun sebebi de, sayılarla doğru parçaları ya da düzlemleri çarpmak ile doğru parçalarıyla gene bu doğru parçaları ya da düzlemleri çarpmak arasında bir ölçüde fark olmasından başka bir şey değildir." Hobbes'un perspektifine göre, aritmetiği geometriye uyarlama probleminin kaynağı, geometride "üç boyut" varken, aritmetikte sadece bir tane olmasıdır; "o da bulmayı arzu edeceğiniz sayı ya da uzunluktur".[57] Bunun sonucu karışıklıktır: "Geometride aritmetik yoluyla işlem yapıldığında, bir birim kimi zaman bir doğru parçasına, kimi zaman bir kareye, kimi zaman da bir küpe aittir."[58] Hobbes'a göre, cebirciler açısından "aynı sayı bazen pek çok doğru parçası, bazen pek çok düzlem, bazen de pek çok üç boyutlu cisim demektir."[59] Hobbes'a göre, karekök her zaman bir doğru parçası demektir.[60] Şöyle der: "Neticede onlar [Hobbes'un hasımları] bilir bilmez salt aritmetik bir kural olan bir cebir kuralını geometriye uygulamışlar ve en mahirane şeyleri varsayarak, ayrım yapmaksızın bir doğru parçasını, bir kareyi ve bir küpü birim telakki edip en saçma şeyleri çıkarsamışlardır."[61] Hobbes geometrinin saflığı bozulmasın diye, aritmetiği geometriden ayrı tutmak istemişse de, bana öyle geliyor ki aritmetiğin geometriye bağlı olduğunu düşünüyordu.[62] Aritmetiği mümkün kılan şey, cisimlerin yalnızca zihinsel açıdan da olsa, sonsuz sayıda eşit

parçaya bölünebiliyor olmasıdır. Sayıları ortaya çıkaran da işte bu eşit bölünebilme imkânıdır. Demek ki sayılar türetmeye dayalıdır. Temelleri Descartes tarafından atılan, Wallis tarafından geliştirilen cebirsel ya da analitik geometri, geometrinin bir nevi aritmetikleştirilmesi anlamına geliyordu ki Hobbes da buna tamamen karşıydı.

En azından Hobbes, geometrinin aritmetikten daha temel olmasının iki genel sebebi olduğunu düşünüyordu. İlk olarak, yalnızca madde gerçek olduğundan, maddenin ölçümü anlamına gelen geometri matematiğin temelidir. İkinci olarak, tanımlar ve aksiyomlardan yola çıkan geometrinin yöntemi, bunlardan yola çıkmayan cebrin yönteminden üstündür. Buna ilaveten Hobbes'un bazı özgül argümanları ve itirazları da vardır. Argümanlardan biri şudur: Cebir geometrideki, örneğin Pisagor teoremi gibi, belli sonuçlara bağlıdır ve dolayısıyla da daha temel olamaz.

Cebir Endişesi

Hobbes'un cebre ilişkin tenkitlerinin pekâlâ psikolojik bir nedeni olabilirdi; sembollerden endişe duyuyordu. Cebir denklemlerini anlamakta güçlük çekiyor ve cebircileri sembol taciri olarak görüyordu. *Six Lessons to the Professors of the Mathematicks, etc.*'da şunları yazmıştı:

> [Wallis] sembol incelemesini geometri çalışması zannetti ve sembolik yazıyı yeni bir tür yöntem olarak, başkalarının sembollerle ortaya koyduğu tanıtlamaları da yeni tanıtlamalar olarak gördü. ... Bunların geometri bilimine bir şeyler kattığına hiç şahit olmadım; zira geometri insanların dikdörtgen düzlemlerin eşitliğinden orantı eşitliğine, sonra tekrar dikdörtgen düzlemlerin eşitliğine ulaşma yoludur; burada semboller insanların sonuca daha hızlı ulaşmasına hizmet eder yalnızca, tıpkı hızlı esen rüzgârın değirmeni daha hızlı döndürmesi gibi.[63]

Wallis'in *Treatise of Conic Sections*'ı hakkında Hobbes şöyle yazmıştı: Kitap "öyle çok sembolle kaplıydı ki kitaptaki tanıtlamaların iyi mi kötü mü olduğunu inceleyecek sabrı gösteremedim."[64] Hobbes'a göre, cebirsel semboller olsa olsa kısaltma aracından ibaretti. Ama hesaplama gücü katmak yerine akıl yürütmeyi bulanıklaştırıyordu:

> Şunu da ekleyeyim ki semboller, yazı işini kısaltıyor da olsa, sözcüklerin kullanıldığı duruma kıyasla okurun daha kolay anlamasını sağlamaz. Zira doğru parçası ve şekil kavramı (bunlar olmaksızın insan hiçbir şey öğrenemez) ya dile getirilen ya da üzerinde düşünülen sözcüklerden yola çıkmalıdır. Öyle ki zihnin iki işi vardır: Biri, sembolleri sözcüklere –ki bunlar da semboldür– indirgemek, diğeri de bunların imlediği fikirlerle uğraşmak.[65]

Dolayısıyla cebir, ispatın yazımını kısaltabilir ama düşünceyi kısaltamaz; çünkü düşünce nesneleri, düşünceleri ifade etmek için kullandığımız sözcükler değil, şeylerin kendisidir ve bu şeyler de kısaltılamaz.[66] Akıl yürütmenin, salt semboller olan sözcüklerin toplanması ve çıkarılmasından başka bir şey olmadığını iddia eden kişi için tuhaf bir düşünce çizgisi bu. Ama Hobbes'un söylediğini başka bir bağlamda açımlayacak olursak, semboller bir matematikçi için uygun olduğu müddetçe matematikçi de sembollerden yana olacaktır.[67] Aynı yapıtın önceki bölümlerinde, bu tür sembollerin müstehcen olduğunu ve "ancak yatak odalarında yapılan en bayağı, gerekli işler kadar umuma açık olması gerektiğini" yazmıştı.[68] Çoğu lise öğrencisi de aynı şeyi hisseder.

Sayılar

Aritmetiğin geometri karşısında kötülenmesinin sonuçlarından biri, Hobbes'un sayılara ve sayılarla ilgili birtakım işlemlere atfettiği bir belirsizliktir. Sayılar süreksiz ya da "münferit nicelik" ile ilişkiliyken, asli fenomen olan devinim ve "devinimin tasarladığı" bütün nicelikler süreklidir.[69] Dolayısıyla sayı gerçeklikten belli ölçüde sapma barındırır. Muhtemelen Hobbes'un sayılarla ilgili görüşleri vakumla ilgili görüşleriyle uyuşuyordu. Sayıların münferit cisimlerle ilişkili olduğu kanısı cisimler arasında bir vakumun olduğu fikrini doğurabilir, oysa Hobbes'a göre, madde sürekliydi ve vakum ya da boşluk diye bir şey yoktu.

Hatta Hobbes sayıların ne olduğundan tam anlamıyla emin değildir. Sayılarla ilgili iki açıklama ("izahat") sunar. Bunlardan biri sayıların noktaların adı olduğudur. "1" bir noktanın adıdır; "2" iki noktanın adıdır vs. Sayıları kusursuz bir temsil niteliğinden alıkoyan şey, her noktanın bir niceliği bulunsa da sayıların bunu ifade edemiyor oluşudur.

"Bir", "iki" vs. adları, adlandırdıkları noktaların niceliksel boyutları hakkında hiçbir şey söylemez. Hobbes'un sayıların ne olduğuna dair sunduğu diğer açıklama, sayıların "ezberden ve sırayla okunan" adlar ("bir", "iki", "üç") olduğudur. Yalnızca "bir, bir, bir" demek, insanın, iki ya da üçün ötesine geçer geçmez, sayısal olarak nerede bulunduğunu bilmesini imkânsız kılar.[70] Öyle görünüyor ki Hobbes'un asal sayılarda önemli addettiği şey sıralı olmalarıdır.

Hobbes'a göre, 1'den büyük sayılar bağımsız varlıklar değildir. "İki" sayısı bir birimin iki kere, "üç" de üç kere gerçekleştiği anlamına gelir. Birim (birlik) temel sayısal varlık olarak kalır. Tahminimce matematikçi olmayanların çoğu doğal sayılar hakkında aynen Hobbes gibi düşünür. Bu kişilere göre, 4=1+1+1+1 olmasının sebebi, gerçekte yalnızca birlerin bulunması, "dört"ün de birlere indirgenebilen bir şeyin kısaltılmışı olmasıdır. Aslında tıpkı diğer tipler gibi, doğal sayılar da sonsuz ve üniterdir. İki, üç, dört vs. her ne kadar kurgu olsa da birbirlerinden farklıdır.

Matematik ve Epistemoloji

Epistemolojinin matematikle ilişkisi konusunda Hobbes, bilginin nihayetinde duyumlara indirgenebilir olması gerektiğini iddia eder. Sayıları Hobbesçu noktalar bakımından açıklamak istemesinin sebeplerinden biri budur ve Hobbesçu noktalar, Öklidyen noktaların aksine gözlemlenebilirler. 5'ten önce 2, ardından da 3 çıkarıldığında sonuç "hiç"tir ve "hiç" de herhangi bir şeyin adı değildir. ("Sıfır" sözcüğü on sekizinci yüzyıl sonlarına kadar matematikte yaygın olarak kullanılmamıştır. Latincede bu anlama gelen bir sözcük yoktur; "sıfır"a en yakın sözcük "nihil"dir ["hiç"].) 5'ten 6 çıkarılırsa sonuç "hiçten az"dır ki bu da bir şeye tekabül etmeyip, yalnızca zihnin "uydurduğu" ya da yarattığı bir şeydir.[71] Hobbes'a göre, negatif sayı diye bir şey yoktur, hele hele -2'nin karekökü gibi sanal sayılar kesinlikle yoktur.

Sayılar üzerinde gerçekleştirilen aritmetik işlemlerden kaynaklanan bu uydurma varlıkların aksine, geometrik varlıklar hiçbir zaman uydurma bir varlık ortaya çıkarmaz, çünkü Hobbes'a göre, bunların tümü inşa edilebilir şeylerdir. Bunlar gözlemlenebilir gerçek varlıklardır: "Üzerinde

akıl yürüttüğümüz doğru parçaları ve şekiller bizler tarafından çizilmiş ve tanımlanmıştır."[72] Dolayısıyla matematik sayılardan değil, noktalardan yola çıkmalıdır.

Hobbes'un nedensellik, geometri ve bilgi arasındaki ilişkiye dair görüşlerinin güzel bir özeti *De Principiis et Ratiocinatione Geometrarum*'unda [1666; Geometrinin İlkeleri ve Metodu] bulunur:

> Diyeceksiniz ki, "Peki niçin saf geometrik teoremlere ilişkin tanıtlamalarda devinime başvurmak gerekiyor?" İlk olarak şunu söyleyeyim: Bütün tanıtlamalar kusurludur, meğerki bilimsel olsunlar; ne ki bunlar bilimsel değildir, meğerki nedenlerden yola çıksınlar. İkinci olarak, tanıtlamalar kusurludur, meğerki sonuçları inşa yardımıyla, yani şekillerin tanımlanmasıyla, yani doğru parçalarının çizilmesiyle tanıtlanmış olsun. Zira bir doğru parçasının her çizimi devinimdir; dolayısıyla ilk ilkeleri, şekillerin betimlenmesini sağlayan devinim tanımlarında bulunmayan her tanıtlama kusurludur.[73]

Noktalar, Doğru Parçaları ve Şekiller

Aritmetik ile geometrinin denk ve bağımsız olduğu yolundaki standart görüşe karşı çıkmanın yanı sıra, Hobbes geometrinin soyut olduğu fikrine de karşı çıkıyordu. Örneğin üçgenler ve kareler, fiziksel dünyaya yaklaşan ama hiçbir zaman gerçek anlamda varlık kazanmayan ideal varlıklar olarak görülüyordu. Geometride incelenen nesnelerin fiziksel olarak var olan şekiller değil, ideal ya da zihinsel şekiller olduğu varsayılıyordu. Platon'un geometriyi o kadar göklere çıkarmasının ana sebeplerinden biri buydu; fiziksel olmayan şeylerin "gerçekten gerçek" olduğu, fiziksel olan şeylerin de böyle olmadığı yolundaki görüşünün bir parçasıydı. Descartes maddesel dünyanın gerçekdışı olduğunu düşünmese de matematiğin soyut olduğunu ve duyum ya da imgeleme dayanmadığını düşünüyordu. Hobbes ise gerçeklik ve matematik hakkındaki bu tür soyutlamacı ve materyalist olmayan yorumlardan nefret ediyordu. Dolayısıyla eğer insanları kendi felsefesinin hakikatine inandıracaksa, geometriyi materyalist bakımdan açıklaması gerekiyordu. Bu da geometrinin temel kavramlarının yeniden tanımlanmasını gerektiriyordu: noktalar, doğru parçaları ve şekiller.

Eukleides noktayı "hiçbir parçası olmayan" olarak tanımlamıştı. Hobbes'a göre, bu tanımın doğru yorumu, noktanın bölünmez değil, bölünmemiş olmasıydı; ayrıca bir noktanın niceliği herhangi bir tanıtlamada göz önüne alınamazdı. Eukleides'in tanımına ilişkin yanlış yorum, yani modern matematikçilerin sıcak baktığı yorum, noktanın aslında hiçbir parçasının olmadığıydı. İmkânsız, diyordu Hobbes. Parçası olmayan bir şey *hiçbir şey* demekti: Her niceliğin parçası vardı. Eğer bir nokta nicelik değilse, o zaman "nokta madde de nitelik de değildi, hiçbir şey" idi.[74]

Benzer bir sorun, Eukleides'in bir doğru parçasını "eni olmayan boy" olarak tanımlayışı, yanlış, yani modern tarzda yorumlandığında da ortaya çıkar.[75] Buna karşılık, Hobbes, bir doğru parçasının cisim olduğu ve eninin de tanıtlamalarda göz ardı edildiği anlamında anlaşıldığında Eukleides'in sözlerinin doğru yorumlanmış olacağını öne sürer. Bir doğru parçası "eni olmaksızın boyu hesaba katılan bir cisim"dir ve bu da doğru parçasının bir eni olduğu anlamına gelir şüphesiz. Aksi takdirde eni hesaba katmamanın hiçbir anlamı olmazdı.[76] Hobbes'a göre, teorik anlamda, devinimsiz noktalar mevcut olabilirdi, ama devinimsiz doğru parçaları olamazdı. Nitekim doğru parçasının eksiksiz tanımı şuydu: "Hareket eden bir cismin izlediği, niceliği tanımda hesaba katılmayan yol."[77]

Diğer bütün geometrik nesneler, türetmeye dayalı devinimler bakımından oluşturulup tanımlanabilir. Bir yüzey, "noktalarının her biri düz bir doğru betimleyecek şekilde hareket ettirilen bir doğru parçası"nın devinimiyle meydana gelir. Üç boyutlu bir cisim, "ilk iki doğru parçasına eşit ve onlara göre ortogonal olan bir başka düz doğru parçasına giden"[78] bir yüzeyin devinimidir. Hobbes gerçekte üçten fazla boyutu olan şekillerin var olamayacağını öne sürer. Hobbes'un hedefindekiler Descartes ve analitik geometrinin diğer savunucularıdır; zira bu kişiler kullandıkları yöntem aracılığıyla *n* boyutlu şekiller betimleyebilmiştir.

Hobbes, sezgisel bakımdan, sayılar arasındaki statik ilişkiler gibi ya da bir nevi soyut nesne gibi görünen oranları bile, belli devinimlerden kaynaklanan, cisimler arasındaki ilişkiler olarak ele almıştır. 1:1 gibi eşit oranlar, eşit zamanlarda eşit hızlarla hareket eden doğru parçalarının meydana getirdiği iki cismin sonucudur. Eşit olmayan oranlar ise eşit olmayan zamanlarda ya da eşit olmayan hızlarda hareket eden doğru parçalarının meydana getirdiği iki cismin sonucudur. Hobbes oranlara dair yenilikçi irdelemesinden çok hoşlanıyordu, çünkü bunları cisimler ve devinimler, yani nedenler ve sonuçlar itibariyle ifade edebiliyordu.

Bir şeyi bilmek, söz konusu şeyi nasıl inşa edeceğini bilmek demektir. Sonuç olarak, belli bir şekil belli bir tarzda inşa edilemiyorsa, bu şeyler hakkında bilgi de sınırlı kalacaktır. Bilgi ile inşa birbirine bağlıdır, çünkü Hobbes'a göre, bilim nedenlerin bilgisidir ve bir nesneyi inşa eden devinimler de söz konusu nesnenin nedenidir. Bir insan geometrinin bütün temel terimlerini –nokta, doğru parçası, düzlem, oran vs.– bunların nasıl oluşturulabileceği bakımından nasıl tanımlayacağını biliyorsa, o zaman bunlardan yola çıkarak oluşturulabilecek bütün şekilleri oluşturmayı da teoride biliyor demektir. Özellikle de geleneksel geometrinin çetin problemlerini teşkil eden şekillerini oluşturabiliyor olmalıdır: daireyi karelemek, verili bir kübün iki katı hacme sahip bir küp oluşturmak ve verili bir açıyı üç eşit parçaya bölmek. Ne yazık ki Hobbes doğrulanmamış bir şeyi varsayıyordu. Bütün geometrik yapıların pergel ve cetvel yardımıyla elde edilebileceğini düşünüyordu. Gerçekte doğru değildir bu. Bu sonuç on dokuzuncu yüzyıla dek kanıtlanmadığından, Hobbes'un buna inanmak için mazereti vardı –yalnızca mazereti vardı, yoksa aklanmış değildi. Rakibi Descartes tarafından ortaya atılan, hasmı John Wallis tarafından geliştirilen analitik geometrinin gücünü son derece hafife almıştı. Hobbes'un bu kişilere duyduğu hislerin mi onların ortaya attığı matematiğe dair görüşlerini şekillendirdiği, yoksa bu matematiğe dair görüşlerinin mi bu kişilere duyduğu nefreti pekiştirdiğini söylemek mümkün değildir. Hangisi olduğu hiç fark etmez, çünkü netice aynıdır. Hobbes geometri için hiçbir yere varmayan yeni bir yol açmıştır.

Teorilerindeki bütün yenilikçiliğe rağmen, Hobbes'ta aynı zamanda derin bir geleneksel taraf vardı. Bu durum onu geometrik nesneleri pergel ve cetvel yardımıyla oluşturmaya dayalı geleneksel yöntemi bırakmamaya teşvik etmişti; tıpkı amentülerde formüle edilen geleneksel Hıristiyan öğretileri koruma isteğini teşvik ettiği gibi.

Daireyi Karelemek

Daireyi karelemek, yalnızca cetvel ve pergel kullanarak, verili bir dairenin alanına eşit bir kare oluşturma problemidir. Bir şekil oluşturmanın yalnızca üç kuralı ya da yolu vardı. (1) Düz bir doğru (yalnızca cetvel kullanılarak) uzatılabilir. (2) Belli bir doğru parçası üzerindeki bir nokta-

dan bir başka belli noktaya (cetvel ve pergel kullanarak) yeni bir doğru çizilebilir. (3) Bir daire (yalnızca pergel kullanılarak) çizilebilir. Bunların çok kısıtlı araçlar olduğu açık. Öklidyen geometrinin ilginç ve güçlü özelliklerinden biri de bu araçlarla ne kadar çok şeyin kanıtlanabildiğidir.

Daireyi kareleme problemi küpün doğrultulmasıyla ilgilidir ki bu da küpün çevresine eşit düz bir çizgi oluşturma problemidir. Eğer düz bir çizgi oluşturulabilirse, diğer problem de çözülebilecektir, çünkü Archimedes'in kanıtladığı üzere, bir dairenin alanı, yüksekliği dairenin yarıçapı kadar, tabanı da çevresi kadar olan bir dik açılı üçgenin alanına eşittir. Böyle bir üçgen oluşturulabilirse, o zaman aynı alana sahip bir kare de oluşturulabilir ve daireyi kareleme problemi de çözülmüş olur. Sonuç olarak Hobbes, doğrudan daireyi kareleme çabasına ek olarak, daireyi doğrultmaya da çabalamıştır.

Hobbes'un fizik, epistemoloji ve geometri arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerine dair irdelemelerimiz onun daireyi karelemek konusundaki iyimserliğini daha anlaşılır kılmalıdır. Geometri gerçek, fiziksel cisimleri ele alıyorsa, geometrinin yöntemi de esas olarak cisimlere ilişkin çeşitli şekiller oluşturmayı içeriyorsa ve elimizde de gerçekten bir daire ya da küp varsa, o zaman tastamam aynı alana sahip bir kareyi ya da iki katı hacme sahip bir küpü oluşturmak niçin mümkün olmayacaktı ki? Akla yakın görünmektedir bu. (Ne var ki imkânsızdır.)

Daireyi Karelemeye Çalışan Başka Biri

Hobbes daireyi kareleme çabasını Wallis'e karşı savunurken, yavaş yavaş karmaşık bir komplo gelişiyordu. İlk aşamada –ki başka aşamalar da vardır– Thomas White, Hobbes ile aynı görüşü paylaşıyor ve Wallis de onu destekliyordu. 1659'da White, "Chrysaspis" takma adıyla *Tutela Geometrica* adlı bir kitap hazırlıyordu. Daireyi karelemeye dair ispatında bir kusur tespit ettiğinde müsveddeyi yayımlamaktan vazgeçmişti. Gelgelelim "Querula" takma adıyla yazan bir hasım, kötüleyici bir yorumla beraber bu çalışmanın bir kısmının korsan baskısını yayımlamıştı. (Benzer bir olay Hobbes'un da başına geldi: Wallis, Hobbes'un daireyi kareleme girişiminin ilk versiyonlarından birini ele geçirdi. Hobbes müsveddeyi yayımlamaktan vazgeçti. Ne var ki Wallis bir nüshasını ele geçirip kusurlu

ispatı eleştirdi. Wallis'e lanet okudu Hobbes: "Söz konusu önermeyi reddettiğimi bildiğini anladığımdan, yapmayı düşündüğün gibi, havalanma arzun tamamen zavallıca, tıpkı hacetimdeki sinekler gibi.")[79] White ve Querula'ya dönecek olursak, kusurlu ispatın yazarı olduğu tespit edildiğinde White, tıpkı Hobbes gibi, kendini savunmak zorunda kalmıştı. Querula'nın aslında kimliğini gizleyen bir Cizvit olduğunu ve gerçekte geometriye hiç mi hiç ilgi duymadığını öne sürmüştü White. Akabinde de Cizvitlerin kendilerini hep Katolik Kilisesi'yle karıştırdığını ve bunun sonucunda da mensuplarına yönelik her saldırıyı kilisenin kendisine yapılmış telakki ettiklerini iddia etmişti. White'a göre, Cizvitlerin ruhbaniyet konusundaki egoizmi yeterince tuhaftı ama daha da kötüsü, hasmının kitabının başlığını ortaya serdiği gibi, kendilerini geometriyle özdeşleştirmeleriydi: *Querula Geometrica; or, Geometry's Complaint of the Injuries Lately received from Mr. Thomas White in his Late Tract, Entituled "Tutela Geometrica"* [Querula Geometrica; ya da Bay Thomas White'ın "Tutela Geometrica" Başlıklı Son İncelemesinin Yakınlarda Verdiği Zarar Konusunda Geometrinin Şikâyeti]. Şikâyet eden kişi gerçekte Querula olduğundan ve kitabında da "Geometri"nin şikâyet ettiğini söylediğinden, White, Querula'nın kendisini küstahça ve mantıksızca geometriyle özdeşleştirdiği sonucuna varmıştı: "Onların kendilerini *Geometri* ile özdeşleştirdiğini ve kendilerinden birine karşı yazılan bir şeyin Geometri'ye karşı yazıldığının öne sürülmesine ilk kez şahit oluyorum."[80] Muhakkak ki dar çaplı Katolik ağız dalaşını matematikle karıştıran bu tartışma çok tuhaftı. Ama bu durum, Hobbes ile Wallis arasındaki, yani ayrıksı Anglikan geometrici ile Presbiteryen cebirci arasındaki tartışmayı uygun bir tarihsel perspektife yerleştirmeye yardımcı olur.

White ile Querula arasındaki tartışmanın ironik yanlarından biri, Wallis'in White ile dostane ilişkileri olmasıydı. Öyle görünüyor ki Wallis ile White, ayrıca White'ın dostu ve destekçisi Digby, o sıralar Hobbes'tan uzaklaştıklarından müttefik olmuşlardı. Wallis'in tenkitlerinin kaynağı barizdir; White ise Hobbes'un *De Mundo* hakkındaki sert eleştirisinin ardından hesabın daha kapanmadığını hissetmiş olabilirdi. Digby'nin Wallis'e aktardığına göre, White, Wallis'in itibarını artırmaya çalışıyordu. White'ın daireyi kareleme probleminden hiç bahsetmemiş olan Wallis şöyle cevap vermişti: "Hepimiz Bay White'a fazlasıyla borçlu olduğumuzu kabul etmeliyiz; zira kendisi lütfederek, bizim hakkımızda son

derece olumlu hükümlerde bulunmakla kalmadı, bizi, sizin gözünüzde bunca önemli bir yer tutmamızı sağlayan bir karakterde sundu size."[81] Aslında Digby, Wallis ile bolca yazışmış ve Katoliklere İngiltere'de dinsel hoşgörü gösterilmesini teşvik etme konusundaki bir planın parçası olarak 1658'de bunları yayımlamıştı. 1650'lerde Digby ile White'ın gerçekten önem verdiği şey, Katoliklerin davasına destek olacak, Cromwell hükümetinin yandaşlarıyla müttefik olmaktı. White'ın genel papa karşıtı tavrının yanı sıra araf konusundaki kuşkuculuğu, Cumhuriyet'i kontrol altında tutan Kalvenci Bağımsızlara çekici geliyordu. 1650'lerin sonunda papalığın White'a karşı yönelttiği bir dizi suçlama onun itibarını sağlamlaştırmış gibiydi. Digby ve White'ın çabaları bir ölçüde başarılı olmuş ve bu da pek çok Protestanda nefret uyandırmıştı. Cromwell'e yarenlik ettikleri için, bir yazar Digby ile White'dan "Artık'vari Anarşist"* Katolikler diye bahsetmişti.[82]

Siyaset, din, matematik. Aralarında ne fark var ki?

Geometri, Latince ve Skatoloji**

Hobbes ile Wallis arasındaki tartışmada öne çıkan şey, tartışmanın irrasyonelliğidir. Geometri meselelerini çözme bağlamında, neyin doğru Latince ve Yunanca sayıldığı konusunda tartışmışlardı. *Six Lessons*'ta şunu yazmıştı Hobbes: "Devam etmeden önce, şunu hesaba katmalıyım ki '*adducis malleum, ut occidas muscam*' sözünüz güzel bir Latince değil, *malleum affers malleum adhibes, malleo uteris* ise güzel."[83] Wallis, Hobbes'u στιγμα ile στιγμη'yi karıştırmakla*** suçlamıştı. Hobbes çeşitli antikçağ şairlerinden alıntılar yaparak savunmuştu kendini. Daha sonra da Wallis'i Latince "adducere" fiilini yanlış kullanmakla suçlamıştı. Hobbes, Timoteos'a Birinci Mektup 2:15'in doğru çevirisiyle üstünlük kazanıp, bunu Petrus'un Birinci Mektubu 3:20 ile karşılaştırarak kendi davasında güç kazanmıştı.[84]

---

* Sözü edilen yazar, Artık Parlamento (*Rump Parliament*) üzerinden sözcük oyunu yapıyor-ç.n.

** İnsan ve hayvan dışkılarını inceleyen bilim dalı-ç.n.

*** Hobbes, Yunanca kelimeler olan, sonu α (alfa) ile biten ve "dağlama izi" anlamına gelen *stigma* ile, η (eta) ile biten ve "nokta" veya "an" anlamına gelen *stigmi*'nin farkına vurgu yapıyor-r.n.

Wallis'in gündeme getirdiği, gramer konusundaki diğer itirazlara karşı Hobbes'un kendini savunmasına gerek yoktu, çünkü Henry Stubbe, Hobbes'un yardımına koşmuştu. Hobbes, *Stigmai*'nin sonuna, Stubbe'ın ona yazdığı bir mektuptan yirmi altı sayfalık bir "parça" koymuştu. Bu mektup Hobbes'un Latince ve Yunanca gramerine dair ayrıntılı bir savunudur. O sıralar Bodleian Kütüphanesi'nin arşiv yardımcısı olan Stubbe hâlâ saygı duyulan bir şahsiyetti. Ama çeşitli topluluklara yönelik beklenmedik saldırıları –ki bunlardan biri de Royal Society olacaktı– nihayetinde onu aykırı bir kişi haline getirmişti. Wood, *Athenae Oxoniensis*'te Stubbe'ı şöyle tanımlamıştı: "Ateşli ve dur durak bilmeyen bir kafası vardı (saçları havuç rengi) ve her türlü teşebbüsün altına girmeye hep hazırdı ki bu da vücudunun neredeyse iskelet haline gelmesinin ana sebebiydi. Ayrıca belirli ilkeleri olmayan bir insandı. Her Hıristiyanın inandığı şeylere inanıp inanmadığı ise benim için bir muamma."[85]

Hobbes ile Wallis arasındaki tartışma hakkında bir fikir vermek için, çok önemli olduğu varsayılan meselelerden birinin "Empusa" sözcüğünün anlamı ve etimolojisiyle ilgili olduğunu belirtelim.[86] *De Corpore*'de Hobbes "okul teolojisi"nin Empusa, yani şekil değiştiren, bir bacağı iyi durumda olsa da diğer bacağı çürümüş olduğu için topallayan bir hayalet gibi olduğunu söylemişti. İyi durumdaki bacak *Kitabı Mukaddes*'ti; çürümüş bacak ise Aristoteles'in "habis felsefesi"ydi.[87] Wallis, Empusa'nın tek bacağı üzerinde seken bir gulyabani olduğunu iddia etmiş ve "Hobbes" ile "gulyabani" [*hobgoblin*] üzerinden sözcük oyunu yapmıştı. Stubbe da Hobbes'a "gulyabani" sözcüğünün etimolojisi hakkında bilgi vererek yardım etmişti. Bu sözcük kısmen Fransızca kısmen Sakson dilinden geliyordu. "Hobgoblin"in "hob" kısmı "Hobbes"tan değil, "Robert"tan geliyordu; "tıpkı Richard, Richardson, Rixon; Dick, Dickinson, Dixon; Robert, Robinson, Robson; Hobbinall, Hobson, Hob" gibi.[88] (Aslında "Empusa" sözcüğü muğlaktır; hem Hobbes hem de Wallis farklı anlamlarını tanımlıyordu.)

Bu gramatik ve mitolojik meselelerin geometriyle hiçbir alakası yoktu. Gene de Hobbes ve Wallis'in herhangi bir muhtemel eleştiriye boş vermeye hiç niyeti yoktu. Bunda biraz ironik yan vardır, çünkü Hobbes herkese karşı nasıl da nazik olduğu konusunda böbürleniyordu:

> Karşımda duran hiçbir insana ömrüm boyunca tek bir kötü söz söylediğimi hakikaten hatırlamıyorum; gerçi bu insanlardan kimisi gayet küstahça sözlerle canımı sıktı; ne kadar küstah olurlarsa olsunlar, benimle tartışan kişilere karşı fikirlerimi savunurken, onları küçümsediğim, ya da söylediklerine kulak vermediğimi sanmalarına yol açacak katı bir sessizlik takınmaktansa, bir ölçüde içten olmanın her zaman daha medeni olduğunu düşündüm.[89]

Küstahlık karşısında bile nazikti:

> Daha önce hiç tanımadığı, kibirli ve bilgisiz genç üniversite hocaları, onunla tartışmaya ve kendi budalaca fikirlerine alkış tutmaya onun yanına geldiklerinde, amaçlarını şaştıkları için, patavatsız ve kaba ifadelere sapıyorlardı; bunun üzerine o da çok memnun olmayan bir havaya bürünüyordu ki bu durumda da ayıplanması gereken onun somurtkanlığı değil, onların kibriydi.[90]

Elbette Hobbes sövgülerin mantıklı bir açıklamasının yapılması gerektiğini fark etmişti. Tahrikin bulunmadığı durumda hakaret sayılabilecek davranışın, başka bir insanın hakaretine cevaben yapıldığında hakaret olmadığını söylüyordu Hobbes. Kendi düşüncesini desteklemek için de bir senatöre hakaret eden şövalyeyi aklayan imparator Vespasianus'a başvurmuştu: "Senatör sana hakaret etmek zorunda olmadığından, senin de ona cevaben hakaret etmen doğru ve medeni bir hareketti."[91]

Hobbes ile Wallis sövgüde sınır tanımıyordu. Bunlardan bir kısmı gerçek anlamda skatolojiye dayalı hakaretlerdi. Hobbes *Six Lessons*'ın sonunda şöyle diyordu: "Öyleyse bildiğin gibi yap, seni *Medeniyetsiz Rahip, İnsanlıktan Nasibini Almamış İlahiyatçı, Ahlak Doktoru Bozuntusu, Sersem Meslektaş, İssakar'ın* Kötü Kopyası, en sefil İntikamcı ve Yasakçı Akademisyen*." Ama Hobbes'un çalışması için Wallis'in kullandığı "bok parçası" tabiri muhtemelen en kötüsüydü.[92] Ayrıca Hobbes, Wallis'in "şimdi de [Hobbes] kendi gübürünü öğrenme uğraşında" diye yazdığını zikrediyordu. Wallis'in bununla ne kastettiği açık değildir, ama Hobbes bunu en kötü tarafından yorumlar:

---

* Tevrat'ın birinci kitabı olan Yaratılış'a göre Yakup'un dokuzuncu, Lea'nın beşinci oğlu ve İssakar kabilesinin kurucusu-r.n.

> Ben [Hobbes] "gübür" ne demek bilmiyorum. Hatırladığım kadarıyla, böyle bir sözcüğü daha önce ne okudum ne de duydum; ama bir keresinde şarlatanın biri başka bir şarlatanı tehdit ederken ona "hacet yaptıracak kadar gübür" vereceğini söylediğini duymuştum. Bu tür sözler irfan sahibi bir ağza yakışmıyor, hele hele bir teoloji hocasının halka sunduğu yazılarda kâğıda dökülmesi hiç hoş değil.[93]

Kanımca Hobbes bu ağız dalaşının galibiydi, çünkü alttan alıp kibarlık gösteriyor havası takınmıştı; din adamı olan Wallis ise kendi pisliğine iyice bulaşmıştı. Hobbes, Wallis ve Ward gibi din adamlarının Hıristiyanlığa yaraşmayan davranışlarını zikretmekten keyif almıştı. Gelgelelim bir sonraki bölümde Hobbes'un kendi kabalığını ortaya serişini göreceğiz.

10. Bölüm

Kurt Kocayınca
1660-1669

Saraydaki nüktedanlar onunla dalga geçmeyi âdet edinmişti. Ama kendisi onların hiçbirinden korkmuyor ve kendi duruşunu bozmuyordu. Kral ona "ayı" derdi. "İşte zincirlenecek ayı geliyor!"* (Aubrey, *Brief Lives*)

1660'lar Hobbes için tamamen keyif ve ihtilafla dolu yıllardı. "Köpek adamı ısırdı" değil de "adam köpeği ısırdı" haber niteliği taşıdığından, Hobbes'un yaşadığı sevinçlerden ziyade kavgaları hakkında daha çok bilgi sahibiyiz. John Wallis ile matematik konusunda, Robert Boyle ile deneysel felsefe konusunda ve sayısız Anglikan piskoposla da din konusunda tartışmaya girmişti. Bir parlamento kurulu tarafından Hobbes'a ateizm soruşturması yapılması düşünülmüş ve Royal Society'den kapı dışarı edilmişti. Belki de en kötüsü, artık yaşlanmış olması ve arkadaşlarını ölüme teslim ediyor oluşuydu. Mersenne öleli çok olmuştu. Selden 1654'te, Gassendi 1655'te, Harvey 1657'de, Charles du Bosc 1659 sonlarında ölmüştü. Artık yetmişlerinde olan Hobbes önünde çok uzun bir zaman kalmadığını düşünüyordu. Du Bosc için yas tutarken stoacı bir tarzda şunları yazmıştı: "Bir insanın ölümü üzerine çok uzun süre yas tutmamalıyız; yoksa diğer insanlar için yas tutmaya çok az zamanımız kalır."[1] İki ay sonra Abraham du Prat'nın öldüğünü öğrenmişti.

Ama 1660'lar Hobbes için aynı zamanda iyi yıllardı. Kralla, Digby ve White'la barışmış ve özellikle de Kıta Avrupa'sında ün ve itibarının keyfini sürmeye devam etmişti. Kendinden gurur duyduğu, yüzünden okunuyordu. İşte Aubrey'nin betimlemesi:

---

* Dönemin soyluları arasında popüler olan bir eğlence türüne gönderme. Bear-baiting denen bu oyuna göre, zincirlenen, diş ve tırnakları da sökülen ayının üzerine köpekler salınıyor ve soylular onların boğuşmasını izleyerek eğleniyordu-r.n.

> Geniş bir alın; favoriler doğal renginde sarımsı-kırmızımsı ki bu da kıvrak bir zekânın göstergesi. ... Dudağının altındaki sakal haricinde tıraşlı. Doğa kendisine ulu bir sakal vermediğinden değil ... ama tabiatı gereği neşeli ve nekre olduğundan, ciddi, ağırbaşlı ve haşin görünmeyi hiç mi hiç istemiyordu. ... Bilgeliğinin itibarının sakalından değil, aklından kaynaklanmasını istiyordu. ...
>
> Gözleri güzel, ela rengindeydi, son ana kadar da hayat ve ruh doluydu. Sözlerinde samimiyken, gözlerinin içi (adeta) kor gibi yanıyordu. İki tür bakışı vardı: Güldüğünde, nükte yaptığında, keyfi yerindeyken gözleri zar zor seçiliyordu; ciddi ve olumlu bir havadayken gözlerini (yani gözkapaklarını) yavaş yavaş açıyordu. Gözleri ne büyük ne de küçüktü, orta boydaydı.

Hobbes hayatını gönlünce yaşıyordu. Ömründe yüz kereden daha az sarhoş olduğunu söylese de (içinde bulunduğu kültür ve yaşı göz önüne alındığında çok makul bir sayıydı bu) altmış yaşında içki içmeyi bırakmıştı. Ayrıca kırmızı et yemeyi de bırakmıştı ve her gün balık yiyordu. Sabah 7:00'de kalkıyor, tereyağı ve ekmekten oluşan kahvaltısını ediyor ve kafasında derin düşüncelerle yaklaşık saat 10:00'a kadar yürüyüş yapıyordu. Üzerine kâğıt yapıştırılmış olan, yaklaşık kırk santimetrekarelik bir kucak masasında düşüncelerini yazıyordu. Saat 11:00 civarı öğle yemeğini yiyor, piposunu içiyor, sonra da şekerleme yapıyordu. Sağlığı için halk şarkıları söylüyordu. Aubrey'nin betimlediği üzere:

> Masasının üzerinde her zaman halk şarkısı kitapları dururdu ... gece olup da kendisi yatağına girip kapıları sımsıkı kapatınca ve hiç kimsenin duymadığından emin olunca, sağlığı için, yüksek sesle şarkı söylerdi (ama sesi çok güzel değildi): Bu işin akciğerlerine iyi geldiğine ve ömrünü uzattığına inanıyordu.

Kişisel hijyen ve bakım konusunda ise, en büyük sorununun "kel kafasına sineklerin konmasını önlemek" olduğunu düşünüyordu. Aynı zamanda bağırsağında kurt vardı.

Bu bölümün geri kalan kısmında, önce parlak bir anı ele alacak, sonra sorunları üzerinde uzun uzadıya duracak, bunun ardından arkadaşları sayesinde kavuştuğu rahat anları ortaya serecek, en sonunda da tekrar sorunları ele alacağız.

Restorasyon, 1660

Belki de Hobbes'un bu on yılda yaşadığı tek parlak an II. Charles ile barışmasıydı. Aubrey bu olayı şöyle anlatır:

> Majestelerinin sevinçle dönüşü üzerinden iki üç gün geçmişti; kendisi faytonunda Strand'den geçerken, Bay Hobbes da (lordunun [Devonshire] o zamanlar yaşadığı) Little Salisbury House kapısında ayakta bekliyordu. Kral onu uzaktan görüp çok nazikçe şapkasını çıkardı ve hal hatır sordu. Bir hafta kadar sonra, Hobbes majesteleriyle Bay S. Cowper'ın [Samuel Cooper] evinde müzakere etti, kral burada portresinin yapılması için otururken Hobbes'un latif sözleriyle oyalandı. Burada Hobbes majestlerinin tekrar gözüne girdi ve majestelerinin huzuruna istediği zaman çıkması için emir verildi, kral Hobbes'un nüktedanlığından ve hazırcevaplığından her zaman büyük keyif alıyordu.

Bir süre sonra Charles, Hobbes'a emekli aylığı bağlamıştı. Gelgelelim düzenli ödenmiyordu bu; sebebi de kısmen Hobbes'un saraydaki düşmanlarının müdahalesi, kısmen de tasarruf tedbirleriydi. Ayrıca Charles, Samuel Cooper'dan Hobbes'un bir portresini satın almıştı. Bu portre Cleveland Sanat Müzesi'nde bulunan, ama şu anda sergilenmeyen bitmemiş minyatür olabilir.

Restorasyon'un gerçekleştiği yıl İngilizler için genelde mutlu geçen bir yıldı. Şubat'ta kralın gelişini beklerken, insanların etekleri zil çalıyordu. Havai fişekler patlatılmış ve bütün kiliselerde çanlar çalınmıştı. Yaşadıkları sefalet için Artık Parlamento'yu suçlayan insanlar "Kıçımı yala" tabirini "Arkamı [*rump*] yala" diye değiştirmişti. Sığır butları* satın alıp meydanlarda yakmışlardı. İngiliz halkı I. Charles'ın idamından sonra ardı ardına gelmiş olan hükümetlerden bezmişti: Devlet Konseyleri, Barebones Parlamentosu ve Naip Cromwell. II. Charles'ın dönüşü, "Eski Güzel Dava"nın** yerine geçen eski güzel günlere dönmek anlamına geliyordu. Kralı karşılayan büyük ve coşkulu kalabalıklar, İngilizlerin restore edilmiş monarşinin karakterinden anladığı ve monarşiden beklediği şey itibariyle bir bütün olduğu şeklinde yanlış bir izlenim uyandırıyordu.

---

* İngilizcede *rump* aynı zamanda sığır butu anlamına gelir-ç.n.

** İç Savaş sonrasında New Model Army askerlerinin savaş sırasında Parlamento safında yer alma sebeplerine verdikleri ad-ç.n.

Kimileri kralın İngiltere'deki tek otorite olması bakımından mutlak hükümdar olduğunu düşünüyordu. Bu kişilerden bazısı kralın hükmetme hakkının ilahi olarak doğrulandığı kanısındaydı; diğerleriyse bu hakkın halktan kaynaklandığını düşünüyordu. Kimileri piskoposluk kurumu krala bağlı olduğundan, kralın Anglikan Kilisesi üzerinde mutlak güç olduğunu düşünüyordu. Kimileri de kralın kilise üzerindeki otoritesinin yalnızca disiplin meselelerini kapsadığını, piskoposluğun ilahi olarak tesis edildiğini (*iure divino*) ve monarşiye bağlı olmadığını düşünüyordu.

Kralcı kuvvetlere karşı savaşmış ya da parlamento tarafında yer almış olan on binlerce İngiliz ülkeden gitmemiş ya da fikirlerini baştan aşağı değiştirmişti. Tıpkı kralcıların 1649'da yapmak zorunda kaldığı gibi, bu kişiler yeni rejimi benimsemek zorunda kalmıştı. Gerek tesis edilen Anglikan Kilisesi'ne bir "dahil etme" politikası çerçevesinde katılmak isteyen, gerekse bir "hoşgörü" politikası çerçevesinde zulüm görmek istemeyen Presbiteryenler ve Bağımsızlar vardı. Ama böyle olmayacaktı.

İngiltere'ye dönüşünü mümkün mertebe cazip hale getirmek amacıyla düzenlenen taktiklerin bir parçası olarak Charles, Breda'da bir bildiri yayımlamış ve geçmişi geçmişte bırakma arzusunu duyurmuştu: "Cezalandırılma korkusu hiç kimseyi bağlamasın diye, ... halihazırda beyan ediyoruz ki ileride Parlamento'nun muaf tutacağı insanlar haricinde, bütün uyruklarımız için, gelen talep üzerine, seve seve İngiltere'nin Yüce Mührü'nü basacağımız genel bir af çıkaracağız."[2] II. Charles'ın bu meselede Parlamento'nun isteklerine karşı çıkması için hiçbir sebep olmadığından, söz konusu muafiyet mantıklıydı.

Kralcı eğilimlerinden dolayı "Cavalier Parlamentosu" adı verilen ilk ciddi Restorasyon Parlamentosu Charles kadar bağışlayıcı değildi. Katı Anglikanlarla dolu olan bu parlamento 1661 ile 1665 arasında Clarendon Yasası diye bilinen, dinsel konularda baskıcı dört önerge geçirmişti. Bunlardan ilki olan Ortaklık Yasası ülkedeki bütün resmi görevlilerin Anglikan Kilisesi ayinlerine katılmasını şart koşuyordu. Riayet Yasası da aynı şeyi din adamları için şart koşuyordu. Gizli Dinsel Toplantı Yasası (aynı aileden olmayan) dört ya da daha fazla ayrılıkçı Protestanın birlikte ibadet etmesini yasaklıyordu. Beş Mil Yasası da ayrılıkçı papazların, vaktiyle görev yaptıkları şehirlere beş milden fazla yaklaşmalarını yasaklıyordu. Bu yasalar Stuart döneminin geri kalanında yürürlükteydi. Muhafazakâr Anglikanlar dışında herkese resmi olarak şüpheli gözüyle bakılıyordu.

Hobbes muhafazakâr değildi. Evvelce gördüğümüz gibi, sarayla ilişki içindeki din adamlarıyla yaşadığı sorunlar 1650'de Fransa'da başlamıştı. Bunlar Restorasyon'da iyice kızışmıştı. Hobbes'un kilisedeki düşmanları Clarendon Yasası'nın hiçbir hükmüne istinaden ya da bir kilise mahkemesinde onu cezalandıramasa da, onun hayatını kolaylaştırmaya hiç niyetleri yoktu. Din adamlarıyla 1660'larda yaşadığı sorunlar bilimsel tartışma kisvesi altında ortaya çıkmıştı. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, siyaset bir yana, bilim ile din, birbiriyle karıştırılacak kadar iç içe geçmişti. Günümüzde geçersiz oldukları kolayca anlaşılabilecek, bilimden hareketle din için, dinden hareketle bilim için yapılan çıkarımları Restorasyon dönemindeki eğitimli çoğu insan açık açık göremiyordu. Günümüzde ABD'de basmakalıp bir şey olan, kilise ile devletin ayrılması, o zamanlar İngiltere'de hâlâ umumiyetle skandal yaratan bir düşünceydi.

Royal Society ile Yaşanan Sorunlar

The Royal Society of London for the Improving of Natural Knowledge [Doğal Bilginin Geliştirilmesi Amaçlı Londra Kraliyet Topluluğu], Restorasyon'un başlarında II. Charles'ın beratıyla kurulan ve 1640'lardan beri Londra ve Oxford'da gayriresmi olarak buluşan biliminsanlarının oluşturduğu topluluğun kurumlaşmış halefiydi. Topluluğun ilk üyeleri arasında John Wilkins, John Wallis, Seth Ward, Elias Ashmole, Henry Oldenburg, Jonathan Goddard, George Ent, John Eveyln, Kenelm Digby, Matthew ve Christopher Wren, F. Glisson, Christopher Merret, Theodore Haak, Robert Moray, William Petty, Lawrence Rooke, Charles Scarborough, Ralph Bathurst, William Brereton ve Robert Boyle bulunuyordu. Bu listenin gösterdiği gibi, Anglikanlar, Presbiteryenler, Bağımsızlar ve hatta Katolikler rahatça birbirileriyle münasebet kuruyorlardı. 1663 sonlarına gelindiğinde 137 daimi üye bulunuyordu – kısacası bilimsel önemi haiz hemen herkes vardı, Hobbes ve White hariç. Hatta bazı üyeler biliminsanı dahi değildi. Üyelerin çoğu Hobbes'u sevip sayıyordu. Lord Bruce, Devonshire, Digby, Evelyn, Petty, Scarborough ve Waller, Hobbes'un arkadaşları ya da ona arkadaşça yaklaşan kişiler olarak görülebilirdi. Ayrıca Hobbes, John Pell, Ralph Austen, Brereton,

Oldenburg ve Matthew Wren ile 1660'ların başında en azından medeni ilişkiler içindeydi. Peki Hobbes niçin üye değildi? Aslında üye olmak istemişti ve uluslararası şöhreti de daha emekleme aşamasındaki kurum için cazip gelmiş olsa gerekti. Bu durumun açıklaması karışık ve biraz da spekülatiftir.

Toplulukta düşmanları vardı elbette: Boyle, Wren, Wallis ve Wilkins. Bu kişiler güçlü rakiplerdi ama Hobbes'un üyeliği oylanma aşamasına gelseydi bunu veto edecek ya da buna karşı çıkacak güçleri yoktu. Ama oylanma aşamasına hiçbir zaman gelinememişti.

Hobbes'un sorunu, topluluğun amacının "doğal bilgiyi deneyler aracılığıyla" geliştirmek olmasından kaynaklanıyordu kısmen. Robert Hooke'un açıkladığı gibi, amaç:

> ... Doğal şeylere ve bütün yararlı sanatlara, imalatlara, mekanik uygulamalara, makinelere ve icatlara dair bilgiyi deneyler aracılığıyla geliştirmektir –(İlahiyatı, Metafiziği, Ahlak Felsefesini, Siyaseti, grameri, retoriği ya da mantığı işin içine hiç karıştırmadan).
>
> ... Bu Topluluk ne antik ya da modern herhangi bir felsefecinin önerdiği ya da bahsettiği doğa felsefesi varsayımını, sistemini ya da öğretisini, ne de ilk nedene başvurulmasını gerektiren bir fenomenin izahatını benimseyecektir ...; bilimsel şeyleri ne dogmatik tanımlar ne de aksiyomlar belirleyecektir; yalnızca bütün fikirleri, benimsemeksizin ya da bağlanmaksızın, sorgulayıp gözden geçirecektir, ta ki esasen meşru deneylerden çıkarsananlar türünde, yetkin tartışmalar ve apaçık argümanlar aracılığıyla bu tür deneylerin doğru olduğu kesinkes tanıtlanıncaya kadar.

Bu açıklama ihtiyari ya da gayri ihtiyari Hobbes karşıtı olan bir açıklamadır. Hobbes teolojiye, metafiziğe, ahlak felsefesine, siyasete, gramere ve mantığa bulaşmıştı. Ayrıca Hobbes deney yapmanın öneminin abartıldığı ve laboratuvar ortamında yapılan deneylerin hemen her zaman yararsız olduğu kanısındaydı. Doğanın kendisi, gelgitler, tutulmalar, düşen nesneler ve gök cisimlerinin devinimleri biçimine bürünerek, teoriler üzerine düşünmek ve teorilerin sağlamasını yapmak için yeterince veri sağlıyordu zaten. Daha önce ele aldığım gibi, belki de en kötüsü, Hobbes'a göre, bilimin koşul koyucu tanımlardan ibaret olan ilkeleri temel alma itibariyle aksiyomatik olmasının gerekmesiydi. Bu da genellikle yeniden tanımlama anlamına geliyordu ve topluluğun çoğu

üyesi de bu tür semantik emperyalizmi reddediyordu. John Wallis dalga geçiyordu bununla:

> Zira Bay Hobbes başka kişilerin sözcüklerini aktarırken bunlara yeni anlamlar yükleyip bu kişileri çürütmekte çok maharetli: Sözcüklerin başka insanlar için imlediği şeyleri değiştiriyor. Bu yüzden eğer siz [Boyle] tebeşirden bahsedecek olursanız, o size "tebeşir" derken peyniri kastettiğini söyleyecektir: Sonra da sizin tebeşir hakkında söylediğiniz şeyin peynir için doğru olmadığını ispatladığında da büyük bir zafer kazanmış addedecektir kendini. Keza teneffüs ettiğimiz şu heterojen karışımın (bu her neyse artık), genelde hava adıyla anıldığını, içinde yaşadığımız bu havadan bolca bulunduğunu, falan filan doğaya sahip parçacıklardan oluştuğunu söylediğinizde de size "hava" derken yıldızlar arasında bulunan türden bir eteri kastettiğini ve hava denen şeyin içinde de bu tür parçacıkların bulunmadığını söyleyecektir.[3]

Hobbes kendi tanımlarının düzgün olduğuna inanıyor ve başkalarının fikirlerini gözden geçirmenin zaman kaybı olduğunu düşünüyordu. Hobbes'a göre, Royal Society'nin izleyeceği doğru prosedür, *De Corpore*'de bıraktığı noktadan hareketle tümdengelime dayalı çıkarımlar yapmak olurdu. Kitaptaki tanımlar ve teoremler konusunda canlarını sıkmamaları gerekiyordu, zira Hobbes'un bizzat söylediği üzere, bunların doğruluğundan emindi.

Dialogus Physicus'ta (1661) Hobbes, Royal Society üyelerini tumturaklı ve geçersiz akıl yürütmelerinden ötürü eleştirmişti. Yalnızca kendi felsefi ilkelerini kullanarak büyük bir memnuniyetle onların fikirlerini çürütmesinin ardından, diyalogun sonunda, Royal Society'nin *De Corpore*'den ileri gidemediği sonucuna varmıştı. Aslında pahalı deney aletleri yaparak zamanlarını ve paralarını boşa harcamışlardı. Bu aletler, sağlam bir bilimsel yöntemle kullanılmadığında, bilimin ilerlemesine katkıda bulunamazdı. Aslına bakılırsa bunlar birer engeldi, çünkü yardımcı oluyorlarmış gibi bir yanılsama yaratıyorlardı. A karakterinin ağzından şunları yazıyordu Hobbes: "Hobbes'un ulaştığı noktadan elde edilebilecekken, niçin bu tür aletlere ve yapımı zor pahalı makinelere ihtiyaç olsun ki? Niçin onun bıraktığı yerden yola çıkmadınız? Niçin onun tesis ettiği ilkeleri kullanmadınız?"[4] *Considerations Upon the Reputation ... of Mr. Hobbes*'ta [Bay Hobbes'un ... İtibarına Dair Düşünceler] aynı temayı sürdürmüştü: "Dolayısıyla denizin öte yakasından yeni bir düzenek ya da fiyakalı bir

alet getiren herkes felsefeci değildir. Zira böyle düşünecek olursanız, sırf eczacılar ve bahçıvanlar değil, daha pek çok işçi ortaya çıkıp ödülü kapacaktır."[5] Kısacası bu asil biliminsanları kendi mevkilerine yakışır bir biçimde davranmıyordu. Royal Society'nin belirtilen amacı, yani doğal bilgiyi deneylerle geliştirmek Hobbes'un gündeminde yer almıyordu.

Dolayısıyla Hobbes'un sorunu kısmen, topluluğun amaçları ve yöntemlerinden bazılarını paylaşmıyor olmasıydı. İşin ironik yanı, sorunun bir başka kısmının da Hobbes'un fikirlerinin çoğu üyenin fikirlerine fazlasıyla benziyor olmasıydı. Bunlardan biri fiziksel evrenin mekanistik yollarla işlediği inancıydı. Örneğin Joseph Glanvill, "doğanın işleyişi söz konusu olduğu müddetçe, doğanın cismani aletlerle iş gördüğünü" ve "duyumun devinim sonucu oluştuğunu, buna da cismin organa etki etmesinin, ardından bu etkinin beyne ve algı merkezine ulaşmasının neden olduğunu" kabul ediyordu.[6] Bir diğer benzerlik de dinsel meselelerde akla duyulan aşırı güven ve İsa'nın kilise yönetiminin tek biçimi olarak piskoposluğu dayatmadığı düşüncesiydi. Görünen o ki kimilerine göre, bu durum, monarşinin ille de yegâne ya da en iyi hükümet biçimi olmadığı anlamına geliyordu. Bunlar Restorasyon'un başlarında benimsenemeyecek kadar tehlikeli görüşlerdi.

Hobbes'un mütecaviz sayılan öğretilerinden bazıları, topluluğun kimi üyelerince Hobbes'unkilere çok benzeyen ifadelerle dile getiriliyordu. Glanvill'e göre, "ilahi doğa sonsuz olduğundan ve bizim kavrayışımız da çok sığ ve sonlu olduğundan", insanlar "[Tanrı'nın] varlığının ve eylemlerinin gizlerine ermeye" uğraşmamalıydı ve aslında "doğanın en alelade ve bariz şeylerinin özünü ve nasıl işlediğini bilmediklerinden, Tanrı'ya ait daha derindeki şeyleri tamamen anlamayı beklememeliydi."[7] Hobbes'un şu sözlerini hatırlatır bu: "Doğal bilimin ilkeleri ... Tanrı'nın doğası hakkında bize bir şeyler öğretmekten o denli uzaktır ki ne kendi doğamız hakkında bize bilgi verebilir ne de en küçük canlının doğası hakkında."[8] Hobbes'un, papalığın yıkılıp gitmiş Roma İmparatorluğu'nun hayaleti olduğu ve onun mezarı üzerinde tahtta oturduğu şeklindeki sözleri Glanvill'in şu nüktesinde yankılanır: "Okul mensubu biri, Stagira'lının* Hayaletidir ve vücudu sıkıştırılmış havadan oluşur: aziz olan Thomas

* Aristoteles'in doğum yeri olan Stagira, kimi zaman Aristoteles'ten bahsederken kullanılmaktaydı-ç.n.

değil de Aristoteles'tir."[9] Aslında *Against Resistance of Lawful Powers*'ta Seth Ward da Hobbes'un hükümdarın dinsel otorite üzerinde tek yetke olduğu yolundaki görüşünü onaylıyordu: "Eğer dinsel meselelerde buyurma gücüne sahip hiç kimse bulunmazsa, muhakkak karışıklık ortaya çıkar; eğer yüce hükümdardan başka biri bu güce sahip olursa, bölünme ortaya çıkar."[10] *The History of the Royal Society*'de de Thomas Sprat, Hobbes'un din konusundaki görüşünün özünü dile getiriyordu: "Din, Tartışmaların konusu haline gelmemelidir; bütün ülkelerin geçici yasası gibi olmalıdır." Sprat'in savı karşısında şaşkına dönen Méric Casaubon kulaklarına inanamıyordu: "[Bu sözlerin] anlamı gayet açık; ama bu anlam o kadar şaşkınlık uyandırıcı ki inanmak mümkün değil."[11]

Hatta topluluğun edebi idealleri de Hobbes'unkilerle uyuşuyordu. Sprat "dünyada bu denli gürültü çıkaran, kötücül Deyim bolluğunu, Metafor hilelerini, Gevezeliği" suçluyordu. Topluluk "ağdalı, konudan sapan ve abartılı bütün üslupları" reddediyordu. Onların amacı "insanların eşit sayıda sözcükle pek çok şeyi açıklayabildiği ilkel saflığa ve kıtlığa dönmek"ti. Üyelerin kullanacağı dil için gerekenler şunlardı: "derli toplu, yalın, doğal bir konuşma tarzı, müspet ifadeler, anlamın açık olması, doğal bir rahatlık, mümkün mertebe her şeyin matematikteki yalınlığa çekilmesi, irfan sahipleri ve âlimlerden ziyade, Zanaatkârların, Vatandaşların ve Tüccarların dilinin tercih edilmesi." İngiliz yazı üslubunun nasıl geliştirilebileceği konusunu ele almak üzere, 1664'te John Dryden ve John Evelyn'in de bulunduğu bir komisyon kurulmuştu.[12]

Genellikle ateizmi de beraberinde getirdiği düşünülen Hobbes'un materyalizmi hakkında çok şey söylenmiştir. Nedir ki Mormonlar da cismani bir Tanrı'ya inanır. Dahası, materyalizm Cambridge Platoncularının önde gelenlerinden birine de dolaylı yoldan atfedilebilirdi. Henry More bütün maddelerin (ruhların bile) uzayda yer kapladığını savunuyordu. Yalnızca maddelerin uzayda yer kapladığı yolundaki basmakalıp düşünceden, More'un Tanrı'nın cismani olduğu görüşüne bağlı olduğu sonucu çıkar. Dolayısıyla More da Hobbes kadar ateizme bağlıydı mantıken. Ama More kabul görüyorken, Hobbes göremiyordu. Kısacası, Noel Malcolm'un dediği gibi, "Hobbes itibardan düştükçe, diğer biliminsanlarının ona saldırarak kendilerini ondan uzaklaştırması daha da gerekli hale geliyordu, zira Hobbes bir şekilde onların duruşuna utanç uyandıracak derecede yakın duruyordu."[13]

Topluluğa yönelik iki ana itiraz, birbiriyle bağdaşan iki gruptan gelmişti. Bunlardan biri, Aristoteles, Elizabeth dönemindeki âlimlere pekâlâ nasıl yeterli geldiyse, Restorasyon dönemindekilere de pekâlâ yeterli gelmesi gerektiğini düşünen muhafazakâr entelektüellerden oluşuyordu. Diğer grup ise, cisimlere dayalı bilimin ateizme varmasından korkan dinci muhafazakârlardı.[14] Topluluğun karşılaştığı tehlikeler o denli büyüktü ki eleştirileri susturmak amacıyla, beratla kurulmasının ardından henüz beş yıl geşmişken topluluğun tarihi yayımlanmıştı. Bu tarihin yazarı Sprat şöyle yazmıştı: "Bu denli asil bir kuruma kara çalanların itirazları ve bahaneleri beni bu tarihi, yalın bir tarih gibi değil de bir özür gibi yazmak zorunda bıraktı." Söz konusu tarihin III. Bölüm'ü bilimin hükümet ya da din için tehdit oluşturmadığını savunan etraflı bir tartışmadır. Royal Society'nin tasarısı kimilerinde şüphe uyandırdığından, ihtilaflı Hobbes'a kucak açma lüksü olamazdı.

Hobbes'un topluluktan dışlanmasının bir başka sebebi de utandıracak ölçüde basit ama gerçek olan şu hususdu: Hobbes topluluğa katılacak olursa, "kulübün baş belası" olacaktı.[15] Hooke üyeliğin faydaları arasında "hoş dostluklar, latif sohbetler, deneylerle hoşça vakit geçirme"nin de bulunmasını istiyordu. Hobbes bu amaçlar açısından katkı sağlayamazdı. Hobbes'un kibri, onun davranış tarzına dair Hooke'un betimlemelerinde açıkça ortaya konmaktadır:

> Onun [Hobbes'un] her gözlemi küfürle süsleyip ortaya koyduğuna, diğer herkesin fikirlerini ve hükümlerini küçümsediğine, hiçbir zaman bu denli saçması görülmemiş de olsa iddialarını sonuna kadar savunduğuna, hiçbir zaman bu denli saçması ve acınası görülmemiş de olsa, kendi yetenekleri ve yaptıkları hakkında böbürlendiğine tanık oluyordum.[16]

Dolayısıyla Hobbes zeki ve çekici bir tartışmacı da olsa, davranışları gerçek bir sorun oluşturuyordu.

Hobbes'un rasyonel bilime dair görüşleri Royal Society'nin ampirikliğiyle tamı tamına bağdaşmıyor olsa da, gözlem yapmayı küçümsemiyordu. 1668'de topluluğa, genç bir kadının birkaç aydır hiçbir şey yemediğini anlatmıştı:

> Suya batırılan bir tüyle dudaklarını ıslatıyor yalnızca. Ayrıca şu da söyleniyor ki bağırsakları (kendisi yataktan hiç çıkmıyor) büzülmüş ve anüsünde toplanmış. ... Kadının hasta olduğu aşikâr ve çok fazla yaşayamayacağı düşünülüyor. Sohbeti (bu eve gidip

gelen hanımefendinin anlattığı üzere) son derece ruhani. Kesinliğe ulaşmak için, insanın içtenlikle araştıramayacağı pek çok şeyi bilmek gerekiyor. İlk olarak, bağırsakları (söylendiği gibi) dışarıda mı? İkinci olarak, dışkı bağırsaklardan mı geçiyor, yoksa hiç yok mu? Zira az miktarda da olsa buradan geçiyorsa, bununla orantılı, azar azar yemek veriliyor demektir; bu da büzülmüş bağırsaktan geçiyordur, bağırsak da rahatlıkla temizleniyordur. Üçüncü olarak buradan idrar hiç geçmiyor mu? Zira sıvılar da vücuttan geçip giderken besler. Kanımca bu tür şeyleri açık açık incelemek bir nevi insanlık dışı bir şeydi, üstelik de ulusu bu denli az ilgilendiriyorken. Ayrıca bu mahiyette bir keşif için gerekli diye, bir sulh hâkimine ya da başka bir uyruğa, hasta bir insanın özgürlüğünü kısıtlama yetkisi veren hiçbir yasa bilmiyorum. Bu yüzden de bu konu hakkında hiçbir hükümde bulunamam. Bu tür bir olayın mucize olup olmadığını araştırmak, bana kalırsa Kilise'ye düşer. Kaldı ki ben de bir keresinde hastayken toplamda altı hafta her türlü gıdadan uzak yaşamıştım ki bu da beni altı ayın bile bu olayı mucize kılamayacağına ikna etmeye yeter. Ayrıca ölüm saatini bekleyen, hafızası berrak genç bir kadının, başka zamanlara kıyasla daha dindar olması da bende fazla merak uyandırmıyor. Benim durumum da öyleydi. Ama en çok merak ettiğim şey, nasıl olup da bu kadının dindarlığının, kendisine malumat verilmediği halde, anlatılanlar kadar belagatli olduğu.[17]

Kimi sinikler Hobbes'un istihza ettiğini düşünebilir. Ama anoreksiya olgusu o zamanlar alışılmadık bir şeydi; Hobbes'un tasviri klinik niteliktedir; sorduğu sorular yerindedir. Mektubunun en yalın açıklaması Hobbes'un içtenlikle yazıyor olmasıdır.

Robert Boyle ile Yaşanan Sorunlar

1661'de Hobbes, hem Robert Boyle'un çalışmalarına hem de Royal Society'nin yöntemlerine saldıran *Dialogus Physicus*'u yayımlamıştı.[18] Daha doğrusu, topluluğun düştüğü yanlışları göstermek amacıyla Boyle'u örnek olarak kullanıyordu. Hobbes topluluğun kendisine saldırarak söze başlıyordu: "İnançları en güçlü ve topluluğun geri kalanı kadar usta olan Gresham'ın yoldaşları benimle fizik hakkında tartışıyor. Vakumu ve entipüften acibeleri sergilemek için yeni makineler döküyorlar ortalığa, öyle ki para vermeden görülemeyecek olan egzotik hayvanlarla ilgilenenler gibi davranıyorlar." Hobbes, Royal Society'nin bazı üyelerinin tüccar zihniyetli olduğunu, dolayısıyla da çıkarları adına doğayı gözlediklerini ima ediyordu.

Hobbes, teorilerinin topluluk tarafından reddedilme sebebinin, tam da bu teorilerin kendisine ait olması karşısında çok rahatsız olmuştu. John Owen'ın sözlerini zikrediyordu: "Hobbes'un öğretisi ne olursa olsun kabul etmeyeceğiz." *Dialogus Physicus*'un 1668 tarihli baskısına şu cümleyi eklemişti Hobbes: "Onların hepsi benim düşmanım." "Onların hepsi" derken, bir kısım din adamı, bütün cebirciler ve "Gresham'cılar", yani Royal Society'nin üyeleri kastediliyordu. Wallis bunların tümüne mensuptu ve Boyle'un arkadaşıydı. Boyle yaptığı bazı deneylerin güvenilirliğinin kısmi kanıtı olarak Wallis'in bunlara katılmasını zikrediyordu: "Büyük bir verim alınacağı konusunda kendime söz verdiğim motor, muhteşem ve şöhreti hak eden matematik profesörleri Dr. Wallis, Dr. Ward ve Bay Wren [huzurunda kullanıldı] ... isimlerini zikrediyorum, zira hem onlarla tanışmış olmayı layıkıyla bir şeref addediyorum, hem de deneyimize bu denli sağgörülü ve meşhur insanların tanıklık etmesinden memnuniyet duyuyorum." Bu yüzden şayet Hobbes, Boyle'u gözden düşürebilirse, bir taşla iki kuş vurabilirdi.

Dialogus Physicus Hobbes'un edebi personası A ile Royal Society yandaşı olan B arasındaki bir tartışma biçimindedir. Topluluğun izlediği prosedüre A'nın yönelttiği itirazlardan biri, yapılan deneylerin üyeler ve onların konukları dışında herkese kapalı oluşudur. B, topluluğun haftada bir belirli bir vakitte toplanan elli kadar insandan oluştuğunu belirttiğinde, A şaşkınlığını dile getirir: "Niye elli kişiden bahsediyorsun ki? Zira sanırım onlar umuma açık bir yerde buluşuyor, öyleyse isteyen herkes gelip alenen yapılan deneyler hakkındaki fikrini söyleyemiyor mu?" B, "Hayır" der. A, İngiltere'nin resmi bilimsel topluluğunun bu denli az sayıda insandan oluşmasının keyfiliği karşısında şaşırır. Bu sayı niçin yüz ya da başka bir sayı değildir ki? Elbette Hobbes, ne kadar az ya da çok olursa olsun bu sayıya dahil olmak istemişti ve dahil olsaydı muhtemelen bu sayıya hiç itiraz etmezdi. Ama dahil olmadığından itirazı vardı: Topluluğun bilimsel faaliyetleri kamuya açık değildi. Bu eleştiri iğneleyici niteliktedir, çünkü topluluğun kimi üyeleri, gizli gizli çalışan simyacıların aksine, deneylerin kamuya açık şekilde yürütüldüğünü düşünüyordu. Steven Shapin ve Simon Schaffer'in yorumladığı üzere,

> [Royal Society'nin] deneysel bilgiyi ürettiği yerin *kamusal bir yer* olması şartı getirilmişti. Çok kesin surette tanımlanmış ve çok sıkıca denetlenen bir anlamda ka-

musaldı bu yer: Herkes giremiyordu; herkesin tanıklığı eşit değerde değildi; herkes kurumsal uzlaşmayı etkileme konusunda eşit değildi.[19]

Gelgelelim Robert Hooke gibi, diğer önemli üyeler topluluğun kapalı ve elitist bir grup olmasını istiyordu. Micheal Hunter bu görüşü özetlemektedir:

> [Hooke] Royal Society'nin faydalarının sırf üyelerine mahsus olmasının önemli olduğunu düşünüyordu; böylece aktif üyelik ciddi bilimsel ilgileri bulunan herkes için zorunlu hale gelecekti: "Toplanan düzenli üyelerin sahip olduğu bir şeyler olmalı ki başkaları da bunları muhakkak istesin." Bunu başarmak için, Hooke Royal Society'nin bilginin serbestçe herkese ulaştırılması şeklindeki Baconcı bağlığını ortadan kaldırmayı bile düşünürdü; şunu öne sürüyordu: "Bu minvalde önemli hiçbir şey gizlilik olmaksızın elde edilemez, çünkü nitelikli olmayan başka kişiler ... faydadan nasiplenecektir." Hatta Hooke, Society'nin varlıklarının üyelere dağıtımının kısıtlanmasını ve başkalarının da bunları on iki ay boyunca görmesine izin verilmemesini dahi istemişti.[20]

Hobbes'un gizliliğe itirazının meşruluğuna rağmen, bu itirazında tuhaf bir şeyler vardır. Pek çok durumda bizzat Hobbes topluluğun ana amacının çatışmaların önüne geçmek olduğunu ve yalnızca hükümdarın bunun nasıl yapılacağı konusunda otorite sahibi olduğunu öne sürmüştü. II. Charles berat verip topluluğu kurduğundan ve kısıtlı üyeliğe hiçbir itirazı yokmuş gibi göründüğünden, Hobbes'un itiraz etmemesi gerekirdi. Aslında bazı üyeler arkadaşı olsa da Hobbes'un topluluğa alınmamasının sebeplerinden biri kendisinin huysuz ve baş belası olmasıydı. Wallis, Ward ve Wilkins ile girdiği tartışmalar bunun en büyük kanıtıydı.

Hobbes topluluğun deneysel yöntemlerinin başarısızlığını Boyle'un hava pompasını kullanışını eleştirerek ortaya koymuştu. Basitçe dile getirirsek, pompa dibinde bir emme aleti, silindir kısmında da bir piston bulunan camdan bir küreydi. Boyle piston çekildiğinde küreden havanın çıkarıldığını varsayıyordu. Hobbes bu çıkarımın en azından iki sebeple doğrulanmadığı kanısındaydı: İlk olarak, hava son derece akışkan ve ince olduğundan, pistonla çıkarılan havanın yerine, silindirin camla bitiştiği yerden içeri hava sızacağı rahatlıkla düşünülebilirdi. Dahası, camın silindirle buluştuğu yerde minik boşluklar olması gerekirdi, çünkü hiçbir şey "sonsuz derecede pürüzsüz" olamazdı. Aslına bakılırsa Boyle

aletin sahihliğini korumak için epey ter dökmüştü. Hatta kendisinin itiraf ettiği üzere, cam bazen kırılmış ve aletin başka bir kısmı da sızdırmaya başlamıştı. Hobbes'un ikinci itirazı, son derece ince bir miktar havanın ("saf hava") camın içinden geçebilecek olmasıydı. Piston çekildiğinde, evvelce havanın kapladığı (kürenin dışındaki) uzayı piston kaplıyordu; bu havanın da bir yere gitmesi gerekiyordu; daha önce kendisinin öne sürdüğü yollardan biriyle, bu havanın camın içine giriyor olduğunu niçin varsaymayacaktık ki?

Ayrıca Hobbes, Evangelista Torricelli'nin yaptığı büyük deneyi de eleştiriyordu. Torricelli bir ucu açık olan ve içinde cıva bulunan uzun bir tüpü ters çevirip cıvayla dolu bir kaba yerleştirmişti. Tüpteki cıva yaklaşık yetmiş dört santimetre seviyesine gelinceye kadar alçalıyordu. Bundan hareketle Torricelli ve diğer kişiler tüpün tepesindeki boş kısımda bir vakumun oluştuğu sonucuna varmıştı. Hobbes ikna olmamıştı. Tüpteki cıva kaba sızdığında, kabın yüzeyi çevresindeki havanın yerini almıştı ve bu havanın bir yerlere gitmesi gerekiyordu. Dünyanın başka her yeri dolu olduğundan, Hobbes'un varsayımına göre hava, cıvanın içinden (belki de cıvanın cam tüple buluştuğu yerden) tüpe girip, en tepeye, yani tam da Torricelli'nin vakumun oluştuğunu düşündüğü yere yerleşiyordu. Ayrıca Hobbes deney bir dağ tepesinde yapıldığında cıva seviyesindeki farklılığın sebebini de açıklayabiliyordu. Dağdaki havanın içinde daha az parçacık bulunuyordu, bu yüzden de daha az güç uygulayabiliyordu.

Royal Society'nin deneylere ilişkin her açıklamasına karşılık, Hobbes'un alternatif ve çoğu zaman da akla yakın bir açıklaması vardı. Ama tek sorun bu açıklamaların yanlış olmasıydı. Örneğin, cam bir kaba konan köpek, piston birkaç kez çalıştırıldıktan sonra, iki üç dakika içinde ölüyordu. Köpeğin oksijensizlikten öldüğüne dair Boyle'un açıklamasına misilleme olarak Hobbes tam tersini öne sürüyordu. Aslında köpek camın içinden, köpeğin solunumunu durduracak kadar hızlı ("şiddetle") geçip dolaşan havada boğulduğu için ölüyordu.

Vakum

Hobbes vakum fikrinden hiçbir zaman hoşlanmamıştı. Hobbes'a göre, bütün devinimler ya da nedensellik bir cismin başka bir cisme te-

masıyla meydana geliyordu, hal böyleyken de vakumlar nedensel hareketten azade yerler olurdu. Gerçeklikteki hakiki boşluklar olurlardı. *Leviathan*'da söylediği gibi: "Evren ... maddi, yani cismanidir; ... sonuç olarak, evrenin her kısmı cismanidir ve cismani olmayan şey evrene ait değildir: Evren her şey demek olduğundan, ona ait olmayan şey *hiç* demektir ve dolayısıyla da *hiçbir yerdedir.*"[21] İsviçre peyniri gibi bir evren fikri Hobbes'un felsefesine karşıydı. Vakumlara duyulan bu genel nefretin yanı sıra, eğer vakumlar gerçekten mevcutsa belli fenomenlerin nasıl açıklanacağı meselesi de vardı. Varsayıma göre, içinde su bulunan bir kaptan havanın çekilmesi sonucu bir vakum oluştuğunda, suyun kaynadığı gözleniyordu. Peki ama, diyordu Hobbes, eğer görme yetisi gözlenen nesneden göze doğru kesintisiz bir devinim gerektiriyorsa, kabın içinde meydana gelen şeyleri görmek nasıl mümkün olacaktı ki? Mevcut olduğu varsayılan vakumun suyu görünmez kılması gerekirdi.

Ayrıca şu da öne sürülmüştür ki Hobbes vakumlara karşı çıkıyordu, çünkü vakumlar maddi olmayan ruhların doldurabileceği bir yer ortaya çıkarıyordu. Bu benim aklıma pek yatmıyor, çünkü maddi olmayan ruhlar ikametleri için vakumlara ihtiyaç duymaz; maddi cisimlerle aynı yeri kaplayabilirler, zira ruhun cismin içinde bulunduğu varsayılır.

Bir bakıma Hobbes, Boyle'un iddialarına gerçekte olduğu kadar düşman olmamalıydı. Boyle vakumlara ilişkin metafizik meseleler addettiği şeyden kaçınıyordu. Boyle'un iddiasına göre, havayı cam aletinden dışarı pompaladığında, yalnızca deneysel bir vakum, yani "içinde hiçbir cismin bulunmadığı bir boşluk değil, ya büsbütün ya da neredeyse tamamen havadan azade bir boşluk" ortaya çıkıyordu. Bu da havanın yerini "eter benzeri bir madde"nin doldurduğu ihtimaline kapı aralıyordu. Bir başka deyişle Boyle, "vakum" sözcüğünü işlemsel açıdan kullanmak istiyordu. "Examen of Hobbes"ta [Hobbes'un İmtihanı] şunu söylüyordu Boyle: "Yeryüzünün etrafını saran atmosfer ya da akışkan cisim, bol bol içerdiği daha büyük ve katı parçacıkların yanı sıra, daha ince bir maddeden de meydana gelir ki ben de bunu ayırt etmek için zaman zaman eter benzeri diye adlandırıyorum." Topluluğun diğer üyeleri Boyle'un metafizik olmayan yorumlarının izinden gidiyordu. Wallis, Oldenburg'a şöyle yazmıştı: "Dolayısıyla 'vakum' dediğim yerde ... açık açık uyarayım ki ... mutlak boşluğu (doğada böyle bir şey var mı yok mu tartışmasına girmek istemiyorum) olumladığım sanılmamalı." Bu

tür bir niteleme uzlaşımla sonuçlanabilirdi. Hobbes ampiriklerin göreli vakumlarını kullanmalarına izin verseydi, kendi mutlak plenizmini de* koruyabilirdi. Ne var ki Hobbes uzlaşmayacaktı. Bilimin felsefe ile özdeş olduğunu düşündüğünden, bilim Boyle'un cam kabında (metafizik) bir vakumun oluşup oluşmadığına dair metafizik meseleyi göz ardı edemezdi. Vakumlardan hiç hoşlanmamasına rağmen, Hobbes vakumların var olamayacağını hiçbir zaman öne sürmemişti. Onun savı her zaman şu olmuştu: Vakumların varlığını hiç kimse kanıtlayamamıştı ve kendisi bütün fenomenleri vakumlara başvurmaksızın açıklayabiliyordu.

Bazı Matematikçilerle Tartışmalar, 1662

Hobbes, Boyle ile girdiği bilimsel tartışmalarla eşzamanlı olarak, geometri konusunda Wallis ile mücadele etmeye devam ediyordu. Mümkün mertebe kendisine müttefikler arıyordu. Eski ahbabı John Pell'den yardım ricasında bulunmuştu. 31 Mart 1662'de, yani Paskalya'nın ertesi günü, Hobbes Strand'de Pell'e rastlamıştı. Pell'den, kendisinin en son matematiksel ispatlarına bakmasını istemişti ısrarla. Birlikte Hobbes'un Salisbury Konağı'ndaki odasına gitmişlerdi; burada Hobbes, Pell'e ertesi gün matbaaya gönderilecek olan, küpü iki katına çıkarma konusundaki taslağını göstermişti. Hobbes Kıta Avrupa'sına da bazı nüshalar göndermek istiyordu, gerçi hoş karşılanmayacağından korkuyordu. Ayrıca ülke içinde nasıl karşılanacağı konusunda da kaygılıydı. Hobbes'un ispatını çürütmek amacıyla Vikont Brounker'ın bir şeyler yazdığına inanıyor ve Pell'den kendi ispatını onaylamasını istiyordu. Pell özür dileyerek geri durdu; işleri yoğundu ve meseleyi mütalaa etmeden hüküm veremezdi. Zaman Hobbes için hiç mesele değildi. Pell'e çalışmasının bir kısmını verip istediği kadar zaman ayırabileceğini söylemişti. Pell'in, eline tutuşturulan kâğıtları reddetmesi mümkün değildi pek. "O halde" demişti Pell çekimser bir tarzda, "çalışman bana doğruymuş gibi görünürse, bunu *herkese* açıklamaktan çekinmeyeceğim; ama çalışmanı hatalı bulursam, bunu *sana* söyleyeceğim konusunda müsterih ol; ama hususi olarak söyleyeceğim, zira sen de benden hususi fikrimi istedin yalnızca." Hobbes

* Doğada hiçbir boşluğun bulunmadığını öne süren bilim kuramı-ç.n.

için yeterliydi bu: "Tamam, müsterih olurum, ayrıca teşekkür ediyorum sana. Ama yalvarırım, ispatım aleyhine tartışma benimle, ispatımda herhangi bir hata bulursan, bana göster yalnızca." Bunun üzerine Pell gitmişti. Hobbes'un matematiksel çalışmasını onaylamadığından, nihayetinde düşman olup çıkmıştı Pell.

1662 Ağustos'unda Hobbes, Christiaan Huygens'ten bir mektup almıştı. Huygens mektubunda, Hobbes'un daireyi kareleme ve küpü iki katına çıkarma konusundaki ispatlarında yapmış olduğu birkaç hatayı açıklıyordu. Hobbes ikna olmamış ve Huygens'in itirazlarına Sir Robert Moray aracılığıyla cevap vermişti. Huygens ilk mektubunda Hobbes'un matematiksel yetenekleri konusunda hiçbir ters laf etmemişti.[22] Ama Hobbes kendi cevabını gönderdikten sonra kızgınlığını belli etmeye başlamıştı. Eğer arkadaşlarının ısrarı olmasa, ilk mektubu kesinlikle yazmayacağını söylemişti Huygens. İkinci mektup da ısrar sonucuydu: "Bu işe tamamen boş yere giriştiğime kani oldum –zira, bana kalırsa, kendisi [Hobbes] hatasını itiraf edebilecek kifayette değil." Huygens için olayın tek iyi yanı, Hobbes'un öne sürdüğü ispatların başka hiç kimseyi de ikna edemeyeceğinden emin olmasıydı ("saçma, çocukça boş laflar"). Hobbes'un çok sayıdaki matematiksel hatası, itibarına gölge düşürüyordu.

Hobbes meselenin kapanmasına razı değildi. Sorbière aracılığıyla, Hobbes'un küpü iki katına çıkarma konusunda giriştiği ispatın bir nüshasını edinmiş olan matematikçi René-François de Sluse, Hobbes'un hatalarına işaret etmiş, sonra da sözlerini uyarılarla beraber hakaretle bitirmişti. "Söz konusu mühim kişi"nin, "matematikçilerin düşüncelerini yeterince anlamadığı" ortadayken, onları eleştirmemesi gerektiğini yazmıştı. Hobbes'un "hakkıyla kazandığı büyük şöhret", "ilerleyen yaşındaki bu küçük çalışma neticesinde" zarar görecek olursa üzülecekti Sluse. Aslında Hobbes, cahil, ihtiyar bir budala diye nitelenmesine içerlemişti. Sluse'un, Gresham College'da geometri profesörü olan Laurence Rooke'un itirazının tıpatıp aynısını yöneltmesi karşısında şoke olmuştu, zira Hobbes, Rooke'u *Problemata Physica*'da (1662) çoktan çürütmüş olduğunu düşünüyordu.[23] De Sluse'un itiraz etmeden önce bunu okumuş olması gerektiğini söylüyordu Hobbes. Şöhreti konusunda ise, Hobbes herkese şunu açıkça gösterecekti ki "on çarpı bir taşın, on üssü taş ettiğine inananlar" dışında, de Sluse, Huygens ve Rooke tümden hatalıydı ve kendisi haklıydı.

Huygens'in, de Sluse'un, Wallis'in ve diğer kişilerin eleştirilerini Hobbes'un reddetmesinin temelinde yatan şey, önceki bölümde açıklandığı gibi, analitik geometricilerin sayılar ile geometrik şekilleri birbirine karıştırdığına inanmasıydı. Özellikle de bir sayının karekökünün bir karenin kenarı olduğunu düşünmekle hata yapıyorlardı.[24] Aralık 1663 tarihli bir mektupta, bu tür bir hatanın "geometrik bir tanıtlamayı doğrulamak ya da çürütmekte sayıların nasıl da yetersiz kaldığını gösterdiğini" iddia ediyordu.[25] Bununla beraber, uzlaşmak için elinden geleni yapıyordu Hobbes. De Sluse'un kafa karışıklığına rağmen onu daha önemsiz addetmediğini, zira onun hatalarının başkalarınınkinden daha kötü olmadığını söylüyordu: "Vaktiyle Arşimed'in kendisinin daha iyi bir argümana başvurabileceğini sanmıyorum, zira o da sayıları geometriye uygulamakla hataya düşmüştü."[26] 1664 Mart'ına gelindiğinde Hobbes tartışmalardan sıkılmıştı:

> Şu anda matbaada olan tanıtlamamı değiştirmek, doğrulamak ya da tartışmak istemiyorum artık. Tanıtlama doğru; hem, önyargıyla dolu insanlar tanıtlamayı yeterince dikkatle okumaktan acizse, kusur bende değil, onlarda. Kibirli, arkadan konuşan insanlar bunlar; başka insanların ilkelerine (bunlar ya yanlış ya da yanlış anlaşılmış oluyor) dayanarak yanlış yapılar oluşturduklarında, zihinleri kibirle doluyor ve başka yeni bir hakikati kabullenemiyorlar.[27]

Hobbes Kendini Savunuyor

Hobbes'un Wallis'e karşı kullandığı en etkili silah matematikle hiçbir alakası olmayan bir şeydi ve Hobbes'un *Mr. Hobbes Considered in His Loyalty, Religion, Reputation, and Manners* (1662; bundan böyle *Considerations*) adlı kısa yapıtında gündeme gelmişti. Wallis'in Hobbes'u *De Cive*'nin ikinci baskısında Galler Prensi'nin özel hocası sıfatını aldığı için eleştirdiği *Hobbius Heauton-timorumenos*'a (1662) bir cevaptı bu yapıt. Hobbes İç Savaş sırasında hem kendisinin hem de Wallis'in ne yaptığını açıkça ortaya koymaktan memnuniyet duyuyordu. Wallis'e saldırısı o denli altüst ediciydi ki Wallis ihtiyatın geri çekilmeyi buyurduğunu fark etmişti. Hobbes'un din ya da siyaset hakkındaki görüşlerine hiçbir zaman yazılı olarak saldırmamıştı bir daha.

Peki Wallis İç Savaş sırasında ne yapmıştı? "Kralın ve yandaşlarının mektuplarını" deşifre etmiş, "böylece de Majestelerinin sırlarını düşmanın eline, en iyi dostlarını da celladın eline teslim etmiş ve bunu da Latince yazdığı aritmetik kitabında bütün dünyaya övünerek anlatmıştı; bu da onun zekâsının anıtı olarak, üniversite kütüphanesinde korunmayı hak ediyordu." Ayrıca İskoç isyancılara yaranmak için *Solemn League and Covenant*'ı kabul etmişti ki bu da "büyük bir suçtu ve Wallis de bu suça ortak olmuştu."[28] Kilise İbadet Talimatları'nı [*Directory of Church Worship*] hazırlayan İlahiyatçılar Birliği'ne de üye olmuştu aynı zamanda ve bu birlik, Anglikan Kilisesi'nin ayin düzenini, kilisenin başı olan kralın onayını almaksızın değiştirmişti.

Buna karşılık, Hobbes'un yaptıkları kusursuzdu. Kendisinden üçüncü şahıs olarak bahseden Hobbes şöyle diyordu: "Kendisiyle aynı ilkelere sahip birkaç kişi dışında, yüzünü kızartacak ... [hiçbir şey] yapmadığını bildiğim tek insan" oydu.[29] "Kralı savunmaya cesaret edip kaleme sarılan ilk kişi olarak", 1640 Nisan'ında *The Elements of Law, Natural and Politic*'i yazmış, bu yüzden de Kasım'da İngiltere'den kaçmak zorunda kalmıştı, çünkü Uzun Parlamento "söz konusu gücü yazılı ya da sözlü savunanlara karşı daha en baştan çok sert çıkmıştı." Bunun neticesinde binlerce pound kaybetmişti Hobbes.[30] Sürgündeyken, hem *De Cive* hem de *Leviathan*'ı yazarak kralın safında entelektüel savaşını sürdürmüştü. Cromwell'i savunmak şöyle dursun, "hem Cromwell'e hem ona [Wallis], hem de onun gibi menfur ikiyüzlülük ve alçaklıkla dolu kişilere" saldırmıştı. *Leviathan*'ın, Cromwell'in hükmetme hakkının savunusu olması pek mümkün değildi, zira Cromwell "iki üç yıl" sonra naip olmuştu.[31]

Hobbes'a yöneltilen ateizm suçlaması en az vatana ihanet suçlaması kadar tehlikeliydi. Aynı zamanda eşit ölçüde temelsiz ve taraflıydı da. Hobbes'un kendini savunurken dediği gibi, "Sizin gibi daha pek çok kişi *Leviathan*'ı ve diğer kitaplarımı okumuyor mu? Gene de bu kişiler bunlarda dine karşı bu denli düşmanlık bulamıyorlar. *Leviathan*'ı okuyan ve onaylayan herkese ateist diyelim o zaman. Bir ateistsem bunu bilemeyeceğimi mi sanıyorsunuz? Ya da bunu biliyorsam, cüret edip ateizmimi matbaaya gönderir miyim?"[32] Peki suçlama temelsizse, niçin yöneltilmişti? Hobbes suçlama karşısında şaşırmış ve Wallis'in içinden geçenler hakkında kafa yormuştu. Wallis'in Tanrı'nın varlığına dair ken-

di kuşkularını ona yansıttığını düşünüyordu. Analojiye başvurarak akıl yürütüyordu Hobbes: "Kötü eğitimli" kadınlar, hoşlanmadıkları insanları "hırsız" ya da "katil" diye nitelemektense, "orospu" diye niteler, çünkü kendileri için geçerli olan şeyleri başka insanlara atfederler. İşte aynı sebeple, Wallis Hobbes'a ateist diyordu.[33]

Hobbes aynı hususları *Six Lessons*'ta da (1656) dile getirmişti. *Considerations*'ta daha sağlam argümanlarla savunmuştu kendini: Her Hıristiyan Tanrı'nın kavranamaz olduğuna inanır; Tertullianus bile Tanrı'nın cismani olduğuna inanmıştı; "cismani olmayan" terimi *Kitabı Mukaddes*'te yer almaz ve Hobbes'un kendi hayatı Hıristiyan imanına tanıklık eder. Genel olarak, kendisinin dinsel inanışları olağandı, çünkü *Leviathan*'da yazdığı gibi, kendisini "belirlenmesi *Kitabı Mukaddes*'e dayalı olan hem bu mesele hem de diğer bütün meselelerde, uyruğu olduğu ulusça onaylanmış *Kitabı Mukaddes* yorumuna" tabi kılıyordu. Şunu da söylemeden geçmiyordu: "Bu sözlerde mütevazılık ve itaatten başka ne var ki?"[34] Wallis'in izlediği kibirli alçak yol yerine, alçakgönüllü yüce yoldan gidiyordu: "Bay Hobbes'un yalnızca *Kitabı Mukaddes*'in Tanrı'ya atfettiği şeyleri ya da yalnızca onurlandırıcı şeyleri Tanrı'ya atfetmesi, sizin [Wallis'in] Tanrı'nın *doğası* üzerine kafa yorup bizlere deşifre etmek şeklindeki cüretkâr girişiminizden çok daha iyi değil midir?"[35]

Hobbes'un Wallis'e karşı öfkesi *Considerations*'ın sonlarına doğru artar ve en sonda terbiyesini koruyamadığı noktaya gelir: "Velhasıl, bütün bunlar hata ve sövgüden, yani berbat bir kokudan ibaret; tıpkı yaşlı bir beygirin midesini tıka basa doldurduktan sonra çıkardığı leş gibi kokan osuruk gibi. Artık yetti. Sizin üzerinize kafa yordum, ama arkadaşlarınız size hangi terfiyi sağlarsa sağlasın, tekrar kafa yormayacağım."[36]

Cambridge Platoncuları

Cambridge Platoncuları felsefe tarihinde bir ölçüde saygı görmüştür. Gelgelelim on yedinci yüzyıl sonlarında çok da saygı görmüyorlardı. Bunların arasında en büyük isim olan Ralph Cudworth'a ve daha genel olarak Latitudinerlere yöneltilen en büyük suçlama sapkınlıktı. Henry More bu kişilere karşı kullanılan bir kısım retoriği şöyle tarif ediyordu: "Kimileri kürsülerinden onlara Beliyal'in evlatları [bkz. Sözlükçe] diyor,

kimileri Şeytan'ın Latitudiner olduğunu söylüyor ki bütün bunlar dans eden bir soytarının latifeleri kadar hoş geliyor bana."[37] Cudworth'un özgür iradeyi savunması Restorasyon dönemi Anglikan Kilisesi'ne çekici gelmişse de, bu öğreti papacıydı ve reformdan geçmiş Anglikan Kilisesi'nin Kalvenciliğine karşı geliyordu.

Cambridge Platoncuları din konusunda en az Thomas White kadar rasyonalistti ve rasyonalizm de vahyedilmiş dine karşı tehdit oluşturuyordu ekseriyetle. Ruhun ölümsüzlüğünün akıl yoluyla kanıtlanabileceği iddiaları, iki tarafı sivri bıçak gibiydi: Çoğu Hıristiyanın ortodoks inancın bir parçası olduğunu kabul ettiği bir öğretiyi teyit etmek güven vericiydi; öte yandan eğer bu husus akılla ilgili bir meseleyse, vahiy budalalara yönelik olmak dışında lüzumsuz hale geliyordu. O halde, vahyedilmiş din zihinsel özürlüler içindi.

Daha da kötüsü, Henry More'un, ölüm anında insan ruhunun bedenden ayrılmayıp onunla yeni bir ilişki içine girdiği yolundaki öğretisiydi. More bu türden üç ilişki bulunduğunu iddia ediyordu: Yere, havaya ve göğe dayalı ilişkiler ki bunların her biri ruhen bir öncekinden daha üstündü. Bu öğreti onların düşmanlarınca Platonculaştırılmış Katolik araf düşüncesi telakki ediliyordu ve bu da Protestanlar için en hararetli konulardan biriydi. 1678 gibi geç bir tarihte dahi, White ile Hobbes'tan "bizim Leukippos ve Demokritos"[38] [bkz. Sözlükçe] diye bahseden Cudworth, insan ruhunun "bedenden doğal olmayan ya da doğaya aykırı bir şekilde ayrılabileceğini" düşünmenin mantık dışı olduğunu iddia ediyordu.

Cennete yazgılı sıradan insanların, ölümden sonra bir tür arafta bulunmadan cennete gidemeyecek olması fikri güçlü bir fikir gibi görünüyor. Mümkün olduğu kadar reformdan geçmiş bir Protestan olan Richard Baxter bile, insanları cennete hazır hale getirmeye yönelik bir araf fikriyle çıkagelmişti. Hem şüpheci hem de Platoncu olan Joseph Glanvill de insan ruhunun bedenden tamamen ayrılamayacağını çeşitli pagan felsefecilerden alıntılar yaparak savunuyordu. Bunun Hıristiyanlıkla ne ilgisi vardı? Hobbes'un 1662'de yazmış olduğu gibi:

> Lütfen söyler misiniz, ne tür bir öznitelik maddi ya da cismani olmayan bir maddeye tekabül eder? *Kitabı Mukaddes*'in neresinde gördünüz bunu? Rüyalarında gördükleri beynin küçük sakinlerini cismani olmayan varlıklar zannederek, bunlara

yalnızca cismani şeylere mahsus olan devinimi atfetme hatasına düşen pagan Platon ve Aristoteles dışında nereden gelinebilir bu noktaya? Tanrı'nın bu varlıklardan biri olmasının Tanrı'yı onurlandırdığını mı düşünüyorsunuz? Hıristiyanlığı Platon ve Aristoteles'ten mi öğreniyorsunuz?[39]

White ve Digby ile Barışma

Hobbes için, 1660'lar yalnızca bir dizi tartışma ve gereksiz itirazla geçen yıllar değildi.[40] Digby ve White ile barışmış, Kıta Avrupa'sındaki arkadaşlarıyla mektuplaşmış, kitap yayımlamaya devam etmiş, keyif için tütün içip sağlığı için şarkı söyleyerek vakit geçirmişti.

Önceki bölümde Hobbes'un Thomas White ile ayrı düşmüş olduğunu görmüştük. White, Hobbes'un *De Mundo*'yu kabaca ele alması karşısında uzun süreli bir kızgınlık duymuş olabilirdi, ayrıca Katolik cephesinin Cumhuriyet hükümetince kabul görmesi arzusu da, Hobbes'a karşı Wallis'in safında yer almasına yol açmıştı. Hobbes'un buna verdiği tam karşılık White ile münasebeti kesmek olmuştu. Tıpkı Descartes gibi, White'ın görüşleri Hobbes'un hoşuna gitmeyecek kadar kendi görüşlerine benziyordu. Hobbes gibi, White da fiziksel dünyaya dair tamamen materyalist bir izah sunmaya çalışıyor, bununla beraber ruhu el altında tutuyordu. İkisi de bir süre için, daireyi karelemeyi başardıklarını zannetmişti. Hobbes gibi, White da Katolik araf öğretisi ile papanın yanılmazlığı öğretisine karşı çıkıyordu. Hobbes'un Anglikanlık kurumuna duyduğu nefreti, White da Katoliklik kurumuna duyuyordu. Hatta Hobbes Yasak Kitaplar Listesi'ne Katolik dostundan önce girmeyi başarmış olmaktan zevk almış dahi olabilirdi. White'ın, *The Grounds of Obedience and Government*'ta Cumhuriyet'in meşruluğunu Hobbesçu tarzda savunması ona pahalıya mal olmuştu. 1660'ta Henrietta Maria'nın sarayındaki vekillik görevine yeniden atanan Digby'nin elinden geleni yapmasına rağmen, II. Charles, White'ı affetmeye yanaşmıyordu: "Bu konu kapansın artık" demişti kral, Digby'ye. "Onun ne tür bir insan olduğunu biliyorum." Digby çabalarından ötürü bir süreliğine saraydan uzaklaştırılmıştı.[41]

Digby, Hobbes'la White'ı barıştırmakta daha çok başarı sağlamıştı. Covent Garden'daki konağında bir tür toplantı salonu bulunuyordu. Yakınlardaki Drury Lane'de yaşayan White, Hobbes gibi sık sık toplan-

tılara katılıyordu. Onların barıştığını söylerken, her konuda hemfikir olduklarını söylediğimiz sanılmamalı. Anthony Wood'un aktardığı üzere:

> Malmesbury'li Hobbes, ona [White'a] büyük bir saygı duyuyordu ve [Hobbes] Westminster'da yaşadığı sırada, onu sık sık ziyaret eder ve çok nadiren öfkeli bir halde oradan ayrılırdı; zira genç sofistler gibi, felsefi meselelerde uzun uzadıya tartışırlar, ağız dalaşına girerlerdi, halbuki ikisi de seksenine varmıştı, öte yandan Hobbes inatçıydı ve karşı çıkılmaya katlanamıyordu (gerçi White ondan büyük olduğundan pekâlâ katlanabilirdi de); uzun tartışmaları sırasında kimi zaman orada bulunan âlimler ise galibin White olduğunu söylüyordu.[42]

(Bu pasajda en azından kısmen yanlış bilgi vardır. Aslında Hobbes White'dan yaşlıydı. Şayet ikisi de o sıralar seksen yaşlarındaysa, o zaman Wood 1668'de yani Digby'nin ölümünden üç yıl sonra yapılan toplantılardan bahsediyor olmalıdır.) White ile Hobbes'un barışmasında etkili olan şey, aynı kişilerin aynı sebeplerle saldırısı altında olmalarıydı büyük ihtimalle. Örneğin, Edward Coke'un akrabası olan Roger Coke, *Justice Vindicated From the False Focus Put Upon it, by Thomas White Gent. Mr Thomas Hobbs, and Hugo Grotius*'da (1660) ikisine de saldırmıştı. İmzasız *Evangelium Armatum. A Specimen or Short Collection of Several Doctrines and Positions Destructive to our Government both Civil and Ecclesiastical. Preached and Vented by the Known Leaders and Abetters of the Pretended Reformation* (1663) adlı bir başka kitapta Coke, Hobbes'un II. Charles'ı devirmeyi hedef alan papacı bir komploya karıştığını ve daha kötülerini de yaptığını iddia ediyordu. White ile Hobbes'un krala karşı isyanı onayladığını göstermek amacıyla, Coke, White ve Hobbes'un yapıtlarından aldığı pasajları Presbiteryenlerden aldığı pasajlarla yan yana getirerek, hepsinin aynı türden kişiler olduğunu göstermeyi hedefliyordu. Hobbes için en kırıcı kısım da bu olsa gerekti.

Kimi eleştirmen ise saldırmak için Hobbes ya da White'ı Presbiteryenlerle ilişkilendirmeye ihtiyaç duymuyordu. Hobbes'un teorisinin Katolik tehdidin bir çeşitlemesi olduğunu göstermek kafiydi. Katolikliği savunan Karşı-Reform argümanlarından biri şüpheli bir öncüle dayanıyordu. *Kitabı Mukaddes*'in ne demek istediğini ya da Tanrı'nın ne istediğini ortada bir otorite olmaksızın bilmenin bir yolu yoktu. Koca Hıristiyanlık tarihinde Katolik hiyerarşi dışında da hiçbir otorite bulunmuyordu. Bilgi

kesinlik gerektiriyordu ve Hıristiyanlar için tek kesinlik zemini de Katolik Kilisesi'nin iddia ettiği yanılmazlıktı. White bu argümanın bir versiyonunu kabul ediyordu. Hobbes ise bunu dar anlamda kabul ediyor ama özünde etmiyordu. Dinin otorite gerektirmesine diyecek yoktu ama bu otorite (Roma dışında) Katolik Kilisesi tarafından değil, hükümdar tarafından sağlanıyordu. Salisbury Piskoposu Gilbert Burnet, bu bağlantıyı, yazdığı büyük Restorasyon tarihinde gayet açıkça ortaya koymuştu:

> Hobbes ve yandaşlarının dinin temel ilkelerine darbe vurması üzerine, papacılar çok tuhaf şeyler yaptılar. Yanılmaz kilisenin otoritesinden sağlamadığımız takdirde, Hıristiyanlığa dair hiçbir kesin kanıtın bulunamayacağı gibi, ateizm argümanlarına kadar vardırdılar işi. ... [Katolikler] Hıristiyanlığın yanılmazlıktan başka bir temeli olduğuna inanmaktansa, papacı olmayan insanları ateist görmeyi seçtiler.[43]

Katoliklik üzerinden Hobbes'a saldırmanın bir başka şeklini de Başpiskopos Talbot ortaya koymuştu. Talbot, White'ın koruması altındaki John Sergeant'ın "sefil öğretisi"nin ("pravum dogma") temelde Hobbes'unkiyle aynı olduğunu söylemişti. Ayrıca Glanvill, White'ın Blackloist* öğretisini de Hobbesçulukla ilişkilendirmişti. Glanvill'in White'a saldırılarından ilki 1661'de *The Vanity of Dogmatizing*'in ikinci baskısında yayımlanmıştı. Sonrasında White'ın kendini savunmasına cevaben, White'ın felsefesinin "din dışı" olduğunu ve "*Leviathan* ile el sıkıştığını" yazmıştı Glanvill. White'ın "tam da Hobbesçu hipotezin yolundan gittiğini" söylemişti.[44] Kendi felsefesiyle bu denli temas halinde olan birinden Hobbes'un hoşlanmaması zor olurdu.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca, şüphecilik gerek dine karşı ateizme dayalı bir strateji olarak, gerekse ateizme karşı dinsel bir strateji olarak yorumlanmıştı. Glanvill'in kendi görüşleri, dinin hizmetindeki şüpheciliğe bir örnek olduğundan ilgi çekicidir. Bu tür şüpheciliğin iyi niyetli mi, yoksa kötü niyetli mi olduğunun, bir ölçüde dine, topluma ve siyasete dair dış faktörlere dayandığı düşünülüyordu. Glanvill'in şüpheciliği dinseldi, çünkü başka açılardan itibarlıydı, nedir ki Hobbes ile White'ın dogmatizmi din dışıydı, çünkü ikisinin de itibarı yoktu. Ama bir sonraki kesimde göreceğimiz gibi, bu formül her zaman işlemez.

---

* Thomas White'ın, Blackloe takma adıyla yazdığı teolojik eserler etrafında gelişen öğreti-r.n.

François du Verdus, 1663-66

Hobbes, François du Verdus (1621-75) ile muhtemelen 1651'de Paris'te tanışmıştı. Du Verdus, Gilles Personne Roberval'in geometri alanındaki en iyi öğrencisi olarak tanınıyordu ve College Royal'de matematik kürsüsü sahibi olan Roberval'in sonradan derslerine temel olarak kullanacağı ders notlarını hazırlamıştı. Cizvitler tarafından eğitilen du Verdus 1640'larda İtalya'ya seyahat etmiş, Torricelli, Digby ve diğerleriyle tanışmıştı. Hobbes ile Mersenne'in çevresiyle ortak ilişkileri aracılığıyla tanışmış ve bu meziyetli yaşlı adama düşünsel ve duygusal olarak bağlanmıştı. Hobbes İngiltere'ye döndükten sonra, du Verdus onunla hararetli bir şekilde sürekli yazışmaya başlamış ve Hobbes'un üçlemesi *Elementa Philosophiae*'ı Fransızcaya çevirmişti. Ancak *De Cive* çevirisinin bir kısmı yayımlanabilmişti.

Du Verdus'nün, 1663'ten 1666'a dek Hobbes'a gönderdiği mektuplardan çoğu günümüze ulaşmıştır. Bu mektuplarda du Verdus'nün ıstırap içindeki ruhuna mahcubane göz atarız. Kendisine miras kalan mal mülkün tasarrufu üzerinde uzun süreli yasal mücadeleler vermesinden kaynaklanan huzursuzlukla geçen yılların ardından duygusal açıdan dengesiz bir hale gelmişti. Kendisinin koruyucusu, yakını olan Cizvitler ile Bordeaux başpiskoposunun, doğaüstü yollara başvurarak kendi mirasına konmaya çalıştıklarına inanıyordu. Hobbes'un *Leviathan*'daki "Karanlığın Krallığı Üzerine"de tam da bu insanlardan bahsettiğini ama buradaki tarifin bile "gerçekle kıyaslandığında bir hiç" olduğunu söylüyordu.

Bir komplo kurulduğuna dair inançları doğru olsaydı bile, gene de paranoyaktı du Verdus. Onların şeytanca entrikalarını açığa çıkardığına inanıyordu, sonrasındaysa onlar bunun farkına varmıştı:

> Dolayısıyla, onların sırrını bildiğimi, öte yandan benim bunu bildiğimi de onların bildiğini göz önüne aldığımda, şu üç şeyden birinin gerçekleşeceğini fark ettim hemen. Ya bu bilgiyi onları yok etmek için kullanacaktım; ya onlar beni yok edecekti; ya da birbirimizle barışacaktık. Onları yok etmek gayet güzel bir işmiş gibi görünüyordu, belki de imkânsızdı: Tek bir sadık müttefikim bulunsaydı bunu başarabilir ve kralın onlara yüz çevirmesini sağlayabilirdim gibi geliyordu bana. Peki böyle sadık bir müttefiki nerede bulabilirdim ki? Bu yüzden bu seçenek güçtü. Peki beni yok etmelerine razı mı

> gelmeliydim? İnsan böyle bir şeye hiçbir zaman razı gelemez. Bu yüzden de söz konusu beyefendilerin tekrar peşine düştüm. Beni yakalatıp Roma'ya göndereceklerine ve diri diri yaktıracaklarına dair tehditler savuracak kadar ileri gittiklerinden...

Vesaire vesaire.

Çok geçmeden Verdus, vakitsiz öldüğü takdirde kullanılacak bir beyan emanet etmişti Hobbes'a. Bu beyanın bir kısmı şöyleydi:

> Seküler bir rahibe hakkında ... asılsız dedikodularla kara çalındı ... adaletsizliğe, yasal söz oyunlarına ve güven suistimaline maruz kaldım; beş yıl boyunca tek bir kıyafet giydim, üç yıl boyunca da yalnızca su ve ekmekle yaşadım; iki kere zehirlendim; on bir ayı yalnız başına ve çaresiz bir halde, bütün vücudumdaki eklemler tutulmuş şekilde geçirdim; buna rağmen ne moralimi ne cesaretimi yitirdim...[45]

Vesaire vesaire.

Du Verdus'yü bunlara iten şey, dengesiz dinsel inancıydı. Uğradığı zulümleri tekrar tekrar zikredip, sözlerini "Bana duydukları şahsi nefreti de noktası noktasına anlatabilirim" diye bitirmesinin hemen ardından, "ama insan iyi bir Hıristiyan olmalı ve şahsi duygularını yalnızca Tanrı'ya açmalıdır" diyordu. Ayrıca Hobbes'u "düşünde gördüğü bir tapınak" diye tarif etmişti.[46] Hobbes arkadaşına, doğru ifadenin şu olduğunu söylememişti neyse ki: "Sen bir tapınak gördüğünü düşledin."

Hobbes'un du Verdus'ye gönderdiği mektupların hiçbiri günümüze ulaşmadığından, nasıl cevap verdiğini bilemiyoruz. Du Verdus uzunca bir süre Hobbes'tan hiç mektup almadığı için yakınmaktadır kimi zaman, ama Hobbes'un şevkli ve cana yakın bir arkadaş olduğunu gösteren şeyler mevcuttur. *Examinatio et Emendatio Mathematicae Hodiernae*'yı (1660) ona ithaf etmiş ve 1672 tarihli manzum otobiyografisinde ("güvenilir dostuna") teşekkür etmişti. Ayrıca du Verdus'nün "Iris" ile "Phoenix" arasındaki lezbiyen bir aşk ilişkisi hakkında yazmış olduğu şiirin eksiksiz halini görmek istemişti iyi niyetle. Asıl olay, Iris'in rüyasında Phoenix'le seviştiğini görmesidir: "ne güzeldir, ne zevklidir / dudakların emilmesi / –öpüp öpülen– ağızların birbiriyle kenetlenmesi, her bir dilin uzanıp diğerini cezbetmesi." Gece yaşadığı ilişkiden dolayı alev alev yanan Iris, Phoenix'e aşkını itiraf eder ve o da buna karşılık verir. Seviştikten sonra, aşklarını "feshedilemez antlaşmalarla / bir papa-

zın huzurunda" resmileştirip kutlamışlardı. Şiir, âşıklar düşledikleri "saf zevkleri, / o denli hoş ve masum sevinçleri / gerçekte tecrübe eder" iken, anlatıcının onlara iyi dileklerini sunmasıyla bitiyordu.[47]

Du Verdus bizlere ne kadar bezdirici görünse de, Hobbes arkadaşına sonuna kadar sadık kalmıştı.

Newcastle Markizi, Margaret Cavendish

Stuart İngiltere'sinin büyük şahsiyetlerinden biri, aynı zamanda Hobbes'un da hayranlarından olan Margaret Cavendish'di (1623-73). Newcastle'ın ikinci karısı olan Cavendish, ondan otuz yaş gençti. Tuhaf kıyafetler giyiyor, tuhaf fikirler ifade ediyordu ki bu da kâh beğeni kâh nefret uyandırıyordu. Kocası hakkında, eleştirel olmayan, önemli bir biyografi yazmıştı. "Deli Madge"* adını takmışlardı ona. Doğruluğu su götürür bir hikâyeye göre, eteğinin arkası o kadar uzundu ki krala reverans yaparken bir kısmı hâlâ giriş holünde bulunuyordu. Gerçek olan şu ki, "at arabası ve yaverleri, kendi kıyafetlerine uysun diye, siyah beyaz kadifelerle kuşanmış ve gümüşlerle süslenmişti."[48] John Evelyn onun hakkında olumlu fikirler besliyordu. "Düşes'in olağandışı acayip alışkanlıkları, kıyafetleri ve sözlerinden son derece keyif alıyor"du. Samuel Pepys ondan hoşlanmıyor ama çapkın bakışlarını da sere serpe açıktaki göğüslerinden alamıyordu. Onu "deli, kibirli, tuhaf bir kadın ve Newcastle'ı da kendisine ve kendisi hakkında yazdığı şeylere katlandığı için ahmak" diye niteliyordu.

Kendisinde bulunduğunu iddia ettiği yetenekler arasında edebiyatın çeşitli türleri de bulunuyordu. *Playes Written by the Thrice Noble, Illustrious and Excellent Princess, the Lady Marchioness of Newcastle* (1662) [Üç Kere Soylu, Şanlı ve Mümtaz Prenses, Newcastle Markizi Hanımefendi Tarafından Yazılan Oyunlar] adlı kitabının yayımlanması onuruna, kendisi adına yazılan mektuplar ve şiirlerden oluşan bir kitap derlenmişti. Hobbes, *Letters and Poems in Honour of Margaret, Dutchess of Newcastle* [Newcastle Düşesi Margaret Onuruna Mektuplar ve Şiirler] adıyla baştan savma bir metin kaleme almıştı:

---

* İngilizcede "Margaret" adının kısaltılmış hallerinden biri-ç.n.

> [Kitabınız] şimdiye dek okuduğum ahlak kitaplarının tümünden çok daha fazla ve hakiki erdem ve şeref fikri barındırıyor. Eğer bir piyes yazarının, kötü insanlar arasındaki sohbetler aracılığıyla, sahne üzerinde kötülüğü daha gülünç ve ölçüsüzce sunup ayaktakımını etkilemesi mümkünse, ben bunu da sizin lütuflarınız arasında sayıyorum. Zira bayağı seyircilerin en çok hoşuna giden şey, gizli gizli aldatmalar ya da hırsızlıklardan ibarettir ki bunlar da bebekliğinden bu yana erdemle dolmuş yüce ve asil bir zihnin hiçbir zaman bilemeyeceği şeylerdir.[49]

Burada Margaret'in çalışmalarından ziyade ayaktakımından bahsedilmektedir. Daha önce de gördüğümüz gibi, Hobbes insanların başkalarıyla dalga geçmemesi gerektiğini, çünkü karşılaştırma yapmanın, gülünç özelliğin alay konusu edilen kadar alay eden tarafından da paylaşıldığı anlamına geldiğini düşündüğünden, eldeki durumda Margaret'in çalışmalarını inceden inceye ayaktakımıyla aynı seviyeye koyuyor olabilir.

Margaret aynı zamanda felsefeciydi ama iyi bir felsefeci değildi. Felsefi yapıtlarındaki pek çok konu, Descartes ile Hobbes'un tartıştığı şeylerden duyduklarından devşirilmişti. Newcastle ile beraber sürgünde olduğundan, özgür irade konusunda Hobbes ile Bramhall arasında en başta geçen tartışmaya kulak kabartmış olabilirdi. Hobbes'un deneylerin değeri konusundaki çekincelerine katılıyordu: "Çağımız, kimilerinin 'sıkıcı boş laflar' dediği rasyonel argümanlardan ziyade yanılsamalı deneyleri, akıldan ziyade duyuları tercih ediyor, açık ve düzenli aklın idrakinden ziyade gözlerinin ve yanılsamalı merceklerin aldatıcı görüşüne güveniyor."[50]

Margaret sohbetleri gizlice dinlerdi ve 1640'larda Hobbes ile kocasının da yer aldığı iki sohbeti kaydetmişti. Bunlardan biri insanların yapay kanatlarla uçup uçamayacağıyla ilgiliydi. Sohbet edenlerden bazısı insanların uçabileceğini düşünüyordu. Ama Newcastle böyle düşünmüyordu, çünkü insanın kollarının gövdesine bağlanma şekli, kuşun kanatlarının gövdesine bağlanma şeklinin tam tersiydi. Hobbes bu gözlemi öyle sevmişti ki *Leviathan*'da da kullanmıştı, ya da Margaret'in düşüncesi bu yöndeydi. Aslında bu gözlem Hobbes'un hiçbir yapıtında yer almaz. Hobbes'un bunu *Leviathan*'a koyma niyeti olduğunu açıklaması akla yakın olsa da bunu hiçbir zaman yapmamıştı. Diğer sohbet ise cadılarla ilgiliydi. Hobbes gibi, Newcastle da insanların olağan anlamda, yani gerçekten şeytanla temasa geçerek doğaüstü güçler kazanması

anlamında cadıların var olduğuna inanmıyordu. Newcastle cadıların, rüyalarını gerçek zannettiğini düşünüyordu. Hobbes buna muhtemelen katılıyordu, zira *Leviathan*'da insanların tam da aynı şekilde Tanrı'dan vahiy aldıkları sanısına kapıldıklarını açıklamıştı. 8. Bölüm'de değindiğimiz üzere, John Selden gibi Hobbes da kendini cadı ilan edenlerin idam edilmesi gerektiğini düşünüyordu; elbette cadı olduklarından değil, cadı olabilseler insanlara zarar vereceklerinden ötürü. Ne yazık ki düşes, Hobbes ile üç beş kelimeden fazla konuşamadığını iddia ediyordu. Mevkileri yüksek olsa bile kadınların durumu böyleydi. (İddiası abartılı olabilir, çünkü sefayla geçen bir akşamdan sonra Hobbes'u akşam yemeğine davet ettiğine dair bir hikâye vardır. Söz konusu durumda üç beş kelimeden fazlası konuşulmuş olsa gerek.)[51]

Margaret kadınların özgürlüğü için kalem oynatmış ve uğraşmış, çoğu kez de kadınların erkeklere doğaları gereği eşit olduğunu, yalnızca kültürel koşullar sonucunda daha aşağı seviyede bulunduklarını iddia etmişti. En az kocası kadar doğa bilimlerine meraklıydı ve Royal Society'yi ziyaret etmek istiyordu. Diğer pek çok kişi gibi Pepys de buna karşı çıkmıştı; onun Royal Society'deki bir toplantıyı bir kere ziyaret etmesinin bile kurumun itibarını zedeleyeceğinden korkuyorlardı. Margaret hakkındaki alayların bir kısmı kendilerine yöneltilebilirdi. Nihayet Margaret'in arkadaşı Walter Charlton'ın çabaları sayesinde izin çıkmıştı. Ziyaretinin şerefine, Boyle hava pompasını çalıştırmış, birtakım kimyasallar katarak şarabı yeşile çevirmiş ve bir parça kuzu etini sülfürik asite atıp çözmüştü. Margaret teleskoptan bakmış ve bir mıknatısın, pusula iğnesinin yönünü saptırmasını izlemişti. Evvelce deneylerin değeri ve bir teleskoptan alınan görüntülerin gerçek olup olmadığı konusundaki Hobbesçu şüpheleri uçup gitmişti.

Bu kadar latife yeter. Şimdi Hobbes'un dertlerine dönelim.

1665'teki Veba ve 1666'taki Yangın

Yüzyıllardır olduğu gibi, Stuart İngiltere'sinde de salgınlar sık sık yaşanıyordu. Hijyen kötüydü. Salgınların nedenlerine dair bilgiler ise daha da vahimdi. Çoğu insan bunları Tanrı'ya, şeytana yahut ikisine de atfediyordu. Bunlara günahlar sebep oluyordu. Dolayısıyla bu işin çaresi

Tanrı'dan af dilemek ve insanın hayatını baştan aşağı değiştirmesiydi. Aslında hıyarcıklı veba, hastalık bulaşmış farelerden pireler aracılığıyla insanlara geçiyordu. Veba lenf bezlerinin şişmesine neden oluyordu. Kurbanda yüksek ateş, titreme ve sayıklama görülüyordu. On gün içinde de kurban ölüyordu. Hobbes'un detaylı bilgisi olmasa da, veba hakkındaki görüşleri çağa göre sofistikeydi. Sinekler aracılığıyla yayıldığını düşünüyordu:

> Zira ilk olarak şunu biliyoruz ki bütün ülkenin üzerindeki hava hiçbir zaman tamamen hastalık taşımıyor, yalnızca bazı kalabalık şehirlerde ya da civarında taşıyor. Dolayısıyla hastalığın sebebi, bir arada bulunan kalabalığın kendi dışkısını evlerinin civarındaki arazilere taşımak zorunda kalmasına atfedilebilir kısmen; bu dışkılar zamanla mayalanma yoluyla kurtları besliyor ve bunlar da genelde bir ay ya da daha uzun bir süre sonra doğal olarak sinek haline geliyor; tek bir şehirde oluşsalar dahi, başka yerlere uçabiliyorlar. İkinci olarak, bir veba salgınının başında, şehrin dış mahallelerinde oturanlar, yani bu kokuşma olayının en yakınında bulunanlar, çoğunlukla bu kokuşmuş pislikte yetişen kökler ve bitkilerle beslenen, halkın en fakir tabakası; böylece aynı pislik hem bu fakir insanların kanında hem de sineklerin özünde bulunuyor. ... Üçüncü olarak, bir şehirde salgın başladığında, asilzadeler ve besleyici yiyecekler yiyen kişiler, ancak beş yüzde bir oranında vebadan ölüyor. ... Dördüncü olarak, bir kişi ülkenin en iç kısımlarına kadar hastalığı kıyafetlerinin üzerinde taşıyabilir ve bir köye bulaştırabilir. Başka biri, bu hastalığı kıyafetlerden yalnızca teneffüs yoluyla mı kapar? Yoksa kişinin öldüğü odadaki kumaşlardan mı kapar? Mümkün değil bu. Dolayısıyla kıyafetlerdeki ya da kumaşlardaki öldürücü şey her neyse, zarar vermeden önce muhakkak yükselip insanın ağzına ya da burun deliklerine giriyor olmalı. Bu yüzden de muazzam miktarda sinek kana karışıp orada kurtçukları besliyor ve kan dolaşımını engelleyerek insanı öldürüyor olmalı.[52]

Bu veba salgınlarının en kötüsü ve meşhurlarından birinde, ilk birkaç vaka 1664 sonlarında St. Giles bölgesinde görülmüştü. Ertesi yılın başlarında sorun daha da büyümüştü ama etkisi nispeten sınırlıydı hâlâ. 1665'in ilkbaharında vakalar daha da yaygınlaşmıştı. II. Charles'ın saray maiyeti Haziran'da Londra'yı terk edip Oxford'a doğru yola çıkmış, Londra'dan çıkış yollarını evvelce doldurmuş pek çok varlıklı insanın peşine takılmıştı. Civardaki köyler, vebadan kaçanlardan, Londra belediye başkanının verdiği sağlık belgesini istiyordu. Belediye başkanı buna

dünden razıydı Mektup arkadaşlarının tahminine göre, Hobbes şehirden muhtemelen ilkbahar sonlarında ayrılmıştı. Veba salgınının çok az sayıdaki yararlarından biri de Inns of Court'un kapanması, hiçbir adli işin yapılmaması ve avukatların şehri terk etmesiydi. Öte yandan avukatların şehirde kalmasının, muhtemelen daha iyi olabileceği de ileri sürülebilir.

Eylül ayı geldiğinde veba salgını etkisini yitirmeye başlamıştı. Ertesi yıl Londra daha da kötü bir afetle sarsılmıştı: 1666'daki Büyük Yangın. Pek çok insana göre, bu iki olay yakından bağlantılıydı. İkisinin de sebebi, Hollandalılarla yapılan savaş (1665-67) bir yana, Tanrı'ya yönelik aynı gizemli saldırıydı. Yangının Pudding Lane'de bir fırında başlamış olması, yalnızca göstermelik bir sebepti. St. Paul Katedrali, Royal Exchange ve diğer resmi binalar da dahil, şehrin beşte dördünün yok olması Tanrı'nın gazabının işaretiydi. II. Charles ve erkek kardeşi York Dükü, Londra'da kalıp var güçleriyle yangını söndürmeye çalışarak uyrukların gözüne girmişti. Hobbes'un yangın sırasında nerelerde olduğuna ve neler yaptığına dair hiçbir kayıt yoktur. Yangın baltası sallıyor ya da bir itfaiye ekibinde çalışıyor olması pek muhtemel değildir. Ama veba salgını ve yangın gelecek yıllar boyunca hayatını etkileyecektir.

Piskoposlar ve Sapkınlık

Her olayın bir açıklaması vardır. Afetler de birer olaydır. Ne yazık ki bazen açıklamaların kendisi afettir. Savaş, yangın ve veba salgını İngilizleri çılgınca bir açıklama arayışına itmişti. Evvelce söylediğim gibi, yaygın açıklama bunlara insanların kendi günahlarının sebep olduğuydu. Daha rahatlatıcı bir açıklama ise başkalarının günahının sebep olduğuydu. Bazen Katolikler, bazen de ateistler suçlanıyordu. 1666 Ekim'inde, Parlamento'ya "Ateizm ve Dine Küfür"e karşı bir önerge sunulmuştu. Hobbes ile Katolik rahip Thomas White, "ateizm, dine ve Tanrı'ya küfretme" konusunda soruşturulacaktı. Soruşturma "White diye birinin yayımladığı kitap ile Bay Hobbes'un *Leviathan* adlı kitabı" üzerinde yoğunlaşacaktı.[53] Bir komisyonun, fikirlerini Avam Kamarası'na sunması düşünülüyordu. Takibat 1668'e dek uzadı ve soruşturma boşa çıktı.

Gene de Hobbes haklı olarak bunlardan dolayı kaygılıydı. Fanatikler ve partizanlar tarafından soruşturuluyordu. Suçlu insanlar kadar, ma-

sum insanların da savunma yapmaya ihtiyacı vardır. Dolayısıyla Hobbes bir avukat edasıyla, sapkınlığın doğasını ele alan birkaç kitap yazmış, 1660'larda niçin hiç kimsenin sapkınlık yüzünden suçlanamayacağını, niçin kendi fikirlerinin sapkın olmadığını ve kendisine atfedilen görüşlerin niçin hiç de kendisine ait olmadığını açıklamıştı. Sapkınlık yasaları konusunda ta 1664'te yazmaya başlamış olabilirse de, bu konudaki esas yazıları *Leviathan*'ın Latince versiyonunun (1668) ekinde ve yaklaşık aynı zamanlarda yazılan *An Historical Narration concerning Heresy and the Punishment Thereof*'ta yer alıyordu. Ayrıca sapkınlığa dair irdelemeler, gene yaklaşık bu zamanlarda yazılmış olan *Behemoth* ve *A Dialogue of the Common Laws*'ta da vardı. Latince *Leviathan*'ın eki en etraflıca oluşturulmuş savunmayı içerir. Tek boyutlu A ile B karakterleri arasında, "İznik Konsili Üzerine", "Sapkınlık Üzerine" ve "*Leviathan*'a İtirazlar" başlıklı diyaloglar biçiminde üç bölümden oluşur. Wallis bir keresinde bu karakterleri "Thomas" ve "Hobbes" diye tanımlamıştır: "Hobbes ispatlayamadığı bir şeyi varsaydığında, Thomas, bir *Manifestum Est* ["Şurası açık ki"] aracılığıyla tanıtlama derdinden kurtarır onu."[54] Yalnızca ikinci bölüm değil, bir bütün olarak ek bölümü Hobbes'un savunusunu meydana getirir. Hobbes'un İznik Konsili'ne dair açıklaması doğruysa, o zaman görüşleri ortodokstur. Sapkınlığa dair teorisi ve tarihi doğruysa, o zaman sapkınlıkla suçlanması mümkün değildir. Ayrıca *Leviathan* hakkındaki itirazlara verdiği cevaplar inandırıcıysa, o zaman atfedilen sapkın görüşler ona ait değildir. Aslında Hobbes kendi kendine hitap ederek şunları yazar: "Buraya kadar İznik Konsili'nin öğretisini öyle izah ettin ki, Hıristiyanlık dinini aslında hiç mi hiç sarsmamışsın gibi geliyor bana; bilakis kendine özgü yollarla da olsa güçlendirmişsin onu."[55]

Hobbes'un sapkınlık izahı bütün yapıtlarında temelde aynıdır. Hobbes'a göre, etimolojisine bakılırsa her öğreti sapkın demektir. Dolayısıyla Platon ile Aristoteles ilk sapkınlar arasındadır. "Sapkınlık" sözcüğü zamanla yalnızca dinsel öğretilerle sınırlanmıştır. Sivil düzenin korunması adına, bazı öğretiler yasa haline getirilmiştir, böylece de diğer öğretiler sapkın olup çıkmıştır. Bu yüzden, insanların bu öğretilerin neler olduğunu bilmesi önem taşır. Hobbes, İznik Konsili'nin ardından Eusebius ve diğer piskoposların durumunu baz alarak, sapkınlığın yalnızca "kilisenin buyurduğu biçime, açık ve dolaysız sözlerle ters düşen"

kişilere atfedildiğini ve "hiçbir insanın *çıkarım yoluyla sapkın* kılınamayacağını" öne sürer.[56] Latince *Leviathan*'da şunu açıklar Hobbes: "Zira sözlerden çıkarılacak sonuca hükmetmek güç bir iştir. Bu yüzden de suçlanan kişi yasanın lafzına karşı bir şey söylemişse, nasıl iyi akıl yürüteceğini bilmediği ve kimseye zarar vermediğinden, cahilliği onu affettirecektir."[57]

Şüphesiz, Hobbes'un çıkardığı tarihsel sonuç adli bir anlam da taşıyordu. Ona yöneltilecek en iyi suçlama dolaylı bir suçlama olmaktan öteye gidememişti. Kilisenin buyurduğu öğretiye hiçbir zaman ters düşmemişti. *Leviathan*'ın yazarını sapkınlıkla suçlamak iki sebeple çok saçmaydı. İlk olarak, mesele hakkında hüküm verme yetkisine sahip olan mahkemenin (Yüksek Komisyon Mahkemesi) feshinden sonra yazılmıştı ve "kişinin din hakkında istediği her tür öğretiyi vaaz etmesi ya da yazmasını kısıtlayan ve yürürlükte olan hiçbir beşeri yasa" yoktu. İkinci olarak, kitap "savaşın en sıcak zamanında, o sıralar kesinlikle mevcut olmayan ulusun huzurunu bozmanın imkânsız olduğu bir zamanda" yazılmıştı.[58] Bir başka deyişle, *Leviathan* doğal durumun bir ürünüydü. Piskoposlar ve Presbiteryenler kitaptaki öğretileri beğenmiyorsa, 1640'larda yaptıkları gibi, kitabın yayımlanmasını engelleyebilecek otoriteyi baltalamamalıydılar. Bu hususu gündeme getirmekle, Hobbes hem kendini savunmuş olmaktan, hem de Presbiteryenlere ve kralın hasımlarına hak ettikleri cezayı vermekten mutluluk duyuyordu.

Peki *Leviathan* gerçekten de sapkın olsaydı, verilecek en büyük ceza ne olurdu? En başta, sapkınlık için verilen cezalar nispeten ölçülüydü: Din adamları görevden alınıyordu, en tehlikeli sapkınlar da sürgüne gönderiliyordu. Aforoz da standart cezalardandı. Nihayetinde kimi insanlar idam ediliyordu. Görünen o ki sapkınların yakılması on ikinci yüzyılda Papa III. Alexander zamanında başlamıştı. İngiltere'de, "Kanlı Mary" (Bloody Mary) olarak tanınan Katolik kraliçe Protestanları sapkın ilan ederek idam ettirmişti; sonrasında yerine geçen Protestan kardeşi Elizabeth, Mary'nin sapkınlık yasalarını feshetmiş, yalnızca ilk dört ekümenik konsil tarafından sapkınlık sayılan öğretilerin sapkın addedileceğini duyurarak, yakma cezasına son vermişti. Genel olarak, Elizabeth, James ve Charles zamanındaki Anglikan Kilisesi, hem kiliseyi hem de Roma İmparatorluğu'nu yönetmiş olan Konstantin'in altın çağındaki kadar rahattı en azından. John Foxe, *The Book of Martyrs*'te [Şehitler

Kitabı] Konstantin'in hükümdarlığını göklere çıkarmıştı; Protestanlar için, *Kitabı Mukaddes*'ten sonraki en önemli kitaptı bu.

Hobbes'un anlattığı tarih, sapkın avının ve sert cezaların Protestanlardan ziyade Katoliklere özgü bir şey olduğu anlamına geliyordu açıkça. Sapkınları cezalandırmaktaki esas amaç, Hıristiyanların "hiziplere" ayrılmasını önlemekti. İnsanlara tek bir öğretiyi dayatmaktaki amaç, hakikate ulaşmak değil huzuru sağlamaktı.[59] Hobbes'un anlattıklarında, sapkın dinsel inançlara tolerans göstermek yer almıyordu. "Kargaşalar ve iç savaşlar" genellikle "öğreti farklarından ve entelektüel kavgalardan" kaynaklandığı için, "öğretilmesini hükümdarın ya da devletin yasakladığı şeyleri kitaplarda ya da vaazlarda öğretenlere, ceza biçiminde bazı kısıtlamalar getirilmesi gerekli" idi.[60]

Hobbes'un sapkınlık konusundaki çalışmalarından hiçbirinin, kendisine yönelik tehlike ortadan kalkıncaya dek yayımlanmadığı göz önüne alınırsa, suçlu görülmesini engelleyen şeyin bunlar olmadığı ortaya çıkar. Bana kalırsa, Hobbes'un masum oluşu, onun lehine en ağır basan kanıttı. Ayrıca yıllarca II. Charles'ın sekreterliğini yapmış olan Henry Bennet'ten yardım görmüş de olabilirdi.[61] Lord Arlington sıfatıyla Bennet, 1667'de Clarendon'un iktidardan düşüşünden sonra İngiltere'nin politikasına yön verdiğine inanılan ve Kulüp denen oluşumun ilk isimlerinden biriydi. Arlington siyasi açıdan Clarendon'un düşmanıydı ki bu da Arlington ile Hobbes arasında bir bağın kurulmasına katkıda bulunmuş olabilirdi. Katolikliğe dönen başka birkaç isim gibi, Arlington da ateist olarak nam salmıştı. Arlington'ın yardım ettiğine dair kanıtlar zayıf ve müphemdir. Haziran 1667 tarihli bir mektupta, Hobbes yardımları için Arlington'a (ve aynı zamanda iki yaverine) teşekkür eder ama bunların ne olduğunu belirtmez. *De Principiis et Ratiocinatione*'sini (1666) Arlington'a ithaf etmekle, Hobbes, "ilerleyen yaşında kavuştuğu büyük rahatlığı onun nüfuzuna" borçlu olduğunu ikrar etmiştir.[62] Bu da Hobbes'un takibatından vazgeçilmesinde Arlington'ın katkısı olduğu anlamına gelebilir. Ama para da büyük rahatlığa kavuşturan bir şey olduğundan, Hobbes'un şükranı, Arlington'ın ona saraydan emekli aylığı bağlatılmasındaki yardımlarından kaynaklanmış da olabilir. Ertesi yıl Hobbes, *An Historical Narration concerning Heresy*'nin [Sapkınlık Üzerine Tarihsel Bir Anlatı] yayımlanmasına onay almak için Arlington'ın yardımına başvurmuş ama başarılı olamamıştı.

Behemoth

Duyduğu şükranın başka bir göstergesi olarak, Hobbes *Behemoth*'un güzel bir elyazısıyla yazılmış bir nüshasını (Oxford'daki St. John's College'da bulunmaktadır) Arlington'a adamıştı. *Behemoth* Hobbes'un İngiliz İç Savaşı'nın tarihini anlattığı bir kitaptır ve muhtemelen 1666 ile 1668 arasında yazılmıştır. Kitabın başlığı esrarengizdir. Polemiğe dayalı bir pasajda, Hobbes hasımlarının, kendisine karşı *Behemoth against Leviathan* [Behemoth Leviathan'a Karşı] adlı bir kitap yazmasını önermiştir. Kendisi de kitaptan ekseriyetle *Dialogue of the Civil Wars of England* [İngiltere'deki İç Savaşlara Dair Diyalog] diye bahsetmiştir. Kitabın, Hobbes'un izni olmaksızın ömrünün son yılında yayımlanmış olan ilk baskılarından bazısı, *The History of the Civil Wars of England* [İngiltere'deki İç Savaşların Tarihi] başlığını taşırken, bazısı da *Behemoth* ve bunun yanında iç savaşa gönderme yapan bir altbaşlık taşır. Bunlardan meşum başlık *Behemoth* kalmıştır. Hobbes'un en azından kimi zaman bizzat kullandığı başlıktır bu, çünkü Arlington'a adadığı nüshanın üzerinde yazmaktadır. Şunu yazmıştır Hobbes: "Ekselansları bu kitabı istediği gibi kullanabilir. Yayımlanmamasını rica ediyorum." Tahminimce Hobbes bunu, çalışmayı II. Charles'a gösterdikten sonra, yani 1668 dolaylarında yazmıştır. Kral, Hobbes'un kitabı yayımlatma talebini reddetmişti. "Düpedüz reddetti" diye yazmıştı Hobbes. Charles, Hobbes'un yazdıklarıyla hemfikirdi ama basıldığı takdirde ortalığı karıştırabileceğinin farkındaydı.

Aslında *Behemoth* Hobbes'un *Leviathan*'da iddia ettiği üzere, kendisinin siyasi ilkelerinin izinden gidilmediği takdirde bir hükümette hangi sorunların yaşanacağına dair bir vaka incelemesidir. Kısacası, bir kral mutlak hükümdar olmalı, tek başına iş görmeli, uyruklarını hükümdara karşı vazifeleri konusunda eğitmeli, her tür muhalefeti zarar vermeye fırsat bulmadan önce ezmelidir; aksi takdirde hükümet çözülüp gidecektir. Hobbes'u ve ulusu üzen şey, I. Charles'ın Parlamento'ya karşı çok yumuşak davranması, üniversitelerin onun otoritesini yerle bir eden kuramlar öğretmesine göz yumması, hiziplerin önce onun politikalarına, ardından da bizatihi meşruluğuna meydan okuması karşısında fazlasıyla ılımlı davranmasıydı.

Hobbes ele aldığı gerçekleri her zaman açık açık ortaya koymaz ama bu durum *Behemoth*'un ilginçliğini pek de azaltmaz. Ele alınan mesele ile gerçekleri birbirine karıştırmamak, felsefede çoğunlukla önem taşır.

Hobbes'u ilgilendiren şey, pek de İç Savaş'a sebep olan olaylar değildir ve bu olaylar biraz farklı olsaydı bile, savaşın sebeplerine dair izahı değişmezdi. Hobbes'un izahı, haletiruhiyesi ve bakış açısına bağlı olarak değişir. Bu işin suçlularının eylemleri ve kişilikleri söz konusu olduğu takdirde, savaşın sebepleri "adaletsizlik, küstahlık, ... ikiyüzlülük, ... hilekârlık ve çılgınlık" idi.[63] Ama Hobbes'un tarihsel olarak özgün başka izahları da vardır. Bunlardan biri, kralın, işini yürütmek için gerekli güçten yoksun olduğudur. Bu güç yoksunluğu, hükümetin iş görmesini sağlamak için yeterli paranın bulunmayışından ve ordu üzerinde yetersiz kontrolden meydana gelir. Bir başka sebep ise insanların yozlaşmasıdır. Hobbes bu konuda altı ana sebep sayar: Presbiteryenler; Katolikler; Bağımsızlar, Anabaptistler, Beşinci Hükümdarlık taraftarları, Quakerler ve Ademciler [bkz. Sözlükçe]; antik Yunan ve Roma siyaset teorisini okuyarak yozlaşan eğitimli insanlar; Londra'nın Hollanda'daki şehirlerin davranışını taklit etmesi; bir uyruğun vazifelerinin ne olduğuna dair yaygın cehalet. İddia edilen bu sebepleri açıklamak ya da değerlendirmek bu kitabın kapsamı dışındadır. Bunların önemi karmaşıklığında yatar. Hobbes faciaya yol açan çok sayıdaki olayı basitleştirmemiştir. Bazı sebepler dinsel, bazısı siyasi, bazısı da sosyolojiktir. Bunların çoğu uzun süreli koşullardı ve birtakım tetikleyici olaylar meydana geldiğinde İç Savaş'ın gerçek sebebinin bir parçası olmuşlardı.

Her ne kadar *Behemoth*'taki argümanların çoğu teorik olarak ilkeleriyle uyumlu olsa da, Hobbes Restorasyon'un koşulları açısından bazı tavizler vermiştir. Charles'ın 1646'da hükmetme hakkını elinde bulundurduğu, bununla beraber "[bu hakkın] uygulanmasının henüz hiç kimsenin elinde bulunmadığı" yolundaki ifadesi, hükümdarlığın kişinin uyruklarını korumaya yetecek ölçüde gücü elinde bulundurmasını gerektirdiği yolundaki görüşüyle bağdaşmaz. Cromwell "en üstün güce" sahip olsa da, 1653'te hiç kimsenin elinde "hükmetme hakkı" bulunmadığı yolundaki iddiası, ancak temelsiz akıl yürütmeyle savunulabilirdi.[64] Gene de Hobbes kralın idam edilmesini kötüye kullanmamıştı. Suçun büyüklüğü ışığında bakıldığında, olayı gayet yumuşatarak anlatır:

> [Kral] Whitehall'da kendi sarayının girişinde idam edilmişti. Hüküm giymesi ile idamı arasındaki sürede askerlerce ona nasıl fena muamele edildiğini okumaktan zevk alabilecek olanlar, olayın kaydına başvurabilir; bu kayda bakıldığında kralda ce-

saret, sabır, bilgelik ve inayetin olduğu görülecektir ki, lanetli Parlamento'nun üyeleri suçlamalarında kralı tiran, vatan haini ve katil diye nitelemişlerdir.[65]

Behemoth ilk yayımlandığında, Hobbes Aubrey'ye şöyle yakınmıştı: "Duyduğuma göre, İç Savaş hakkındaki kitabım artık sır olmaktan çıkmış, bunun için üzgünüm, özellikle de majestelerinden izin alamadığım için."[66] *Behemoth*'un izinli baskısı 1682'de Hobbes'un resmi yayımcısı William Crooke tarafından yayımlanmıştı. Başta başarı kazansa da, kitap nispeten hiç okunmamış ve üzerinde çalışılmamıştı, ta ki yirminci yüzyılın son çeyreğinde tekrar ilgi çekmeye başlayıncaya kadar.

The Catching of Leviathan; ya da Elden Kaçıp Giden

Evvelce gördüğümüz üzere, 1668 yılı Hobbes için yapıtları açısından önemli bir yıldı. *Leviathan*'ın Latince versiyonunu da içeren, Latince yapıtlarından oluşan bir derleme yayımlanmıştı. Bu derleme Hollandalı yayımcı Blaeu tarafından yayımlanmıştı, bunun sebebi de kısmen İngiltere'de Hobbes'un matematik ve bilim üzerine çalışmaları dışındaki yapıtlarının yayımlanmasının *de facto* yasak olmasıydı. Ayrıca Kıta Avrupa'sında, İngiltere'de olduğundan çok daha ünlüydü. Bu projeyi Fransız destekçisi Samuel Sorbière yürütüyordu. Sorbière, *De Cive*'nin ikinci baskısının hazırlıklarını yapmış ve bu yapıtı Fransızcaya çevirmişti. 1663'teki İngiltere ziyareti sırasında, Hobbes ile buluşmuş ve Latince yapıtları yayımlamak için planlar yapmıştı. Hobbes'tan, derlemenin başına konmak üzere, tanınmış ressam William Faithorne'a portresini yaptırmasını istemişti. Hobbes'un *Leviathan*'ı Latinceye çevirmesini teklif eden de Sorbière'di.

Latince versiyonun en azından bir kısmının İngilizce versiyondan önce yayımlandığı öne sürülmüştür. Bu sonuca, Hobbes'un manzum otobiyografisinde, *Leviathan*'ı Galler Prensi'ne ders verdiği sıralarda yazmaya başladığını ve İngilizce olarak bitirdiğini söylemesinden hareketle varılmış olabilir. "Anadilimde bitirdim" (*Lat.* "perfeci librum patrio sermone") ibaresi, kitabın bir başka dilde, muhtemelen Latince yazılmaya başlandığını akla getiriyor. Şayet bu doğruysa, o zaman *Leviathan*'ın Latince versiyonu İngilizce versiyonundan tarih olarak hem önce hem de sonradır. 1660'ların ortalarında Hobbes'un sıfırdan

başlamaktan ziyade, kendi siyaset teorisinin dördüncü versiyonu olan *Leviathan*'ın Latince versiyonunu, zaten ilerleme kaydedilmiş Latince bir müsveddeden yola çıkarak kaleme almış olması akla yakındır. Bununla beraber, akademik görüş, Hobbes'un kendi Latince yapıtlarının Hollandaca versiyonu için *Leviathan*'ı İngilizceden Latinceye çevirdiği ve bu işi başkasına emanet etmek istemediğinden kendisinin üstlendiği yolundaki görüşe sıcak bakmaktadır büyük oranda.[67] Nasıl ortaya çıkmış olursa olsun, Latince *Leviathan* İngilizce *Leviathan*'ın büyük bölümünün çevirisi olarak kalmıştır.

Hobbes din konusundaki görüşlerinin savunusunu 1668'de yazmıştı ama ölümünden sonra yayımlanmıştı bu çalışma: *An Answer to a Book Published by Dr. Bramhall ... called the Catching of the Leviathan. Together with an Historical Narration Concerning Heresy, and the Punishment Thereof* [Dr. Bramhall'un Yayımladığı ... Leviathan'ın Yakalanması Adlı Kitaba Cevap. Buna İlaveten, Sapkınlık ve Cezasına Dair Tarihsel Bir Anlatı]. Başlığın da işaret ettiği gibi, iki küçük çalışmanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. *Historical Narration Concerning Heresy*'yi (Latince *Leviathan*'ın ekiyle beraber) evvelce incelemiştik. *Answer to ... Dr. Bramhall* özel ilgiyi hak ediyor.

Bramhall'un kitabının başlığı, *The Catching of the Leviathan* Herman Melville'in ünlü öyküsünü aklımıza getirebilir; burada Kaptan Ahab rolünde Bramhall, Moby Dick rolündeyse Hobbes vardır. Benim gönlüm büyük balıktan yana. On yıl önce yayımlanmış olan Bramhall'un kitabının bir kısmı Hobbes'un siyaset teorisine, bir kısmı da dinsel görüşlerine ayrılmıştır. 1668'de Hobbes'u yalnızca dinsel görüşleri hakkındaki kısım ilgilendiriyordu. Cevabını "haksız [ateizm] iftirasını silmek" için yazdığını söylemişti:[68]

> Her ne kadar Tanrı'nın kadir olduğuna ve istediği her şeyi yapabileceğine inansam da, her şeyin nasıl gerçekleştirildiğini söylemeye cüret edemem, çünkü İlahi tözü de, nasıl iş gördüğünü de ne tasavvur edebiliyorum ne de kavrayabiliyorum. Tanrı hakkında, *Kitabı Mukaddes*'e dayandırmaksızın, bilir bilmez konuşmayı yahut felsefecilerin ya da âlimlerin otoritesine istinaden konuşmayı –ki bunu hiç kavrayamıyorum– dinsizlik addediyorum. ... Eğer bir şeyi *Kitabı Mukaddes*'te bulabiliyorsam, inanabilirim; eğer Kilise'nin kamusal öğretisinde bulabiliyorsam, söz konusu şeyle ters düşmekten hemen geri dururum.[69]

"Okura" adlı önsözünde Hobbes haklı olarak, Bramhall'un *Leviathan*'dan büyük ölçüde bağlamından koparark ve kendisinin vardığı sonuçları destekleyen ispatları zikretmeden alıntı yaptığı konusunda yakınır. Hobbes'un, okurlarını "bunların iyi ispatlanıp ispatlanmadığını ve nasıl anlaşılması gerektiğini"[70] görmeye teşvik etmesinde ironik hiçbir yan yoktur. Hobbes gerçekten de okurlarının *Leviathan*'ı din karşıtı bir kitap olarak düşünmelerini isteseydi, okurlardan kitaba başvurmalarını istemesi anlamsız olurdu. Hobbes, Bramhall'un seçtiği, dine aykırı olduğu iddia edilen ifadelerden tatmin olmuş olsa gerekti; bunlar –eğer varsa– söz konusu ateizmi aktarmaya yeter de artardı. Hobbes'un isteğinin tam da bizzat söylediği şey olduğunu düşünmek akla daha yakındır: görüşlerinin "ateizm, dine küfretme, dinsizlik ve dinin ortadan kaldırılması"[71] anlamına geldiği yönündeki haksız suçlamaları düzeltme girişimi.

Hobbes'un kendini savunurken sık sık tekrarladığı hususlardan biri Bramhall'un yanlış okuması, yanlış akıl yürütmesi ve okurlarını yanlış yönlendirmesidir: "Bu piskopos ... pek dikkatli okuyamıyor ve güçlü bir argümanı incelemeyi pek beceremiyor."[72] Bramhall'un çalışmasının ikna ediciliği, metnin bir köşesine, metinde hiçbir zaman kanıtlanmasa bile, "T.H. din düşmanı" tarzı ibareler yerleştirme kabilinden retorik hilelere dayanır. Hobbes'un bu konudaki yorumu şuydu: "Bu davranış ne bir piskoposa, ne bir Hıristiyana, ne de iyi bir eğitim aldığını iddia eden birine yakışır."[73] Hobbes'un ateist olduğunu kanıtlamak adına Bramhall'un izlediği en iyi strateji, onun ilkelerinin ateizme vardığını göstermekti. Ama Hobbes'un işaret ettiği üzere, Bramhall bunda başarılı olsaydı bile, bu durum Hobbes'un, ihtiyari ya da ikrara dayalı bir ateist olduğunu değil, yalnızca "çıkarıma dayalı ateist" olduğunu gösterecekti. Bu da Bramhall açısından, oynaması tehlikeli bir oyundu. Şunu söylüyordu Hobbes: "Çıkarıma dayalı ateizm meselesi, Kilise'deki en ruhani insanların bile, içine kolayca düşeceği bir şeydir."[74] Hobbes'a göre, Bramhall'un kendisi de çıkarıma dayalı olarak ateisttir. Bramhall, Tanrı'nın "tamamen burada, tamamen orada ve tamamen her yerde" olduğunu söylediğinde, kendisini, bütün dünyanın Tanrı'nın içinde, Tanrı'nın da dünyanın içinde olduğu yolundaki önermeye bağlı kılmaktadır mantıken. Bu, panteizm demektir ki panteizm de ateizm anlamına gelir.[75] Hobbes'a göre, Tanrı'nın "en saf, yalın, görünmez ve cismani ruh" olduğunu savunmak çok daha iyidir.[76]

Hobbes okurlarının çoğu gibi, Bramhall da Hobbes'u tutarsız ilkeler benimsemekle suçlamıştır. Hobbes kendi ilkelerinin tutarsız olduğunu, üstelik de bu suçlamayı Bramhall yöneltiyorken, kabul edemiyordu. Şunu söylüyordu Hobbes: "[Bramhall'a göre] Ben ... unutkan bir ahmağım. Bu konuda yapabileceğim bir şey yok: Ama burada unutkanlığımın zerresi yok."[77] Bramhall, Hobbes'un ilkelerinin tutarsız olduğuna inanmakta haklıydı ama bunu kanıtlayacak beceriden yoksundu.

Bramhall ile Hobbes arasındaki temel fark dinsel inançtan değil, felsefe teorisinden kaynaklanır. Hobbes ne kadar *Kitabı Mukaddes*'e ve modern bilime bağlıysa, Bramhall da bilinmezci skolastik düşünceye bağlıydı. Hobbes, Bramhall'un düşünsel bakımdan yozlaşmış söz dağarcığını ve dogmatizmini reddediyordu: Tanrı, *actus simplissimus* idi; Tanrı bölünmez idi; ebediyet tanrısal töz ve bir *nunc stans** idi.[78] Hobbes'a göre bütün bunlar saçma sapan şeylerdi; Katolikliğe özgü olup kutsal kitaba dayanmıyordu. Bramhall'un, Tanrı'nın "cismani olmayan bir madde" olması gerektiği yolundaki beyanından biraz olsun etkilenmemişti Hobbes. Bu ibare kavranamaz bir şeydi. Piskoposun, kendi görüşlerini desteklemek için "okul teolojisi" dışında başvuracak bir yeri yoktu, *Kitabı Mukaddes*'e kesinlikle başvuramazdı. Hobbes'un yanında ise Kitabı Mukkaddes ve Toplu Dua Kitabı vardı: "Şeylerin doğası kavranamıyorsa, *Kitabı Mukaddes*'e boyun eğebilirim; ama sözcüklerin anlamı kavranamıyorsa, bir Âlim'in otoritesine boyun eğemem."[79]

Üçlü Birlik

Hobbes'un, kendi felsefesinin çaresiz kaldığını bizzat gördüğü birkaç veçheden biri, Üçlü Birliğe dair irdelemesiydi. Buna göre, Tanrı üç kişiydi, çünkü üç varlık tarafından temsil ediliyordu: Musa (Baba Tanrı), İsa (Oğul Tanrı) ve Havariler (Kutsal Ruh olarak Tanrı). Bramhall'un işaret ettiği gibi, bu görüş Üçlü Birliğin ebedi olmadığı sonucunu doğuruyordu.[80] Ayrıca ilahi bir kişilik, kendisinin her bir temsiliyle beraber yaratıldığından, Tanrı'nın da "dünyada ne kadar kral hüküm sürmüşse, o kadar kişiliği" vardı.[81] Hobbes kendi muhakemesinde bir yanlışlık

* *Lat.* Daimi şimdiki zaman-ç.n.

olduğunu kabul ediyor, ama "dinsizlik" olduğunu kabul etmiyordu. Hobbes, meseleye kendisinin Üçlü Birlik yorumunu kullanarak işaret eden, o sıralarda Durham piskoposu olan John Cosin'e itibar eder. Hobbes bu meseleden kurtulmak için Latince versiyonu değiştirmiştir. Ekin üçüncü bölümündeki konuşmacılardan biri, yani B, Hobbes'un "Üçlü Birlik öğretisini izah etmeyi istediğini ... bunun dine yaraşır bir istek olduğunu, ama izahın hata içerdiğini" söyler. B, hatanın bir parça dikkatsizlikten kaynaklandığını ve kolayca düzeltilebileceğini açıklar. Hobbes şunu söylemelidir: "Tanrı kendi şahsında dünyayı yaratmıştır, ... [ve] Oğul'un şahsında insan ırkını kurtarmıştır ve ... Kutsal Ruh'un şahsında da kiliseyi takdis etmiştir."[82] *Cevap*'ında Hobbes hatasının kaynağının, "Musa'nın vekilliğiyle" ibaresini kullanacak yerde, yanlışlıkla "Musa'nın şahsında" ibaresini kullanması olduğunu açıklar. Bu değişiklik bana işe yaramazmış gibi geliyor ve Hobbes dışında bir kimsenin de bununla tatmin olduğu ya da olacağı konusunda şüpheliyim.

Hobbes'un Üçlü Birliği ele alışı tatmin edici değildir. Ama zaten tamamen tatmin edici olanı var mıdır ki? Seçkin Katolik teolog Bernard Lonergan, Üçlü Birlik öğretisiyle ilgili olarak dört ilişki, üç kişi, iki nesil, tek Tanrı olduğunu ve hiçbir açıklama olmadığını söylemiştir.

Peygamberler

Bramhall'un, Hobbes'un gerçekten de bir zamanlar peygamberlerin var olduğuna inandığı konusunda şüpheleri vardır. Hobbes'un görüşüne bakılırsa, "Fransa'da töz dönüşümü öğretisini yayan kişi gerçek bir peygamber, İngiltere'de öğreten ise sahte bir peygamberdir. Konstantinopolis'te İsa'ya küfreden kişi gerçek bir peygamber, aynısını İtalya'da yapan ise sahte bir peygamberdir."[83] Hobbes cevabına, "Tanrı'nın Kilisesi'nde İbrahim'den, bütün peygamberlerin en yücesi olan Mesih'e kadar gerçek peygamberlere" ve İsa zamanından "vaiz Aziz John'un ölümüne kadar ... İsa'nın kilisesindeki gerçek peygamberlere" inandığını teyit ederek başlar.[84] Aslında Bramhall'un, kendisininkilerle aynı olan bazı görüşleri savunduğunu gösterdikten sonra, Hobbes asıl itirazı cevaplamaya girişir. Hobbes gerçek peygamberlerin çelişkili öğretiler öğretebileceğine yadsır. Bunun sebebi de gerçek bir peygamberin

aracılığının mucizelerce teyit edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla çelişkili öğretiler aktaran iki peygamberden yalnızca birinin aracılığına mucizeler eşlik edebilecektir.[85] Nihayetinde İsa "Yahudilerin kralı olan Tanrı'nın onayı" sayesinde gerçek bir peygamberdi: "Onun peygamberliği hakkında diğer kralların ne düşündüğünün hiçbir değeri yoktur."[86]

Hobbes bir öğretiyi vaaz etmenin meşruluğunun hükümdarın kararına bağlı olduğunu yadsımaz ama meşruluk hakikat ile aynı şey değildir: "Hükümdarların, öğretileri ya da peygamberleri gerçek ya da yalan kılabileceğini söylemedim hiçbir zaman; ama söylediğim şudur ki her hükümdarın, ister doğru ister yalan olsun öğretilerin alenen vaaz edilmesini yasaklama hakkı vardır."[87] Gerek bir ölçüde, fanatiklerin kendilerini peygamber gibi sunmalarının körüklediği İngiltere'deki İç Savaş felaketi, gerekse Hollanda'da "Gomar ile Arminius arasındaki ihtilaf" ışığında bakıldığında, "öğretiler konusunda bir hâkim"in olması gerektiği ortaya çıkar. Peki kim olacaktır bu? Hobbes bu kişinin İngiltere kralı olmasını ister, zira kral Üstünlük Yasası'na göre kilisenin başıdır.[88] Bramhall ise piskoposların olmasını ister. Bunun ne kadar da insanın kendi çıkarına hizmet eden bir mevki olduğu imasında bulunur Hobbes. Bramhall otoriteyi kapmaya çalışmaktadır. Elbette tümünü değil. Kendisi "bütün iktidarı ele geçirmeyecek kadar alçakgönüllü olduğundan" bu iktidarı İngiltere'deki diğer yirmi beş piskoposla seve seve paylaşmaktadır.[89] Bramhall'un argümanının "Kral'ın üstünlüğünü fırlatıp atmak"tan başka bir şey olmadığına dair Hobbes'un yönelttiği suçlama haklı ve siyasi açıdan basiretlidir.[90] Restorasyon İngiltere'sinde kralın otoritesini savunmak sağlam bir siperin arkasında durmak demekti ve Hobbes'un da orada durmaya hakkı vardı.

Daniel Scargill

Cambridge Üniversitesi, 12 Mart 1669'da öğrencilerinden birini cezalandırmıştı:

> Bu üniversitenin ve Corpus Christi College'ın beşeri bilimler lisans derecesini alan son öğrencilerden olan Daniel Scargill, ... dine aykırı ve ateizm benzeri birtakım ilkeler öne sürerek, Tanrı'ya büyük saygısızlık ettiğinden, Hıristiyanlığa ve üniver-

siteye kara çaldığından, rektör yardımcısı ve üstlerin büyük çoğunluğu huzurunda üniversite kurulunda resmen mahkum edilmiştir: Rektör yardımcısı ve üstlerin oybirliğiyle, kendisinin üniversiteden hemen ihraç edilmesine karar verilmiştir.[91]

Scargill, Corpus Christi College'a 25 Ocak 1662'de *sizar* (kolejden maaş alan öğrenci) olarak girmişti. Belletmeni öldüğünde, bu göreve Thomas Tenison geçmişti. Scargill'in 1667 boyunca kariyeri gayet başarılıydı. Gelgelelim dünyanın kökeninin mekanistik yollarla açıklanıp açıklanamayacağı, ahlak yasasının müspet sivil yasaları temel alıp alamayacağı ve Tanrı yasasının güç üzerinde temellenip temellenemeyeceği gibi meseleler hakkında yürütülen aleni münazaralarda heterodoks tarafta yer alıyordu. Daha da kötüsü, şehirde kendisinden daha aşağı toplumsal tabakaya mensup erkek ve kadınlarla içki âlemleri yapıyordu: "Kolejde güne yarım litre yüksek alkollü şarap ya da başka bir kuvvetli içkiyle başlamayı âdet edinmişti; çoğunlukla etrafa rahatsızlık verecek kadar içer ve sonra da toplum içinde düpedüz skandal yaratacak şekilde kendini ortaya atardı." Kolej mahkemesinden gelen birkaç tekdiri, 7 Aralık 1668'e dek pek umursamamıştı, nedir ki bu tarihte mahkeme Scargill'e ertesi Haziran'a kadar uzaklaştırma cezası vermişti. Scargill'in buna cevabı arkadaşlarıyla içki içmeye gitmek olmuştu. Ertesi Büyük Perhiz'de* "şarap ve kuvvetli içkiler içerek birkaç kere hır gür çıkarmış", "alt tabaka ve genç kadınlar"la birlikte eğlenmişti. 12 Mart 1669'da üniversite Scargill'i ihraç etmişti. Buyruğu imzalayanlar arasında Ralph Cudworth da bulunuyordu.

Bu sefih gencin başvuracak kimsesi yokmuş gibi görünebilir ama bunu düşünmek yanlış olacaktır. Scargill, II. Charles'dan, Piskopos Gilbert Sheldon'dan, üniversite rektöründen ve Manchester kontundan destek görmüştü. Sheldon, Scargill'in üstü olan John Spenser'a 28 Haziran'da mektup yazarak, Scargill'in kraldan destek gördüğünü söylemişti. Şunu eklemişi sonra da: "Dolayısıyla size tavsiyem, Kral'ı bir mektup daha gönderme zahmetine sokmadan –ki (eğer geri dursursanız) kesinlikle gönderilecektir bu mektup– onu [Scargill] tekrar üniversiteye kabul etmenin sizin için daha uygun olup olmayacağını iyice düşünmenizdir." Üniversite yetkilileri ferasetli davranmak istiyordu ve Scargill'e

* Hıristiyanların Paskalya'dan önceki kırk günlük perhizi-ç.n.

7 Temmuz için bir özür metni hazırlamasını buyurmuşlardı. Scargill bunu hazırlamamıştı. Bunun üzerine 9 Temmuz için hazırlaması buyurulmuştu. Bu sefer hazırlamıştı:

> Ben, Daniel Scargill, ... Şeytan'ın kışkırtması, zekâm konusunda duyduğum budalaca kibir yüzünden ve Tanrı korkusu duymadığımdan, söz konusu üniversitede kısa süre önce, meşum, dine küfür kabilinden ve ateizme özgü çeşitli görüşler ileri sürdüm alenen, ... vaktiyle Hobbesçu ve ateist olmakla övünüyordum, Hobbes'un Daniel tarafından, yani benim tarafımdan korunmasıyla övünüyordum. İlkelerime ve görüşlerime uygun olarak, büyük bir ahlaksızlık içinde, uluorta küfür ederek, ölçüsüzce içki içerek, küstahça böbürlenerek, kötücül ilkelerimle başkalarını yozlaştırarak ve Tanrı'ya büyük saygısızlık gösterecek, üniversiteyi kızdıracak, Hıristiyanlığa leke sürecek ve insanlığa hakaret edecek minvalde yaşadım. ... İkrar ediyorum ki ... çağımızdaki bütün lanetlerin, yalanların, dine küfrün, sefahatin ve kirliliğin meşum kökü, kimilerinin açıkça ikrar ettiği ateizmde ve kimilerinin gizli ateizminde yatar.

Bu özür beyanının açıkça ortaya koyduğu şey, Scargill'in esasen rahatsız edici davranışlarından ötürü cezalandırıldığıdır. Bu da tekdir için kafiydi. Sürdüğü sefahat hayatının sebebinin Hobbesçuluk olduğu varsayımı bunu daha da fena hale getirmişti. Esas tehlikenin Hobbesçuluğun ahlaki sonuçları olduğu düşünülmüştü her zaman. Piskopos Laney'in de sonraları dile getireceği gibi, "Hobbes ... ne zaman bütün insanların eylemleri için bir zorunluluk ortaya atmaya girişse ... erdemlerin ve kötülüklerin doğasını ortadan kaldırıyor" idi.[92]

Nedir ki Scargill, Hobbes'un felsefesine ilk elden aşina olmayabilirdi. 1660'ların sonlarında Hobbes'un çalışmalarının nüshaları pahalıydı ve kolay kolay bulunmuyordu. Scargill'i sorgulayanlardan biri olan Dr. John Gunning, Scargill'in Hobbes'a atfettiği görüşlerden bazılarını Hobbes'un savunmadığını söylemişti ona. (Hobbes, Gunning'in 1650'lerde Exeter Konağı'nda düzenlediği meşhur ayinlere katılmıştı muhtemelen; bu durum Gunning'in Scargill konusundaki tavrını açıklayabilir.) Gunning, iddia edildiği üzere Hobbes'un belli savları nerede ileri sürdüğünü göstermesi konusunda Scargill'e baskı yaptığında, Scargill buna, eğer Hobbes farklı bir görüş savunuyorsa "sözlerini geri aldığını" söyleyerek cevap vermişti. Muhtemelen Scargill, Hobbes'un lafı dolandırdığını kastediyordu. Peki ama Scargill bunu nasıl bilebilirdi?

Hobbes'un görüşleri konusunda Scargill'in kaynaklarından biri, belletmeni Thomas Tenison olabilirdi. Tenison tam da ertesi yıl *The Creed of Mr. Hobbes Examined*'ı [Bay Hobbes'un Amentüsünün İncelenmesi] yayımlamış ve biraz şaşırtıcı bir şekilde Scargill'in savunucularından birine, Manchester kontuna ithaf etmişti.

Temmuz başlarında Scargill, Sheldon'ın desteğini kaybetmişti. Sheldon şunu yazmıştı Spenser'a: "Scargill hakkında bana sunduğunuz açıklamadan tamamen tatmin oldum. Şu konuda sizinle hemfikirim ki budala bir insanın sizin aranıza katılıp (en azından bütün bir toplum için) yozlaşma ve tehlike teşkil etmesi yerine, kendi haline bırakılması daha iyidir. Kral adına mektupları gönderen sekretere de bunu bildirdim, bu yüzden sanırım bundan sonra size baskı yapılacağı konusunda korkmanıza gerek yok." (Sheldon'ın "budala bir insanın ... daha iyidir" ifadesinin, ihtiyari ya da gayri ihtiyari, İsa'nın öldürülmesini onaylayan başrahibin kullandığı dile benzemesi hoşuma gitti.) Scargill'in durumu göz önüne alındığında, bana öyle geliyor ki esas problem gerçekte Scargill'in skandal yaratan davranışları değil de öğretisi olsaydı, Sheldon, Hobbes'un kendisine de suçlama yöneltebilirdi. Scargill iki yıl sonra papazlık görevine getirilmiş ve kilise hizmetinde uzun ama sıradan bir hayat geçirmişti.

Hobbes'un Scargill olayındaki rolü azdı. Scargill'in ihraç edildiği haberini aldıktan sonra, mektup yazıp kitaplarını yayımlatmak için izin istemişti. İzin mercii Sir John Birkenhead, bunu reddetmişti ve mektup tarihten silinip gitmişti. Söz konusu mektubun içeriği hakkında hiçbir bilgiye sahip olmasak da Hobbes'un üniversite otoritelerini eleştirdiğini düşünmek akla yakındır.

Thomas Tenison

Scargill'in belletmeni Tenison bu olay konusunda bir ölçüde öfke ve suçluluk duymuş olabilirdi. *The Creed of Mr. Hobbes Examined*'da, "bir süreliğine kendisinin gözetiminde kalmış, mutsuz bir delikanlının hatasına ve özür beyanına" değiniyor ve bazı insanların kendisinin [Tenison] Hobbesçu olduğunu etrafa yayması karşısında duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu.[93] Kariyerini tehdit eden bu dedikoduyu tekzip et-

mesi Tenison için önemliydi. Tenison'ın, Hobbes'u ele alışı çoğu zaman anlamsız ölçüde kötüleyiciydi ama çoğu zaman da Hobbes'un fikirlerini yerli yerine oturtmak gibi bir meziyet taşıyordu, çünkü Tenison serbestçe alıntı yapıyor ya da açımlıyordu. Ne var ki Hobbes'u ele alışı aynı zamanda mantıken zayıftır ve çoğu kez esas meseleye girmekten kaçınır ya da sanki bir çıkarım kuralıymış gibi, *non sequitur*'a* dayanır. Örneğin, *Kitabı Mukaddes*'in Tanrı'nın cismani olmadığını söylemediğine dair Hobbes'un iddiasını şöyle çürütür Tenison: "*Kitabı Mukaddes* ise der ki her şeyi Tanrı yaratmıştır ve her şeyde O vardır, dolayısıyla Tanrı'nın cismani olmadığını öğretmektedir."[94]

Ayrıca Tenison, Nostradamus'un bazı kehanetlerinden etkilenmiştir; özellikle de bunlardan biri sanki Büyük Londra Yangını tarafından doğrulanmışçasına ilgisini çekmiştir. Ayrıca Hobbes'un cehennemin dünya üzerinde olacağı görüşünün doğru olamayacağı kanısındadır, çünkü mantıken milyarlarca insan cehenneme gidecektir ve dünya üzerinde bu insanların hepsi için yer yoktur. Kaldı ki cennet de dünya üzerinde olamaz, çünkü Yeni Kudüs bahsi birebir anlamda doğru değildir. Buna karşılık Hobbes, modern bilimin vardığı sonuçlar göz önüne alındığında, mümkün olduğunu düşündüğü ölçüde, *Kitabı Mukaddes*'in birebir anlamda doğru olduğunu savunuyordu.

* İlgisiz sonuç-ç.n.

11. Bölüm

Son Yıllar
1670-1679

Hayatım yazdıklarımla uyum içinde oldu: Adaleti öğrettim ve yeşerttim. Yalnızca açgözlü insanlar lanetlidir ve hiçbir açgözlü insan mükemmel yapıtlar yaratamaz. 84 yaşımı geride bıraktım: Uzun ömrümün hikâyesi son bulmak üzere. ("Vita Carmina Expressa")

Hobbes bu sözleri 1672'de kaleme almıştı. En azılı düşmanları (Boyle ile Wallis) ondan uzun yaşayacaktı; en iyi dostları ise ondan önce ölecekti. Arkadaşlarının çoğu 1650'lerde ve 1660'larda ölmüştü. Sonraki on yılı ancak birkaçı görebilmişti. Newcastle 1676'da ölmüş, ama çok daha önce Restorasyon politikalarından hayal kırıklığına uğramış bir halde, 1660'ların sonlarında malikânesine çekilmişti. Birkaç yıl öncesinde, karısının naaşının defnedilmek üzere Londra'ya götürülmesine refakat edemeyecek kadar hasta düşmüştü. Devonshire, Hobbes'tan uzun yaşayacaktı ama görünen o ki II. Charles'tan gördüğü muamele karşısında moralini yitirmiş ve saraydan uzaklaşmıştı.

François du Verdus

Hobbes'un hayatta kalan en eski dostlarından biri mutsuz du Verdus idi. On yılı aşkın bir süredir devam eden yasal mücadelenin verdiği sıkıntı yüzünden zihnen yıkılmıştı. Babasının hasımlarının zulmüne uğruyordu; bu insanlar "ilahi saltanatı ele geçirmişler ve gerçek Tanrı'nın mabedine nesiller boyu sahip olmuşlardı." Du Verdus'ye bakılırsa, mahkeme davasının adı "Bordeaux Konsili'ne [bkz. Sözlükçe], Seksen Birinci Mezmurun Hâkimlerine ve Lemuel'in Yöneticilerine Karşı Seksen Birinci Mezmurun Ezilen Öğrencisi" idi. Du Verdus, *Kitabı Mukaddes*'in Kral James versiyonundaki seksen ikinci mezmura gönderme yapıyordu;

kısmen şöyleydi bu mezmur: "Tanrı kudretlilerin Cemaatinde idi; tanrılar arasında hüküm verdi. / Hakkaniyetsizce daha ne kadar süre hüküm verecek ve lanetli insanları kabul edeceksin?" Du Verdus'nün anlattıklarının çoğu kendi zihnindeki kuruntuların betimlemesi gibi görünmektedir. Sözü edilen dava güya "gerçek Tanrı merhametinin tahtı önünde" kayda geçirilmişti.[1] Davanın maddeleri arasında, düşmanlarınca ona karşı girişilen eylemlerin ilga edilmesi, ilga emrinin "Tanrı'nın yüce görkemi adına ebediyette muhafaza edilen gizli ilahi kayıtlara" kaydedilmesi ve "Tanrı'nın hâkimlerinin ... söz konusu usulsüzlükleri [araştırması]" vardı. Açtığı dava tam bir başarıyla sonuçlanmalıydı, çünkü avukatı Tanrı'ydı. Bu bana çok fantastik geliyor. Hikâyesinin fantastik olmayan kısmı ise, davayı 1672 Ağustos'unda açmış olması ve kendini mecbur hissederek yaşadığı sıkıntıları yazmış olmasıydı: Bunlardan bir kısmını sayacak olursak, babasının sürülmesi ve ölümünün hikâyesini içeren büyük bir cilt, başka olayları anlatan iki orta boy cilt, biri 120 sayfa, diğeri en az 80 sayfa iki orta boy cilt daha. Üstelik daha fazlasını da planlamıştı.[2]

Bu davaların kuşkulu iyi sonuçlarından biri du Verdus'nün hayatının anlamını bulmasıydı ama unutmayalım ki kendisince değil, Tanrı'dan gelen bir vahiy aracılığıyla. 1674'te şunu yazmıştı:

> Tanrı'nın lütfedip bana gönderdiği yüce ve özel bütün vahiylerden sonra, şuna eminim ki beni her zaman büyük bir kuvvetle desteklediğinden, pek çok mucize –gerçek mucizeler, ilahi mucizeler– gerçekleştirdiğinden ve usulsüzlüklerinden dolayı bu hâkimleri ifşa etmemi sağladığından, gerçek Tanrın muhakkak geleceğin rızkını da sağlayacaktır. ... Kimin aklına gelirdi ki, Efendimiz: gerçek Tanrı'nın beni seçeceği –görünüşte zavallı ve basiretsiz biri olan; o meşum hâkimlerin basiretsizmiş gibi gösterdiği; dur durak bilmeyen büyüler ve lanetleriyle muhakkak çıldırmış gibi gösterdiği beni seçeceği kimin aklına gelirdi.[3]

Bunun kimin aklına geleceğini hiç bilmiyorum ama Hobbes'un aklına gelmeyeceği kesin. Ne yazık ki Hobbes'un, eski arkadaşının atıp tutmalarına nasıl cevap verdiğini gene bilmiyoruz. Ama ona karşı sadakatini koruduğu açık. Hobbes, *Rosetum Geometricum*'unu ona ithaf etmeyi önermişti ama du Verdus bu onuru nazikçe reddetmişti. Du Verdus'nün bu son mücadelelerindeki tek lütuf, ertesi yıl ölmüş olmasıdır.

1670'lerde Hobbes'un kendisinin sağlığı da iyi değildi. Titremesi artmıştı ve ismini okunabilir bir şekilde yazması için bile çaba harcamak zorunda kalmaya başlamıştı. Ayrıca 1671'de felç atağı geçirmişti.

Gottfried Wilhelm Leibniz

Bazı insanlar yaşlandıkça hayatlarını basitleştirmek ister; biriktirdikleri şeyleri atar ve yeni şeyler edinmekten de kaçınırlar. Bu tavır, sevdiklerini geride bırakmanın verdiği üzüntüyü biraz olsun giderir. Yeni, genç arkadaşlar edinmeyi bilhassa istemezler. 1670'de adı sanı duyulmamış Leibniz diye bir genç, günü dolmuş Hobbes'a teklifsiz ve merak dolu iki mektup yazmıştı. Hobbes'a duyduğu hayranlığı ve doğru anladığı Hobbes'un felsefesine bağlılığını ilan ediyordu. "İnsanüstü zekâya sahip olan Descartes"ın bile Hobbes'un yazdıklarını aşamadığını yazmıştı. Bu iki mektuptan ilki, övgüyle başlıyordu. Leibniz, *Digest of Roman Law*'u [Roma Hukukunun Kavranması] birkaç ilkede özetleme projesini açıklamıştı. Ayrıca doğa felsefesiyle ilgili bazı soruları vardı. Atalet ilkesi, bütün devinimlerin temasla iletilmesi gerektiği ve devinimin başlangıcının *conatus* olduğunu anlamanın önemi konusunda hemfikir olan Leibniz, bir nesneye vurulduğunda nesnenin parçalarının niçin dağılıp gitmek yerine bir arada kaldığını merak ediyordu. Buna ilaveten, Hobbes'un zihin felsefesi konusunda daha çok şey söylemiş olmasını istiyordu. Hobbes'un aksine, Leibniz cismani bir varlığı işin içine sokmaksızın, daimi tepki olarak tasavvur edilen duyumun izah edilebileceğini düşünmüyordu. Vahşi hayvanlarda ruh olmadığından, Leibniz bunlarda duyumun da olmadığını düşünüyordu. Bu ifadeler göz önüne alındığında, Hobbes bu mektubun yazarından etkilenmezdi muhtemelen. Ama Leibniz'in "ölümsüzlüğe yönelik umutlarımız"[4] için haklı nedenler sunmasına yönelik arzusu karşısında Hobbes'un kafası karışmış olsa gerekti. Yazar ya küstah ya da budalaydı.

Mektubun başında Leibniz şunu yazmıştı: "Şayet bu mektubu uygunsuz bir zamanda gönderdiysem, cevap vermeyerek beni cezalandırabilirsiniz." Muhtemelen mektup hiçbir zaman gönderilmemişti.[5] Her halükârda cevap vermemişti Hobbes. Leibniz üç dört yıl sonra bir mektup daha kaleme almıştı ve bunu Hobbes'a göndermiş olabilirdi. Mektu-

bun konusu Hobbes'un siyaset felsefesindeki bir sorundu. Leibniz haklı olarak şunu fark etmişti: Hobbes, bir yandan, uyrukların bütün haklarını hükümdara devrettiğini, öte yandan da kendini koruma haklarını ellerinde bulundurduklarını iddia ediyordu. İkisini aynı anda benimseyemezdi Hobbes. Ayrıca her insanın, kendi hayatının ne zaman tehlikede olduğuna ve hayatını korumak için neye ihtiyaç duyduğuna hükmetme hakkı bulunduğundan, her insan, tiranlara karşı koymak amacıyla ittifaklar kurma hakkını elinde bulunduruyordu. Leibniz naif bir şekilde, Hobbes'un bu hususta hemfikir olacağını düşünüyordu.[6] Hobbes'un bunlara cevap verdiğini gösteren hiçbir şey yoktur gene.

Oldenburg, Hooke ve Matematik, 1672-73

Ağrı sızısına rağmen Hobbes "geceye usulca dalıvermeyecekti".* Hayatının son yıllarında kapsamlı üç geometri çalışması yayımlamıştı: *Rosetum Geometricum, Sive Propositiones Aliquot Frustra antehac Tentatae. Cum Censura brevi Doctrinae Wallisianae de Motu* (1671), *Lux Mathematica, Excussa Collisionibus Johannis Wallisii Theol. Doctoris, Geometriae in Celeberrima Academia Oxoniensi...* (1672) ve *Principia et Problemata Aliquot Geometrica Ante Desperata, Nunc breviter Explicata & Demonstara* (1674); bunların yanı sıra fizik konusundaki çalışmasını da unutmamak gerekir: *Decameron Physiologicum; or, Ten Dialogues of Natural Philosophy* (1678).

Wallis'in *Lux Mathematica* hakkında *Transactions of the Royal Society*'de yayımladığı yorum yazısı karşısında Hobbes öfkelenmiş ve Royal Society'nin sekreteri Henry Oldenberg'e mektup yazmıştı. Hobbes matematik ya da felsefe konusunda ne sunarsa sunsun Royal Society'nin bunu basmasını istemişti, çünkü aynı şeyi Wallis için yapmıştı, çünkü, diye ekliyordu son bir hakaret olarak, "kendisini bazı suçlamalardan kurtaracaktı bu."[7] Londra'dan uzakta yaşayan ve seksenlerinde olan Hobbes'un nüfuzu on yıl önceye kıyasla çok daha azdı. Oldenburg, temiz bir kâğıda yazmak yerine, Wallis'in Hobbes hakkında

* Yazar burada Dylan Thomas'ın (1914-1953) en ünlü şiiri olan "Do not go gentle into that good night"a ("Dalıverme o güzel geceye usulca") gönderme yapıyor-ç.n.

kendisine gönderdiği mektubun arkasına yazmıştı cevabını. Söz konusu mektupta Wallis, Hobbes'a cevap yazmaya hiç mi hiç gönlü olmadığını söylemişti; Oldenburg da kendi adına, hem Hobbes artık yaşlı olduğu için, hem de Wallis'in haklı olduğunu sandığı için, derneğin bu tartışmada aracılık yapmayacağını yazmıştı. Bununla beraber Oldenburg, Hobbes'un fizik ve matematiğe dair katkılarını, "aşırı uzun olmadığı ya da şahsi düşüncelerle iç içe geçmediği" takdirde yayımlamak istiyordu; burada "düşünceler" sözcüğü "suçlamalar" sözcüğünün yerine kullanılmıştı. Oldenburg, Hobbes'un isteğini saygısızca ele alışının yaşlı adamı kızdıracağını biliyor olsa gerekti. Aslında Oldenburg, Hobbes'u umursamıyordu. Royal Society'nin üyesi olan ve Hobbes'u seven Sir John Hoskyns, Oldenburg'un "üzücü bir şekilde, hemşehrisi Thomas Hobbes'un son kitabı hakkında konuşmak yerine, açıklama ya da uyarılarda bulunduğu" konusunda yakınmıştı.[8]

1675 başlarında Aubrey, Royal Society'deki deneylerin idarecisi Robert Hooke'un, Hobbes'un matematik konusunda yazdığı herhangi bir şeyi, derneğin nezdinde seve seve yayımlatacağını bildirdi Hobbes'a. Hobbes nazikçe yaklaşmak yerine, bu fırsatı on yılı aşkın bir süre önce dernekten gördüğü kötü muamelelere karşı kinini kusmak için kullandı. Elinde bulunsaydı bile –ki hiç yoktu– matematik ya da felsefe çalışmalarını dernekte yayımlamazdı. Hem, Hades'in ağzındaki Kerberos'a benzeyen Wallis'in elinden geçmek zorundayken, Hooke nasıl olur da derneğe çalışma sunmasını bekleyebiliyordu ki? Her ne kadar Hobbes, garezinin Hooke'a karşı olmadığını ima ediyorsa da, mektuptaki garez seline Hooke da tutulmuştu.[9] Gelgelelim, Aubrey'e inanacak olursak, buna gücenmemişti Hooke. Meslek hayatının başlarında yaşadığı birtakım kötü tecrübelerden dolayı "melankolik, güvensiz ve kıskanç" diye tarif edilen Hooke'un Wallis ile bizzat başı dertteydi ve bu yüzden de yerden yere vurulduğunu işitmekten mutluluk duyuyordu. Hobbes açısından ise, Wallis ne felsefeci ne de geometriciydi. Bu durumdan dolayı uğradığı kötü muameleler için, Hobbes kendi başarılarını tasdik edecek bir bildiri biçiminde "telafi" istiyordu dernekten. *Kitabı Mukaddes*'teki, bir peygamberin kendi ülkesi dışında şeref sahibi olduğu yolundaki yakınmayı biraz değiştirerek, Avrupa'da irfan sahibi insanlar arasındaki itibarının, derneğin baş edemeyeceği kadar büyük olduğunu söylüyordu.

Historia et Antiquitates Universitatis Oxoniensis, 1674

Hobbes'un büyük başarıları Anthony Wood'un Oxford Üniversitesi hakkındaki kapsamlı tarihinde kayıtlara geçecekti, gerçi kavgasız gerçekleşmemişti bu. Antikacı Wood büyük projesine 1660'ta girişmişti. 1669'da Christ Church'ün dekanı ve üniversitenin eski rektör yardımcısı olan John Fell, Oxford'daki en söz sahibi insanlardan biriydi. Üniversitenin hayrına, Wood'un kitabının basım masraflarını ödemeyi teklif etmiş ve kitaba Oxford'un ünlü mezunlarının biyografilerinin de dahil edilmesini önermişti. Hobbes şüphesiz bu nitelikte olduğundan, Wood, Aubrey'e onun hakkında bir madde yazdırmıştı. Fell, Hobbes'tan nefret ediyordu ve onu öven bir biyografi yazılmasına madden destek olmaktan hiç memnun değildi, bu yüzden de Aubrey'nin çalışmasının çeşitli yerlerini değiştirmişti. Hobbes'un dinç bir zihne sahip olduğu yazan yeri, Fell "tatsız" diye değiştirmişti. Hobbes'un *De Cive*'nin yazarı olduğu yazan yerde, Fell kitabın "büyük kargaşaya yol açmaya yönelik" olduğunu açıklamıştı; ayrıca *Leviathan*'ın da "çok korkunç" olduğunu ve ününü "yol açtığı kamusal zarara" borçlu olduğunu açıklamıştı. Aynı zamanda Fell, Hobbes'un uluslararası ününe ve kralla dostluğuna dair bilgileri de silmişti.

Hobbes'un bu hakareti cevapsız bırakmaya niyeti yoktu. Yayımcısı William Crooke'a, Fell'in yaptığı değişiklikleri ayrıntılarıyla içeren bir belge yayımlatmıştı. Wood'a yazılmış bir mektup biçiminde olan bu belgenin, 2. ciltte 444 ile 445. sayfalar arasına yerleştirilmesi talimatını vermişti Hobbes. Böbürlenen ama sahih bir edayla Hobbes, Fell'in eylemlerinin kendisine zarar vermediğini, zira kendi itibarının "uzun zaman önce kanatlandığını ve çok yükseklere ulaştığını, öyle ki artık geri çağrılamayacağını" söylüyordu. Bunun ardından, böbürlenmeye devam edip kehanette bulunarak, kendi adı *The Antiquities of Oxford*'dan çıkarılsa bile, adının "çağın pek çok âlimi tarafından, hatta (ona kalırsa) geleceğin âlimleri tarafından da yüceltileceğini" söylüyordu.[10] Her halükârda, Hobbes bu iftiradan zarar görmeyecekti, çünkü Fell'in "ahlaksızlığı" ifşa edilmiş olacaktı.[11] Ne yazık ki kitapçılar kitaba yapılan eki kabul etmeyecekti. Hobbes'un cevabından haberdar olan Fell ise Hobbes için bizzat kötüleyici bir cevap hazırlamış ve ikinci cildin başına koydurmuştu. Fell'in şu maninin başkarakteri olduğu sonucuna varabiliriz:

Dr. Fell hiç sevmiyorum seni.
Bilmem ki nedir bunun nedeni.
Ama iyice bildiğim bir şey var ki.
Dr. Fell hiç sevmiyorum seni.

Hobbes'un Oxford'la ilişkileri tümden olumsuz değildi. Aubrey ve Wood'dan gördüğü desteğin yanı sıra, mezun olduğu okul, *Opera Philosophica*'sının bir nüshasını Magdalen Hall'un müdür yardımcısı Josiah Pullen'e göndermesini istemişti. Bu hediye karşısında nazikçe teşekkür etmişti Pullen. (Bu nüsha şu anda Oxford'daki Hertford College'ın kütüphanesindedir.) Pullen kitapların "anlaşılmaktan ziyade sık sık mahkûm edildiğini" söylüyordu.[12] Gerçekten de öyle.

Odysseia ve İlyada Çevirileri

Hobbes; Boyle, Wallis ve Fell ile giriştiği tartışmaları takıntı haline getirmiş olabilirdi ama vaktini tamamen bunlara ayırmamıştı.[13] Bu kavgaların ortasında, hayatındaki ilk tutkularından biriyle, yani çeviriyle uğraşacak vakti bulmuştu. Göz korkutucu bu tür bir işe niçin giriştiğini okurlarının merak edeceğini tahmin etmişti. Bu konudaki açıklaması tipik olarak küstahçaydı: "Peki bunu neden mi yazdım? Yapacak başka bir işim yoktu da ondan. Peki neden mi yayımladım? Çünkü hasımlarımın daha ciddi metinlerim üzerinde ahmaklıklarını ortaya sermelerine engel olabileceğini ve bilgeliklerini dizelerim üzerinde göstermelerini sağlayabileceğimi düşündüm."[14]

Hobbes'un çevirileri on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, şu anda olduğundan çok daha fazla itibar görmüştü. Bu çeviriler, olsa olsa, çoğunlukla çekiştirmek için ele alınmaktadır artık. Yetersizliklerini yadsımamakla beraber, en azından geçen yüzyıl boyunca, bu çevirilere hak ettikleri değerin verilmediğini düşünüyorum. Bu yüzden de bunları normalde yapacağımdan çok daha etraflıca irdeleyeceğim.

Hobbes *Odysseia*'nın 9. kitaptan 12. kitaba kadarki kısmının çevirisi olan *The Travels of Ulysses*'i [Ulysses'in Seyahatleri] 1673'te yayımladı. Başarı kazanan bu çeviri, ertesi yıl yeniden basıldı. Belki de kitaptan alınan bu kısım bir tür nabız yoklamasıydı. 1675'te bütün ki-

tabın çevirisini yayımladı. Homeros'un *İlyada*'sının çevirisi de ilk olarak 1676'da yayımlandı ve benzer bir başarı kazandı. On yedinci yüzyıl boyunca iki çalışmanın da birkaç baskısı yayımlandı. İki çeviri de hatalar, atlamalar ve abartmalar yüzünden eleştirilegelmiştir. Alexander Pope, Hobbes'un çevirisinin "eleştirilemeyecek kadar vasat" olduğunu yazmıştı. Pope'un eleştirisi aşırı serttir. Hobbes'un çevirisinin kendini ispat etmesine imkân tanıyacağım. İşte, sırasıyla *İlyada* ve *Odysseia*'nın ilk dizeleri:

O Goddess sing what woe the discontent
Of Thetis' son brought to the Greeks; what souls
Of heroes down to Erebus it sent,
Leaving their bodies unto dogs and fowls;
Whilst the two princes of the army strove,
King Agamemnon and Achilles stout.
That so it should be was the will of Jove,
But who was he that made them first fall out?
Apollo; who incensed by the wrong
To his priest Chryses by Atrides done,
Sent a great pestilence to the Greeks among;
Apace they died, and remedy was none.*

Tell me, O Muse, th'adventures of the man
That having sack'd the sacred town of Troy,

---

* Söyle, tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle
Acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi.
ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin,
gövdelerini yem yaptı kurda kuşa.
Buyruğu yerine geliyordu Zeus'un,
ilk açıldığı günden beri araları
erlerin başbuğu Atreusoğluyla tanrısal Akhilleus'un.
Onları birbirine düşüren hangi tanrı?
Apollon Leto ile Zeus'un oğlu.
Krala kızıp orduya kıran salan o;
Atreusoğlu, tanrının duacısı Khryses'i saymadı diye
insanlar kırılıp gidiyordu birbiri ardısıra.
Khryses kurtarmak için Akhaların elinden kızını
bir yığın kurtulmalıkla gelmişti tezgiden gemilerine.

Homeros, *İlyada* (Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, 1988

Wander'd so long at sea; what course he ran
By winds and tempests driven from his way:
That saw the cities, and the fashions knew
Of many men, but suffer'd grievous pain
To save his own life, and bring home his crew;
Though for his crew, all he could do was vain,
They lost themselves by their own insolence,
Feeding, like fools, on the Sun's sacred kine;
Which did the splendid deity incense
To their dire fate. Begin, O Muse, divine.*

Hobbes'un çevirisi hakkında Pope'un olumlu fikirler beslememesi, Hobbes'un çoğu tabirini ve cümle yapısını tekrarlamaktan alıkoymamıştı kendisini. Örneğin, Pope'un çevirisindeki en ünlü kısımlardan biri Hobbes'tan feyzalmıştır:[15]

Hobbes: In hospitality this rule is true:
Love him that stays, help forth the going guest.
Pope: True friendship's laws are by this rule exprest,
Welcome the coming, speed the parting quest.

Hobbes'un estetik başarısı için bir başka makul ölçüt, çevirisini çağının diğer çevirmenlerinin aynı malzemeyle yaptığı şeylerle kıyaslamaktır. Kanımca Hobbes'un dizeleri, *Odysseia*'nın başındaki dizeleri aşağıdaki gibi çeviren John Ogilby'nin popüler çevirisinden daha üstündür:

---

* Anlat bana, tanrıça, bin bir düzenli yaman adamı,
kutsal Troya'yı yerle bir etmişti hani,
sonra sürünmüş durmuştu oradan oraya,
ne çok yerler görmüş, ne çok insan tanımıştı,
ne çok acı çekmişti denizlerde yüreği,
kurtarayım derken kendi canını,
yoldaşlarına dönüş yolunu açayım derken.
Ama gene de kurtaramadı onları bir türlü,
taşkınlıkları yüzünden hepsi yok oldu,
Güneş tanrının sığırlarını yemiş, budalalar,
Yücelerin oğlu da kapatmış onların dönüş yolunu.
Al bir yerinden, tanrıça, anlat bize de.

Homeros, *Odysseia* (Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, 1988

That prudent Heroes wandring, Muse rehearse,
Who (Troy being sack'd) coasting the Universe,
Saw many Cities, and their various Modes;
Much suffering, tost by Storms on Raging Floods,
His Friends conducting to their native coast;
But all in vain, for he his Navy lost,
And their lives prophanely feasting on
Heards [*sic*] consecrated to the glorious Son;

"Universe" (evren) ve "navy" (donanma) sözcüklerinin soyutluğu Ogilby'nin dizelerinin bayağılığının göstergesidir. Hobbes'un somutluğunu ve Homeros'a özgü gerçekçiliğini, "And often on my breast you puked your wine"[16] [Ne kadar da çok kustun şarabını göğsüme] gibi bir dize dahi, sözgelimi, W.H.D. Rouse'un fazlasıyla zarif "How often you have wetted my tunic, spluttering out the drops of wine like a naughty child"[17] [Tıpkı yaramaz bir çocuk gibi, ağzından damlatarak şarap damlalarını, ne kadar da çok ıslattın elbisemi] dizesinden çok daha iyi ortaya koyar. Pope ise bu dizeyi tamamen atlamıştır.

Hobbes'un çevirisinin Ogilby'nin çevirisinden daha iyi olduğunu söylemek önemsiz bir iddia değildir. Pope, Ogilby'nin çevirisini kötülemesine rağmen, çoğu zaman bu çeviriye yakın durmuştur. Bir eleştirmenin yorumuna göre, Pope "Ogilby'nin izinden gitmektedir; belki eleştirel olmaktan uzaktır, ama taklit değildir."[18] Ogilby baskısının başka meziyetleri de vardı. Şiirler için kapsamlı ek notlar ve hoş resimler içeriyordu. Hobbes dahi çalışmadan etkilenir ve normalde yaptığının zıttı olarak, iki kez Ogilby'nin adını anar. Kendi çevirisinin hiçbir açıklayıcı not içermediğini açıklar: "Çünkü Bay Ogilby'nin evvelce yaptığından daha iyisini yapacağıma dair hiçbir umudum yok."[19] Söylediğinde de ciddidir. Charles'ın saray maiyetiyle iyi ilişkiler içinde olan Ogilby tanıdık olabilirdi ama buna dair güçlü bir kanıt yoktur.

Hobbes'un çevirisinin estetik başarısı (ya da başarısızlığı) aynı zamanda kendi epik şiir teorisiyle de ölçülebilir. Hobbes *Odysseia*'nın eksiksiz çevirisinin ilk baskısına (1675) "Concerning the Virtues of an Heroique Poem" [Bir Kahramanlık Şiirinin Meziyetlerine Dair] başlıklı bir önsöz yazmıştır. Bu önsözde Hobbes iyi bir epik şiirin yedi ayırt

edici özelliğini belirtir. İlk olarak kullanılan sözcükler alışıldık sözcükler olmalıdır. İkinci olarak, sözdizimi yalın ve kolay anlaşılır olmalıdır. Bu hususlar açısından, *Odysseia*'nın 2. Kitap'ının başındaki ekonomik dizeler buna iyi bir örnek teşkil eder:

> Soon as the rosy morning did appear,
> Telemachus himself array'd and shod,
> Puts on his sword, and takes in hand his spear
> And out he went appearing like a God.
> And straight unto the criers gave command,
> To call the people to the public place.*

Eleştirmenler Hobbes'un çoğu zaman sıralı sıfatları atlamasına itiraz ettiğine, en azından bu durumun kendi teorisine uygun düştüğüne de değinmelidirler; kaldı ki bu teoriden bağımsız olarak, pek çok okur Homeros'un anlamsız gibi görünen tekrarlarından rahatsız olmaktadır. Kimi çağdaş çevirmen, sersemletici etkiyi azaltmak amacıyla, çevirilerde değişiklik yapmaktadır.

Hobbes'un çevirilerini diğer çevirilerle karşılaştırırken, dizelerinden çoğunun bugün bile ne kadar iyi durduğunu görünce şaşırdım. Örneğin Rouse'un yaptığı mensur çeviriyi Hobbes'un dizeleriyle karşılaştıralım:

> Rouse: Alexandros replied: "That is true enough. Hector, that is true enough. Your heart is always hard as steel. Like a shipwright's axe when he slices off a spar from a tree with all the strength of a man! A hard heart indeed."
>
> Hobbes: This answer then to Hector, Paris made.
> Hector, since your reproof is just, said he,
> And your hard language (as when help'd by art

---

* Erken doğan gül parmaklı Şafak görününce,
Odysseus'un sevgili oğlu yatağından kalktı,
giyinip sivri kılıcını astı omuzuna,
parlak ayaklarına bağladı güzel sandallarını.
Çıkarken odadan tıpkı tanrı gibiydi.
Ossaat buyurdu sesi çınlayan habercilere,
Çağrılsın dedi toplantıya gür saçlı Akhalar.

Homeros, *Odysseia* (Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, 1988]

A shipwright's axe strikes deep into a tree)
Like rigid steel has cut me to the heart.[20*]

Rouse: All heard this in silence; then Menalaos cried out: "Hear me also! This touches me most nearly, but my mind is that Achaians and Trojans should now be reconciled."

Hobbes: When this was said, then Menelaus, spake,
And both the armies with great silence sate,
Hear me too then, said Menelaus, who
By Alexander have been most offended.
If you'll do that which I advise you to,
The quarrel he began will soon be ended.[21**]

Hobbes'a göre, iyi bir epik şiirin üçüncü ayırt edici özelliği şudur: İyi bir şiirin konusu yalnızca anlatıcı tarafından değil, karakterler tarafından da geliştirilmelidir. Bunun yoruma ihtiyacı yoktur. Dördüncü olarak, şiir hayal dünyamızı ("fantezimizi") harekete geçirmelidir. Hobbes'un bu özelliğin çoğunlukla en önemli unsur telakki edildiğini söylemesi, böyle olmadığını düşündüğünü akla getiriyor. Ayrıca metaforların kullanımına dair katı koşullar getirir; metaforlar en iyi ihtimalle "nahoş olmayan" şeylerdir. Hobbes'un metaforlara duyduğu genel nefret, çevirilerinde neden pek çok yeri atladığını açıklar; ayrıca bu durum Pope'u, Hobbes'un "bütün mecazları ortadan kaldırdığı"na dair yakınmaya

---

* Karşılık verdi tanrı yüzlü Aleksandros, dedi ki:
"Beni Azarlamakta hakkın var, Hektor, yerden göğe,
senin yüreğin her zaman bir balta gibi azgın;
bir gemi ustası elinde yarar kütüğü,
vurdukça da arttırır insanın gücünü,
azgın bir yüreğin var göğsünde, işte onun gibi.

Homeros, *İlyada* (Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, 1988, s. 124.

** Gür naralı Menelaos dedi ki:
"Dinleyin beni hepiniz,
benim yüreğime girdi en çok acı.
Akhalarla Troyalılar ayrılmalı bence;
Aleksandros yüzünden çıkan bu kavgada
biliyorum, çok acılar çektiniz.

Homeros, *İlyada* (Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, 1988, s. 125.

sevk etmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Hobbes, Homeros'un sıralı sıfatlarını yalınlaştırır ya da tümden atar. Homeros'un "early-rising rosy fingers of dawn" [Erken doğan gül parmaklı Şafak] ifadesi Hobbes için yalnızca "Aurora"dır.* Bu husus, hem Hobbes'un çevirisinin doğasını, hem de Pope'un bu çeviri hakkındaki olumsuz düşüncelerinin nedenini açıklar. Pope'a göre, hayal dünyası ("yaratıcılık") bir şairdeki en önemli özelliktir ve Homeros'un "tüm yazarlar içinde en büyük yaratıcılığa sahip olduğunun herkesçe kabul edildiğini" söyler.[22] Bu yüzden Pope'a kalırsa, Hobbes Homeros'a ihanet etmiştir.

Beşinci ayırt edici özellik, şairin fikirlerinde adil ve tarafsız olmasıdır: "Bir şairin tarihsel yazılarında bir insan hakkında kötü konuşması büyük bir hatadır."[23] Hobbes, Homeros'un son derece sağgörülü olduğu kanısındadır.[24] Altıncısı, insanlara ve olaylara ilişkin anlatım sahih ve kesin olmalıdır ki, kanımca 3. Kitap'ın başından alınan şu satırlarda böyledir:

> Up from the sea the sun leapt to the sky,
> To hold the light up before Gods and me;
> Telemachus, with all his company,
> Unto the town of Pyle arrived then.**

Yedincisi de, iyi bir epik şiir büyük çeşitlilik içerir.

Hobbes'un bu özellikleri meziyet olarak benimsemesi ve bilhassa bunları betimleyişi, adeta kültürsüz biri gibi görünmesine yol açar. Onun teorisi toplumsal gerçekçiliğin (ön)Augustusçu [bkz. Sözlükçe] muadilidir: "burjuva gerçekçiliği". Augustusçu edebiyatın en büyük ismi John Dryden, Hobbes'un estetiğinden hiç etkilenmemiştir. Her ne kadar Aubrey, Dryden'ın "Hobbes'un en büyük hayranı" olduğunu söylemiş olsa da, Dryden eleştirel yapıtlarında Hobbes'a karşı hiçbir hayranlık dile getirmez.

---

* Roma mitolojisinde şafak tanrıçası-ç.n.

** Güneş güzelim gölün içinden çıktı,
tunca boyalı gökte ışıdı ölümsüzlere,
bereketli toprak üstünde ölümlülere ışıdı,
onlar da vardılar Pylos'a

Homeros, *Odysseia* (Çev. Azra Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, 1988]

Fables (1700) için yazdığı önsözde Dryden, Hobbes'un şiir incelemelerine, tıpkı matematikte olduğu gibi, yani "artık çok geç olduğunda" başladığını söyler. Özellikle de Hobbes'un "sözcük seçimi ve sayıların ahengi" konusundaki vurgusuna karşı çıkar. Bunlar süslemeden ibarettir. Bir şiirin esas bileşeni yapısıdır ve dolaysız olarak hizmet eden yapı da, bunun aktarılma yolu ve "hayatın taklidi" olarak tasavvur edilen şiirde ifade edilen düşüncelerdir. Dryden'ın daha iyi bir eleştirmen, şair ve çevirmen olduğunu kabul ediyorsam da, bir şiirde "sözcük seçimi ve sayıların ahengi"nin şiirin yapısından daha önemli olup olmadığı tartışmaya açık bir husustur.

Tiyatroda ve Diğer Sanatlarda Hobbesçuluk

Hobbes'un sanatlarla ilişkisinin farklı bir yönü, Hobbes'un kendi öğretilerine nedensel olarak bağlı olan ama sahih şekilde bağlı olmayan bir Hobbesçuluğun ortaya çıkmasıydı. Sokrates'in felsefesi gibi, Hobbes'un felsefesi de doğru şekilde tahrif edildiğinde, hem drama hem de komedi türündeki tiyatro oyunları için iyi bir malzeme sağlamıştır; kanımca bunun sebebi de kısmen, Hobbes ve Sokrates'in kişiliklerinin ham öğretiye çeşni katmasıdır. Aubrey, Dryden'ın "Hobbes'un öğretisini oyunlarında sık sık kullandığını" söyler. Bu etkilenme son derece abartılıdır; Dryden yayımladığı yapıtlarında Hobbes'un adından yalnızca üç kez bahseder. Dryden'ın *The Conquest of Granada*'sından [1672, Granada'nın Fethi] alınma aşağıdaki dizelerin genellikle Hobbesçu olduğu belirtilir:

> Hiç kimsede yoktur benim içimdeki kibir,
> Ya ne zamandan beri beni öldürme hakkı sendedir?
> Uyruklarının arasında, Hükümdar olarak sana itaat ettim,
> Ama bilirim ki kendimin Kralı bir tek benim.
> Özgürüm doğa ilk insanı yarattığından beri,
> İşte budur İtaat Yasası'nın temeli,
> Ormanlarda başıboş koşarken asil Yabani.[25]

Bu yedi dizede yanlış sunulan gerçek Hobbesçu öğretilerden yalnızca birkaçına değinecek olursak: Her insan ölümden korkar; doğal durumda her insanın başka insanları öldürme hakkı vardır; doğal durumda

hiç kimse kral değildir; sivil yasalar temel oluşturmaz; doğal durumdaki insanlar asil yabaniler değildir. Gene de *The Conquest of Granada* iyi bir tiyatro oyunuydu.

Aslında Dryden, Hobbes'un yukarıdaki alıntıda işaret edilenden çok daha iyi olduğunu biliyordu. *Leviathan*'ı okumuş olmasının yanı sıra, Newcastle'ın müntesibi ve kimi zaman da iş ortağıydı. Dryden, Hobbes hakkında gerçekten de yanlış fikirler beslemişse, Newcastle onu yola getirmiş olabilirdi. Gerçek Hobbesçu görüşler *Tyrannic Love*'da (1670) ve özellikle de *Absalom and Achitophel*'de (1681) dile getirilmiş ve onaylanmıştı. Söz edilen ikinci yapıttan alınma aşağıdaki dizelerde Dryden, Hobbesçu dili ve temaları başkaldırıyı eleştirmek amacıyla kullanır:

> Ne tür bir standart vardır ki başıboş kalabalıkta
> Ki işarete doğru giderek koşarlar dışarıya?
> Sırf kalabalıklar değil, Sanhedinler de
> Kapılmış olabilir halkın bu deliliğine;
> Ve isyan zamanlarının paylaşırlar çılgınlığını
> Hayali suçlardan dolayı öldürmek için hükümdarları.
> Madem alıp verebiliyorlar istedikleri gibi
> Bir tek krallar da değil (Tanrı'nın suretleri)
> Ama hükümet de düşmeli nihayetinde
> Doğal duruma, herkesin hakkı olduğu her şeye.
> Ama efendilerimiz temin etmiş insanların krallar yaratmasını,
> Hangi ihtiyatlı insan sallar ki yerli yerindeki bir tahtı?
> Zira çektikleri acılar ne olursa olsun evvelce,
> Can attıkları değişiklik daha da acı verir ziyadesiyle.

Şu ana dek, Hobbes'un tiyatro üzerindeki etkisi için verilen örnekler kendisinin siyaset teorisiyle ilgiliydi. Hobbes'un egoist psikolojisi meşhur oyun yazarları tarafından daha da fazla, zaman zaman dramalarda ama özellikle de ünlü oyun yazarlarının komedilerinde benimsenmişti: William Wycherley (*The Country Wife*, 1675), George Etherege (*The Man of Mode*, 1676) ve William Congreve (*The Way of the World*, 1700). Karakterler (seyircinin zevkini okşamak için) çoğu zaman şehvet düşkünüdür ama nihayetinde (sansürcülerin suyuna gitmek için) hüsrana uğrarlar, tıpkı televizyondaki dizilerde olduğu gibi.

On yedinci yüzyılın adı en çok kötüye çıkmış şairlerinden biri de Rochester kontu John Wilmot idi. Wilmot şiirde kimi zaman Dryden'dan sonra ikinci büyük isim addediliyordu. Müstakbel dördüncü Devonshire kontu ve ilk dükü olan Devonshire'ın oğluyla seyahat etmiş ve bir tiyatroda çıkan arbedede Fransız askerlerine karşı onun yanında kavga etmişti. Kralın sarayındaki en önemli insanlar hakkında coşkulu ve çoğu zaman müstehcen şiirler yazmıştı. Düzenbazlıklarından ötürü Charles'la arası zaman zaman bozulmuştu. Bir keresinde, Charles'a bir saray mensubu hakkında bir yergi şiiri vereyim derken, yanlışlıkla Charles hakkındaki meşhur yergiyi vermişti. Şöyle başlar bu şiir:

> Nam salmış Britanya Adası'nda uzun zamandan beri
> Beslemek için Hıristiyanlık âlemindeki en iyi ferçleri
> Yaşıyor –ah, ömrü bol olsun–
> Gelmiş geçmiş en rahat ve terbiyeli kral hazretleri.

Buradan sonra şiir daha da müstehcenleşmektedir. Rochester sefih bir ömür sürmüş ve genç yaşta ölmüştü; gerçi iddalara göre ölmeden önce dine dönmüştü.

Rochester sinik biriydi; muhtemelen de insanlardan nefret ediyordu. Hobbes'un felsefesinden etkilenmişti, gerçi bu etkinin tam karakteri tartışmalıdır. En ünlü Hobbesçu şiiri "A Satire against Mankind"dır [1674, İnsanlığa Karşı Yergi]. Şiir şüpheci bir edayla başlar. Hobbes, *Leviathan*'da Aristotelesçi felsefeyi *ignis fatuus* ("yalancı ateş") diye nitelemiştir. Görünen o ki Rochester da bu hususu, aklın zihnin "bir *ignis fatuus*"u olduğunu açıklayarak, bütün akıl yürütmeleri kapsayacak şekilde genişletmiştir. Felsefe tamamen beyhudedir diye ilan etmektedir sanki:

> Tökezleyerek giderken düşünceden düşünceye, [felsefeci] düşüverir tepesinin üstüne,
> Boğulmak üzereyken Kuşku'nun uçsuz bucaksız denizinde,
> Kitaplar bir süre tutar elinden
> Felsefe'nin mesanesiyle yüzebilsin diye.

Aslında felsefe tam bir beladır. Rochester'a göre, nihayetinde felsefeci fark eder ki "O kadar uzun, eziyetli arayıştan sonra, / Ömrü geçmiş

tamamen boşu boşuna."[26] Felsefecinin bilgeliği ya da bilgelik arayışı mutluluğuna mal olmuştur. Ama felsefenin alenen mahkûm edilmesi gibi görünen bu durum yanıltıcıdır. Rochester yalnızca Aristotelesçi ve skolastik felsefeyi mahkûm eder. Aslında Hobbes'un akıl görüşünü destekler. Akıl ampirik dünyayla sınırlı olmalı ("Kim ki düşünür ötesini, düşünür tıpkı bir eşek gibi") ve insanları mutluluğa götüren yolu öğretebilmelidir. Rochester daha sonra Hobbes'un görüşlerini daha da açımlar ama bunu kendi şiirine özgü olan retorik açıdan muğlak bir tarzda yapar. 4. Bölüm'de gördüğümüz gibi, Hobbes'a göre, doğru akıl yürütmeye başvuran insanlar, genellikle, dogmatik olarak kendi inançlarını başkalarına dayatmaya çalışan insanlardır: "İnsanlar kendilerini başkalarından daha akıllı addettiklerinde, yargılama konusunda yaygara koparıp doğru akla sahip olduklarını iddia ederler; olayların, kendi akılları haricinde, başka hiç kimsenin aklı tarafından belirlenmemesine çabalarlar."[27] Ne var ki Rochester'ın kendi sesi tam da bu tür bir insana benzer, gelgelelim Hobbes'un öğretisinin içeriğini benimsemektedir:

> Sizin aklınız engel koyar, benimki kapı açar zevklere,
> Yeni hazlar yaratır ki hoşunuza gider sizin bile.
> Aklım dostumdur benim, hilekârdır sizinkiyse,
> Acıktığımda, aklım davet eder beni yemeğe.
> .....
> Kuşkunuz güvenceye alır, ey hazret, bu bariz ayrımı,
> Sizinkinin dışında, hor gördüğüm yoktur doğru aklı.
> Nitekim benim aklım doğrudur, ama insana gelince,
> Asla geri almam sözlerimi, savunun onu elinizden geldiğince.[28]

Başka bir deyişle, şair burada hor görmekle beraber, dogmacının sesini benimser. İşte Rochester'a özgü ironi buradadır. Rochester'ın şiiri sonlarda Hobbesçu olmayan bir yola sapar. İkiyüzlülüğün, "dürüstlüğün bütün sağduyuya karşı olduğu" anlamına geldiğini ilan eder. Ama Hobbes güçlü bir yasa ve cezalandırma sistemiyle dürüstlüğü faydalı bir şey haline getirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla şayet Rochester, Hobbes'un düşüncelerinin sahih bir yorumunu vermeye çalışmışsa, o zaman bir kısmını doğru, bir kısmını da yanlış yorumlamıştır, ki şimdiye

kadar ele aldığımız pek çok insan da böyle yapmıştır zaten. Bunda şaşılacak bir şey yok. Büyük düşünürlerin düşünceleri, çağdaşlarınca hemen her zaman tahrif edilmiş ya da yanlış anlaşılmıştır. Bunun açıklaması da hemen hemen aksiyomatiktir. Onların büyüklüğü büyük ölçüde yenilik ve derinliğin birleşimden kaynaklanır ve zeki olsalar da çoğu sıradan insan, yeni düşünceleri, özellikle de derin düşünceleri özümsemekte fazlasıyla zorlanır.

Siyaset Hakkında Nihai Düşünceler

1670'lerde İngiltere'de siyasi entrikalar almış başını yürümüştü. II. Charles Hollandalılar ve Fransızlarla gizli anlaşmalar yapmıştı; biriyle yapılacak anlaşma için önce öbürüyle anlaşma yapılıyor, bu da büyük bir miktar para karşılığında ilk yapılan anlaşmanın feshedilmesini icap ettiriyordu. Uzun vadede, Charles'ın saltanatındaki iç ve dış politika dışarıdan gelecek paranın nüfuzu altına girmişti. 1672'de, muhalif Protestanlar ve Katoliklerin kendi ibadetlerini ifa etmelerine izin veren bir Müsamaha Bildirgesi yayımlamıştı. Bunun sebebi, Charles'ın kalbinde Katoliklerin ayrı bir yerinin olması değil, Fransızların bu konuda ısrar etmesiydi. Bu durum İngiltere'yi yirmi yıl içinde Hollandalılarla üçüncü kez savaşa sokacaktı. Hobbes bunların hiçbiri hakkında yorum yapmamış ve şayet teorisini hayata geçirdiyse, bunların kendisini kesinlikle ilgilendirmediğini düşünmüştür. Ama Parlamento kendisini ilgilendirdiğini düşünmüştü ve bunlara Test Yasası ile karşılık vermişti. Bu yasa bütün hükümet görevlilerinin Anglikan Kilisesi mensubu olmasını şart koşuyordu. Dolayısıyla kral ile Parlamento arasındaki gerilim, tıpkı 1640'ların başlarında olduğu gibi artıyordu. Kralın kardeşi ve tahtın muhtemel varisi olan York Dükü James'in Katolik olduğunu beyan etmesi, donanma bakanlığı görevinden ayrılması ve Katolik bir prensesle evlenmesiyle ihtilaf daha da artmıştı. Parlamento'nun çoğu üyesi Katolik bir hükümdar istemiyordu.

Siyasi kriz 1678'de adı tarihe geçmiş bir olayla patlak verdi: Papacı Komplo (*Popish Plot*). Din istismarcısı bir hilekâr ve fırsatçı olan Titus Oates, papanın, Cizvitler ve Fransa kralına Charles'ı öldürtüp yerine James'i tahta geçirmeyi ve İngiltere'yi Katolikliğe döndürmeyi planla-

dığı bir komployа dair elinde kanıtlar olduğunu iddia etmişti. Suçlamalar abesti ama bunlara inanmak isteyenler için inanılır nitelikteydi. Shaftesbury kontu bunlara inanmamıştı, ama gene de olayın etrafında koparılan yaygaradan faydalanarak James'i veliahtlıktan ihraç etmek için bastırmıştı ve bu da kısmen İhraç Krizi'ne yol açmıştı. Bu durum hükümdarlık meselesini başka bir açıdan gündeme getirmişti.

Hobbes'un belgelerinden oluşan, Chatsworth'teki Devonshire Koleksiyonu'nda "Questions Relative to the Hereditary Right, Mr. Hobbes"[29] [Veraset Hakkına Dair Meseleler, Bay Hobbes] adlı tarihsiz bir müsvedde vardır. Bazı akademisyenler bunun İhraç Krizi'ne dair bir yorum olarak kaleme alındığını düşünüyor, ki doğru olabilir. Hobbes'un belgeleri arasında İhraç Yasası'nın bir nüshası ile Shaftesbury'nin "papacılığa karşı" yaptığı konuşmanın bir nüshası bulunmaktadır. Kimileri Hobbes'a ait müsveddenin ihraçtan yana olduğunu öne sürmüştür; bu sava katılmıyorum. Hobbes'un önündeki soru şudur: "Eğer Tahtın Varisi, meşum herhangi bir sebeple insanları korumaktan âcizse, eğer Hükümet onun eline geçecekse, iktidardaki Hükümdar, uyruklarının talebi üzerine onu defetmeye mecbur değil midir?" Bu soru muhtemelen ilk Devonshire dükü olan Devonshire'ın oğlundan gelmişti; dük unvanı, Kansız Devrim [*Glorious Revolution*, bkz. Sözlükçe] sırasında Oranjlı William'a sunduğu desteğe karşılık verilmişti. Dük, II. Charles tarafından babasına kötü muamele edildiğini düşünüyordu; kendisi amansız bir Katolik düşmanıydı ve itibarını zedeleyecek pek çok çekişmeye karışmıştı. Hobbes'un ondan hoşlandığı konusunda şüpheliyim. Hobbes cevabına hırçın bir edayla başlar: "Beni gene yanlış anlıyorsunuz." Hobbes bir kralın unvanını "ilahi hak yoluyla" elinde bulundurduğunu onaylar, akabinde de soru soran kişiyi kendisini yanlış anlamakla suçlar: "'Tesis Etme' sözcüğünü ağzıma almadım, ayrıca ne kastettiğinizi hiç anlamıyorum."

James'in muhtemel krallığına karşı yakınmalar Katolik olmasından kaynaklanıyordu. Ne var ki Hobbes'un cevabı bu konuda hiçbir şey söylemez. Şunu söyler Hobbes: "İnsanlar Krala itaat etmelidir. Zira dünyanın en iyi Kralı bile halkını koruyamaz, meğerki uyrukları Kralın onları korumak için yeterli olduğuna hükmettiği miktarda parayı kendisine sağlasın." Kendini bir ölçüde tekrar ederek, "meşum âcizlik" yetersiz paradan kaynaklanıyorsa, kralın, veliahtı tahttan alıkoymaması gerek-

tiğini söyler. Âcizlik budalalıktan ("doğal akıl noksanlığı") kaynaklansa bile, kralın, veliahtı tahttan alıkoymaması gerekir, gerçi bunu yapabilir. Her halükârda Hobbes, "bu denli zayıf bir kral başa geçene dek" bu konuda başka herhangi bir şey söylemeyi reddeder. Bunların hiçbiri İhraç Krizi'yle bire bir bağlantılı değildir. Ama bağlı olduğu ölçüde, Hobbes ihraca karşı muhafazakâr davayı desteklemiştir: "Peki [kralı] kim zorlayacak; zira kanımca hayatta olan sapasağlam Kral kendisinin uyruğu olan kişi ya da kişilerce yasal olarak tahttan indirilemez; ölen bir kral fiilen ortadan kalktığından, sonrasında insanlar herkesin herkesle savaşa tutuştuğu başıboş bir topluluk haline gelirler. Bu durumdan da bir kral vücuda getirerek kaçınmak isterler."[30]

Decameron Physiologicum, 1678

Hobbes ölümünden bir yıl önce, doksan yaşındayken yayımladığı *Decameron Physiologicum*'dan, önceki on yılda yazmış olduğu şeyler kadar gurur duyuyordu haklı olarak. Bu kitap, otuz yılı aşkın bir süredir savunduğu fizik teorisinin neredeyse tamamının ateşli bir savunusudur. Gözde karakterleri A ile B arasında geçen on diyalogda, Hobbes çoğu "budala ve gülünç" olan felsefecilere karşı felsefeyi savunur.[31] Kendisinin fizik konusundaki aksiyomlarını açık bir şekilde özetler: (1) İki cisim aynı anda aynı yeri kaplayamaz; (2) Hiçbir şey kendiliğinden hareket etmez; (3) Bütün devinimler temas yoluyla gerçekleşir; yani uzaktan hareket diye bir şey yoktur; (4) Hiçbir şey mutlak surette hareketsiz değildir.[32] Sonradan bütün maddelerin korunduğunu iddia eder ama aksiyom olarak iddia etmez.[33]

Tanrı "en gerçek madde olduğu, yani sonsuz olduğu için, bulunduğu yerde hiçbir boş yerin mevcut olamayacağını, bulunmadığı yerde de hiçbir yerin tam dolu olamayacağını" iddia eder.[34] Dolayısıyla vakum diye bir şeyin olması akla aykırıdır. Ayrıca vakumun varlığına karşı çeşitli bilimsel argümanlar öne sürer. *Dialogus Physicus*'ta kullandığı bir argümanı geliştirerek şunu iddia eder Hobbes: Vakumu savunanlar, emmenin bir vakum oluşturduğunu söylerken haklı olsalardı, o zaman emziren annelerin içi bomboş olurdu. Hobbes'un kendi görüşü şudur: Bebekten gelen hava, annenin sütünden geçerek, emilen sütün yarattığı

boşluğu doldurur.[35] Hobbes'un pek çok argümanı önceki yapıtlarında yer alan şeylerin tekrarıdır. John Wallis'in görüşlerine ilişkin eleştiriler de eksik değildir elbette.

Leviathan'ın Kötüye Kullanılması ve Yanlış Yorumlanması, 1670-79

Hobbes'un *Leviathan*'ına dair yanlış yorumlar, yayımlanmasının üzerinden çok geçmeden ortaya çıkmaya başlamıştı. *The Unreasonableness of Atheism Made Manifest*'te [1666, Ateizmin Akla Aykırılığının Ortaya Serilmesi] Charles Wolseley, Hobbes'un dini tamamen insan otoritesi üzerinde temellendirdiğini iddia etmişti; oysa Hobbes insan otoritesinin belli bir dini yasa haline getirdiğini savunuyordu, yoksa herhangi bir şeyi din haline getirdiğini savunuyor değildi, ki bunda hakikat payı vardır. Hobbes'un görüşlerine ilişkin daha kötü bir tahrifat, Wolseley'in kendi kitabına eklediği "The Atheists' Catechism" [Ateistlerin İlmihali] adlı bölümde yer alır:

> S. Tanrı'nın varlığına inanıyor musun?
> C. Hayır: Tanrı'nın varlığına inanmıyorum.
> S. Peki inancının gerçek temeli nedir?
> C. Çünkü Tanrı'nın var olması aklıma yatmıyor.
> S. Başka hangi sebebin var?
> C. Çünkü Tanrı'yı hiç görmedim.
> ...
> S. Peki insanların Din dediği şey nedir?
> C. Dünya üzerindeki politik bir hile.
> S. Bu hileyi ilk akıl edenler kim peki?
> C. Dünyaya boyun eğdirip korku salmayı tasarlayan birtakım kurnaz insanlar.

Wolseley kusura bakmasın ama, Hobbes sırf görmedi diye Tanrı'nın var olmadığını iddia etmezdi. Cisimlerin gerçekte hiçbir zaman görülmediğini düşünmesine rağmen, var olduklarına inanıyordu. Cisimler duyu organlarına etki ediyor, böylece de fanteziden ibaret olan devinimlere neden oluyordu. Cisimlerin var olduğuna duyulan inanç, fantezileri açıklamanın tek makul yolunun, cisimlerin var olduğu ve tarif

edilen şekilde davrandıkları sonucuna vararak teyit ediliyordu. İnsanların cisimleri algılayışına bir anlam atfetsek bile, Hobbes maddenin temel parçacıklarının insanlarca algılanamayacak kadar küçük olduğunu düşünüyordu. Ama bunların var olduğunu biliyordu, çünkü her cisim sonsuz kez bölünebilirdi ve bir noktada bu tür bir bölme algılanamayacak kadar küçük bir cisim ortaya çıkaracaktı. Büyük ihtimalle Hobbes, on sekizinci yüzyıl ortalarından önce yaşamış hemen herkes gibi, dünyanın bir neden ya da açıklama olmaksızın var olacağını tasavvur edemezdi. Ayrıca Hobbes, dini "ilk akıl edenler"in "dünyaya boyun eğdirip korku salmayı tasarlayan birtakım kurnaz insanlar" olduğuna inanmıyordu. Hobbes ateist açıdan yorumlansa bile, dinin kökeninin merak ve nedenselliğin yanlış anlaşılması olduğunu savunuyordu.

En azından 1650'ler ve 1660'larda Hobbes dinsel öğretilerini savunmak için hâlâ coşku ve kimi zaman da ilgi duyuyordu. Ama çoğu durumda eleştirenleri görmezden geliyordu. *An Answer to... "Catching of the Leviathan"*ın önsözünde Hobbes, Bramhall'un kitap yazdığından on yıldır haberdar olmadığını, çünkü "Zatıâlilerinin yazdıklarından ortalıkta pek bahşedilmediğini" yazmıştı. Tahminimce Hobbes, Bramhall'u aşağılamanın yanı sıra, genellikle eleştirilere ne kadar kayıtsız kaldığına da işaret etmektedir burada. Tartışmadığını, yalnızca öğrettiğini söylemişti birkaç yerde. 1660'ların ortasında, güvenliği fiilen tehlikede olduğundan, dinsel ve daha az ölçüde de siyasi görüşlerini savunma zahmetine değiyordu. 1668'den sonraysa ihtiyaç hissetmediğinden, *Leviathan*'ı savunan hiçbir şey yazmamıştı. Söyleyeceğini söylemişti.

1670'ler boyunca, Hobbes'un hemen hepsi sığ ve dar görüşlü olan eleştirmenleri bayram etmişti. Çağa özgü libertinizmle suçlanmıştı, bunun sebebi de kısmen "Şen Şakrak Hükümdar" II. Charles'tan daha tehlikesiz bir hedef olmasıydı. Wolseley, *The Reasonableness of Scripture-Belief*'te [1672, *Kitabı Mukaddes* İnancının Akla Yatkınlığı] şunları yazmıştı: "Son zamanlarda insanlar sefih yaşamayı savunmaya, imanın ve erdemin bütün yüce düsturlarına açık açık meydan okuyarak, içlerindeki suçluluk duygusuna karşı kendilerini korumaya almaya başladı; ... bu çağdaki kötü ilkelerin çoğunun ortaya çıkışı da çok kötü tek bir kitaptan sonraya rastlıyor; aslında bunlar *Leviathan*'ın yavrularından ibaret." Ertesi yıl Robert Sharrock, yanlış yorumlama işinde Wolseley'i geçmişti. Şu buyrukları ahmakça Hobbes'a atfediyordu:

"Pahalı şaraplar ve merhemlerle doldurun her yerinizi; içinizden hiç kimse Hobbes'un şehvet düşkünlüğünden mahrum kalmasın, ... zavallı dürüst adamlara zulmedin, dullar da bundan nasibini alsın ve gücünüzü adalet kılın ve zayıf olanı hiç sayın (Hobbesçuluğun kusursuz halidir bu). Dürüst insanların geleceği günü bekleyin."[36] Hobbesçuluğun bu şekilde nitelenmesi abestir. Hobbes'un hayırseverliği meşhurdu; her insanın kendi gücünü adalet kılmasına cevaz verilmesinin, tek başına kalma, düşkünlük ve sefalet formülü olduğunu ve "dürüst" insanların geleceği günü beklemenin de muhtemelen yakın bir gelecekte kişinin kendi kendini mahvetmesiyle sonuçlanacağını düşünüyordu. Hobbes gerek teoride gerekse pratikte sefahat içinde yaşamaya katiyen karşıydı. Sefahat, yani tamamen özgür olarak yaşamak, sefil doğal durumda yaşamak anlamına geliyordu ve Bramhall ile Clarendon gibi Hobbes'u şahsen tanıyan eleştirmenleri onun ağırbaşlılığına ve dürüstlüğüne tanıklık etmişti.

Aslında Sharrock, Hobbes'u Friedrich Nietzsche haline getirmeye çalışıyordu ki birbirinden bu denli farklı iki felsefeci daha yoktur herhalde. Nietzsche doğal olanı överken, yapay olanı mahkûm eder, gücün başlı başına kullanılmasını kutsar ve uzlaşımsal ahlakı aşağılar; Hobbes ise yapay olanı över ve doğal olan konusunda temkinli davranır; sınırsız güç kullanılması kaçınılmaz olarak vakitsiz ölümle sonuçlanır ve uzlaşımsal ahlak da insanın kendini korumasının esas unsurlarından biridir. Nietzsche güçlülerin felsefecisidir; Hobbes ise zayıfların.

Kendisi kabul etmemiş olsa da, zaman zaman Hobbesçu olmakla suçlanmış olan Samuel Parker, Hobbes'un "Güç hak demektir ve ister iyi ister kötü olsun bütün eylemleri haklı çıkarır" savını öne sürdüğü kanısındaydı. Feci şekilde kafası karışmıştı. Hobbes'a göre, her şeyi haklı çıkaran yegâne güç, karşı konulamayan Tanrı'nın gücüdür; bu tür bir güç de, tanımı gereği kötü olan bir şeyi haklı kılamaz. Tanrı iradesinden kaynaklanan her şey iyidir.

Hobbes'u eleştirenlerin, sarf ettikleri sözler için belirlediği kriter retoriktir. Onların Hobbes'u kötüye kullanışları, çoğu kez, Ronald Reagan'ın evvelce Sovyetler Birliği denen ülkeye, Saddam Hüseyin'in de ABD'ye yönelttiği saldırılardan daha iyidir. İşte Charles Robotham'ın *Idea Theologiae Leviathanis*'inden (1673) alınma bir örnek:

> Malmesbury'li su yılanı, devasa Leviathan, muazzam ejderha, korkunç canavar ve İngiliz iblisi, iğrenç öğretilerin Neşriyatçısı, akılsız hikmetin Propagandacısı, dinsiz ölümün müjdecisi ve mücadelecisi, cismani bir Tanrı'nın nahoş tapıcısı, gizemli simgelerin meşhur yaratıcısı, imana eski sapkınlıkları tekrar sokan ahlaksız, yanılgıların mantık yoksunu derbeder pazarlamacısı, zararlı otların gayretkeş ekicisi ve üçkâğıtların yaratıcısı.[37]

Hobbes'un Ateist Olduğu İddiası

Hobbes'un felsefesi hakkındaki yanlış yorumlar onun ateist olarak ünlenmesine katkıda bulunmuştu. Felsefesinin yanlış yorumlanması şaşırtıcı değildir. İnsanlar kavramsal olarak yeni bilgileri özümsemekte zorlanır ki bunun da tek sebebi bu bilgilerin kendi inanç şemalarında evvelce bir yerinin olmamasıdır. Bilgilerin gerçekten de yeni olduğunu kavramak yerine, bu bilgileri, uygunsuz da olsa alışıldık bir kategoriye havale ederler. Hobbes'un Hıristiyanlığı ele alışı da alışıldık olmadığından, pek çok insan bunun ateizme özgü nitelikler taşıdığını düşünmüştü. Hatta Roma tanrılarının varlığını inkâr ettiklerinden, ilk Hıristiyanların dahi ateist olduğu düşünülmüştü.

Kavramsal olarak yeni bilgiyi mevcut kavramlarla bir araya getirme eğilimiyle ilişkili olan başka bir olgu da kaçamaklı düşünmedir: örneğin, heterodoksinin (ya da deizmin) kaçınılmaz olarak dindeki hiyerarşi karşıtlığına (ya da din karşıtlığına) ve oradan da ateizme vardığı inancı. Ama bu doğru değildir. Her halükârda, en azından ilk bakışta Hobbes'un deist ve dindeki hiyerarşiye karşı olduğu, ölümünden birkaç ay sonra, kendisinin düşüncesine sıcak bakanlarca gündeme getirilmişti. Hobbes'un yazdıklarından derlenen metinler, onun elimize ulaşan yapıtlarında bulunmayan, ona atfedilen birtakım yorumlarla beraber iki tabaka halinde basılmıştır. Bağlamlarından koparılıp, mevcut halleriyle bir araya getirildiğinde, bu metinler deistik ve din hiyerarşisine karşı nitelikler taşır. İki metin de deizme doğru gider. "Memorable Sayings of Thomas Hobbes" [Thomas Hobbes'un Unutulmaz Sözleri], Hobbes'un Tanrı'nın varlığının ispatı ile başlar. Öbür metinde yer alan ve daha saldırgan bir hava taşıyan önermelerden biri olan "The Last Sayings or Dying Legacy of Mr. Thomas Hobbes of Malmesbury" [Malmesbury'li

Bay Thomas Hobbes'un Son Sözleri ya da Vasiyeti], Tanrı'nın "Her Şeye Kadir Madde" olduğunu öne sürer. Hobbes'un bilinen hiçbir yapıtında yer almayan bu cümle, eğer Tanrı'nın maddi ve her şeye kadir olduğu anlamına gelseydi, onun görüşünü doğru bir şekilde ifade etmiş olurdu. Gelgelelim bu önerme büyük ihtimalle Tanrı'nın tamamen maddi olduğu, her şeye kadir olanın da tamamen bu madde olduğu anlamında kullanılmış gibidir. Hobbes hiçbir zaman bunu öne sürmemiştir.

"The Last Sayings", "Yazarın Vasileri Adına Basılmış" olduğu iddiasını taşır. Hobbes'un vasisi, uzun süre sekreterliğini yapmış olan dostu James Wheldon idi. Wheldon, Hobbes'un son günlerine dair bir anlatı yazmıştı. Wheldon'ın sözü edilen iki metnin yayımlanmasıyla bir alakasının olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. İlki ve muhtemelen ikincisi de Charles Blount'un (1654-93) elinden çıkmış gibi görünmektedir. Blount tuhaf bir kişidir. Siyaset ve din hakkında çeşitli yapıtlar kaleme almış, II. James'in ihraç edilmesini desteklemiş, Green Ribbon Club'a* üye olmuş ve Whig'leri desteklemişti. Ruhun ölümsüzlüğü fikri en nefret ettiği şeydi ve bu konuda birkaç yapıt kaleme almıştı. Hobbes'a duyduğu yakınlığın sebebi kısmen, Hobbes'un da ölümsüz ruh kavramından hoşlanmamasıydı. 1678'de Blount, Hobbes'a *Anima Mundi* kitabından bir nüshayla beraber onun sapkınlık hakkında görüşlerini öven bir mektup gönderdi. Hobbes'un, Blount'la tanıştığına ya da yazıştığına dair hiçbir kanıt yoktur. Hepsinden öte, Blount deistti ve John Dryden'in *Religio Laici*'sini savunan bir yazı yazmıştı ki bu yazıda Dryden'ın laik olduğunu ortaya koyuyordu. Dryden'in biyografı, Blount'un yanlış yorumunun "budalalıktan mı yoksa fesattan mı" kaynaklandığını belirleyememiştir.[38] Büyük ölçüde coşkunluktan kaynaklanıyordu.

Blount'un yazı tarzının ayırt edici özelliklerinden biri intihaldi. *Religio Laici*'sinin büyük kısmı Cherbury'li Lord Herbert'tan alınmıştır. Hobbes'a yazdığı mektubun büyük bir kısmında, hiçbir atıfta bulunmaksızın Henry Stubbe'ın *An Account of Mohametanism*'inden pasajlar kullanır. Ayrıca *Miracles, No Violations of the Laws of Nature*'da, gene hiçbir atıfta bulunmaksızın, Hobbes ve Spinoza'dan kelimesi kelimesine pasajlar alınmıştır. Deist olsun ya da olmasın, Blount rahipleri

* 17. yüzyılda Londra'daki barlarda ve kahvehanelerde toplanıp siyasi tartışmalar yapan önemli topluluklardan biri-ç.n.

çok ciddiye alıyordu. Ölen karısının kardeşiyle evlenmesine piskoposluk izin vermeyince, intihar etmişti.

Aubrey, Blount'un yalnızca "The Last Sayings"ten sorumlu olduğunu belirtmektedir. Gelgelelim, Blount'un en azından her iki metinde de parmağı vardı muhtemelen, zira defterlerinden biri iki metinle de yakından bağlantılı olan alıntılar içermektedir. Bu alıntıların bazısının metinlerdeki alıntılardan daha uzun olduğu, ayrıca bazı alıntıların da ikisi arasında paylaştırıldığı göz önüne alındığında, defter versiyonunu, iki metnin yayıma hazırlanmasına esas oluşturan bir nevi ana metin gibi kullanmış olabilirdi.[39] Aubrey'e göre, "Memorable Sayings" cerrah, kral yanlısı ve kilisede yüksek mevkilerde olan Francis ve Charles Bernard'ın projesiydi. Bu metin "Last Sayings"e kıyasla, dindeki hiyerarşiye karşı biraz daha ılımlıydı. Ayrıca bu metin Hobbes'un tanıdıklarınca kaleme alındığına dair bazı emareler taşımaktadır. Örneğin, bir açıklamadan önce "Bir bardak şarap içerek dedi ki" ibaresi, sonraki açıklamadan önce de "Sonra bir bardak şarap daha içerken, hükümetten bahsetti" ibaresi gelmektedir. Açıklamalardan bazısının doğruluğu şüpheli olabilir. Son açıklama şöyledir: "Son nefesini verirken, sandalyesini (bunun üzerinde öldü) isteyip dedi ki, *Oportet philosophum sedentem mori* ('Bir felsefeci otururken ölmelidir')." Hoş bir duygu ama göreceğimiz üzere, Hobbes'un son günlerine dair ilk elden anlatılanlarla uyuşmamaktadır bu. Muhtemelen "Memorable Sayings" daha kalabalık bir grubun elinden çıkmıştı, zira Aubrey bu metni Bernard biraderlere atfederken "bir kulübü" ima etmektedir.

Hobbes on altıncı ve on yedinci yüzyılda ateizmle suçlanan pek çok seçkin düşünürden yalnızca biriydi. Luther, Calvin, Sir Walter Raleigh ve Thomas Browne da bu listede yer alır. Browne'un durumu özellikle ilginçtir, çünkü yaman Samuel Johnson'ın Browne hakkında söylediği şeyler aynı ölçüde Hobbes için de geçerlidir:

> Browne'un yazdıklarına bir itiraz daha vardır ve tenkitlerden çok daha dişlidir. Browne'da, kimilerinin onu Deistler, kimilerinin de Ateistler arasında saymasına vesile olan pasajlar vardır. Kâfirlerin sayısını artırmayı amaçlayan iki grup insan bulunduğu tecrübe edilmemiş olsaydı, bu tür bir sonuca nasıl varılacağını kestirmek zor olurdu. ... [Bu gruplardan biri ateistler ve kâfirlerdir.] Kendi öğretilerinin doğruluğundan şüphe ettikleri oranda, bu kişiler ... kendi hiziplerini meşhur bir isimle şereflendirmeye yönelik en küçük oyuna canıgönülden sarılır.

Diğerleriyse ... tekdire karşı o kadar tetiktedir ki, ne muğlaklıklara ilişkin olumlu yorumları arayıp bulmayı pek umursar, ... ne de herhangi bir dikkatsizliğin karşılığının çok kısa bir süre sonra acı ve caymayla ödeneceğinin farkındadır; ama bırakalım da bu kişilerin merhamet ya da ihtiyat göstermeyen ateş püskürmeleri, küçük saldırılara ya da gelişigüzel cüretlere karşı hiçbir zaman işlenmemiş ya da hemen tövbe edilen suçlara yönelsin. ...

İnsanlar dinsel açılardan birbirlerinden farklı olabilir, ama gene de Hıristiyanlığın esaslarını koruyabilirler. ... Browne'un, dini tahkir edenler arasında sayılma sebebi ister arkadaşlarının garezi isterse hasımlarının uydurmaları olsun, kendisini en ateşli Hıristiyanlık hocaları arasına yerleştirmek zor bir iş değildir. Belki de hayal gücünün verdiği şevkten ötürü, sözlerinin geri kalanından koparılıp düşünüldüğü takdirde, hata bulmayı vazife edinmiş bir zihnin sapkınlık diye yorumlayacağı bir söz ağzından çıkmış olabilir; ama tek bir söz koca ciltlerin karşısına konamaz: *Kitabı Mukaddes*'e duyduğu inanca bu denli sık delalet etmiş, kutsallığı uğraş edinmiş, *Kitabı Mukaddes*'e böylesine sınırsız bir itaatle başvurmuş, ya da *Kitabı Mukaddes*'ten bahsederken saygıyı hiçbir zaman elden bırakmamış bir başka kişi zor bulunur.

Aslında şunu beyan eden kişinin Hıristiyanlığın sınırlarının dışına yerleştirilmiş olması bir bakıma hayret vericidir [burada Browne'dan ve biraz da Hobbes'tan alıntı yapıyorum]: "Şunu biliyorum ki Tanrı günah işleyemez; çünkü onun bir şey yapması söz konusu şeyi âdil kılar, bunun sonucunda da günah olmaktan çıkarır; ayrıca günah işleyebilen herhangi biri başka birinin yasasına tabi demektir ki Tanrı kesinlikle tabi değildir. ... şunu da biliyorum ki Ekselanslarının burada iddia ettiği gibi, Tanrı huzurunda şifahen söylemek, imza atmak ya da mühürlemek arasında bir fark yoktur. Bizzat katıldığım bir ayinle vaftiz edildim. Benim kurtuluşum uğruna İsa'nın bedeninin ortadan kaldırıldığını ve kanının döküldüğünü anmak için Aşai Rabbani'ye katıldım."[40]

Yaşlı Felsefeci Taşrada

Hobbes'un hayatının son on yılı boyunca Derbyshire'da geçirdiği taşra yaşamına ilişkin az sayıdaki değiniden biri, ondan nefret eden bir kişiye aittir. White Kennet *Memoirs of the Cavendish Family*'de [Cavendish Ailesi'nin Anıları] şunu yazar:

Hayat tarzının gayet kendine özgü olduğu söylenirdi. Sabahlarını sıhhatine, öğleden sonralarını da çalışmalarına vakfetmeyi ilke edinmişti; bu yüzden de yataktan

kalkar kalkmaz, yağmur yoksa dışarıda, varsa içeride yürüyüş yapar ve böylece ter içinde kalarak bitap düşerdi; bu pratiği, yaşlı bir insanda nemin ısıdan daha fazla bulunduğu, bu yüzden de bu tür bir egzersiz sayesinde ısının alınıp nemin dışarı atılacağı düşüncesiyle tavsiye ederdi. Yürüyüşün ya da diğer egzersizlerin ardından mükellef bir kahvaltı yapar, sonra da kontu, kontesi ve çocukları beklemek üzere evin içinde gezinir, onlara kısa söylevler verirdi. Saat 12'ye kadar bunlarla ilgilenir, sonra da kendisi için hazırlanmış ve daima tek başına yediği öğle yemeğini yerdi. Yemekten hemen sonra, kandilini ve yanında duran pipo tütününden bir miktar alır, ardından da odasına çekilip perdeleri kısmen kapatarak piposunu içmeye başlar ve birkaç saat boyunca düşüncelere dalar ve yazardı. Çok az kitabı vardı, bunları da çok az okurdu, zira evvelce beslendiklerini sindirmekle yetinmeyi düşünüyordu artık.

Hayattayken kitabesinin nasıl olacağını düşünürdü ve kimi dostlarının, ne yazılacağı konusunda kendisine dikte etmesine göz yummuştu; bunların arasında da bir kitabe için mizahi olan şu sözler hoşuna gitmişti en çok: Gerçek Filozof Taşı işte budur.[41]

Ey Ölüm! Mağrur Olma

1679 Ekim'inin ortalarında, idrara çıkmak Hobbes için son derece ıstırap verici olmaya başlamıştı.[42] İdrar zorluğu ya da mesane ülseri teşhisi konmuştu. Doktor, Hobbes'a ilaç vermişti ama bunlar hiçbir işe yaramamıştı. Hobbes iyileşip iyileşmeyeceğini sorduğunda doktorun cevabı "Hayır" olmuştu. Doktorun yapabileceği tek şey ağrıyı biraz dindirmekti. Kendisini "kurtçuk" diye nitelediği otobiyografisini aksettiren bir tarzda, "dünyadan dışarı çıkacağı bir delik bulmaktan mutluluk duyacağını" söylemişti Hobbes. Yaklaşan ecelden ziyade ağrılardan korkuyordu. Kasım ayının sonlarında, Cavendish ailesi tatillerini geçirmek üzere Chatsworth'ten daha ılıman bir ilkime sahip olan Hardwick'e taşınmayı planlıyordu. İçinde bulunduğu müşkül durumdan ötürü Hobbes'u Chatsworth'te bırakmak istemişlerdi ama Hobbes bunu reddetmiş ve onlarla beraber gitmek için ısrar etmişti. Fakirliğin ve aksiliğin üstesinden gelmişti; kısa bir hayat sürmemişti kesinlikle. Bizzat istediği zamanlar haricinde asla yalnız başına kalmamıştı; o halde şu son günlerinde niçin doğal duruma dönüp tek başına ölecekti ki? Adeta kendisini evlat edinmiş ailesinin yapmacık da olsa tesellisini istiyordu.

Kuştüyü bir yorgana sarılıp, yaklaşık on beş kilometrelik Hardwick yolculuğu için faytona bindirilmişti. Birkaç gün sonra, geçirdiği bir kriz sonucunda sağ tarafına felç gelmişti ve konuşma yetisini yitirmişti. Gözleri odada geziniyordu ama bir kimseyi tanıma yetisini ve algılarını yitirmiş gibiydi. Ayinlere katılamamıştı, gerçi son hastalığından kısa süre önce birkaç kez katılmıştı. Devonshire'ın özel papazına göre, ayinlere katıldığı durumlarda "kendini tamamen adamışçasına, mütevazı ve saygı dolu bir tavır takınmıştı". Vasisi James Wheldon'ın hükmüne göre, artık yemek yiyemiyordu ve "yalnızca yaşı ve zafiyetinden kaynaklandığı düşünülen hastalığının kuvvetinden ziyade, (bedeninde artık tükenmiş olan) enerji eksikliği ve sırf zayıflıktan dolayı" ölmüştü.

Hobbes en başta, bir insanın başına gelebilecek en büyük kötülüğün ölüm olduğunu söylemişti. Sonralarıysa en büyük kötülüğün ıstırap dolu bir ölüm olduğunu söylemişti. Nihayetinde de manzum otobiyografisi için yazdığı farklı bir sonda şöyle demişti: "Et prope stans dictat Mors mihi, 'Ne metue'." ("Ve Ölüm yanıma yaklaşarak dedi ki 'Sakın korkma'.") Ölümün herkes için daima en büyük kötülük olmadığını biliyordu.

Hobbes, 4 Aralık 1679 Perşembe günü öldü.

Naaşı yün bir kefene sarılıp tabuta yerleştirildi; tabut önce beyaz bir çarşafla kaplandı, bunun üzerine de siyah bir örtü serildi. Tabut birkaç kişinin omuzları üzerinde, Hardwick'ten yaklaşık iki kilometre uzaklıkta bulunan Ault (Hault) Hucknall'un mahalli kilisesi olan St. John the Baptist'e götürüldü. Kilisenin papazının yürüttüğü cenaze ayinine, Cavendish ailesi ve komşuları katıldı. Hobbes bütün arkadaşlarından daha fazla yaşamıştı. Cenazeden sonra matemlilere "konyak, şarap, pasta, bisküvi vs." verildi.

Hobbes'un mezar taşında şu anlama gelen Latince bir yazı vardır:

> Burada Malmesbury'li Thomas Hobbes'un bedeni gömülü; kendisi yıllarca baba ve oğul iki Devonshire kontuna hizmet etti. Erdemli bir insandı ve hem ülke içinde hem ülke dışında irfanından ötürü üne kavuştuğu herkesçe bilinir.

Devonshire kontunun sekreteri Hobbes'un son günlerini kısaca anlatmıştı: "Bay Hobbes, bir haftayı aşkın bir süre bir tarafı felçli halde ve konuşma yetisini yitirdikten sonra bu dünyadan sessizce göçüp gitti.

... hastalığı ya da ölümü sırasında kayda değer ya da olağandışı hiçbir şey olmadı." Hobbes'tan nefret edenler, huzurlu bir şekilde ölmesinden memnun olmamıştı; Tanrı'nın nasıl olup da bu sefil varlığı doksan yıldan daha uzun süre hayatta tuttuğunu açıklamakta gayet zorlanıyorlardı. Bunun üzerine Londra'ya, Hobbes'un ölüm döşeğinde günah çıkartmayı reddettiği yalanını yaymışlardı.

Hobbes ardında kayda değer bir miras bıraktı. Aubrey bunun on, on iki yıllık maaşa denk gelecek şekilde, 1000 pound civarında olduğunu hesaplamıştır. 25 Eylül 1677'de hazırladığı vasiyetinde, kardeşi Edmund'un iki kızına kırkar pound bırakmayı öngörmüştü. Thomas Alaby'nin yetim kızı Elizabeth Alaby'ye 200 pound bırakmıştı. Hobbes, Elizabeth'in hamisi olsa gerekti, çünkü onu on altı yaşına gelinceye kadar vasisi Wheldon'a emanet etmişti. On altı yaşına geldiğinde ya çeyiz olarak ya da "gönlünce harcaması için" 200 pound alacaktı. Erkek kardeşinin torunu Thomas'a evvelce bir parsel vermiş olduğundan, ona başka bir şey bırakmamıştı. Ama öbür torunlar arasında 100 pound eşit olarak paylaştırılacaktı. Kralın Hobbes'un emekli aylığının bakiyesinden ödemeye niyetli olduğu miktar da dahil, mal ve mülkünün geri kalanı, 10 pound haricinde sadık yardımcısı Wheldon'a bırakılacaktı. Hobbes, vasiyetine yaptığı bir ekte bu paranın, burası dışında adı hiçbir yerde tespit edilemeyen Mary Dell diye birine verilmesini şart koşmuştu. Ömrünün sonlarına doğru yazdığı bir şiirde Hobbes genç bir kadına duyduğu aşkı itiraf ediyordu:

Artık doksan yaşında ve Aşk Tanrısı'nın yolunda
Terfi bekleyemeyecek kadar olsam da yaşlı,
Ve yaşadığım müthiş soğuk onca kışta
Neredeyse yitirdim tüm aklımı,
Ama ben de âşık olabilirim bir kadına
Olabildiğince hoş ve bir o kadar da akıllı;
Ama ne kibirli olacak, ne de aşkıyla
Kıracak benim umutlarımı.
Kim olduğunu söylemek cüret ister fazlasıyla;
Ama bulabilirsiniz siz de eğer bensem seven kişi
Ne kadar yaşlı da olsa sanmayınız ki bu adam budala
Zarif bir bedende daha da sever zarif bir zihni.

Bu kişi Bayan Dell olabilir miydi? Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Bildiğimiz şu ki tümden bakıldığında, Hobbes yalnız, fakir, bedbaht ya da kısa bir ömür sürmemişti.

Gene de aksiliklerden yeteri kadar payını almıştı. Hobbes'un hayatının büyük kısmı hayatta kalma mücadelesiyle geçmişti. Ailesi alt orta sınıftandı; Hobbes henüz yeni yetmeyken babası aileyi terk etmişti. Hobbes'un eylemlerinin çoğunun arkasındaki itici güç korkuydu. İngiliz İç Savaşı'nda öldürüleceğinden korktuğu için on yıl boyunca sürgünde yaşamıştı. Fransızlardan ve sürgündeki bazı İngilizlerden korktuğundan ve kızgın kral yanlılarınca öldürülme ihtimalinden dolayı İngiltere'ye dönmüştü. Burada da hem Cumhuriyet hem de Restorasyon dönemi boyunca ateizmden ötürü mahkûm olmaktan korkmuştu. Ayrıca matematikteki itibarını yitireceği korkusuyla, Royal Society'nin en güçlü üyeleriyle akıllıca olmasa da sert bir savaşa girmişti. Kısacası hayatının büyük kısmını savaş korkusuyla geçirmişti. Geri kalan zamanlarsa barış içinde geçmişti.

Kaynakçaya Dair Bir Deneme

Hobbes'un hayatı için ilk bakılacak kaynak Aubrey'nin *Brief Lives*'ıdır (çeşitli baskıları vardır); bunun sebebi hem şimdiye dek yazılmış en ilgi çekici anlatı olması, hem de Hobbes'un dostları ve düşmanları hakkında daha çok şey öğrenmek isteyenlerin göz atabileceği bir kitap olmasıdır. Aubrey'nin çalışmasının modern muadili Noel Malcolm'ın yayıma hazırladığı iki ciltlik *The Correspondence of Thomas Hobbes*'tur (Oxford: Clarendon Press, 1994). Aubrey'nin kitabı ne kadar cezbediciyse, bu kitap da o kadar âlimanedir ve haklı olarak "hayret verici" diye nitelenmiştir. Hobbes hakkında yazılan iyi biyografiler şunlardır: Miriam Reik, *The Golden Lands of Thomas Hobbes* (Detroit: Wayne State University Press, 1977); Johann Sommerville, *Thomas Hobbes: Political Ideas in Historical Context* (New York: St. Martin's Press, 1992); Richard Tuck, *Hobbes* (New York: Oxford University Press, 1989). Üretken bir yazar olan Tuck'ın yazdığı her şey değerlidir. Örneğin Tuck, Hobbes'un *De Cive*'den *Leviathan*'a kadar, dinsel meselelerde din adamlarının salahiyetine karşı değişen tavrına parmak basmıştır. Özellikle de Tuck'ın *Philosophy and Government, 1572-1651* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993) kitabını ve "Hobbes and Descartes" makalesini (haz. G.A.J. Rogers ve Alan Ryan, *Perspectives on Thomas Hobbes* içinde, Oxford: Clarendon Press, 1988) salık veririm. Bu son derlemedeki bütün makaleler değerlidir. Hem çok iyi hem de çok kötü olan bir biyografi de Arnold Rogow'unkidir: *Thomas Hobbes: Radical in the Service of Reaction* (New York: Norton, 1986). Bu kitap yayımlanmış başka bir kaynakta bulunmayan bilgiler içermektedir. Ne yazık ki bu bilgiler yer yer sahih değildir ve çoğu kez de Hobbes'un psikolojik hayatı hakkında akla yatmayan spekülasyonlar ortaya atar.

Hobbes'un felsefesine ilişkin, tarihsel olarak şekillendirilmiş ve felsefi açıdan hassas irdelemelerin üstadı Quentin Skinner'dır. Hobbes hak-

kındaki son kitabı görkemli *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*'tur (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Söz edilen kitabın kaynakçasında sıralanan makaleleri de son derece değerlidir.

Hobbes'un *Leviathan*'ının pek çok iyi baskısı bulunmaktadır ve her birinin de kendi meziyetleri vardır. Genel olarak bakıldığında, kanımca bunlardan en iyisi Hackett tarafından yayımlanan, Edwin Curley'ye ait olandır. Curley'nin Latince *Leviathan*'dan yaptığı çevirinin bazı kısımlarını kullandım.

Hobbes'un felsefesine ilişkin dolambaçsız, iyi bir anlatım şu çalışmalarda bulunabilir: Bana ait *Thomas Hobbes* (New York: St. Martin's Press, 1997); Richard Peters, *Hobbes* (Harmondsworth: Penguin, 1956); Tom Sorell, *Hobbes* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1986); *The Cambridge Companion to Thomas Hobbes*, haz. Tom Sorell (Cambridge: Cambridge University Press, 1996); J.W.N. Watkins, *Hobbes's System of Ideas*, 2. baskı (Londra: Hutchinson University Library, 1973). Ayrıca Hobbes'un felsefesi kolayca anlaşılabilir parçalar halinde, benim yazdığım *A Hobbes Dictionary*'de (Oxford: Blackwell, 1995) bulunabilir.

Hobbes'a dair ilk eleştirilerin en iyilerinden oluşan iyi bir derleme *Leviathan: Contemporary Responses to the Political Theory of Thomas Hobbes*'ta yer alır (haz. G.A.J. Rogers, Bristol: Thoemmes Press, 1995).

William ile Fulgentio Micanzio arasındaki ilişki ve bunun Hobbes için taşıdığı anlam, Noel Malcolm'un *De Dominis (1560-1624): Venetian, Anglican, Ecumenist and Relapsed Heretic*'inde ele alınmıştır (Londra: s.y., 1984). Hobbes'un Virginia Kumpanyası mensubu olarak bulunduğu faaliyetler, Noel Malcolm'un "Hobbes, Sandys, and the Virginia Company"de irdelenmiştir (*Historical Journal* 24 [1981], 297-321).

Hobbes'un retorik kullanımı David Johnston'ın *The Rhetoric of Leviathan*'ında (Princeton: Princeton University Press, 1986) ve Quentin Skinner'ın yukarıda bahsedilen kitabında ustaca ele alınmıştır. Dönemin retorik çalışmaları içinde Hobbes'un retoriğinin yeri şurada incelenmiştir: Walter J. Ong, "Hobbes and Talon's Ramist Rhetoric in English," *Transactions of the Cambridge Bibliographic Society* (1951), 260-69.

Newcastle'ın çevresi ve özellikle de Walter Warner hakkında, Jan Prins'in *Walter Warner (ca. 1557-1643) and His Notes on Animal Organisms* (Utrecht: s.y., 1992) adında muhteşem bir kitabı vardır. Ne ya-

zık ki bildiğim kadarıyla bu kitap ABD'de yalnızca Harvard Üniversitesi'ndeki Widener Library'de bulunuyor. Robert Payne hakkında şuraya bakılabilir: Mordechai Feingold, "A Friend of Hobbes and an Early Translator of Galileo: Robert Payne of Oxford", *The Light of Nature: Essays in the History and Philosophy of Science Presented to A.C. Crombie* içinde, haz. J.D. North ve J.J. Roche (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1985), s. 265-80.

Hobbes'un bilim felsefesi ve Robert Boyle ile girdiği tartışma hakkında en iyi kitap Steven Shapin ile Simon Schaffer'in yazdığı, *Leviathan and the Air-Pump*'tır (Princeton: Princeton University Press, 1985). Hobbes'un üniversiteler hakkındaki yakınmalarının arka planı için, Alan Debus'un *Science and Education in the Seventeenth Century: The Webster-Ward Debate* (New York: American Elsevier, 1970) adlı kitabına bakılabilir.

Hobbes'la ilişkili olduğu ölçüde, Stuart İngiltere'sindeki insanları ve fikirleri daha genel bir tarzda ele alan iki çalışma şudur: Hugh Trevor-Roper, "The Great Tew Circle" *Catholics, Anglicans, and Puritans* içinde (Londra: Fontana, 1989) ve Francis Bickley, *The Cavendish Family* (Londra: Constable, 1911).

Kısaltmalar

AW =	Anti-White (namı diğer *Hobbes's Critique of Thomas White's De Mundo*, çev. Harold Whitmore Jones [Londra: Bradford University Press, 1976])
B =	*Behemoth*, haz. Ferdinand Tönnies (Londra: Simpkin, 1889)
Correspondence =	*The Correspondence of Thomas Hobbes*, haz. Noel Malcolm (Clarendon Press, 1994)
DC =	*De Cive*
DCo =	*De Corpore*
DP =	*Dialogus Physicus*; Steven Shapin ve Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump* içinde (Princeton University Press, 1985)
EL =	*The Elements of Law, Natural and Politic*
EW =	English Works, haz. William Molesworth
HS =	*Horae Subsecivae: Observations and Discourses*
L =	*Leviathan*
LN =	*Of Liberty and Necessity*
OL =	*Opera Latina*, haz. William Molesworth
PW =	*The Peloponnesian War: The Complete Hobbes Translation*, haz. David Grene (Chicago: University of Chicago Press, 1989)
SL =	*Six Lessons to the Savilian Professors of Mathematics*
ST =	*A Short Tract on First Principles*, haz. Tönnies
TO =	*Tractatus Opticus*, OL içinde, cilt 5

Notlar

Genel olarak, Hobbes'tan yapılan alıntılar ve özellikle yararlandığım ikincil yapıtlar için kaynak gösterdim. On yedinci yüzyıla ait mektuplara, metinde genellikle yalnızca gönderici ve alıcı babında gönderme yaptım. Çevirmenleri andığım durumlar haricinde Hobbes'un otobiyografileri için, John Aubrey'nin Hobbes biyografisi ya da arşivlerde bulunan yayımlanmamış belgeler için kaynak göstermedim.

Standard bir baskıya gönderme yaparken, yer yer alıntıları kendim çevirdim ve noktalama işaretlerini değiştirdim.

1. BÖLÜM MALMESBURY VE MAGDALEN HALL, 1588-1608 (Sayfa 1-21)

1 Hobbes'un hayatının erken dönemleri için Arnold Rogow'un, *Thomas Hobbes: Radical in the Service of Reaction* (New York: Norton, 1986) adlı kitabından yararlandım.
2 Aktaran Rogow, s. 27.
3 Aktaran Rogow, s. 29.
4 Aktaran G.R. Elton, *The Tudor Constitution*, 2. baskı. (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), s. 338.
5 Rogow (s. 35) Hobbes'un Charlton'da mevki sahibi olduğunu yadsır.
6 Joseph Foster'a göre, *Alumni Oxonienses* (Londra, 1887-88), 3:884b, ve Andrew Clark, *Register of the University of Oxford*, cilt 2, 3. kısım, s. 168.
7 L 30.7.
8 *Register of the University of Oxford*, cilt 2, 1. kısım, s. v-xi.
9 Quentin Skinner, *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
10 *Register of the University of Oxford*, cilt 2, 1. kısım, s. 176.
11 C. E. Mallett, *A History of the University of Oxford*, c. 2 (New York: Longmans, Green, 1924), s.132.
12 L 4:12.
13 B, s. 147.
14 John Nichols, *The Progresses, Processions, and Magnificient Activities of King James the First, etc.* (Londra, 1745-1826), 1: 530 vd.
15 Bazı kaynaklar 1607 diye belirtmektedir, ama bunlar muhtemelen İngiltere'de yeni yılın 25 Mart'ta başladığını hesaba katmıyor.

2. BÖLÜM ÖZEL HOCA VE YOLDAŞ, 1608-1620 (Sayfa 23-49)

1 Hardwick'li Elizabeth ve Cavendish ailesi konusunda şu kaynaklardan yararlandım: A.S. Turberville, *A History of Welbeck Abbey and its Owners*, cilt 1 (Londra: Faber and Faber, 1938) ve Francis Bickley, *The Cavendish Family* (Londra; Constable, 1911).
2 Aktaran Bickley, *The Cavendish Family*, s. 22.
3 *Horae Subsecivae*'ye yapılan göndermelerin sayfa numaraları orijinal baskıya aittir; bu numaralar modern bir baskıya da konmuştur: *Three Discourses*, haz. Noel Reynolds ve Arlene Saxonhouse (Chicago: University of Chicago Press, 1995). HS, s. 382.
4 HS, s. 384.
5 John Venn ve J.A. Venn, *Alumni Cantabrigienses* (Cambridge: Cambridge University Press, 1922), 1:311.
6 Correspondence, s. 856 n. 5.
7 HS, s. 149.
8 HS, s. 163, 168.
9 Aktaran Roger Lockyer, *The Early Stuarts: A Political History of England, 1603-1642* (Londra: Longman, 1989), s. 186.
10 Linda Levy Peck, "Hobbes on the Grand Tour: Paris, Venice, or London?" *Journal of the History of Ideas* 57 (1996), 177-82.
11 HS, s. 340-42.
12 HS, s. 365, 366.
13 HS, s. 367, 368, 371, 372.
14 HS, s. 374, 375.
15 HS, s. 390-92.
16 HS, s. 331-33, 337.
17 Niccolo Machiavelli, *Discourses*, çev. Leslie J. Walker (Londra: Penguin Books, 1970), s. 102-3.
18 HS, s. 340, 343, 345; L 45.33.
19 L 6.36.
20 HS, s. 397.
21 HS, s. 399-403.
22 HS, s. 400.
23 HS, s. 402.
24 HS, s. 402-3.
25 HS, s. 406; L 38.25.
26 HS, s. 417.
27 William Bouwsma, *Venice and the Defense of Republican Liberty* (Berkeley: University of California Press, 1968), s. 526.
28 Micanzio'nun Cavendish'e gönderdiği mektupların orijinal çevirileri Chatsworth'te, bir nüshası da British Library'dedir.
29 Lawrence Stone, *The Crisis of the Aristocracy, 1558-1641*, kıs. ed. (Londra: Oxford University Press, 1967), s. 50-51.
30 AW, s. 87.

3. BÖLÜM KÂTİP VE HÜMANİST, 1621-1629 (Sayfa 51-94)

1 Tacitus'un Tudor İngiltere'sindeki etkisi konusunda şuradan yararlandım: Ronald Mellor, Tacitus (New York: Routledge, 1993), s. 148-52.
2 HS, s. 295, 261, 271, 291.
3 L 11.7; HS, s. 279-80.
4 L 11.8; HS, s. 281.
5 HS, s. 224.
6 HS, s. 238; L 21.8.
7 HS, s. 269, 272-73.
8 HS, s. 267.
9 HS, s. 306-7.
10 HS, s. 323-24.
11 HS, s. 505, 542.
12 HS, s. 507-8.
13 HS, s. 512, 512-13.
14 HS, s. 506-7.
15 HS, s. 528, 529.
16 Correspondence, s. 3.
17 bkz. Glenn Burgess, *The Politics of the Ancient Constitution* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1992), s. 176.
18 Şu kaynaklara başvurdum: Noel Malcolm, "Hobbes, Sandys, and the Virginia Company", *Historical Journal* 24 (1981), 297-321; ve Frank Craven, *The Dissolution of the Virginia Company* (New York: Oxford University Press, 1932). Aksi belirtilmediği takdirde, bu kısımdaki alıntılar bu yapıtlarda bulunabilir.
19 Aktaran Craven, *The Dissolution of the Virginia Company*, s. 238.
20 Aktaran Craven, *The Dissolution of the Virginia Company*, s. 309.
21 L 10.49, 27.35.
22 B, s. 126.
23 L 22.16.
24 Correspondence, s. 32.
25 L 24.14.
26 EW 7:112.
27 DCo 1.6.
28 *The Advancement of Learning and New Atlantis*, haz. Arthur Johnston (Oxford: Clarendon Press, 1974) s. 128.
29 L 4.13.
30 Francis Bacon, *The Essays* (Londra: Penguin, 1985), s. 126.
31 B, s. 38.
32 *The Essays*, s. 270-71.
33 DC, "Preface", 2.
34 Correspondence, s. 7.
35 PW, s. 204-5.
36 PW, s. xxi.
37 PW, s. 577.
38 PW, s. xxii.
39 HS, s. 194-95.

40 PW, s. 579.
41 PW, s. 581.
42 PW, s. 582.
43 PW, s. 570-71.
44 EW 6:97.

4. BÖLÜM İLK BİLİMSEL ÇALIŞMALAR VE DİNSEL GÖRÜŞLER, 1629-1640
(Sayfa 95-138)

1 Alıntı: "The Life of Thomas Hobbes of Malmesbury", çev. J.E. Parsons Jr. ve Whitney Blair, *Interpretation* 10 (1981), 2.
2 Correspondence, s. 12 n. 1.
3 Correspondence, s. 12 n. 1.
4 Aktaran Francis Bickley, *The Cavendish Family* (Londra: Constable, 1911), s. 44.
5 Bu ve sonraki iki paragrafta ele alınan mesele için bkz. Arnold Rogow, *Thomas Hobbes* (New York: Norton, 1986), s. 112-17.
6 Rogow, *Thomas Hobbes,* s. 115-16.
7 Joseph Quincy Adams, haz., *The Dramatic Records of Sir Henry Herbert* (New Haven: Yale University Press, 1917), s. 55.
8 çev. Noel Malcolm, Correspondence içinde, s. 151.
9 Correspondence, s. 29.
10 DCo 20.1.
11 "The Life of Thomas Hobbes of Malmesbury", s. 3.
12 DCo 25.2.
13 Correspondence, s. 23.
14 Correspondence, s. 37.
15 Correspondence, s. 41.
16 Correspondence, s. 46.
17 Correspondence, s. 50.
18 Correspondence, s. 52.
19 Correspondence, s. 53.
20 EL 9.13.
21 Correspondence, s. 52-53.
22 DC 1.2.
23 Quentin Skinner, *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 198-211.
24 Correspondence, s. 53.
25 Alıntı: *The Cavendish Family, s.* 52.
26 Leo Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes* (Chicago, University of Chicago Press, 1952), s. 35-43.
27 EW 6:464.
28 EL 9.12.
29 EW 6:433.
30 DH 11.14
31 Correspondence, s. 38.
32 Edward Hyde, *The Life of Edward, Earl of Clarendon* (Oxford: Oxford University Press, 1761), 6. kısım, s. 249.

33 bkz. Jean Jacquot, "Sir Charles Cavendish and His Learned Friends", *Annals of Science* 3 (1952), 13-27.
34 Correspondence, s. 29.
35 J.O. Halliwell, haz., *A Collection of Letters Illustrative of the Progress of Science in England, Etc.* (Londra, 1841), s. 68.
36 Correspondence, s. 41.
37 EW 7:342
38 Halliwell, *A Collection of Letters,* s. 65.
39 Correspondence, s. 28.
40 ST 3.2.
41 Jan Prins, *Walter Warner (ca. 1557-1643) and His Notes on Animal Organisms* (Utrecht: s.y., 1992), s. 270.
42 Aksi belirtilmediği takdirde bu kısımdaki alıntılar şu kaynaktandır: Hugh Trevor-Roper, "The Great Tew Circle", *Catholics, Anglicans, and Puritans* içinde (Londra: Fontana, 1989), s. 166-230.
43 Aktaran Robert Orr, *Reason and Authority* (Oxford: Clarendon Press, 1967), s. 36.
44 EW 5:2.
45 Anthony Wood, *Athenae Oxonienses*, 3. baskı, haz. Philip Bliss (Londra: Rivington, 1817), 3:90.
46 Aktaran Orr, *Reason and Authority,* s. 198.
47 Aktaran J.P. Kenyon, *The Stuart Constitution*, 2. baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), s. 18-19.
48 L 32.2.
49 William Chillingworth, *The Religion of Protestants* (Londra, 1638), s. 284.
50 L 32.4.
51 Aktaran C. Hill, *The English Bible and the Seventeenth-Century Revolution* (Londra: Penguin, 1994), s. 417.
52 Socinusçuluk ve Great Tew çevresi hakkında bkz. Trevor-Roper, s. 189.
53 Richard Tuck, *Philosophy and Government, 1572-1651* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), s. 272-78.
54 Chillingworth, *The Religion of Protestants,* s. 461.
55 Aktaran Orr, *Reason and Authority,* s. 71.
56 EL 25.13.
57 EL 25.5.
58 EL 25.6.
59 EL 25.10.
60 EL 25.12; ayrıca bkz. L 29.7.
61 EL 6.8.
62 EL 25.13.
63 EL. 25.3.
64 EL 28.8.
65 EL 25.5.
66 EL 26.1.
67 EL 26.7.
68 EL 26.7.
69 EL 26.8.
70 El. 26.9.
71 EL 26.10.
72 EL 26.10.

73 EL 26.11.
74 B.H.G. Wormald, *Clarendon* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), s. 256.
75 Richard Tuck, "Hobbes and Descartes", *Perspectives on Thomas Hobbes*, haz. G.A.J. Rogers ve Alan Ryan (Oxford: Clarendon Press, 1988), s. 11-41.

5. BÖLÜM HUKUKUN DOĞAL VE SİYASAL ÖĞELERİ, 1640 (Sayfa 139-184)

1 bkz. *Ceremonies of Charles I*, haz. Albert Loomie (New York: Fordham University Press, 1987), s. 270-71.
2 Alıntı: Correspondence, s. 171 n. 2.
3 EL 19.7; krş. 19.10.
4 EL 28.7.
5 Samuel Gardiner, *History of England from the Accession of James I to the Outbreak of the Civil War, 1603-1642* (Londra, 1884), 9:130.
6 EL 12.2.
7 EL 5.11.
8 EL "Dedicatory Letter".
9 EL "Dedicatory Letter".
10 L "Review and Conclusion", 4.
11 L "Review and Conclusion", 4.
12 L 15.12.
13 L "Review and Conclusion", 4.
14 EL 23.1.
15 EL 2.10.
16 EL 3.1.
17 L "Introduction", 1.
18 EL 5.6.
19 EL 6.1.
20 EL 6.1.
21 EL 7.1.
22 EL 9.7.
23 DCo 15.2.
24 EL 7.2.
25 EL 7.2.
26 EL 9.5; ayrıca bkz. L 6.18.
27 EL 7.3.
28 EL 7.7.
29 L 11.1.
30 L 6.7.
31 EL 9.12.
32 EL 9.16, 9.17.
33 EL 9.19, 9.21.
34 EL 11.2.
35 John Calvin, *Commentary on Ezechiel 9:3-4*; aktaran Edward Dowey, *The Knowledge of God in Calvin's Theology* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1994), s. 4 n. 1 ve 2.
36 bkz. A.P. Martinich, *The Two Gods of Leviathan* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 190-97.

37 Aktaran Dowey, *The Knowledge of God in Calvin's Theology,* s. 4 n. 2.
38 EL 11.2.
39 Aktaran Dowey, *The Knowledge of God in Calvin's Theology,* s. 6.
40 *The Philosophical Writings of Descartes,* cilt 2, çev. John Cottingham (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 126-27.
41 EL 11.2; L 11.25.
42 EL 11.2.
43 EL 11.3.
44 bkz. Ian Ramsey, *Religious Language: An Empirical Placing of Theological Phrases* (New York: Macmillan, 1957).
45 L 31.28.
46 AW, s. 417.
47 EL 11.4.
48 L 34.2.
49 EW 4:305.
50 EW 4:305.
51 EL 11.5.
52 EL 11.5, 11.6.
53 L 34.24.
54 DC, "Author's Preface to the Reader", 3.
55 EL 14.2.
56 EL 17.1.
57 EL 14.2.
58 EL 14.3-6
59 EL 14.4.
60 EL 14.10, 14.7.
61 EL 15.1.
62 EL 15.1.
63 L 14.5.
64 EL 16.9.
65 EL 17.1.
66 L 15.41.
67 EL 17.12, 18.1; DC 2.1.
68 L 14.31.
69 EL 15.3.
70 EL 15.3.
71 EL 19.7; ayrıca 20.8; krş. 19.10.
72 EL 15.11.
73 L 18.3.
74 L 13.13.
75 EL 15.13.
76 DC 6.13.
77 EL 20.7, 20.9.
78 EL 20.9.
79 EL 20.19.
80 EL 20.19.
81 EL 20.13.
82 EL 24.2.
83 EL 22.4, 22.5, 24.2.

84 EL 27.4.
85 EL 20.13.
86 EL 21.1.
87 DC 7.5.
88 EL 21.1.
89 EL 22.1.
90 EL 23.1.
91 EL 23.3.
92 EL 23.8.
93 DC "Author's Preface", 3.
94 EL 23.4.
95 EL 24.3, 24.4, 24.3.
96 EL 24.4, 24.8.
97 EL 24.4, 24.8.
98 EL 27.1.
99 EL 27.2-3, 27.13, 27.15.
100 EL 27.4; ayrıca 27.10.

6. BÖLÜM SÜRGÜNDE GEÇEN ON YIL 1641-1651 (I) (Sayfa 185-221)

1 Correspondence, s. 115-16.
2 Samuel Gardiner, *History of England from the Accession of James I to the Outbreak of the Civil War. 1603-1642* (Londra, 1884), 9:240.
3 Correspondence, s. 115.
4 Richard Tuck, "Hobbes and Descartes", *Perspectives on Thomas Hobbes* içinde, haz. G.A.J. Rogers ve Alan Ryan (Oxford: Clarendon Press, 1988), s. 11-41.
5 Correspondence, s. 57.
6 *The Philosophical Writings of Descartes*, çev. John Cottingham ve diğ. (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 3:170.
7 Correspondence, s. 71.
8 Correspondence, s. 85.
9 *The Philosophical Writings of Descartes*, 2:126.
10 *The Philosophical Writings of Descartes*, 2:133.
11 Correspondence, s. 83.
12 *The Philosophical Writings of Descartes*, 2:122-33.
13 Correspondence, s. 118.
14 EW 7:340-41.
15 Correspondence, s. 119.
16 Correspondence, s. 100.
17 Alıntı: *The Protectorate of Oliver Cromwell and the State of Europe, etc.*, haz. Robert Vaughan (Londra, 1838), 2:363-64.
18 DP, s. 359.
19 EW 7:136.
20 Aktaran Anthony Fletcher, *The Outbreak of the English Civil War* (Londra: Edward Arnold, 1981), s. 100.
21 Correspondence, s.120.
22 Aktaran Fletcher, *The Outbreak of the English Civil War*, s. 286.

23 Correspondence, s. 120.
24 EW 4:364.
25 Correspondence, s. 120-21.
26 Aktaran B.H.G. Wormald, *Clarendon* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), s. 282.
27 L 47.20.
28 Tuck, "Hobbes and Descartes", s. 16.
29 TO 5:217.
30 OL 5:309.
31 OL 5:217.
32 *The Protectorate of Oliver Cromwell and the State of Europe, etc.*, s. 363-65.
33 Correspondence, s.129; Tuck, "Hobbes and Descartes", s. 21.
34 Tuck, "Hobbes and Descartes," s. 20-22.
35 Correspondence, s. 133, 177.
36 Tuck, "Hobbes and Descartes", s. 19.
37 DC, "Author's Preface to the Reader", 7.
38 DC, "Author's Preface", 7.
39 DC, "Author's Preface", 2.
40 DC, "Author's Preface", 2.
41 DC, "Author's Preface", 8.
42 AW, s. 474. Harold Whitmore Jones'un çevirisini biraz değiştirdim.
43 AW, s. 477
44 Aktaran ve çev. James Miller Lewis, "Hobbes and the Blackloists" (Doktora tezi, Harvard University, 1976), s. 79.
45 "Hobbes and the Blackloists", s. 27.
46 Thomas Browne, *Religio Medici* 1.17; L 32.9; L "Introduction", 1; *Religio Medici* 1.27.
47 AW, s. 23, 24, 256.
48 AW, s. 310, 25.
49 AW, s. 30.
50 AW, s. 32; ayrıca bkz. s. 306 ve 357.
51 AW, s. 38, ayrıca bkz. s. 311.
52 AW, s. 54; ayrıca bkz. s. 306-7.
53 AW, s. 162.
54 AW, s. 326, 341; ayrıca bkz. s. 391.
55 AW, s. 162.
56 AW, s. 305.
57 AW, s. 305.
58 AW, s. 305, 306.
59 AW, s. 40-41; DCo 7.2.
60 Correspondence, s. 382.
61 AW, s. 148-49.
62 AW, s. 311, 320, 339.
63 AW, s. 313.
64 AW, s. 315, 358, 401.
65 AW, s. 317.
66 AW, s. 453-54.
67 AW, s. 321, 318.
68 AW, s. 323, 321.
69 AW, s. 324.

7. BÖLÜM SÜRGÜNDE GEÇEN ON YIL 1641-1651 (II) (Sayfa 223-247)

1 Alıntı: *The Protectorate of Oliver Cromwell and the State of Europe, etc.*, haz. Robert Vaughan (Londra, 1838). 2:367-68.
2 EW 5:2.
3 EW 4:256-57.
4 EW 4:236; Romalılara gönderme 9:20.
5 EL 25.9.
6 EW 5:3.
7 EW 5:3.
8 John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, 2.4.1; ayrıca bkz. 2.3.5.
9 EW 4:239-40.
10 AW, s. 424.
11 EW 4:241.
12 AW, s. 428-29.
13 AW, s. 460.
14 EW 4:256.
15 EW 5:110-11.
16 EW 4:253, 259-60.
17 EW 4:250.
18 EW 4:250.
19 John Bramhall, *Works* (Oxford, 1842), 4:581.
20 Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, 2.4.2.
21 Aktaran Peter White, *Predestination, Policy and Polemic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 19.
22 EW 4:250-51.
23 EW 4:258.
24 AW, s. 460-61.
25 EW 4:249-50.
26 Samuel Gardiner, *History of the Commonwealth and Protectorate* (Londra: Longmans, Green, 1903), 1:133.
27 Correspondence, s, 128-29.
28 Correspondence, s. 151.
29 bkz. Douglas Jesseph, "Hobbes on the Methods of Modern Mathematics", *Revue d'Histoire des Sciences* 46 (1993), 157 n. 6.
30 DC "Preface to the Reader", 3.
31 DC 5.2.
32 L 13.10.
33 Correspondence. s. 133.
34 Correspondence, s. 167.
35 Correspondence, s. 168, 173.
36 L 3.3.
37 Correspondence, s. 157, 158.
38 Correspondence, s. 170.
39 EW 4:444.
40 EW 4:447.
41 EW 4:449; ayrıca bkz. L 8.3.

42 EL 10.4.
43 L 8.3.
44 L "Review and Conclusion", 3.
45 L "Review and Conclusion", 4.
46 Edward Hyde, *A Brief View and Survey of the Dangerous and Pernicious Errors to Church and State etc.*, (Oxford, 1676), s. 8-9.

8. BÖLÜM *LEVIATHAN* VE TAAHHÜT TARTIŞMASI, 1651-1653 (Sayfa 249-291)

1 *Table Talk,* 2. baskı (Londra, 1696), s. 186.
2 L 2.8.
3 EW 1:viii-ix.
4 EW 7:337.
5 DP, s. 350.
6 EW 7:120.
7 Aktaran Geoffrey Keynes, The Life of *William Harvey* (Oxford: Clarendon Press, 1978), s. 462.
8 Walter Pope, *The Life of the Right Reverent Father in God Seth Ward etc.* (Londra, 1697), s. 117-18.
9 *Nicholas Papers,* haz. Sir George F. Warner (s.y: Camden Society, 1886), 1:284-86.
10 L "Review and Conclusion", 5.
11 EW 7:335.
12 EW 4:420, 423, 423-24.
13 Aktaran John Wallace, *Destiny His Choice* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 50.
14 *The Case of the Commonwealth of England, Stated,* haz. Philip Knackel (Charlottesville: University Press of Virginia, 1969), s. 129.
15 Aktaran Wallace, *Destiny His Choice*, s. 32.
16 Robert Filmer, *Patriarcha and Other Writings*, haz. Johann Sommerville (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 285.
17 Filmer, *Patriarcha and Other Writings*, s. 285.
18 Aktaran James Miller Lewis, "Hobbes and the Blackloists" (Doktora tezi. Harvard University, 1976), s. 129.
19 L 46.18.
20 L "Review and Conclusion", 6.
21 DC 8.2-3.
22 L "Introduction", 1.
23 Correspondence, s. 124.
24 "A Speech to the Lords and Commons of the Parliament at White Hall" (1610).
25 L 17.13.
26 Filmer, *Patriarcha and Other Writings*, s. 184.
27 L 13.5.
28 DC "Author's Preface to the Reader", 3.
29 L 13.13.
30 L 14.8.
31 EL 24.4.
32 L "Dedication".

33 EL 24.1.
34 EL 24.5.
35 EL 24.2.
36 L 6.36.
37 DC 16.1.
38 L 12.6.
39 Aktaran A.P. Martinich, *The Two Gods of Leviathan* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 63.
40 L 32.1.
41 L 7.7.
42 L 32.5.
43 L 36.11, 36.13, 36.13.
44 L 36.9.
45 L 36.7.
46 L 36.19.
47 DC 16.12.
48 L 36.20.
49 L 36.20.
50 Correspondence, s. 702.
51 L 37.7, 37.1.
52 L 37.6.
53 L 37.4.
54 L 37.5.
55 L 38.25.
56 L 41.5.
57 EL 11.8.
58 L 33.21.
59 EL 11.9, 11.10.
60 EL 11.9.
61 DC 17.28.
62 L 33.21.
63 L 33.20.
64 Charles Wolseley, *The Reasonableness of Scripture Belief* (Londra, 1672), s. 218-20.
65 L 38.4.
66 L 38.5.
67 L 35.1-3.
68 L 35.3.
69 L 35.4; ayrıca DC 16.4.
70 L 35.11.
71 L 38.14.
72 *Leviathan,* haz. Edwin Curley (Indianapolis: Hackett, 1994), s. 624-25; ayrıca bkz. s. 507.
73 L 44.26.
74 Aktaran EW 4:359.
75 L 44.1.
76 L 47.30.

9. BÖLÜM TANITLAMALAR VE TARTIŞMALAR, 1652-1659 (Sayfa 293-337)

1 Correspondence, s. 787.
2 Correspondence, s. 420, 421.
3 Clarendon, *A Survey of Mr Hobbes His Leviathan, Leviathan: Contemporary Responses to the Political Theory of Thomas Hobbes* içinde, haz. G.A.J. Rogers (Bristol: Thoemmes Press, 1995), s. 181, 182.
4 Seth Ward, *A Philosophicall Essay* (Oxford, 1652), "To the Reader".
5 Alexander Ross, *Leviathan Drawn Out with a Hook* (Londra, 1653), "To the Reader".
6 James Harrington, *The Prerogative of Popular Government* (Londra, 1658), s. 36.
7 Marchamont Nedham, *Case of the Commonwealth of England, Stated* (Londra, 1650), s. 130.
8 Ross, *Leviathan Drawn Out with a Hook*, "To the Reader".
9 Walter Pope, *Life of the Right Reverend Father in God Seth Ward etc.* (Londra, 1697), s. 118.
10 *Theoremata Theologica* (Londra, 1654), s. 230.
11 Robert Kilmer, *Patriarcha and Other Writings*, haz. Johann Sommerville (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 184-85.
12 John Tulloch, *Rational Theology and Christian Philosophy in England in the Seventeenth Century* (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1874), 2:26.
13 Filmer, *Patriarcha and Other Writings,* s. 187, 188.
14 Correspondence, s. 331-32.
15 L 17.13.
16 Barbara Shapiro, *John Wilkins, 1614-1672* (Berkeley: University of California Press, 1969), s. 97.
17 *Academiarum Examen* (Londra, 1654), s. 88.
18 Shapiro, *John Wilkins,* s. 101.
19 Shapiro, *John Wilkins,* s. 107.
20 L Conclusion, 16; EW 7:335.
21 L 4.16; EW 7:335; ayrıca 7:343-44.
22 John Bramhall, *Works* (Oxford, 1844), 4:580.
22 EW 7:340.
23 Aktaran Shapiro, *John Wilkins*, s. 110.
24 EW 5:25-26.
25 EW 5:1.
27 bkz. Samuel Mintz, *The Hunting of Leviathan* (Cambridge: Cambridge University Press,1962), s. 127.
28 Correspondence, s. 277.
29 EW 5:454.
30 Ross, *Leviathan Drawn Out with a Hook,* s. 89-90.
31 EW 5:112.
32 EW 5:111.
33 Aktaran Peter White, *Predestination, Policy, and Polemic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 7.
34 EW 5:55.
35 Aktaran Mintz, *The Hunting of Leviathan*, s. 131.

36 DCo 1.2-3.
37 DCo 1.3.
38 DCo 25.1.
39 DCo 25.2.
40 DCo 1.6.
41 DCo 1.7.
42 DCo 1.9.
43 L 9.4.
44 Hobbes'un matematiğe dair görüşleri konusunda şu yapıtlardan yararlandım: Hardy Grant, "Hobbes and Mathematics", *The Cambridge Companion to Hobbes* içinde, haz. Tom Sorell (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 108-28; ve Douglas Jesseph'in şu üç çalışmasından yararlandım: "Hobbes and Mathematical Method", *Perspectives on Science* 1 (1993). 306-41; "Hobbes on the Methods of Modern Mathematics", *Revue d'Histoire des Sciences* 46 (1993), 153-94; ve "Hobbes and the Method of Natural Science", *Cambridge Companion to Hobbes* içinde, s. 86-107.
45 Jesseph, "Hobbes on the Methods of Modern Mathematics", s. 173.
46 EW 7:343.
47 Aktaran Miriam Reik, *The Golden Lands of Thomas Hobbes* (Detroit: Wayne State University Press, 1977), s. 178-79.
48 John Wallis, *Hobbius Heauton-timorumenos* (Oxford, 1662), s. 8, 6.
49 Tenison, *The Creed of Mr. Hobbes Examined* (Londra, 1670), "Epistle Dedicatory".
50 EW 7:352-56.
51 EW 7:205.
52 EW 7:200-1.
53 DCo 6.6, 15,1; EW 7:219.
54 Aktaran Jesseph, "Hobbes and Mathematical Method", s. 323 n. 20.
55 EW 7:59.
56 Aktaran Jesseph, "Hobbes and Mathematical Method", s. 323 n. 21.
57 EW 7:67.
58 EW 7:68.
59 EW 7:59-60.
60 OL 5.96-97.
61 OL 4:441.
62 EW 7:194.
63 EW 7:187-88.
64 EW 7:316.
65 EW 7:329.
66 OL 4:97.
67 L 11.21.
68 EW 7:248.
69 EW 1:141; DCo 12.5.
70 EW 1:141.
71 EW 1:18.
72 EW 7:184.
73 OL 4:421.
74 EW 7:201.
75 Euclid, *Elements,* I, def. 2.
76 EW 7:202.
77 OL 4:393; DCo 12.4.

78 OL 5:96.
79 EW 7:324.
80 Thomas White, *Chrysaspis to Querula* (Londra, 1660), C2v-C3.
81 Aktaran James Miller Lewis, "Hobbes and the Blackloists" (Doktora tezi, Harvard University, 1976), s. 227.
82 "A letter from a Gentleman to his Friend in London", alıntı: "Hobbes and the Blackloists", s. 228.
83 EW 7:392-94.
84 EW 7:392.
85 Wood, *Athenae Oxoniensis*, haz. Philip Bliss, 3. baskı. (Londra; Rivington, 1813-1820), 3:1072.
86 bkz. EW 7:415 vd.
87 DCo "Epistle Dedicatory".
88 Correspondence, s. 456.
89 EW 7:340.
90 EW 4:439.
91 EW 7:331, 332, 341.
92 EW 7:356, 427.
93 EW 7:387.

10. BÖLÜM KURT KOCAYINCA, 1660-1669 (Sayfa 339-384)

1 Correspondence, s. 513-14.
2 "Declaration of Breda", Samuel Gardiner, *The Constitutional Documents of the Puritan revolution* içinde, 3. Baskı. (Oxford: Clarendon Press, 1906), s. 465-66.
3 John Wallis, *Hobbius Heauton-timorumenos* (Oxford, 1662), s. 154.
4 DP, s. 379.
5 EW 4:437.
6 Aktaran Noel Malcolm, "Hobbes and the Royal Society", *Perspectives on Thomas Hobbes* içinde, haz. G.A.J. Rogers ve Alan Ryan (Oxford: Clarendon Press, 1988), s. 57-58. Hobbes'un Royal Society ile ilişkisi konusunda Malcolm'dan çokça yararlandım.
7 Malcolm, "Hobbes and the Royal Society", s. 62-64.
8 L 31.33.
9 L 47:21.
10 Aktaran Malcolm, "Hobbes and the Royal Society", s. 57.
11 Aktaran Malcolm, "Hobbes and the Royal Society", s. 65.
12 Aktaran H.G. Lyons, *The Royal Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1944), s. 54, 55.
13 Malcolm, "Hobbes and the Royal Society", s. 57-58.
14 Lyons, *The Royal Society*, p. 58.
15 Tabir Michael Hunter'a ait: *Science and Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. 178.
16 British Library'de bulunan, Hooke'tan Robert Boyle'a bir mektup.
17 EW 7:463-64.
18 Bu ve sonraki kısımdaki irdelemelerimde Steven Shapin ve Simon Schaffer'ın *Leviathan and the Air-Pump*'ına (Princeton; Princeton University Press, 1985) çok şey borçluyum. Aksi belirtilmediği takdirde, bu kısımdaki alıntılar Shapin ve Schaffer'in kitabındandır.

19 Shapin ve Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump*, s. 78.
20 Hunter, *Science and Society*, s. 57.
21 L 46.15.
22 Correspondence, s. 530 vd.
23 Correspondence, s. 577.
24 Correspondence, s. 725.
25 Correspondence, s. 583.
26 Correspondence, s. 584.
27 Correspondence, s. 603.
28 EW 4:416, 418.
29 EW 4:419.
30 EW 4:414.
22 EW 4:420; krş. 415.
31 EW 7:350.
32 EW 7:353.
34 EW 4.420, 425.
35 EW 4:426.
36 EW 4:440.
37 Aktaran M. Nicolson, "Christ's College and the Latitude-Men", *Modern Philology* 27 (1929-30), 51.
38 Aktaran James Miller Lewis, "Hobbes and the Blackloists" (Doktora tezi, Harvard University, 1976), s. 261.
39 EW 4:427.
40 Bu kesimdeki irdelemelerimi Lewis'in "Hobbes and the Blackloists" çalışmasına borçluyum.
41 bkz. Digby'nin Wallis'e (ve Brouncker'e) gönderdiği mektup, J. Wallis, *Commercium Epistolicum de Quaestionibus quibusquam Mathematicis* (Oxford, 1658).
42 Wood, *Athenae Oxoniensis*, haz. Philip Bliss (Londra: Rivington, 1817), 3:1247-48.
43 Aktaran Lewis, "Hobbes and the Blackloists", s. 258.
44 Aktaran Lewis, "Hobbes and the Blackloists", s. 260.
45 Correspondence, s. 653.
46 Correspondence, s. 653; ayrıca bkz. s. 691.
47 Correspondence, s. 661.
48 Kathleen Jones, *A Glorious Fame* (Londra: Bloomsbury, 1988), s. 160-61. Margaret Cavendish'e dair irdelemelerimi bu kitaba borçluyum. Aksi belirtilmediği takdirde, Margaret ile ilgili alıntılar bu kitaptandır.
49 Correspondence, s. 524.
50 Aktaran Shapin ve Schaffer, *Leviathan and the Air Pump*, s. 31 n. 14.
51 Geoffrey Trease, *Portrait of a Cavalier* (New York: Taplinger, 1979), s. 170.
52 EW 7:136-37.
53 Historical Manuscripts Commission, 8. rapor (1881), s. 111a; ayrıca bkz. s. 112a.
54 *Hobbius Heauton-timorumenos* (Oxford, 1662), s. 15, 103.
55 *Leviathan*, haz. ve çev. Edwin Curley (Indianapolis: Hackett, 1994), s. 512.
56 EW 4:397.
57 *Leviathan*, haz. Curley, s. 529.
58 EW 4:407, 406.
59 *Leviathan*, haz. Curley, s. 531; EW 4:393.
60 *Leviathan*, haz. Curley, s. 526.
61 Bennet'a dair irdelemelerimde Peter Milton'dan feyz aldım: "Hobbes, Heresy and Lord Arlington", *History of Political Thought* 14 (1993), 501-46.

62 OL 4:387.
63 B, s. 119-20.
64 B, s. 180.
65 B, s. 154.
66 Correspondence, s. 772.
67 EW 4:317. Bkz. Cornelis Schoneveld, *Intertraffic of the Mind* (Leiden: Brill, 1983), s. 45, 150 n. 64.
68 EW 4:384.
69 EW 4:296.
70 Ayrıca bkz. EW 4:334.
71 EW 4:281.
72 EW 4:291, 338, 363.
73 EW 4:284, 286.
74 EW 4:384.
75 EW 4:296.
76 EW 4:313.
77 EW 4:286.
78 EW 4:301, 303, 304, 301.
79 EW 4:305, 300, 314.
80 EW 4:315.
81 EW 4:315.
82 *Leviathan*, haz. Curley, s. 543.
83 EW 4:325.
84 EW 4:326-27.
85 EW 4:328, 330.
86 EW 4:329.
87 EW 4:329.
88 ayrıca bkz. EW 4.338, 340.
89 EW 4:330; ayrıca bkz. 4:363.
90 EW 4:340.
91 Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, MS. Mm 1.38, s. 143.
92 Benjamin Laney, *Observations appended to Thomas Hobbes, A Letter About Liberty and Necessity* (Londra, 1677), s. 102-4.
93 Tenison, *Creed of Mr. Hobbes Examined* (Londra, 1670), "Epistle Dedicatory".
94 Tenison, *Creed of Mr. Hobbes Examined*, s.17.

11. BÖLÜM SON YILLAR, 1670-1679 (Sayfa 385-415)

1 Correspondence, s. 741.
2 Correspondence, s. 740, 739 vd.
3 Correspondence, s. 742.
4 Correspondence, s. 720.
5 Correspondence, s. 721.
6 Correspondence, s. 735.
7 Correspondence, s. 726.
8 Aktaran Michael Hunter, *Science and Society in Restoration England* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. 178.

9 Correspondence, s. 751.
10 Correspondence, s. 746, 747.
11 Correspondence, s. 747.
12 Correspondence, s. 730.
13 Hobbes, Pope ve Ogilby'nin çevirileri arasındaki ilişkiler konusunda Maynard Mack'in yayıma hazırladığı Pope çevirilerine çok şey borçluyum. bkz. 15. not.
14 EW 10:x.
15 Pope ile Hobbes çevirileri arasındaki paralellikler konusunda şurada kısmi bir liste mevcut: *The Odyssey of Homer* içinde, *Books XIII-XXIV*, haz. Maynard Mack (New Haven: Yale University Press, 1967), s. 492-512.
16 EW 10:105.
17 *Homer: The Iliad,* çev. W.H.D. Rouse (New York: New American Library, 1950), s. 111; *The Iliad of Homer, Books I-IX*, haz. Maynard Mack (New Haven: Yale University Press, 1967), s. cxxii.
18 *The Iliad of Homer, Books I-IX*, haz. Mack, s. lxxii.
19 EW 10:x; ayrıca bkz. s. viii.
20 *Homer: The Iliad*, s. 40; EW 10:30-31.
21 *Homer: The Iliad*, s. 41; EW 10:31.
22 bkz. "Introduction", *The Iliad*, haz. Mack, s. xlvii, 3.
23 EW 10:vi.
24 EW 10:viii.
25 *The Conquest of Granada*, 1. kısım; 1, II. 203-9.
26 "A Satire against Mankind", II. 18-21, 27-8.
27 L 5.3.
28 "A Satire against Mankind", II. 104-13.
29 Bu metin Quentin Skinner'ın şu çalışmasında yayımlanmıştır: "Hobbes on Sovereignty: An Unknown Discussion", *Political Studies* 13 (1965), 213-18.
30 Skinner, "Hobbes on Sovereignty", s. 218.
31 EW 7:71.
32 EW 7:85-87.
33 EW 7:133.
34 EW 7:89.
35 EW 7.90; DP, s. 367.
36 *De Finibus Virtutis Christianae* (Oxford, 1673), alıntı: *The Hunting of Leviathan*, s. 135-36.
37 Aktaran *The Hunting of Leviathan*, s. 56.
38 John Anderson Winn, *John Dryden and His World* (New Haven: Yale University Press, 1987), s. 380.
39 Krş. Correspondence, s. 793-94.
40 EW 4:250-51, 4:342.
41 Anthony Wood *Athenae Oxonienses*, 3. baskı, haz. Philip Bliss (Londra: Rivington, 1817), 3:1218.
42 Bu kısmı Allan Pritchard'a borçluyum: "The Last Days of Hobbes", *Bodleian Library Record* 10 (1980), 178-87.

Sözlükçe

Ademciler: 2.-4. yüzyıllar arasında Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ve Adem'in doğuştan masumiyetine inanan erken Hıristiyan tarikatı. Sonraları heretik ilan edilmiştir. 17. yüzyılda İngiltere'de bu tarikatın ilkelerini benimseyenlere de bu ad verilmiştir.

Aetiusçu: 4. yüzyılda yaşamış ve Arianusçu görüşlerinden ötürü kiliseden uzaklaştırılan Antakyalı hekim ve tanrıbilimci Aetius'un takipçilerine verilen ad. Arianusçu görüşe göre oğul babadan çıkmıştır ancak babanın kendisi değildir; dolayısıyla İsa tanrı kabul edilemez.

Anabaptistler: Protestanlığın 1520'lerde Orta Avrupa'da kurulan bir koludur. Çocuk vaftizini tanımaması, devlet ile kiliseyi birbirinden ayırması ve sosyal ve ekonomik reforma ağırlık vermesi bakımından Protestanlığın diğer kollarından ayrılır.

Antropomorfizm: İnsanbiçimcilik. Çoktanrılı dinlerde kabul gören, tanrının insan formunda olduğu ve insan gibi davrandığı inancı. Ayrıca, *Kutsal Kitap*'ta Yaratılış bölümünde geçen, tanrının insanı kendi suretinde yarattığı söylemini, gerçek anlamında alarak tanrının insan biçiminde olduğuna inananlara da Antropomorfist denir. Bazı kaynaklarda Audeusçu olarak da anılırlar.

Apokrif İnciller: Yunanca, gizli, karanlıkta kalmış anlamına gelen *apokryphos* sözcüğünden türetilen, kilise tarafından kabul edilmeyen İncillere verilen ad. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncillerinin dışındaki tüm İnciller apokrif kabul edilir. Apokrif kabul edilen en önemli İncil, Barnabas İncili'dir.

Artık Parlamento: *Rump Parliament*. İç Savaş sırasında Albay Pride'ın 6 Aralık 1648'de, Kral'ın vatan hainliğiyle suçlanmasına karşı çıkanları Uzun Parlamento'dan sürmesinin ardından geri kalan parlamentoya verilen addır. Geriye kalan üyelerden oluştuğu için "Artık" (*Rump*) diye adlandırılmıştır.

Audeusçular: 4. yüzyılda yaşamış Suriyeli teolog Audeus'un öğretilerini benimseyenlere verilen ad. Tanrının insan biçiminde olduğuna ve en nihayetinde tanrının cismaniliğine inanmışlardır. Bazı kaynaklarda Antropomorfist olarak da anılırlar.

Augustusçu edebiyat: İngiltere'de 18. yüzyılda Kraliçe Anne, I. George ve II. George zamanında gelişmiş bir edebiyat akımıdır. 1740'larda Pope ve Swift'in ölümüyle son bulmuştur. Roman ve satir türünün geliştiği, şiirde insanın kendini keşfinin ön plana çıktığı bir dönemdir. Akım, ismini Augustus'un Roma imparatoru olduğu dönemde gelişen edebiyattan alır.

Babil Sürgünü: Yehuda Krallığı'nın Babilliler tarafından MÖ 598-587 yıllarında fethedilmesi sonucu Yahudilerin Babil'e sürülmesi ve buradaki tutsaklık dönemi.

Belial: İncil (Korintoslulara İkinci Mektup, 6:15) ile Yahudi ve Hıristiyan apokriflerinde şeytanın iblislerinden biri olarak bahsi geçen Belial, 17. yüzyılda kaleme alınmış olan ve demonolojinin baş yapıtlarından kabul edilen *The Lesser Key Of Solomon* [Süleyman'ın Küçük Anahtarı] isimli anonim kitapta da 68. ruh olarak listelenmiştir.

Beşinci Hükümdarlık taraftarları: *Fifth Monarchists* ya da *Fifth Monarchy Men* diye adlandırılan grup, İngitere'de 1649'dan 1661'e dek süren Fetret devrinde etkin olmuş ve *Kitabı Mukaddes*'te bahsedilen dört hükümdarlığın –Babil, Pers, Makedonya ve Roma– İsa'nın yeryüzüne tekrar gelmeden önce hüküm süreceğini öne sürmüştür.

Bordeaux Konsili: 384 yılında gerçekleşen konsili oluşturan papazlar, Avila Piskoposu Priscillianus'u, arkadaşı Euchrotia adlı genç kadını ve iki öğrencisini şeytana hizmet etmekle suçlayarak, canlı canlı yanarak ölmeye mahkûm etmiştir.

Cumhuriyet: *Commonwealth.* I. Charles'ın idam edilmesiyle sona eren İç Savaş'ın ardından İngiltere'yi Oliver Cromwell'in yönettiği dönem.

Daniel Kitabı: Genel kabul gören geleneksel görüşe göre Daniel Kitabı, MÖ 2. yüzyılda anonim bir yazar tarafından yazılmıştır. Kimi uzmanlar ise kitabın Daniel adlı bir kişi tarafından MÖ 6. yüzyılda yazıldığını öne sürer. *Eski Antlaşma*'da Peygamberler bölümünde yer alır.

Erastusçuluk: İsviçreli hekim ve tanrıbilimci Thomas Erastus'un (1524-1583) öğretisidir. Kilisenin üstün egemenliğine karşı ortaya çıkmıştır. Vatandaşları aynı dine bağlı toplumlarda, dini ya da dünyevi tüm suçları cezalandırma hakkı ve görevinin devlette olması gerektiğini öne süren öğretidir. Kilisenin aforoz hakkını da yadsır.

***Eski Antlaşma*:** Yahudi dininin kutsal kitabı. Üç bölümden oluşur. *Tevrat* (*Tora*) adını taşıyan birinci bölüm beş kitaptır ve Yahudilerin asıl kutsal kitabı olarak kabul edilir. İkinci bölüm Peygamberler, üçüncü bölüm ise Ketubim adıyla anılır.

Eucratiusçular: Eucratius, 256 yılında, Üçleme öğretisi üzerine farklı düşünen grupların itizal sorunlarını çözmek üzere toplanan Kartaca Konsili'ne katılan piskoposlardan biriydi. Eucratius, "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına" Katolik kurallar içinde gerçekleştirilmeyen vaftizin geçerliliğini reddetmiştir.

Eyüp Kitabı (veya Eyyub'un Kitabı): *Kitabı Mukaddes*'te, Eyüp peygamberin anlatıldığı bölüm. Yahudi ve İslam inanışlarına göre, tanrının sevgili kulu ve varlıklı bir kişi olan Eyüp, tanrı tarafından sınanmak için birçok felaketlere uğratılmış, o ise bütün bunlara sabırla katlanmıştır. "Eyüp sabrı" tabiri de bu katlanışa atfedilmiştir.

Ezra: Kimi araştırmacıların *Tevrat*'ın gerçek yazarı olduğunu öne sürdüğü, MÖ 5.-4. yüzyıllarda yaşamış haham. Yahudilerin başka dinden olanlarla evlenmelerini yasaklayan da Ezra'dır. *Tevrat*'ı oluşturan kitaplardan biri de Ezra'nın Kitabı'dır.

Fetret Devri: 1649'da I. Charles'ın idam edilmesinden, 1660'ta II. Charles'ın tahta geçtiği Restorasyon'a kadar, İngiltere'yi Oliver Cromwell'in yönettiği ara dönem.

Fronde İç Savaşı: Fransa'da 1650-1653 yılları arasında vuku bulan iç savaş. Kraliyet güçleri ile yerel aristokratik güçler arasındaki bu çatışma, nihayetinde Fransa'da mutlakıyetin güçlenmesine neden olmuştur.

Kansız Devrim: *Glorious Revolution.* 1688'de İngiltere kralı II. James'in Hollanda valisi Oranjlı William tarafından tahttan indirilmesi olayı büyük bir savaşa gerek kalmadan gerçekleştiği için Kansız Devrim diye anılır.

***Kitabı Mukaddes* (*Kutsal Kitap*):** Hıristiyanların kutsal kitabı. Yahudilerin kutsal kitabı *Eski Antlaşma* ile *Yeni Antlaşma* adı verilen Hıristiyan kutsal kitaplarını birlikte içerir. Hıristiyanlık bir Yahudi mezhebi olarak doğduğu için Hıristiyanlar, *Kitabı Mukaddes*'in birinci bölümünü oluşturan Yahudi dini kitaplarını da kutsal kabul etmiştir.

Latitudinerler: İngiltere'de 17. yüzyılda, Anglikan Kilisesi'nin resmi öğretilerini kabul etmekle beraber, öğreti, ayin ve kilise hiyerarşisi gibi konuların pek önem taşımadığını savunan topluluk.

Leukippos ve Demokritos: Maddelerin gözle görülemeyecek kadar küçük bileşenlerden (atomlardan) oluştuğunu ilk savunan düşünürlerden Leukippos ve öğrencisi Demokritos, Sokrates öncesi doğa filozoflarındandır. Elementlerin "doluluk" ve "boşluk" olarak ikiye ayrıldığını ileri sürerek, birine "varlık" (olan), diğerine "yokluk" (olmayan) demişlerdir.

Libertenler: Bilimi dinden ayırmayı ve bilimsel olanın dinsel olanla çelişmesi durumunda, dinsel olana inanmamayı savunan özgür düşünceliler. Özgür düşünceliler, 17. yüzyıldan itibaren liberten olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Lucasian Matematik Profesörü: Cambridge Üniversitesi'nde bir matematik profesörlüğü unvanı. 1639-1640 yıllarında Cambridge Üniversitesi Parlamentosu üyeliği yapan Henry Lucas'ın adına 1663'te atfedilen unvan, 18 Ocak 1664'te Kral II. Charles tarafından resmen onaylanmıştı.

Lucifercilik: Latince "ışık getiren" anlamına gelen Lucifer, genellikle şeytanı tasvir etmek için kullanılır. Hıristiyan inanışında, kibrine ve hırsına yenik düşen Lucifer, tanrının yarattığı ve kendinden daha güçsüz olan insan oğluna itaat etmeyeceğini söyler. Bunun üzerine lanetlenerek gökyüzünden düşer. Bazı araştırmacılara göre Lucifer, *Eski Antlaşma*'da Tanrı Yahve'nin düşmanı olarak görülmüş, sonraları tapınma aracı haline getirilmiştir. Satanizmin alt kollarından olan ve günümüzde de küçük gruplar halinde varlığını sürdüren Lucifercilik, Lucifer'in cennetten haksız yere kovulduğunu öne sürer; onu aydınlığın ilahı, ışık taşıyıcısı olarak kabul eder.

Manicilik (veya Manişeizm): 3. yüzyılda İran'da Mani tarafından geliştirilen, önceki inanç sistemlerinin akla uygun yanlarını, özellikle de İsa ve Buda'nın öğretilerini Zerdüşt düşünce biçimiyle harmanlayan ve "iyi" ile "kötü" arasındaki ikiciliği temel alan din. Temel düşüncesi dünyadaki her şeyin ikili karşıtlıklar şeklinde anlaşılabileceğidir. Dünya üzerindeki yaşam da iyi ile kötü arasındaki savaştan ibarettir. Önceleri felsefi düşünce biçimi olarak gelişen Manicilik, giderek dinsel bir nitelik kazanmıştır.

Montanusçuluk (veya Montanizm): 2. yüzyıl başlarında Frigyalı rahip Montanus tarafından kurulan erken Hıristiyanlık hareketi. Evlenmemek, temizlik ve kutsallık olarak kabul edilir. Montanusçuluğun Hıristiyanlığın diğer mezheplerine göre diğer önemli farkı, Frigya'daki Kibele kültünün de etkisiyle kadın liderlerin önde olmasıdır. Hareketin Montanus'tan sonraki en önemli iki ismi olan Priscilla (Prisca) ve Maximilla adlı kadınlar da peygamber olarak adlandırılmış ve harekete önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Nasturîlik: 5. yüzyılda yaşayan İstanbul patriği Nestorios'un geliştirdiği ve günümüze kadar süregelen Hıristiyan mezhebi. Nestorius'a göre, İsa tanrısal niteliklere sahiptir ama tanrı değildir.

İnsan nitelikleriyle tanrı nitelikleri aynı özde birleşemez. Düşünceleri sofu Hıristiyanlarca sapkınlık olarak kabul edilen Nasturîler özel kiliseler kurmuşlar ve Mar Şimun adını verdikleri patrikliğe bağlanmışlardır.

New Model Army: "Yeni Model Ordu". İngiliz İç Savaşı sırasında, Parlamento tarafından 1645'te kurulan ve 1660'ta Restorasyon'dan sonra lağvedilen ordu.

Origenesçilik: Adını, İskenderiye'de doğmuş olan ve ünlü Kilise Babalarından olan Origenes'ten (185-253) alan mistik öğreti. Ruhların yeryüzünde doğumlarından önce de var olduklarını, İsa'nın Tanrı'nın ancak manevi anlamda oğlu olabileceğini, cehennem azabının ebediyyen sürmeyeceğini savunmuştur. Origenes'in fikirleri 325'teki Birinci İznik Konsili'nce mahkûm edilmiştir.

Otuz Dokuz Madde: 1563'te belirlenen ve Anglikan öğretisinin temellerini atan din maddeleri.

Pelagiusçuluk: Pelagius'a (354-420/40) atfedilen din öğretisi. Bu öğretiye göre, ilk günah insan doğasını lekelememiştir ve insan iradesi özel bir ilahi yardım olmaksızın iyiyi ve kötüyü seçme yeteneğine hâlâ sahiptir.

Priscillianusçuluk: Adını, 4.-5. yüzyıllarda İspanya'da yaşamış Ávila piskoposu Priscillianus'tan alan; temellerini Agnostik-Manişeist dualizm üzerine kuran öğreti. Buna göre, biri Işık diğeri Karanlık olmak üzere iki krallık vardır; insanların ruhları Karanlık Krallığı fethetmek istemiş ancak başarılı olamadığı için cismani bedenlere mahkûm olmuştur. İnsanın kurtuluşu maddenin hakimiyetine üstün gelerek özgürleşmesine bağlıdır. Priscillianusçular madde ve doğanın kötücüllüğüne inandıkları için Pazar günleri ve Noel arifesinde oruç tutmuşlardır.

Quakerlar: 17. yüzyıl ortalarında İngiltere'nin kuzeybatısında ortaya çıkan Protestan gruba verilen ad. Kurucusu ve en önemli erken dönem lideri George Fox (1624-1691) kabul edilir. Köleliğe, savaşa ve ölüm cezasına karşı duruşlarıyla öne çıkmışlardır. Günümüzde Büyük Britanya ve ABD başta olmak üzere birçok ülkede mensubu bulunmaktadır.

Restorasyon: İngiltere'de, I. Charles'ın 1649'daki idamından sonra Oliver Cromwell yönetiminde kurulan Cumhuriyet rejiminin ardından, II. Charles'ın tahta geçerek monarşiyi tekrar tesis ettiği döneme verilen ad.

Sabelliusçuluk: Üçleme öğretisine karşı çıkan Hıristiyanlık akımı. 3. yüzyılda yaşayan ve Üçleme öğretisini yadsıdığı için aforoz edilen papaz Sabellius'un yandaşları, Sabelliusçu adıyla anıldılar.

Sayılar (veya Çölde Sayım): *Tevrat*'ın dördüncü kitabı. İsrailoğulları'nın Musa önderliğinde Mısır'dan kaçtıktan sonra çölde başlarına gelenleri anlatır.

Socinusçuluk: Adını, kurucusu Faustus Socinus'tan (Fausto Sozzini) alan ve 15. ve 16. yüzyıllarda Polonya Protestan Kilisesi'nde temelleri atılan Hıristiyan öğretisi. Üçleme inanışı ve İsa'nın tanrısallığı gibi Ortodoks Hıristiyan öğretilerini reddeder.

Tatyancılar: Adını, 2. yüzyılda yaşamış Süryani asıllı teolog Tatyan'dan (Tacian) alan grup. Tatyan, dört İncil versiyonunun çok fazla olduğunu ileri sürerek, *Diatessaron* adını verdiği bir nüshada diğer dört İncil'i bir araya getirmiştir.

Tertullianus (Quintus Septimius Florens Tertullianus): 160-220 yılları arasında yaşamış olan ve Latin Hıristiyanlığının ve Batı teolojisinin kurucusu kabul edilen ünlü Hıristiyan teolog. Üçleme (*trinitas*) terimini ilk kullanan Hıristiyan yazar olduğu kabul edilir. Tanrının İsa'dan, İsa'nın da Kutsal Ruh'tan ayrı olamayacağını öne sürmüştür. Stoacılardan etkilenmiş; varolan her şeyin, tanrı da dahil olmak üzere, cisimsel olduğunu öne sürmüş, tanrının *corpus sui generis*, yani kendisine özgü türden bir cisim olduğunu belirtmiştir.

Toplu Dua Kitabı: Anglikan Kilisesi'nin ayinlerinde kullanılan ve ilk olarak 1549'da yayımlanan dua kitabı.

***Tora*:** *Eski Antlaşma*'nın ilk beş kitabını oluşturan *Tevrat*. Musa'nın Beş Kitabı olarak da bilinir. İbranice yazılmıştır. "Tevrat" sözcüğü, İbranice "tora" sözcüğünün Arapça biçiminin Türkçeye uyarlanmış halidir; İbranice "öğretme, gösterme, yönlendirme, öğreti, yasa" anlamına gelir.

Ursuline rahibeleri: 1535'te Azize Ursula tarafından İtalya'da kurulan Katolik rahibe tarikatı.

Vahiy Kitabı: Yuhanna'nın Vahiy Kitabı olarak da bilinir. İncil yazarlarından Yuhanna'nın kaleme aldığına inanılan ve *Yeni Antlaşma*'nın son bölümünde yer alan metindir.

Valentinizm: 2. yüzyılda yaşamış Mısırlı agnostik Valentinus'un öğretileri ile Hıristiyanlığı bağdaştıranlar 12. yüzyıldan itibaren Valentinist adıyla anılmıştır. İsa'nın her şeyi çıktığı aslına döndüreceğine inanan mezhebe göre her şey, saltık olan hiçlikten türemiştir ve yine o hiçliğe dönecektir.

Yasa'nın Tekrarı: Tesniye. *Tevrat*'ın beşinci kitabı. Toplam 34 baptan oluşur. On Emir'in önemli noktalarını tekrar vurgular ve diğer Musevi yasalarını kapsar.

***Yeni Antlaşma*:** Hıristiyanların kutsal kitabı; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri ile Peygamberlerin (Resullerin) İşleri, Pavlus'un Mektupları, Havariler'in Mektupları, Vahiy Kitabı adlarını taşıyan beş bölümden oluşur.

Dizin

I. Charles xi, xiii, 16, 29, 33, 67-70, 81, 99, 102, 124, 139, 140, 240, 241, 245, 254, 270, 341, 373, 442, 444
I. Elizabeth xiii, 24, 48, 53, 68
I. James xiii, 16, 19, 25, 31-33, 41, 44, 46, 48, 53, 62, 63, 66, 67, 72, 73, 75, 99, 198, 205, 261, 270
Basilikon Doron 16
I. Mary (1516-1558, İngiltere ve İrlanda kraliçesi) 24, 371
I. Mary (1542-1587, İskoçya kraliçesi) 25-28, 87
I. William 180
II. Charles 29, 117, 134, 138, 246, 252, 258, 318, 322, 341-343, 351, 360, 361, 368, 369, 372, 373, 381, 385, 402, 403, 406, 442-444
II. James 409, 443
III. Alexander (papa) 371
III. William, Oranj *bkz.* Oranjlı William
V. Paul (papa) 39, 41, 64
VI. Edward 24
VII. Henry 25
VIII. Henry 24

Adem (peygamber) 165, 182, 230, 233, 288, 300, 441
Adem ile Havva 16, 59, 272, 287
Ademciler 374, 441
Aglionby (Eglionby), George 95, 96, 119, 137
agnostisizm 158, 213, 277, 444
ahlak 155, 156, 166, 170, 226, 234, 255, 256, 296, 336, 366, 381, 382, 407
ahlak felsefesi 14, 19, 80, 259, 344
akıl 123, 124, 130, 141-146, 151, 164, 168, 169, 173, 208, 211, 266, 267, 273, 274, 278, 313, 359, 366, 401, 404
akıl yürütme 78, 130, 169, 210, 221, 229, 313-317, 327, 329, 400, 401
akılcılık 151, 194, 251
akılsallık 313, 314
Alaby, Elizabeth 414
Allestree, Richard 246
Ames, William 158
The Marrow of Theology 158
ampirik 77, 125, 129, 151, 238, 251, 354, 401
ampirizm 76
Anaksagoras 93
analitik geometri 314, 325, 326, 330, 331, 356
anatomi 86, 223, 252
Anglikan Kilisesi, viii, 42, 46, 65, 121, 122, 124, 126-128, 132, 134, 135, 157, 198, 206, 239, 283, 295, 342, 343, 357, 359, 371, 402, 443, 445
Anglikanizm 120, 128, 246, 247, 272, 297, 333, 339, 360, 444
Anne (1574-1619, Danimarka kraliçesi) 18, 33
Anne (1665-1714, İngiltere kraliçesi) 441
Anselmus, Canterbury'li 160, 174, 193, 194, 214
Antiquities of Oxford, The 390
Apokrif İnciller 286, 441, 442
araf 334, 359, 360
Archimedes 332
aristokrasi 178, 182, 271, 302
Aristoteles 12, 13, 17, 78, 111, 113, 114, 118, 142, 182, 208, 209, 210, 212, 213, 217-220, 243, 294, 305, 317, 335, 346-348, 360, 370
De Anima 209
De Caelo 209
De Generatione et Corruptione 209
Discourse of Animals 113
Fizik 209

Metafizik 209
Poetika 243
Retorik 113
Aristotelesçi düşünce 118, 193, 316, 400, 401
Aristotelesçiler 124, 142, 143, 218-220, 311
aritmetik 305, 319, 324-326, 328, 329, 357
Arminiusçular 119, 128, 310
Artık Parlamento 255-259, 284, 334, 341, 441
Ascham, Anthony 241, 247, 256, 257
A Discourse: Wherein is Examined, What is Particularly Lawfull during the Confusions and Revolutions of Government 256
Ashmole, Elias 343
astroloji 319
astronomi 100, 307, 319
aşağıdan-yukarı teorisi 262
ateizm 93, 164, 208, 212, 213, 225, 251, 295, 305, 323, 339, 347, 348, 357, 362, 369, 376, 377, 380, 382, 405, 408, 410, 415
Athenaeum Kulübü, viii, x
Atina 90
atomlar 211, 443
Aubrey, John 2-4, 7-11, 28, 30, 33, 69, 74-76, 97, 98, 103, 113, 119, 197, 206, 245, 250, 339-341, 375, 389-391, 397, 398, 410, 414, 417, 423
Brief Lives 339, 417
Augustinus 231
Augustinusçular 142, 143
Austen, Jane 243
Avam Kamarası 7, 17, 34, 63, 70, 89, 96, 122, 139, 187, 369
Ayton, Robert 94
azizler 19, 37, 39, 286, 289

Bacon, Francis 1, 34, 42, 43, 45-48, 51-54, 63, 75-79, 99, 224, 251, 305, 318, 351, 425
Bağımsızlar 199, 246, 305, 334, 342, 343, 374
Barebones Parlamentosu 304, 341
Barlee, William 309
Barlow, Thomas 293, 294
Barrow, Isaac 324, 325
Mathematicae Lectiones 324
Barut Komplosu 20, 41
Bathurst, Ralph 246, 343
batıl inanç 39, 93, 163, 272-274, 280
Batlamyus sistemi 297
Baxter, Richard 295, 359
Beale, William 185
Beaune, Florimond de 189
Bellarmine, Robert 41, 242, 299
Bennet, Henry (Lord Arlington) 372, 373, 438
Bermuda Adaları 71
Bermuda Adaları Kumpanyası 71
Bernard, Charles 410
Bernard, Francis 410
Beza, Theodorus 233, 310
bilimsel bilgi 150, 151, 313-315
bilimsel önermeler 77, 151, 316, 317
Birkenhead, John 383
Blount, Charles 409, 410
Anima Mundi 409
Miracles, No Violations of the Laws of Nature 409
Bodleian Kütüphanesi x, 294, 335, 440
Bouwsma, William 44, 424
Bosc, Charles du 339
Boswell, William 236
Boyle, Robert 151, 217, 239, 246, 297, 339, 343-345, 349-354, 367, 385, 391, 419, 437
"Examen of Hobbes" 353
Bramhall, John, ix, xiii, 93, 119, 162, 224-232, 276, 290, 305-311, 366, 376-380, 406, 407, 432, 435
Castigations of Mr. Hobbes, His Last Animadversions, in the Case Concerning Liberty and Universal Necessity 311
Catching of Leviathan, The 162, 375, 376, 406
"Özgürlük ve Zorunluluğa Dair Bir Söylev" 224
Vindication [Defence] of True Liberty from Antecedent and Extrinsecal Necessity, A 307, 308
Breda Bildirgesi 342, 437
Brereton, William 343
Britanya Adaları xi, 400
British Library x, 140, 201, 424, 437
Brokenborough 2-4, 7
Brounker (Vikont) 354
Browne, Thomas 209, 279, 297, 410, 411, 431
Religio Medici 209, 431
Brydges, Grey (Lord Chandos) 51
Burnet, Gilbert 362
Buxton 86-88, 102
Büyük Britanya 16, 444
Büyük Londra Yangını 369, 384
Büyük Uyarı 186
Byfleet (Byflete) 107, 108, 115

cadılık 250, 367
Caligula 175
Calvin, John 126, 158, 159, 228, 232, 279, 281, 309, 410, 428, 432
Institutio Christianae Religionis (*Institutes*) 159, 228, 432
Cambridge Platoncuları 311, 312, 347, 358, 359
Cambridge Üniversitesi 17, 18, 30, 31, 64, 185, 213, 224, 305, 307, 324, 380, 417, 418
Carew, Thomas 103
Carleton, Dudley 44
Cary, Lucius (Falkland Vikontu) *bkz.* Falkland
Casaubon, Méric 347
Castleton 85
Catilina 183
Cavalier Parlamentosu 342
Cavalieri, Francesco 320
Cavendish ailesi 4, 23, 28-30, 33, 34, 70, 71, 81-83, 89, 90, 95, 96, 100, 103, 411-413, 419, 424, 426, 427
Cavendish, Anne (Devonshire'ın ablası) *bkz.* Anne Rich
Cavendish, Charles (Devonshire'ın kardeşi) 109, 111
Cavendish, Charles (Newcastle'ın babası) 28
Cavendish, Charles (Newcastle'ın erkek kardeşi) 108, 109, 114, 117, 189, 195, 196, 200, 209, 224
Cavendish, Christian (William'ın eşi, Devonshire'ın annesi) 31, 72, 81, 89, 95, 96, 100, 101, 103, 107-109, 138
Cavendish, Henry (William'ın amcası) 29, 31
Cavendish, Margaret (Newcastle Markizi, Newcastle'ın ikinci eşi) 365, 438
Playes Written by the Thrice Noble, Illustrious and Excellent Princess, the Lady Marchioness of Newcastle 365
Cavendish, Thomas 13
Cavendish, William (Birinci Devonshire Kontu William'ın babası) 23
Cavendish, William ("Cavendish", Birinci Devonshire Kontu) viii, xiii, 23, 24, 26, 29, 33, 34, 36, 42, 43, 47, 48, 71, 424
Horae Subsecivae 43, 51, 60, 421, 424
Cavendish, William ("William", İkinci Devonshire Kontu), viii, xiii, 29-33, 42, 47, 71, 80, 81, 89, 91, 94-96, 101, 102, 138, 418
Cavendish, William ("Devonshire", Üçüncü Devonshire Kontu) xiii, 29, 34, 70, 95, 100, 101, 103-105, 107, 108, 113, 138, 139, 185, 186, 201, 249, 259, 341, 343, 385, 413
Cavendish, William (Devonshire Dördüncü Kontu ve Birinci Dükü) 138, 400, 403
Cavendish, William ("Newcastle") 29, 30, 33-35, 74, 76, 83, 96, 102, 105, 107, 114, 116, 117, 120, 138, 141, 144, 189, 195, 209, 224, 242, 250, 365-367, 385, 399, 418
cebir 325-327, 333, 350
cehennem 86, 87, 272, 289, 290, 384, 444
Cenevre 97, 99
cennet 127, 133, 134, 272, 281, 282, 287, 289, 359, 384, 443
Charlton 7, 423
Charlton, Walter 367
Chatsworth 24-30, 75, 80-84, 88, 94, 96, 98, 113, 138, 140, 403, 412, 424
Chatterton, Margaret 31
Cheynell, Francis 121
Chillingworth, William 119-127, 129, 135, 137, 208, 296, 427
Religion of Protestants, The 120, 121, 427
Cicero (Marcus Tullius Cicero) 78, 92, 111
cisimler 77, 106, 114, 136, 143, 147, 149, 152, 161-163, 190-194, 200, 209, 214-221, 239, 240, 312, 314, 316, 318, 319, 322, 324, 325, 327, 330, 332, 344, 348, 353, 404-406
Cizvitler 64, 239, 297, 333, 363, 402
Clarendon (Lord) xiv, 70, 114, 119, 120, 124, 135, 137, 165, 166, 198, 237, 246, 247, 296, 372, 407
A Brief View and Survey of the Dangerous and Pernicious Errors to Church and State ... in Leviathan 166, 433
Clarendon Yasası 342, 343
Clifton, Gervase ("Clifton") xiii, 34, 96, 97
Clifton, Gervase ("Gervase") xiii, 34, 96, 97, 100
Coelum Britannicum 103
Coke, Edward 74-76, 361
Coke, Roger, 361
Justice Vindicated From the False Focus Put Upon it, by Thomas White Gent. Mr Thomas Hobbs, and Hugo Grotius 361
Collinson, Patrick 121

Company of Stationers of London 89
conatus 217, 387
Congreve, William 399
The Way of the World 399
Cooper, Samuel 341
Copernicus, Nicolaus 212, 251
Corpus Christi College 380, 381
Cosin, John xiii, 239, 379
Courtnell, Alice, 2
Cowley, Abraham 120, 238, 294, 295
"Bay Hobbes'a" 294
Cressy, Hugh 124
Cromwell, Oliver 72, 112, 235, 284, 305, 322, 334, 341, 357, 374, 430-432, 442, 444
Cromwell, Thomas 24
Crooke, Andrew 113, 245
Crooke, William 375, 390
Cudworth, Ralph 311, 312, 358, 359, 381
cumhuriyet 138, 182, 247, 254-256, 296, 299, 322, 334, 360, 415, 442, 444
cumhuriyetçiler 54, 304

Çölde Sayım 285, 444
Çürük Parlamento 33-35, 42

Daniello, Bernardino 243
La Poetica 243
Davenant, William 238, 242, 244
Gondibert 238, 242, 243, 245
Davies (Davys), John 298, 307, 308
Of Liberty and Necessity; a Treatise Wherein all Controversy concerning Predestination, Election, Free Will, Grace, Merit, Reprobation, etc. is fully Decided and Cleared: in Answer to a Treatise Written by the Bishop of Londonderry on the Same Subject 307, 308
de facto teorisi 255, 256, 258, 375
Deccal 1, 290
Dell, John 305, 306
Dell, Mary 6, 414, 415
deizm 164, 408, 409
demokrasi 56, 90, 178, 179, 182, 262, 271, 299, 302
Derbyshire 23, 34, 51, 63, 68-70, 96, 100, 102, 411
Derwent nehri 81, 83, 98
Descartes, René xiii, 104, 106, 114, 116, 118, 147, 148, 159, 187-197, 199, 208, 209, 216, 218, 224, 236, 305, 306, 320, 324, 326, 329-331, 360, 366, 387, 417, 428-431
Felsefenin İlkeleri 196
İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar xiii, 189, 196
Monde, Le 188
Principia Philosophiae, bkz. Felsefenin İlkeleri
Yöntem Üzerine Konuşma 188
determinizm 109, 226, 229, 309, 311, 313
Devil's Arse 80, 82, 85
Devils of Loudun, *bkz.* Loudun Şeytanları
devinim 104, 106, 114, 117, 118, 142, 143, 146-149, 151-153, 159, 161, 165, 191, 195, 200, 209, 210, 217-221, 240, 260, 306, 312-314, 318, 319, 324, 327, 329-331, 344, 346, 352, 353, 360, 387, 404, 405
Digby, Kenelm 106, 108, 109, 120, 188, 195, 204, 207-209, 297, 305, 306, 333, 334, 339, 343, 360, 361, 363, 438
Observations upon Religio Medici 209
Digest of Roman Law (Justinianus) 387
Digges, Dudley 74, 120
dil teorisi 148, 151
din 39, 42, 47, 68, 120, 121, 129, 157, 160, 188, 211, 213, 247, 251, 272, 274, 275, 280, 281, 293, 305, 320, 322, 323, 334, 339, 343, 347, 348, 356, 359, 362, 371, 376, 377, 402, 405, 408, 409
dinsel dil 124, 160, 161
Dionysius (Halikarnaslı) 92, 308
doğa bilimleri 98, 319, 367
doğa felsefesi 199, 318-320, 344, 387
doğa yasası 16, 60, 61, 130, 167-171, 181, 209, 250, 253, 257, 274, 300, 301
doğal akıl 74, 123, 130, 161, 209, 277, 293, 305, 404
doğal durum 60, 70, 74, 75, 130, 166, 167, 169, 170, 172-174, 176, 178, 179, 181, 206, 207, 238, 260, 262-265, 267, 271, 300-303, 371, 398, 399, 407, 412
doğal eşitlik 166, 181
doğal hak 74, 181, 265, 267, 299, 300, 301
doğal yasa 141, 266, 267, 282, 300
Dominis, De, Marc Antonio 47, 65, 66, 418
Donne, John 75, 224
Dorislaus, Isaac 241, 247

Drayton, Michael 80, 82
Poly-Olbion 80, 82
Dryden, John 347, 397-400, 409, 440
Absalom and Achitophel 399
Conquest of Granada, The 398, 399, 440
Fables 398
Religio Laici 409
Tyrannic Love 399
Drogheda 235

Earles, John 119
egoizm 269, 270, 333, 399
Eldon (Elden) Hole 82, 86, 102
Eliot, George 243
Elizabeth dönemi 3, 27, 299, 348
Elzevier (yayınevi) 236
Empedokles 243
Engizisyon 42, 160, 188
Ent, George 343
Epikuros 195, 210, 212, 306
epistemoloji 129, 130, 190-192, 213, 277, 328, 332
Erasmus, Desiderius 124
Erastiyanizm 132
Erigena, John Scotus 7
Etherege, George 399
The Man of Mode 399
Eukleides 98, 330
Euripides 8
Medea 8
Eusebius 370
Eski Antlaşma 37, 164, 173, 277, 278, 286, 442, 443
Evangelium Armatum (William Assheton) 361
Evelyn, John 246, 343, 347, 365
Eyüp (peygamber) 234, 235, 442
Eyüp Kitabı 17, 234, 442

Faithorne, William 375
Falkland (Vikont) 119-122, 124, 137, 198, 208
Discourse of Infallibility, 119
Fawkes, Guy 20
Fell, John 390, 391
felsefe 7, 13, 46, 77, 80, 98, 106, 114, 123, 127, 137, 143, 151, 159, 160, 164, 169, 188, 189, 194-197, 199-202, 205-213, 215, 216, 218, 243, 244, 251, 260, 270, 279, 281, 287, 291, 296, 312-314, 316-318, 322, 323, 329, 335, 339, 346, 354, 358, 359, 362, 366, 373, 376, 378, 382, 387-389, 398, 400, 401, 404, 407, 408, 410, 411, 417, 418
Fetret Devri 117, 442
fideizm 213
Fiennes, Celia 88
Filmer, Robert 57, 256, 257, 262, 296, 299-304, 433, 435
Directions for Obedience to Governours in Dangerous and Doubtful Times 256
Observations Concerning the Original of Government 257, 296, 299
Patriarcha 299, 433, 435
fizik 136, 152, 164, 194, 195, 202, 203, 208, 209, 259, 280, 296, 317, 319, 323, 324, 332, 349, 388, 389, 404
Floransa 105
Foxe, John 371
The Book of Martyrs 371
Fransa 29, 65, 67, 68, 104, 108, 129, 185, 186, 202, 205, 241, 242, 245-247, 283, 343, 379, 402, 442
Frederick (elektör prens) 46, 62-64, 66, 67
Fronde İç Savaşı 245, 442

Gainsborough 112, 138
Gale, Robert 96
Galileo 41, 104, 105, 124, 147, 149, 188, 207, 224, 305, 419
İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog 105, 207
Gassendi, Pierre 104, 106, 185, 195, 212, 236, 239, 241, 251, 306, 339
Gataker, Charles 119
Gauden, John 81, 124
Eikon Basilike 81, 124
Gaunilo (keşiş) 193, 194
geometri 85, 97-100, 144, 195, 197, 207, 210, 293, 305, 314, 319-335, 354-356, 363, 386, 388, 389
Glanvill, Joseph 346, 359, 362
The Vanity of Dogmatizing 362
Glorious Revolution, bkz. Kansız Devrim
Godolphin, Sidney 81, 120, 137, 245, 246, 269
Gondomar (Kont) 73
Great Tew 74, 95, 117, 119-126, 129, 135, 137, 157, 163, 208, 250, 266, 272, 419, 427

Green Ribbon Club 409
Grotius, Hugo 104, 124, 125, 256, 257, 266, 296, 361
De Jure Belli 257, 296
Mare Liberum 104
Gunning, John 382
Gunning, Peter 213
Guyana 48
günah 16, 41, 42, 59, 173, 206, 228, 230-234, 278, 281, 287, 289, 310, 367, 369, 411, 444
günah çıkarma 42, 239, 251, 284, 414

Haak, Theodore 343
hâkimiyet 69, 174-183, 203, 205
hak devri 172, 176, 179, 180, 288, 303, 304, 388
Haklar Dilekçesi 99, 267
Hakluyt, Richard 115
Hale, Matthew 296, 297
Hamburg 224
Hammond, Henry 119, 295
Hardwick 23, 29, 30, 94, 100, 103, 138, 412, 413
Hardwick, Elizabeth (Hardwick'li Bess) 23, 28, 31, 100, 424
Hardwick Hall 23, 27, 29, 30, 32, 33
Harrington, James 296, 435
Oceana 296
Harvey, William 77, 102, 116, 125, 186, 250-252, 339, 433
Hassop 83
Hastings Savaşı 180
havariler 133, 134, 279, 284, 286, 378
hayal gücü 161, 244, 245, 411
Heereboord, Adrian 236
Heidegger, Martin 300
Henrietta Maria (İngiltere Kraliçesi) 70, 208, 242, 360
Henry (Prens) 16, 17, 20, 53
Herbert, George 103, 243
Herbert, Henry (Cherbury'li Lord Herbert) 243, 409, 426
Herodotos 92, 243
heterodoksi 381, 408
Heylyn, Peter 105, 310
The History of the Sabbath 105
Hıristiyanlık 123, 125-130, 132, 134, 135, 156, 157, 160, 163, 164, 193, 197-199, 208, 211-213, 228, 230-232, 244, 271, 272, 278, 279, 282, 283, 284, 293, 295, 309, 310, 331, 335, 337, 358-362, 370, 372, 380, 382, 408, 411
hitabet 51, 91, 245
Hobbes Thomas
Answer to a Book Published by Dr. Bramhall ... called the Catching of the Leviathan. Together with an Historical Narration Concerning Heresy, and the Punishment Thereof 376
Anti-White 204, 210, 215, 217-219, 221, 228, 229, 234, 259
Behemoth xiv, 14, 58, 73, 79, 92, 204, 303, 370, 373-375
Briefe of the Art of Rhetoric xiii, 113, 114
Considerations upon the Reputation, Loyalty, Manners and Religion of Thomas Hobbes 162, 345, 356, 358
De Cive xiii, 43, 53, 79, 111, 134, 136, 137, 144, 160, 165, 167, 168, 170, 174, 178, 181, 199, 201-208, 236, 237, 241, 246, 247, 253, 259, 262, 267, 272, 273, 277, 283, 284, 297, 299, 312, 319, 320, 356, 357, 363, 375, 390, 417
De Corpore vii, xiv, 43, 77, 99, 106, 136, 137, 150, 152, 153, 199-202, 215, 216, 223, 229, 238, 251, 293, 312, 313, 317-321, 335, 345
De Corpore Politico 137, 296
De Homine xiv, 114, 136, 137, 187, 199-202, 223, 318-320
De Mirabilibus Pecci 23, 80, 82, 98
De Principiis et Ratiocinatione Geometrarum 329
Decameron Physiologicum 77, 197, 251, 388, 404
Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England, A xiv, 74, 370
Dialogus Physicus 251, 345, 349, 350, 404
"Discourse of Rome, A" 27, 35
Elementa Philosophiae 136, 137, 187, 196, 199, 201, 203, 318-320, 363
Elements of Law, Natural and Politic, The ix, xiii, 56, 69, 110, 113, 126, 128, 131, 132, 137, 140, 141, 185, 199, 203, 214, 226, 237, 244, 253, 259, 262, 266, 268-271, 282, 283, 296, 312, 357

Elements of Philosophy, The First Section, Concerning Body 200, 321
Examinatio et Emendatio Mathematicae Hodiernae 321, 364
"Gondibert'in Önsözü Öncesinde Bir Cevap" 242, 243
Historical Narration concerning Heresy and the Punishment Thereof, An 162, 370
Humane Nature 137, 246, 249, 296, 298
İtirazlar xiii, 189
"Last Sayings or Dying Legacy of Mr. Thomas Hobbes of Malmesbury, The", 408-410
Letters and Poems in Honour of Margaret, Dutchess of Newcastle 365
Leviathan, vii, xiii, xiv, 8, 12, 14, 17, 37, 39, 41, 43, 46, 53, 54, 56-61, 72-74, 78, 86, 93, 113, 120, 122-124, 126, 132, 134, 135, 141, 144, 145, 147, 148, 151, 153-155, 160, 162, 164, 166-171, 173, 178, 180, 198, 204, 205, 207, 238, 240, 241, 244-247, 249-253, 255, 257-259, 262, 266, 267, 269, 272, 273, 282-284, 291, 295-299, 302, 305, 306, 308, 309, 311, 313, 318, 319, 321, 353, 357, 358, 362, 363, 366, 367, 369-371, 373, 375-377, 390, 399, 400, 405, 406, 408, 417-419
"Karanlığın Krallığı Üzerine" 241, 363
Liberty, Necessity, and Chance 232, 308, 309
Lux Mathematica 321, 388
manzum otobiyografi 2, 7, 12, 32, 52, 105, 106, 364, 375, 413
"Memorable Sayings" 408, 410
Mensur Otobiyografi x, 9, 104, 185
Minute or First Draught of the Optiques, A 200, 201
"Narrative of Proceedings both Public and Private concerning the Inheritance of the Right Hon. William, earl of Devonshire, from the time of the decease of his Grandfather to this Present" 100
Objections, *bkz.* İtirazlar
Of Liberty and Necessity 296, 307, 308
"Of Tacitus", *bkz.* "Tacitus Üzerine"
"Of the Life and History of Thucydides" 51, 93
Opera Philosophica xiv, 391
Philosophical Rudiments concerning Government and Society 136, 137, 202, 206, 207, 249, 297
Principa et Problemata Aliquot Geometrica Ante Desperata, Nunc Breviter Explicata & Demonstrata 321
Problemata Physica 321, 355
"Prose Life", *bkz.* Mensur Otobiyografi
Querula Geometrica; or, Geometry's Complaint of the Injuries Lately received from Mr. Thomas White in his Late Tract, Entituled "Tutela Geometrica" 333
Questions Concerning Liberty, Necessity, and Chance, *bkz. Liberty, Necessity, and Chance*
Rosetum Geometricum 321, 386, 388
Secundo Sectio, bkz. Tractatus Opticus
Seven Philosophical Problems 325
Six Lessons to the Professors of the Mathematicks 115, 251, 306, 321, 323, 326, 334, 336, 358
Stigmai Ageometrias, Agroikias Etc. 321, 322, 335
"Tacitus Üzerine" 52-54, 56-59
Tractatus Opticus 187, 200
Travels of Ulysses 391
"Vita Carmina Expressa" x, 95, 223, 249, 385
Hobbesçuluk 58, 295, 328, 360, 362, 367, 382, 383, 398-401, 407
Holland, Guy 297
Grand Prerogative of Human Nature 297
Hollanda 48, 72, 104, 236, 247, 369, 374-376, 380, 402, 443
Homeros 8, 244, 392-397
İlyada ix, 391, 392, 396
Odysseia ix, 391-395, 397
Hooke, Robert 344, 348, 351, 388, 389, 437
Hooker, Richard 124, 132
Hope 84
Hoskyns, John 389
Howard, Henry 35
Hungerland, Isabel, vii
Hunter, Michael 351, 437, 439
Hussey, James 19, 21
Huygens, Christiaan 320, 321, 355, 356
De Circuli Magnitude 320
Hyde, Edward (Clarendon Kontu), *bkz.* Clarendon

Inns of Court 140, 369
Index expurgatorius, bkz. Yasak Kitaplar Listesi

İbrahim (peygamber) 173, 274, 285, 288, 379
iç savaş 58, 59, 74, 144, 178, 182, 183, 185, 198, 204, 258, 267, 278, 318, 372, 373
İhraç Krizi 403, 404
İhraç Parlamentosu xiv
İkinci Vatikan Konsili 161
ilahi takdir 105, 225-6, 309, 311
ilinekler 218, 219, 230, 312, 319
inancılık 123
ince madde 188, 240, 353
İncil 87, 189, 240, 286, 441, 442, 445
İngiliz İç Savaşı 7, 16, 20, 29, 58, 92, 96, 112, 135, 137, 138, 177, 198, 202-204, 223, 240, 242, 253, 273, 322, 341, 356, 357, 373-375, 380, 415, 441, 442, 444
İngiltere xi, xiii, 1, 2, 6, 9, 11, 13, 16, 20, 23-25, 29, 31, 32, 34-36, 42, 44, 46-48, 61-68, 70, 72-75, 83, 99, 103-105, 107, 112, 113, 117, 119, 129, 132, 138, 140, 151, 175, 176, 179, 180, 182, 186, 188, 199, 206, 208, 209, 223, 224, 241, 247, 249, 252-255, 258, 259, 267, 273, 283, 290, 299, 302, 305, 309, 334, 342, 343, 350, 357, 363, 365, 367, 371-373, 375, 379, 380, 402, 415, 419
İngiltere Kilisesi, *bkz.* Anglikan Kilisesi
İrlanda 24, 186, 224, 235
İsa (peygamber) xi, 36, 37, 40, 87, 123, 126-128, 130, 132-135, 173, 187, 189, 198, 199, 226, 240, 259-261, 269, 271, 272, 274, 276, 278, 279, 281-284, 286-288, 290, 311, 346, 378-380, 383, 411, 441-445
İskenderiye 112, 444
İskoçya 9, 16, 31, 46, 81, 82, 102, 139, 140, 173, 254, 267
İskoçya Kilisesi 322
İspanya 1, 44, 46, 48, 62-67, 73, 112, 160, 247, 444
İspanyol Armadası xiii, 1
İsrail 133, 156, 173, 276, 285, 288
İsrailoğulları 277, 288, 444
İtalya 35, 39, 46, 65, 66, 97, 99, 104, 106, 243, 363, 379, 445
iyilik 114, 155, 156, 287, 289, 310
İznik Konsili 370, 444

Jeane, Richard 4
Jerman (Jermyn), Henry 238
Johnson, Samson 236
Johnson, Samuel 410
Jones, Inigo 103, 171, 172, 214, 304
Jonson, Ben 9, 21, 54, 94, 102, 117, 119, 120, 242, 250
Jülyen takvim xi

Kahire 112
Kalvenciler 21, 121, 128, 158, 206, 224, 233, 309, 310, 334, 359
Kansız Devrim 403, 443
Karşı-Reform 242, 278, 361
Kartezyen görüş 125, 130, 190, 216
Katoliklik 20, 24, 39-42, 44, 45, 62-66, 68, 108, 120-122, 125, 129, 132, 161, 205, 207, 208, 239, 241, 242, 247, 257, 258, 278, 279, 281, 297, 299, 333, 334, 343, 359-362, 369, 371, 372, 374, 378, 379, 402, 403, 442, 445
Katolik Kilisesi 41, 46, 47, 62, 65, 124, 129, 212, 239, 272, 278, 281, 283, 290, 333, 362
kendini koruma hakkı 264, 265, 268, 388
Kennet, White 411
Memoirs of the Cavendish Family 411
Kepler, Johannes 251
Kısa Parlamento 119, 139, 140, 183
Kıta Avrupası xi, xiii, 34-36, 42, 63, 96, 97, 100, 103, 104, 120, 137, 138, 205, 241, 247, 256, 296, 339, 354, 360, 375
Kızıl Deniz 280
Kierkegaard, Sören 213
Kitabı Mukaddes (*Kutsal Kitap*) 3, 38, 98, 121, 123-127, 131-133, 157, 163, 164, 206, 212, 272, 275, 276, 282-287, 289, 293, 298, 303, 321, 322, 335, 358, 359, 361, 372, 376, 378, 384, 385, 389, 406, 411, 442, 443
Konstantinopolis 58, 112, 379
Kopernik, *bkz.* Copernicus, Nicolaus
Kopernik sistemi 307
Kopernikçi görüş 212
kökten lağvetme dilekçesi 197, 198
kriz teolojisi 239
kötülük 114, 132, 155, 156, 206, 213, 230, 232-234, 250, 287, 289, 310, 366, 382, 413
Kudüs 287, 289, 384
kutsal kitap 127, 158, 212, 225, 235, 259, 280, 285, 286, 288-290, 378, 441-443, 445

Laney, Benjamin 382, 439
Latimer, Robert 8, 9, 103
Latimers 138
Latitudinerler 127, 135, 358, 359, 443
Laud, William 54, 121, 122, 175, 208, 224, 239
Leibniz, Gottfried Wilhelm 387, 388
Leigh-de-la-mere 8, 9, 103
Livius, Titus 38, 243, 275
Locke, John 57, 127, 135, 178, 204
Londra 4, 5, 24, 25, 29, 33, 35, 63, 65-68, 70, 73, 89, 101, 103, 122, 137, 138, 140, 185, 197, 245, 249, 252, 307, 343, 368, 369, 374, 385, 388, 409, 414
Londra Kulesi 25, 138
Londra Şehri Kumpanyası 71
Lonergan, Bernard 379
Longomontanus (Christian Severin) 320
Lordlar Kamarası 17, 34, 68, 70, 122, 185, 198, 251, 254
Loudun Şeytanları 108
Lucanus 243
Lucretius 243
Luther, Martin 1, 123, 126, 128, 164, 233, 279, 309, 410
Von der babylonischen Gefangenschaft der Kirche 123
Lüksemburg 112
Lyon 97, 105

Machiavelli, Niccolò 38, 39, 424
Maclean, Norman 322
Bizi Ayıran Nehir 323
Magdalen College 8, 17
Magdalen Hall xi, xiii, 1, 6, 8-11, 15, 17, 19, 21, 23, 112, 391
Malcolm, Noel 347, 417, 418, 421, 425, 437
Correspondence of Thomas Hobbes, The 417, 421
De Dominis (1560-1624): Venetian, Anglican, Ecumenist and Relapsed Heretic 418
"Hobbes, Sandys, and the Virginia Company" 418, 425
Malmesbury 1-3, 5-9, 103, 361, 408, 413, 426
Malta 112
Mam Tor 82, 85
Manicilik 231, 232, 281, 298, 310, 443
Mantuan veliahtlık savaşı 97
Manwaring, Roger 15, 69, 70
Marston Moor 29, 138, 205, 224
Martel, Thomas de 202, 238
Martinich, A.P. ii, iii, 428, 434
Hobbes Dictionary, A x, 418
Thomas Hobbes x, 418
Two Gods of Leviathan: Thomas Hobbes on Religion and Politics, The viii, x, 428, 434
Marvell, Andrew 235, 254
"Cromwell'in İskoçya'dan Dönüşü Üzerine Horatius Tarzında Şiir" 254
Mason, Robert 30, 64, 65
matematik 78, 105, 188, 189, 192, 194, 202, 210, 223, 241, 296, 297, 302, 307, 320-331, 333, 334, 339, 347, 350, 354-356, 363, 375, 388, 389, 398, 415, 436, 443
materyalizm 46, 189, 199, 259, 312, 313, 329, 347, 360
Matta 127, 441, 445
Mayne, Jasper 269
Melanchthon, Philip 1
melekler 19, 143, 163, 164, 193, 218, 323
Men Are Gods 261
Mersenne, Marin (Mersennus) 29, 104, 106, 185, 187-189, 195, 196, 200, 208, 209, 212, 219, 224, 236, 239, 240, 249, 251, 320, 339, 363
Ballistica 195, 200
metafizik 12, 143, 189, 190, 203, 209, 213, 215-217, 219, 242, 293, 303, 308, 312, 313, 319, 344, 353, 354
Micanzio, Fulgentio 44-47, 52, 62-67, 72, 75, 418, 424
Michelangelo 36
Pietà 36
miladi takvim xi
Milton, John 257, 296
Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 224
monarşi 57-59, 73, 90, 121, 122, 129, 177, 178, 182, 183, 185, 198, 205, 237, 246, 253, 261, 299, 302, 341, 342, 346, 444
Montagu, Wat 120
Montague, Walter 108
Moray, Robert 343, 355
More, Henry 347, 358, 359
Morley, George 117, 119, 121, 137
mucizeler 37, 38, 64, 87, 109, 157, 209, 272, 278-281, 283, 285, 349, 380, 386
Musa (peygamber) 133, 158, 274, 276-278, 282, 285, 286, 288, 378, 379, 444, 445

mutlakıyet 69, 99, 121, 174-176, 185, 236, 237, 256, 259, 262, 268, 270, 296, 299, 442
mülkiyet 69, 70, 74, 130, 176, 177, 182, 206, 237, 271

Napoli 35
Nedham, Marchamont 256, 296, 297, 435
"Appendix Added out of Salmasius and Mr Hobbes" 296
Case of the Commonwealth of England, Stated, The 296, 433, 435
nedensellik 159, 193, 219, 220, 227, 228, 230, 232, 273, 329, 352, 353, 398, 406
nefsi müdafaa hakkı 237, 264, 304
New Model Army 138, 341, 444
Newcastle 28, 95, 365
Newcastle grubu 114, 117, 118, 418
"A Short Track on First Principles" 117, 421
Nicholas, Edward 252
Nietzsche, Friedrich 407
Noel 187, 444
Noel, Etienne 239
nominalism 46, 149
Nostradamus 384
Nottingham 32, 96, 197
Nottinghamshire 23, 27, 28, 34, 96, 102
Nuh (peygamber) 173, 280, 301

Oates, Titus 402
Ockhamcılar 142
Ogilby, John 393, 394, 440
Oldenberg, Henry 388
oligarşi 57, 302
On Dokuz Öneri 121, 122
optik 114, 116, 187, 223, 319
Oranjlı William 138, 403, 443
Orleans 97
ortodoksluk 121, 125, 135, 208, 284, 311, 359, 370, 444
Otuz Dokuz Madde 11, 12, 128, 444
Otuz Yıl Savaşları xiii, 45, 46, 97, 99, 108, 273
Oughtred, William 114
Owen, John 350
Oxford 3, 68, 96, 103, 117, 119, 246, 293, 343, 368
Oxford Üniversitesi 5, 8-12, 14-18, 20, 21, 44, 69, 98, 160, 224, 246, 295, 305, 307, 321, 373, 390, 391
Oxfordshire 119

Öklidyen geometri 328, 332
özgür irade 119, 143, 194, 207, 224, 226-230, 307-309, 311, 359, 366
özgürlük 41, 57-60, 99, 167, 174, 224, 228, 232, 255, 258, 265-267, 271, 296, 300, 301, 307, 309, 349, 367

Paddy, William 19
paganizm 39, 93, 163, 164, 244, 282, 289, 290, 359, 360
Papacı Komplo xiv, 361, 402
Papacılık 123, 128, 129, 224, 359, 362, 403
Paris 35, 97, 105, 106, 108, 109, 185, 195, 196, 204, 208, 224, 246, 247, 252, 363
Parker, Samuel 407
parlamento 7, 15, 17, 19, 20, 33, 35, 48, 51, 58, 62, 63, 65, 67-70, 73, 75, 76, 90, 96, 99, 114, 119, 121, 138, 145, 175-177, 183, 184, 186, 198, 208, 240, 241, 247, 253, 254, 259, 261, 270, 284, 295, 339, 341, 342, 369, 373, 375, 402
Parvis (Purvis), Henry, 35
patriyarkalizm 257, 262, 299-301
Pavlus (Aziz) 37, 39, 128, 131, 132, 199, 232, 286, 309, 445
Pavlusçular 128
Payne, Robert 29, 114-118, 207, 419
Peak District, ix, 80-83, 85, 88, 89, 102
Peak Forest 82, 85
Peleau, François 216, 300, 301
Pell, John 114, 196, 200, 223, 320, 343, 354, 355
Controversiae de Vera Circuli Mensura ... Prima Pars 320
Pepys, Samuel 365, 367
Perikles 90
Perkins, William 158
Petty, William 223, 224, 246, 252, 343
Petrus (Aziz) 37, 41, 132, 334
Petrusçular 128
Peveril Kalesi 85
peygamberler 157, 272, 274-281, 285, 286, 379, 380, 389, 442, 445
Pi sayısı 105
Pierce, Thomas 309
Heautontimoroumenos; or, The Self-Revenger Exemplified in Mr. William Barlee 309
Pierson, John 239

Pilsley 83
Pisagor teoremi 98, 326
piskoposluk 40, 46, 132-134, 197-199, 283, 305, 342, 346, 369-371, 377-380
Platon 206, 217, 317, 329, 360, 370
Platoncular 311, 312, 347, 358, 359
platonik aşk 157
Plutarkhos 91
Pool's Hole 82, 88, 102
Pope, Alexander 392-394, 396, 397, 440, 441
Popish Plot, bkz. Papacı Komplo
Prat, Abraham du 138, 339
Presbiteryenlik 59, 121, 132, 198, 246, 247, 256, 297, 305, 322, 323, 342, 343, 361, 371, 374
Preston, John 158
Life Eternall: or, A Treatise of the Knowledge of the Divine Essence and Attributes 158
Pride's Purge 322
Prins, Jan 118, 418, 427
Walter Warner (ca. 1557-1643) and His Notes on Animal Organisms 418, 427
Protestanlık 39, 41, 62, 64, 120-123, 126, 127, 164, 235, 239, 251, 278, 279, 283, 290, 296, 297, 334, 342, 359, 371, 372, 402, 441, 444
Pullen, Josiah 391

Quintilianus (Marcus Fabius Quintilianus) 111

Rab'bin Savaşları Kitabı 285, 286
Rainesford, Henry 119, 120
Raleigh, Walter 48, 115, 120, 410
Ramsey, Ian 160, 429
Reform 65, 71, 121, 123, 157, 187, 225, 278, 279, 309, 359
reformcular 121, 187, 279
Reik, Miriam 417, 436
The Golden Lands of Thomas Hobbes 417, 436
Regius, Henricus 236
Restorasyon 57, 124, 135, 137, 138, 224, 253, 341-343, 346, 348, 359, 362, 374, 380, 385, 415, 442, 444
retorik 12, 13, 38, 54, 70, 90, 91, 100, 112, 113, 144, 146, 166, 180, 210, 259, 260, 267, 270, 273, 282, 319, 344, 358, 377, 401, 407, 418
Rich, Anne 81, 103
Rich, Nathaniel 71
Rich, Robert (Warwick Kontu) 71, 81, 103, 108, 141
Roberval, Gilles Personne de 320, 363
Robortelli, Francesco 243
Robotham, Charles 407
Idea Theologiae Leviathanis 407
Rochester (Kont) 400, 401
"A Satire against Mankind" 400, 440
Rogow, Arnold 2, 3, 417, 423, 426
Thomas Hobbes: Radical in the Service of Reaction 417, 423, 426
Roma 27, 35, 37-39, 41, 42, 44, 52-55, 59, 62, 65, 66, 105, 240, 242, 283, 290, 297, 362, 364
Roma hukuku 60, 61, 387
Roma İmparatorluğu 36, 46, 54, 55, 57, 59, 62, 63, 131, 144, 175, 183, 205, 272, 290, 346, 371, 374, 408, 442
Rooke, Laurence 343, 355
Ross, Alexander 251, 286, 296-298, 310, 435
Leviathan Drawn Out with a Hook 435
New Planet, No Planet 297
Rouen 224
Royal Society 151, 213, 316, 318, 335, 339, 343, 345-352, 367, 388, 389, 415, 437
Rouse, W.H.D. 394-396, 440
Rönesans 111, 243
ruh 79, 109, 116, 118, 142, 143, 146, 163, 188, 193, 195, 209, 211, 218, 220, 262, 273, 283, 284, 298, 312, 323, 340, 347, 353, 359, 360, 377, 387, 409, 444
ruhani varlıklar 135, 159, 161-164
ruhban sınıf 241, 322, 333
Rump Parliament, bkz. Artık Parlamento
Russell, Bertrand 214
Russell, Ken 108
The Devils 108

Saint-Germain 238
Salmasius, Claudius 296
Sandys, Edwin 71-74, 418
Sandys, George 74, 119, 120, 418
sapkınlık 93, 121, 232, 298, 310, 358, 369-372, 376, 408, 409, 411, 444
Sarpi, Paolo 44, 46, 62, 66
The History of the Council of Trent 62
Savile, Henry 321

Savile, John 34
sayılar 143, 313, 324-330, 356, 398
Scarborough (Scarburgh), Charles 252, 298, 343
Scargill, Daniel 380-383
Schaffer, Simon 350, 419, 421, 437, 438
Leviathan and the Air-Pump 419, 421, 437, 438
Scot, Philip 296, 297
A Treatise of the Schism of England. Wherein particularly Mr. Hales and Mr. Hobbs are Modestly Accosted 297
Scudamore (Lord) 186
Selden, John 70, 74, 104, 120, 250-252, 257, 339, 367
Mare Clausum 74, 104, 250
Table Talk 250, 433
sentetik yöntem 315-317
Shakespeare, William 6, 9, 21, 77, 103, 109
III. Richard 103
Cymbeline 103
Hamlet 21, 109
Hırçın Kız 103
Kış Masalı 103
Shapin, Steven 350, 419, 421, 437, 438
Leviathan and the Air-Pump 419, 421, 437, 438
Sharrock, Robert 406, 407
Sheldon 88
Sheldon, Gilbert 117, 119, 381, 383
Shelmarton 88
Sibthorpe, Robert 69, 70
Simon, Richard 157, 286
Sistine Şapeli 36
sivil durum 260
sivil felsefe 318, 320
sivil hükümet 130, 132, 141, 155, 156, 165, 171, 173, 176, 178, 183, 260, 261, 282, 301, 309
sivil itaatsizlik 255
sivil yasa 60, 61, 170, 171, 209, 261, 370, 381, 399
siyaset felsefesi 12, 61, 125, 136, 141, 165, 179, 202, 204-206, 210, 241, 258, 260, 262, 268, 296, 299, 305, 319, 374, 376, 388, 399, 402
Skinner, Quentin 13, 111, 144, 417, 418, 423, 426, 440
Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes 418, 423, 426
skolastik felsefe 12, 45, 46, 109, 143, 146, 155, 193, 215, 217, 218, 229, 305, 309, 311, 378, 401
Sluse, René-François de 355, 356
Smith (Smythe), Thomas 71
Snellius, Willebrordus 105
Socinus, Faustus 123
Socinusçuluk 122-124, 298, 427, 444
Solemn League and Covenant 254-257, 357
Somer Adaları 71, 73
Somers Adaları Plantasyonu 71
Sommerville, Johann 417, 433, 435
Thomas Hobbes: Political Ideas in Historical Context 417
Sorbière, Samuel 138, 201, 236, 241, 269, 355, 375
Spinoza, Baruch 160, 286, 409
Sprat, Thomas 347, 348
The History of the Royal Society 347
St. John the Baptist Kilisesi 413
St. John's College 30, 64, 185, 373
St. Loe, William 24
Strafford 96, 99, 138, 141, 175, 185, 186, 224
Strauss, Leo 43, 113, 426
Stuart, Arabella 25, 31, 48
Stuart, Charles 25, 175, 302
Stuart dönemi 13, 33, 53, 72, 117, 140, 342, 365, 367, 419
Stuart hanedanı 8, 139, 257, 270
Stubbe, Henry 335, 409
An Account of Mohametanism 409
Suarez, Francisco 224, 299
Suckling, John 120
Swift, Jonathan 83, 84, 87, 88, 181
A Tour through the Whole England 83

Şaul 288
şiir teorisi 80, 242-244, 319, 394, 396-398

taahhüt tartışması 249, 252-255, 257, 258
Tacitus, 52-56, 59, 425
Yıllıklar (*Annales*) 54
Talbot (Başpiskopos) 362
Talbot, George (Altıncı Shrewsbury Kontu) 25
Talbotlar 32
Tanny (Tandy), Philip 309
Tanrı 1, 16, 17, 19, 37, 39, 41, 59-61, 66, 69, 70, 93, 98, 123, 126-128, 130-133, 143, 156, 158-165, 170, 171, 173, 174, 182, 188, 192-194, 196, 198, 205, 206, 209,

212-214, 218, 220, 223, 226, 230-235, 239, 244, 250, 254, 259-262, 264, 266, 267, 272-285, 287-290, 298, 300, 305, 306, 309, 310, 313, 314, 323, 346, 347, 357, 358, 360, 361, 364, 367-369, 376-382, 384-386, 404, 405, 407-409, 411
teistler 232, 267
teoloji 41, 119, 121-123, 126-129, 160, 161, 173, 212, 239, 259, 271, 280, 281, 287, 308, 320-323, 335, 337, 344, 362, 378, 445
Tenison, Thomas 322, 381, 383, 384, 436, 439
The Creed of Mr. Hobbes Examined 322, 383, 436, 439
Tertullianus 163, 358, 445
Tevrat 173, 336, 442, 444, 445
Thomas (Aquina'lı) 160, 211, 231, 281
Thukydides xiii, 51, 53, 54, 89-94, 102, 237
Peloponnessos Savaşları xiii, 51, 53, 54, 89, 92, 421
tiyatro 9, 21, 398, 399
Toplu Dua Kitabı 11, 139, 173, 378, 445
Tora 285, 286, 442, 445
Torquemada, Tomás de 160
Torricelli, Evangelista 239, 352, 363
Tosco, Domenico 41
Tönnies, Ferdinand 187
Transactions of the Royal Society 388
Trinity College 246
Triplet, Thomas 119
Tuck, Richard 118, 125, 136, 187, 199, 202, 203, 297, 417, 427, 428, 430, 431
Hobbes 417
"Hobbes and Descartes" 417, 428, 430, 431
Philosophy and Government 417, 427
Tudor dönemi 13, 53, 140, 425
Tulloch, John, 299, 435
tümeller 149, 150, 209, 243, 316, 317

Ulusal Ahit 173
uzay 200, 215, 216, 218, 287, 347, 352
Uzun Parlamento 96, 121, 140, 176, 185, 187, 203, 322, 357, 441

Üçlü Birlik 122, 124, 128, 378, 379
üniversiteler 15, 204, 236, 304-307, 309, 321, 419
Üstünlük Yasası 272, 283, 380

vahiy 123, 274, 275, 279-281, 285, 359, 367, 386
Vahiy Kitabı 1, 445
vakum 216, 217, 239, 240, 327, 349, 352-354, 404
van Cullen, Ludovicus 105
Venedik 35, 44-47, 62-64, 105, 283
Verdus, François du 363-365, 385, 386
Vere, Horace 64
Vergilius 289, 308
Aeneas 308
Vesalius, Andreas 223
vicdan özgürlüğü 131-134
Vick, George, vii
Vilvain, Robert 298
Virginia Kumpanyası 51, 71-75, 120, 418, 425

Waller, Edmund 81, 119, 120, 137, 202, 206, 238, 343
Wallis, John 80, 162, 195, 253, 297, 305, 306, 321-326, 331-337, 339, 343-345, 350, 351, 353, 354, 356-358, 360, 370, 385, 388, 389, 391, 405, 436-438
Due Correction For Mr. Hobbes, or School Discipline, For Not Saying His Lessons Right 321
Elenchus Geometria Hobbianae 195
Hobbius Heaution-timorumeno; or, A Consideration of Mr Hobbes his Dialogues Mathesis Universalis 322
Treatise of Conic Sections 326
Walpole, Horace 28
Waard, Cornelius de 209
Ward, Seth 115, 246, 251, 296-298, 305-309, 337, 343, 347, 350, 351, 419
Against Resistance of Lawful Powers 347
In Thomae Hobbii Philosophaim Exercitatio Epistolica 308
Philosophicall Essay Towards an Eviction of the Being and Attributes of God, A 298, 308, 435
Vindiciae Academiarum 305, 306, 308
Warner, Walter 29, 105, 114-118, 306, 418, 427
De penicillo optico 116
Waring, Walter 97
Webster, John 305-307, 419
Academiarum Examen 305, 435
Weeden Well 82, 87

Welbeck 28, 29, 33, 107, 114
Welbeck Abbey 102, 208, 424
Wenman, Francis 119
Wentworth, Thomas (Birinci Strafford Kontu), *bkz.* Strafford
Westminster 33, 361
Westminster Manastırı 33
Westminster Sarayı 100
Westminster Topluluğu 284
Wexford 235
Wheldon, James 409, 413, 414
White, Thomas, ix, 207-213, 215, 219-221, 229, 257, 258, 297, 305, 332-334, 339, 343, 359-362, 369
De Mundo Dialogi Tres, ix, 207, 208
Grounds of Obedience and Government, The 257, 360
Tutela Geometrica 332, 333
Whitehall 17, 32
Wilkins, John 305-307, 309, 343, 344, 351, 435
Wilkinson, John 21
Wilmot, John, *bkz.* Rochester
Windebank, Francis 186
Wittgenstein, Ludwig 160
Wolseley, Charles 286, 405, 406, 434
Reasonableness of Scripture-Belief, The 406
Unreasonableness of Atheism Made Manifest, The 405
Worcester 246
Worksop 27, 33, 102
Wood, Anthony 10, 121, 335, 361, 390, 391, 427, 437, 438, 440
Athenae Oxoniensis 335, 437, 438, 440
Wormald, B.H.G. 135, 428, 431
Wren, Christopher 246, 343
Wren, Matthew 344, 350
Wycherley, William 399
The Country Wife 399

Yahudilik 59, 133, 158, 230-232, 277, 278, 380, 441-443
yapay zekâ 314
yaradılış 79, 173, 269
Yaratılış 79, 163, 259, 285, 286, 300, 336
yargı gücü 244, 245
Yasak Kitaplar Listesi 297, 311, 360
Yasa'nın Tekrarı 285, 286, 445
Yeni Antlaşma 164, 173, 278, 286, 287, 443, 445
Yeni Kudüs 287, 384
yetkilendirme 303, 304
Yuhanna (Aziz) 287, 441, 445
yukarıdan-aşağı teorisi 262
Yunanistan 91, 94

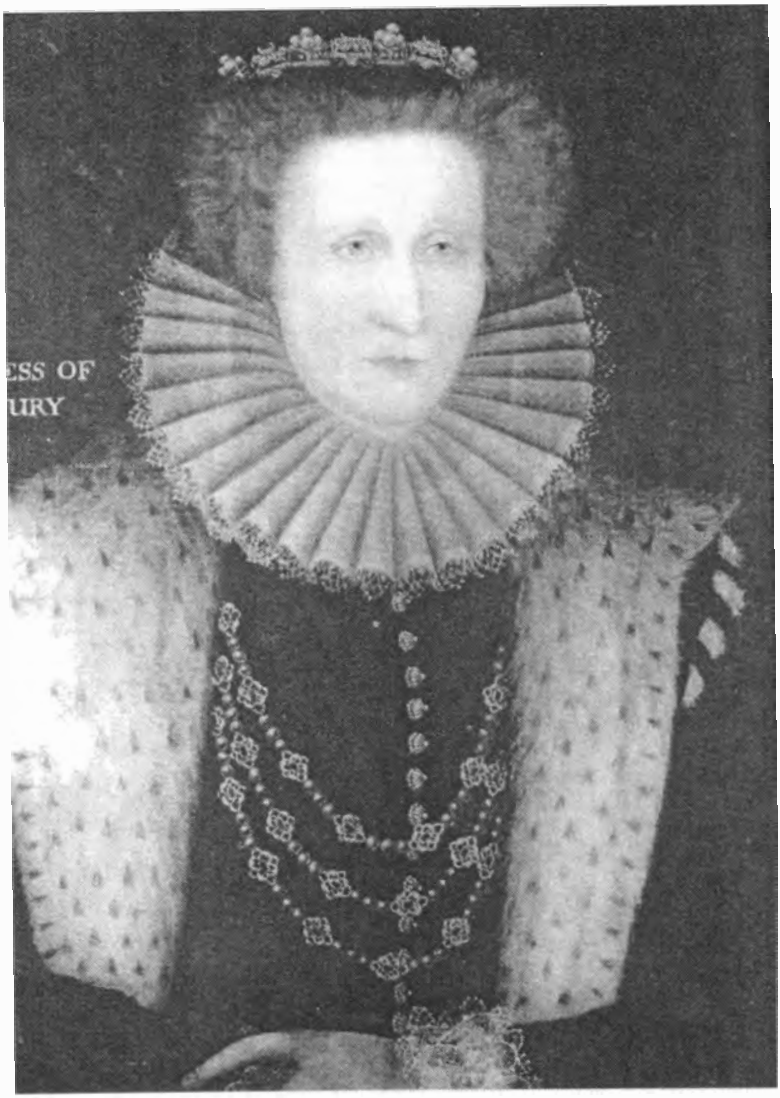
zihin 14, 114, 142, 143, 146, 147, 156, 158-159, 165, 166, 189, 191, 194, 215, 327, 400
zihin felsefesi 387
zihinselcilik 196

Malmesbury pazar yeri (Fotoğraf yazara aittir)

Hobbes'un babasının papaz olarak görev yaptığı, Brokenborough'daki kilise
(Fotoğraf yazara aittir)

Elizabeth Hardwick

Ben Jonson

Christian Cavendish

Lady Anne Rich (kızlık soyadı Cavendish)

Francis Bacon

İkinci Devonshire kontu William Cavendish

Üçüncü Devonshire kontu William Cavendish (Sir Peter Lely'nin resminden)

Birinci Devonshire dükü William Cavendish

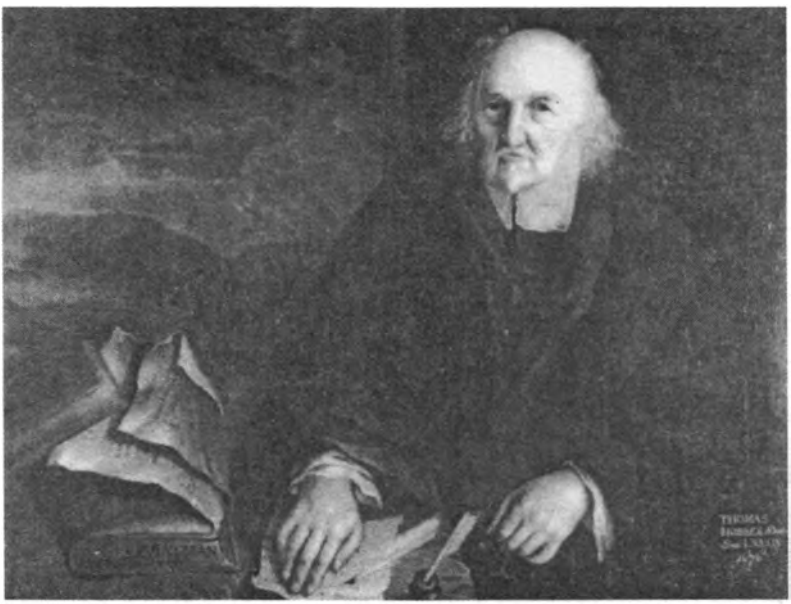
Thomas Hobbes

REDIVIVO PHOENICI
LUCIFERO NEBULAS FUGANTI
SOLI TENEBRAS PENITUS ABOLENTI

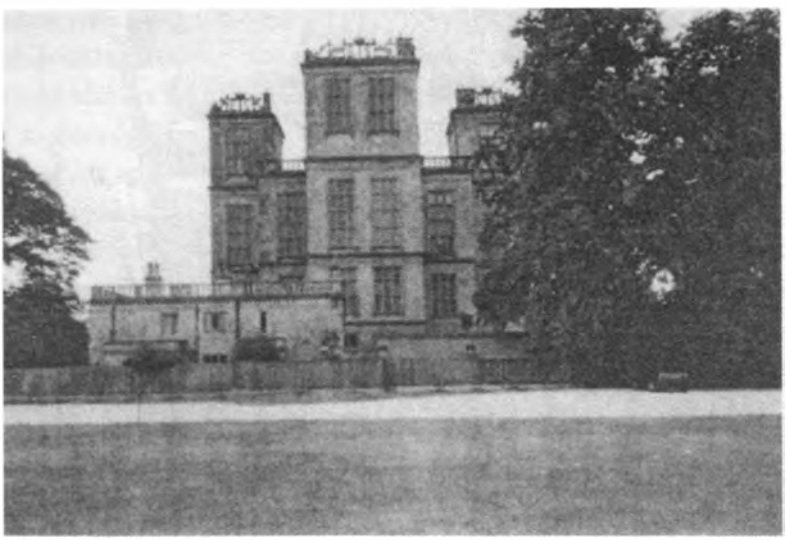
II. Charles

Kenelm Digby

Thomas Hobbes doksan yaşında

Hardwick Hall

St. John the Baptist Kilisesi (Elizabeth Criss'in mürekkepli kalem çizimi)

Çağdaş Batı siyaset felsefesinin kurucusu İngiliz düşünür Thomas Hobbes (1588-1679), İspanyol Armadası'nın tehdidinden korkan annesi tarafından erken doğumla dünyaya getirilmesi hakkında şöyle yazacaktır: "Annem öyle bir korkuya kapıldı ki ikiz doğurdu: beni ve benimle birlikte korkuyu." Yetişkinlik dönemi büyük çalkantılara ve korkutucu olaylara denk düşen Hobbes, hayatı boyunca iktidar sahiplerinin hışmına uğramaktan korkmasına karşın bu durum onun yaratıcılığını ve düşündüklerini kaleme almasını engellememiştir.

İnsanın da doğadaki diğer nesneler gibi sadece madde ve hareketin kurallarına tabi olduğu, din konusunun ise ancak kişisel inanç meselesi olarak görülebileceği görüşü nedeniyle ateist diye damgalanmaktan korkmuş ancak bu uğurda büyük bir fikir mücadelesine girişmekten geri durmamıştır. Herkesin herkesle çatışmasından ("bellum omnium contra omnes") kaçınmak için herkesin haklarından feragat etmesini ve toplum sözleşmesi çerçevesinde halkın güçlü bir merkezi iktidar, hatta mutlak hükümdar tarafından yönetilmesini öneren büyük eseri *Leviathan*'ı, hayatından endişe ederek kaçtığı Fransa'da yazmıştır. Demokratik öncüllerden yola çıkıp mutlakıyetçi sonuçlara vardığı için "muhafazakârlığın hizmetinde bir radikal" olarak nitelenmesine neden olan kitap, Fransız Katolik Kilisesi kadar İngiliz Anglikan Kilisesi'nin de büyük tepkisine neden olmuş ve Hobbes, ateizm suçlamasıyla yakılmak istenmiştir. Bu feci olay gerçekleşmese de korktuğu başka bir şey başına gelmiş, kitapları kilisenin yasak yayınlar listesi Index'e dahil edilmiş, kendisi de bazı yazılarını yakmak zorunda kalmıştır.

"Hayal gücü, benzer olmayan şeylerde benzerlik görür. Şairin yeteneği bu. Yargı gücüyse benzer olan şeylerde benzersizlik görür. Bilim adamının yeteneği de bu" sözüyle insanın kadim ikilemine kendine yaraşır bir açılım getiren Hobbes, kendi açmazınıysa ömrünün son demine kadar içinde taşımıştır: "Ve ölüm yanıma yaklaşarak dedi ki: 'Sakın korkma'"

Hobbes uzmanı A.P. Martinich, bu büyük düşünürün çağının siyasi ve toplumsal olayları içinde nasıl şekillendiğini ve yüzyılları aşarak günümüze nasıl ulaştığını incelerken bir yandan da zamanımızın kültürel, bilimsel, siyasal ve felsefi temellerinin atıldığı bir dönemin nabzını tutuyor.

9 786053 606550